

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

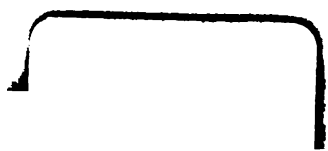
About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Vol. 12. April 26 (9.193-240).

7/11

[illegible]

18

1

17

4.

10

MAGYAR NYELVŐR.

1787

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XVI. KÖTET.

BUDAPEST

1887

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA ÉPÜLETÉBEN.

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

STACKS

JAN 17 1971

PH2001

M35

v. 16

1971

A MAGYAR NYELVÖR

1887. ÉVI DOLGOZÓTÁRSAI ÉS GYÜJTŐI.

Ádám József	35 Halász János
Aizenpreis Ágoston	Harmath P.
Alexi György	Herman Ottó
Alszegehy János	Hirschmann Dani
5 Bagossi József	Illésy János
Bakoss Lajos	40 Jakobei Dezső
Balassa József	Jankó Mihály
Barbarics Róbert	Jámbor József
Bartók Jenő	Kardos Albert
10 Barts József	Kardos Matild
Bárány Gyula	45 Katona Lajos
Berky Sándor	Kazay Gyula
Bélteky Kálmán	Kárász Samu
Boér Miklós	Király Károly
15 Brassai Sámuel	Kokas János
Chalupka Rezső	50 Kolumbán Samu
Chiovini Ferencz	Komjáthy Jenő
Csallóközi K.	Korda Imre
Csapodi István	Kőrösi Sándor
20 Császár Lajos	Krausz Jakab
Csomár István	55 Kriszt Jenő
Czékus László	Kubinyi Ferencz
Deák Farkas	Kulcsár Endre
Demjén Kálmán	Lázár Béla
25 Doktor K.	Maczki Valér
Egyed Ferencz	60 Mórocz Emilián
Endrei Árpád	Mórocz István
Erdős Lajos	Munkácsi Bernát
Feleki Sándor	Nagy Gábor
30 Földes Gyula	Nagyszegi Gábor
Frecskay János	65 Nagyszigethi Kálmán
Fülöp Adorján	Nemesvissi Ambrus
Gaál Ferencz	Négyessy László
Gábor Sándor	M. Németh Sándor

DOLGOZÓTÁRSÁK ÉS GYŰJTŐK.

	Paszlavszyk Sándor		Szűts Dezső
70	Putnoky Miklós		Szvorényi József
	Révész Ernő		Tapodi G.
	Rucsinszky Lajos	85	Tavassy Mari
	Schuchardt Hugó		Thallóczy Lajos
	Sibrik Kálmán		Tolnai József
75	Simonyi Zsigmond		Ujhelyi Géza
	Steuer János		Vasverő Rajmond
	Szamosfalvy Gergely	90	Vázsonyi Izidor
	Szamosi Gáspár		Veres Ferencz
	Szilasi Móricz		Versényi György
80	Szilágyi Sándor		Vozári Gyuláné
	Szumrák Károly		Zolnai Lajos.

1787

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Bulyovsáky-
utca 6. sz.

XVI. kötet.

1887. JANUÁR 15.

I. füzet.

A TÁRGYESETRŐL.

Miután sorban az összes határozói névragokkal foglalkoztunk, hátra van még, hogy a tárgyeset alakjairól és eredetéről is elmondjunk egyetmást.

Ismeretes dolog, hogy nyelvünkben a mondat tárgyának kétféle alakja van: egy ragtalan s egy *t*-ragu. A ragtalanul főleg két esetben találkozunk: 1) ha a tárgy nem igétől, hanem igenévtől függ, 2) ha a tárgy személyragos.

1) Lássuk az igeneveket egyenként:

a) A főnévi igenévvel (infinitivussal) szerepel ragtalan tárgy a népnyelvnek kivált egyes állandó kifejezéseiben, minők: *elmentek háztűz nézni, széna gyűjteni, víz hordani* sat. Másfélékben a népnyelv is ritkán, leginkább még régi népdalokban használja s a mai irodalom sem él vele, csak költői és népies stílusban, de régi íróinknál gyakrabban találkozunk vele. Csak néhány példát idézünk itt, olyanokat, amelyek nincsenek meg a Nyr. IV. 388. és EgyPhilKözl. I. 251. l. között gyűjteményekben:

Jöve egy néemberi Samariából víz merejteni: venit mulier haurire aquam MünchC. Ján. 4: 7. Belzebub a mi atyánk, ki minket minden gonoszság tenni bocsát, ÉrdyC. 224b. Elméne az tenger partjára fa hozni 339. Öröm mondani hozzánk jönnek Born: Préd. 236. Hír mondani haza sietnek 257. Márius eledel keresni küldetett. Decsi: Jug. 48b. Gaz Gergelyt a füleki németeknek rajtunk kért három vágó marha elszörzeni küldtük MonOkm. I. 122. Jöjtek orvosság bévenni Grad: PöstyF. 21. Ide bucsu jární fárad, kinek a torka megszárad. Kuthy: HRejt. 34. Tarts velünk, mi is most harezkeresni járunk. Vajda J: Béla 48. (Rábaközi s györmegyei példák MNyszet V. 131.)

A PhilKözl. 251--254. lapjain 59 teljes, igés idézet közül 57-ben mozgást jelentő állítmány van vagy legalább ehhez nagyon közeljáró jelentésű (oda van, marad,

hagy, ereszt, bocsát, küld). De ha más ige szerepel is ebben a szerkezetben, az infinitivus mindig **c z é l h a t á r o z ó**. Pl.

V ö t t ü n k az törökök ünge mosnyi szappant 4 d[enárért] MonOkm. I. 28. Török dolmány varrani czérnát 183. Marha tartani való föld: terra apta animalibus alendis Kár: Bibl. I. 151. Egy kis fonal fonni csépyelet keresnek. Kriza 31. Hiszöm tégöd még puiszka önni sem fogadnak meg 455.

A ragtalan tárgynak **c z é l h a t á r o z ó** infinitivusra szorítkozását csattanósan bizonyítja ez a régi példa: „K. azt írja, hogy B. uramhoz *menjek szám vetni* . . . ; *kész vagyok számot vetni* vele“ LevT. I: 39. (Ennélfogva hibás és csak affektálja a népiességet Rákosi Jenőnek következő mondata, melyben objectum az infinitivus: „A ki hallott valaha mécs világa mellett mesemondani“ . . . Benedek: SzékTünd. VI.)

Azonfölül az infinitivus mellett rag nélkül rendszerint -- a népnyelvben mindig -- csak határozatlan tárgyat találunk, határozottat fölötte ritkán, pl.

Homonnára megyek az pénz szedni LevT. I. 13. (valószínűleg csak hanyag ejtést tüntet föl, l. alább.) Az kegyelmed szöleje látnia mentem 263. József az ország látni méne RMK. IV. 15. Budára volt az meddő tehenek beadni TörökMOkm. I. 34. Ment hada szemlélni a húnok vezére. Ar: BH. (Négy más ilyen példa PhilKözl. 251. és itt fönt: az törökök ünge mosni.)

A határozott tárgyat régi íróink is többnyire raggal látják el: Dáriusnak anyját látni menének RMK. IV. 97. Nem jöttem hínom az igazakat VirgC. 48. Nem bocsátott engemet az Krisztus keresztelni, hanem az evangeliomot hirdetni Komj: I. Kor. 1: 17. sat. sat.

b) A *-ván -vén, -va -ve* végű határozó igeneveknél ugyanazon jelenségekkel találkozunk, mint az infinitivusoknál. A népnyelv itt is némely állandó kapcsolatokat kedvel: *szemlesütve, szem-behunyva, száj-látva, vállvetve, fark-csóválva* sat. s a régiség itt is sokkal több példát nyújt, mint az újabb nyelv. A Nyr. IV. 389. és PhilKözl. I. 251. lapokon közöltekhez hadd járuljon még néhány példa:

Ajtó berekesztvén imádjad atyádat VitkC. 8. Krisztus a tanítványok között is ajtó bezárván jelen lehetett Fél: Tan. 413. Ajtók bétéve menvén bé a templomban Tarn: Szents. 115. Nem sok várván Górcs: Máty. 3.

Hoszáj imádság imádkozvátok MünchC. 56.

Az Joáb levelét a követek térd fő hajtva királynak adák. Hofgr: Gyűjt. 170. Dolmány felaggasztalva az vadászástól sem tilt-játok magatokat Bal: CsIsk. 32. Hamu-hintve Fal. 201. Fülhegyezve várták. Kuthy: HRejt. 39. Irgalomesdve nézett a betyárra 41. Ajk-harapva, ajkszorítva, fáklyahordva, fájdalomokozva sat. Ar: Arist. (I. Glossz.) Kárörvendve, fejbólongatva, fejcsóváltatva, Abonyi: A mi nót. II. 175. IV. 94. 166. Elegen vannak, a kik láb-lógatva élnek. „Ellenőr“ X. 525.

Itt azonban gyakrabban előfordul nyelvemlékeinkben a határozott ragtalan tárgy, mint az infinitívus mellett:

Szája megnyitván tanejtja vala őket: aperiens os suum MünchC. 20. Város meghagyván: relictā civitate 21. Ez ige hallván: audito verbo 42. Ő tanejtványi egybehíván 43. A győlekezet eleresztvén uo. Azok elhagyván elmene: relictis illis abiit 44. Azok meghagyván 52. Ezek hallván kedég a tanejtványok csudálkodnak 49. E hallván: audientes 55. Keze rejájok vetvén 80. Az étel elvégezvén. LányiC. 315. Ez dolog látván. ÉrdyC. 574. — Vö. még: Ő még *e beszél-lette* [- ezt beszélvén]: adhuc eo loquente. MünchC. 45.

Keze-terjesztve fogadá vendégit Fal. 243. Szeme-lesütve kerül 710.

c) A melléknévi igeneveknél (participiumoknál) a ragtalan, egy szóból álló tárgyat ma összetétel előtagjának érezzük s az egész kifejezést összetételnek tartjuk: *fa-vágó* = *holz-hauer*, *ember-ölő* = *menschen-mordend*, *kár-vallott* sat., de kérdés; mindig így volt-e ez. Föltűnő ugyanis, mennyivel gyakrabban fordul elő a régi nyelvben e szerkezet személyragos előtaggal, sőt — a mi ma példátlan — többesszámuelőtaggal is. Régente tehát az összetételnek ez a módja annyira szabad és laza volt, hogy nem is lehetett még összetétel, hanem tárgyas kifejezés ragtalan tárggyal (ragos tárggyal a régiek igenevet nagyon ritkán mondanak: *istent féltő* KazC. 44.) Lássunk példákat, nem ismételve azokat, melyek már össze voltak állítva (Nyr. IV. 387. PhilKözl. I. 251.):

Huga öld: sororicida C. Hiti-szegők az pápisták. Pázm: ÖtLev. 111. Vallyon hiti-szegővé tészlek-é? 161. Ura-gyalázó asszony. Szatm: HCent. 144. Hamva-vévd. Telekesi: FLél. 100. Tof: Zsolt. 654. Némely markaköpdők szokásba vették, hogy egymást bajra hívták. MonIrók VIII. 36. Adóssága-valló, Fal: 289. Kedve-változtató (a szerencse) 292. Színe-hagyó, színe-hagyós MNyszet. VI. 350. Szája-táti, -tató 349. Mint búne-bánó most békét kívána. Greg: Luz. 34. Eszebíró ember „Ellenőr“ IX. 248. — Akhítófel-lelkü maga-ajánlóim. Balassa (Szil. kiad.) 134. Maga-vető: magát dicsérgető Nyr. III. 164. Magaviselő, SzD.

Isten neve valló ember. Sylv: UT. II. 167. Isten igéje hirdető prédikátor. Beythe: Ep. 233. Hajó orra igazgató MA. Ország, város pénze lopó: peculator PP. Olyan az anyaszentegyház, mint valami fejedelem levele hordozó posta. MNyil: Irt. 66. Mindenek haja borzasztó csudálkozás. Toln: Vig. 270. A Liber Concordiae, mely ez alatt az igaz tábor jele vesztő név alatt Liber Discordiae volt. Bal: CsIsk. 147.

Az hűti szegett keresztyének, . . . az hűti megszegett emberek. Magy: OrszRoml. 34. (vö. fr. *loi-menti*.) Engem hazája vesztettnek hívnak Hall. HHist. I. 5. Nyakaszegett Bal: CsIsk. 8. Engem is, élete-untat. Vör. II. 405. A fékevesztett nyelvujítás Nyr. III. 408. Urahagyott, Gyurits: Mondattan⁴ 36. Inaütött ló, szinehagyott CzF. — Magahitt bizakodás. Fal. 53. Akármi maga megúnt szív, . . . azokat a maga megúnt szenteskedőket. HorváthÁd: (lev. Kaz.-hoz.)

Az hadakozó, bajvivó, várak várasok rontó magyar vitézők. Tin. 3. Fák nyeső: putator MA. lat. A mindenek-látó Isten, Pázm: LuthV. 433. Néha azzal gyűlölteték, hogy országháborító, pártolkodások-szerző. Pázm: Préd. 52. Ezek a szomszéd országok emésztő hadak. Pázm: Kal. 437. Házasság és eledelek tiltó eretnecség. Matkó: BCsák. 26. Lelkek dögösítő mételty. GKat: Titk. 15. Putiphart némelyek a Pharao szakácsának és a barmok le vágók előtők-járójának ítelték lenni. Tyuk: Józ. 112. Elmék megvesztegető nevem volt tőle. Bethl: Élet. II. 198. Ámitó és gyujtó, hódító, szívek' kínzó. Amade: Vers. 41. *)

2. Ismert jelenség, hogy a személyragos tárgyak (kivéve az egyes 3. személyt) már régi nyelvemlékeinktől kezdve megállhatnak rag nélkül. Pl.

Be ne húnnyuk szemünk. Born: Préd. 38. Gondunk viseli 259. Bocásád meg bűnöm. Mel: Jóh. 19. Ha hasznod veheti. Kár: Bibl. 658. Ez levelünk megadó B. . 1665. Thewr: Nykins. 19. Hogy mentenék meg édes anyjok. KisfS: Sqm. 3: 25. Egy sir zárta minden örömték. Erd: Népd. I. 334. Bűnők' nékik ne tulajdonítsad. PhilKözl. IX. 166. (Más példák uo. I. 256.)

*) Vö. még a következő laza összetételeket: A m o n d ó vagyok = azt mondó v. M i t é v ő legyek? = mit tévő l. Mi tévő, mi hagyó légy. Fal. — J ó é s g o n o s z t u d ó f a Mel: Préd. III. — M i r d e n g y ü m ö l c s n e m t e r m ő f a kivágatik. Lép: PTük. 126. — I d e g e n i s t e n i m á d ó k: idololatrae JordC. 929. 2 0 0 f o r i n t é r ő l o v a t k é r. LevT. I. 223. 1600 mázsa arany érő MA: SB. 262. Ezüst, arany és efféle drága szerszám tartó edény: abax C. Ritkán találkoznak magok elméjétől új munka szerző emberek. Hall: Paizs. el. 3. Mással azon egy személy kérők és egy leány szeretők: rivalet coamantes Com: Jan. 116. Miként Phosphorus a több csillagok közt fényesebben fénylő, így az egyebeknél több szépség viselő. Gyöngy: MV. 2: 289. Ne tartsanak gyáva sok szó fecsegőnek. Orczy: Költ. 44. — Az a-mondó és mi-tevő kivételével ma mindezeket t á r g y r a g g a l kellene mondanunk.

Magam ajánlom. LevT. I. 66. Megójad magad, Mon: Kép. 127. Csipjük le már egyszer magunk. Ar: Arist. I. 281.

Ide tartoznak *engem, téged, sőt titek, titek* is (Isten hozott tüktök, császár szép tábor! Csík m. Népk. I. 159. Fivérnek hívtatok, s nővérték voltam; titek' én fivérnek. s azok valátok. Rákosi J: Cymbeline 5: 5.): de helyesen jegyezte meg P. Thewrewk Emil (PhilKözl. I. 257.), hogy ezek oly alakok, melyeket a nyelv ragosan vagy ragtalan csak a mondat tárgy jelölésére fordít, míg pl. *mink, tik, ök* soha sem szerepelnek accusativuskép. — *Bennünk* mint accusativus szintén előfordul a *magunk* sat. analogiájára újabban, de csak kivételkép, pl. Útra kelt. fogadván, hogy elfog bennünk'. (Rákosi: Cymbeline 4: 2.) Ne hagyjuk magunkat, ha veszély ér bennünk. (Figyelő 1877. III. 376. népkölteményben.) Régi nyelvemlékeink *bennünk bennetek* alakjáról l. Budenz-Album 152.

A személyragos tárgyak azonban mindenkor fölvehetik a tárgyragot is, úgy hogy a *kezem kezemel, magad magadat* accusativusok egyaránt járatosak nyelvünknek egész történetében. Vö. Turchucat mige zocoztia HB. Hálójok meghagyván: relictis retibus (MünchC. 19.) Ő hálójok megszerezvén. (Uo. 20.) Jobb vállamat és a fejem által-dugtam. (Gvad: RP. II. cikk.)

A tárgyal két eseten kívül nem igen találunk ragtalan tárgyat nyelvünkben. A *mind-et*, igaz, így használjuk: mind megettem, szedd föl mind. Várat megadjátok, mert benne mind megölnek (Tin. 215.) -- mindnyájatokat. De ezt a szót inkább adverbiumnak tekinthetjük — a. m. mindenestül, teljesen, mindvégig — mert mindenféle mondatrésznek lehet appositíója. Vö. Azon félők, hogy mind itt kell vesznünk (Tin. 243.) = [nekünk] mindnyájunknak. Tábornokok, szállítmányosok jöttek-mentek körülötte, a k i k k e l mind röviden végzett evés közben [a császár] (Jók: RR. III. 81.) Úgy összeaprította, hogy mind forgács lett belőle. (Népk. III. 323.) Egyébiránt legújabbban, a népnelvben s a költőknél, elégszer találkozunk a *mind-nek* r a g o s tárgyesetével is; pl. Az előtte hajlót átszökdösi mindet. (Ar: TSz. 10: 27.) Ha el akarsz veszíteni minket, nyisd meg a szád s vágyaidat megnyerheted mindet. (Csengeri J. Catull. 122. Így SzászK: Nib. 356. Nyr. VI. 158. sat.) — Végre ragtalan tárgyeset van a következő szólásban, melyet P. Thewrewk E. is említ az

id. h.: „Isten gyónap pro Isten adgyon jó napot.“ (MA : CorpGram. 286.) Vö. Jó nap, isten jó nap. (Népk. I. 164.) Isten jó nap. isten! (II. 13.) Ezt azonban bizvást a *jó napot* csonkításának tarthatjuk, mert az ilyen mindennapi köszöntésekben, esküvésben, káromkodásban még ennél furcsább rövidítések is történnek; vö. *isten úgy se'*, sőt *isten uccsa* e h. *isten úgy segéljen*; *alázatos*) *szolgája*; „*sten ágya meg*, *'tán ágya ma* [isten áldja meg], *'sten tartsa meg*“ (Nyr. II. 231.), *steen jáó regvelt* (VII. 35.), [di]csértessék a *Jézus* (IV. 83.), *'stes-sék a J. Kr.* (VII. 35.), *'csérjök a Jézust* (II. 132.) sat. („Fogja ez a darab kenyér!“ Nyr. VI. 231. kihagyásos mondat e h. fogja, itt van ez a d. k.)

Látszólag (Nyr. IV. 342. PhKözl. I. 250:) „a régiebb nyelvben még a verbum finitum mellett is akad ragtalan [s nem is személyragos] accusativus“, t. i. a Pannonia megvételéről szóló énekben: Hét sereget nagyot szerzének, *hét kapitánok emelének*, mindeniknek várat szerzének. Azonban úgy vélem, lehetetlennek kell tartanunk e szerkezetet nyelvémlékeink korában, vagy legalább is nem tarthatjuk bebizonyítottnak ez egy idézettel, mely könnyen lehet tollhiba. E nézetemben nem ingatott meg az sem, hogy még két ilyen mondatot találtam: Ki öneki *cellyenck* [ilyeneket] szólna (ÉrdyC. 224b. a gépiesen másoló barát talán az *éljenek* igét vélte írni.) Te k[egyelmedtől] *az fa kétettem*. LevT. I. 73. *)

Az eddigiekkel szemben vannak olyan alakjaink is, melyekben a tárgyrag ismételve van: *ötlet, aztat, eztet*. Az első már nagyon régi (pl. Tin. 280. 286. sat.) s újabb időben általánosan elterjedt; volt idő, mikor a rövid *öt* használata az irodalomban is feledésbe ment, úgy hogy pl. Révainak védelmére kellett kelni. (Ant. 156.) *Aztat, eztet* csak a XVII. század óta fordul elő: eztet 1635. (Lethenyey: HitÁg. 133.) Nem terhelik Istent hosszú kérésekkel, hogy eztet adja meg, aztat hártsa el. (Orczy: KöltH. 73.) Főzte aztat. (Gvad: RP. I. cikk.) Viasszaszedi eztet. (Mikszáth: Eszterh. kal. 19. Eszt. tov. kal. 27.) *Aztot*. (Nép, Figyelő 1877. III. 377.) A népnyelvben

*) Helyesen mondja P. Thewrewk E., hogy „*péna kérnek* csak hanyag kiejtés MA : CorpGr. 271. vö. *mi' csindlsz*.“ Ép így ítélendők meg pl. ezek: Csak egy pénz sem adtak. LevT. I. 37. Az patvarkodás gyűlöljed: calumniam oderis, GBölcsek. (1591.) 3. Barátodnak gonosz ne mondj. Uo. 7. — Vö. az ilyen imperativusokat: *hints[d] meg, dönts[d] le*.

az utóbbiak még háromszoros raggal is előfordulnak: *asztat* (*asztatot, aztotat*), *eztetet*; pl. Én asztotat láttam. (Figyelő 1877. III. 369.) Aztotat tanítja (376. Több példa Nyelvőrkalauz 101.) — Ide tartoznak egyes ritkább göcseji esetek: *pártot, arasztot, szappantot, meszetet* e h. *pár-t* sat. (vö. Budenz-Album 170.); ezek talán a tárgyesetből viszik át a *t*-t más alakokba is: *araszt* (nom.), *meszetes*.*) — Ezek a pleonasztikus alakok más effélékkel kapcsolatban magyarázandók, minők pl. a szintén göcseji *szöbbeb, többöb, gyöbbeb (jobb), könnyebbeb* (Nyr. III. 69.) sat. Az *ötet-, szöbbeb-féle* kéttagúakra nézve valószínű Kőrösi S. magyarázata, hogy itt „a nyelv az eredeti kéttagú szótövek szótagszáma törekszik.” (Budenz-Album 122.)**) A ritkább háromtagúakat — *asztat, könnyebbe* — inkább a gyakori *asztat-, szöbbeb-félek* megtévesztő hatásából magyaráznám, mintsem a *papa-, mama-féle* gyermeknyelvi kettőztetések módjára. (Kőrösi, id. h.)

Maradt tehát mindössze két eset, melyben a tárgy ragtalan lehet: egyik az igenevek tárgya, a másik a személyragos tárgy (kivéve a magánhangzón végződő egyes 3. személyt). Ezek közül az elsőben lehetséges hogy kezdettől fogva nem volt tárgyrag, valamint pl. a finnben sincs ragja az infinitivus és gerundium — sőt az imperativus — tárgynak, úgy hogy azt mondják: *mene tuomaan tamma kotia*, szó szerint „menj hozni kancza haza” = a kanczát haza hozni; vö. menj el kancza hozni. A másik esetre nézve azonban valószínű Budenz föltevése (Ugr. Studien II. 66), mely szerint végükről elveszett az egykor ott volt ugor tárgyrag.***) Volt ugyanis az ugor alapnyelvnek állandó *m*-hangú accusativusa, de ez — részint eredeti alakjában, részint hangváltozással — csak öt ugor nyelvben, illetőleg nyelvjárásban maradt fenn (cser. *-m*, Kond. vog. *-me*, finn és mordv. *-n*, déli lapp *-ö*), a többiben elveszett. Így a magyar nyelvben is, csak hogy itt utólag egészen a *-t* rag foglalta el helyét.

*) „Majd szabok r e n d é t e t” uo. 370. olyan hibás, affektált vagy félreértett szóalak, minőt ilyen gyermekmondókákban elégszer találunk.

**) Vö. a német *derer, denen, ihrer* alakokat, melyek csak azért léptek a régiebb *der, den, ir* helyébe, mert más névszók megfelelő alakjai legalább is kéttagúak.

***, Igaz, hogy a finn nyelvben sem különbözik a személyragos névszók tárgyesete az alanyesettől, de itt ennek nyilvánvaló hangtani okai vannak.

Ennek a *t*-nek megfelelője megvan több ugor nyelvben, de csak határozott tárgyat (pl. a mi névelős tárgyunkat), néhol pedig határozott tárgyat s azonfölül határozott alanyt is jelent: Így az Irt. osztj. személynévmások tárgyesete mindig *t*-vel van: *ma* én, *man-t* engemet; *teu* ő, *tevat* őt sat. Hasonlókép az egyik finn nyelvjárásban: *minut* engemet, *hänet* őt sat. A mordvinban *-t* különbözteti meg a határozott accusativust a határozatlanról, de egyúttal más határozott eseteket is jellegmez, mert valamint a tárgyas igeragozást, úgy a határozott névragozást is legteljesebben a mordvin nyelv őrizte meg; pl. erza-m. *tolga-h* tollat, *tolga-h-t* a tollat sat. Az ész. vogulban *egva* asszony, *egva-t* v. *egva-tä* az asszonyt, de 'az asszony' is. Ezeknek és más efféle tényeknek egybevetésével s elemzésével bebizonyította Budenz (Ugr. Stud. II.), hogy a mi *ma* tárgyragnak látszik, az eredetileg névmási determinatív elem volt, mely mai névelőknek felelt meg, s az ugor *to-* névmásból vette eredetét. Hasonló fejlődés történt, úgy látszik, az indogermán alapnyelvben, melyben a névmási *-s* elemnek eredetileg articulus-értéke volt, de utóbb a hímnemű nominativusok jele lett, és az *ä*-tők kivételével a nőneműeké is.

Volt tehát nyelvünkben eredetileg kétféle accusativus (valamint a többi eset is kétféle volt): egy határozatlan, *-m* raggal, s egy határozott, mely *-m-t*-re végződött. Amaz elrövidült s innen van mai ragtalan accusativusainknak legalább egy része, pl. a személyragos névszóké. *) A másikban valószínűleg csakhamar elváltozott az *-mt* *-nt*-re s ezen hangcsoportból alkalmasint akkor veszett el az orrhang, mikor a legtöbb hasonló esetben elveszett, mikor ugyanis az ugor *anda*-ból a magyar *ad* lett, az ug. *kang*-ból m. *hág*, ug. **komb*-ból m. *hab*, ug. **pons*-ból m. *fosz-* (*foszlik*, *foszt*) sat. sat. Lehet, hogy mint a *hág*, *jég* sat. alakokat, úgy a tárgyesetet is az *n* elenyészte után pótló nyujtással ejtették; ezt bizonyítja legalább az a föltűnő körülmény, melyet Munkácsi B. észlelt (Nyr. IX. 352.), hogy a Peer és Sándor CC.-ben a *-t*

*) Ezeknél talán egyáltalán fölöslegesnek tartotta a nyelv ama régi korban a determinálást (vö fr. csak *mon père*, míg olaszul *il mio padre*), vagy talán használták kétféleképp: *elloptak két ökröm* = man hat mir zwei ochsen gestohlen, és *ellopták két ökrömet* (ma: a két ökrömet) = man hat meine zwei ochsen gestohlen (a kettőt, a melynél több pl. nem volt).

előtti magánhangzó igen sokszor (mindössze hetven esetben) hosszúnak van írva. Úgy látszik, az ÉrsC. is sok ilyen adatot fog szolgáltatni, mert hamarjában hármát találtam benne: *leanyomaath* 455. *mynkeeth* 466. *engemeeth* 456. Vö. még: Neki *utaat* adnak vala VirgC. 51. és *mezeeth* ,meszet' RMNy. IIb. 14.

SIMONYI ZSIGMOND.

ROKONÉRTelmi SZÓK.

Hajt (hajkurász, hajszol, hajtogat), **üz**, **kerget**, **terel**, (tereket, terjenget), **pásztortít**, **elakaszt**, **elcsap**, **kicsap**, **ereszt**.

Példák. *Hajt*: A falu házához hajtottam egy esküdt embert (Nyr. III. 32). Hajtsunk itatóra, a pákai tóra (Nyr. XII. 192). Hegynek hajts, völgynek tarts. (Nyr. IX. 229). Száz vitézeket is hajt maga után (Dugonics: Példab. I. 141). A víz nem kell, hajts on malmot (Erd: Népd. I. 347). Hogy hajts on aztán a hibán kapott író vagy bárki más a nyelvkritikus megróvó szavára (Nyr. II. 55). Szól a világ, mit hajtok rá (Népd.). Öcséni, ne hajszold mindéig a jószágomat (Nyr. IX. 477). Juhokat hajtogat ama barázdában (Erd: Népd. I. 227). Az egyik tinó a sok hajkurászásba megsántult (Nyr. IX. 558).

Üz: S a vad állat, meg sem állhat, mind szorítja üzi jobban (Ar: SzibJ.). Vadat üzni feljövénnek, hős fiai szép Enéhnek (Arany). Hírre-névre üznek, törnek és vágyakodnak (Nyr. IV. 167). Csak a bosszút üzi nekem (Nyr. V. 65). Friss lakásra nem üzőtt (Nyr. IX. 330). Üzőbe vették (Dug: Péld. I. 141).

Kerget: Egy egér-lyukba be lehetne kergetni (Dug. Péld. I. 142). Az eszedet kergeted (Nyr. II. 129). Ha látsz száraz kórót szélvészről kergetve (Petöfi: JánV.). Mint a kergetett őz fut le gyors futással (Pet: Erdei l.). Muszkát, ráczot és németet, mindent pokolba kergetett (Népd.).

Terel: Ne tereld a juhnyáját vissza (Kriza: Vr.). Mikor lenyugszik a nap, teregeti nyáját (Erd: Népd. 216). Gulyámat sétálva legeltetem, erre arra terjengetem (uo. I. 220). Hetyke juhászbojtár tereli a nyáját (Tompá: A bojtár).

Pásztorít: Erígy csak Pista, pásztorítsd idébb azt a szárnyát a gulyának. Pásztorítsd idébb azt a bort (Nyr. IX. 476).

Elakaszt: Nem akasztottam el senki gulyáját (Nyr. II. 519).

Csap: Egy napon kicsapja velünk, hogy mi jártasuk meg (Nyr. II. 88). Kicsapatja az udvarra (a lovat) (Ar-Gyul. III). Minthogy a boltos ötet nem iskoláztatta, avval volt, hogy elcsapja útra (Nyr. X. 40).

Ereszt: Tegnap a fiam a tinókat egy kicsit leeresztette a nyilasba. A csikókat terelgetem, erre arra eresztgetem (Népd. 49).

E szavak közös fogalomként azt a cselekvést jelölik, melyben másokat arra kényszerítünk, hogy előttünk menjenek.

1) A hajtás oly céltudatos cselekedet, melyben a vezető gondolat az, hogy valaki vagy valami bizonyos — rája nézve mintegy rendeltetési — helyre jusszon; itt tehát egy eleve meghatározott irányról van szó. Az űzés nagyjában e körülmények szülte kényszerből folyik és abban áll, hogy valakit vagy valamit bizonyos hely elhagyására bírnunk. Amott a cselekedet rúgója a hajtó személy, emitt az űzőtt maga; azért a hajtás céljához képest eszközeiben enyhébb s inkább szavakkal él, míg az űzés kívülről jött hatás ellenhatásaként hevesebb erőszakhoz is folyamodik és folytonosságánál fogva üldözéssé válhatik. Kergete különbséget nem tünteti föl, mind a két irányban nyilvánul a hatása s amazoktól abban tér el, hogy idéző oka külső és önkényszerű, a miért is egyszeri cselekedetet jelöl; míg az űzés és hajtás belső és természetes okok következménye, melyek állandóbbak lévén, e fogalmaknak a gyakoriság, tartósság, szóval a folytonosság bélyegét kölcsönzi.

2) Megfér az űzés értelmével, hogy a tárgyat közvetlen hatásunk körén kívül esőnek gondoljuk, midőn a hely elhagyására való kényszerítés csak eszköz arra nézve, hogy valaminek a birtokába jussunk, mely törekvés fokozatos fejlődésében állandóvá lesz és végsőleg bizonyos dologgal való hivatott foglalkozás képzetét ölti. Közkeletűek az ipar és kereskedelem űzésére vonatkozó kifejezések. Hajtátvitt értelmében az eredeti fogalomnak egyszerű és természetes folyománya s a köztük lévő kapcsolat rövid értel-

mezés vagy kiegészítés által érthetővé válik. Ha pl. azt mondom: „Nem hajtok a szavára” ez más szóval annyit tesz, hogy nem engedem, hogy a szavaimban kifejezett cél egy másiknak a helyébe lépjen, akaratunkat megváltoztassa; „hasznot hajt”, azaz a hasznot a mi oldalunkra, nekünk juttatja sat.

3) Midőn a hajtás irányváltozással jár, azt terelésnek vagy pásztorításnak mondjuk. A megállapodott nyelv szokás csupán csoportban együtt levő állatokra vonatkoztatja. Elakaszt, ha a terelés erőszakos és rossz szándékból történik; elcsapunk vagy kicsapunk: embert vagy állatot oly hely elhagyására bírnak, a melyet megszokott vagy a melyhez tartozik, melynél azonban nem szükséges hogy utána menjünk, kövessük. Embernél egy-egy viszony fölbojlását is jelzi valamely történt hiba megtorlásaképen.

Ide valók még: *zavar* (*zabar, zadar*). A sok disznót mind fölzavarta az ólba (Kriza). *Zabar, zabarit*: zavar, háborgat. Ne zabard az ökröt, mert megbők (Nyr. II. 95). Az ember nem ütötte agyon, se el nem zadarta (Nyr. II. 420). *Bereczkél*. A varju megbereczkeli a tyukokat (Nyr. XI. 335). *Czikogat*. Ki is czikogatta a házból előle (Nyr. VI. 515). *Zdhol*: üz, kerget (Kriza). Elzáholta a farkas a juhnyáját (Kriza 523). Czogatni az ebet: elüzni. Ha az ura elczogatja is előle az ebet lábaihoz fekszik. (Nyr. X. 68). *Zargat*. A hideg nyom, mindennap megnyom, azután meg fel-felzargat (Nyr. V. 65). *Cziház*: zaklat, kerget. Elcziházta az ülü a tyukokat. Ne cziházd annyit a kutyát, hadd igyék vagy egyék (Kriza 495).

Környék, vidék, tájék, határ, mellék.

E szók közös fogalma: terület, mely egy bizonyos helyet körül vesz.

Környék a fogalmat általánosan jelöli csupán azzal a megszorítással, hogy a jelzette terület aránylag nem nagy. Midőn pl. elterjed a hír, hogy az ellenség az ország környékén garázdálkodik, mindenki tudja, hogy már egészen közel van a határhoz. Minden helynek nagyságához mért többé-kevésbé egyenlően nagy környéke van.

Vidék kétféle viszonyt fejezhet ki. 1) Része egy egész-ként képzelt területnek, mely bizonyos szempontokból tekintve sajátos tulajdonságainál fogva önálló; pl. 'Magyarország sok vidékén kitünő bor terem'. 2) Mely a közös fogalomnak felel meg, csakhogyl elvontan. Inkább azon helyek összessége, melyek egy helyre mint középpontra, valami okból utalva vannak. Egy város környékét azon kisebb-nagyobb távolságban lévő községek képezik, melyekre nézve az az adás-vevés s a szellemi élet székhelye. A vidék e viszonyában a középponttal emettől eltérő szokásokat mutat. S ha a vidéket (vidéki ember, viselet, város) emlegetjük, ahhoz egyrészlől az egyszerűséget, de másrészlől a hátramaradottságot is hozzágondoljuk. Környéke minden helynek van; de a vidéket a fekvés és más kedvező körülmények adják meg.

Tájék ugyanazon viszonyokat mutatja mint vidék; csak-hogy a közös fogalom itt halványabb. 1). 'Szemem környékén fájdalmat érzek' azaz a szemem körül fáj valami, de a szemnek semmi baja; míg: 'Szemem tájékán érzek fájdalmat' legvalószínűbb, hogy azon a helyen, a hol a szemem fekszik, szenvedek; tehát a szem is beteg. 'Budapest vidékén egészséges a levegő' azaz a fővárost körülvevő helyeken; míg: 'Budapest tájékán vegyes ajkú nép lakik' azt mondja, hogy ott, a hol Budapest fekszik, itt és ott a közelben sokféleképen beszélnek. E példákblól látjuk, hogy *tájék*nak irányjelölő tulajdonsága van, s minthogy az irány általában véve nem határolt, azért többet mond a vidéknél; érteni rajta egy hely környékét, de magát a középpontot is. Ha az égi tájakról szólunk, azokat az irányokat gondoljuk, melyeket azok elfoglalhatnak. Az irányjelölő tulajdonság térre és időre egyaránt áll s a benne rejlő határozatlanság folytán térre: arrafelé, időre: körülbelöl jelentésnek felel meg. A *tájék*nak rövidebb alakja: *táj*, mely manap gyakrabban használatos s a nyelv itt is szigorú különbséget tesz; a meny-nyiben *tájék* csak térre, *táj* pedig térre és időre egyaránt áll. Egy másik, de népies alakja: *tájlat*; pl. 'Éppen déltájlatban hegyről jöttem'. (Nyr. XIII.). (Az utóbbi alak alkalmat ad, hogy némileg pártját fogjuk a nyelvújítás egy alkotásának. Ha van *tájlat*, ez föltételez egy *tájol* igét s így ha *tájola* nem is, de *tájoló*, *tájló* helyesen fejezi ki az idegen *compass*-t.) 2) Az egyedi szokásokat a tér külsején

mutatja. A területek között lévő különbséget a nyelv állandó fogalommal emelte és e szerint táj oly önálló terület, melyet a rajta előforduló növények összeségükben sajátos bélyegűvé, azaz fajképpé tesznek. Így szólunk mezei tájról, a rajta előforduló fűnemekről, havasi tájról, az őt borító fákról stb.

Határ eredeti jelentése: két középponttal bíró térrész elválasztó helye. Erről természetes áthajtással területté tágult ki, mely egy középpont körül valamely helyig terjed. A népdal: 'Csász leszek én a nyáron, ott a pesti határon' a szót idevaló értelmében fejezi ki. *Határ* a többitől főképp abban különbözik, hogy kisebb-nagyobb lehet, de mindig határozott nagyságú.

Mellék: álló vagy folyó víz mentében elhuzódó terület. Ez a fogalom a szó eredetében is megokolt; a mennyiben a folyó medre lentebb feküdvén, a két oldalon elterülő part mintegy mellét képezi. Érmellék. Balatonmellék. A Duna összes mellékfolyóitól körülvelt területek nem teszik annak vízkörnyékét, mint ezt a geographiákban tanítják, hanem mellékét; tehát Dunavízkörnyék helyett: Dunamellék.

Messze, távol.

Mind a két szó határozatlan mértéke a tárgyakat egymástól elválasztó tér- vagy időközöknek.

1) *Távol* a gondolt tárgyra vonatkozik s annak egy másik tárgyhoz viszonyított térbeli állapotát fejezi ki; *messze* inkább a két tárgy térközét jelzi. A ki *távol* van, nincs ott, a hol történetesen lennie kellene, holott nincs szükségképpen *messze*. Példák: 'Kit mindig szerettem, jaj be *távol* estem' (Népd.) 'Messze még a határ, minden percz egy halál' (Arany). 2) *Távol* csak hosszas irányban való mérete a térnek (a *terjed* igével nem állhat kapcsolatban); *messze* egyszerre a tér több irányát jelezheti. Legjobban kitetszik e különbség a távolság és messzeség származékszavakban. *Távolság*, mint a geometria műszava, két tárgy közötti út nagysága; *messzeség* pedig területet jelent. Ha két tárgy *távol* van egymástól, az őket képzeletben összekötő egyenes a távolság hossza és egyúttal a legrövidebb út; míg ha *messze* vannak s egyik a másikhoz akar jutni, többféle,

sokszor ellentétes irányban kell haladnia. T á v o l tehát két tárgy között a valódi, m e s s z e pedig a viszonylagos hossz-szat jelzi. Egy sík test messzire terjed ki, ha határai között nagy tér van. 3) M e s s z e lehet része oly mondatnak, mely a mozgást akár a közeledés, akár a távolodás értelmében fejezi ki; *távol* (távozik, régente: távul) korlátoltan és csak ott alkalmazható, hol egy hely elhangzásáról van szó. Példák: „M e s s z e Buda sánta embernek (Közm.): közeledés. „M e s s z e jártam, másutt is volt jó dolgom” (Népd.): távolodás. „Most hogy t á v o l vagyok tőled, most szeretlek igazán” (Szász K.) Midőn időre vonatkoznak, szintén ily szabatosággal él a nyelv szokás: m e s z e m u l t v. j ö v ő, de t á v o l m u l t.

A nép ajkán számos kifejezés él, többnyire közmondásos szólásokban, mely a térköz fogalmát körülírva fejezi ki. Ilyenek: „M a d á r m e n e t n y i földről jöttek hozzánk (Nyr. X. 121). Elment földetl e n föld d é: messzire, nem tudni hogy hová (Kunság Nyr. III. 174). H é t v á r m e g y é b e n nincsen párja. Osztán ilyen ember h e t e d h é t o r s z á g b a n sincs”. Szabolcsban divatos e mondás: „Nincsen olyan a rézig. Olyan asszony a rézig sincs”.

A mi messze van, azt rendes körülmények között közvetlenül nem ismerjük; tehát ránk nézve nem is létezik. Innen van, hogy az idézett népies példák voltakép: s e h o l, s e h o v á fogalmával birnak.

BÉLTEKY KÁLMÁN.

ADALÉKOK A MAGYAR SZÓKINC S ZLÁV ELEMEIHEZ.

Nemrég nagyon becses kincssel gazdagodott a szláv nyelvészeti irodalom: Miklosich kiadta etymologiai szótárát (Etymologisches Wörterbuch der slavischen sprachen von Franz Miklosich. Wien. Wilhelm Braumüller. 1886.). Ez a munka nemcsak a szláv nyelvtudományra bír kiváló fontossággal, hanem bennünket is közelről érdekel. Azon nagy hatás miatt, a melyet egyes szláv nyelvek a magyarra gyakoroltak, a magyar nyelvésznek már egy tisztán a szláv nyelvekre vonatkozó szótárt is örömmel kell üdvözlőnie s kiváló figyelmére méltatnia. Miklosich azonban nem elégszik meg azzal, hogy összeállította a különböző szláv nyelvek szókinsét, hanem mindig tekintettel van a velük érintkező

idegen nyelvekre is. „Die dem slavischen von fremdher zugekommenen wörter wird man beachtet finden — írja az előszó végén - ; ebenso jene slavischen wörter, welche in fremde sprachen eingedrungen sind. Welche sprache als die entlehrende, welche als die gebende anzusehen sei, lehrt der zusammenhang.“ S azon nyelvek közül, melyekkel a szláv nyelvek ily kölcsönadó s kölcsönvevő viszonyban állanak, legkiválóbb helyet foglalja el a magyar.

Egy nyelv sem olvasztott magába annyi szláv szót, mint a magyar; s a törökön kívül viszont egy nyelvből sem vettek át egyes szláv nyelvek annyi szót, mint ismét a magyarból. Ez utóbbi viszony a két nyelv között még nincs egészen tisztába hozva. Munkácsi (Nyelvtud. Közl. XVII. k.) 268 magyar eredetű szót mutatott ki a déli szláv nyelvekben, s Halász ehhez még 36-ot csatolt (uo. XVIII. k.). Ezzel még távolról se merítették ki az átvett szavak teljes számát. Miklosich szótára is sok új adattal bővítheti ezt a gyűjteményt; s mennyi magyar szó lappanghat még az egyes dialectusokban. Itt a Miklosichnál közölt. és előbb még ki nem mutatott magyar eredetű szláv szavak közül csak az érdekesebbeket állítom össze: *)

ásó. — szrb. *ašov*: eiserne schaufel.

bírni. — rut. *biruvaty*: können; rum. *birui*, alb. *biruince*: macht.

bokréta. — rut. *pokreja*: pfanenfeder als schmuck.

csalni. — úszl. *čaler*: betrüger, *čalaren*, szrb. *čalovati*: betrugén, *čalovno*, rut. *čaťovaty*; rum. *čelui*: betrugén.

hajnal. — lengy. *hajnał*, *hejnał*, *ejnał*: morgengesang.

hiába. — rut. *hyjaba*, *hlaba*: vergeblich.

hír. — úszl. *hir*: lärm, rut. *hyr*: ruf, kunde, *hyrešnyj*: berühmt.

hitlen. — rut. *chyłanyj*: ambigue loquens, *hitlénstvo* list in urkunden aus von Rumunen bewohnten ländern, *dacoszl. hiclancto*; rum. *hiklén*, *viklén*. (Vö. Nyr. XV. 209.)

huszas. — rut. *husaš*: zwanziger.

*) Rövidítések: szrb. = szerb, úszl. v. úsz. = újszlóven, ósz. = ószlóven, lengy. vagy l. = lengyel, or. = orosz, rut. = rutén, feh. or. = fehér orosz, cs. = cseh, t. = tót, bolg. = bolgár, hrv. = horvát, n. = német, úfn, ófn. = újfel- és ófelnémet, rm. = rumun, alb. = albán, ol. = olasz, l. = latin, klat. = közélatin, tör. = török, gör. = görög, újg. = újgörög.

költeni. — rut. *keltyuvaty*: verbrauchen, *keltyg*, *keltyk*: auslagen.

lakni. — *lakovali*: habitare, in urkunden aus rm. gebieten.

péllda. — úszl. *pelda*: beispiel; rm. *pildę*.

préda. — rut. *prejda*: beute, *prejdovaty*: plündern.

rakás. — or. *rokošъ*: aufruhr, cs. *rákoš*: lärm, lengy. *rokosz*: aufstand, rut. *rokoš*: lärm, *rakaš*: turba.

Ránk nézve sokkal fontosabb az a viszony a két nyelv közt, midőn a magyar az átvevő fél. Nagy érdekléssel fogtam hozzá, hogy a szótárt ebből a szempontból tegyem vizsgálódásom tárgyává. Tudjuk, hogy Miklosich az, a ki a magyar és szláv nyelvek viszonyával a legbehatóbban foglalkozott. Első munkája, melyben e kérdést tárgyalja, mindig kiváló fontosságú marad, bár nem tökéletes, mert hiszen küzdenie kellett a kezdet nehézségeivel. Ő, a kiváló szláv tudós, a magyar nyelvet csak fölszínesen, csakis könyvekből, és pedig rossz nyelvtanokból és hiányos szótárakból ismerte. Természetes, hogy ebben a munkában sok a hibás egyeztetés, s belőle még sok szláv eredetű magyar szó hiányzik. Elég baj, hogy a mű második kiadása nem javított e hibákon; mert a kire a szerző ez új kiadás sajtó alá rendezését bízta, könnyedén vette a dolgot s az első kiadást lenyomatta úgy a mint találta, változatlanul szóról szóra.

Pedig, mint ez a mostani mű is bizonyítja, a jeles tudós nem pihent azóta. Ebben a művében tekintettel van a magyar nyelvtudománynak ezen a téren kifejtett tevékenységére. A legtöbbnél azon egyeztetések közül, a melyeket hibásnak bizonyított be a későbbi kutatás, maga is elismeri most, hogy legalább is kétes. S hogy ez irányú munkássága folyton ébren volt, azt legjobban bizonyítja az az új adalékok, melyekkel a magyar szókincs szláv elemeit ebben a munkájában gyarapítja. Csak az a kár, hogy szerzőnk nagyon is fukaran bánik szavaival. Az egyes cikkek élén mindig az az alak áll, mely a különböző nyelvekbe tartozó szók közös alapja. Ezen címszó után elsorolja az összes szláv nyelvek hozzátartozó szavait; ennek végeztével egy vonással elkülönítve következnek egyes idegen nyelveknek az illető cikkre vonatkozó szavai. De csak a legritkább esetben említi, hogy micsoda viszonyban áll ez a szó az őket megelőző szláv szavakkal. Nem tudjuk, vajjon ez-e az eredeti

szó, a mely a szlávba átkerült, vagy pedig ez az idézett nyelv vette-e szavát a szlávból, vagy talán mindketten egy harmadikból kerültek, a melyik ott mellettük szintén meg van említve. Ha pl. ezt a cikket olvassuk:

kefa. slk. klr. *bürste*. — türk. *k'êf'ê*, m. *kefe*.

Tudjuk-e ebből, hogy mi a szerző véleménye erről a szóról? Annyi világos, hogy nem szláv szó; de kétes, vajjon a törökből került-e a magyarba és szlávba, vagy pedig előbb a magyarba s onnan a szlávba, vagy talán a szláv útján a magyarba. Miklosichnak ez az eljárása nagyon megnehezíti a szótár használatát.

A következőkben összeállítom mindazon cikkeket, a melyekben a szerző eddig még ki nem mutatott szláv-magyar szóegyeztetéseket említ, elhagyva az olyan összeállításokat, a hol egész világosan a magyar az átadó fél. A kétes egyezéseket (?) jelöli, az egészen hibásakat (+).

1. **afonya, áfonya** (?). rut. *afeny*: *vaccinia nigra*. — rum. *afine*. — Lehetséges, hogy mind a ruténba, mind a rumunba a magyarból került, mert mindkét nyelv sok magyar szót vett át, s ez egyen kívül a többi szláv nyelv nem ismeri a szót. A magyar szó eredete eddig ismeretlen.

2. **antalag** (?). *anütalü*; lengy. rut. *antat*: *fässhchen*, lengy. *antatek*. — Hihetőbb, hogy ezek a nyelvek a magyarból vették, mert itt van *átalag* és *antalkó* mellékalakja. Dialektikus szó; a régi szótárak (Cal. PP.) nem ismerik; Kresz.-ben sincs meg.

3. **árbocz fa** (+). *arburü*: szrb. *arbur*, *arun*, *arbus*, *jarbus*: *mastbaum*, úszl. *arbelo*, *jarbelo*, *jambora* usw. — A magy. *árbocz*, régi nyelvben *árbosz* a latinból való (*arbos*). A szláv alakok is egyrészt a latin *arbor*, *arbos*-ra, másrészt az ol. *albero*-ra mutatnak.

4. **bacs, bacsá, bacsó**: juhász gazda, számadó. *bači*: szrb. *bač*: *senner*, bolg. *bačilo*: *ovile*, cs. *bača*: *oberschäfer*, tót *schäfer*, lengy. *baca*: *schäfer*. — rum. *bač*: *älterer bruder*, *käsemacher*; alb. *bač*: *älterer bruder*. Alb. oder rom. ursprungs. — Miklosich ide csatolja még a magy. *bácsi*-t is.

5. **bálmós**: kukoriczalisztból és friss turóból készített étel. *balmoši*: lengy. *balmosz*: *maisgrütze*.

6. **boldog** (?). A *bolgü* cikkhez adott pótlékban írja: „Man vergleiche magy. *boldog*: *selig*, mit asl. *blagъ*: *gut*, *blaženъ*.”

7. **bolt, bót** (?). *bolta*: úszl. fornix, bolg. *bolta*, szrb. *bota*: camera. — rum. *bolte*, ol. *voluta*: gewölbe, ófn. baj. *gwalter*. — A szókezdő *b* a szláv eredetre mutat, csakhogy ellene szól meg az, hogy a magyar szó egytagú, pedig rendesen nem veszíti el a szláv szavak vég vocalisát, sőt gyakoribb eset, hogy az egytagú szláv szavakhoz az átvételkor még egy hangzót hozzátold. Valószínűbb, hogy a magyar szó az olaszból került, és pedig a *vollo* alakból (Valentini ol.-ném. szótára csak ezt az alakot ismeri, nem pedig, mint M. írja, *voluta*). A szláv alakok a magyarból jöhettek.

8. **bútor** (?). úszl. *bütora*, *butara*, last, gepäck, rut. *butora*, or. (dial.) *butorъ*. — Vö. NyK. XVII. 118.

9. **czitvar**: keletindiai növény (?). *cetvaru*, rut. *cetvar*, *cytvar*, or. *cytvarъ*, bolg. *citvar*, lengy. *cytwar*. — úfn. *zitwer*. ófn. *zitwar*, klat. *zedoaria*, *zeduarium*, ol. *zettovario*, ar. *zedwar*. — Ép úgy jöhetett egyenesen a németből. a honnan valók a szláv alakok is.

10. **czövek** (?). *cvekü*, úszl. *cvek*: zweck, cs. *cvek*, *cvok*, tót *cvik*, lengy. *ćwiek*, rut. *cvjak*. — kfn. *zwęc*. — Jöhetett egyenesen a németből.

11. **cséza**. *cise* plur. úszl. kleiner wagen mit zwei rädern. szrb. *čeze*. — lat. *cisium*. Vö. ném. (dial.) *zeiselwagen*.

12. **csábrág, csáprág**. *čaprakü*: lengy. *czaprak*: schab racke, or. *čaprakъ*, úszl. *čaprag*. — tör. *čaprak*. Talán egyenesen törökből.

13. **csíra** (hermaphroditus). *stera*: bolg. *sterica*: gelt *ovci sterici*, szrb. *štirkinja*, tót *štíra*, *štíriak*, *šciriak*, *ščuriak*: hermaphroditus.

14. **csuma**: fekélyes daganat. *čuma*, bolg. szrb. or. *čuma*: pest, lengy. rut. *džuma*. — tör. *čuma*. — A magyarba is a törökből jöhetett.

15. **drabant, darabant**. *drabantü*, úszl. *drabant*, *grabant*: satelles, rut. *grabant*, tót lengy. *drabant*. „Daneben č. *drab*: kriegsknecht, p. *drab*, os. *drab*: reiter, klr. *drab*: lump. Bei diesen wörtern denkt man an nhd. *traben*; man beachte jedoch hinsichtlich des *drabant* auch rm. *dęřęban*, *dorobants* von türk. *dęřban* ursprünglich: thorwart.“

16. **dárda**. úszl. hrv. szrb. cs. lengy. verutum, wurfspiess. — rum. *darde*. Vö. ófn. *tart*, ol. *dardo*. — Lehet, hogy egyenesen az olaszból jött a magyar szó.

17. **egres. agrestü.** cs. lengy. rut. *agrest*: stachelbeere, úszl. *agres*, szrb. *ogresta*, *greš*, lengy. *agrest*, rut. *agrest*, *agrus*, feh. or. *agristnik*, or. *agrusz*. — rum. *agriši*, alb. *greštë*, klat. *agresta*, úfn. osztr. *agras*. — A magyart eddig csak a némettel vetették össze. Nehézséget okoz erre nézve a két szó hangrendi eltérése. A magyar *egres*-nek legvalószínűbb megfelelője a szrb. *greš*.

18. **findsa.** *fildžanü*: szrb. *fildžan*, *findžan*: tasse, lengy. *filižanka*, rut. *fynža*, *fyžžanka*. — tör. *fildžan*, *findžan*. — Talán egyenesen a törökből.

19. **garas.** *groši*: úszl. bolg. szrb. *groš*: groschen, lengy. *grosz*, szrb. *kroš*, rut. *hroš*, or. *grošz*. — rum. *groșițe*, litv. *grašis*, alb. *groš*, úgör. ῥροσί. Romanisch. — A magy. *garas*-t eddig a ném. *groschen*-nel vetették egybe; alig magyarázható azonban a végső szótag elhagyása, rendesen a magyarban az ilyen *-en* végből vagy *-ény* vagy *-ni* lesz. A szláv szavak egész szépen egyeznek a magyarral.

20. **haczuka, haczoka, haczika.** *hazuka*. cs. art kleid. — klat. *cazaca*.

21. **hám** (†). *chamu*, úszl. *ham*: kummet, rut. *chanuj*. — rum. *ham*, ófn. *chamo*, klat. *chamus*. gör. κημός. — A magyar *hám* török eredetű (NyK. XVII. 95); valószínűleg a többi nyelvekbe is onnan került a szó. Az újszlovén és rutén vehette a magyarból is.

22. **hambár.** *ambarü*: bolg. szrb. *ambar*: scheune, speicher, úszl. *hambar*, rut. *ambar*, *vinbar*, or. *ambarz*. — alb. *ambar*, tör. *ambar*. úgör. ἄμπαρι. — Jöhetett egyenesen a törökből is.

23. **henyél** (?). A *necha* cikk végén írja M: .Vergl. magy. *henyél*: faulenzten. — úszl. *nehati*: lassen, *nchati* neben *enjadi*: aufhören, *henjati* etc.

24. **ibrik.** *cbrikü*, *cbrik*. *ibrik*: krug, szrb. *ibrik*. tót *ibryk*, lengy. *imbryk*. — tör. *ēbrek*.

25. **kajszl-, kajszinbaraczk.** *kajsija*, bolg. szrb. *aprikose*, tót *kajsa*. — gör. καϊσία, tör. *kajse*.

26. **kámzsa.** *komža*, lengy. chorhemd, cs. *komze*. — klat. *camisia*, úgör. κάμιζα. — Jöhetett egyenesen a latinból.

27. **katrinca.** *katranü*, rut. *katran* vortuch. — Habár csak ez az egy dialektus ismeri a szót, a *-ca* vég mégis szláv eredetre vall.

28. **kecse**: hadi köpeny, kaczagány. *Keča*, lengy. *kiecza*: art rock, szrb. *čeča*: filz. — tör. *k'ēce*. — Jöhetett egyenesen a törökből.

29. **kefe** (?). *kefa*, tót, rut. bürste. — tör. *k'ēfē*. — A magyar a törökből való; a tót és rutén valószínűleg a magyarból vette.

30. **kemencze**. *kamina* ószl. ofen, úszl. *komen*: herd etc. — rum. *kamenitŝe*. (Vö. Nyr. XV. 358.)

31. **kila** (?). *kilo* bolg. art getreidemass, szrb. *kila*, lengy. *kiliata*. — úgör. *κίλες*. (Vö. NyK. XVIII. 453.)

32. **kláris**, **kaláris**. *korálja*, ószrb. *coralium*, úszl. *klariŝ*, szrb. *kralijeŝ*, *kraliŝ*, *krlijeŝi*: rosarium, rut. *korál*. — litv. *koralus*, *karelkis*, lat. *coralium*, gör. *κοράλλιον*, ófn. *koralle*.

33. **lajtorja**, **létra**. *lojtra*. úszl. *leiter*, szrb. *lotra*, lengy. *letra*, rut. *litra*, *lytra*, *lujtra*. — ófn. *leitara*, litv. *leitere*. A létra alak valószínűleg egyenesen a szlávól jött; hanem a *lajtorjánál* nagyon is számba veendő a kfn. *leitere*, ófn. *leitara*.

34. **lator**. *lotru*: úszl. *loter*: unzüchtiger mensch, *lotriv*, *lotrija*, rut. *lotar*, cs. *lotr*, lengy. *łotr*: lasterhafter mensch, feh. or. *łotr*: verschwender. — rum. *lotru*: latro, litv. *latras*, ófn. *lotar*: leer, eitel.

35. **lőre**. *lura*, *liura*: lengy. *lauer* (wein), alszrb. rut. *lura*: schlechtes getränk. — rum. *ljuriu*, ófn. *lura*, lat. *lora*.

36. **lyuk** (†). *luknja*, úszl. *loch*, lengy. alszrb. *luka*, rut. *luka*, or. *lyukъ*. — ófn. *luccha* (**lukčja*): lücke. — A szó ugor eredetű (l. B: MUSz. 776). A szláv alakok valószínűleg a magyarból valók s semmi közük az említett német alakokhoz.

37. **macza**: a férfi szeretője. — szrb. *maca*: Maria. Ebből a névből származik a *macska* is; szb. *maca*, *mačak*, *mačka*.

38. **majom**. *majmuna*, lengy. *affe*, szrb. *majmun*. — tör. *majmun*, rum. *mojom*, úgör. *μαῖμοῦ*. Vö. még lengy. *munia*. — Jöhetett egyenesen a törökből.

39. **málé**: forrázott kukoriczalisztból készült lepényforma sütemény. *malaj*, rut. *małaj*: maisbrot. — rum. *malaj*.

40. **mángor**: fillér (?). *mangürü*, rut. *manhir*: art münze, szrb. *mangura*. — tör. *manger*, úgör. *μαγκούριος*. A magyar a törökből való; s úgy látszik a szerb a magyar útján ment át.

41. **mente** (?). Két czikknél említi Miklosich a *mentē* szót: *manutija* és *menteli*; azonban mindkettőnél a szláv

alakok egytől egyig mély hangúak, úgy hogy a magas hangú magyar szót meg nem magyarázzák.

42. **mise.** *miša*: ószl. *mīša*: messe, úszl. *meša*, *maša*, bolg. *mesa*, szrb. *misa*, *maša*, cs. *mše* etc. — rum. *mișe*, ófn. *messa* aus lat. *missa*, it. *messa*. *mīša* ist wohl deutschen, *misa* unmittelbar lat. ursprungs. — A magy. *mise* megfelel az elsorolt szláv alakoknak, habár hangtani okok az egyenesen a latin *missa* (olv. *mišša*)-ból származásnak sem mondanak ellen. Valószínű azonban, hogy mint számos más egyházi szó, ez is szláv közön jutott a magyarba.

43. **monostor.** *monastyri*: ószl. *monastyrb*, *monastyri*, *manastyrb*: monasterium, bolg. *monastir*, horv. *molstir*, *mostir*, szrb. *manastir*, lengy. *monasterz*, rut. *monastyr*. — gör. μοναστήριον, ófném. *munistiri*, *munistri*.

BALASSA JÓZSEF.

HÍRLAPJAINK MAGYARSÁGA.

Ha a mai idők emberét bíznák meg vele, hogy szerkessze meg újra a Miatyánkot, a következő hely 'kenyérrel' vagy 'kenyér nélkül', de szentül belekerülne az új imádságba: „Add meg nekünk a mi mindennapi újságunkat!” Akárhány férfit hallottam már ekként nyilatkozni: „Én csak azért szeretem a reggelit, mert utána rágyújthatok”, vagy: „Ha választanom kellene kávé és csibuk között, a csibukot választanám. Mit ér a kávé csibuk nélkül?”

De hát az újság!? Mit érne a csibuk újság nélkül? Ez a mai embernek, de legkivált magyar embernek az ő 'mindennapi kenyere'. Ez katekizmus, imádságos könyve, dogmatikája, históriája, fizikája, s ez grammatikája és stilisztikája. Eltanulja kedvelt szavait, utánozza szöfűzéseit, használja mondat szerkezetét, ellesi s kiváló szeretettel alkalmazza szokottabb frázisait. Szóval úgy ír, úgy beszél, azon a nyelven perorál, a minővel újsága vagy újságai iparkodnak lekenyerezni őtet. S ez alig lehet máskép. Az újságolvasó e tekintetben olyan mint a kis gyermek, a kinek valámíg él, örökké fülében zeng a dal, a mellyel dajkája álomba szokta ringatni őt. A napi sajtónak élénken mozgó s szerte terjedő nagy hatása kétségbe nem vonható tény. Nem csak a politikai hitvallás terjesztője, a tudományos meggyőződés szabályozója, hanem hogy csak azt említsük, a mi ránk tartozik, az, exemplum trahunt' arany igazság szerint a nyelvnek is ékesen szóló és hathatós szavú mestere, mindennapi oktatója; s valamint a tanítványnak szent az ő mestere szava, az olvasó is, leg-

alább a nagy rész. minden aggóskodás nélkül megbízik mestere tollában s készségesen elfogadja szilárdul álló szabálynak mindazt, a minek többszörös példaképével a hírlapok hasábjain találkozott.

A nagy és mélyre ható átalakulás, a melyen nyelvünk a jelen században keresztül ment, nem folyt, nem folyhatott le erősebb rázkódások nélkül, a melyek épségén, tisztaságán kisebb-nagyobb sebeket és foltokat ejtettek. Az utóbbi időben ugyan örvendetes javulás állott be, de a baj gyökeresen még mindeddig orvosolva nincs. A multból sok viszásság maradt ránk örökül, a melyek minthogy egészen megszőkottak, már föl se tűnnek s a melyeket jóhiszemben akárhány gondosabb írónk is minden habozás nélkül tollára vesz s példaadásával a viszásságok megerősödését még inkább elősegíti.

Midőn a kelletlen kötelesség teljesítésére határozzuk el magunkat, hogy hírlapjaink nyelvét bonczoló kés alá vessük, egyedül és tisztán ama cél vezérli szándékunkat, hogy a szokottabb s majdnem naponként előforduló viszásságokra figyelmessé téve mind író mind olvasó közönségünket, lassanként megegyengetve előttük az utat, módot, alkalmat nyújtsunk neki arra, hogy ne csak szóban és tettben, hanem nyelvben is tiszta, romlatlan magyarok legyenek.

Kezdjük azzal, a melyik nyelvére nézve címével a legélesebb ellentétben áll.

Egyetértés.

Szerkeszti Csávo l s z k y L a j o s.

Egy nagy zenekar a legkülönbözőbb, a művészet más-más fokán álló tagokból összeállítva. Innen az előadás rendkívüli változatossága; csak hogy e változatosság a legtöbb szörte inkább kárára mint javára szolgál az előadásnak.

V e z é r c z i k k e i n e k nyelve általában könnyen folyó s elég gördülékeny, a nélkül azonban hogy a velősebb, magvasabb magyarság zamatja megéreznék rajta. Az eredeti, tős gyökeres kifejezések édesen csengő hangja csak nagy ritkán s mintegy elvétve érintik füleinket. Az a nyelv ez, a mely nem sért, nem bánt, de nem is ragad el, nem lelkesít; az az internacionális vagy mondjuk inkább, az a hibátlanabbul magyarra fordított német nyelv, a melyet akár szóról szóra vissza lehetne fordítani s bármelyik német lapban bátran közleni, a nélkül hogy a német olvasó kirívóbb idegenszerűségekkel találkoznék benne.

A Színház, Művészet, Irodalom s leginkább a Tanügy rovata s Tárczájának regényfordításai a sikerültebb magyar nyelvi termékek közé tartoznak.

Az *Ujdonságok* rovatában erős pártszakadás jelei nyilvánulnak. Felerészben a vezérczikkekkel szövetkezik, másik fele meg a Külföld-hez szegődött társul. Ez, t. i. a Külföld, aztán a Belföld egy része s a Vidék, mintha csak arra egyesültek volna, hogy teljesen szakítsanak a multtal s megalkotják a „jövő nyelvét”. Helyesekkel könnyen pótolható visszás szók, idegenszerű kifejezések s fordulatok, a szó-és mondatrend fenekes fölforgatása, mindezekből naponként elég bőven kijut az olvasónak; s nincs mit csodálkozni rajta, hogy ha eleinte meg is ütközik egyik-másik visszásságon, későbbben egész észrevétlenül úgy megszokja őket, hogy minden fölakadás nélkül könnyen átsiklik rajtuk; sőt, minthogy nyomtatva vannak s nap nap után ismétlődnek, megbízik előkelőségükben s hogy a szégyenletes maradiság látszatát távol tartsa magától, a napi divathoz szegődik s később maga is tarkázni kezdi beszédét e fakó cifraságokkal.

Mutatványul az olvasónak s megjavítás végett, a kikre tartozik, közöljük itt főbbjeit e majdnem naponként előforduló visszásságoknak, úgy a mint azok az utóbbi pár hónap egyik-másik számában szálalgató olvasás közben szemünk elé kerültek. Mindezek nem új dolgok: helytelenségük néha többszörösen is ki volt már mutatva folyóiratunkban; hogy azonban az idővesztő kereséstől megkíméljük az illetőket, okulhatás kedviért rövide szabott kimutatásainkkal helyenként a hibák megigazítását is elvégezzük.

Hibás, legnagyobbbrészt német példakép után készült szók és kifejezések, a melyek legkivált azzal válnak kártékonnyá, hogy meglevő helyes, eredeti szók és szólások rovására élösködnek s miattuk emezek lassan-lassan teljes feledésbe mennek:

Előny. „Az a veszély fenyeget bennünket, hogy Ausztria és Románia *előnyeinek* (dem vorthteile) esetleg feláldoztathatnánk mi (nov. 24.). Tisztában kell lenni azzal, minő *előnyt* (welchen vorthteil) várhatunk a szerződés-kötéstől, esetleg minő károsodással fenyegethet az” (uo.). Az *előny* miatt már egészen kiszorulnak s csak nagy elvértve találkozunk e régi kitételekkel: „javamra szolgál, hasznot ígér, nyereséggel kecsegtet” sat. Az előbbi így mondanám jó magyarsággal: „Ausztria javára könnyen mi lehetnénk az áldozat”; az utóbbi meg így: „mi hasznot várhatunk”. A mint a *károsodás* szóval kikerülte az író a rossz *hátrányt*, ép úgy kikerülhetne volna a hasonlóképen rossz *előnyt* is.

A *kedély*, *kedélyes* valamint a *szivély*, *szivélyes* is egymással vetekedve jelennek meg hírlapunk hasábjain. „Az esemény híre heteken át hullámmásban tartotta a *kedélyeket* (die gemüther) (jan. 6.). Ezért van szavának oly nagy varázsa a *kedélyek* fölött (über die gemüther) (uo.). A bankett igen *kedélyesen* (gemüthlich) folyt le (jan. 9.). A walesi herczeg

legszívélyesebb (auf's herzlichste) módon fejezte ki szerencsekívánatait (jan. 6.). Jó magyar író így szólt volna: „heteken át izgalomban (hullámzásban) tartotta keblünket. Ezért van szavának az emberi szívre (lélekre, kebelre) oly nagy hatása. A bankett vidáman (jó kedvben, derült hangulatban) folyt le. A w. herczeg a legnagyobb ajásabban fejezte ki szerencsekívánatait.”

Igény, előír. „Ez mindössze nem vett *igénybe* (nahm in anspruch) négy hetet (jan. 9.). Az összes szükségletek a hazai ipar *igénybevétele* mellett (mit inanspruchnahme) szereztessenek be (jan. 6.). A miniszteri rendelet, mely a betegek ruháival bánást *előírja* (vorschreibt) (decz. 2.). A bolgár alkotmány intézkedik ugyan a regensségről, de ez nem a volt miniszterekből áll, mint a hogy *előírva* van“ (vorgeschrieben). Javítva: „Ez mindössze nem került négy hétbe v. nem telt bele négy hét. A szükségletek a hazai ipar fölhasználásával szerzendők be. A rendelet, mely a betegek ruhájával való bánást megszabja... ez nem a volt miniszterekből áll, a mint meg van állapítva (meg van határozva).“ (L. a rá vonatkozó fejtegetést Nyr. XV. 357.)

Mérv. Termel, termés. „Nagymérvű intézkedések történtek. *Mérvadó* (maszgebend) körök semmiféle olyan hírről nem értesültek (jan. 9.). Oda kell törekedni, hogy az itthon *termelt* anyagokat itthon feldolgozzuk (jan. 6.). Azon előnyök világos kikötése mellett, miket Románia az előterjesztett tarifatervezetben *terményeinek* követel“ (nov. 24.). Az újítás korszaka előtt ezeket ilyfélekép mondták volna: „Nagy s z a b á s ú (messzeható, messzevágó) intézkedések történtek. Az intéző körök semmiféle olyan hírről nem értesültek. Oda kell törekednünk, hogy az itthon termesztett anyagokat itthon dolgozzuk föl.”

Újból (állandóan így), *fivér.* „Kemény bárónak nincs szándékában *újból* fellépni (nov. 24.). *Fivére* a borzasztó jelenetnek szemtanúja volt“ (jan. 6.). Az *újból*, a mint szóbelileg értesültünk, Erdély némely részeiben van ugyan járata-kelete, de idegenszerűsége (von neuem) kétségtelenné válik, ha a magyaros *újra* helyére csempésszük be az illetén kitételekben: „A nagy jelenet végeztével tapsvihar s szűnni nem akaró *újból!* fölkiáltások hangzottak. A fiatalság a tánczot *megújbolozta*.“ A *fivér* annyiban esik kifogás alá, hogy a régi jó *testvér* miatta félre kénytelen vonulni s hogy német fordítóink a *bruder-t* *testvérem*, *bátyám*, *öcsém* helyett majdnem állandóan *fivér*-rel adják vissza.

Életképes, tiszteletteljes, gondterhes. „A közönség *életképesnek* (lebensfähig) nyilvánította a művet (jan. 6.). Alulírottak *tiszteletteljes* (achtungsvoll) kéréssel járulunk mindazok elé, kik a napi sajtót vezetik (jan. 7.). E ritka államférfi ötvennégy évi nehéz, *gondterhes* (sorgenschwer) parlamenti működés

dése után is testben-lélekben egyaránt ruganyos még" (jan. 6.). Az újtás előtti kor ilyféle szerkezetektől teljesen idegen volt s ezek a német irodalom hatása nélkül bizonyára soha meg nem szülemlettek volna. Hogy tiszta fonákságok, a hasonló német szerkezetek mellé állított eme régi, magyaros kitételek legvilágosabban bizonyítják: „Eine volkreiche stadt: népes város, huldvoll: kegyes, wertvoll: becses, értékes, liebenswürdig: szeretetreméltó, arbeitsfähig: munkabíró" sat. Az ilynemű német szerkezetek fordítására általános szabályt nem adhatni; nyelvünk e tekintetben a maga útját követi s majd ezt, majd azt a módot választja az egyértékesekek megválasztására. A föntebbi idézetekben mondhatnók például: „A közönség életrevalónak (megélhetőnek, megállónak) nyilvánította a művet. Alulírottak azzal a megtisztelő v. föltisztelő v. tiszteletadó kéréssel járulunk, avagy: Alulírottak tisztelettel v. tiszteletük kifejezésével megkérlik... nehéz, nagy gonddal járó (gondokban töltött) működés" sat. (L. Nyr. IV. 51.)

-tatás, -tés. A Nyelvőr XII. kötetének 12–21 lapjain foglalt cikkünkben kifejtettük, hogy nyelvünk az átható igékből képzett *ás, és* végű főneveket nem csak cselekvő, hanem szenvedő jelentésben is alkalmazza; pl. „Az uzsorások zsarolása (cselekvő értelem) ellen alig van biztos óvszer. Az uzsorások a szegény nép zsarolásával (szenvedő értelem) gazdagizanak." Az objektív (szenvedő) jelentés kifejezésére alkalmazott *-tatás, -tés* képző e szerint nem egyéb tudákoskodó grammatikusok leleményénél. E világos kimutató s azóta tett többszörös figyelmeztetés ellenére is vannak az Egyetértés dolgozótársai közt olyanok, a kik a latin iskolák e reminiscentiától sehogyse tudnak menekülni s borúradérűre használják a szenvedő jelentésre rá erőszakolt *-tatás, -tés* képzős neveket. Ime néhány példa: „A város a sánczok ellávolíttatását kéri (nov. 24.). A megtámadtatásokat ignoráljuk (uo.). Cipriani megvadásztatása teljesen bizonyos (decz. 28.). A pápa a jezsuitáknak köszönheti megvadásztatását (jan. 7.). Tévedtem, mikor tábornokká kineveztetésemről beszéltem (jan. 6.). Pozsony városa Baross Gábort kineveztetése alkalmából üdvözölni fogja (jan. 6.). A közel jövő egyik feladata, hogy az állam megterhelhetése nélkül a tovább fejlődés útját megtaláljuk" (jan. 6.) sat. sat. A következetesség azonban ez íróinknak aligha erős oldaluk; meg vagyunk győződve ugyanis, hogy soha tollukra nem veszik, noha a föntebbi használatok alapján meg kellene tenniök, az illetén mondásokat: „A világ teremtetése óta, Róma város építtetése előtt, a levél megíratlítása után, a halottak temettetése, gyertyavagyítatláskor sat. sat. Midőn a magyartalanság terjesztői ellen szavunkat fölemeljük, más részről készségesen elismerjük,

hogy vannak oly dolgozótársai is az Egyetértésnek, a kik egész szabatosan alkalmazzák a szóban levő főneveket. A sok közül csak e néhány példa szolgáljon bizonyítékul reá: „A franczia nagykövetnél f. h. 15-én lesz az arisztokráczia tagjainak szokásos nagy *fogadása* (jan. 6.). Megindulással mondok köszönetet atyám emlékének *megtiszteléséért* (uo.). A tettes *lefejeztetésében* Bauert segíté egy Siteri nevű ember (uo.). Gruics a király által *kihallgatáson* fogadtatott (decz. 28.). Ily javaslat rokonszenves *fogadásra* és *támogatásra* fog találni“ (nov. 24.).

A szenvedő mondat szerkezetnek kellenél szaporább s egészen szükségtelen alkalmazásának példáiból is bemutatunk egyet-kettőt: „Miután a tarifa megállapításának nehézségeire *utaltatott* a mi részünkről, *felvettetett* a kérdés (nov. 24.). Szerződéseket tiszteletben kívánunk *tartatni* még akkor is, ha azok Oroszországgal *kötlettek* (uo.). Oly hivatali állások *rendszeresítettek*, miket a törvényhozás sohasem szavazott meg; építkezések *kezdeményezettek* önkényesen, ingatlanok *megszerezettek* felhatalmazás nélkül“ (jan. 9.). Mindezeket ép oly, sőt nagyobb könnyűséggel s bizonyára símban, kerekdedebben, cselekvőleg is lehetett volna szerkeszteni ilyformán például: „Miután megbizottaink a tarifa megállapításának nehézségére utaltak, szóba került... A szerződések tiszteletét (tiszteletben tartását) kívánjuk még akkor is, ha Oroszországgal *kötöttük* (vannak *kötve*). Hivatali állásokat *rendszeresítettek*, önkényes építkezésekbe *fogtak* (kezdettek), ingatlanokat *szereztek* minden fölhatalmazás nélkül“ sat. sat.

Szerfőlött gyakori s majdnem kizárólagos a névutóknak, különösen pedig az *által*, *főlött*, *felől*, *mellett*, *körül*-nek német használatra való alkalmazása. Ezekből is szolgálunk néhány példával: „A válság *által* előidézett politikai helyzet (jan. 10.). A táviró *által* helytelenül közvetített közlemény (uo.). A parlament *által* megszabott hitel“ (jan. 9.). Kétféle magyaros szerkezet áll rendelkezésünkre: a) Az *által* névutó helyett *-től* ragos nevet használva, pl. „A válságtól előidézett helyzet. A parlamenttől megszabott hitel“; b) a cselekvést végrehajtó név alanynak marad s állítmánya vele megegyezik, mint: „A válság *előidézte* helyzet. A parlament *megszabta* hitel.“ Hibás az *által* -vel helyett e mondatban: „Wagner Karlovsky *által* lefestette a király arczképét“ (jan. 6.). Helyesen: „Wagner Karlovskyval festette le a király arczképét.“ A *felől*, *főlött* és *mellett* alkalmazása se felelnek meg a magyaros használatnak ezekben: „Biztosak vagyunk a *felől*, hogy csak a közjónak teszünk szolgálatot (jan. 7.). Mi meg vagyunk a *felől* győződve (jan. 6.). Kritikát gyakorolni a közölt tudósítások *főlött* (jan. 7.). Ezért van szavának oly nagy varázsa a kedélyek *főlött* (jan. 6.). A szükségletek a

hazai ipar igénybevétele *mellett* szereztessenek be (jan. 6.). Elfogadtatott azon kikötés *mellett* (nov. 24.). Ép érzékű magyar ember így szokott beszélni: „Már *abban* az *egyben* biztos vagyok. Arról meg vagyok győződve. Erről a tárgyról az a véleményem. Szavának mindig nagy hatása (varázsa, ereje) van *lelkemre*. Inasom segítségével fogtam meg. Megengedem, de *azzal* a kikötéssel.”

A Nyelvőr XV. kötetében (4—16.) részletesen tárgyaltuk a magyar mutató névmásnak németes alkalmazását. Egyike ezeknek, hogy a német *dessen*, *deren* genitívus példaképére íróink közül nagy számmal a mutató *annak*, *azoknak* névmást használják a magyaros szokás megkivánta harmadik személyrag helyett. Ilynemű vétséggel hasonlóképen találkozunk az Egyetértés hasábjain. Példák: „A ki nagy feladatokat keres ki magának, az érez magában erőt is *azok* megoldására (jan. 6.). A csapatok áthelyezésében szünet állván be, most már konstatálhatni *azok* elhelyezését (jan. 6.). Az állat rárontott a felügyelőre s szétharapta *annak* nyakán az üteret (jan. 7.). Sem a kormánytól, sem az *azt* támogató többségtől nem várhatni az ország megmentését” (jan. 9.). Magyarul így mondjuk: „A ki nagy feladatokat keres, az érez megoldásukra erőt is magában. A csapatok áthelyezésében szünet állván be, most már konstatálhatni elhelyezésüket. Az állat rárontott a felügyelőre s szétharapta nyakán az eret. Sem a kormány, sem az *őt* támogató többség.”

A tiltás, akadályozás s velük rokon kifejezésektől függő mondatok a magyarban a némettel ellenkezőleg tagadó természetűek, tehát *hogy*—*ne*-vel szerkesztendőek. Német példák utánzatai tehát: „Nagy fáradságunkba kerül a fiatalságot visszatartani attól, *hogy* a volt fejedelem mellett zajosan *tünlessen*” (jan. 6.). — *hogy ne* tüntessen’ helyett. „Sikkasztó volta nem lesz akadálya annak, *hogy* szolgálatainak jutalmát *vegye*” (decz. 24.) — *hogy ne* vegye’ helyett.

Fölötte hosszúra terjedne kimutatásunk, ha a föltünőbb hibás használatok minden fajából akarnánk példákat idézni; azért a már állandó használattá vált, tekintettel arra (miszerint), daczára annak, kérjük intézkedni’ sat. sat. naponként olvasható kitételeken átugorva, a legfontosabbra, a szó- és mondatrendre térünk át.

Hogy mily fokig haladt a nyelvromlás, alig bizonyítja valami jobban, mint az a jelenség, hogy a szórend követésében műveltjeink nagy részénél erős érzéktompulás jelei mutatkoznak s a szórend tekintetében ma már ott állunk, hogy az teljes bomladozásnak indul. E visszás használatot föltűngető példák száma oly nagy s annyira általánossá kezd válni irodalmunk minden ágában, hogy köteteket lehetne összeállítani belőlük. Itt csak mutatóványkép közlünk néhányat, nyomban hozzácsatolva javításukat. „Sárosi felé *egyszerre fordult*

a közfigyelem" (jan. 6.) — Sárosi felé *fordult egyszerre* a közfigyelem. „Mi azt hisszük, hogy e hír sok retortán *keresztül mehelett* — *mehelett keresztül* helyett — míg odáig jutott, a hol a hírlapok hasábjaira került" (nov. 24.), „A vámkonferencia megállapította azon alapelveket, melyek szerint a tárgyalások újból *felveendők lesznek*" (uo.) — helyesen: *újra föl lesznek veendők*. A földmivelő népet elbocsátják, hogy a lakósággal való összetűzés *elkerülhető legyen*" (nov. 12.) — jól: *hogy el legyen kerülhető*. „Goblet megvalósítani készül — *meg készül valószínű* helyett (vö. *meg akarja valószínű*) — azt, a mi miatt előde megbukott (jan. 10.). A képviselőház rászavazott az alprefekti hivatalok megszüntetésére, a mit a Freycinet-kabinet, a mint a javaslat fölvetve volt — a mint *föl volt vetve* — ellenzett" (uo.).

A mint a szórendben, úgy a mondatrendben is egy egészen újszerű, idegen szokás kezd meghonosodni, melynek visszassága abban mutatkozik, hogy a vonzó mondatokat kétfelé szakasztják oly helyen, a melynek érintkező tagjai szorosan együvé tartoznak s a melyek visszatetszés támasztása nélkül szét nem választhatók. Példák: „*Kétségtelenül a közönségre*, a mely utóvégre is nem a rendőrséért van, hanem a rendőrség van ő érte, *megnyugtatólag hatna*, ha . . . (nov. 24.). *A robbanás az épület azon részében*, a hol a töltények voltak elhelyezve, *keletkezett* (nov. 3.). *Az osztrák-magyar monarchia népeinek*, melyek a háborút Oroszországgal szívesen látnák, *szavait hirdette a két szónok* (nov. 7.). Magaviseletében sok méltóság nyilvánul, *minek már ezelőtt két évvel*, mikor nagykorúvá nyilvánították, *jeleit adta* (nov. 4.). *Ezt az európai nagyhatalmak*, melyek oly sok jó indulatot tanusítottak és most is naponkint tanúsítanak irányunkban, *sem engednék*" (decz. 6.). A világosság, érthetőség legcsekélyebb kára nélkül így szerkeszthetők s magyarosan csakis így szerkeszthetők: *Kétségtelenül megnyugtatólag hatna a közönségre*, a mely utóvégre is sat. *A robbanás az épület azon részében keletkezett*, a hol sat. *A két szónok a monarchia népeinek szavait hirdette*, a melyek sat . . . a minek már akkor adta jeleit, a mikor sat. *Ezt az európai hatalmak sem engednék*, a melyek sat.

Mind ezek amolyan maguktól szemre kerülő, csak úgy taláalomra s csupán néhány számból összeböngészett mutatóvápéldák. A rigómadár is megtanulja hosszabb idő után végre a nótát, a melyet naponként fülébe sípolnak; hogy ne tanulná meg hát a mindenben újat hajhászó, szokatlanságokon kapkodó divathős e módiban levő tarka-barka szócziczomákat? Csak így válik érthetővé, mint veszt nagyobb és nagyobb tért s mint szorul le végre a nyilvánosság színpadjáról a családi tűzhely kedves hangja, az édes otthon bizalmas nyelve, a „paraszt szó" s mint foglalja el helyét az „úri beszéd", az izlésteleniségek czikornyája, olyszerű termé-

kek, a minők diplomás uraink üvegházában buja módon tenyésznek — olyanok, a minő a következő nyilatkozat is, melyet ugyancsak az Egyetértés január 3-iki számában olvastunk: *„Törley József ellen becsületsértés miatt panasz nem adatott be; az általa panaszolt cselekmény a büntény tárgyi tényálladéka beösmérés és tanuzás folytán kétségtelen beigazolást nyert.”*

Ha minden művelt embertől méltán megkövetelhető, hogy hibátlanul tudjon beszélni és írni, nemde hogy sokkal inkább megkövetelhető s merőben elengedhetetlen föltétel ez annál, a ki azért vesz tollat a kezébe, hogy oktasson, tanítson bennünket? Ha, a melyet gyakorta nagy fáradsággal s hosszas tanulás árán szereztünk meg, idegen nyelven szólva gondosan őrizkedünk tőle, hogy valamikép hibát ejtve szégyenpirulás ne szálljon ki arcunkra, nemde hogy sokkal piritóbb a szégyen, ha e hibát azon a nyelven követjük el, a melyet minden fáradság nélkül sajátítottunk el, melyre külön oktattak is bennünket, a melynek szabályait évek hosszú során át tanulgattuk: s ha hozzá ez a nyelv a mi sajátunk, édes magunké, közös mindnyájunké; ha ez az a nyelv, a melyen először ejtettük ki e szót: anyám, kedvesem, egyetlenem; s a mi fő, ha e hibát elkövetjük nem egyszer, hanem sokszor, számtalanszor s elkövetjük ismételt figyelmeztetés, többszörös oktatás ellenére is?

Nem egyszer s nem is egy-két cikkéből győződünk meg az Egyetértésnek arról, hogy írói közt vannak többen — ezt kötelességünk kijelenteni s készörömet jelentjük is ki — a kik tudnak is, akarnak is gondosan írni s ovatosan iparkodnak kerülni mindazt, a mivel a nyelven sértést követhetnének el. Magától érthető tehát, hogy figyelmeztető szavaink nem rájuk, hanem azokra vonatkoznak, a kik az intő szót süket fülre véve megelégszenek az iskolákból hozott néha nagyon is hézagos ismereteikkel, s nem mondjuk hogy nem jó hiszemben, ama nevezetes mondással tartva, hogy „mi is tudunk magyarul”, a további tanulást, legalább a magyar nyelv szabályainak tanulását, szükségtelen dolognak tartják.

SZARVAS GÁBOR.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Kópé, góbé. A Nyelvőr XV. 557. lapján *poronty* cikkemben melleleg megjegyeztem, hogy a magy. *kópé* eredetijét az oláh *copilă*: infans, puer, filius, natus (LexB.) szóban kell keresnünk; most még azt teszem hozzá, hogy a *kópé* és *góbé* egy azon anyának édes szülöttei. Mind a kettő egy vérből eredt, de mindkettőjüknek más a szülőföldjük s mindkettőjüknek kora is különböző. Az egyik, a *góbé* ott született Erdély bércei közt; a másik, a *kópé* Királyhágón innen való.

Az első már három század óta szolgálja az irodalmi nyelvet. Legelőször Lépes Bálintnál találkozunk vele: „Nem csak eszelősseget es gobaságot fedded effele embernek, hanem maid ugyan haragudnal is rea“ (PTük. I. 320. 1617); azután Nagyarinál: „A Cainoknak gobélkodo elméjek nem találhatnak irgalmasságot“ (Orth. 9. 1651.); Pósa házinál: „Soha annyi gobéságot nem látott mint te tülled“ (Válasz 204. 1666.); Matkónál: „A 4. numerosocskat nem tette fel a Typographus, mellyen valo meg-akadásod nagy gobéságodnak jele“ (BCsák. 17. 334. 1668.); Illyefalvinál: „Hogy gobéságának minden fogait ki-mutassa“ (BCsTomp. 201. 1669.).

Az alapszóval, *góbé*-val Pósa házinál ismerkedünk meg első ízben (Igazs. 175. 1669.) és Czeglédi Istvánnál, Dágon ledülése című munkájában (57. 1670.). Lépes, Nagyari sat. idéztem helyei csak képzésében tudnak a *góbé*-ről, a mi azt bizonyítja, hogy a szónak sokkal előbb bent kellett már lennie a mindennapi nyelvben. A szótárírók, Molnár, Pápai, Szabó Dávid nem vesznek róla tudomást, még a hangyaszorgalmú Kresznerics se hallotta ilyen alakban.

A 'Tájszótár' azt mondja: *góbé*, kóté, agyafúrt, feje-fúrt. Székely szó. Kriza meg: *góbé*, miveletlen ember, természetes ártatlansággal.

Ime a *góbé* története.

A *kópé*, ha az irodalmi adatokat vesszük alapul, alig fél olyan idős mint testvérbátyja a *góbé*. Csúzi 'Trombitájával' hozta be az irodalmi nyelv testébe, ő adott először polgárjogot neki új hazájában s innen kezdve maig a 'víg, tréfás kedélyű ember, dévaj, agyafúrt, furfangos, csintalan, hamis' (NSzót.) értelmek takarására szolgál. A szótárírók is jobban ismerik. Sándor István 'ioculator, scurra' magyarázatot tesz melléje; Szabó Dávid is 'bohó, tréfás' egyértékesét adja; Kresznerics pedig a *Csúzinál* előforduló *kóbé* alakot csúf-szónak tartja.

Ha már most kérdést intézünk a hangtanhoz, vajjon helyesli-e azt az állításunkat, hogy a *góbé* az idősebb testvér, azt válaszolja: nem. Igaz, hogy a *góbé* multja nyelvtörténeti szempontból sokkal régebb a *kópé*-jénál; de a *kópé* hangtani alapon mégis öregebb. Mikor ugyanis testvére, a *góbé* az irodalmi nyelv szolgálatába szegődött, ő már minden bizonnyal a nép közt szerte barangolt.

Hogy csakugyan a *kópé* az idősebb a nép nyelvében s a *góbé* csak későbbi módosulata neki, azt a következő összehasonlítás teszi előttünk világossá; *kazdag*: gazdag; *könczöl*: gönczöl; *kajdol*: gajdol; *kunyhó*: gunyhó sat.

Most pedig vizsgáljuk, hogy a *góbé* és *kópé* szavaknak édes anyja, a *copilu* miféle vérből sarjadt.

Cihac szótárának idegen elemei közt az oláh *copilu*

szót a görög kölcsönvételek közé sorozza. Adatai és bizonyítása ellen azt a kifogást emelhetni, hogy a szónak a görögben nincs etymonja; azért eredetijének valószínűen az albán *kopílji* alakot kell tartanunk. Álljon azonban bármint a dolog, annyi tény, hogy a *copilū* szót nem lehet az oláh nyelv latin elemei közé sorozni. Bizonyos továbbá az is, hogy a magy. *góbé*, *kópé* oláh lombikon szűrődött át. Lássuk tehát azon fokokat, melyeken keresztül az oláh *copilū* a magyarban *kópé*, *góbé*-vá alakult. A *k : g* hangváltozás a fentebbi példákból teljesen világos. Csúzi *kóbé* szavát is megvilágítják ímez összehasonlítások: *lompos*: *lombos* (Nyr. VIII. 190); *hőmpölyög*: *hőmbölyög* (Nyr. II. 134. 519); *káposzta*: *kábozta* (Nyr. II. 89. 561. IV. 562.) sat.

Lépes Bálint „gobaságát” nem kell hosszasan czáfolgatnunk; mert a ki csak egyszer forgatta munkáját, tapasztalhatta, hogy csak úgy hemzseg a sajtóhibáktól s ez a szó is kétségen kívül „gobcság” helyett rosszul „gobaság”-nak van szedve.

Még csak egy jelenséggel kell számot vetnünk, t. i. mint vált el az oláh *copilū* szónak végső *-il* tagja a magyarban *-é*-vé. Ezt megmondják nekünk a *taraj*: *taréj*: *taré*: *karaj*: *karéj*: *karé*: *ganaj*: *ganéj*: *gané* sat. hangváltozások.

A *copilū* is *kopily*, *kopély*, *kopéj*-on keresztül fejlődött mai *kópé*, *góbé* alakjáig.

A *kópé*, *góbé* szó jelentésváltozásának (ifjú. gyermek, csintalan, dévaj, bohó, tréfás, furfangos sat.) ugyanazon menete volt, mint *poronty*-nak és *pereputty*-nak (Nyr. XV. 557.).

ALEXI GYÖRGY.

Szoba. Csetneki Károly (Nyr. XV. 508.) a *szoba* = kemencze igazolására régi szótárainknak (Molnár A. és Pápai P.) emez adatát idézi: „propnigeum: kemencze szája; item: szoba mellett való meleg kamara.”

En ez adatból mást olvasok ki. Ha a *propnigeum*-ot így találnám fordítva: „szoba szája; item: szoba mellett lévő meleg kamara”, nem lehetne semmi kétségünk a *szoba* = ofen jelentésére nézve. Minthogy azonban szótáríróink az idézett helyen a kemenczét a szobától különválasztják, én is különválasztandónak tartom egymástól e két szót, s a szobát itt nem „kemencze”, hanem a kezdetben járatosabb „fürdő” (fürdőszoba) jelentésben veszem. Ebben csak megerősít a Calepinusból idézett magyarázat: „Adjacet (propnigeo) unctorium hypocaustum”; vagyis MA. és PP. szerint a *propnigeum*-nak két jelentése van, az egyik: praefurnium kemencze szája, a másik a *szoba* (= badestube) mellett lévő meleg kamara unctorium: kenekedő: salbzimmer.

Ez észrevételemmel azonban korántse szándékom, hogy a *szoba* szónak kikövetkeztetett s egy világosan szóló példával is igazolt (Nyr. XV. 461.) „kemencze” jelentését két-

ségbe vonjam; mert magam is már az eddigiek után meg vagyok róla győződve; sőt ha nem lettem volna, meggyőzne a következő adat, melyre a „Régi magyar nyelvemlékek” III. kötetének 24. lapján akadtam: „En immar Isten akarthyabol el mentem feel zaaz eztenderwl bizon telben igen fazom myhelt z o b a t w l el tawozom.” JÁMBOR JÓZSEF.

Kegyelet. „Köztudomású dolog, mondja Lugossy (Új Magy. Muzeum I. k. 251.), hogy e néven a szivárvány neveztetik; hihetően székely eredetű. *Kegyelet* vagy *kögylet* szavunk *kög* = ívhajlat, kör, Baróti Sz. Dávid szerint *kerekudvar* régi magyar szóra viendő, mely bár később használatból kiejtetett, de eleinknél közdivatozásnak örvendett.”

Hogy a *kög* ma már kiveszett, vagy igazabban, hogy ma talán néhány újabb matematikánk kivételével egészen ismeretlen szó, abban szerzőnknek teljes igaza van; hogy azonban eleinknél közdivatozásnak örvendett volna, azt, mielőtt meggyőződést nem szerzünk róla, pusztá szóra elhinnünk nem szabad. Az első, a mit tényként el kell ismerni, hogy a *kög* minden szótárunkban megvan. Föltűnő azonban, hogy ezeken kívül az egy Lippait kivéve egyetlen irodalmi művet sem találunk, a melyben e szót alkalmazva látnók. E különös jelenség szükségkép fölébreszti figyelmünket s arra ösztönöz, hogy járjunk végére, nem valami misztifikációval van-e dolgunk.

Említettük, hogy a *kög* katexochen lexikális szó; későbbi szótárainknak egész hitelessége tehát annyit ér, a mennyit közös forrásuké, a magyar Calepinusé. E szótár juttatta le hozzánk utódainak csatornáján keresztül e különös szót. Benne is csak egyetlen egyszer fordul elő a *circus*, *circulus* alatt, a melynek magyar egyértékesei ezek: „*kerőngő*, *kerek kög*”; míg a többi származék- s rokonértelmű szók alatt hiába keressük, mint: *circulus*: *kerőngőtske*, *kálals* (valószínűen: *kaláts* = *lepény*); *circularis*; *kerőngős kerek*. *circaeium*: *kerek helyőn való idék*, *circuitus*: *körőngő*; *orbis*: *kerekseg*, *orbicus*: *kerekded*; *rota*: *kerek*, *rotalis*: *kerek*, *kerékhöz való*, *rotundus*: *gömbelig*, *kórek*; *gyrus*: *circumvolutio in orbem*, *ambitus*, *circuitus*, *circulus*: *kerőngő keregseg*, *tekergő zéb* (valószínűen *tekergőség*); *peripheria*: *környek*; *ambitus*: *kerőngő kerület*. A mondottakból egész biztossággal következtethetni, hogy a *kög* is egyike ama sajtóhibáknak, a melyektől a magyar [rész csak úgy hemzseg s a melyeknek legtöbbször későbbi szótáraink le egész a legújabbakig, a nélkül hogy a kritika tisztító rostájába vetették volna, mint hiteles régi szókat egyszerűen átvették. Példák rá: *Iau*: *epidromides*, *linkabas*; *ephialtes*, *főueg*: *capitium*. A helyes olvasás megelégsére kiinduló pontul legalkalmasabban a latin *circus* szolgál,

mely Calepinus magyarázata szerint: „Circus etiam dicitur locus, in quo populus ludos spectans considebat“, ugyanannyi mint: pálya v. versenytér; játékkör, bajvivó hely vagyis amphitheatrum. Ha tehát találunk nyelvünkben egy oly szót, a melynek circus, amphitheatrum jelentése egészen kétségtelen s azonkívül formailag is majdnem teljesen egy a *kög* szóval, elértük célunkat, ráakadtunk a *kög* helyes olvasásának nyitjára. Hogy melyik ez a szó, egész határozottsággal megmondja az Érdy codexnek egyik, szent Demeterről szóló legendája. Maximianus római császár elkeseredett üldözője vala a keresztényeknek, beszéli legendánk, s szóról szóra folytatja: „Vala az chazarral egy gonoz oryaas fayzat ky myndennel bayt vonzon vala es az kerettyeneket chak öleeben zoroytta vala es azonnal ky keel vala lelkők. Az chazaar kedeeagh nagy mester-sseeggel wgyan keegy et alkottatot vala kyben az bayt vynaak es senky az rekezből ky nem mehetőt mygh nem eeggyk meg ölte az masykat. Ees nagy sok zamtalan neep fwt vala reea neezny. Eetth ez keegyben nagy sokakat meg gyöz vala az chazaar bay vywo oryas vyteze. Vala eegy Jambor yffyw kerezttyn az bay vywo helyen, kinek Nestor vala newe, zent Demeternek felette yo barattya, ky fwta zent Demeterhez és monda: ez may napon ennekem bayt keel ffelel vennem az libeus oryassal, keerlek ymagy eerettem! Zent Demeter myndden testeere kerezttöt hanya es monda: yme az lybeust megh gyözöd! Es el meene Nestor vytez az libeus oryas vytez ellen, es mykoron az keegyben egybe akarnaanak menny Maximianus chazaar ott neezween es az zamtalan sok neep: egybe haythwan czwczayokath el eseeek az chazaar baynoka es ky mwleek ez vylagbol“ (594).

A Calepinusféle *kög*: circus tehát *kégy*-nek olvasandó vagyis az *é* helyett *ö* van szedve — az hogy a *kégy* (Sylvesternél következetesen *kígy*) *kögy*-nek hangzott volna, nem valószínű — a *g* után álló kötőjel pedig *y* vagy talán *i* helyett való.

Előfordul még e szó a Winkler (271), Debreczeni (61), Érsekújvári (123) codexekben és Sylvesternél (ÚjTest. I. 123. 144. II. 69. 167.) mindenütt mint a latin stadium egyértékese. Sylvester ezt világosan ki is mondja: „Az stadiumot *kígy*-nek magaraztak (de az *kígy* micsoda szó legen nem mondhatom) egg futasne földnek magarazhattak volna“ (II. 167.). Hogy e két jelentés egymásmellett szépen megfér, valamint hogy a térbeli hosszúságot jelölő *kégy* miként jelölhette egy szersmind a circus-amphitheatrum-ot is, arra fölvilágosítással szolgál a görög-latin stadium, mely mind a két fogalmat egyesíti magában. Calepinus így magyarázza: „Stadium: locus in quo cursu et luctatione exercemur. Clarissimum fuit curriculum stadii Olympici, quod 125 nostros efficit passus.“

A magyar fordító e szóval adja vissza a stadiumot: *pályafutó hely*.

A *kégy* magyarázatával nyelvtudósaink közül már többen megpróbálkoztak.

Mátyás Flórián (Magy. Nyelvtud. II. f. 16.) e szavakban ad nézetének kifejezést: „*Kígy* hangoztatás *kígyó- kégyő- ra* emlékeztet, mely részesülői végzetével (serp-ens) *kígy kégy* igére utal. Ez pedig *halad, szalad, haladás, szaladás* értelményű“.

Hunfalvy Pál (Nyelvt. Közl. V. 252.) Mátyásnak e magyarázatára ekkép válaszol: „Nem tudom, van-e Mátyásnak a *kégy* jelentésére több adata: de bár merésznek látszások is, azt szinte bizonyossággal tudom, hogy azok a *kígyóra* nem utalnak. Aztán a maga nézetét fejtegeti s eredménykép abban állapodik meg, hogy a *kégy*-nek alapszava a *kiált. kédlt (küjált, kajált)* cselekvésszónak *kaja, keje* eleme. „A magyar *kégy* szó tehát echo-t, clangor-t jelent, s azonképen fejezi ki az útmértéket — a meddig elhallik a szó — mint a török, mordvin, vogul hangzást jelentő szók, s mint a finn, eszt, sőt lapp (bäna-gullam = finn penin kuulema) „kutyahallás“.“

Legutóbb Simonyi Zsigmond a *ként* rag eredetének fejtegetésében arra a következtetésre jut, hogy e ragnak alapszava *kéj, kény*, a mivel ugyanegy a kérdésbeli *kégy* szó s eredeti jelentése annyi mint: út. Bár mennyire tetszetős is ez a magyarázat s bár egybevetése mind forma mind jelentés tekintetében egészen szabatos, megállapítását még sem fogadhatjuk el valónak. A *kéj, kégy* egységes volta ellen meg nem kerülhető akadályt képez az a hely, a melyet a Winklercodex tartott főn számunkra (271.) s a mely így hangzik: „Az ydöben Jézusnak thaneythwany közzöl kettö megen vala azon napon az kastellumba ky vala hatwan *keed* földön Jerusalemhöz kynek neue emaus“: et ecce duo ex illis ibant ipsa die in castellum, quod erat in spatio stadium sexaginta ab Hierusalem, nomine Emmaus. Ez a hely kétségtelenné teszi, hogy a *kégy*nek eredeti alakja nem *kéj*, hanem *kéd*; s ez világosan rámutat a szó etimonjára, azon már többször emlegetett *ek-kéd-ig* -beli *kéd*-re, melyet a MU. Szótár a 13. sz. alatt tárgyal s melynek alapjelentését írója a rokonyelvekből ekkép állapítja meg: spatium, intervallum (temporis v. locorum). A *d:gy* hangváltozás eléggé ismeretes. Példák: szel*d*: szil*gy*, ked*ig* (pedig): pegy*ig*, pendely: pengyely, üd*ül*: ügy*ül* sat.

S ezzel a *kög* és *kegyelet* rokonsága, valamint ez utóbbinak ív jelentése teljesen tarthatatlannak bizonyul be.

SZARVAS GÁBOR. *)

*) E cikk f. h. 3-án fölolvastott akadémiai értekezésemnek egyik pontját képezi. Fölös dolog említenem, hogy a kérdéssel már jó régen tisztában voltam s az értekezés is készen volt, midőn Kulcsár Endrének itt következő cikkekcskéje a lefolyt év utolsó napján kezemhez érkezett. Sz. G.

Ked. Kulcsár György alsó-lendvai pap 'Postilla' című művének (1574. Bártfa) nyelvével foglalkozva, a göcseji táj-szólás művelésére valló igen sok érdekességre találtam. Többek közt egy eddig ismeretlenül lappangó s csak Budenz által sejtett szó akadott elém, melyre ezennel bátorkodom a Nyelvőr figyelmét fölhívni.

A Postilla 271. levelén az egyházi beszédnek alapul szolgáló bibliai részben — mely hogy kinek a fordítása, biztosan meg nem állapíthattam s csak sejtem, hogy szintén a szerzőé — a következők olvashatók: „Azon napon ketten ő közölőc mennec vala egy Váraskába, melly hatuan *kedni* föld vala Jerusalemhez.” E hely a müncheni codexbeli fordításban így van: „Es kettő azoc között azon napon mennec vala az Emmaus nevő castelba, ki vala hatuan láb földné Jhrimtól.” Károlinál pedig „hatvan futamatnyi.” Tehát a *ked* — stadium. futamat; szabott tér.

Azt hiszem, itt nincs mással dolgunk, mint a Budenztól oly hiába keresett *kád*, *kéd*, szerinte időt jelentő szóval. Értelme a fentiek után már világos. A *tehát* e szerint eredetileg épen oly helyhatározó, mint a *legott*, *holott* sat. később időhatározóvá lett szók. Kiejtése pedig a czimbéli szónak, legalább Kulcsár idézett helye szerint, nem *kéd*, hanem *ked*; ámbár a Postillában az ékezet nagyon ingadozó; így hát megengedhető volna a *kéd* is.

KULCSÁR ENDRE.

Juhoda. Szálal. Volf Györgynek a *juhoda* szóra vonatkozó nézete (Nyr. XI. 236.) egy részben hibás, a mi annyival inkább lehet, mert ő a *juhoda* szót csak futólagosan hallotta, a mint maga meg is jegyzi, hogy nominativusára nem emlékezik. Borsod megyében a *juhhodály* szót, általában használják, úgy is mint összetett szót, de elválasztva a *hodály* is használatos. A *juhhodály* oly épület, a melyben a juhok vannak: „A juhok a *hodály* b a n vannak. A juhokat kieresztették a *hodály* ból.” — A juhhodály szót csakis Borsod megyében hallottam. A szabadban levő és tető nélküli bekerített helyet, a melyben a lovak, marhák és juhok vannak, *karám*-nak nevezik ugyanott. Ennek néhol *korlát* a neve.

A *szálal* igét (Nyr. XI. 571—573.) szintén ugyanott hallottam, a melynek használata ott szintén igen gyakori. Az adott feleletek egyikében az van, hogy a jóllakott vagy beteg marha szálal, azaz csak szálankint szedegeti a takarmányt. Én is ily értelemben ismerem Borsod megyéből; csak azt teszem még hozzá, hogy a bárányra. borjúra és csikóra is mondják, hogy szálal. Ugyanis a midőn azok néhány hónaposak, rákapatják a takarmányra, hogy a folytonos szópással el ne szíjják anyjukat. A bárány (az eléje tett takarmányból) szálal, azaz szálankint válogat. Tehát mindkét esetben *szálalni* annyi mint: szálankint szedegetni. „Az őzek szálalnak a pataknál” = szálankint válogatják a fűvet.

JAKOREI DEZSŐ.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Egyvalaki egy fiatal vendégének, a ki máskor élczes és jó kedvű lévén, most rendes szokása ellenére rossz hangulatban s kissé szárazabb volt, azt akarta mondani, hogy „élceit máshol pazarolta el“ s ezt így fejezte ki: „Ejnye öcsém, a mint látom, neked a mi *savad* volt, azt mind másutt sóztad el s a mi számunkra nem jutott semmi!“ Egy jelen volt más vendég kijavította az illetőt ekként: „A mi *sód* volt, nem *savad*. *Sav* annyi mint: a c i d u m; a s a l ellenben magyarul *só*.“

Ebből vita keletkeztén, miután a háziúr — ő volt t. i. a ki hivatkozott kifejezést használta — nem engedett, állítván, hogy ő jól tud magyarul: elhatározottat közösen, hogy a Nyelvőr t. szerkesztősege kéressék föl eldönteni: Idézett példában helyesen volt-e használva a *savad* szó, vagy pedig így kellett volna szabály szerint mondani: „Neked a mi *sód* volt. mind másutt sóztad el“?

Felelet. A régmúltból hozzánk mintegy megcsontosodva átjutott szólásszerű kifejezéseken formailag nem szoktunk változtatni, habár egyes tagjaira nézve elűdő is a mai nyelv szokástól. Ilyen például: „Istul-fistul, minden c s i p a d é k o s t u l kiveszték.“ Az idézett kitétel is e nemből való. A személyragos *sava* különösen közmondásainkban s régi szólásainkban oly szívósan föntartotta e régi formáját, hogy azt a *sója* alakkal helyettesíteni a legnagyobb visszatetszést keltene. Ám kísértse meg valaki ezek helyett: „Ez s a v a - b o r s a a d o l o g n a k . T ö b b s z a v a m i n t s a v a “ így mondani: „Ez *sója*-borsa a dolognak. Több szava mint *sója*“, s bizonyos, hogy minden magyar fül megütözik e szokatlanság hallatára.

Noha tehát a tudomány a *sav* alakot az a c i d u m számára lefoglalta s noha a közbeszéd is s a l jelentésben csakis a *só* alakot használja, mind ragozottan, mind további képzésekben, mindamellet a fönt idézett példában való alkalmazását nem hogy kifőgás alá vennők, hanem egyenest és csakis így helyeseljük.

2. Kérdés. Magyaráznom kellett e kifejezést: *kár-vallás*. Én úgy fogtam fel — nehéz is más módon, legalább természetesen, megmagyarázni — az adózók közül azok, a kik jövedelmükben megkárosultak, kárt szenvedtek. ezen kárt az adóhivatalnál bevallották azon célból, hogy terhökön könnyítsenek és innen támadt ezen sajátos szólam: *kárvallás*. tulajdonképen: *kárbevallás*; de nem tudom, nem barbarismus-e? Egyébiránt én magam nem szoktam használni, s tanítványaimnak is helyette a szabatos „kárt szenvedni“ szólamot ajánlom.

Kérem a t. szerkesztőséget, ha helyesnek tartja e nézetemet, méltóztatnék azt a Nyelvőrben, akár ily alakban, akár tetszés szerint változtatva rajta közzé tenni. Ha pedig netalán tévednék, kérem e kifejezésünkre vonatkozó becses felvilágosítását.

Felelet. A kért fölvilágosítással bármelyik codexünk a legnagyobb készséggel szolgál. *Vall* a régi nyelvben ugyanis mint a latin *habeo*-nak egyértékese járja s e jelentésében codexeinknek csaknem minden lapján találkozunk vele. Ime egy-két példa az Ehrenfeld-codexből: „Szent Ferencz val-lott tizenkét társot: ha bu it duodecim socios. Világ nem val-lott oly csúdas emberek: mundus non ha bu it tam mirabiles homines. Árold el mindenedet, kiket va lla s sz: vende omnia, quae ha be s“ sat.

„Kárt vallani“ tehát nem annyit tesz, mint „profiteri“, hanem „habere damnum.“ A szó e jelentésében ezenkívül még csak a következő, az előbbivel rokon kifejezésekben tartotta fön magát: „Szégyent, gyalázatot, böcsületet, dicséretet vallani.“

3. Kérdés. Kegyeskedjék eldönteni, melyik a két állítás közül a helyes.

A B-nek levelet ír és azt ekképen zárja: 1886. XII/18.

B válaszában említi, hogy a keltet így kellett volna írni: 1886. 18/XII. mert számtanilag a nevező nevezi a részeket, a számláló pedig kiteszi azon részek számát; mert a közéletben is ez a szokás; mert a pósta is így jár el: tehát sat.

A így érvel: Az ily keltezés: 1886. XII/18. nem tört-nek tekintendő, hanem törtszámnak alakjában való rövidítés-nek, mint p. o. $\frac{1}{2}$, $\frac{3}{4}$, Halle $\frac{1}{2}$ s., Frankf. $\frac{1}{4}$ m. sat. A magyar-ban azt mondjuk: „1886. december 18-ikán, $\frac{1}{4}$ m. Frankf. $\frac{3}{4}$ m. Halle“ sat: tehát a *decc.*-nek a vonal fölött, a 18-nak a vonal alatt kell állnia. A bevett szokás nem egészen mérvadó.

A-nak-e, vagy B-nek van-e igaza?

Felelet. A régi, mind legújabb időkig lenyuló szokás azt követeli, hogy a hónap nevezet elül járjon s rá követ-kezzék a hónap illető napjának száma; tehát: „Kelt Kisasz-szony havának 15-ik napján“ vagy mai szokás szerint: szept-tember 15-ikén. Ha azonban a hónapot és napot csupán számokkal fejezzük ki, akkor számtani alapra kell állnunk s ahhoz a szokáshoz alkalmazkodnunk, a melyet az egész mű-velt világ követ; tehát: Budapest. 1887. 15/1.

Az ellenkező alkalmazás ellentétbe helyezne bennün-ket a világszokással, azonkívül sok zavarnak válhatnék kút-forrásává.

4. Kérdés. Az új év meghozta a szokásos üdvözleteket s a rá adott válaszokat. A képviselőház küldöttsége meg-

vitte szerencsekívánatait a miniszterelnök úrnak. Az üdvözlő beszéd, valamint a reá adott válasz is mind tartalmi, mind alaki tekintetben a kerekded, szabatosabb dictiók példái közé sorozandók, a melyek meggyőztek bennünket arról, hogy sokat vádolt politikai egyéniségeink tudnának is, csak ha több gondot fordítanak rá, szabatos nyelven szólani. Tisza Kálmán nyilatkozatában van azonban egy hely, a mely különösségénél fogva s nem most először, mert alig van beszéde a miniszter úrnak, a melyben e kifejezést ne használná, kell hogy másoknak is feltűnt légyen. A különös kifejezés, vagy inkább szórendi szerkezet, a mellyel a miniszter gyakran szeret élni, a következő: „Áttérve azon tárgyakra, melyeket tisztelt barátom felemlített, legelőbbben is *meg kívánom jegyezni* azt, hogy“.

Nem tudom, e szórendi különösséget — az általános, megjegyezni kívánom helyett — provinczialismusnak tartsam-e, vagy egyéni sajátosságnak, de annyi bizonyos, hogy a köz-, mind irodalmi, mind szóbeli használattól eltér s nem hiszem, hogy találánánk újabb irodalmunkban, de talán a régiben sem, olyan példákat, a melyek az idézett használat helyesége mellett szólának.

A példa, kivált felülről adva, vonz s könnyen támaszt követőket s hogy az ne történjék s a soloecismusok száma egy újabbal ne szaporodjék, bátor voltam a t. szerkesztőség figyelmét e sajátos szerkezetre irányozni, tapasztalatból tudva, hogy a Nyelvőr minden alkalmat megragad s a hibák orvoslására kész mindenkor segídezni.

Felelet. Rövidre szabjuk válaszunkat. Az idézett szerkezet mint különösség valóban annyira föltűnő, hogy nem ok nélkül ütközik meg rajta manapság a figyelmesebb olvasó. Ez a használati egyik élő tanúja ama szomorú jelenségnek, mily magas fokig haladt a nyelvromlás, mennyire megtompult, mondhatni teljesen megbénult a nyelvérzék, hogy különösségnek tűnik föl s szembe szúr a mi helyes, szabatos s hangok emelkednek ellene, a melyek ez „új soloecismus“ kiirtását sürgetik.

A kérdés sokkal fontosabb, de sokkal bonyolultabb is, sem hogy pár szóval végeznünk lehetne vele, azért tüzetes tárgyalását más alkalomra kell halasztanunk. Most csak annyit jegyzünk meg, hogy a szóban levő szerkezet nem csak helyes, hanem hogy csak is ez a helyes. A miniszternek ez a következetesen használt állandó, meg kívánom jegyezni kitétele innen-onnan már csak magán álló tolmácsa az egykori általános használatnak; de egyszersmind tanúja, noha vallomása, hitele már-már teljesen csökkenő félben van, az ép, egészséges nyelvérzék véghanyatlásának.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

A nagyszombati szűcs-czéh régi irataiból.

A legrégibb, iv nagyságú 415 lapból álló jegyzőkönyvnek igen díszes bőrkötésén az 1597. évszám olvasható. A külső czímlapon áll írva: „Első Kőnnyf Anno 1604.” Belül az első lapon: Laus Deo Semper Anno 1604. Die 12 Martty Az felul megh irth napon kezdetteteth irattatny ez legistrom az egés Beczwletes Swch Czehnek Nagh Zombathban Lakozoknak tulaidon aka rattgiokbol, mely magaban foglal mindenkw llemb kulemb fele szwghzeges dolgait az egés Beczwletes Swch Czehnek, ne Czodalkozal azon hog az nemi-nemü dolgok, auagh iraszok eleöbiek hogh sem mint ez legistrom, igh ued esedben, hogh az elebi regi Legistrombol iratattanak ide: en atalam Sleger Janos atal ugian ezen estendeben Harmadik Czeh mesterszegemben leuen.

A következő lapon: „Az beczwletes Swch Czehbeli mester Uraimnak neuk, rend zerent keuetkeznek az elszetöl foguan utolszoigh.”

Előfordulnak egyéb családnevek is, mint: G a l c h y, C z e ö r e ö d y, F e ö k e t h e s a t; de legtöbbnyire csak a mesterséget jelző szűcs név áll a keresztnév előtt, még pedig ugyanazon kéz írásával következő változatokban: S w c h Miklos, S e ö c h Christoph, S e c h Imre, S é c h Balint, majd S u c h Janos.

A mesterek fölvételét így jegyezték be: „Anno 1609. Die 24. May. Ata be magat Z ö c h Daniel. Alias . . . (olvashatatlan) az Czehbe. Anno stb. atta be magat S e c h Jacob alias F e r e n c h f y. Utóbb már így: Anno 1614 Eztendőben Ur napian S z ö c z Andras atta be magatt az kezések, Kerekiarto Giörgy es Lipczey Andras.

Érdekes a következő bejegyzés 1627-ből: Atta be magath az becöletes cehben, Adam Vram Covacs fya, Söcz Daniel Vram. Boka Istvan Vram cehmesterszegeben, kiert kezések uoltak. Mosko Pal es Söcz Gergely Vraim. melyek fogattak kezeknek be adasokal, hogy minden dologban az Cehnek minden dologban minden engedelemel leszen, minden nemö okvetetlen.

. . . Mindeneket meghteleszitt valamitt fogadott az böczületes chenek-minden Zugolodas nekül (1630.)

A 17. lapon: „Inaszoknak az w Segedtzegek kewetkeznek. Anno 1587. Karacon Napiatol fogwan 4 estendereö zegedet Galcy Gergh inafa melinek Zamarocy Gergh neue.

Item ugian azon nap Such Daniel diosy Martont 5 estendereö Beöteöleö Zokadalomtól foguan.

Akorbely Czehmester Inasat ugian azon felul megh irth nap akorbely -87- estendeben.

Így egészen 1625-ig. A formula csak annyiban változik, hogy 1606-tól kezdve „segodot“, „szegőttettuk“, „szegőttött“ kifejezéseket használják s a kezesek (kezes, kezessek) neveit is feljegyzik.

A 40. lapon: Vegezessek auagh rendtartaszok kewet-keznek melieket az my eleink auagh mys vegestunk — az regi Legistrombol irattattanak ide.

... Senky az Czehbely Attgiafiak kezwl inasat otthon ne zegeötesse (1577.)

... ast wegeste az egas Beczwletes Czeh hogi wala-
kinek adgiak az Cucarsagot, tahat 2 Pint Bor aroual tartozek.

Az Gergiakwal, Banó Cucarsagot azonkepen aky letesy egi Pint Bor aroual aky fel ueszi -2- Pint aroual tartozek. (Az aláhuzott szóban a kezdő C után levő „z“-féle betű, valamint az ékezet — úgy látszik — későbbi keletűek.)

... walamely az Czehbeli Attgiafiak kezwl 12 ora elet be nem gw az Czehben Czehmester Vram ualastaszakor bator Cziak az aito elet Legienis es az Ora meghutne, tahat mjnden engedelem nekul megh uegiek az 2 font uias Birszagot. (1590.)

... az mely mester el hitetne az mas mester zol-
gaiaat arol ualo Jediesek. (1596.)

... ualemel Such legin Beöthben auagh Husuethban es Punkezd napan ze ogednek az Vrahoz — — fizetesze felib ne legien 12 forintnal illien okal ha mjden nap Wjaua auagh uianekul megh cenalia az kedment, ha penigh Heth zamra zolgalna.

... az fizetesze felieb ne legien 8 forintnal az oliannak az ky masfelnap czenal egi kedment..

... az mely Beresinas... Heth zamra akarna miuelni.

... walamely.. Attgianska ezek az uegezeszek zerent nem iarna es ellene rugodoznek uagh alatomban auagh niluan.

... az elhieteteth Legint elboczasza tule zabadon.

... walamely mester ky feldy Sechtul wene Aszon ember kedment auagh Plisket.

... mostanszag walez articulus ellen wetenj giakorta szoktak, azt aletwan hogy az büntetese igen gienge, ugi mint egi font uias. Nagiob eresiteszere hogi ez meg Szwniek, wegeztek stb. (1609.)

... es rea bizonitatthnek, tahat illien bintetesse Legien. (A mint látszik, az *ik*-es igék következetesen így: szegődnék, rugódoznék, megszünjék, bizonyíttatnék sat.)

A végezesek után ismét az inasok szegődései következnek 1625-től 1754-ig. De 1611. óta így is: szegutte be N. N.

mester „inasat nevő (!) Szalay istokot három estendore“ sat. „Karlocy Pyter Szegütte be Inasat nevü Pozony Jakab... maga magatt fogh ruhazny.“ — „inasat nevü Lazar Marczyn.“ „szegutte bí inasat nivu Juhasz Istokot“ sat.

A fölszabadításokról szóló jegyzések ezen formulában iratnak: Vida László Ur szabadon mondota maga inasat nevő Meszaros Imrét Kalocy Peter Ur Czehimesterségében. — Korpás János szabadon monda maga inasat nivő Bogadi Pált (1730.)

... hoga ualamikor lésen az Nemes Czé egiut es Lakozny auagi ualamy mas mulatsaghba lésen.

A mesterek felvételét így jegyezték be: My elünkben comparjalvan N. N. uram követte föl beczületes Nemes Czehet; s aztán azok nevei következnek, kik „kezesek yrette“ (1689.)

ALSZEGHY JÁNOS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Drávamellékiek.

Mégcsali a zurát, mer ujan adonyi: rossz erkölcsű nő.

A sasok ájják ki a szőmit.

Ama gyün a zaknasópró: kéménysópró.

Ebbe má beléöröködött a zéhfájás: idültté vált.

Belészakatt a túsók a lábamba: belement a túske a lábamba.

Dög a kigyelme csuhája: szemetes a kabátja.

Kapollan hajícsd a csingét: úgy hajítsd a lapdát, hogy megkaphassam.

Mikor küvi gyerkőkkal víttunk, vót csuhi puhí: szaporán megvertem.

Elvénném a fiamnak, ha csipőrtős nem vóna: nem bálnám, hogy fiam feleségül vegye, ha még süldő (gyerek lány) nem volna. Ű neki is van annyi esze, hogy nem áll a csurgásba, mikor esik. Egyölendő egy karajczárkám sincs: egyetlen egy krajczárom sincs.

Én várni, várni: sokáig vártam, de hiába.

Elvitte a lépest: megugrott, elszaladt.

Nekőm ebédőt köll látni (készíteni), nem mēhetēk kolompér ájni.

Éveszēk a éhommal (gyomrommal), ugy fájik mindig, hogy maj éveszēk bele.

Mēg vérratta előtt elakartunk a városra, hogy ez a roszt lány észre nē vēgyēn; de biz fölőbrett, földagatt a zágybú (főlkelt); nojszē vót révás mēg révás.

A kit kigyó mēg csíp, igyēm a gyéktu is fél.

Szarjá tüzes galacsint (suhancz átok)!

Nyilat húztunk (sorsot vetettünk), osztáng a bátyomnak jutott a nagy ház (utczai szoba), neköm még a kis ház (hátulsó szoba)

Elmégyők fuharba, mer lám kő a karajczár: pénzre van szükségöm.

Szidd ki kincsöm a zorkádat: fujd ki.

Të mingyá kiöntöm a bélődet!

A kutyák rágnák még ezt a csizmát, úgy szoríti a lábamat!

Kügye mássát: válaszoljon levelemre

(Dráva mellék. Kopács.)

CSÁSZÁR LAJOS.

H ó d m e z ő v á s á r h e l y i e k.

Nagyot emelt a minapába a takarásnál (aratásnál), oszt árú fáj neki a kődöke táján.

Úgy terēntelek nyakon, të mihaszna, hogy árú kúdulsz.

Annyit élében rakott, hogy doszt (untig elég) vót aszt mind fölőnni.

Csúnyaképpen elatták mindőnét: elárverezték.

Ki elébe jár a ken fia? = Kinél tanul?

Ojan hamis törvénye van, hogy maj lētipi az embőr fiarul a gúnyát (egy nehezen nyiló ajtózárra mondták).

Úgy mögijett, hogy majd elkeverte a takácsmunkát: majd elrutította a gatyáját.

Biz aszt még a papok sē vétköllik: nem hibáztatják, nem tartják véteknék.

ENDREI ÁRPÁD.

B a b o n á k.

1. Ha sz. György-nap előtt kigyót fognak, oszt megfűstölük vele a marhát, akkor azon a legelőn egész esztendőbe meg nem áll, szalad világba, nem eszik.

2. Ha csuppasz kis fecskét, a mi még vak, fészekből kiszednek, oszt megfojtik, azután elásik a küszőb alá, oda be nem megy a marha.

3. Ha véres fecsketojást elásnak a tehen első lába alá, a ki a zólba áll, véres tejet ad a tehen.

4. Ha száraz kecskerágó-fát vesznek, oszt körülkerekítik vele a tehen tőgyit, hát bűdös tejet ad.

5. Ha sz. György-nap előtt csigabigát fognak, kiszáritik, oszt összetörrik, oszt korpába a tehennek adik, akkor, ha legkisebb bornyú vót is, hát megfojtat.

6. Mikor az ember kihajti először a marhát, abbul a kenyérből, a mit a tarisznyába visz, ásson el egy darabkát a földbe, haggya ott kilencz napig, azut aggya egy esztendő tinónak megenni, az a tinó, ha egy kongót tesz rá, a marhát vezetni fogi egész esztendőn.

7. Ha pásztor botot cserél, oszt elfelejti háromszor meghuzni a tűzőn, marhája egész nyáron bogározik.

8. Ha egy előhasú tinónak van bornya, oszt ez először ganajaz, akkor eszt meg kell szárítani, meg-meggyútani, hogy füstöjjön körül, onnén nem megy el a marha egész esztendőbe pákoszkodni.

9. A pásztorember ha karácsony-éjféلكor Luczaszéken ül, oszt a karikást magánál tartya, oszt jót csattan, a boszorkányok tehenek válnak, hát ugy maga előtt hajthati.

10. Luczátul egy almába kell harapni mindennap egyet karácsonyig, oszt éjféلكor arra gondol, a kit elvenni akar a gulyás-legény, akkor az ostora ahoz megy, a kit kiszemelt magának; ez meg tudni fogi, kijé lesz, nem is fogik neki ellenezni.

11. Nagypénteken kell tisztítani a marha szájába a zabot (ez az ingyén van), a gurdélyt (seb a nyelve alatt), meg a szemre való szárazságot le kell vágni a szemérül.

(Sátorallya-Ujhely.)

PASZLAUSZKY SÁNDOR.

P á r b e s z é d e k.

— Jó réggét aggyon isten!

— Aggyon isten kijednek és Györ' bá!

— No hát hogy vadnak, hogy nyúguhattak az écczaka?

— Mű bizon jóll istennek hálá. Hát kijed és hogy alutt, hogy van?

— Hát eltőtöttem én és a hogy lehetött, csak nem igén jó ámat láttam; ámamba' annyi kövér disznyó vót az udvaromon, hogy

— Hát hiszén a még nem ojan rossz, Györ' bá; majtéğ érközik egy csomó vendége s annyi.

— Vajon ki a Pulutó, ha csak nem az adóvegrehajtó?

— Az és mégtörténhetik, mèt ténnap ott vót a szomszéd faluba. Újjön le bátya, aggyatok egy székét ökeminek te! Óh be ügyetlenök vattok!

— Nem ülök, köszönöm igén szépön; éppen csak azétt jöttem, hogy az ámatot mégbeszéjjem.

— Hallgassa még aszt és, hogy én mijen ámat láttam s osztán mongya még, vajon mire telik? Hát az udvaromra ojan két ökör jött vót ámadtam s úgy bömböltek, hogy egyik a bugjám ódalát és mind szērédén-szerte hánta.

— Tarcs számot hēzza, hogy azok az ingyén élő moslékosok jóll mēghúznak. Te merre mēnsz ma, Mózes écsém?

— Erdőbe készűlök.

— Én és mēnyék, mēnyenyűnk ēggyütt. Az isten aggyon jégésségőt!

— Aggyon isten kijednek és!

(Székelység. Olasztelek.)

KOLUMBÁN SAMU.

Találós mesék.

Miér nem esik eső két nap egymás után? — Közte van egy éczaka.

Ojan mint a disznó, még se disznó? — Malacz.

Ha örökké fő is, még se lesz puha? — Kövics.

(Szatmár m. Krassó.)

BARTÓK JENŐ.

Miért néz a varjú a koncza? — Mert nem bujhat bele.

(Szatmár m. Kőmördő.)

KAZAY GYULA.

Gyermekversikék.

Egy, kettő, három, négy,

Te kis kutya hová mígy?

Az erdőre fát vágni,

Három vasat tanálni.

Vasat adom kovácsnak,

Kovács nekem színát ad;

Pízt adom mamának,

Mama nekem popát ad.

(Szatmár-Németi.)

Színát adom boczinak,

Boczi nekem tejet ad;

Tejet adom cziczának,

Czicza nekem farkot ad;

Farkot adom zsidónak,

Zsidó nekem pízt ad;

BERKY SÁNDOR.

Lakodalmas meghívók.

Szerencsés jó napot az úr isten aggyon,

Ez egész ház népre áldása áraggyon,

Firiss jó egészség esz házba maraggyon,

Az én beszédemen szívek most vigaggyon;

Mer én elküldettem tisztesség téterre,

Szívesen is jöttem véghe vitelére.

Pál uram fiának az ő életére

Az úr rá tekintett magános éltére:

Neki is mint másnak legyen páros élte

Azért is szólittya kenteket szerdára,

Ezen hétnek éppen középső napjára,

Elsőbben a hitnek meghalgtására,

Egy pár tál éterre és egy pohár borra,

Tisztességtételnek a megadására,

Ez egész ház népet szívesen szólittya

mind közönségesen.

(Nagykunság-Madaras.)

BAGOSSY JÓZSEF.

MAGYAR SZÓK AZ OLÁHBAN.

<i>Akarkúnd</i> :*) akármikor.	<i>korbač</i> : korbács.
<i>čizma</i> : csizma.	<i>lepegyóu</i> : lepedő.
<i>biróu</i> : bíró.	<i>labosó</i> : lábos.
<i>bónujeszk</i> : bán, megbán.	<i>leukó</i> : lőcs.
<i>baj</i> : baj. „Če baj aj”: mi bajod?	<i>ladó</i> : láda.
<i>bajó</i> : bánya, vasgyár.	<i>lancz</i> : láncz.
<i>bolt</i> , <i>boltó</i> : bolt, boltozat. „Mò	<i>lòmpas</i> : lámpás.
duk la boltó”: megyek a boltba.	<i>možerj</i> : mozsár.
<i>búrno</i> : barona, borona.	<i>nódraž</i> : nadrág.
<i>brjazdó</i> : barázda.	<i>porunčeszk</i> : parancsol.
<i>betvag</i> : beteg.	<i>pópuk</i> (többsz. — čí.): papucs.
<i>dórab</i> : darab.	<i>potkávó</i> : patkó.
<i>fógódújeszk</i> : fogad, ígér.	<i>pótyolat</i> : pókháló.
<i>firjez</i> : fűrés.	<i>pod</i> : híd, <i>padlás</i> , hiú.
<i>fógódóu</i> : fogadó, korcsma.	<i>plóntikó</i> : pántlika.
<i>forditóu</i> : kilincs.	<i>rudó</i> : rúd, dorong, kocsi rúd.
<i>fiok</i> : asztalfia.	<i>rúnd</i> : rend.
<i>festyaló</i> : fősték.	<i>rúndujeszk</i> : rendez, rendel.
<i>fenya</i> : fene. „Šči fenya”: fene	<i>raczó</i> : récze, kacsa.
tudja. „Múnče tye fenya”: egyen	<i>szamó</i> : szám. „Bagó’n szamó”:
meg a fene.	vedd számba.
<i>gúndeszk</i> : gondol.	<i>szitó</i> : szita.
<i>gyufó</i> : gyújtó.	<i>szilas</i> : szítás, vasgyári munkás,
<i>hotar</i> : határ.	a ki Schlicht-be megy dolgozni.
<i>hotórió</i> : határozat.	<i>tógódújeszk</i> : tagad.
<i>inas</i> : inas, mesterinas.	<i>talpó</i> : csizmatalp.
<i>kamóto</i> : kamat.	<i>tóu</i> : tó.
<i>kászó</i> : kasza.	<i>tyip</i> : kép.
<i>koszószk</i> : kaszál.	<i>tiplóóu</i> : téglázó.
<i>keszkenyóu</i> : keszkenyő.	<i>vjug</i> , <i>vjuk</i> : vég, vászonyvég.
<i>kingyóu</i> : kendő.	

HALÁSZ JÁNOS.

Tájszók.

S o m o g y i a k.

a n y á s i veréb: anyányi.	hatok, mert nēm adja be:
á r n y é k. Nemcsak az van ár-	nincs belőle annyi haszon.
nyékban, a mit nem ér a nap,	b u g y b ó k a: babuta, banka
hanem az is, a mi a szélről,	(madár).
fagytól védett helyen van.	c s ő g b ő k f a: meddő, termé-
b e a d. „Drága cselédét nēm tart-	ketlen gyümölcsfa.

*) ű-vel azt a gutturalis ű hangot jelöltem, mely az átírt ószl. q-nak, ó-vel pedig, mely az ószl. ű-nek felel meg. A *firjez*-beli *f* hang *χ* formán hangzik.

elsőragóni: eltoloncozni.
gugon ülő borsó: nem futó.
halánték ütötte.

hetel. 'Ott hetel': hetekig ott időz.

kiavatják Somogyban a fiatal anyát, mikor csecsemőjét először viszi a templomba; Soprony megyében azt mondják, templomtól megy ki az asszony; Soprony megyében avatják a menyecskét, mikor esküvő után való nap a paphoz megy jó tanácsért; Somogyban ez alkalommal az ifju pár kézfogásra megy a paphoz, mintegy még egyszer hűséget fogadni egymásnak.

kicsovad. 'Jól bekösse a zsákot, mer másképp kicsovad': kiódzik.

kotoga: eszelős.

követi: úzi. 'A pálinkafőzést követte'.

aközeletén: a közelségben, szomszédságban.

kukszél: meleg, olvasztó szél.

(Szöllős-Győrök.)

mégrézzentették a kutyák: ugatással elijesztették.

megtette: megbabonázott. 'Az a lány nekem méktette': magába bolondított, nem lehet szerelmétől szabadulnom.

nyiffatt: beteges. 'Ollan nyiffatt ez a gyerek.'

ölők, az ölők: a már meghizott, leölésre szánt disznók; a hízők, melyek még híznak.

őszikaktusz: Sempervivum, vastag kövér levelű virág, hasonlít a kaktuszfélékhez, őszszel virágzik.

possatt: régi, olvadó. 'Csöppögött az üsztörgye, possatt hó vót rajta.'

ragadáncs: bojtorjány.

sza márfül: Salvia argentea, szőrös levelei hasonlóak a szá márfüléhez.

vet; 'nem veték neki mást, a gélészta mardozza mindig.' Beteges gyerekről mondta anyja, hogy azt hiszi, gelesztái vannak.

zuzik, elzuzott, összezuzik: zúzódik.

CSAPODI ISVÁN.

Nógrádmegyeiek.

bibas: ostoba, csacsi.

brancs: pálinka. (Rokonértelmű a brahá-nak csúfolt zsidópálinkával, csak hogy a brancsnek készítés módjában néhány százalékkal több a lelkiismeretesség.)

csiflincs: hitványság, vézna.
gugyi: a lehető legjobb pálinka.
gyug: dug.

hocz ide: add-, hozd ide!

Katalinka-pólinka: bőde (a hét pontú bogár).

kamó: ág-bog, ágasfa.

kónyít: leereszti a fülét (állatokról mondják).

lepényleső: száj.

muti, mutisd: mutasd.

pripety, pripity: a csibének fájós nyelve.

pudva: fás; pl. retek.

szecka: összevágott árpa-szalma.

zsompor: szalmából készült, nagyobbforma szakajtó; tojástartó.

(Tolmács.)

ZOLNAI LAJOS.

Csallóköziek.

- agyabugyal: megver, fejbe-
 ver.
 átúja: rösteli, nem akarja.
 asztag: kazal.
 bêsô: balról befogott ló.
 bolog: csavarog.
 botratekeres: kürtös fánk,
 dorong fánk.
 búdú: utat vesz; elbúdút,
 megbúdú elméjében: meg-
 zavarodott.
 csikaríttýú: ördög malom,
 falusi Ringelspiel.
 csikmák: metélt (tészta).
 csők: a Duna medrébe sodort
 kiálló fatörzs.
 csőpű: kenderkőcz.
 csuszkó: galuska.
 cza fat: rongyos ruha, lelogó
 rongy.
 cza fatos: sáros, átázott ruha.
 cza fra: szajha.
 czulla: 1) czókmók, holmi,
 ringy-rongy; 2) ringyó.
 dajna l. cza fra.
 deregle: 1) takarmányhor-
 dásra készített saráglyás esz-
 köz; 2) hegyes orrú komp.
 derelle: barátfél.
 egyebugya: holmi, czókmók.
 egy húzomban: megszaká-
 dás nélkül.
 efemezne: rendetlenül öltözött
 férfi.
 epër: számócza.
 eszköz: igás fogat.
 fánk: forgács fánk.
 fenékvíz: talajviz.
 földiszédër: brombeer.
 gánczi: köleskásából tejfölösen,
 túrósan és tőpörtyűsü készült
 száraz étel.
 gódémusz. Részeg emberről
 mondják.
 gömbölyű borsó: cukor-
 borsó.
 gőrhőny: kukoriczalisztból
 sült lepény.
 hága' bika. Csallóközben em-
 berek nem hágnak semmire,
 hanem topnak.
 hajtovány: kenyértésztából
 sült olajos lepény.
 hébe-korba: hébe-hóba, néha-
 néha.
 hirintó: hinta.
 hőttest: emberi hulla.
 hüvők, hüvőkúj, hüvőkukori-
 cza (kukoriczacsső).
 imla: a Duna füzesein növő
 kemény szárú fű; imlás hely.
 (Bacsfa.) FÖLDÉS GYULA.

Háromszékiek.

- buszu: boszú.
 csepész: főkötő.
 csészle: a szúnyog apróbb faja.
 csűrke: csirke.
 czédèle: férfi kabát.
 czibre: leves étel.
 flangirozni: cél nélkül jár-
 kálni.
 Kiriskán firiskó van: Marin
 felső van.
 gütyfütöl: keverget.
 hé kemencze, hová a kenyeret
 sütés végett beteszik.
 iméj: apró daganat a tulok
 hátán.
 kanta: kullancs.
 kërinbózsál: mikor a kis
 gyermek játékból maga körül
 forog.
 lebenkeltet: lengedez (a
 szellő).
 lefetél: ki sokat, de semmit
 mond.
 lőtő: lejtő.
 mojkál: majszol, a kinek nin-

csenek fogai s valami kemény eledelt eszik.	szinyártig: tele van pl. a pohár.
pap: enyv.	szodé: gyors evő.
pirkatnyi: parányi, kicsiny.	szontyoli: szomorodott.
prozmitál: sokat beszél.	szupujkó: hosszúkás, szűk.
riczál: a lány ha táncz köz- ben jobbra, balra forgatják.	tépénke: törpe, alacsony.
sanasér: a sapka bőr ernyője.	tolló: tarló.
sebes túró: penészes.	tulu: toll.
sikotyú gyökér: a vérrel járó fő gyökere, melyet a nép orvosság gyanánt használ.	urusság: orvosság.
solló: sarló.	vandaglik; a kényes gyermek szepegéséről mondják.
	vesztég feküdt: ágyban fekvő beteg volt.

(Kis-Borosnyó.)

NAGY GÁBOR.

Néprománczok.

S z é p Z s u z s á n n a.

Felkele jó reggel szép liány Zsuzsánna,
Kisétála vala a rózsza mezőre,
Lefeküvék oda a rózsza tővére.

Bontogatni kezdé arany színű haját,
Mosogatni kezdé rózsaszín orcáját.
Menyből le jött, le-le egy gyalog ösvényke
Azon lesétála fodor szőrű bárány.
„Ne ijedj meg, ne ijedj meg szép liány Zsuzsánna.
Nem kísértet vagyok, menyből követ vagyok,
Azért küldött hozzád az úr Jézus-Krisztus,
Az szűzek sergének csak egy híjja vagyon,
Ha te velem eljössz, veled az betelik.“

„Elmenyek, elmenyek, csak hogy menjek haza,
Csakhogy bucsuzzam el apámtól, anyámtól,
Apámtól, anyámtól, jegybeli mátkámtól.“

S elmennek utánna első kakas szókor,
Oda is érkeznek másod kakas szókor,
Meg is kérék ötöd harmad kakas szókor,
Oda is igérék negyed kakas szókor,
S el is vivék ötöd ötöd kakas szókor.

A mennyei ajtó nyitatlan megnyilik,
A mennyei harang huzatlan szólalik,
S a menyország kulcsa kezébe adatik.
„Visely erre gondot szép liány Zsuzsánna,
Visely erre gondot mind örökké Amen.“

(Maros-Szék. Nyárad-Karácsonyfalva.)

DEÁK FARKAS.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XVI. kötet.

1887. FEBRUÁR 15.

II. füzet.

NÉVRAGJAINK ELEMEIRŐL.

Ha mai névragjainkat szemügyre vesszük a nyelvelmé-
keinkből megtetsző történeti fejlődésükben, továbbá a rokon
nyelvek névragjaihoz való viszonyukban: mindjárt látjuk,
hogy névragjaink legnagyobb része nem lehet valami ősrégi.
Nyelvelmékeink ugyanis azt mutatják, hogyan fejlődtek egyes
önálló szók, jelesen határozók, névutókká s végre ragokká;
hogyan lett pl. abból, a mi a HB. korában még változatlan
belől és *belé* volt, később a *-ból* *-ből* és *-ba* *-be* névrag. A rokon
nyelvek kiegészítik e tudomásunkat azzal, hogy efféle rag-
jainknak teljes mássát hiába keressük bennük. Másrészt azon-
ban a rokon nyelvekben is találunk nagy számmal olyan
ragokat, melyeknek szerkezete elvben egészen megegyezik
a mieinkével. Ha pl. a mi *-ben* *-ből* *-be*, (*rajt*) *-ról* *-ra*-féle
csoportjainkkal egybevetünk olyan ragcsoportokat, minők a
lapp *-sne* *-st* *-s* (inessivus, elativus, illativus), a finn *-lla* *-lla*
-lle (adess., ablat., allat.): már a kezdő hangoknak egyezé-
séből azt látjuk, hogy itt is, ott is egy-egy különösebb alap-
viszony van a három általános helyirány szerint módosítva.
A névutók körében ilyen hármass csoportokat olyan rokon
nyelvekben is találunk, melyek nem fejlesztettek olyan gaz-
dag névragozást, mint a magyar és a finn nyelv. Ebből már
most nagyon egyszerű következtetést vonhatunk: Az ugor
alapnyelvben már használatban voltak a három helyirány
szerint megkülönböztetett névutócsoportok, s ezek közül
egyesek némely nyelvekben lassanként ragokká fejlődtek,
míg más nyelvekben megmaradtak névutóknak; az utóbbi
nyelvek tehát, pl. a mienkhez oly közel álló vogul és oszt-
ják, nem fejtettek ki oly gazdag r a g o z á s i rendszert.
(Ugyanígy magyarázza a mai állapotokat Winkler. Ural-

alt. Gruppen 93.) — Volt azonban egy más lehetőség is az olyan hármias ragcsoportok keletkezésére: a helyett hogy a főnévhez valamely névutói alapszó járult volna, mielőtt a három irány szerint meghatározták (pl. **kéz-bel-*, s ebből **kéz-bel-n*, **kéz-bel-öl*, **kéz-bel-é*), járulhatott hozzá valamely alkalmas helynévképző s így vehette föl aztán a három egyszerű eset-ragot. Így keletkezett valószínűleg a finn *l*-es ragcsoport a finnben fönmaradt *-la -lä* helynévképző közvetetésével (*Kaleva-la* Kaleva-hely, Kaleva földje), pl. **kala-la-na* **kala-la-ta* **kala-la-ne*, szó szerint hal-hely-en, -ről, -re, aztán **kalalna* *kalalla*, *kalalta*, és **kalalne* *kalalle* a mai jelentéssel: halnál, haltól, halhoz sat. — Végre van egy harmadik-féle combinatio is: két-két összeillő kész ragnak a kapcsolata, minőket pl. az *-ig-len* és *ben-t* eseteiben láttunk. — Mindezekhez aztán még bizonyos nyomósító enklitikus elemek járulhatnak. — Lássuk most, e felsorolt eszközök közül hol melyiket alkalmazta a magyar nyelv.

A rokon nyelvek egybevetése bizonyítja, hogy volt az ugor alapnyelvben egy *m*-hangú accusativus és egy *n*-ragos genitivus. *) Az utóbbinak nyoma is alig maradt nyelvünkben. A mit ilyennek néztek, t. i. Faludi kifejezése: *erön erővel* (erőnek erejével), az lehet két határozó kapcsolata is. Inkább lehetnek genitivusok a *te-n ő-n* névmások s az efféle régi iker kifejezések: *esten estig*, *élen étszaka*. A genitivust a birtok nevéhez tett személyjelek, másfelől pedig a *nek*-ragú dativus pótolják. — Az *m*-es tárgyesetet szintén elvesztette nyelvünk, ellenben az ugor *-m-t* ragos határozott accusativust (mely a névelős accusativusnak felel meg) általánosítva különbség nélkül használjuk határozatlan és határozott jelentésben, csak-hogy az eredeti *-mt* pusztá *t*-vé rövidült.

A nyelvhasználat továbbá teljes biztossággal kimutatta, hogy az ugor alapnyelvben (sőt még régebben, mert a szamojédokban is megvannak) volt egy *-na* ragos. nyugvást jelentő eset (locativus, vö. finn, lapp, mordvin, cseremis, osztják

*) Acc. kondai-vogul *-me*, cser. *-m*, finn *-n*, s egy lapp nyelvjárásban *b-re* változva. — Gen. finn és cser. *-n*, mordv. *-ń*, és nyomok a vogulban s votjákban. A finnben, kivált a népnyelvben dativusi jelentése van s azért némelek ezt tartják eredetibbnek. Hogy azonban a kettő viszonyát nem kell okvetlenül így képzelnünk, bizonyítja az új-görög népnyelv, melyben a régi genitivus gyakran szerepel dativus gyanánt. pl. λέγω τῷ κριτῷ τὴν ἀλήθειαν megmondom a bírónak az igazságot.

-*na*, -*nä*, -*no*, -*ne* sat.) és egy -*da*-ragos, távozást jelentő (a blativus. pl. a finn és mordvin -*ta tä*, -*do de*). A közeledést jelentő lativus egyszerű ugor ragja Budenz szerint -*ga* volt, mely legtisztábban a mordvin prolativus -*ga* -*gä* és -*va* -*vä* végzetében maradt fönns az ezzel nyilván egyeredetű mordvin *v*-ragos lativusban, továbbá a hová-irányt jelölő cseremisz adverbiumok végén: *tü-gö*, *ülü-kö* v. *ülü-k*, *ve-g* v. *pe-k*, *tuš-ko* v. *tuža-k* sat. (a hol kérdésre pl. ugyanezek így hangzanak: *tül-nö*, *ül-nö*, *vele-n* v. *pele-n*, *tušto*). végre talán a vogul -*e*, osztják -*a* végű allativusokban. — Azonfölül kimutathatunk még egy közös ugor lativust, melynek ragja -*ni* v. -*nē* lehetett: ennek maradványa az észt terminativus (határvető) -*ni*, a vogul -*ne* és votják -*nä* ragu allativus, és a hová kérdésre felelő cseremisz adverbiumok -*an* -*än* végzete, illetőleg ennek *n*-je (vö. még finn -*lle* e h. -*l-ne* sat. és l. Donner: Verwandsch. 64.). — Végre legalább a magyar nyelv külön életét megelőzőnek kell tartanunk a -*t* (-*tt*) ragos locativust, mert a vogulban is megvan.

Ezen régi alakok közül megvannak a magyar nyelvben mindenekelőtt az -*n* és -*tt*-ragos locativusok; az előbbi a mai -*n* (-*nn*) és -*ben* (-*benn*) ragokban, továbbá a *künn*, *fönn*, *honn*-féle adverbiumok végén. Nyilván az -*n* (-*na*) módosulása volt az ugor -*ni*, mely a székely-palócz -*ni* ragban maradt fönns. Ennek társai, -*nott* (v. -*nitt*) és -*nól* (v. -*nül*), szintén az egyszerű -*n* módosulásai, még pedig a loc. -*tt* és abl. -*ól* raggal való összetételei. Egészen ilyen összetételt tüntet föl a vogul ablativus -*nel* ragja, melynek -*l*-je maga is ablativust fejez ki s az ugor -*da* képviselője. (Ugyanezen elemek kapcsolatát látjuk néhány finn, észt és liv adverbiumban, pl. *taka-n-t*, *taga-n-ta* v. *taga-n-t*, *taga-n-d*, hátulról [l. Ahlqvist: Suomi 1863. 31. Donner: Verwandsch. 71, 72. Wied: Gramm. 305. Weske], továbbá a finn úgynev. exessivusban, pl. *paimene-n-ta papiksi on tullut* pásztorból pappá lett). — Mindenesetre szintén ezen csoporthoz tartoznak a mi változatos alakú *innét onnét honnét*, *innen onnan honnan*-féle ablativusi adverbiumaink. *)

*) A fönt elsoroltak a mai irodalmi alakok. Ezeken kívül legnevezetesebbek: *innejt onnajt honnajt* v. *innejd* sat, *innent onnant honnant* v. *innend* sat, *innét onnat honnat, inneg* v. *innég, onnag honnég, innel* v. *innél, onnal, egyebünnél*. Az utóbbiak egészen a székely-palócz *nól* -*nöl* ragokhoz hasonlít

Az ugor ablativusi *-da* ragnak a magyar nyelvben, valamint a vogulban, szabályszerűen *-l* felel meg, de e helyett mindig *-ól-öl-él-t* találunk, melynek hosszú magánhangzójáról kielégítő magyarázatunk eddigelé nincsen. Ez az *-ól-öl* szerepel nyelvünkben (ma *-ul-ül* alakjában) mint állapot- és módhatározó rag; továbbá helyi adverbiumokban: *hazúl, utól*; végre a honnan kérdésre felelő összes névragokban s névutókban: *-ből -től -ról -nől, alól közől mögül* sat. sat.

Az ugor lativusi *-ga*-nak nyelvünkben szabály szerint *-j*-re kellett változnia, ez a *j* pedig, mint számtalan más esetben a megelőzőtt magánhangzóval — tehát a tövégi hangzóval — diphthongussá, aztán egyszerű hosszú magánhangzóvá egyesült. Így keletkezett az az *-á é í,**) melyet a hová kérdésre felelő határozó-szóink és viszonyzóink végén rendszerint megtalálunk: *odá-bb és odé-bb, alá, fölé, közé* sat, *belé, hozzá, reá, -vá -vé* (é h. **velé*, rokona a *vel*-nek), *messzi, neki.***) Nyelvemlékeink még helynevekben is megőrizték e ragot: *Egre*, azaz *Egré* 'Egerbe' (RMNy. IIIb. 85. s egyebütt), *Peste* (RMNy. II. 51.), s ma is *Szögedé-be*. — Némely határozó szókban a magánhangzó utóbb elrövidült: *oda, ide* (régente hosszan: *ideh, odah* LevT. I. 14. *odaa* Ors. leg. 9.), *haza* (*hazdig*), *vissza* (régente s néhol ma is *visszá*) *bele, fele*, a székelyeknél *rea* és *hesza* (Kriza 549.), a Biaton vidékén *alaja, melleje* (Vadnay: Hangolv. 86.), *alajja* (Nyr. II. 517.), *beleje* (III. 89.), 's e két ragban *-ba -be, -ra -re* (összevonva ezekből: *-belé, -reá*). — Végre egészen el is tűnik a magánhangzó, nevezetesen a *-hoz* és *-nek* ragok végéről, és a következő igekötőkből: *még* (HB. *mige*), *el* (vö. rég. *elé-beszélni* sat.), *föl*; *be* (rég. *bel*, ered. *belé*), *ki* (rég. *kivé*), *té* (rég. *tévé*). „*Nekjük, nekijük*: nekik“ (Nyr. II. 185.); *nekje* é h. *nekije* (Kassai: Szókönyv). — Néha bajos ezt az egyszerű *-á -é* ragot az összetett *-vá vé-től* megkülönböztetni: *hová hova, tovább*

nak; a többi pedig ezekből magyarázható, ha föl vesszük, hogy *-t -g* enklitikus elemek. — Magánhangzóikra nézve is a *-nöl -nöl-höz* hasonlítanak ezek a dial. alakok: *onnót* (Nyr. VI. 414.), *távunnót, mindenfelünnött* (IV. 69.).

*) Az *é* nagy néha *ö*-re változik: mennek *Egrew* = *Egré* (LevT. I. 144.), *belünk* önti (Vár. Disp. 53.). De maga a szótó *ö* hangú ezekben: *kettő* szakasztom (uo. 168) = *ketté*; és *elő* = *elé*, régente *elővé*

**) Előfordul *beli* is (I. *-be*); továbbá: az oltárnak háta *megi* (Népk. III. 72.); *elítő* = **elé-tevő* (Nyr. X. 525.), vö. *elékötő*: kötény, Göcsejben (Tájsz.); *közitek* = közétek (Ar: Arist. I. 244.); *téli* és *tele*.

(*fordá* Fal. 610. 616.), *többsé* sat. Sőt néha csakugyan fölváltja az utóbbi az előbbi, pl. *sokká* (OtvMest. 69. 78.) e h. *soká*. vő. *kissé*, *kevésbé*; *kicsinnyé-g* e h. *kicsinyé-g* (székely).

Az eddigiek már megmagyarázzák nagyrészt ragjaink szerkezetét, főleg annyiban, a mennyiben földerítik az ősi egyszerű esetragokat, melyek névragjainknak végén vannak meg, vagy ha lappanganak is, legalább virtualiter még ma is megvannak, sőt a névragoknak önálló használatában még ma is kiejtjük őket, pl. *-hoz*, de *hozzá*, *-nek*, de *nek-i*. — Van azonban egyes ragjaink végén olyan elemek, melyek még a föntebbi elemzések segítségével nem válnak világossá. Ezek nagyobb részt olyan enklitikus elemek, melyek többé-kevésbé fölöslegeseznek látszanak, azért a valószínűség a mellett szól, hogy részint analógiák útján keletkezett toldalékok, részint pedig csupán nyomósító elemek. Ilyenek a következők:

a) A legtöbbször adverbiumok végén található *-n*, illetőleg *-an -en -on* sat. talán az *-n* rag analogiás átvitele (ámbar van a mordvinban egy különálló *-nä* elem, mely mindig magashangú és használatban többször találkozik a miénkkel, pl. *koda* hogy: *kodanä* hogyan):

ott-an, *itt-en* (az előbbi már az EhrC.-ben, az utóbbi alig fordul elő MA. előtt), *hogy-an* (nincs kimutatva a mult század végeig), *így-en*, *úgy-an*, *onnan-on* (a régieknél), *immáráñ* (Sylv.), *majd-an*, *most-an*, *még-en*, *míg-en*, *estig-en*, *azért-an*, *mért-en* (l. az *-ig* és *-ért* ragoknál), *megint-en* (Simai K. és Nyr. VI. 422.), *ígyel-ön* (*egvült-en*? l. RMK. I. 317.) sat. — Legkülönesebbek az olyan példák, melyekben ezt a járulékot már *-n* rag előzi meg: *titkonnan* secreto EhrC. 83. 92. *jelennen*: in publicum 110. (a régieknél gyakori, legtöbbször a. m. 'főkép, kivált', de 'jelen' értelmében is; újabb írók közül Czuczor I. 76. Bajza II. 114. Brassai: MMondat III. 195. 198. éltek vele e h. jelenleg); *fűnnen* (rég); *ébrennen lenni* (Lép: Tük. I. 389.); *naponnan* (Czuczor I. 175. Bajza II. 138. Jók: Hétközn. II. 97. *naponnyan*, Göcsej Nyr. XII. 95.); *ezennen a nyomon*, ebben a nyomban, nyomban' (Lisznyai: Palócz Dal. 89.); *újonnan*; *estennen* (Corp. Gramm. 325. Nyr. V. 212.); *őszönne* (*-n*? II. 563.).

b) Egy nyomósító *-g*, *-k* elemünk is van, melyhez hasonló szintén találunk ugyan egy-két rokon nyelvben, a nélkül hogy közös eredetüket megállapíthatnók (vő. cser. *kuša-g-en* meddig, *kušta-g* hol, finn *mi-kü* mi, *ku-ka* ki sat.). Ennek legfontosabb szerepe az *-ig* ragban van, eredetileg *-ég*, melyben az *-é* a valódi lativ rag, vő. e székely alakokat: *örökké-g*

(Nyr. VI. 517.), *többé-g* (Nyr. IV. 383. vö. *többig* ,tovább' Pósházi, Nyr. VI. 408.), *kicsinyé-g*, *hanyottá-g* (rég. *hanyattá*, ma *hanyattf*); *kevessé-g* (Thaly: Adal. I. 221.).

Ugyanezt a *g*-t toldja egy-két nyelvjárás a *-ra* raghoz ilyenekben: *annyirag*, *orrag esett*, *tér(d)reg áll* (l. *-ra*). — Szintén ilyenek: *napontag* (NyK. III. 7.), *deg*, *beg* (Nyr. II. 522.), *ugydeg* (NyK. III. 7.), *uddeg* ,ügyde' (Nyr. III. 374.); *maág* e h. má', már (palócz, VI. 466.) *mág* (V. 224. 225.), *immág* (III. 568.); továbbá az a székely saját-ság, hogy az imperativus-félékhez járuló *-sza* indulatszót *g*-vel toldják meg: *fusszag* (Krizsa 517.), *lámszag* (uo. szótár), *addszag*, *jűjjszag*, *jűvelszag*, *jűszleg* (NyK. III. 7.). — Így teszi a népnyelv némely *n*-végű hatorozókhoz: *osztáng* (Nyr. II. 522. IV. 421.), *hisseng* (Népk. III. 305.) *éppeng* (*éppég* Nyr. VI. 517.), *möginteleng* (II. 279. 476. e h. *megint-len*, s az ilyenek mintájára aztán: *igönteleng* II. 278. *schonteleng*, *szörnnyüteleng* 279.) — Egész szótagot képez e járulék a következőkben: *az-utánnag* (Dugonics: Szer. I. 245.), *ittének*, *ottanak* (Nyr. VI. 523.); „*kürült* v. *kürülleg* v. *körülbé*“ (Háromszék, MNyszet VI. 222.), „*azout-ügy* v. *azonlag* v. *azonlag*“ (233.), *megintég* (237.); *viszontag*?! *)

c) Egy *-t-d*-féle henye elemet találtunk az *onnajt*, *onnajd*, *onnét*, *onnal*, *onnant*, *onnand* alakokban, melynek enklitikus voltát az is bizonyítja, hogy az *onnét* alakkal szemben áll *onnég* a főntebbi *g*-vel. A *d* talán csak analogia útján ment át újabban a hasonló hangzású *ottan* *ittén* adverbiumokra, melyeket a nép hébe-hóba szintén így ejt: *ottand* *ittend*; vö. még *osztén-d-ig-lan* (Nyr. V. 474). Ugyanez az elem lappanghat a *majd*, *majt* szóban is.

d) Végre gyakran fordul elő ez a nyomósító szótag: *-te*; jelesen két használata van: egyik a *-szer* rag után, pl. *kétszerte*, a másik *-n* ragos időhatározók után, pl. *régente*. **)

*) Találkozunk (leginkább Dunántúl) egy *-ég* *-ék*-féle járulékkal is, mely sem a régi, sem a mai irodalmi nyelvbe nem jutott bele, s melyet némiképp érthetővé tesz a *többég*, *kevesség* sat. analogiája. Pl. *ottannék* (Somogy, Nyr. VIII. 139.), *ottannég*, *ittennég* (Somogy, III. 231.), *ottanik* (Hetés, 234), *mostanég*, *mostég* (III. 183), *mostanék* (V. 178.), *márig* (Baranya, II. 237.), *majtég* (székely, IV. 176. 371. V. 175.), *osztánnék* (II. 560. V. 126.), *esentég*. ezenten: *nemsokára* (Sopron, II. 518.), *esentég* (Tájsz.), *régentenig* (D.-túl, CzF.). *jusztég*, *ném. just* (Veszp., Nyr. II. 185.), *megintennég* (182.). — Vö. még *ssinte*: *ssintég* (*ssintég* MNyszet. II. 415.) — Ezekből aztán mindenféle abajdocz és pleonasz-tikus alak keletkezik, pl. *osztég* (Nyr. II. 279.), *osztég* (IV. 176.), *osztég* (VI. 517.), *asztég-osztég* (II. 475.) sat.

**) *Teteiglen-te* (melyet Döbrentei tárgyál RMNy. Ib. LV. 1 és ImreS. is idéz Irod. 1865. 59. l.) hibás olvasat; a BécsiC. illető helyén az új kiadás szerint ez van írva: ... *tetejiglen te szekeredet*.

α) A *-szer* helyett *-szerte* régi íróinknál rendszeren csak nyomósan fokozó kifejezésekben fordul elő, legtöbbször középfok előtt, néha számnév előtt; pl. hétszerte inkább, kétszerte nagyobb, tízszerre való százezer. Másképp csak nagy ritkán, pl. Egyszerre való meghajlás, Lép: FTük. 82. — Analogiás képzés a mai *sokkaltta* (*szebb* sat.) „Észerte ezerszer rosszabb“ Fal. 306. rövidítés ebből: *ezerszerre*.

β) Régibb példák: *régen-te*, *elejente* *eleinte*, *hajdanta*, *ifjanta*. Mikor aztán az egész *-nta* *-nte* végzet a nyelvérzékre nézve egységes ragféle lett, keletkeztek ilyenek: *naponta*, *éjente*, *nyaranta*, *örökönte* (MNyszet. VI. 344.), *elevente* (Dug: Szer. I. 111.) sat, sőt *nappalonta* (Benedek Al. „Te lázas ifjú“ . . .), *hajdan-onta*. (Ball. — Vizsont az *-n* kihagyásával: *régle* Sár: Tromb. 183. Liszny: UjPalócz D. 77.). — Nyelvméleinkben a *régente*-félékkel egyidejűleg az *-n*-nel toldott alakok: *rigentenn* (Sylv: UT. II. 124b.), *elejénten* sat. s újabban: *nyarantan* (Bajza II. 110.), *eleventen* (Halas, Nyr. XV. 114.). — A *t d*-re lágyulva: *estende* (Mer: DunNépm. I. 118. 140. II. 96.), *estenden* sat. (l. Lehr: Toldi 238.).

A *-te*-nek eddigi magyarázatai semmiképp sem elégíthetnek ki bennünket. *) Véleményem szerint ez a nyomosító *-te* a *tele* latív határozó *tel* alapszavából rövidült, ép úgy mint pl. az *írva* igenév az *írval* alakból. Ezt még közvetetlen bizonyítja Károlyi bibliájának egy (több?) helye, mely Molnár bibliájában is ép úgy van ismételve; pl. *Három-szertel* inkább megégeti az nap az hegyeket hogynem mint az völgyeket: tripliciter sol exurens montes . . Sirach 43: 4; így MA. — Jelentésénél fogva a *tele* alapszava e határozókban ép úgy helyén van, mint az *-s-től* ragban (eredetileg *-s-tel*). A megfelelő *tajl* nem csak a vogulban szerepel ilyen nagyító, collectiv jelentéssel, hanem az osztjákban is, *tel* alakban; pl. *ī sagat-ul'ta* Jerusolim *voš-tel mur* lu panna (egész Jeruzsálem ő vele, Máté 2: 3.), szó szerint: egész Jeruzsálem város-tele (vog. *uos tajl*) nép ő vele; „*mu-tel* (erde-voll): die ganze erde“ Ahlq. szót.

*) Révai (Gramm. III. r) az *érett*-beli *tt*-vel azonosítja. Hunfalvy Vogul Föld 302.) szintén a *ben-t*-féle *t*-vel, de azonfölül az *n-ta* végzetet teljesen fölszínes hasonlóság alapján a mordvin *kisindä* („nyaranta“) félékkel egyeztet. Blomstedt (Halotti B. 69.) ugyanezt a *mint*, *szerint*, *gyandánt* ragjával egyeztet; de ezekben *-ént*, *-int* a rag. — Szintén külön valami a *szerte*, *viszonta*, *-ta* *-te* szótagja, mely alkalmasint a *-tól*-nek latív párja.

Eddigi fejtegetéseink eredményeül a következő képet nyerjük névragjaink történetéről: A magyar nyelv, midőn külön életét megkezdte, a következő régi ugor névragokkal rendelkezett: *-(m)t* tárgyrag, *-n* genitivus-rag (?), *-n(a)* és *-t* (*-tt*) locativusok, *-ól* (*-l*) és *-nól* ablativus, *-j* (ered. *-ga*, később *< á é*), *-ni* és *-le-n* lativusok; az *-s-tél* és *-n-kéd* (ma *-stül*, *-nként*) szerkezeteket szintén már magával hozhatta. Azután fejlődhettek, de már a XIII. században megvoltak a *-vel* *-vé*, *-ért*, *-nól*, *-tól*, *-hoz*, *-nek*, *-ig* ragok. A XV. században állapodhattak meg: *-ben*, *-ből*, *-be*, *-ról*, *-ra*, *-szēr*, *-leg*. A *-koron* *-kor*-ra rövidült a XVI. században, és *-képpen* ugyanígy *-kép*-pé, de csak a XVIII. század folytán. A *-nott* (*-nitt*) alakot elterjedésénél fogva szintén nagyon réGINEK, talán a *-vel* *-vé* kortársának, kell tartanunk. — Általában pedig mindezt így foglalhatjuk össze: A legegyszerűbb viszonyok kitevői részben a közös ugor korból, részint (*-tt* és *-nól*) legalább azon korból valók, melyben a magyar és a vogul-osztják nem voltak külön nyelvek. A többi rag már a magyar nyelven belül fejlődött, noha mint névutók már előbb meglehettek (vö. *-hoz* = oszt. *χoza*). Némely ragok mint ilyenek még a HB.-nél is fiatalabbak, mert pl. *-belől*, *-belé* a HB.-ben még névutóknak tekintendők s csak később, az illeszkedés és rövidülés által, váltak egészen ragokká.

SIMONYI ZSIGMOND.

„NŐ”, VAGY „ASSZONY”?

A németeket a nagynevű Schopenhauer figyelmezteté, hogy a divatos *frau* szót hibásan használják *weib* helyett és ismeretes csípős megjegyzései fölé is azt írta a hölgyek bosszúságára, hogy „Ueber die Weiber.“ *Frau* szerinte annyi mint a latin *uxor*, *weib* = *mulier*. E szigorú óvást tartalmazó munkájának teljes címe: „Materialien zu einer abhandlung über den argen unfug, der in jetziger zeit mit der deutschen sprache getrieben wird“, vagy egy másik cím-variánssal: „Ueber die allgemeine und allseitig mit wetteifer betriebene methodische verhunzung der deutschen sprache“. (Leipzig, Brockhaus 1864.) Ugyan mit írna egy magyar Schopenhauer egy hasonló tárgyú értekezés homlokára?! „Die weiber wollen nicht mehr weiber heissen, aus dem selben grunde,

aus welchem die Juden Israeliten und die schneider kleidermacher genannt werden wollen und kaufleute ihr comptoir bureau tituliren, jeder spass oder witz humor heissen will, weil nämlich dem worte beigemessen wird, was nicht ihm, sondern der sache anhängt“. Ily élesen fordul a frankfurti bölcs a szeszélyes nyelvdivat ellen.

Mikor e sorokat pár év előtt olvastam, gyanútlan megnyugvással gondoltam arra, hogy hiszen nyelvünkben a megfelelő szókat mindenki pontosan és helyesen használja: *weib* a *nő* és *asszony* a *frau*! De csak az imént egészen ellenkező eredményre jutottam és erre vonatkozó észrevételeimet bátor vagyok minden rendű és rangú nyelvtudós figyelmébe ajánlani. Én ugyais azt állítom, hogy az *asszony* a *genus*, a *nő* a *species*. *Asszony* = *weib*, *mulier*; *nő* = *frau*, *uxor*. Okaim a nézetváltozásra a következők:

a) A nép és a régi írók a főfogalom megjelölésére mindig az *asszony* szót használják. Ezt bizonyítják a *„leány-asszony*, *kisasszony*, *menyasszony*, *hugomasszony*, *nénemasszony*‘; míg pl. *„leánynő*, *kisnő*‘ sat. soha nem hallhatók. Bizonyítják továbbá a mai *női*, *nőies* helyén álló régibb *asszonyi*, *asszonyos*, *asszonyias*; pl. *„asszonyi praktika*, *asszonyi ésszel*‘ sat. Ide tartozik a bibliai *„asszonyi állat*‘ is.

b) Legjobb költőink, legalább a hol valami nyomatékosabb mondanivalójuk van, ha általában a nemről beszélnek, mindig *asszony*-t használnak: *„Gyöngeség, asszony a neved!*‘, így szól Hamlet is magyarul és azt hiszem magyarán; pedig a méla királyfi aligha értette csupán csak a fejkötőket. Csak újabban lehet ilyesmit olvasni: *„Ilyenek a nők!*‘

c) Megszólításképen ugyanazon genusnak két életkor és állapot speciesére lehet alkalmazni: *„Asszonyom!*‘; de csak egyre: *„Nőm!*‘ s ekkor is csak férji szabadalom. Ha egy férfi *asszony* áról beszél, vagy parancsolóját értjük rajta, vagy törvénytelen együttélésre gondolunk, míg ha *nőjéről* vagy *nejéről*, ez a fejkötő és a physiologiai érettség mellett még mintegy törvényes minőséget, többnyire egyházi szentesítést is föltételez.

d) A *nő* módosulása *nővé* a férj családnevével összetéve: *Erősné*, *Biróné*.

e) A *neje* és *nejük* birtokragos módosulatok. Világos, hogy ezek leányra nem vonatkozhatnak.

f) Még az Ave Maria is így szól: „Asszonyunk szűz Mária!” továbbá: „Áldott vagy Te az asszonyok között!” Pedig Mária a dogma szerint, fiat szült bár, hajadon maradt.

g) A házas férfira azt is mondjuk: *nős*; *asszonyos* egészen más. Szintígy: *nősül*, *nőtlen*. Nem minden *nőtlen asszonytalan*.

Ezekkel szemben föl lehetne hozni a *szakácsné*, *mosóné*, szókat, mint a helyesebb *szakácsnő*, *mosónő*, állítólagos elfajzásait, melyek mintájára újabban a *színésznő*, *tanítónő* sat. keletkeztek. De mondjuk-e: „szolgálóné” vagy „szolgálónő”? mért mindig csak szolgáló-leány vagy -asszony? Szerintem főtebbi szók nyelvtörténeti genezise az, hogy pl. a *szakácsné* jelentése eredetileg körülbelül főzéssel foglalkozó férjes asszony lehetett, míg a szolgálók mindenha leányok voltak. Talán kissé merész, de más magyarázatát adni nem tudom. Ama finom különböztetés királyné és királynő, tanítóné és tanítónő között csak modern irodalmi subtilitás. Vethetné valaki ellen továbbá azt is, hogy az asszonyt gyakran állítják szembe a leánnyal. Erre az a válaszom, hogy igenis asszony a leánnyal szemben a genitális érettség bizonyos fokát jelenti. Így lett az emberhez hasonlóan az asszony az egész nem képviselője, maga a femininum.

Valaki immár azt kívánhatná, vonjam le állításaimból a gyakorlati szabályokat. Bizvást megteszem, és fejtegetésem eredményét a következő pontokban foglalom össze.

a) Asszonyt kell mondanunk mindannyiszor, valahányszor a nemről általában van szó. Szintazonképen, ha a nemileg érettről beszélünk, tehát femina érteményben „Leány-asszony” egyrészt olyan leányt jelent, a kinek már benőtt a fejelága, tehát nem gyerekleányt; másrészt azonban, és ez a használatosabb, nem szűz leányt is.

b) Ha a mai szertelen nőkultusból kifolyólag különböztetni akarunk úri és közönséges asszony közt, ott van a *hölgy* szó, ezt még le lehet foglalni. Szemben ezzel ott van a *némber*. *Úrnő* csak férjes asszony, *úrhölgy* csak leány lehet.

c) A valamivel foglalkozó személyt jelentő, *nő*-vel öszetett szóknak türelmi bárczát adok. Az ily kifejezéseket

synekdochénak lehet venni: pars pro toto. Ez már a rövidség előjoga. Tehát: színésznő, orvosnő, tanítónő. Megjegyzem azonban, hogy ezekkel is csinján kell bánni, mert a magyar a főntérintett különböztetést így csinálja: királyné = király neje és asszonykirály.

d) A női, nőies kitételeket főn lehet tartani az ideálisabb tulajdonságok jelzésére, pl. 'az örök női'; mert 'az örök asszonyi' alatt gyarló valamit értünk és a legszebb tulajdonságok az asszony anyai és hitvesi, tehát női minőségéből folyók. A németben ilyenkor is mindig 'weiblich.'

e) A nővér-re nincs is szükségünk; a 'schwester' körülönbség szerint majd néném, majd hugom; körülönbség nélkül pedig: leánytestvérem.

f) Az asszony szó, míg egyrészt a sexus sequiorral járó gyarló tulajdonságokat fejez ki, másrészt a közönséges nyelvhasználatban is megvan neki némi előkelő színezete, mit az 'Asszonyom!' megszólítás és az 'asszonyság', mint az 'uraság' megfelelője bizonyít. Tehát nincs mit húzódozni tőle. Innen az 'ifjasszony, nagyjasszony, ténsasszony' sat. sat.

g) A barát nő, szomszéd nő s ezekhez hasonló szók meg nem állhatnak. Apáink nyelve csak 'leánypajtásokat' és 'szomszédasszonyokat' ismer. Époly kevésbé állhat meg a nőnevelő; minthogy az nem nőket, hanem leányokat (asszonyokká, leendő nőkké) nevel. A nőszabó kettőt jelenthet; vagy annyit tesz mint 'schneiderin' azaz olyan asszony, a ki szabómesterséget folytat; vagy pedig az az értelme, hogy 'nőt szab'. Nőszabó tehát helytelen, először mert a szabók legnagyobb részt férfiak, másodsor mert nem nőket szab, hanem ruhát. Az 'asszonyruhaszabó' a nyelvmetszőknek persze nem lesz inyükre; de hát mért nem mondjuk: gyermekszabó, leányszabó? Itt a szabatosság dönt és nem a szabóság, bárhoggy szabdalják is bizonyos urak a nyelvet. Férfiszabó helyett itt van az úrszabó; és ha nem lehet másképen, inkább hölgyi vagy nem bánom nőiszabó, csak ne az a kegyetlen nőszabó.

h) Nőnemű, nőrim szók maradhatnak, ha nem derogál nekik a hímnemű és hímrím társasága; bár a nő fogalom a nősténynek alá van rendelve. de gyökük közös és mind a kettőben a sexualitás jegye az uralkodó.

Az egészet még rövidebben összefoglalva: az asszony

az emberi viszonyokat és az életkorok fejlettségi fokait tekintve általánosabb a nőnél; de ez utóbbinak köre még sem esik egészen bele az előbbinek körébe, a mennyiben a nő szóban a nemiség fogalmi jegye távolabb érvényű; mind a kettő alá van rendelve továbbá a nőstény fogalomnak, de egyikük sem esik egészen bele, mivelhogy az ember fogalomnak is alárendeltjei; a két fogalom közt nem csak quantitativ, hanem qualitativ különbség is van.

Meglehet, hogy más szerencsésebb és ahhoz értőbb más és sokkalta több tanulságot és gyakorlati eredményt fog a tárgyaltam kérdésből vonni; azzal nem hízelgek magamnak, hogy azt minden oldalról megvitattam; megengedem, sőt bizton hiszem, hogy akad, a ki jobban elevenére tapint a nyelvrontás imezen jelenségének; czélom csak az volt, hogy fölkeltssem az utamba tévedt dolog iránt érdeklődését minden gondolkodó főnek, a ki nem tekinti hiú vagy becsmérleendő munkának a jelentéstani bármily aprószerű fejtegetéseket, jól tudván, hogy gutta cavat lapidem és hogy mennyit rongál a könnyelmű nyelvdívat nyelvünk nemes épületén.

KOMJÁTHY JENŐ.

OLASZ KÖLCSÖNSZÓK.

ráta. — ol. *rata*: részlet a lat. *reor*, *ratus* igétől.

rév. — ol. *riva*: part. A szó véghangzója, sőt dialectice még a *v* is, elkopott a magyarban s lett belőle *rí* vagy *ré*; pl. „A füredi *rí*be voltam” (Tisza-Szt.-Imre).

rízs. — friaul. *ris*, berg. *ris*. ol. *riso*; a velenczés dialektusban *ríz* sónak ejtik.

skart. — A tarokk skíz (Nyr. XIV. 68.), pagát (Nyr. XIII. 547.) és az ultimó szolgáljanak bizonyáságul, hogy a tarokkjáték Olaszországban keletkezett. Onnan való a *skart* műkifejezés is. Páviai *scart*, ol. *scarto* azt a néhány kártyát jelenti, a mit a játszók a játék kezdete előtt leraknak. Ez az általánosan ismeretes műszó a *scartare* (*ex-cartare*) igéből származik, mely francziában *écarter*, spanyolban *descartar* alakkal bír; a *carta* szótól származva, eredetileg a kártyajáték műszava volt s egyszerűen azt jelenti: „a kártyacsomóból kivenni és félrerakni”. Diez szerint már a XIV. században is előfordul ily jelentéssel. Mai napság azonban

már átvitt értelemben is használatos: *scartare*: „vminek selejtesét kiszedni”; *scarto*: „a hitványa, selejtese vminek”.

szála. — Német *saal*: terem, ófn. *sal*: ház, lakás átment az olaszba és francziába is. Olasz *sala*: terem. Mi a szó végső *a* hangzójának bizonyága szerint nem a németből, hanem az olaszból vettük át.

szigony. — Első tekintetre nyelvújítás gyártotta szónak néznők, mint a *mákonny*, *éleny*, *köneny* szókat, de azonnal eloszlik ebbeli kétségünk, mihelyt konstatáljuk, hogy ország-szerite használatos szó a népnél: a balatoni halász négyágú vasvilla-féle eszközt, a székely ember a menyhal fogására szánt nyélbe ütött hegyes vasat nevezi szigonynak. Idegen alakú, rokonság nélkül álló, a magyar nyelvből magából meg nem magyarázható szóval van tehát dolgunk. Lásuk, szolgál-e fölvilágosítással az olasz nyelv. — Az állatok nevének képes értelemben való használata minden nyelvben nagyon gyakori. A magyarban vasmacska tartja a hajókat, bakra teszik a fűrészelni való fát, fakutya őrzi a ház falát, falóval emelik föl a hintót, daru húzza ki a terhet a hajó fenekéből és szömjas gém hajtogatja nyakát a kutak mellett. Az olaszban ló és lovacska (*cavallo*, *cavalletto*) egyértelmű a magyar bakkal, *grù* teljesen megfelel a mi darunknak, *cicogna*: gólya meg a harangon levő egyenes rúd, melynél fogva a harangot mozgatják. Piemontban *sigogná*-nak mondják. A bergamói vadászok az üstöt egy vízszint helyezett rúdra akasztják, mely egy másik rúdra támaszkodik, úgy hogy az üstöt ide s tova lehet rajta mozgatni. E rúdnak, melyre az üstöt föltűzik, *sigogna* a neve. A magyar szigonynak a NSz. bizonyága szerint dialektice divatos alakja: szigonya és czigony. Az olasz vadász-műszó a magyarban halázműszóvá lett.

tara. — ol. *tara*, kereskedelmi műszó, jelentése: levonás; megvan igei alakja is: ol. *tarare*: (pénzt) levonni. A latin *trahere*, *detrahere* igétől származik.

tarsoly. — A huszártarsoly nem volt mindig pusztá czifraság, mint mai napság. Thúri György egy zablyatarsolyról szól, melyen „ezüstgomb volt rajta” (Századok 1870. 724.). Itt tehát a tarsoly „hüvely” értelemben használatos. Tinódi azt mondja: „nincsen pénz tarsolyába”; a MünchC. is a tarsolyba rakatja a pénzt (NSz.) A *tarsoly*

tehát eredetileg olyas táskát jelent, miben tartani lehet valamit, különösen a pénzt. Az olaszban e szerint jelentésére nézve teljesen megfelel neki a *scarsella* szó. Alakjára nézve pedig vegyük figyelembe, 1) hogy az északi olasz dialectusok a szó végső magánhangzóját nem szokták kiejteni s így a magyar minden valószínűség szerint *scarsel* alakban halotta a szót; 2) a magyar nem tűr a szó elején két mássalhangzót: valaminthogy *skatulyá*-ból *katulya* is lett, úgy *scarsel*-nek *karsel*-lé kellett válnia a nép ajkán; 3) a szó hangzói egymáshoz illeszkednek s lesz belőle *karsol*, *karsoly*; 4) és végül a *k* hang néha átmegy *t*-be. pl. *köp* és *töp* Nyr. V. 378; a magy.-ugor rokonságban: magy. *torok*: finn *kurkku*, magy. telek: oszt. *kelije*, magy. *töpörődik*: szkl. *köpörődik*: lp. *kebbrane* (MUGSz. 251—253.); a *karsoly*-ból tehát nagyon könnyen válhatott *tarsoly* a magyarban.

Háttra van még annak magyarázata, mért hasonlóbb az eredeti olasz alakhoz az újabb nyelvben használatos *tarsoly* a Tinódiból és Münch. codexből idézett *tassoly*-nál. E jelentéset az eddigiek alapján csakis úgy magyarázhatjuk meg, ha föltételezzük, hogy a *tarsoly* szó *r*-je az ország egynémely részében míg a kölcsönvétel alkalmával az *s*-hez simult s lett belőle *tassoly*; az ország egyéb vidékein azonban megmaradhatott az eredetihez hasonlóbb *tarsoly* alak, melyet aztán az e vidékről származott későbbi írók az irodalmi nyelvben ismét tekintélyre juttattak.

tégla. — ol. *legola* (Sim.).

timon; kormány. — ol. *timone* (Sim.).

tréfa. — MA. még *trufá*-nak ismeri; ol. *truffa*: bohózkodás és csalás; *truffare*: rászedni valakit. fr. *truffer*. A szónak etimonját (fr. *truffe*: egy gombafaj) l. Dieznél.

tromf. — Az olasz nép nagyon szenvedélyes játékos. A ki bejárta szép Olaszországot, sokat beszélhetne a hangos *morra*-játékról, a krajczáros és mégis szenvedélyes kártyajátékokról, a lutriszenvedélyről s a nyilvános tombolajátékokról. Csak a ki e szenvedélyes, kézzel-lábbal ágáló, folyton kiabáló népet ismeri, vagy el képes képzelni, csak az értheti meg igazán a *tromf* szó eredetét. A megfelelő olasz szó *trionfo* ugyanis elsősorban győzedelmet jelent. Képzeljük magunk elé a játékost: a marka tele van aduttal, a győzelem biztos tudatától sarkalva heves mozdulatok közben

csapdossa az asztalra a kiadott kártyákat s minden ütésnél diadaltól ittasan kiabálja *trionfo! trionfo!* A velencei dialektusban annyira szokásossá válhatott ez a *trionfo* fölkiáltás, hogy a szó elvesztette eredeti értelmét s egyértelművé lett a franczia aduttal (*à tout*). A közolasz nyelvben azonban első sorban még mindig 'győzelmet' jelent s csak másodjelentése az 'adut'.

A magyar *tromf* eredete e szerint a következő: gör. *θρίαυφος*, lat. *triumphus*: győzedelemünnep; ol. *trionfo*: győzedelem és adut. Ebből a véghangzó elkopásával s a magyarban szokatlan *io* hang egyszerűsítésével ép úgy lett *tromf*, vagy helyesebben *tronf*, mint *florino*-ból *forint*. A *tromfol*, *rátromfol* ige már magyar származék.

truppa. — Zeliz vidékéről közli a Nyelvőr ezt a szót (XIII. 288.) csoport, fa- vagy virágcsoporthoz értelembe. Az olasz nyelvben *truppa*: sokaság s Tomm. szerint a lat. *turba* szótól származik.

válu, vályú. — Lehet-e rostában vizet hordani? Lehet-e szitából válut készíteni? Pedig Simonyi azt állítja, hogy a magyar *válu* az ol. *vaglio*, *valo* (szita, rosta) szótól származik. Talán nem ismerte azt az olasz közmondást, mely szerint 'az asszonyok úgy őrzik meg a titkot, mint a *vaglio* (a rosta) a vizet?' — vagy hogy rossz esernyőről, szakadt ruháról azt mondja az olasz: 'Ripara l'acqua come un vaglio: Fölfogja a vizet, akárcsak a szita'; vagy idő- és munkapazarlásról: 'Gettar l'aqua nel vaglio: Rostába töltögetni a vizet'. Származhatott-e ebből a *vaglio*-ból a magy. *válu*? Nem, lesz rá a felelet. De ha már benne vagyunk az olasz közmondások idézésében, hát lássunk még egyet: 'Dar de' calci al vaglio, dopo aver mangiato la biada: Megrugja a zaboló rostát (a vagliót), a mikor már megette az abrakot', azaz hálátlansággal fizet. Úgy látszik, nyomra jutottunk. Az olaszok *vaglió*-ból etetik az állatokat. Nálunk is van disznóvályú (v. válu), a miből a disznót etetik, van madárválu a kálitkában, még pedig kettő is: egyikből eszik, másikból iszik a madár; van abrakoló válu a lovak számára s van itató válu.

Az ol. *vaglio* Tomm. szerint a lat. *vannus*-tól származik; ez a *vannus* a rómaiaknál arra szolgált, hogy az abrakot a polyvától megtisztítsák; csak a polyvától, nem pedig az ide-

gen apró magvaktól is; nem kellett tehát lyukasnak lennie. E célra vesszéből készült kosárforma készüléket használtak ugyan, de a szórólapát is megtette ugyanazt a szolgálatot. A kosárfajta *vannus*-ból, a mint a polyvát kirázták belőle, a lovat meg is abrakoltatták. Így történt, hogy a *vannus*-ból keletkezett ol. *vaglio* szónak alapértelme a brakoló edény lett; magyarul vakrostának nevezném, mert rostalakúra készítették s bőr vagy bádoglappal látták el, de nem volt keresztül lyukgatva. Olaszországban mai napság is nagyon el van terjedve ez a vakrosta. Ez az a *vaglio* (vályú), melyet mi az olasztól átvettünk s ezért lehet belőle etetni is, itatni is az állatokat.

Később, az ipar előrehaladtával a *vaglión* a bőrt, bádogot átlukgatták, hogy ne csak a polyvától, hanem az idegen magvaktól is megtisztíthassák az abrakot; a conservatív olasz népnél ez a primitív rosta mai napig általános használatban maradt s csakúgy *vaglio*-nak hívják, mint a vakrostát; de nekünk magyaroknak ehhez már semmi közünk, mert nem lyukas rostából keletkezett a vályú.

KÖRÖSI SÁNDOR.

EGY INDÍTVÁNY ÉS MÉG VALAMI.

Napról-napra szaporodnak a bizonyítékok, hogy a magyar Szótárak ősforrásában, a Calepinus dictionariumában rejtőző temérdek nyelvkincs nem csak hogy ma nincs még teljesen kiaknázva, de hogy a Nyelvtörténeti Szótár megjelenése után sem lesz.

A legfényesebben szóló bizonyíték e tekintetben az, a melyet magának a Nyelvtörténeti Szótár egyik érdemes szerkesztőjének a Nyelvőr legutóbbi füzetében a „Kegyelet”-ről közlött szép kis cikke szolgáltat.

E cikkben Szarvas Gábor először is helyreigazítja Calepinusnak egy balvégzetű sajtóhibáját — a *kögöt* —, mely három századon át minden nyelvtudósunkat tévedésbe ejtette és egy szépírónkat — a boldogult Greguss Ágostot — egy a maga idejében sokat hangoztatott frázis: „szerves egésszé *kögíteni*” gyártására is csábította. Négy vagy öt codexből hordja össze Sz. G. a *kög* sajtóhibaságának bizonyítékait, de a legközelebb található bizonyítékot, mellyel maga a jó Calepinus is szolgált volna, nem idézi. Pedig ott áll világosan, a legkisebb sajtó-hiba nélkül: *curriculum*, *Pályafutó hely*, *kégy*. Nyilvánvaló, hogy Sz. G. Calepinus ez adatát nem ismerte, mert ha ismerte volna, bizonyosan nem hagyja emlí-

tetlenül. Eszem ágában sincs, hogy ezzel Szarvas Gábornak szemrehányást akarnék csinálni; mert ha nem is tudtam volna, hogy kik gyűjtötték és hogyan gyűjtötték az anyagot a Nyelvtörténeti Szótárhoz, maga Szarvas Gábor is már több soron elpanaszolta a Nyelvőrben. Csak azt akartam szemmel láthatólag bebizonyítani, hogy a M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága bizony nagyon helyesen cselekednék, ha Calepinus első kiadásából, melyből úgyis csak egy példány van a hazában s az sem Budapesten, magyar betűrendben és csupán latin értelmezésekkel egy kimerítő magyar Calepinust bocsátana közre.

A kimerítő magyar Calepinus hiányának tulajdoníthatjuk azt is, hogy Sz. G. eme cikkében egy kis tévedésbe is hagyta magát sodratni. A 33. lapon ugyanis azt mondja: „A Calepinus-féle *kög* tehát *kégy*-nek olvasandó; az hogy a *kégy kögy*-nek hangzott volna, nem valószínű”.

Pedig dehogynem valószínű, sőt bizonyos is, hogy a *kégy kögy*-nek is hangzott s hogy a Calepinus-féle *kög* is *kögy*-nek olvasandó. Cal. nyomról-nyomra vezeti az embert. *Curriculum* alatt azt mondja: curriculum item locum, sive intervallum ubi curritur denotat. a carceribus ad calcem. Nos lássuk, mit neveztek a circusban carcernek és calxnak. *Carcer* . . . Et in circo, unde emittebantur equi, carceres sunt appellati. Vng. Pályafutó czél. a honnan az futó louak ky boczáltatnak.“ És mi a *calx*? „Ad calcem pervenire, pro eo quod est, ad *metam*, *finemque*. *Meta* alatt pedig: meta . . . ita dicta, quia eam metiantur quadrigæ circumcurrentes. Moris enim erat septies metam lustrare. S végre itt a *meta* alatt magyar egyértékeseül ez áll: „Vng. *Hatar kölg*.”

A fontosbbi idézetek után, bajosan kételkedhetik valaki, hogy ez a *kölg*, noha Cal. minden utóda nyilvánvaló sajtóhibának vette, mind alakilag, mind értelmileg teljesen megegyez a *kégy* vagy *kígy* szóval; az is bizonyos, hogy a hol *kölg* volt, ott *kögy*-nek is kellett lenni. Vö. *völgy*, *vögy*, *tölgy* *tögy* sat; s végre az sem szenved kétséget, hogy a *kög*-sajtóhiba hamarább támadhat *kögy*-ből, mint sem *kégy*-ből.

Azt hiszem, hogy a régi *kölg* szónak fölfödözése s a *kögy*, *kégy*, *kígy*, *kéd*-del való alaki és értelmi megegyezése Budenzet is gondolkozóba fogja ejteni, vajjon helyes-e a *kéd*-nek a finn *kotva*-val való egybevetése? Ő tőle kell kérnem azon kérdésnek is az eldöntését, vajjon ez a *kölg*, származását illetőleg nem függ-e össze a *köldök* szóval? Minden esetre föltűnő, hogy a m. *köldök* szó töve a MUGSz. szerint, (vö. lp. *kiäldak*, *kiäld*, *keld*) fonál, szalag, húr jelentésű és hogy egyazon észjárással a francziában is *lice* egyfelől szalagot, fonalat (lat. *licia*); más felől pályafutó helyet, tehát *kölgyet* jelent. (Vö. entrer en lice, in die Schranken treten.)

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

HÍRLAPJAINK MAGYARSÁGA.

E rovatunkban a mult alkalommal az Egyetértés nyelvét vettük bírálat alá. Az Egyetértés jan. 23. számában e szavakkal vett bírálatunkról tudomást: „Szarvas Gábor, 'Hírlapjaink magyarsága' címen a lapok felett kezdi meg a generális vizitációt, s először is az 'Egyetértést' veszi elő. Minden rovata felett elmondja általánosan az ítéletet. Aztán proskribálja külön a magyartalan szólásformákat és rossz képzésű szavakat. Napilapok nem is lehetnek stilben és hibáiban magyarságban példaadók. Közleményeik legnagyobb részének esztergályozásához nincs idő. Ha valaki, a hírlapíró ismeri azt a nyelvészeti igazságot, hogy a nyelv nem annyira a törvények szerint fejlődik, mint a szükség szerint. A szükség itt is törvényt ront.“

Tudjuk s észrevételeink megírása közben nem is hagytuk figyelem kívül ama körülményt, hogy egy napi lapnak tengersok anyagra van szüksége, hogy megteljen s e nagy munka végeztére csak alig néhány órai idővel rendelkezik. Sűrű forr a sok munkás, nyüzsgő-mozog minden kéz, a toll sebesen szökdelve sikamlík át a fehér lapokon: sebtiben megy minden s nincs idő a fontolgatásra s hogy hamar munkának több az alja, azt is tudja mindenki. Készséggel elismerjük tehát, hogy a napi sajtó termékei nem lehetnek a magyaros stilus példaképei; de ezt nem is követeljük, eszünk ágába se ötlött egy pillanatra se, hogy ily szeretlen követeléssel álljunk elő. Azonban a kitűnő és elégtelen közt még egyéb fokozatok is vannak; s ha az apa nem követeli is meg tanuló fiától a kitűnőt, abból még korántse következik, hogy az elégtelennel is meg fog vagy meg kell neki elégedni. Aztán, ha kissé mélyebben a szeme közé tekintünk, az a 'sebtiben végzett munka' sem állja meg igaz mentségnek emberül a maga helyét. Hisz a napi sajtó nem csak minálunk jó Magyarországon dolgozik: gőzezővel, hanem más hazában is sürgetős, sietős a dolga nagyon, és találni-e nem mondom az első, hanem az ötöd, tized rangú napi lapokban is csak század résznyi annyi mindenféle nyelvi fonáságot, a mennyit legtekintélyesebb hírlapjainknak legtöbbbe naponként bőségesen termeszt.

A baj igaz oka tehát nem a gyors munkában, hanem egészen más körülményben rejlik. Nem találunk Európa művelt népei közt egyetlen egyet sem, a mely első és eleme-gedhetetlen föltétel gyanánt meg ne követelné, hogy a ki tollat fog kezébe, különösen ha nyilvánosság terére lép, úgy tudjon vele bánni, hogy a mit mond és ír, abban a legkövetelőbb olvasó se találjon semmi kivetni valót; egyedül mi magyarok teszünk e tekintetben kivételt; nálunk a nyelvben járatlanság szabadság s ha valaki egyébként

írónak beválik, mit tartozik az a dologhoz, hogy a mit mond. az néha egészen mindennapi hibáktól annyira hemzseg, hogy egy középiskolai tanulóól is sok volna. A mi pedig épen megbocsáthatatlan vétség s a mit azért nem is lehet méltó megrovás nélkül hagynunk, az, hogy vannak a hírlapirodalom munkásai közt többen, a kik noha újra figyelmeztetve voltak a világos nyelvbéli visszasságokra, épenséggel nem akarják meghallani a figyelmeztető szót s a közönség nagy részének nemtörődömjére támoszkodva nem csak maguk rontják továbbra is a nyelvet, hanem példát adva beleoktatgatják az olvasót is lassanként a nyelvrontás dicséretlen művészetébe. Egyet nem tudnak vagy nem akarnak megtanulni, azt, hogy a nyelv nem az övék, nincs tehát szabadalmuk rá, hogy megrontsák, elmételyezzék; s ha nem tudnak vele úgy a mint kell bántni, hát tanulják meg, vagy ha azt nem tudják vagy nem akarják, dobják, a hová való, a sut zugába akadozva járó, érdes tollukat.

Hogy e vádak, ha nem is teljességükben, de nagy részben az Egyetértés egyik-másik munkására is rá illenek. arról a jobb rész, azok, a kiknek sorain a jóratörekvés eleven nyomai meglátszanak, eléggé meg lehetnek győződve; hisz ha csak böngészgetve olvasnak is a lap különféle rovataiban, naponként van alkalmunk a tarkán váltakozó visszasságok minden nemével találkozni; valamint meggyőződhetnek arról is, hogy a mentő köpönyeg, a melyet gyarlóskodó ügyfeleik vállára vetettek, hogy eltakarják vele szembántó darabosságaikat, más termetre szabott, nem rájuk illő öltözkédarab s épen nem rejtí el szemünk elől fogyatkozásai nagy számát.

Simítgatásra, csinosgatásra a hírlapirodalnak nincs ideje. Így hangzik a mentség.

No nézzük.

Mikor a gyermek belép az iskolába, olvasmány alapján vagy a nélkül, de csakhamar megtanítatják vele a szabályt hogy: „a magyarban az eszköz, a mellyel a cselekvést végrehajtják, *-vel* raggal áll.” A szabály világos és egyszerű, annyira világos, hogy ha csak valamennyire is tehetséges a gyermek, lehetetlen hogy egyszeri hallásra meg ne értse s bele ne vésődjék mélyen emlékezetébe. De ha nem jegyezte s nem fogta volna is föl mindjárt első hallásra, hallja másodszor, harmadszor, s hallja, ki a megmondhatója hányszor még, nyolcz, tíz éven keresztül; aztán ha fejletlenebb korában nem értette volna is meg, utóbb csak megéri, hisz leteszi az érettségi vizsgálatot is, s ha gondolkozik, hát lehetetlen magától rá nem jönnie, hogy ebben a mondatban például: „a szeget a deszkába kalapáccsal verik be”, a szerző (kalapács), a mellyel a tárgyat (szeg) valami helyre (deszka) belecselekezzük (verjük), *-vel* raggal (kalapács-csal) van szerkesztve; és tegyük föl végre, a mi azonban már

messze túljár a lehetőség határán, hogy elvégi tanulmányait, emberré lesz, a műveltek sorába lép, kedve s a körülmények az irodalmi pályára terelik, a nélkül hogy a föntebbi szabályról csak legparányibb sejtelme volna is, s tegyük még föl ama másik lehetetlen dolgot is, hogy nem tudni mi csodálatos okból ilyenénképen beszél olvasójához magyarul: „A bort viz *által* elegyítik. Az uborkát eczet *által* savanyítják. A középületeket gőz *által* fűtik. A csecsemőt dal *által* ringatják álomba”; s aztán, a mi elmaradhatatlan, hogy figyelmeztetik hibájára s megmagyarázzák neki a szabályt tövirül-hegyire, fölvilágosító példákkal is támogatják s mindezt nem egy ízben, hanem többször, ismételten: kérjük, mondható-e az ilyen íróról, hogy nem volt ideje a hosszú fontolgatásra, sietve írta sorait, mikor azt írta például, hogy: „ez ártatlan *tréfa által* csak még jobban magára haragitá egykori pártfogóját”; nem csoda hát, hogy megesett rajta az emberi gyarlóság s véletlenül hiba csúszott a tolla alá, a napi sajtótól nem lehet követelni, hogy a helyes magyarság példaképei legyenek?

Látnivaló, hogy ez mentségnek nem különb mentség, mint az volna, ha teszem azt valakit arczul ütve azzal állnánk elő, hogy nem tehattünk másképp — nagyon viszketett a tenyerünk.

Elengedi nekünk a védekezés t. írója azt a kelletlen munkát, hogy az Egyetértés bármelyik legutóbbi számából szedett amolyan „korom *által* feketített arcz”-féle fonákságok legkülönbözőbb fajtáinak idézésével bebizonyítsuk neki azt a sajnálatos tényt, hogy nálunk a nyelvet olybá tekintik, mint akár a Duna vizét, a mely minden giz-gaszt fölvesz magába s hogy a grammatikai képzettség, a nyelvnek hibátlan kezelése nem épen szükséges kellék arra nézve, hogy valaki íróvá lehessen.

A védekezés még egy szót említ, azt mondja: „Ha valaki, a hirlapíró ismeri azt a nyelvészeti igazságot, hogy a nyelv nem annyira a törvények szerint fejlődik, mint a szükség szerint. A szükség ott is törvényt ront.”

Erre három észrevételünk van. Az első, hogy ez nem annyira „nyelvészeti igazság”, mint inkább, hogy voltak és vannak nálunk többen, a kik ezt a magyar nyelvészetben igazságnak szeretnék dekretáltatni. A másik, hogy a nyelvnek törvény ellen, szükség szerint való fejlődését nem a „hirlapíró ismeri legjobban”, hanem „egyedül némely magyar hirlapíró ismeri, de irgalmatlanul rosszul”. A harmadik, hogy ha a törvénytábla homlokára oda vésetjük, hogy „szükség törvényt ront”, akkor magyarázatképp mindjárt belevághathatjuk ezeket is: A ki éhezik, lophat. A kinek nincs pénze, rabolhat. Szabad a vásár!

SZARVAS GÁBOR.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Pulya. Budenz „Magyar-ugor szótára” már régen megállapította azt a fontos tény, hogy a magyar nyelvnek *p*-vel kezdődő szavai közül csak egy csekélyke szám járul a magyar szókincs szaporításához, a mivel egyszersmind azt is kimondotta, hogy az ilyen szavak legnagyobb részének eredetisége iránt ne valami nagy bizalommal viselkedjünk.

Ezzel a gondolattal fogtam én is a *pulya* szó hovátartásának kutatásához; s csakugyan az eleve megállapított ítélet kalauzolásával eljutottam a *pulya* hazájába. Utamban még egy derék vezető is csatlakozott hozzám, a Tájszótár, a mely megóvott a hosszas s fáradságos barangolástól s egyenesen a *pulya* szó szülőföldre, Erdélybe vitt. A Tájszótár vallomása szerint ugyanis: „*pulya*. törpe. Székely szó. Csikszéki; elkényesztetett. Szathmár vidéki szó; *pulya* gyermek egész 12 esztendő koráig, azután cselédnek mondatik. Bodroghközi szó.” A Tájszótár szavai után benéztem Kriza Vadrózsáihoz; ez ismeri a legjobban a székelységet, gondoltam; de ott csak annyit tudtam meg, hogy él ugyan Udvarhelyszékben egy *puja* szó, de nagyon ritkán hallható. Kerestem latin egyértékesét a szótárakban, de az egyedüli Sándor Istvánon kívül senki nem adott fölvilágosítást; ő is csak annyit mond: „*pulya*, *puja*: parvus, pusillus.” Utána néztem Kresznericsben; ott meg azt a feleletet kaptam, hogy Szabó Dávidtól kérjek bővebb fölvilágosítást. A „Kisded szótár” aztán töviről-hegyire elmondta nekem a szónak jelentéseit: „*pulya*: törpe, terpe, pogonya, tömpe, tempe. kitsinded, kutak, *pulya* ember. Hol vannak a *pulyák*: a kis gyermekek.”

A jelentések után a régiséget vettem vallatóra; vizsgáltam, melyik az az írók közül, a kinél először leljük meg a *pulya* szót s azt találtam, hogy ez az író Melius Péter (1565.) Jó b fordításában így szól: „Az ő *p u l a y* es maradéki soha kenierrel meg nem elégedhetnek” (64.). A kronologikus sorrendben őt követi Selyei Balog István (1655.): „Némellyek vadaktól szaggattattanak-el az Elyseust megcsufolo *p u l y á k t o l*” (Temető Kert. 79.). Gyöngyösinél (1748.) meg ezt olvasuk: „Apró *p u l y a* öreg Oriást tántorit” (KI. 86.).

Egybevetve mindez adatokat nem volt kétségem többé arra nézve, hol kell keresnünk a kérdésbeli szó szülőhelyét; s nem is tántorítottam el magam a NSzótár figyelemztetésétől: „lehet a *pulyog* szóval egy eredetű, mintegy *pulyogó*, *petyegő*, mivel a gyöngye korú gyermek még csak *pulyog*, *petyeg*. Mennyiben pedig e szó erkölcsi jelentésű, *puha* szóval azonosítható *h j*-vel, ez ismét *ly*-vel rokonok lévén”; hanem kutattam azt az etnografiai területet, a melyet a *pulya* bejárt.

Legelőször a szlávokhoz fordultam. Miklósi

EtymWörth. (1886.) azt állítja: „bulg. *pule*: eselsfüllen, maulesel; klr. *pulá*: alles junge; alb. *polist*: asinello; ngr. *πουλί, πουλάρι*“ (267. l.). Ezek az adatok azonban csak arról adtak fölvilágosítást, hogy a szó meg van ugyan a szláv nyelvek egynémelyikében, az újjörögben, albánban, de nem értettem, milyen réven jutott el a bolgárból, albánból vagy újjörögből a magyarba. Minthogy pedig az éjszaki szlávok közül csak a rutén ismeri, azt a természetes következtetést vontam le, hogy a szláv és a többi nyelvekben nem eredeti e szó, hanem kölcsönvétel s a ruténba valószínűen a magyarból vagy pedig abból a nyelvből került át, a melyből a magyar, bolgár, újjörög és albán vette. A további kutatás aztán elvitt ahhoz a nyelvhez, a mely e szót az újjörögtől kezdve egész a magyarig és ruténig minden vele érintkező nyelvnek átszolgáltatta.

Ez a nyelv az oláh, a hol e szó így hangzik: *puj*.

A LexB. szerint: „*puu*: pullus, pullus asinae, vitulus bubalinus, pullus columbinus, pullicenus, pullus gallinaceus; gutta, macula; donum nundinarium.“ *Ci ha c* pedig így magyarázza: „*puu*: pullus, a; it. esp. pollo, a; port. pola; cat. poll, a; prov. pol, a; fr. poule; alb. poulë, poulë...“ (Dict. d' etym. daco-romane, éléments latins. 219. l.).

Miklosich (SlavElem. 46. l.) azt írja, hogy a *puja*-ember a cseh *pidi*, *pidimuž*-ból eredt. Ez azonban első tekintetre is a magyar hangtörvények alapján lehetetlen.

A magyar *pulya* egyenesen az oláhból származik, még pedig nem a mai *puj* szóból, hanem egy régiebb *pul*-ból, a melynek eredetije a lat. *pullo*- (pullus). Hogy csakugyan ilyen alakban meg volt egykor e szó az oláh nyelvben, azt már a mai *puj* forma is igazolja; mert a végső *j* hang csak egy *l*, *ly* hangon keresztül juthatott mai értékéig. De bizonyítja e véleményt még az a kétségtelen tény, hogy a maczedo-oláh nyelvben a szó még ma is így hangzik: *pulin*; tehát okvetetlenül így kellett egykoron hangzania a Dunán inneni oláh dialektusban is.

Van azonban a *pulya* mellett a magyarban egy *puja* alak is. Ez kétségtelenül az előbbinek olyan módosulata, mint *királ*-ból *királ*, *király*: *kiráj*; *Mihál*. *Mihály*: *Miháj* sat. Különben a *pulya* elsőbbségét a Meliusnál olvastuk *pula* is eléggé igazolja.

A jelentésváltozást illetőleg ismét csak arra utalok, a mit már *poronty* cikkemben (Nyr. XV. 557.) kifejtettem, t. i. kised, gyermek, kicsiny, fiatal, gyöngye, csintalan, dévaj, tréfás, furfangos, együgyű, ostoba, haszontalan, hitvány sat.

A *pulya* szóval kapcsolatban még egy más idetartozó szóra kell kitérnünk, a mely ugyancsak az oláh nyelvből került a magyarba és szlávtságba; ez a szó a *pulyka*: urogallus, tetrao, gallus numidicus, gallina Africana PP.

Miklosich 'Slavische elemente im Magyarischen' ezt is a szlávból származtatja: „bolg. *pŭjka*; szrb. *pujka*; szlov.-horv. *puka*; mruth. *pulka*, *pujka*; magy. *pulyka*, *póka*; rum. *pujka*. Fremd.“

E munka szláv elemei közül már sokat visszahódítottak s kimutatták, hogy több Miklosichtól szlávnak tartott szó korántsem idegen, hanem eredeti magyar. Különben is Miklosich szláv elemeiben még jókora szám van, a mely megigazításra vár. Nevezetesen sok van e szláv kölcsönvételek közt olyan, a mely nem a szlávsgból, hanem valamely más nyelvből jutott át a szlávba is, magyarba is. Ezekhez sorakozik a *pulyka* szó.

Az tagadhatatlan, hogy a szó végső tagja, a *ka* kicsinyítő képző szláv eredetű; de nem a szlávsg volt az, mely a *pul-*, *puj-*ból alkotta az új jelentésű *pulyka*, *pujka* szót, hanem az oláh, a mely szintén mint a magyar elégszer folya-modik hozzá. A képzőnek az oláh nyelvben kettős szerepe van: egy kicsinyítő s egy nemet alkotó. Ez az utóbbi arra vall, hogy az oláhságnak igen-igen régen kellett megismerkednie véle, abban az időben még, mikor az egyes nyelvi alakok kezdtek kibontakozni; tehát körülbelül az oláh nyelv keletkezése táján. Az első időkben azonban csak tiszta kicsinyítő funkciója lehetett s csak későbbben ruházhatta még rá a nyelv azt a másikat, t. i. hogy nőnemű szavakat alkosson. Az oláh nyelv pl. e hímnemű szavakból *rumân*: oláh, *ungur*: magyar, *neamcz*: német' sat. ha nőneműt akar képezni, a *rumână*: oláh nő, *unguroaie*: magyar nő, *nemczoaie*: német nő' kívül mondhatja még: *rumânca*, *unguroaică*, *nemczoaica*. Ha pedig a *fiu*: fiú szóból nőnemű alakot kell csinálnia, nem mondhatja *fiă* (a régiségben még itt-ott előkerül), hanem *fiică*, a mely szónak *leány* és *leányka* jelentése van.

Látszik tehát ebből, hogy a képző a nőnemű formában is csak kicsinyítő szerepet visz. A nyelv valószínűen a nőt s általában a nőnemű értékű szavakat kevesebbnek, kisebbnek tartotta mint a férfit vagy a hímnemű szókat. Különben mint kicsinyítő képző ma napság is elég gyakran járatos, pl. *păsărica*: madárka, *bunică*: nagy anya, öreg anya, nénike, *muierotcă*: asszonyos ember, *muieruscă*: asszonyka, *tătuică*: apácska sat.

A *pulyka* szó eredetileg az oláh nyelvben a *pui* (pul): fiók fogalomnak nőnemű változata. Még ma is él mint becéző szó az oláhságban *puiică*: kedves, rózsám, galambom; pl. ha azt akarom mondani: csókolj meg *galambom*, így fejezném ki oláh nyelven: *czucă-mă puiică mea*. Ezen az értelmén kívül még *csibe*, *jércze* jelentése is van; aztán meg *pulyka* (Mikl.): truthahn. A szónak első nyoma az adatok tanúsága szerint a XVII. században tűnik elő, tehát nem sokkal azon időpont után, midőn ez állat Európa nyugoti tartományaiban

meg kezdett honosulni. A régi írók közül a következőknél találkozunk már vele: Pázmány: „Egy iszonyú nagy tálban tsak fátzánok és pókák agya-velejét, mennyi-halak máját vitték asztalára (Préd. 434.). Zvonarics: PázmP. 69. „Az Indiai páva. magyarul Indiai Tyúknak avagy Pulykának hívjuk“ (Misk: VKert. 314.). Mikes: TörL. 387. „Az orra végiből jő ki egy olyan fityelék, valamint a pujkának.“

ALEXI GYÖRGY.

Kögy. Vall. Vő, vivő. A Nyelvőr XVI. 33. lapján Szarvas G. kétségbe vonja, hogy a Calepinus-féle sajtóhibás *kög-* a *kégy* vagy *kígy* mellett *kögy* is lehetett volna. Van azonban egy szavunk, melynek megfejtését épen ez a *kögy* alak tenné lehetővé. Szarvas G. a Nyr. XIII. kötetében többes számú alaknak bizonyítja a *réteg* szót; ugyanott Lukács Lőrincz többek közt az *ajak*, *könyök*, *tarjag* szókat is többes számú alaknak tartja. Ezek szerint valószínűen a *köldök* szavunkat is hasonló eredetűnek kell tekinteni. Mivel pedig e szó népies alakjai *köldök* és *kögyök*, talán nem járok messze az igazságtól, ha bennük a kétségbe vont *kögy* többes számát sejtem. A *köldök*-nek *kögyök* alakja a circuli értelmével jól egyezne.

A Nyr. XVI. 37. lapján a szerkesztő feleletei közt a régi *vall* igéről az van mondva, hogy csak „kárt vallani, szégyent, gyalázatot, becsületet, dicséretet vallani“ kifejezésekben maradt fönn. E szócsoportot kiegészíthetem egy, Somogyban, a Balaton vidékén szélteben járatos kifejezéssel. A somogyi ember, ha pört indít s ügyvédet fogad, azt mondja: „Már ügyvédet is vallottam.“ E kifejezéshez sem lehet semmi köze a „profiteri“ értelemnek; hanem a „habere“ jelentésű ige befejezett jelene mint verbum inchoativum érzik ki belőle; mintegy „megszereztem, megkaptam“ az ügyvédet.

A *vő*-nek, *vevő* értelmén kívül *vivő*-ből származó rövidítését hallottam a következő gömörmegyei tréfás búcsús versben:

„Megájjék ő,
A keresztvő;
Had' pēsējjék
Katu nenő.“

CSAPODI ISTVÁN.

-ért *Simonyi* Zsigmond a Nyelvőr XV. kötetének 531. és 532. lapján *-ért* ragasztékunk eredetéről szól. Az ezeken a lapokon mondottakhoz egy észrevételem és egy kis toldásom volna.

Észrevételem ez. Az 531. lapon szóról szóra a következőket mondja *Simonyi Budenzről*: „MUGOR Szótárában már egészen mellőzi az ugor egyeztetést, talán mert az aránylag távolabb álló cseremis nyelv tanúsága nem látszott elég megbízhatónak, ha a legközelebb álló északi-ugor nyelvek-

ben nem kínálkozik semmiféle megfelelés". Simonyi itt téved. Mert az „*ért*”, „*ért*”: pro, ob, propter” szót Budenz említett munkájában a 794. lapon 866. szám alatt megtaláljuk. Budenz az „*ért*”-nek kezdő részét, az „*ért*”-t a következő szókkal állítja össze: osztB. *jir*, *ir* seite, gränze, gegend. | vog. *jer*. *jēs richtung*, gegend. | finn *järke* (genitivus *järjen*) ordo, series. | észt *järg* (gen. *järje*, *järe*) reihe, fortlaufende reihe. (L. egyéb-iránt bővebben az idézett helyen.)

Toldásom meg ez. Simonyi a mi „*ért*” ragasztékunk tövét, az „*ért*”, a következő ugor szavak kezdő részével egyezteteti: cser. *vereč*, *verečen*, cserM. *väreš* helyett, „*ért*”, loco. (Simonyi ezt az egyeztetést Budenz régibb szóegyeztéseiből veszi által. Vö. egyébként, a mit ezen cser. szókra nézve Budenz a Nyelvtud. Közl. III. kötetének 457. lapján mond.) | lappP. *varas*, *varast* „*ért*”. | oroszországi lapp *varas* „*ért*”, végett, miatt. | osztB. *vorna* „*ért*”, végett (s mint „ezzel rokonnak látszó”-t főlemlíti a szintén osztják *orošna* „helyett” jelentésű szót).

Ezekhez hasonló szót találunk a vogulban is. Nálam vannak Reguly loszvai vogul szógyűjteményének adatai, Budenz Józseftől egyenként egyes czédulákra írva, s ezek közt ezt találom az egyik czédulán: „*märr voar*: wofür, *zašto*.” A *zašto* a *märr voar*-nak orosz fordítása: *za što*. — Minthogy a *märr voar*-nak értelme, kiszakítva minden összefüggésből, egyedül a német fordítás segítségével elég biztosan meg nem határozható, mert hiszen *wofür* a *miért*-en kívül mást is jelenthet (*wofür hältst du ihn?* minek tartod?), nézzük azt is, mit jelent az orosz *za što*. *za* a Booch-Frey-Messer-féle orosz szótár szerint annyi mint „für, wegen, anstatt, nach, über, hinter, jenseit.” De ha accusativussal áll, mint itt, csak a következő használatra van (nem tekintve a lokális meg temporális jelentéseket, a melyekre a német *wofür* mellett nem lehet gondolni): a) „auf die frage: *wofür?* *für wen?* wenn eine belohnung, bezahlung, vergeltung, bestrafung erwähnt wird: ... für etw. bezahlen; ... für eine kleinigkeit kaufen.” b) „auf die frage: *für wie viel?* z. b. ... für fünf ellen bezahlen.” (A már említett szótárból idéztem, ámbár látni való, hogy a kétféle használat fölvétele a fölöstásban elkövetett hibából keletkezett.) — *što* = magy. *mi*, ném. *was*. — VogL. *märr* = vogB. *mänr*, *männär*, vogK. *nar*, magy. *mi*, ném. *was*.

Mindezekből világossá válik, hogy a *voar* jelentése csakugyan olyan, hogy a mi „*ért*” ragasztékunkkal fordítható. De látni lehet, hogy a végén hiányzik a casusjelelő. Hogy mi esett el, a locativusi *n* vagy *te*, vagy a lativusi *e*, vagy az ablativusi *l*, vagy talán más, azt nem kutatom. Hogy ilyen ragaszték vagy postpositio (a mi voltaképen egyre megy), könnyen elvesztheti a casusjelelőt, arra példa már a magy. „*ért*” is, a mely sokhelyt „*ér*”-re rövidült. Hogy vogul postpositión is fordulhat elő ilyen kopás, arra példa a szintén vogL.

tärm (pl. *lutärm*: lovon), a mellyel szemben a kondai vogulban *tärmilt*-ot találunk. (Ebben *t* a locativus exponense. Lehet ugyan, hogy a vogL. *tärm*- nem felel meg az egész vogK. *tärmil*-nek, hanem csak kezdő részének, a *tärm*-nek; de mindenesetre hiányzik rajta a casusragaszték. Különben összevethető az ugyanazt jelentő vogB. *tärmel*-lel, a melyen szintén hiányzik már a *t*.)

Hadd szóljak még a *voar*-beli diftongusról. Ez, a mint a vogL. *koat*, magy. *hat* tanusítja, lehet már eredetileg is mély (vagy hátulsó) hangú. De állhat akár eredeti magas (vagy elülső) hang helyett is: pl. vogL. *koat*, magy. *kéz*.

Mindezeket csak mint tekintetbe vehető adatokat hoztam föl, a nélkül hogy el akarnám dönteni, hozható-e a vogL. *voar* a mi *-ért* ragasztékunkkal etimologikus összefüggésbe vagy nem.

VASVERŐ RAJMOND.

Békéllik. Batizi András, Meglőtt és megleendő dolgoknak históriája' 517-ik verssorában ezt mondja: „Nem szabad senkinek kezéhez békélni.“ E kifejezést a „Régi magyar költők tára“ (II. 425.) imígy magyarázza: „*kezéhez békélni* = szelidülni, símulni. XVI. és XVII. században gyakran használt kifejezés.“

A kifejezésnek ugyanez értelme kiolvasható még a Winkler codex következő helyéből: „Kezeeth chokolwan ees mondwan oh en zerető fyam nemde ezőkee atte kezeid kyk sidoknak chodakath teeznek vala, l a b a i t b e k e l v e n (= simogatván) vgh mond vala nemde ezőkee allabak kyketh a sidok gyakorta ymadnak vala (231.); továbbá Faludinak ime mondatából: „A jó szerencse mellett, ha jobb kezéhez békélhetünk, boldogulunk életünkben“ (UdvEmb. I. 22.). De már a következő helyek sehogy sem engedik meg a ,simogat, simul' értelmet: „Ottan mynden feyet terdet haycson awagy le esween az földhöz bekeellyek alazatus tyztősseegnek okaert (ÉrdyC. 54.). Magdalena monda oh en edes mesterem es akara l a b a h o z b e k e l n y (ÉrsC. 123.). L á b á h o z b é k é l v é n kezd esedezni (Zrinyi II. 11.). A kozák hetman, ura, lengyel király l á b a i h o z b é k é l i k (MonIrók. VIII. 209.). Ez idézetekben már a ,földhöz békéllik, lábához békéllik' világosan annyi mint: ,földre borul, lábához borul'. Így fogta föl e kifejezésünk értelmét Baróti Szabó is, a ki ,A magyarság virági' 54. lapján a ,másnak lábaihoz békélleni' szólást így magyarázta: „másnak lábaihoz esni. omolni, borúlni; térdre omolni.“

A kifejezésnek egy más, az előbbiektől eltérő értelmét olvassuk Faludi ,Nemes Emberében'; a hol Neander Eusebius bölcselkedő fejtegetéseire ily szókkal válaszol: „Ime kezidhez békéllek, oktass, igazgass, mutasd-meg mihez alkalmaztassam ügyemet s életemet“ (12.). Itt a ,kezeidhez

békéllek', mint bárki is láthatja, más szóval azt teszi: 'kész vagyok tanácsaidat elfogadni, alkalmazkodom oktatásaidhoz, hajlok intéseidre.' Ugyan így magyarázza Baróti is: „jó szívvel rá-békéltet = hajlott valamire“ (MVir. 54.).

Három kérdés áll elénk: a) helyes-e a szóbeli kifejezésnek a föntebbi idézetekből kiolvasott három, egymástól eléggé megkülönböztethető értelme, úgy mint: ,simul, borul, hajlik'; vagy b) a más-más határozókkal (kézhez, lábhoz, földhöz sat.) álló *békéllik* egyetlen egy jelentést foglal-e magában, úgy hogy bármelyik határozóval álljon is, minden esetben ugyan egy rokonértelmű igével helyettesíthető; végre c) minő értelem rejlik a ,valamihez békéllik' szólás hüvelye alatt?

Térjünk vissza oda, a honnan megindultunk, Batizi Andrásához. Ha kiegészítjük, a mi kiegészítnivaló s teljes kapcsolatban olvassuk az idézett helyet, a szólás elég tiszta fényben mutatkozik előttünk. A költő a ,Meglőtt dolgok' leírásában a római pápára tér át s erős kasztigálás után antikrisztusnak nevezi őt; aztán így folytatja: „Az pápa regnál ceremóniákkal, és ő uralkodik Krisztus templomában. Istennek székibe magát helyheztette, és földi istennek magát nevezte, hamis embereket pénzért üdvözíté, igaz jámborokat ő pokolra vete. Nem szabad senkinek kezéhez békélni, mert soha senkivel jól nem akar tenni, de az ő bal lábát meghagyja csókolni, mert azval ő mindent meg akar tapodni.“ Más szóval: a pápa nem kezét csókoltatja, a mi szelídségnek, jóakaratnak jele volna, hanem, a mi a hatalomnak, uralkodhatnámnak a jelképe, csókoltatja a lábát.

Lássuk most, beilleszthető-e a föntebbi idézetek *békéllik* héja alá a ,csókolni' jelentés. Winkler codex: ,Kezét csókolván monda; lábait csókolván úgy mond vala.' Faludi (UdvEmb.): ,A jó szerencse mellett, ha jobb kezét megcsókolhatjuk, boldogulunk életünkben.' Érdy codex: ,Minden fejet, térdet hajtson avagy le esvén a földet csókolja meg tisztességnek okáért.' Érsekújvári codex: ,Magdalena monda: oh én édes mesterem! és akará lábát megcsókolni.' Zrinyi: ,Lábát megcsókolván kezd esedezni.' Monumenta historica: ,A kozák hetman, ura, lengyel király lábait megcsókolja.' Faludi (NEmb.): ,Ime kezeit megcsókolom.'

Mindegyik hely, a két Faludi kivételével, mely egyesesen ellentmond neki, nem csak elfogadja, hanem mint a Winkler és Érsekújvári codexeké is, megis követeli a ,csókol' jelentést. Itt tehát egy későbbi író (Faludi) szemben áll több (öt) régi íróval. Mind a két félnek igaza van-e vagy csak az egyiknek; és melyiknek?

E kérdésre mint más hasonló esetekben is a nyelvtörténet adja meg az eligazító feleletet. Ama tanúkat kell tehát

kihallgatnunk, a kiknél e kifejezéssel találkozunk s a kik igaz értelméről hiteles vallomással tudnak nekünk szolgálni.

Halljuk meg őket.

„Bőjtbe minden atyafiú az ő szegényinek vizet töltsen kezére és minden szegénnek egy-egy pénzt a vagy fillyért adjonak; mikor nekik osztják, minden szegénnek meg kell békélni a kezéhez (LányiC. 142.). Nem illik vala, hogy ilyen binnel förtőzött lélok én áldott fiamat vőtte vala áldozatra és drágalátos száját megbékélte vala és megcsókolta vala (NádorC. 214.). A mely szegényöket nála tart vala, tulajdon ő kezeivel lábokat megmossa vala és osztán megbékélgeti vala (uo. 531.). Nagy szerelmel egymást megölelék és egymáshoz békélkedének (VirgC. 18.). Némikor leli vala ötet a cellának kivűle az égbe felemelkedvén annyera, hogy kezével ötet megéri vala és neki lábához békélkedik vala (uo. 40.). Mikor egy poklost talált volna, hozzá járula, kezdé csókolgatni az poklost, azért kezdé az poklosoknak házokhoz sietni és kezekhez békélkedni (uo. 100.). Lássad a Krisztus fejét lehajolván hogy te hozzád békéldödjék (DebrC. 325.). Azt hagyják nekik penitenciába, hogy az atyafiaknak lábokhoz békéldödjék (GuaryC. 34.). Ő szent fejét be takargatá és hozzá békélkedvén a koporsóba helhezteték (WinklerC. 105.). Jaj mely szemérem pápa az te szentséged, nagy szombaton látjuk az tüzet kerenged... Az veternyére hogy husvét napján juttunk, az koporsó környül kerengve hazudtunk, szu-öttő tökéhez fejenként békéledtünk, az igaz istennek ott nagy bosszút tettünk (RMKT. II. 185.). Szentséges szád ki énnekem adott sok apolgatásokat és békéledésöket (WinklerC. 87. és NádorC. 353.). O Judás, békéldödéssel avagy apolással árurol el embőrnek fiát (NádorC. 187.). Judástul el áruztatál és hamissan békeség alatt kézben adatál“ (ThewrewkC. 189.).

Az idézett helyek mindegyikébe beleolvasható a *csókol* jelentés; egynémelyike azonban annyira világosan és határozottan beszél, hogy e tekintetben legutolsó kétségünknek is el kell oszlania. Nevezetesen a VirgC. 'lábához békélkedik' kitételét az EhrC. párjás helye e szókkal adja vissza: 'megcsókolja ő lábait.' A *békél*, *békélkedik* szókat nyomósító egyértékese kisérük ezekben: 'száját megbékélte és megcsókolta vala (NádorC.); *apolgatások* és *békéledésök* (WinklerC.); *békéldödések* avagy *apolás*' (NádorC.). A 'csók, csókol' fogalmán kívül minden más jelentés ki van zárva ezekben: 'Krisztus lehajtja fejét hogy hozzád békéldödjék' = hogy téged megcsókoljon (DebreczeniC.); penitenciául hagyják, hogy szerzetes társainak lábához *békéldödjék* = lábát megcsókolja (GuaryC.); szent fejét betakarván hozzá *békéldödjék* = megcsókolá (WinklerC.); szü-ette *tökéhez békéldödjék* = faszobrokat csókolgattunk (RMKT.); Judástul hamissan *békeség alatt* kézben adatál = csókkal (ThewrewkC.).

A *béke* és származékaira vonatkozó összes tanúvallomásokból a következő eredmény állapítható meg.

A *béke*-nek kiváló jelentése, mely manap az egyedül uralkodó, a régi nyelvben is: *pax*, *friede*. Kizáróan ebben az értelemben járta a melléknévi *békés* alak: *pacificus*, *friedlich*. A *békesség*-ben az uralkodó jelentés hasonlóképen *pax*, *concordia*; *friede*, *eintracht*; de használatos volt még *patientia*, *geduld* értelemben is; azonkívül egy írónk, a mint főtebb láttuk, a *csók* egyértékesekeként is használja.

Származékigéje *békél* és *békélik*; az előbbi transitív, az utóbbi intransitív értelmű. Amaz csak *osculator*, *küssen* jelentésben kerül elő: „*lábait békélvén úgy mond vala* (WinklerC. 231.) — *drágalátos száját megbékélte vala*“ (NádorC. 214.); emez *reconcilior*, *sich versöhnen* és *osculator*, *küssen* jelentésben használatos. A továbbképzett *békélikedik*, valamint származékneve *békélikedés* is egyedül annyi mint *osculator*, *küssen* és *osculum*, *kuss*. A *reconcilior*, *sich versöhnen* jelentésű *békélik*, valamint összetételei is: *egybebékélik*, *összebékélik*, *megbékélik* csak *-vel* ragos határozóval állanak (addig békélik meg haragosával ErdyC. 22. sat. sat.); ha meg annyi mint *osculator*, *küssen*; *-hoz* ragos határozóval van szerkesztve; hasonlóképp a *békélikedik* is.

Visszatérve immár Faludinak már részben hallott ime kitételeire: „*Imé kezéidhez békéllek* (= szót fogadok, hajlok intésidre). Ha a szerencse jobb *kezéhez békélhetünk* (= ha a jó szerencsével frigyre léphetünk). Jó szívvel *red békéllék*“ (= örömmel veszem tudomásul), azt látjuk, hogy az utód elhajlott arról az ösvényről, a melyet elődei követtek s egészen más, addiglan járatlan útra tért át. Nevezetesen az iktelen alakot: *békéllek* intransitív értelemben alkalmazza, a minek példáját a régi irodalomban nem találjuk; másodszor a *kezéhez békélni* kifejezés, úgy a mint ő akarja értetni, hasonlóképp nem leli meg példaképét az ő korát megelőző irodalomban. Minthogy azonban e kifejezést, legalább a mennyire én tudom, sem a mai közbeszéd nem ismeri, se a tájszólások közt följegyezve nem találjuk, szükségképp mégis csak arra a következtetésre jutunk, hogy Faludi a *kezéhez békélni* szólást nem ajakról leste el, hanem mint számtalan más kitélt elődei valamelyikének iratából jegyzette ki. De ha ez áll, akkor világos, hogy e különben fölötte gondos írónknak is kijutott a maga osztaléka abból a mindnyájunkkal közös örökségből, mely *errare humanum* címmel van az örökségosztó sors könyvébe beiktatva. Más szóval. Faludi minden valószínűség szerint valamely írónak oly helyből jegyzette ki e kifejezést, a melyből sem az igének ikes vagy iktelen alakja, sem a kifejezés igaz értelme ki nem volt vehető. Csalódása tehát természetes, épen oly természetes mint Barótié s mint a *„Régi magyar költők táráé“*

s mint lett volna minden másé, a ki e szólás értelmének megállapításában csupán határozatlan s nem világosan beszélő példákkal rendelkezik.

SZARVAS GÁBOR.

Áld. Furcsa faja az emberiségnek ezek a nyelvészek! Addig okoskodnak, addig fúrják-faragják, csúrik-csavarják a dolgot, míg végre kisütik, hogy pl. a *fehér* ebből alakult át: *pakulár* s jelentése eredetileg annyi mint: fekete. Bizony van oka néha csodálkozni s hitetlenül fejét csóválni a közönségnek, ha efféle kimutatásokkal mulattatják őtet.

Egyik nyelvtudósunknak sokszor emlegetett művében, a „Magyar-ugor szótárban” szintén olvasunk egy ilyen *fehértékete* szószármaztatást. A 731—733. lapokon ugyanis apróra ki van mutatva, hogy *áldani* és *átkozni* ugyanegy töről fakadtak, vagyis, hogy *átkozni* ugyanazt teszi, a mit *áldani*.

Bizony csodálatos! Aztán hogyne vesztené el bizalmát az újabb nyelvészkedés iránt az olvasó, ha ilyen eredményekkel lepik meg őt?!

Vámbéry tehát csak az általános nézetnek volt tol-mácsa, midőn Budenznek eme megállapítását a következő észrevétellel mutatta be „A magyarok eredete” című művében: „Budenz tanárnak Magyar-ugor összehasonlító szótára 732. lapján az a különös ötlete támad, hogy az *áld* és *átkos* szókat ugyanabból a tőszótagból származtassa; mind a kettőben a mondás, parancsolás, erős mondás (?) alapfogalmát gyanítja és az *átkos* szónál rossz szándékú erős mondást (?) tesz föl; sőt e czélból a vogul *jált*, okozni, zürjén *jol*, szidni és *jor*, átkozni, alakot állítja össze. Mi Budenz urat nem követjük e phantasticus úton...” (383.).

Ilyen a magyar-ugor összehasonlító nyelvtudomány! Hogy elvetnivaló, minden magyar ember látja, a kinek ép szeme van s a fehéret megtudja különböztetni a feketétől. S Vámbéry el is veti a vog. *jált*: okoz, zürj. *jol*: szid, *jor*: átkoz s a magyar *áld* és *átkos* rokonságát s a magy. *átok* szót a hangtestére nézve is hozzá egészen közel álló török *aituk* szóval rokonítja.

Hogy e vitában a magyar olvasó Budenz ellenében Vámbéry pártján áll, arról a hírlapok nagy részének eddigi magatartásából eléggé meggyőződhetett mindenki.

Ezeket szükségesnek tartottam előre bocsátani, midőn a két nyelvtudós egymással szemben álló nézetének megvilágítására s hogy az olvasónak is biztos alapja legyen ítélete meghozatalában, két a régiségben fölfedezett döntő bizonyítékkal állok elő. Az elsőt Melius P. következő művében találjuk: „Az két Samuél könyveinek, es az két Kirali könyveknek az sido nielvnek igassagabol, es az igaz es bölcz magiarazók forditasabol, igazan valo forditasa Magyar nielure” s következőkép hangzik: „Bóitót kialtánac, es a Nabotot

szinte a köz nép eleibe állatac. El iúénec amaz két embe-
rek, à Belijal fiaŷ. hamis engedetlen nepek, es le ülénec (az
artatlan szegeny) Nabot ellen. es è ket Belijal gonosz nepei
hamis vallással es tanusaggal, halakra sententiazác Nabotot,
mind az egész kösseg előtt, ezt monduan: *Meg aldotta*, a z
a z, *Meg karomlotta* az Elohiymot, à Szent Haromsag Istent,
es *meg szitta* à Kiralt.“ (354.) A másik hely Bornemisza
Péter „Negyedic Resze Az Evangeliomokbol, es az Episto-
lakbol valo Tanvsagoknak“ műve 863. lapján olvasható:
„(Telegdinek) ha előszamlalnam az ő titkon valo talaluanyat,
mint szerzet be vadolot az ő pap tarsai között, arra mint
idezet, az vtan mint *áldot atoc* alat, ream harangoztatuan, es
gyertyat el oltuan, — minden mosolygana az ki értelmes.“

Ezekhez még a következő észrevételt kell csatolnom.

A Nyelvőr szerkesztője, mint e folyóirat olvasói is bizo-
nyára emlékszenek rá, többször fölemlítette, hogy a „Régi
magyar nyelv szótára“ anyagának némely gyűjtői az adatok
kiírásában nem követték pontosan az adott utasításokat s
több régi műben tetemesebb hézagok mutatkoznak. Szük-
séggé vált tehát a jelentékenyebb írók közül egynek és más-
nak újra átdolgozása. Ezek közé tartozik Meliusnak fönt idé-
zett munkája is, a melynek alapos, gondos földolgozásával
engem bizott meg a szerkesztő. Én e művet az adott utasi-
táshoz hiven iparkodtam a szótár számára kiaknázni; s a
mit tulajdonkép mondani akarok, e munkát a lefolyt év utolsó
hónapjaiban teljesítettem. Ekkor akadtam rá az idéztem fon-
tos, *áld* azaz átkoz helyre. Midőn pedig a szótárnak már
rég elkészült *Áld* cikkét átnéztem, az ott lelt adatok közt
Meliusnak eme helyét nem találtam. Ki van zárva tehát
annak lehetősége, hogy a MUSzótár szerzőjének talán tudo-
mása volt ez adatról s hogy aztán erre építette az *áld* és
átkoz egybetartozását.

ALEXI GYÖRGY.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

A nagyszombati szűcs-czéh régi irataiból.

A büntetések (egy vagy több font viaszra, esetleg 2—12
s még több pint borra, avagy német és magyar forintokra)
valamint az elkövetett vétségek külön könyvben vannak föl-
jegyezve.

Elmulatta az offertoriumot, processiot, tábla be-
járását.

Czeh aztalana fűtaltket megh moczkolta, avagy
fülyt elmezete. (1692.) A my n. Szűcz Czehjben volt ezten-
deyk avagy dolgozot, hasznat vet amint vehetet, azonban
ódújártaban... Czeh hire nelkul elment. (1692.)

Nagy haragal az öreg mesterekre ra tamodot es korpazoth u kegyelmeket.

Korpazot avagy Përongatot.

Buczut vet és elmet haza, ugyan akkor az mondota eleget nuztatok engemet mar.

Tugyny illik (többször így.)

György uramot yletlen szókal illette.

Pryvjgyey Janost megh utegette és maga magát bjroval tette.

Czeh mester uramot hamisnak mondotta maga leginek előtt.

Eő kigyelm. miltatlan panaz tette c. mester uramra. (1693.)

Ollan vagyon, ki csak ki peki a szot.

Mel pénszt fogatta hogj leteszi minden okvetetlenul elgyüvü Vasara.

Szenebonat tet és asz egisz mestereket hamis bizsionsagra akarta viny.

Egyik asz masékat megh verte és megh sebesítette avagy. meghvéresétette.

Eő kegyelme Czehi mesterny Assonomot megh hazutolta.

Vallamy Szemilel hevert volna (ágyanál).

Elhoszta Sűcz hazatul hatalmason az baran bőroket.

Ugyan aval a nimotel tarsolkodot is ivot, sok fillo (féle) zono bonat ted villo (véle).

Pal uram sathorat eltasította vagy is elbontota.

Peternek szembe hanta, hogj maga mester leginit agjon akarta etűny.

Bizonos vittket tutta mas mester, azonban mid magabon tartota sok ideik, hanem bor ital kezet ki mondotta.

Sok ganczot (gáncsot) talalta nemes Człh rajta avagy hamisakban talalta eőted Nemes Czéh. (1694.)

Czhi mester uramot illete ezen szokai, kar hogj nagj Sakalot (szakállod) vagjon, Sarom a sadbo.

Nemes Chi haszutsakban irtte útet tugjni illik bor hordasban.

Chi pinsit a foldre levetete es mas rendetlenbélj dolgokat is chelekette.

Czeh tervinit mekvettete is hadnat uramhoz ment panaszenj.

Orszagh felesige Karlocza István uramnak az ora ala freskit (fricskát?) hanta is vetette enyhanszor. (1695.)

Megh bizonyodvan hogj Matyeas felesiginek pletkanak mondotta.

Tarmak napjan fekete bilist vett az idegen szucstul.

(Az itt gyakrabban használt tarmak szóra nézve egy 1688-ban kelt s ugyancsak a szűcs-czéh régi iratai közt talált

eredeti okiratban ezt a magyarázatot leltem: „az egész Posony Szucs Czéh nevében ilyen Instántiát tévén előttünk, hogy megh engednénk itt nálunk V á s á r e s t v é n a z a z : T o r m á k o n . . . partikát árulny.“ Ugyanebben az iratban még kétszer, de így: T a r m a k o n . 1604. évben magyarul kiadott artikulusaiknak végén későbbi írással odatoldva olvasható: „mostansagtól fogva . . . vásárok előtt valo napon azaz T a r m a r k o n .“)

Megh olvastatta az nemes Czéh artikulusát és meghértvin megh alót és b e a d t a a z k e z e t , h o g y ő a z a r t i k u l u s t m e g h t a r t a é s s o h o v a n e m m e g y h a n e m a z N e m e s C z é h e v e l f o g h é r t e n j .

Maga leginit megh verte és megh hurczolta.

Csak fölvette m a g á t . . . e l m e n t , m a g a k y p e b e l i t s e n k i t n e m h a g y o t t .

Ros embernek tartá . . . valamedig rá nem bisonitta azon sot, hogy eő „kukler volna solgaloknak.“

Talan möginten somjuhozyk hogj bort eoremest yhatnik. (1696.)

Biro uram parancsolatjat és pecsítit megh nem fogatta.

Fizeti minden pör patvar nélkül.

Skoda Mártont roz emlernek mondotta, tolvajnak mondotta, s e l m á n a k m o n d o t t a .

Asz mondotta maga jo akaratyabul az nemes Czeh előtt, hogyha aszt cselekette volna szent Katarinaban, hogy okadot volna, hogy ha megh bizonodik, hogy Czech nélkül legyen. (1697.)

Maga czéhbeli társát nemes Czéch láda előtt meghamisította.

Ujvarban orszagos vasarban meg mocskolta, megh szitta. Szemire vettete régi vigezést.

Czeh hire nélkül fölültette mihelre maga tanítvanat.

Mestereknek törvinnit megh nem akarta meghalanj. (1699.)

Czéhmester híre nélkül fölültette maga mihelre leginyeket. (1700.)

Rut szitokal ielte Czéhbeli tarsat.

Bizonyos terminusat adta az nemes czéch kis Aszon napiat, hogy minden okvetetlenul letegye 95 magyar forintokat.

Maga Czéhbeli tarsat meghunczfuczoszta.

Rutul megh szitta, megh gyalasza, hitit is előhozta nikie.

Ő kigyelme fenekette, hogy Pofont megh uti maga czéhbeli tarsat.

Rut mocskos szokkal piaczon megh mocskolta.

Maga Czéhbeli tarsat maga hazanal pofon megütötte. (1703.)

Társának pribéknek és beste kurva fiának mondotta.
Ő kigyelme felesike jaczot skrupinkara nimetnil. (1705.)

Himpilirkedet, hogy az nemes czének szót nem fogatta, hanem által hákta a deliberatiojat.

Ha vmel mesternek liszen valami hasi bürt avagy bilist avagy irhaját... senkinek el ne adhasson. (1695.)

Vasari ydükben gyakorta esik satorok csinalas myat nagy versenkedés avagy veszekedés. (1693.)

(Az inasnak) Hushagiattkor telik ideje (1618.):
akkor szabadul fel. ALSZEGHY JÁNOS.

Szólásmódok. Nagybánya város régibb jegyzőkönyveiből s egyéb okirataiból 1583-ik évtől kezdődőleg.

A magistratualis végzéseket fenn ny en há tr ar ug ták: dölýfösen megvetették, semmibe sem vették.

Mind a ketten vétségeseknek találtattak: bünösöknek, hibásoknak.

Hordója miatt borát veszettség alá eresztette: hordója rossz, gyenge kötésű lévén, borát önként azon veszélynék tette ki, hogy elfoly.

Összevervén magokat a mészárosok, panasz nélkül vágjanak húst: álljanak társaságba s úgy vágjanak húst, hogy ellenök panasz ne merüljön föl.

Ezek mind bosszujokat meg nem emészthető emberek: bosszúálló, bosszújokat el nem fojtható.

Szólóje a kap a z sirját három esztendeig nem érezte: szőlejét három év alatt egyszer sem kapálta meg.

Feladott nékie 30 ftokat: előre kifizetett.

Amaz építtetni elindíttatott puszta ház: kiépíttetni megkezdett.

A szükséges veteményekre költöttük el a pénzt: a beszerezni, bevásárlani valókra.

A fiupincze kitatarozásán miveltek az tótok: a mellék- v. fiók-pinczét javígtatták.

Leányát a háztól teljességgel elidézte: mindenestől fogva elkergette. házából kihajtotta.

Utját egyenesen hazafelé fog ni igyekezett: hazafelé menni igyekezett.

Keményen melléje ereszkedett: hozzá huzódott, hozzá lapult, (hogy pénzétől megfoszthassa).

A város háza ajtaját, garadicsával össze megigazitatta: az ajtót a lépcsővel együtt.

Veres bora el akar vala omlani: a hordó rozzantsága miatt kifolyni kezdett.

Ezen punctumban arról árultatik a magistrátus: azzal vádoltatik.

Diószeghi uram Pozsonytól egész Nagybányaig igazította: mint fogoly kísértetett.

A viz folyamatját idebb kellene vetni: folyását más oldalra terelni.

A fenperesbe ok nélkül bele kötekezett: belekötölözködött.

Feltett szándékjokban tovább is megrögzöttek: állhatatosan, makacsul megmaradtak.

Az instánsnak élelméről semmit nem tudván a magistrátus, hegődjén kívül, testimoniálist maga s felesége tartásáról nem adhat. (E tételt csak úgy lehet megérteni, ha tudjuk, hogy Nagybánya város tanácsa a szegényebb osztály, különösen a cigányok, házasságra lépését csak azon föltétel mellett engedte meg, ha a leendő családfő kimutatta, hogy feleségét s születendő gyermekeit, már szerzett vagyonából, vagy mestersége után tisztességesen el bírja tartani; ennél fogva a lelkésznek az illető házaseleket összeesketni szabad nem volt, míg ezek a tanácstól erre nézve bizonyítványt nem mutathattak föl. Jelen esetben Muszka Gergely hegedűs cigány kért efféle bizonyítványt, de minthogy ,hegődjén' kívül más ,élelme' [megélhetési módja] nem volt, a kért ,testimonialist' a tanács nem adta ki.)

Igyekezék dolgát, minél jobban lehet, elcsilapítani: eligazítani, elintézni, hogy többé róla szó se legyen.

Minthogy a delinqueus ravasz husmérésben találtatott: nem igaz mértékkel mért.

Az édes anyjának egyes akaratjából: beleegyező akaratjából.

Költségeit a csupán való nyereségből meg fogja téríteni: a tiszta nyereségből.

Az alrész (alperes) intetik: hogy hamisféle szín alatt mások igaz keresetét ne gátolja: nem elfogadható csalárd ürügy alatt.

Tamás kovács okvetetlenül áresetáltatta legényét: minden helyes, igaz ok nélkül, okát nem adva.

Az isten ellen való káromlás felettébb beszivárodott: beszivárgott, elterjedt.

Az instáns vastagon és otrombán tette fel instantiáját: erősen goromba kitételekkel élt.

Az oláhság magát egyben vetette: összecsoportosult, együtttartott.

Az apósát vétekekkel nem fogja illetni, úgy ígérte: meg nem sérti, büntetésre méltó tettel nem fogja illetni.

(Szatmár m. Nagybánya.)

KATONA LAJOS.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

Diák Magyar Műszókönyv

A Magyarhoni Törvény- És Ország-Tudománybul. Készítette Fogarasi D. János. 1833. E szógyűjtemény, melyből az alábbi érdekesebb műszokat közöljük, szintén egy nevezetesebb adalék a nyelvújítás és műszóalkotás történetéhez.

absolutus: 1) *általános*; 2) *viszonyzatlan*; (relativus: *viszonyzatos*).

affirmativus: *állító*s, *állítólagos*.

amortisatio: *halkéztűltetés*; lex amortisationis: *halkéztűltető törvény*.

ancilla: *szolga*ledny

artilleria: *pattantyusság*; artillerista: *pattantyús*.

contentio: *vetekedés*, *vetély*, *vete*.

corporatio: *testesület*.

diplomata: *országgnok*; diplomatia: *országgnokság*; corpus diplomaticum: *országgnokos test*, *országgnoki írásmód*.

dislocatio: *elhelyhetés*, *helyheztetés*.

dos: *nősz-ajándék*.

egoismus: *enség* vagy *önség*; egoista: *önimádó*, *önnönző*.

essentia: *léte*g, *lét-alap*.

expediens: *segítvény*, *segédeszköz*.

familia: *nemzettség*, *család*.

forma vel formalitas: *képszerűség*, *képszerű*, *alakszere*.

garantia: *kezesítvény*.

idea: *ízkép*, *képlet*; ideale: *képzelmény*.

identitas: *ugyanság*.

importantia v. proventus: *jövedelem*, *jövedel*.

individuum: *egymi* (dolog), *egyki* (személy).

luxus: *fényezés*.

machina: *erőmű*, *gépely*; mechanismus: *erőművesség*, *műszeresség*.

materia: *anyag*. (Valamint materia ettől jön: *mater*, úgy *anyag* *anya*-tól.)

mensura: 1) *mérték*; 2) *rendszab*at (massregel).

minister: *országglár*.

norma: *szab*da: normalis: *szabdaszeres*.

objectum: *tárgy*, *önmi*; objective: *tárgyilag*, *önmileg*.

organum: *létszer*.

politicus: *országász*; politica: *országászat*.

polygamia: *többtársuság*; polygynaecia: *többnőjűség*.

rectus: 1) *helyes*; 2) *igenyes* (aequus: *egyen*es).

regula: *szab*at, *szabály*.

residentia: 1) *lak*hely; 2) *fénylak*.

scandalum: *botránk*.

subjectum: *önki*; subjectivus: *önkileges*.

symmetria: *idomos*ság.

theoria: *elmélet*; theoreticus, subst: *elmélész*; adj. *elméletes*, *elmélészi*; theoretice: *elmelőleg*.

tolerantia: *türedelem*.

urbarium: *földész*törvény v.: *jobbágy*törvény.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Hova legyek Istenem: mit tegyek?
 Ennek a szele vót az is: az okozta, tette.
 Csontot vet az ujjá (vagy más testrésze): olyan természetű
 seb, hogy a csont kihull.
 Felül Laczi. (Rest munkásnak mondják.)
 Belelépett kozma: az étel megkozmásodott.
 Csapra metszi a szőlőt: a vesszőket 2—3 szemet hagyva metszi.
 Se prücski, se hajcs ki: nincs lábas jószág.
 Egerē van a lónak: valami féle szomjuság okozta baj. Az
 orrát befogják s úgy gyógyítják.
 Éles ez a kés, elfogná a főtt répa páráját is: életlen.
 Vót mátyásugrás: szaladás.
 Há ráhallgáccz, pokolba szeded össze magad: pórul jársz.
 Forró kutyaszart köpködj a szemem közé, ha nem igaz!
 Benyakalt biz ő hatalmasan: berugott.
 Kilencz kakukszóig tartott: rövid ideig.
 Te marhagéga: buta.
 Kellesz is nekem csikónak! (A nagyobbal menni akaró gyer-
 meknek mondják.)
 Nehéz a számár hús hé! (Annak mondják, a ki valakire dül-
 leszkedik. Felelet rá:) Elbírja az ökör.
 Az csak olyan beteg: beteg fekszik, felkél eszik.
 Iskola-kerülő, kenyérvésztegető; megetted a káposztát, itt hat-
 tad az iskolát! (Rosz iskolás gyermeknek mondják.)
 (Győr m. Bőny.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

Párbeszédek.

— Jéstét aggyon isten András écsém! Az isten ágya még
 a tűk vacsorátokat és!
 — Mэгáttá az isten. Jó szűvel lássuk Győr' bá!
 — Csak isten hirivel, mэт az enyim még vót.
 — Újjön le hanem. No hát merre vót ma?
 — Bár ne löttem vóna sohujt!
 — Hát mé? Tám nem érte valami kár?
 — Kár nem; de mikor én rossz ámat látok, métt és mөnyөk
 el akkor hazól? Aj! mэт ha honn löttem vóna, tudom hogy ott
 hatta vóna a fogát!
 — Ki, mi a baj Győr' bá?
 — Ez a nárompritty.
 — Ki?
 — Az a lódám!
 — Mөjik lódám?

— Az a mibaszna. Mèt ha honn lèttem vóna, az isten istenöm ne lëgyën, ha agyon nem vágta vóna!

— Kit, bátya, mit csináltak?

— Azt a horihorgast, ki a kaszámot elvitte, mèt nem szánám a nyakába akasztani!

— Kinek?

— Annak a lényalónak, annak a semmire kellő naplopónak, ki nem tud másképpen megélni, hanem csúsz-mász, mind a pumi kutya. Aj! mèt az úr isten aggya a kezem közí!

— Kit bátya?

— Még azt mongya az a tëntás, hogy osztán az embör ne higgyön az álomnak!

— Hát mi a baj, bátyám uram?

— Osztán bár az a kódusvezető ne jött vóna bé a házamhoz, mèt sova se lássam még mënnyországot, ha a hol megtalálom, minnyátt fejbé nem ütöm!

— Aszt ne tëgye, bátya, mèt osztán aszt erőssen büntetik. Lássa-jé én csak éggy pofétt és mennyi ideig ott-fëtrëngék a tömlöczbe.

— Nem bánom én, ha Szamos-Ujváron rothadok és, de nem nyugszom míg a vérit még nem iszom!

— Haggya el, bátya, ne haragugyék hëjába. Verje még az isten sok rossz embörít! ki vétött kijednek?

— Hát csak hallgassátok még. Mëgláttam az éjjönn ámatam, hogy ma valami bajom lëssz; de hadd el csak

— Ne haragugyék nó! Mongya el, hogy járt?

— Hát képzőjjétek el csak, az az ehözött jó madár hëzzám hozta a végrehajtót ma, míg erdőbe vótam. Mèt nem és kellett vóna elmënnyek, mèt mëgámadtam vót, hogy valami bajom lëssz; s mégës mind az isten bolongya elmëntem, hogy Mózes ëcsem hivutt!

— Hogy, hát itthonn vót valami baj?

— Itthonn hát! hát te nem tudod? Az a dërága jó pógár hëzzám hozta a végrehajtót s a feleségöm párnáját elvitték s az úgy tüzel érte, mintha én attam vóna oda; pedig a dërága kaszám és oda van!

— Mëjik pógár?

— Az az ehözött kódus Dóka, az a sármányu madár, az az ëszláb!

— Haggya el, bátya, hiszën ő tám nem és hibás, mèt neki mënni kell a hova poroncsójják.

— Igën de engöm mégës elkerülhetött vóna, mèt én neki sova sem vétöttem életömbe!

— De, bátya, neki mënni kellett oda, hova kütték.

— Këllött? De legalább mondhatta vóna, hogy sënki sincs honn.

— Hátha mëglátták künn valamejik gyermököt, mikor ott mëntek el?

— Az, az és meglehet.
 — No lássa-e! S mégis hogy haragszik rája s hátha oknékül.
 — Verje még az isten, az a végrehajtó és várhatott vána még. De úgy-e hogy mégis bételik az álmot? Ezt éppen így megjövendőlte a Mózes écsém felesége, Rēbi.

(Székelység. Olasztelek.)

KOLUMBÁN SAMU.

Találós mesék.

Van a világon egy körtéfa, van rajta tizenkét ág, háromszáz meg hatvanhat level, meg három nagy alma. Mija? — A z e s z t e n d ő. (12 hónap, 366 nap, 3 nagy ünnep: karácson, husvét, pünkösöd.)

Van nekem egy olyan lovam, a ki maga alul a morvajjait (szemet, piszok) kihányi. Mija? — M a l m o c s k a.

Nádon megyen, nem zörög; vizen megyen, nem locsog. — N a p. Toronytul magosabb, nádtul vékonyabb. — E s ő.

Elől megyen hecze-picze, hátán viszi gerebicze; file négy, szeme négy, körme pedig huszonnégy. — H u s z á r.

Hol az én lábom köszt, hol a te lábad köszt. — K ü s z ő b.

Van nekem egy hordóm, ha felhajítom egész, ha leesik, nincs az a bodnár, a ki összeállícsa. — T o j á s.

Még az apja meg sincsen, mán a fija sindejez. — F ü s t.

Van nekem egy olyan házam, hogy lakik benne négy úr; ablak nincs rajta, se eget, se földet nem lát, még ki nem veszik belőle. — D i ó.

Egy bokorba négy felül esik a zesső, még se cseppen a födre. — M i k o r a t e h e n e t f e j i k.

Négy kisasszony egy kalapot hord. — A s z t a l.

Zöld burokba születtem, mikor mán én megnyöttem, a zöld burok kifeslett, a nagy urfi kiesett. — A k a p c s i l ó d i j ó.

(Sátorallya-Ujhely.)

PASZLAVSZKY SÁNDOR.

Misztériumok.

B e t l e h e m j á r á s.

P á s z t o r o k:

Örvendezzünk!
 Betlehembe menjünk,
 Ajándékokkal.
 Ott született Isten fia,
 Egy kis gyermekcse,
 Atyáinktól régtől fogva
 Várt kisedecske.

Jaj mint fázik,
 Arczája mint ázik
 Sűrű könnyekkel.
 Mennyi könnyek, annyi cseppek
 Értünk hullanak ;
 Ezek a mennyei vizek
 Lelkünkre folynak.

Angyal:

Menyből az angyal
 Lejőtr hozzátok,
 Pásztorok, pásztorok !
 Hogy Betlehembe
 Sietve menve,
 Lássátok az Isten fia !
 Ki született ma jászolban,
 Jászolban fekszik,
 Barmok közt nyugszik
 Szent fia.

Első pásztor:

Dicsértessék a Jézus Krisztus !
 Új hirt mondok valójában,
 Szép éneket hallunk itten a pusztában,
 És nagy fényességet látunk ez órában ;
 Csak vigyázzunk Betlehemnek határában !

Második pásztor:

Dicsértessék a Jézus Krisztus !
 Mit beszélsz pajtás ? Hadd értsem a dolgot !
 Mondd meg nekem mire céloz ez a te mondásod ?
 Ugy tetszik énnékem, hogy te álmodozol,
 Amicsoda szókat te itten elmondol.

Mindhárman:

Jó napot Mária !
 Jézusnak szent anyja !
 Mert üdvösséget szültél,
 Jézus anyjává lettél.
 Áldott vagy,
 Boldog vagy !
 Azért mi is vigan
 Énekeljünk nékie.

Harmadik pásztor:

Dicsértessék a Jézus Krisztus !
 Jól beszélsz pajtás, nagy vigság hirdettetett.
 Angyali sokaság égből érkezett
 Kis Betlehem felé,
 Eképen éneklé:
 Glória in excelsis Deo !

Angyal (csönget): Glória!

Első pásztor:

Hallod, hallod pajtás,
Mit mond az angyal:
Hogy kis Jézus született.

Angyal (csönget): Glória!

Második pásztor.

Hallod, hallod pajtás,
Mit mond az angyal:
Hogy kis Jézus született Betlehemben,
Egy rongyos istállóban.

Angyal (csönget):

Glória in excelsis Deo!
Pásztorok hol vagytok?
Talán mind alusztok?
Gyakran felserkenjete,
Jézus előtt legyetek!
Áldott vagy
Boldog vagy,
Azért mi is vigan
Énekeljünk nékie!

Első pásztor:

Aluszol-e pajtás?

Második pásztor:

Nem aluszom, csak szunnyadom!

Harmadik pásztor:

Hallod mit mond az angyal?
Jerünk ajándékokkal!

Mind:

Csak hamar menjünk fel
És menjünk el!
Siessünk,
Ne késsünk,
Hogy még ezen éjjel
Odaérhessünk.

Márig csendült a fülembé
Az angyal mondása,
Hogy kis Jézus született
Amaz istállóba.

Oda menvén vagyón bátorságom,
Remélem, hogy kis Jézust meglátom.
Gyere pajtás, menjünk el,
Te is lehetsz társunk,
Vigyáz addig a nyájunkra
Az öreg-bojtárunk!

Im az Isten angyala
Magas menyből leszálla,
A mezőben megállta,
Pásztorokra találta.

Pásztorok úgy féltek,
Hogy a földre ledültek.
De az angyal szavátúl
Bátrak lettek azontúl.

Im az angyal azt hirdette,
Társait odavezette,
Mondván: mi is keljünk fel,
Betlehembe menjünk el.
Ej-ej, ej-ej-ej!
Úgy lesz szűz-emiőben tej!

Pásztortársim új hirt mondok,
Jertek vélem csodát láttok!
Egy szép szűz az éjszakán
Fiacskát szült a szénán.
Haj-haj, haj-haj-haj!
Ugy repülünk mint a raj!

János, Palkó fujj dudát,
Fujj Jézusnak szép nótát.
Vigasztaljad szent anyját,
Szent atyától szent fiát.
Koridon örülhetsz,
Hogy itt velünk lehetsz!
Hogy kedvedet tölthessed,
Kis Jézust ölelhessed.

Örüljön a ház ura,
Mindennemű lakosa;
Mert megmentett pokoltól,
Az ördögnek rabjától.
Dicsértessék a Jézus Krisztus!

Csorda-pásztorok
Midőn Betlehembe,
Csordát őriztek
Éjjel a mezőbe.
Isten angyali
Jövének melléje.
Nagy félelemmel
Telék meg ő szive.

(Elfujják a gyertyát, s útközben éneklük:

Jaj de sötét van,
Nem látjuk az utat!
Talán farkas jön
A mi bárányunkra!

(Karácson estéjén még záradékol éneklék ezt):

Betlehemnek pusztájában
Pásztorok vigyázatában
Nagy öröm hirdettetett;
Mert a barmok pajtájában,
Ökör, szamár jászolában
Üdvözítőnk született.

Eljött, ugymond, a messiás,
Kit megjövendőlt az irás.
Sír a kemény hidegben!
Szállást nem talál magának,
Inkább rendelték azt másnak
Az egész Betlehemben.

Oh te József, mit gondoltál,
Hogy istállót választottál,
Ily nagy kemény hidegben.
Szállj be hozzánk Máriával,
Született kis Jézuskával,
Hadd lakják mi szívünkben.
(Somogy m. Csurgó.)

BÁRÁNY GYULA.

Tájszók.

Csallókőziek.

kaczat: könnyű silány ruha.	kódorog: céltalanul csavarog.
karé: valaminek a széle. „Karérú van a földje. Karé kenyér, karésó ház.”	kófényál: elcsen, eltüntet valamit.
káré: két kerekű kocs, más-ként laftika.	kópé: tréfás ember, néha hamis ember.
kaszaborsó: paszuly, apró bab (csakis Somorján alul használják).	kótyagos: boros, becsipett.
kejje: menj félre (kelj el).	kótyvaszt: valamit főz.
kenyérbelvirág: csicsóka virága.	kóttés: csiráztatott búzából tálakban sültt édes, nyálkás étel.
készűső: jobbról befogott ló.	körtí: körte.
készvonó: vonókés (faragó szer-szám).	kukkó. A csallókőziek csúf neve mint a székelyeké góbé; különben bambának látszó, tréfás embert is értenek rajta.

lángos: kenyérsütéskor sült szalonnás lepény.

langy: a Dunának sodrától elkülönzött álló mély víz.

lendek: bükköny.

lajmó: talpas létra egy szál fenyőből.

lepencsík: lepke.

mártogató: vastag étel (zúspeis).

mégbicsakolta magát: megköti magát, nem enged.

mégguhahodott: megváltoztatta ok nélkül akaratát, megköti magát.

mezén ment: mely úton ment. murva: hulladék szalma, széna. nyavalyás: szegény (szánandó értelemben).

nepestig: egész nap.

őreg: nagy.

őkrisz: ökörpásztor.

paranda: rendetlen, piszkos fehércseléd.

patél: ruhát sulykol; patélló: ruhamosáskor használt lapátalakú rövid nyelű fa.

petrénce: takarmányból öszszerakott több vellázat.

puhab: serdülő legényke.

puruttya: rút, ocsmány.

(Bacsfa.)

FÖLDES GYULA.

Vasmegyeiek.

álomfikom: éjjeli vándor madár; lappantyú, caprimulgus, nachtschwalbe.

babócsás: babócsás alma, pöttyőgetett alma. — Baranyában a pöttyős szövetből készült ruhának baboska a neve.

barkócsál: valamerre kujtorog, bódorog.

bizsdül, kibizsdül, mint a méhek a kasból.

bőlőke: levágott kisebb fának törzse, ha legalább egy arasznyira kiáll a földből. (CzF.)

cseppendő csepp sincs: egyetlen egy csepp sincs: alkalmasint a cseppentő csepp sincs helyett.

egyeles a szőlő: már kezd érni, világosul.

hákká: halkkal, lassan.

hallacczik. „Ennek nem hallacczik a szó”: nem hallja.

hálulla, meghálulla: meghálálja, viszontszolgálatot tesz.

hanyag hagyták: nem gondoltak vele.

husonfiát: hason felét.

huzagos, huzagos alma: csíkos alma.

kodék hasú: nagy hasú birka. küllül, azon küllül: azon kívül.

küjcsüs-kajcsos fa: girbegurba fa.

leveleskor: tavasszal.

lobogányoz. Szent-Iván napján — június 24-én — a paraszt gyerekek a nyírfa héját leszedik, fűz-vesszőre vagy spagéttra fölfűzik s mikor este sötétedni kezd, meggyújtják s fejük fölött forgatják, míg el nem alszik. Ezt nevezik lobogányozásnak. Németországban is szokásos és egy pogány népnép maradványa.

megköllünk, mekköllünk csinyányi: meg kell csinálnunk.

merén: merevén, egészen.

morcz-forma üdő: borús idő. nyámmog. „Nem akarja a birka enni, csak nyámmogja.”

recsekes, recsekes alma: nem síma héjú.

rőhenyik: rohan.
 rastog: ropog (a szájában).
 'Úgy eszik, csak úgy rastog.'
 szemendő szem sincs:
 egyetlen egy szem sincs. Talán
 csak a 'cseppendő csepp sincs'
 analógiája. Különben vő. egyő-
 lendő egy karajczárkám sincs.'
 Dráva-mellék. (Nyr. XVI. 41.)
 utal: a szántóföldön utat csinál.
 'A föld azér hantos, mer meg
 vót utóva.'
 vigyor. A kádnak vigyor-
 gya van, mikor az abrincsal
 nagyon megszorítják s a don-
 gák befelé hajolnak.

(Bögöte.)

vinyároz. 'Maj ha a feleséged-
 nek annyi gyereke lesz, asse
 vinyároz oly könnyen.'
 (Baróti Szabónál: vinczároz.)
 zagot: izék, a mit a marha
 evés után a jászolban hagy.
 (Kresznericsnél zakot: sövény-
 kerítés; a székelyeknél: za-
 kota: összevissza hányt holmi.)
 zahin: köpczös, kebles birka.
 (Cz. F.)
 zömül. 'Maj ha zömüni fog':
 ha neki törődik, beleöregszik.
 zsilipöl, elzsilipölni: a
 lábon v. bárhol sebet elkötni,
 hogy a vér ne folyhasson ki.

SZÜTS DEZSŐ.

Zalamegyeiek.

ag, ak széna: 'Több sargyu
 lett mint az aggya': első széna,
 előszéna.
 elfogy a szüret: végét éri.
 ér. 'Mire más napot ér
 vége van': a kikapált s gyom-
 lált gaz nem éled föl, más
 napra elszárad.
 éktér: megtér, elfér. 'Igén
 éktér az istállóba.'
 görhes: megfogyott, elsová-
 nyodott. 'Akkor még a doktor
 úr is görhesebb vót': véko-
 nyabb. 'Eggörhesút a főtiszte-
 lendő úr': megfogyott.
 gyódtény és szulák: futó gaz,
 gyóvóti n (Sopron m.), con-
 volulus; gyódtény, a mi úgy
 elúszik (a földön), szulák, a mi
 fölfut és virágzik.
 hüsséget tart a szőlőnek:
 hűvösebben tartja, takarja.
 ipērédik esső után a szőlő:
 üdül, erősödik.
 isten tagaggya meg: be-
 szédztoldálkül használt átok.
 'Nagy gaz vót az isten ta-
 gaggya még!'
 izrülizre szakatt.

kutya égő teremtette:
 beszédtdoldó szitok.
 katédrális hold: katasztrális.
 lából: nem bírják ki. 'Attu
 fétünk, hogy nem lábóhattyák
 a kapálást.'
 lap helén: a hegy alján.
 leveles: az a gyöngye hajtás,
 a mit kötözéskor lemetélnek a
 tőkére. 'Levelest hozunk a
 tehénnek; mind lőfót (lehullott)
 a leveles.'
 lēvisēte űket mint a kutyát:
 megszidta, megpiszkolta.
 mēg üdül: megerősödik; pl. az
 ökör, újonnan ültetett szőlő.
 merevén: egészen teljesen.
 'Odben vót merevén.'
 nyiret egyiránt az üzi bogár:
 folyton füttyöl a hegyi tücsök.
 oszlódunk: osztozkodnak a
 testvérek. 'Az össze aligha el
 nem oszlódunk.'
 összehērennek egymással:
 összezörrennek.
 pénzēs. 'Mindēnt pénzēssel
 tētet': nem a házi cseléddel,
 hanem fizetett emberrel,
 napszámossal.

pincze-verés vót: betörték. „Fölverték a pinczét.”

rēkkenő meleg.

rűtött kéve: rejtett kéve, az a páratlan kéve, mely nem látszik ki a kepéből.

suttyanik az ostor: pattanik, suhog.

vecczendőznek: vesznek.

viódik, ott vióttak: küzködtek. züllik, mind neki züllöttek: föl nőttek a család tagjai.

(Lesence-Istvánd.)

CSAPODI ISTVÁN.

Csongrád megyei k.

bábádzik, lebábádzik: időlelt, éretlenül lehull. „Lébábádzik a szilva a fárú. A műtör is, hogy ojan nagy esső vót, annyi lebábádzott.”

bőhő: nagy, otromba szavú.

csajhos: lucskos; mellette megvan a főnévi alapszó is: csahaj: lucsok. „Csupa csahaj a ruhám.”

csonkáz: csonkít. „Lécsonkázta a fákat.”

csülök, a kötél csülke: csomója vagy hurkos csomója; pl. a tehén lábának a csülke. (Nem hangtani változat-e „hurrok” mellett „csűrök”-ből? Vö. hurka-csurka.)

darvadozik: gubbaszkodik ázva-fázva, mint a darvak, ha megverte őket az ólmos eső; különösen ha esős időjárás miatt nem lehet dolgozni s csak lézengenek a munkások.

durál, nekidurálja magát: végtére nekitüzelődik.

eplény: a szánkó alsővénye; kettő van: első és hátulsó keresztben a szán talpára, erre jönnek a deszkák s ezekbe vannak erősítve a rakoncák is.

fogvki mellett.

szalonna felső. Alaktanilag érdekes: a szalonna felseje.

gór: mintegy söpörte maga előtt. „Úgy górtam befelé a jószágot!”

görhe: vastag kukoricza-málé. gancza: kukoricza-haluska zsírban pirítva.

megháborodik: gyöngéd kifejezés a megőrülésre, mint megzavarodik.

hányós: rázós; pl. az út.

elhérdál: elver, eltékozol.

hűvejkél, meghívejkéli a tehenet: megfeji; a fejés a hüvelykujj segítségével történik. Talán inkább pillanatnyi képzeles, mint állandó szó.

innecsőd és innecső: innenső.

bekáfol: becsíp.

kerép ebben: sárkerép, mely összetételnek mindkét része elavult szó; jelentése: sárga hajó (vog. kerep); az illető herenemű növény sárga virága ugyanis hasonlít a vitorlás csónakhoz két evezővel (a pillangós növények egyike, medicago falcata). Az öregek még így ejtik, de az újabb nemzedék többnyire sárkeréknek érti már. Az egyszeri ember a következő csálhatatlan igékkal kuruzsolta meg hiszékeny szomszédjának beteg lovát jó pénzért: „Sárkerép, bodorka! mégnőheccz mán ettű: boczfakocsi, kendérhám! pihenheccz mán ettű, innen a Kórógyon dögöjj meg, tünan a Kórógyon hatvan kutya egyen meg.”

Úgy is lett, a szegény állat kimult; a károsult pedig hiába szidta szomszédját kontár gyógyítónak: az történt a mit a versben mondott. (Boczfá -- bodz(a)fá; kórogy: ér a szentesi határban.)

kisefa v. kiséfa a szekér, szán, talyiga azon darabja, melyre az istrángot vetik.

kodé(i): nyalakodó.

kodúl: éhez. 'Úgy ki vót a tehén kodúva.'

kolész: kétkerekű, kisszerű kocsik.

kordé: ugyanannak szinonimja.

kótya sárgadinnye csúf neve.

láb, az udvar lábja: alsó része, belső vége, mely nem az utca felől van. 'Hun van a Szélék házuk? — A Lakosék lábja.' Ha t. i. a két udvar lábbal van össze. (Aranyánál: a telek lábjaiban.)

lemény: a tehén nyakán lecsüngő lebernység.

liba a háztetőn: moh. Talán a sárgazöld szín miatt, mert ilyen a színe a gyenge libának is.

mujkó: ügyetlen, tán a mulya kicsinyítője.

mófó: ostoba.

nyagda, nyagda kis lány: dollogra s ügyességre nem való, vézna; átvittén is: nyagda kés; gyenge, a mely mindjárt elhajlik.

nyuzga: élehetetlen, a ki csak úgy nyúzza a dolgot.

pára. Szegény pára! Állatról szánalommal mondják, emberről gúnyképen. 'A lónak nincs lelke, ha párája. Nincsen lelke Szabó Lászlónak, csak párája van mint a lónak.' (Népv.)

pofók: pofás, teliképus. (Pofos Székelys. Tszót: teliábrázatú.)

sár(ke)rép) l. föntebb.

sívóka?

tatar: mécsbél.

táragy: kelevény.

tokú: búzaszem, melyen még rajta van a polyvatok. 'Tokús búza' vagy egyszerűen 'tokú.' Lehet az ilyen búza nagyobb mennyiségben is.

toklász: a kalászos növények szőre (mintegy szakáll), mely a szemből vagy a polyvatokból nő ki.

(Szentcs.)

NÉGYESY LÁSZLÓ.

Sz a t m á r m e g y e i e k.

ágáczioskodni: mindenben hibát keresni, semmiben sem megnyugodni.

alamázia: pálinka. 'Gyere alamáziazni. Ennye beh jó ez az alamázia.'

báb: egy csomó fonatlan szősz.

bakafánkóskodik: mindenben hibát lel.

bekóringyál: össze-vissza, mindenfelé jár-ke.

bodró, barka: a mogyorófa azon kinövése, melyből a gyümölcs lesz.

bokor: pár. 'Egy bokor galamb' = egy pár galamb.

csataj: csapat.

csurapé: olyan rossz kalapféle valami, melyet a szegények süveg helyett használnak.

czompó: követ. 'Még czompót kell utánna küldeni.'

fáskodik: semmit sem enged, kökemény szívű.

ekczemoncza: házi konyhaszerekből álló podgyász.

ellasnakol: elver, meghány.

gajdol: éktelenül, utcahosz-
szant kiabál.

gyomroz: összever, agyba-
főbe ver.

gyuszi: a hús körül rakott
garnirung.

jutt: ivott.

kajtárkodik: hány, vet, kutat,
lopni akar, ólálkodik.

keshed: romlik.

korcs: rossz.

kukuli: süttő tők.

libonecz: rest, tunya.

lázár: beteg. 'Beh nagy lázár
a fiad' = beh beteg a fiad.

megtestel: megver.

mudirka: kicsi, piczi, együgyű.
'Mijen mudirka egy jány.'

paradolni: megöntözni, meg-
locsolni. 'Ugyan paradold meg
má a ház főgyét.'

piczben: perczben. 'Épen eb-
ben a piczben haldoklik.'

palozsna: olyan tojás, melyet
a tyúk alá tesznek, hogy töb-
bet tojjon.

rátehenkedik: rádől, rá-
nehezedik.

ricskolni: megverni, megpuhí-
tani. 'Hogy a fene ricskolná
meg az ódaladat.'

rikant: ritkán szól, alig egy-
kettőt szól.

rögni: nyögni, kiabálni, jaj-
gatni.

riczu: rossz ruha, gúnya.

szompojodik: meghúzza
mágát.

trefel: talál.

váju: válú.

zöcsköl: összeráz.

(Patóháza.)

BARTÓK JENŐ.

U t c z a n e v e k.

Külvárosok: Czigány város. Máriaváros. Muszáj. Rávagy.
Ürgés.

U t c z á k: Ágas utca. Árok utca. (Nagy és Kis) Burga utca.
Buzaszentelő utca (és köz). (Alsó és Felső) Gserép utca. Czédula-
ház utca. Czimbalmos utca. Darab utca. Déllő utca. Egres utca.
Fecske utca. Folyóka utca. Fő(or)rás utca. Fűrj utca. Füzes sor.
Gödör utca. Gödrös temető sor. Görbe utca. Gyík utca. Hegyi
utca. Homoki utca. Horog utca. Kapás utca. Kanyar utca.
Kápolna utca. Kasza utca. Kaszap utca. Katona sor. Kerekes
utca. Keskeny utca. Kis utca. Kiskert utca. Kispacsirta utca.
Kőhid utca. Könyök utca. Könyves utca. Lapos utca. Lejtő utca.
Liba sor. Mátyási utca. Mezei utca. Nyereg utca. Nyil utca.
Olaj utca. Oldal utca. Pásztor utca. Rövid utca. Sár utca. Sár-
kány utca. Sarkantyú utca. Sutú utca. Szabad utca. Szalag utca.
Szappan utca. Száray utca. Szeglet utca. Széktő sor. Szél utca.
Széles utca. Szélmalom utca. Szőlő sor. Szők utca. Tabán sor.
Tabán utca. Talfái utca. Tehén utca. Tél utca. Tér utca.
Timár utca. Tölcsér utca. Tyúkláb utca. Vaci sor. Vaci utca.
Vadász utca. Vágó utca. Villa utca. Zöldkert utca. Zsinor utca.
Budai nagy (és kis) utca. Halasi nagy utca. Vásári nagy (és kis)
utca. Temető nagy (és kis) utca.

Hajdani kapu nevek: Budai kapu. Mezei kapu. Szó(l)-
noki kapu. Vágó kapu.

(Kecskemét.)

SIMONYI ZSIGMOND.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három tnyyi
tartalommal.

MAGYAR
N Y E L V Ö R

SZAKKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó ^s hivatala
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XVI. kötet.

1887. MÁRCZIUS 15.

III. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Isten.

Isten szavunknak az az etimológiája, a melyet Budenznek Magyar-Ugor Szótárában találunk, nem mondható minden tekintetben kielégítőnek. Mert ha megengedjük is, hogy egy *isten* jelentésű szó egy *atyácska* jelentésüből fejlődhetett, nem olyan könnyen boldogulunk ám a tárgyalás alatt levő szó hangtestével.

Az említett szótár *isten* szavunknak kezdő részét, az *is*-t, egynek tartja a finn *isä*, észt *isa* és lapp *ačče* szóval. Egynek tartja továbbá magy. *ős* szavunkkal, egynek vévén ezt, a mint közönségesen szokás is, a HB. *is* (vagy *ise*) szavával, a melyet *is*-nek olvas.

Hogy az *isten*-beli *is* egynek vehető-e a finn *isä* és lapp *ačče* szóval, még bővebb bizonyításra szorulna. Mert lehetséges ugyan, hogy ugyanegy vele, de nem bizonyos. Tudnunk kellene ugyanis, megfelelhet-e finn *i* és lapp *a* magy. *i*-nek, és ha igen, milyen föltételek mellett. Tudnunk kellene továbbá, megfelelhet-e finn *s* és lapp *čč* magy. *s*-nek, és megint milyen föltételek mellett. De mindaddig, a míg az ugor összehasonlító fonétika odáig nem fejlődik, hogy ezekre pontos feleletet adhatna, a föntemlített és hozzá hasonló szóegyeztetéseket kétségtelen bizonyosságúaknak tartanunk nem szabad.

Valamivel határozottabban szólhatunk az *isten*-beli *is*-nek az *ős* szóval való egybevetéséről (mellőzvé itt ezt a kérdést, hogy ez az *ős* szavunk igazán egy-e a HB.-ben található *isemucut is*-ével, a mi, ha valószínű is, mégsem egészen bizonyos). Nem fektetve nagy súlyt arra, hogy az *isten*-beli *is* *i*-je rövid, az *ős*-beli *ő* meg hosszú (hiszen tudjuk, hogy régeb-

ben inkább vagy talán kizárólag is *ős*-nek mondták), fontosabbnak kell tartanunk azt, hogy *isten* minden nyelvjárásunkban a zártabb *i*-vel való, *ős* pedig mindig a nyiltabb *ö*-vel. Ép ilyen fontosságú az is, hogy *isten*-ben mindig a labializálatlan *i*-t találjuk, *ős*-ben meg a labializált *ö*-t. Tehát mindjárt két, igen figyelemre méltó különbség. Úgy hiszem elég hogy kételkedővé tegyen bennünket az *isten*-beli *is* és az *ős* egybe tartozására nézve. Hiszen elég volna egy *y* is az ilyen alig megmagyarázható különbségekből. Az *isten*-beli *is* és az *ős* egybe tartozását tehát csak igen csekély mértékben tartom valószínűnek. A finn *isä* és lapp *ačče* szavakkal való egyezés természetesen lehetséges marad; mert ha nincs is kellőleg bebizonyítva az egyezés, a nemegyezés sem mondható ki tudományunk jelen állása mellett biztossággal.

Az *is* szótagra nézve fölállított hipotézis tehát még kétséges. Nézzük a *ten* szótagot.

Ezt a szótagot Budenz diminutivumnak magyarázza, s két magyarázatát tartja lehetségesnek.

Lehetségesnek állítja ugyanis egyrészt, hogy **isken* helyett áll, összehasonlítva ezt a **ken*-t a *feledéken*-beli *ken*-nel, a melyet diminutiv eredetűnek tartanak. A *k : t* cserére nézve pedig ezt hozza föl például: *lucsko* és *lusto*.

Tekintsük mindenekeelőtt a *k : t* cserét. Nem tagadható, hogy *k* és *t* váltakoznak néha a magyarban; csak hogy ez igen ritkán történik, kivételt képez, és nem magyarázható. Most legalább magyarázatát még nem ismerjük, s nem tudjuk, mért állott be abban a pár esetben, a melyben találjuk, s mért nem egyebütt is. A mi magyarázat adható volna (esetleges hangváltozás), az körülbelül egyenlő annak a kijelentésével, hogy kivétellel állunk szemben, s hogy kielégítő magyarázata most még nem adható. S azt tartom, a *k* és *t* váltakozásának összesen csak egynéhány esete közt is nehéz volna olyant találni, a mely *k*-nak *t*-re változását minden kétséget kizárólag bizonyítaná. Én legalább nem tudnék erre példát mondani; az ellenkező procezzusra igen. Egy ilyen kivételes hangváltozás fölvétele pedig igen kérdésessé teszi egy amúgyis nagyon kétséges etimologia megállhatóságát.

De a már is fölhozott több rendbeli nehézségen kívül van még más is. Csekélyebb fontosságúnak tartom, hogy *isten* szavunk végén állandóan *n* van, *feledékeny*-nek és társai-

nak végén pedig rendesen *ny* (s csak ritkábban *n*). De az már nem hagyható figyelmen kívül, hogy *isten*-ben nyílt *e* van, *feledékeny*-ben és társaiban pedig zárt *ē* (az *-ékēny* képzőnek mély vagy hátulsó hangú párja *-ékony*). Az *isten*-beli *ten* szótagnak tehát minden egyes (vagy majd mindenik) hangja különbözik a *-kēny* (*-kēn*) képző hangjaitól, a mihez járul még, ámbár ez kisebb jelentőségű, hogy a *-kony*, *-kēny* képző csak elvonás az *-ékony*, *-ékēny* deverbális névszóképzőből, a melynek *é*-jével mindig szoros egységet alkot, diminutiv értékét, ha csakugyan ez volt valamikor a funkciója, teljesen elvesztve. Így állván tehát a dolog, mindig szemünk előtt kell tartanunk azt is, hogy az *-ékony*, *-ékēny* képzőnek most dívó magyarázata valamikor meg is dülhet, a mi könnyen maga után vonhatná a diminutiv értékű *-kony*, *-kēny* képzőnek is veszedelmét. Tehát nem csak forma tekintetében nem hasonlítható az *isten*-beli *ten*-hez, hanem diminutiv jelentése sem áll minden kétségen fölül; legalább sehogyszem olyan biztos, mint a *-cska*, *-cske* vagy *-ka*, *-ke* vagy akár a *kicsiny*, *picziny*-beli *ny* diminutiv értéke vagy ugyanilyen eredete.

Tehát sem az eredetszó (*is*) nem mutatható ki a magyarban (láttuk, hogy az *ős*-sel való egybevetés igen kétséges), sem pedig a képző (*-ten*) nem; ez utóbbi pedig még az eredetszó hiányánál is nagyobb baj. Mert az eredetszót kereshetjük valamely rokon nyelvben; de már bajosabb lenne, az eredetszón kívül a képzőt is valamely rokonnyelvi képzővel magyarázni akarni. (Egyébiránt ezt Budenz se teszi.)

De nézzük a *-ten*-nek másik magyarázatát. E szerint ez a *-ten* a *nöstény*-beli *tény*-nyel egyeznék. Az *n* meg *ny* különbségét megint kevésbé véve figyelembe, csak az *e* : *é*-vel volna dolgunk. Az *isten*-beli *e* állandóan rövid, a *nöstény*-beli *é* meg mindig hosszú. Az *e* nyílt, az *é* meg zárt. Gondolható volna ugyan, hogy *nöstény* régibb **nöstēny* helyett áll; de igen megnehezíti ezt a magyarázatot, hogy ez a szó a győri nyelvjárásban, a mennyire emlékszem, *nöstēn*-nek hangzik; s alig hiszem, hogy az *i*-re nézve tévednék. Tehát a *ten*-nek a *tény*-nyel való egyezése is kérdéses. Aztán meg nem is *-tény* a *nöstény*-beli képző, hanem voltaképen *-stény*, ámbár ez minden valószínűség szerint *s*-re meg *tény*-re bomlik. De látnivaló, hogy még a *-tény* sem fordul elő magán, nemhogy

a *-ten*. S végre az sem épen lehetetlen egy olyan teljesen magán álló s párja nélkül való szóvégre nézve, a milyen a *-stény*, hogy nem is képző, hanem egy összetételnek második része, a mely jelenthet például állatot, vadat, vagy nemet. félét sat. (Az, hogy két mássalhangzón kezdődik, nem képezhetné ilyen magyarázatnak akadályát; mert hisz itt a szókezdet szó közepére került, s így könnyen eltűnhetett akár az *s* elől, akár az *s* meg *t* közül valamely vokális.) Egyáltalában ismeretlen bizonytalannal magyarázni igen bajos dolog.

Vizsgálódásaink eredménye tehát körülbelül az lenne, hogy sem a *tő* nem mutatható ki a magyarban biztosan, sem a képző, s hogy a *tő*nek rokonnyelvi másaiul fölhozott szavak is szűkölködnek még mindazon kritériumok nélkül, a melyek az egyezést bizonyossá tennék. S ez elég nagy baj, ha tekintetbe vesszük, hogy voltaképen a jelentés sem fűdi egymást teljesen; mert a finn *isä*, észt *isa* és lapp *ačče* mégis csak a *tyát* jelentenek; s az istennek neve a finnben *jumala*, az észtben *jumal* és a lappban *jubmel*, *ibmel*. (Semmi esetre sem állítható *isten*-nek az *isä* szóval való egyezése, a mely a szónak csak felére szorítkozik és teljes jelentésbeli egyezés helyett csak összeférő jelentéseket nyújt, egy kategóriába az olyan egyezésekkel mint: magy. *két* és vogul *kēi*, m. *három* és v. *hurum*, m. *öt* és v. *ät*, m. *hat* és v. *hot*, m. *víz* és v. *vit*, m. *szēm* és v. *säm*, m. *kő* és v. *kav*, vagy akár m. *két* és finn *kaksi*, m. *három* és f. *kolme*, m. *öt* és f. *viisi*, m. *hat* és f. *kuusi*, m. *víz* és f. *vesi*, m. *szēm* és f. *silmä*, m. *kő* és f. *kivi* sat, a melyekben teljes jelentésbeli egyezésen kívül a szótestnek is teljes, nemcsak az elejére vonatkozó egyezését találjuk.)

Isten szavunknak említett etimológiája tehát minden esetre igen kérdéses. Ezért meg lesz talán engedve, hogy én is bemutassak a tárgyaló szóra vonatkozólag valami etimologiafélét, a melynek nehézségeit érzem ugyan magam is, de a mely legalább első tekintetre szemet szűrő. Egy olyan szóval fogom egyeztetni, a mely az ugor nyelvek egyikéből véve körülbelül *teremtő*-vel fordítható és *isten* nek hangzik.

Meg is mondom mindjárt, hogyan támadt bennem ez az ötlet.

Csengery Tanulmányainak I. kötetében olvasgatva, az 59. lapon ezen a jegyzeten akadt meg a szemem: „Jegye-

tében (Ipolyi jegyzetét érti) olvassuk, hogy Reguly figyelmeztette őt, miszerint a cseremiszt nyelvben *csta* „csinálót, teremtet” jelent.

Igaz ugyan, hogy ez nem egészen helyes; mert *csta* nem annyi mint csináló, teremtet, hanem csinál, teremtet. (L. pl. Reguly Budenz által kiadott cseremiszt mondatainak 23-át.) De az látnivaló, hogy *csinál*-*teremtet*-jelentésű *cst*-ige van a cseremisztben. Ugyanez az ige a hegyi cseremisztben *ist*-nek hangzik. Budenz ennek az igenek teremtet-jelentését nem említi ugyan a maga cseremiszt szótárában; de azonkívül hogy majdnem magától értetődik, hogy egy, tesz, csinál, szül jelentésű ige annyit is tehet mint, teremtet, tanúskodik róla Regulynak főt említett nyilatkozata is, a ki pedig tudott cseremisztül. Egyébiránt magam is élénken emlékszem egy cseremiszt könyvecskének egy helyére, a hol arról volt szó, hogy isten teremtetete a világot; és ez a szó *teremtetete* így volt cseremisztül adva: *isten*.

És ez az a szó, a melyet a magy. *isten*-nel összefüggésbe hozok. Hamarjában azt mondhatná valaki, hogy hogy lehet ezt a két szót egyeztetni; hiszen a magy. *isten* névszó, a cser. *isten* meg ige, ha azt jelenti, hogy *teremtetete* (creavit). Erre az a feleletünk, hogy csalódnék, a ki az *isten*-t igeinek tartaná. Egész határozottan nem az. Ép oly kevéssé ige, mint nem ige a magy. *madár* szó ebben a mondatban; *a sas madár*. Igei jelentésűvé, vagy ha tetszik, akár igévé is, csak úgy válik, ha hozzágondoljuk a *van* igét, a mint ebben a mondatban kell is. Ugyanezt az igét kell hozzápótolnunk a cser. *isten*-hez is, és csak így nyerjük a mult idő egyesszámi 3. személyét. *Isten* magában véve participium praeteriti activi, és mint ilyen azt jelenti, *a ki* vagy *a mi teremtetett*, a mi igen jól illik isten nevéül, a ki úgysem most teremtet. hanem a multban teremtetett.

Úgy hiszem, egy teremtető jelentésű szó semmivel sem alkalmatlanabb *isten* fogalmának jelölésére mint egy a t y á c s k a jelentésű. Ezt alig kell bizonyítanom. Így híja istent pl. az ész, a mikor azt mondja a leáldozó napról: *lovjale hingama läi*; szó szerint: a teremtetőhöz pihenni megy. (L. a „*Koiti ja Hämarik*” nevű mítikus elbeszélést.)

Az *isten*-beli végső *-en* a mondottak szerint egynek volna tehát tartandó az *isten* végebeli *-en*-nel, s így deverbális név-

szóképző lenne. Mint ilyen talán egynek vehető az *isten*-beli zárt *e*-vel való *-en* (nem: *-én*) azzal a szintén zárt magánhangzójú *-an*, *-en*-nel, a mely infinitivusunk kezdő részét képezi: *föst-en-i*, *föst-en-ém*, *föst-en-éd* sat.

Egyébiránt a magy. *isten*: cser. *išten*-féle egybevetésre nézve is áll az, a mit már föntebb mondtam. Hogy biztosabban legyünk a magy. *isten*-nek a cser. *išten*-nel való egybeállíthatására nézve, tudnunk kellene, megfelelhet-e egymásnak magy. *ist* és cser. *išt*, továbbá magy. *en* és cser. *en*, és ha igen, vajjon milyen föltételek mellett. Erre nézve meg kell várnunk ugor összehasonlító tudományunk továbbfejlődését. Az *-en* képzőre nézve egyébként többféle lehetőség nyílik meg előttünk. Mert lehet 1) hogy a m. *isten*-beli *-en* egyezik nemcsak a cs. *išten*-beli *-en*-nel, hanem a magyar infinitivus *-en*-jével is; 2) hogy az az *-en* egyezik ugyan a cser. *-en*-nel, de a magyar infinitivus *-en*-jével nem; 3) hogy egyezik ugyan a magyar infinitivusbeli *-en*-nel, de a cser. *-en*-nel nem. Ezen lehetőségek mindegyike mellett megmaradhat a tőszó (*ist*, *išt*-) egyezése.

Természetes egyébként, hogy lehet, hogy később ki fog derülni, hogy az *-en*-re nézve az említett lehetőségek egyike sem alkalmazható; de még ekkor is meg fog maradni más magyarázat lehetősége. Így pl. van a vogulban is egy tekintetbe vehető deverbális névszóképző: *-nä*, *-anä*, *-enä*, *-nl-*, *-anl-*, *-enl-*, *-ne*, *-ane*, *-ene*, *-n*, *-en*. S lehet, hogy ez a magyar infinitivus kezdő *-an*, *-en* részével egyezik, vagy ezzel legalább összefügg. S így számba kell vennünk még más lehetőségeket is.

De a magy. *isten*-nek a cser. *išten*-nel való azon egyezésén kívül, a mely a magy. és cser. nyelv rokoni volta mellett természetesnek látszhatnék, megmarad még a cseremiszből való átvétel lehetősége is. Hogy *isten* jelentésű szó más nyelvből átvehető, arra jó példa az *allah* szó, a mely az arabból való és a Mohammed vallását követő népeknél igen el van terjedve. Hogy egymással közeli rokonságban levő nyelvek is átvesznek egymásból szavakat, azt nem kell külön bizonyítanom. Így kerültek finn szavak a lappba. zürjén-votják szavak a vogulba és osztjákba, spanyol és olasz szavak a francziába, alnémet szavak a fölnémetbe és így tovább.

Még az az ellenvetése lehetne valakinek, hogy de hiszen egyenesen *isten* jelentésű *isten* szó nincs is a cseremiszbén. Hogy lehetne tehát átvéve? Erre azzal lehet felelni, hogy az egyenesen *isten* jelentésű vagy talán mint istennek attributuma használatos *isten* szó el is tűnhetett a cseremiszből. Hogy ilyen participiumok főnévi használata a kölcsönadó nyelvben megszűnt, miután azokat ugyancsak főnevekül használva más nyelv átalvete, arra példa a magy. *áldó* és *lopó* participiumok, melyek a déli szláv nyelvekben főnévi jelentést öltöttek magukra: „szlov. *aldov*: ein unblutiges opfer, horv. *aldov*: das opfer; szerb-horv. *lopor*: schurke. schelm“ (Munkácsi: NyelvtKözl. XVII. 77. 90.). Példa arra, hogy valamely szó az átvétel után a kölcsönadó nyelvből el is tűnhetik, még a magy. *keménccs*, a mely nyilván szláv eredetű. (L. erre nézve, a mit Szarvas írt róla Nyr. XV. 358; azonkívül Nyr. XVI. 20.)

Egyéb még tehető ellenvetésekre nem akarok most felelni; mert ezzel még hosszabbá válnának úgyis hosszúra nyúlt fejtegetéseim.

Úgy hiszem tehát, hogy egyéb még kérdés tárgyát képező szóegyeztéseken kívül a magy. *isten*-nek a cser. *isten*-nel való egyezése is tekintetbe vehető.

VASVERŐ RAJMOND.

ROKONÉRTelmi SZÓK.

Kiván (kivángat), **óhajt** (áhít, sóhajt), **vágyik** (vágyódik), **sóvárog**, **eped**.

Kiván: Tüz, tudomány, eledelt *kiván* (Erd: Közm. 243). Sok álomszakasztást *kiván* a méltóság (uo. 167). Jó bor, szép asszony, embert *kiván* őrzésre (uo. 251). Szemre *kivántam* ezt a világ csudáját (Nyr. I. 126). Ne *kivánd* vendégül ülni asztalához (Kriza 31). Szeme *kivánja*, nem a hasa (Nyr. II. 463). Torka orvost *kivángat* (Erd: Közm. 200). Jó a *kivánság*, de módjával (uo. 133). Békességes felfordulást *kivánok* (Nyr. VII. 179).

Óhajt: Nem áhítom én a nagy király kegyelmét (Ar: Toldi E. IV. én.). Az én szívem téged *óhajt*, téged téged várt (Kriza 141). Ki mit gyűlöl, annak vesztét *óhajtja*

(Erd: Közm. 86). Nincsen nekem barátom, bár mi haszna óhajtom (Erd: Népd. II. 42). A ki mi felől semmit sem tud, azt nem is óhajtja (Ball: Példab. 322). A pálinkát nem s ó h a j t j u k, ha bor volna, az kéne (Nyr. XII. 236).

Vágyik: Jaj de ránczos már a bőre, mégis v á g y i k szeretőre (Kriza 34). Rossz katona, ki kapitányságra nem v á g y ó d i k (Ball: Példab. 229). Kenyere nem lévén, kalácsra v á g y ó d i k (Ball: Példab. 233). V á g y ó d i k mint a kecske a zöld ágra (Fal. [Toldy kiad.] 932). Én szivből gyűlöllek; ő trónodra v á g y o t t (Gyulai: Pókainé).

Eped: A ki engem titkon szeret, az én szivem azért eped (Kriza 58). Epedő nagy kék szemével, a szivárványt nézte még (Arany). Akkor, a mi után eped, ott eléri. (Berzs: Fohász.). Hévtől szomjan epedez (Vör: Salamon). Ugy ihatnám, epedek meg (Nyr. VIII. 224).

Sóvárog: S mindig valami olyanért s ó v á r o g, mit nem tanítanak a tudós tanárok (Ar: Bol. Ist.). Ne s o v á r o g j a méz után, fulánk van a küpü szádán (Kriza 310). Barna lány, barna szem, ezért s ó v á r o g szivem (uo. 149).

Képzletből eredő törekvés érzete.

1) A kívánság tárgya a kívánó helyzetének megfelelő valami, annak természetes szüksége; az óhajtás e kapcsolatot személy és tárgy közt nem tünteti föl. A kívánságot jó részben az értelem vezérli, mely törekvéseinek határt szab; az óhajtás a képzletet uralja. Viszont az óhajtás, mint ilyen, jámbor törekvés marad, mely tétlenül az események kedvező alakulásába bíz; míg a kívánság a személy sajátyszerű helyzetéhez képest, fokozott mértékben, mint akarat nyilvánul, cselekedetre sarkal s így biztosítja a megvalósulást. Ha törekvéseink eléréséhez valahogyan másnak a hozzájárulása szükséges, ennek a nyilvánítása a kívánságnál inkább a meghagyás, az óhajtásnál pedig a kérés hangján történik.

2) Törekvéseinknek más személy is lehet alanya, akkor midőn képzletünket másnak a java vagy kára foglalkoztatja; így esetben a kívánság, mely a mindennapi köszönés és az ünnepies üdvözlések megállapodott szólásmódja, formai kifejezés, szóbeli nyilvánulása nem mindég táplált érzelmeknek; az óhajtás érzelme lehet jó vagy rossz, de mindég ő s z i n t e.

3) Vágyik. eped. sóvárog hevesebb fajú törekvések, melyeknek közös vonásuk: bizonyos kellemetlen, nyugtalan érzet, mely egyrészt a törekvés szertelen voltából, másrészt az elérés nehézségeivel szemben saját tehetetlenségünk tudatából származik. A vágyakozás tárgya általában az, a mi a legkedvesebb, s mint állapot az, a mely a meglévőnek szembetétje. Az epedés és sóvárgás az érzékek útján nyilatkozó szerfölkötti törekvés, mely ha hosszan tart, káros hatással van testünk kötözetére.

Ide való kifejezések még: *ácsingozik, kácsinkozik*; (ácsingozik: áhit, vágy Nyr. IV. 330. kácsingózik: kis gyermek Nyr. VIII. 330. Addig ácsingózott az ajtóm előtt, míg adnom kellett neki valamit Nyr. XIII. Hát legényre kell kácsingózni az olyannak? Nyr. IX. 132). *Ásit*: Ki pad alatt hever is, vetett ágyra ásitózik (Erd. Közm. 186). *Ácsánykodik*: irigységből felebarátjának rosszat kíván (Nyr. II. 43). *Ádázdik* érte: szenvedélyesen vágyakozik reá (Nyr. II. 521). *Esenkedik, esdődik*: erősen kíván, vágyakozik valamire (Nyr. XII.). *Esdődik*: vágyódik (Kriza 498). Nem adja le a tehén a tejet, annyira esenkedik a kukoriczáért. No mégis, ha éppen esenkezel, utasítlak a veres császárhoz (Nyr. X. 41). *Esenkednek* az állatok az eledelért (Nyr. VIII. 524). A légy esdi a mézet. Ugy esdődik hogy... (Kriza 498). *Ételődik*: eped. mérgelődik, töprenkedik (Kriza). Kátránnyal meg akart engem étetni mérgezni (Nyr. 324). (Vö. eped, sóvárog). *Kuncsorog*: kellemetlen helyzetben eped a jobb állapotért. Kuncsorgó juhász nép, támogatva botját, messzünnen irigylí ezek állapotját (Ar: Toldi Sz.). *Lchedez*: vágyódik, óhajt, áhitoz valami után (Nyr. IV. 377). *Neszüdik, neszitt*: indulatosan vágyik rá. Neki neszített (Kriza 510). *Vadol* vlmít: kíván, sóvárog (Nyr. XIII).

Szólamódok: Él-hal értte mint a köteles a kóczért (Nyr. II. 232). Él-hal értte mint a baranyai gyerek a tarisznyjáért (Nyr. V. 31). Isik-visik a lelke értte (Nyr. VIII. 469). Isik-vásik a lelke értte (Nyr. VIII). Isik-visik rá a foga (Nyr. VI. 424). Iszett-viszett a lelke (Nyr. IV. 372). Kecskének ágon a szeme (Nyr. IV. 144). Huzza a szíve (Nyr. X. 103). Fogok csak egyházi jövedelemre vásik (Nyr. IX. 330). Az én háztájamnál nem vásik feleségre a foga (Nyr. VIII. 226). Fente a fogát a jó pecse-

nyére (ArGyul. I.). Rám fened a fogad (Nyr. XI. 326). Még a nyála is folyt tőle (Nyr. VII. 33). Fáj rá a fogamint a kávési kutyának az árpa ganiczára (Nyr. II. 233).

Cserél, vált.

Cserél: Elcseréltem mással az én kis szívemet (Erd: Népd. II. 87). Zsibbadt lábát mint a gólya, szüntelen cserélte (Tompá: Az ujoncz). Farkas ha koplal sem cserél a kalmár ebével (Erd: Közm. 61). Örömmel bűt cseréltem (ArGyul. III. 238).

Vált: Jössz te kis báránykám, váltsunk csókot (Erd: Népk. I. 25). Illő, hogy váltsd fel azt ki vén s törődött (Tompá: A világlátó). Az ebnek, ha aranya volna is, ruhát váltana rajta (Nyr. XI. 328). Elmegyek Lendvára, egy könyvet váltok ennek a gyerekeknek (Nyr. II. 373). Legjobb garas, melyen tallért válthatni (Erd: Közm. 76). Három kővárod van, válts meg az egyikkel (ArGyul.). Olyan mint a váltott gyermek (Erd: Közm. 85.).

Adunk valamit és helyébe mást kapunk.

A csere kettő közötti kölcsönös megállapodás eredménye, s indító oka majd az egyéni kedvtelés, majd a hasznot mértékelő számítás. Egy ismerőssel kalapot cserélek, mert formája tetszetősebb, holott kevesebbe került az enyémenél. A váltásnál az adott tárgy egyértékű a kapottal és maga a művelet a kedvezőbb fölhasználás szándékából ered. Egy birtokunkba lévő javat mostani alakjában nem tudunk célunkhoz képest értékesíteni, átengedjük tehát annak, a ki kész a neki megfelelő és nekünk szükséges érték megadására. Ez a mindennapi folyamat a kereskedelmi életben, annál is inkább, mivel a váltás tárgya nincs helyhez kötve, szállítható. A jegy, melyet pénzen váltunk, lehetővé teszi a gőzösön való utazást; egy forintot krajczárookra fölváltva kisebb fizetésekkel kell tennünk. Mind a két esetben az így birtokunkba jutott érték azonos azzal, a mit kiadtunk.

Hogy egy bizonyos adottért mennyi a kapott, az a cserenél mindig a körülményektől függ. Pesti palotát egy mezei birtokkal fölcserélve, megegyezés dolga, hogy a ház vagy a földbirtokosnak kell-e ráfizetnie, itt az érdek szabja meg az értéket; a váltásnál az egyéni érdek figyelmen kívül marad s egy forintért, a törvényesen megállapított,

ugyanannyit érő száz krajczárnál se többet se kevesebbet nem kapunk. Másrészről a váltás az egyneműséget föltételezi, a csere nem. Az őrt álló katonát, midőn az ideje lejárt, szintén csak katona váltja föl; míg az utcán sétálva az est homályában barátomnak nézek, illetve véle fölcserélek egy olyan embert, a ki hozzá alak- és ruházatra nézve föltűnően hasonlít.

Cserél-berél vagy csere-berél ismételten ad és vesz tárgyakat minden cél és haszon nélkül.

Ide való: Csahliz, elcsahliz: csereberél, elcserél (Nyr. V. 181).

Fenek, alj, talp.

Fenek: Minden mesterségnek arany a feneke (Erd: Közm. 167). Fenekig belát az emberbe (Ball: Példab. 140). Menjen félre pokol fenekébe (Pet: BolIst.). Nézzük meg a kancsók mélységes fenekét (Pet: JánV.). Ott vedd a vasmacskát, hol feneket érhetsz (Erd: Közm. 248). Nem esik ki a világ feneke (uo. 252). Nyughass már, ülj le a fenekedre (Nyr. IX. 35). Elverték, mint a két fenekű dobót (Erd: Közm. 43).

Alj: Sok beszédnek sok az alja (km.). A legszebb buzának is van alja (Ball: Példab. 66). Szivárványos az ég alja (Nyr. II. 48). Gatyám alja minden reggel harmatos (Nyr. I. 131). Kimenék a hegyre, benézék az aljba (Krizs: Vadr. 194). Nem vagyok én a lányoknak alja (ArGyul. III). Ügyefogyott aljnép seregeit éli (Ar: Buda h. XI).

Talp: Ha szekered nincsen, talpad készen legyen (Ball: Példab. 411). Talpon áll benne az ördög (Nyr. V. 264). Messze a magas talapról, a kőlábról messze szöktet (Ar: Szent László). Talpig vagyok aludt vérben (ArGyul. III. 20). Ég a talpom alatt (Erd: Közm. 231). Talpon áll benne a nóta (Nyr. I 370). Egy talpat cserzenek (Erd: Közm. 231). Temető talpából kipusztult (Nyr. IX. 132).

Ha egy tárgyat természetes helyzetben gondolunk, akkor azt a részét, a melyen nyugszik, jelezzük a fenti kifejezésekkel.

Feneke általában oly testnek van, mely alkotásánál fogva alkalmas arra van rendelve, hogy benne egy másik test ellegyen. A fenék rendesen az eltartó testnek az a része, mely a bejutásra szolgáló kisebb-nagyobb nyílással

vagy szabad térrel szemben fekszik, helyesebben az, mely a bentlévő tárgy alsó részéhez legközelebb van; e szerint a fennék a különböző helyzetek szerint más és más lehet. Talp mai formájában mutatja rendeltetését, mely az álló helyzet fentartásában áll. Alj a magasság viszonyán kívül nem tüntet föl valamely tárgy két része között más kapcsolatot, s azt fejezi ki, hogy az egyik lentebb fekszik a másiknál. Tehát alj vagy az a hely, hol valaminek a kiterjedése szünőfélben van, vagy az, a mely a megszűnt tárgynak alatta, közvetlen közelében terjed el.

„Emberiség, társadalom, búza alja” sat. átviteles kitételek. Valamint a fölső, magas a kitünőségnek, úgy a lent, alant fekvő a silányságnak vált majdnem minden nyelvben kifejezőjévé.

BÉLTEKY KÁLMÁN.

MIKLOSICH ETIMOLOGIAI SZÓTÁRA.

A Nyelvőr januári füzetében „Adalékok a magyar szókincs szláv elemeihez” címmel egy cikk jelent meg tőlem, melyben Miklosich nemrég megjelent etimologiai szótárát akartam ismertetni a magyar idegen szók szempontjából. Azóta értesültem, a mi valahogy kikerülte figyelmemet, hogy ama szók között, melyek az Adalékok sorában mint újak vannak közölve, több van olyan, a melyek Miklosichnak már egy előbbi 1884. évben megjelent művében (Die türkischen elemente in den südost- und osteuropäischen sprachen), továbbá Matzenauernál (Cizí slova ve slovanských řečech 1870.) közölve voltak. Az „Adalékok”-ban közölt szavaknak egy része tehát csakis a „Slavische Elemente”-vel összehasonlítva mondható újnak.

Ezeket szükségesnek tartottam az igazság kedvéért elmondani.

Most tehát az említett műnek csupán azon szavait állítom a következőkben egybe, a melyeket valóban a magyar nyelv szláv elemei új adalékainak kell tekintenünk.

Az „Etymologisches Wörterbuch” több szót szláv kölcsönvételnek tüntet föl, a melyek egy és más okból ilyenekül egyáltalában el nem fogadhatók. Ezek közé tartoznak a már multkor említettek sorából: *árbocz*, *boldog*, *henyél*, *lyuk*.

A szótár további részében is találunk néhány egészen tarthatatlan egyeztetést:

nyak. Mikl. a *nakü* cikkben (újszl. *venak, znak*: rücklings sat.) említi. Már maga a jelentés is nehézséget okoz; alig lehet összefüggést találni a 'nyak' és a 'hátsó' jelentése között. Különben is a *nyak* ugor eredetű (l. B. MUSz. 430).

szomorú. *smurü*: or. *smuryj*: dunkelgrau, cs. *šmüriti* umwölken. trüben; szrb. *sumoran* düster. — Véletlen hasonlóság. A magy. *szomorú* ugor eredetű (l. B. MUSz. 309).

valaki. *vel-*: ószl. *velēti*: jubere, velle. Daraus durch steigerung *vol-*, daher *voliti* (velle). *volja* (voluntas) etc. Ennél a cikknél említi Mikl. magy. *vala* in *valaki*. Nem hihető, hogy efféle szó idegen nyelvből került, főleg ha ott nem is használják illetéknép névmásképzésre. Csakis a tótban van *volakto*, annyi mint a magy. *valaki*; alakra megfelel neki teljesen a magy. *akár-ki*.

Vannak a multkoriak között olyan szavak is, melyeket Miklosich egy jóval korábbi művében (Die Fremdwörter in den slav. Sprachen 1866.) egyenesen magyar eredetűeknek vall, tehát nincs helyük abban a lajstromban. Ezek: *áfonya, autalag, bútor, hám, kefe*. A többiek majdnem mind idegen eredetű szavak a szláv nyelvekben is, tehát megtalálhatók a Fremdw. vagy a Türk. El.-ben, s mellettük majdnem mindig ott látjuk a magyar szavat is. Ezeknél gyakran nem lehet biztosan eldönteni, vajjon a szlávból vagy egyenesen abból az idegen nyelvből kerültek-e a magyarba, a melyből a szlávtság is kölcsön vette őket.

A szlávban török eredetűek: *findsa, csábrág, hambár, ibrik, kajcsi kecse, majom, mángor*. Német eredetűek: *csítvar, drabant, garas, lajtorja, lator, löre*. Latin vagy görög eredetűek: *csésza, haccuka* (Matz.), *kámcsa* (Matz.), *kila* (Matz.), *kláris, mente, monostor*. Olasz eredetűek: *bolt, dárda, cgres*. Oláh eredetű: *málé*. A bolgár *bačilo*-t Mikl. a Fremdw.-ben magyar vagy oláh eredetűnek vallja; ép úgy a *csuma*-t is; ez azonban a Türk. El.-ben már török eredetű.

Mindezeket összevéve láthatjuk, hogy a multkori cikkben igazán új egyeztetések csak a következők: *bálmos, czövek* (?), *katrinca, kemencze, macza* és *mise*.

Itt még folytatólag elsorolom az 'Étym. Wörth.' azon magyar-szláv szóegyeztetéseit, melyekről a 'Slavische Ele-

menteben' nincs szó; legnagyobb részük szintén megvan a Fremdw. vagy a ,Türk. Elem.'-ben.

náva: két v. három evezőjű hajó. *nava*, rut. schiff, cs. *náva*, lengy. *nawa*. — ófn. *nāwa*, úfn. baj. *nau*. Aus dem lat. *navis*. (Vö. Mikl. Fremdw.)

orgona-fa. *jergevanü:* szrb. *jergovan:* spanischer hollunder. tót *orgovan*, bez *vlaský*. — tör. *érgévan*. — Mikl. a Türk. El.-ben csak az *orgona* szót említi, pedig sokkal közelebb áll a tör. és szrb. alakhoz a dialektikus *orgoványfa* (l. CzF. Ball.). Ebből lehetett azután a magyarban *orgona*.

sajka, csajka. *šajka*, úszl. bolg. szrb. or. barke, rut. *čajka*. — tör. *šajka*. (Vö. Fremdw. és Türk. El.). Jöhetett egyenesen a törökből.

salavári. *šalvari, šelvari*, bolg. plumphosen. szrb. *šalmaré* sat. — tör. *šalvar* (vö. Türk. El.).

selyem (?). *šelkü:* or. *šelkē* seide, rut. feh. or. *šolk*. — porosz *silkos*, litv. *šilkas*: seidenfaden, *šilkai, šilkos*: seiden. Damit hängt auch magy. *selyem* zusammen. (Vö. Fremdw.)

sík: sárga vagy ezüstszerű papir v. szövetszalag; különösen arany v. ezüsttel bevont olcsó paszomány. *šikü:* szrb. *šik*: rauschgold, *šikosati*: mit rauschgold überziehen, bolg. *šikosam* vb. cs. tót *šik*, lengy. *szych*. — Az Etym. Wörthb. csak a magyar szót és oláh *šiklui* vb. említi. A Türk. El.-ben pedig mint török eredetű szó fordul elő, ezzel a megjegyzéssel: *šik*, ein dunkles wort; die sprachen, in denen es vorkommt, lassen türk. ursprung vermuthen.

szahány: tepsi. *saganü:* lengy. *sagan*: küchenkessel, or. *saganē*, bolg. *sahan*, szrb. *sahan, sán*. — tör. *sah'an, sah'n*, litv. *sagonas*, oláh *sahan*, gör. *σαχάν*. (Vö. Türk. El.) — Jöhetett egyenesen a törökből.

szkófla. *skuviša, skoviša:* szrb. cuculus, bolg. *skufa*, lengy. *skofija, škofija, kofija*, or. *skuftja*. — tör. *uskuf*, úgör. *σκώφια*, ol. *scuffia, cuffia*. (Vö. Fremdw.)

szuka: nőtény eb, kurva. *suka:* or. rut. hündin, lengy. *suka*. Vö. polab. *seuko*: hure, *seuk'ar*: hurer. — oláh *suka*: zuruf der mährischen walachen an die hündin; ném. *suke, zauke*. Man bringt das wort in zusammenhang mit altind. *śoan*, gör. *κῶν*, zend. *špaka, opāka* bei Herodot. (Vö. Matz.)

tambura. *tambura*, bolg. szrb. *tamburine*, lengy. *tambur*. — oláh *tambure*, tör. *tambur, tabur*, úgör. *ταμπούρας*, fr. *tambour*. (Vö. Türk. El.)

tóka: faharang, melyet a bányászok jeladás végett használnak. *toka*, szrb. *toke*: art. metallene platte. — rum. *toakę*, tör. *toka*: schnalle. (Vö. Türk. El.) A magyar valószínűleg egyenesen a törökből.

tömjén. *timijanü*: ószl. *timijanъ*, úszl. *temjan*, bolg. *timi-jan*, rut. *lamjan*, szrb. *lamjan*, or. *timianъ*, *timъjandъ*. — oláh *temeę*. Aus dem gr. (Vö. Fremdw.) — Vö. ném. *thymian*.

turba: tarisznya. *torba*: úszl. bolg. szrb. cs. lengy. rut. or. tasche, sack. — oláh *torbę*, *tolbę*. tör. *torba*. (Vö. Türk. El.) — Jöhetett egyenesen a törökből.

uzsora (†). *užera*: rut. wucher, *usura*, tót *užera*. rut. *ožura*, *užura*. — A magyarba a latinból (*usura*) jött; a szláv nyelvek valószínűleg a magyarból vették. (Vö. Nyr. XIV. 120.) A Fremdw. nem említi.

BALASSA JÓZSEF.

A „-da -de“ KÉPZŐ SZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁN.

Barczafalvi Szabó Dávid „Szigvárt Klastromi Története” 1787-ben látott napvilágot. Egész sereg idétlen szó tarkítja a fordítást, a melyekre méltán mondhatta el Kazinczy, hogy „az ilyen megengedhetetlen vakmerőség”. A *-da -de*-vel is először itt találkozunk mint szóképzővel. Ilyeneket képezett vele: *csoporda*: brigáda; *dobda*: pulsus; *szabda*: regula; *serde*: svadron; *tanoda*: kisebb iskola; *viárda*: exercitus; *zuhařda*: parforcejagd.

Látni való, hogy nála a *-da -de* még nem helynévképző. Azzá avatta a közölők egyedül fönmaradt *tanoda*, melynek analogiájára készült a ma irodalomszerte és utczaszerte olvasható tömérdek *dadés* szó (!). És hogy is ne, mikor Imre Sándor „a nyelvújítás helyes módjára tekintettel írott” művében (1873) azt írja, hogy „a *-da -de* régi képző”.

Lelkiismeretesebb e részben a „Szóhalmaz” írója Bugát, ki ily régiségről semmit sem tudott; de nem is tudhatott, mert Imre művét már nem olvashatta. Kutatva azt, miből is lett a *tanoda*, arra az eredményre jut, hogy az a *tanítni* és *tanulni* gyökérből és *oda* helyhatározóból van összeformálva; és bár dicsekszik vele, hogy az Thewrewk gúnyolódása ellenére is fölkapott, a maga részéről „ad analogiam *tanoda*” tudtommal nem csinált többet mint az egy *kórodá*-t.

Czuczor „Magyar nyelv szótára” e kérdésben ötöl-hatol, de végre is kénytelen kijelenteni, hogy a régi nyelvben nincs nyoma.

És a száz évvel ezelőtt elvetett dudva ma ugyancsak burjánzik. Közkeletűek ma: *áruda*, *bölcsöde*, *csillagda*, *csónakda*, *czukrászda*, *dalárda*, *fiistölde*, *hentesde*, *hizlalda*, *iroda*, *járda*, *jósda*, *képezde*, *kóroda*, *lovarda*, *lövölde*, *növelde*, *nyomda*, *óvoda*,

öntöde, patkolda, (kávé)pörkölde, pinczéde, söröde, (sör)főzde, (sör)főződe, süttöde, szálloda, tanoda, távirda, tébolyda, tőzsde, uszoda, zárdá, zenede sat.

Ha nem csalódom, e képző a német nyelv hatása alatt tenyészik oly buján nyelvünkben. A német *-erei* sok foglalkozás helyiségének ad ugyanis nevet. Így keletkezett aztán nálunk: *druckerei: nyomda, zuckerbäckerei: csukrászda, sängerei: dalárda, selcherei: füstölde, würtlerei: hentesde, gieserei: öntöde, kellerei: pinczéde, brauerei: főződe*. De míg a német nyelv e képzőjének korlátot szab s a legtöbb esetben összetételhez fordul, mi derűre-borúra tovább *-erei-zünk* illetve *da-dezünk*; s valódi csoda, ha a színház még nem *szinde*, kávéház nem *kávédá* s a képviselőház nem *képviselőde*.

Szokás-mondás, hogy az irodalomütötte sebet az irodalom meg is gyógyítja; csak hogy ma már az irodalom elvesztette a nyelv fölötti egykori hatalmát. A mai sürgő-forgó életben minden egyes boltban, üzleti vállalatban derűre-borúra készül a szó. Többnyire német fogalmazvány (hirdetés, jelentés) magyarra leteremtése a föladat. Az összes személyzetből szerencsére egy tud magyarul is; ezt bizzák meg s ez néhány tőzsgyökeres magyartalansággal gazdagítja szép nyelvünket. Mentségére legyen mondva, hogy irodalmi analogiák alapján teszi jóhiszeműséggel.

A Nyelvőr II. kötete már foglalkozott e kérdéssel s arra az eredményre jutott, hogy bár *-da -de* képzőnk nincs, vannak neveink, melyekben a helyiség jelölést *d* képző fejezi ki. Közölt is nagyobb számú tulajdon helynevet, melyek ilyen képzőnek tételét kétségtelenné teszik; de nem közölte mindannyit, hogy azokból kitessék e képzőnek miként való működése minden egyes esetben; mert csak ez tesz képessé annak megítélésére, mi a törvényszerűsége. Egy pillantást vetve az alábbi sorozatra, rögtön meggyőződünk, hogy e *d* képző egy esetben sem járul igéhez, hanem csak a fő, mellék s az igenévhez.

Más kérdés az, lehet-e neki szerepet szánni a nyelvújításban vagy a főnnebbi koholt képzős szók megjavításában. Nem igen tartom lehetőnek, bár úgy tetszik nekem, hogy e képzőben még élet buzog. Ma már javításunk csak arra terjedhet ki, hogy *áruda* helyett mondjunk *árútárt*, *bölcsöde* helyett *bölcsőintézetet* sat. vagy más alkalmas nevezetet, a mint mondjuk *vakokintézete*, *kaszáló*, *méhes*, *képviselőház*, *műhely*, *tégla-gyár* sat. nem pedig *vakda*, *kaszáda*, *méhde*, *képviselőde*, *műde*, *téglada* sat.

A *d*-vel képezett helyneveink ezek:

Állatnevek: Agád, Báránd, Bikád, Sár-Bogárd, Borjád, Disznód, Disznósd, Ebed, Farkasd, Galambod, Halasdod, Hollód, Kakasd, Kecskéd, Kerecsend, Kokasd, Kölked.

Libád, Lovad, Ludad. (Luding németül), Maglód. Medved, Nyüved, Olved, Pellérd, Ökördi, Rákosd, Szerked. Söréd, Szarvasd, Tinód, Tyúkod, Vadad - 33.

Keresztnevek: Álmosd, Bélád, Deménd, Dénesd, Dénesdi, Endréd, Endrőd, Gáld, Inczéd, Istvánd, Istvádi, Ivánd, Jánosd, Kálmánd, Miháld, Miháldi, Miklósd (Nickelsdorf németül), Laczkod, Lothárd, Páld, Pázmánd, Peterd, Petend, Románd, Tamásd - 25.

Nemzetiségnevek: Bessenyőd, Czigánd, Magyarád, Magyaród, Magyarosd, Nemédi - 6.

Nővénynevek: Almád, Almádi. Babod, Borsod, Borsad, Buzád, Buzásd. Bükkösd, Diód (Gyógy), Diósd, Dió-sad, Egresd, Füzed, Füzesd (Weidendorf n.). Hagymád (falva), Komlód. Komlósd, Kóród, Kőkenyesd, Kőlesd, Makád, Makód, Mogyoród, Mogyorosd. Nádasd, Nyirád, Ondód, Parajd, Sásd. Sásdi, Somosd, Somodi, Szilád, Tövisd - 34.

Személynevek: Bárod, Biród, Fiad, Királd, Kisasszond, Papd, Polgárdi - 7.

Egyéb tárgynevek: Babád, Bábod, Béld, Beled (Bildein németül), Berkesd, Bokod. Érd, Erdőd, Falud, Farád, Gyalud. Hadad, Harangod, Havad, Hidasd, Karácsond, Kasod, Kávásd, Kéménd, Kormód, Korpád, Kovásd, Körmend. Kulcsod, Lábd, Lábod, Meződ, Mocsolád, Nyárad, Nyavalád, Orond, Orvánd, Őszöd, Pecsényéd, Sárd, Sarkad, Sárosd, Segesd (Schass németül), Seprőd, Siklód, Sonkád, Süveg, Szakáld, Szarvad, Szeged, Sajó-Szőged, Szekeresd, Szölled, Telegd, Tejed (Van Tejfalú is), Telkesd, Tokod, Ürög (Ürög is van), Udvard, Udvardi, Vasad, Vasand, Vásárd, Véged, Zsikod - 62.

Melléknévek: Balogd. Élesd, Erősd, Fejérd, Fürged, Görbed, Görbesd, Gonozd, Hegyesd, Hertelend, Homoród, Keskend, Kéked, Kékesd. Kicsind, Köpösd, Körmösd, Kövesd, Magasd, Marosd, Mélyesd (Hlboke tótul), Meszesd, Monyoród, Monyorosd, Mulyád, Nagyod, Nyárasd, Ravasz, Szárazd, Szorosad, Szőkéd, Tard, Taród, Tömörd, Tömördi, Vadasd, Varasd - 36.

Ignevek: Aszód (Aszófő is van), Bögöd, Csapód, Csengöd, Cserged, Csüged (Csugud oláhul). Dörög, Emőd. Fonyód, Füged, Hunyad, Keléd, Nyujtód, Rugasd, Szántód, Szöcskőd, Tengöd, Tököld, Uszód, Vágod (Holzschlag németül) - 20.

Tőjük homályos: Abád, Abód, Acsád, Adánd, Andod, Angyád, Ajnad, Arad, Atád, Báld, Bánd, Belvárd, Benyesd, Berend, Bezdéd, Bezeréd, Bicsérd, Bikszád, Bikszárd, Bocsárd, Bogád, Bogdánd, Bohold, Bokod, Boldád (Sztina oláhul), Bologd, Bongárd (Baumgarten), Bonyhád (van Bonyha is), Borbánd, Bosord, Bozsod, Bőd (van Bő is), Börgönd, Börönd, Bözöd, Bucsesd, (Becesi oláh.), Buzd,

(Buszu oláh.), Bülgezd, Bürgezd, Csabdi, Csáford, Csanád, Csarad (Czaradie tótul), Csegöld, Csegöd. Cserdi, Cserged, Csernéd, Csermend, Czepléd, Czered, Csibogád, Csikvánd, Czigléd, Csobád, Csomád, Csombord. Csömend. Csöprend, Csukárd (Zuckersdorf németül), Csüd, Csüged (Csugud oláhul), Dád, Dalmad (Domodice tótul), Dalmand, Dányád, Dávod, Déd, Debröd, Dolosd, Dömsöd, Ecséd, Ecskend, Egyed, Ehed. Ellend, Enyed, Enyezd, Eted, Fadd, Farnad, Feked, Feled, Fenyéd, Ferked, Fonyód, Főnyed, Gád, Ganád, Garád. Gerend (Grind németül), Geresd. Geszteréd, Gilád, Gocznód (Gottesgnaden), Gorond, Göd, Gyód, Györöd, Györköd, Gyüd, Hard, Heréd, Herend, Hernád, Hind, Hild, Hird, Hollád, Homród, Homrogd, Ibéd, Igmánd, Iklad, Ikland, Iklánd, Iklód, Iklódi, Inakod, Inánd, Jánd, Kácsánd, Kajand, Kajmád, Káld, Kámond, Karád, Káránd, Kecséd, Kébéd, Kend, Kendi. Kernyesd, Ketesd, Kibéd, Kiczlád (Kitzladen németül), Kocsord, Kocsárd, Komádi, Koppánd, Korod, Korond, Korposd, Kósd, Koslárd, Kozmánd, Kömlöd, Körpöd, Kötelend, Kövend. Kumánd (Kumán ráczul), Lád, Lándi, Lengyénd. Lepled, Lévárd (Lewari tótul), Liptód, Locsmánd (Lotschmannsburg, Lutzmannsburg németül), Locsód, Lovaszad (Luising németül), Lód, Mád, Menyed, Menyöd, Minyád, Misérd (Mischdorf németül). Mulyad, Nábrád, Naszód, Néved (Nevedzany tótul), Ócsárd, Óklánd, Olad, Old, Ónd. Ombód. Ónód, Ontond, Onodi, Ordód (Orda is van), Ormánd, Ormond. Ózód, Öcsöd, Pácsod, Pákod, Pákoz. Palád, Páprád, Parád, Pátyod, Pered, Pinnyéd, Poprád, Potyond, Pötend, Ságod, Sámód, Sáránd, Sarród, Siád, Simánd. Surd, Szaklód, Szanád, Szaránd, Százd, Szecsöd, Szemeréd (van Szemere is), Szend, Szepezd, Szered, Szólád, Szomód, Szöd, Szövérd (Magerau németül), Tabajd, Tabdi, Tabód, Tasnád, Terebezd, Terbeléd, Tibold, Told, Toldi, Tusnád, Uzd, Váncsod, Varásd. Velezd, Véménd, Vedröd, Vekerd, Vingárd (Weingarten németül), Vöczkönd, Vörsönd, Zalásd, Zsigárd, Zsögör.

Ellenben *-da -de* végsozótaggal csak ezeket találjuk helyneveinkben: Abda, Ada, Arda, Bede, Birda, Bóde, Bobda, Buda, Csaroda, Déda. Gide, Gerde, Gnézda, Iklóda, Kalonda, Kikinda, Lada, Morgonda, Nárd. Rozsonda, Szada, Szánda, Torda, Várda. Mindezek tője homályos. Ezeken kívül keresztnévek *-da*-val fordulnak még elő, mindössze ezek: Konda, Ivánda, Jánosda, Tamásda.

Hogy ez utóbbiakban a *-da* nem képző, hanem a *hida* (ma *híd*) szónak összerántott, rövidült alakja, az kétségtelen (vö. *Bánhida*, *Bonczida* [*Bonczhida*], *Kehida*, *Zágorhida* sat.); *Jánosda*, *Ivánda* sat. ép úgy rövidültek ezekből: *Jánoshida*, *Ivánhida*, mint: *Asszonyfa*, *Jánosfa*, *Szombatfa* sat. ezekből: *Asszonyfala* (*Asszonyfalva*), *Jánosfala*, *Szombatfala*.

I R O D A L O M.

Hadüzenet az ikes ragozásnak.

A nyelv is, mint minden egyéb, valamig él, folytonos változásnak van alávetve. Idők folyamán alak és jelentés kisebb nagyobb mértékben újabb meg újabb módosuláson mennek keresztül; a szó- és mondatkapcsolatban uralkodó törvény, mely hosszú ideig parancsoló volt, egyszerre csak bomladni kezd, helyébe új szokás lép s idővel törvénnyé válik. Szóval, a mi még tegnap rendellenesség volt, az nem egyszer szabállyá válik s megfordítva. A Halotti Beszéd korában a mai *országba* még *urushágbelé* s a XVI. század kezdetén *világból* még *velághalól* volt. G. Katona még hibául rója föl kortársainak, hogy e helyett: 'tűzvel-vasval' így írnak és beszélnek: 'tűzzel-vassal.' A codexirodalomban *szépségű, szépséges, nagyszép* azt fejezték ki, a mit a mai *legszébb*; a *szemérem* annyit tett mint *szégyen*; továbbá *kell: tet-szik; kellemetes: szükséges; szeg: tör; bilang: szákmány; fene: szigorú, kegyetlen.* A Müncheneri codexben a mai *-hat, -het* képző még önálló szóként különválasztva igéjétől s a mi belőle foly, áthasonulás nélkül is előkerül: 'Se eskeggyél te fédre, mert nem *hatsz* egy fürtöt fejérré tenned avagy feketéjé' (22. l.) — ma már csak így lehet mondanunk: 'Se fejedre ne eskügyél, mert egy fürtöt (hajszalet) se tehetsz fehérre avagy feketévé.' Ma például így mondanók: 'Sok kereszténynek Palmaria szigetére *szám kivettettek*'; a Debreczeni codexben még így van mondva: 'Palmaria szigeten sok kereszténynek *vettettenek szám kivé*' (61. l.). Ugyan csak a Debreczeni codex így beszél: 'Mikor Valens császár ötet *szám ki* akarná *vetnie*' (104. l.) — ma ebben a rendben szólanánk: 'Mikor *szám kivetni* akarná.' Még a XVII. században is Madarásznál ott találjuk: '*Szám ki* ne *vettessünk* mennyekből' (Evang. 319. l.), a mit ma így mondanánk: 'ne *szám kivettessünk* mennyekből.'

Az igeragozásban is hasonló jelenség tüneteivel találkozunk. Nevezetesen azon kortól kezdve, a melyben a nyelvtörténet első lapja megindul, le egész a XVIII. századig igeragozásunk állandóan egységes használatot tüntet föl, a mennyiben azon igékhez, a melyek a jelentő mód jelen idejének egyes harmadik személyében *-ik* végzettel használatosak, némely idők egyes számi személyeiben más ragok járulnak, mint azokéhoz, a melyek iktelenek. A XVIII. századtól kezdve azonban a nyelv szokás ez egységes utat el kezdte hagyogatni s újabb ösvényre tért át, azaz az ikes ragozástól nagy részben elpártolt s az iktelenhez szegődött át. Midőn már az újabb szokás a nyelvben egészen elhatalmasodott, a nagy magyar nyelvész, Révai Miklós, a föl-

fedezett Bécsi codexben nyilvánuló használat alapján visszaállította a régi szokást, a melyhez utóbb az irodalom is hozzácsatlakozott. A népnyelv ellenben továbbra is azon irányt követte s követi mindegyre napjainkban is, a melyen egyszer megindult. Ismeretes mindegyikünk előtt, hogy az ikes ragozásra nézve az irodalom s a népnyelv erős ellentétben állanak egymással.

Ez ellentétek kiegyenlítését jobbról is, balról is már többen megkísérlették. Legújabban, a most folyó év kezdetén, T a k á c s István lépett ki a sorompóba egy füzetkével (Nyelvünk ik-es igéi és a Révai szabálya), melyet 'újévi ajándéknak nyújt a nemzet magyar ajkú tagjainak' s melyben a Révai megállapította használat helytelenségét iparkodik kimutatni s a magyar igeragozást általában a népies szokásra, egy részt azonban új alapokra is kívánja fektetni.

Elméletét röviden a következőkbe foglaljuk össze.

„Több nyelvész (Riedl, Szarvas, Joannovics) szerint. úgy mond, az *ik* annyi mint *ő*. E nézetben osztozok én is. de azon megszorítással, hogy az *ik* csak az oly igében helyettesíti az *ő* személyt, mely egy bizonyos képzővel bír; ellenkező esetben az *ik* pusztán toldalék, melyet a nyelv, saját szeszélye szerint, az idők folyamában egyik ily igétől eldob, a másikhoz pedig hozzácsatol.

A fentebbiekből következik, hogy az *ikes* ragozásra, melynek az élő nyelvben is kétségtelen nyomai vannak, csak oly *át-nem-ható* *ikes* igék tartoznak, melyekben az *ik*-et egy bizonyos képző előzi meg.

Az én nézetem szerint ily képzőkül a következők volnának kijelölhetők: *-l, -z, -sz*, ha mássalhangzó előzi meg őket, mint: *villámlík, vérzik, haragszik*; továbbá *-d, -od -öd (-hod -höd, -kod, -köd), -ód -öd (-kód -köd), -ud, -üd, -öz, -öz (-köz -köz)* mint: *mos-d-ik, bátor-od-ik, zár-öd-ik, vet-öd-ik, vaj-ud-ik. petyh-üd-ik, irt-öz-ik, menteg-öz-ik.*“

Szerzőnk szerint tehát az imént elsorolt igecsoportok volnának azok, a melyek az *ikes*, vagy a mint *ő* nevezi, a v e g y e s ragozáshoz tartoznának. S ha pusztán ebből és nem többől állna igeragozásunk reformja, a kérdés megoldása elég egyszerű volna s követése nem okozna valami nagy nehézséget. Van azonban a szerzőnek egy rakás *deje*. Nevezetesen „n e m t a r t o z n a k a v e g y e s (i k e s) r a g o z á s r a :

a) Noha mássalhangzó előzi is meg az *l* képzőt, az oly igék, a melyeknek átható párjuk *l* képzővel alakult, tehát az olyanok mint: *hajl-ik, boml-ik* sat; mert van *haj-t, bon-t*.

b) Mássalhangzó előzi meg az *l*-et ilyfélékben: *ill-ik, ell-ik*; de ezek se tartoznak az *ikes* ragozásra, mert az *ik*-et megelőző *l* nem képző, hanem a *tő* alkotó része.

c) Nem követik az *ikes* ragozást azon igék, melyek a

Nagyszótárban *ik*-kel vagy *ik* nélkül szerepelnek, mint: *áldoz-áldozik, esd-esdik, fuldokol-fuldoklik* sat.

d) A *szakaszt-szakad, epeszt-eped*-féle páros igék átható (?) alakjától *-oz, -éz* képzővel képezett gyakorlatos igék, mint: *áradozik, repedezik* sat.

e) A névtől *s* képzővel képezett igék, mint *útazik, dolgozik*. Épen így az igétől képezett igék, mint *változik, öltözik*.⁴

Főntebb hallottuk, hogy szerzőnk kétféle *ik*-et különböztet meg: a személyes (= *ő*) és toldalék *ik*-et. Utóbb ezekhez még más kettőt is csatol. Ezek: a *saját s á g o s ik* ilyenekben: *törik, hallik*, mert itt az *ik* se nem pusztá toldalék, se nem az *ő* személy képviselője; (ezek se tartoznak az ikes ragozásra); továbbá a *m o z g ó ik*, mely az átható ige személyétől majd elválik, majd megmarad mellette. Idevalók: *„Esz a méreg” és: „Eszik sokat”*.

Ez főbb vonásaiban a magyar igeragozásról szóló új tanítás.

Ha kérdezzük az olvasót, tisztában van-e magával ezek nyomán, mely igék követik az ikes s melyek az iktelen ragozást, meg vagyunk győződve, azt fogja felelni rá, nem, épen nem vagyok. Ha kérdeznének bennünket, mi is hasonló feleletet adnánk; pedig jól átolvastuk s iparkodtunk a szerő szavait megérteni. Például a főszabály szerint az *-oz(ik), -öz(ik)* képzős igék az ikes ragozást követik, de *áldozik, szakadozik, dolgozik* s hasonlóké mégis iktelen ragozásúak. Az *l* képzős igék, ha a képzőt mássalhangzó előzi meg, ikes ragozásúak; de *haldoklik, fuldoklik, bomlik* sat. mégis az iktelenre tartoznak. Nem követik az ikes ragozást, a melyek „a Nagyszótárban *-ik*-kel és *ik* nélkül is szerepelnek”, továbbá „a névtől *s* képzővel képezett igék”; s noha mind e két föltételt egyesíti magában, nevezetesen *ik*-kel is *ik* nélkül is áll (*vérez, vérzik*), aztán névtől *s*-vel van képezve (*vér-s*), a főszabályban mindamellett föl van említve ama példák sorában, a melyek csakis az ikes ragozásra tartoznak.

Hogy szerzőnk maga sincs tisztában magával tárgyára nézve, legvilágosabban bizonyítja a fejtegetés záradékaul oda-csatolt ama javaslata, hogy „az Akadémia állapítsa meg azon képzőket, a melyek közül ha valamelyik az ikes igében előfordul, azon ikes ige a vegyes ragozás szerint ragozandó. E megállapításnál különös figyelembe veendő szempont a volna, hogy e képzők száma mennél kisebb legyen. Így az én javasoltam képzők közül is ki lehetne hagyni az *l* képzőt.”

A szabály tehát, az Akadémia tetszésére van bízva, összeszorítható vagy tágítható. Pedig a 9. lapon azt mondja, „a nyelvtannak térde-fejet kell hajtania a nyelvsvokás előtt; a nyelvtan nem ura, hanem szolgálja a nyelvnek.”

Általában az egész elmélet nem egyéb, mint ötletre halmozott ötlet, a melyek közül egyik a másikat, az utóbbi

az előbbi, lerontja. Már az alaptétel, a melyre az új elmélet építve van, hogy tudniillik az *ik* ugyanaz, a mi a személyi névmás *ő*, szintén csak pusztá ötlet, valamint ötlet a nyelvészekre hivatkozás is — a Nyelvőr III. 441. lapján legalább ez a tétel olvasható: „Az *-ik*-et, valamint az *-on -én*-t Budenz eddigi nyomozásai mutató névmásnak tüntetik föl.”

De elfogadva, hogy az *-ik* csakugyan a harmadik személyi névmás, akkor sem értjük, miként állítható reá az igeragozás épülete; mert nem érthető és semmiféle analogiával be nem bizonyítható, hogy az *én* a *te*-re, *ő*-re vagy megfordítva, oly erővel hatna, hogy a másik kettő módosulást szenvedjen.

Ötlet továbbá a főszabály is, hogy az *ik* csak abban az esetben egyértékese az *ő*-nek, ha képzős ígéhez függed. Megokolva pedig ezzel van: „az én nézetem szerint.”

Hasonlóképen ötlet, mely sehol egyetlen szóval sincs motiválva, hogy ezek a képzők *l*, *z*, *sz*; *d*, *od*; *oz*; valamint pusztá ötlet az is, hogy az első három csakis akkor, ha mássalhangzó előzi meg őket. Ha kérdezzük ugyanis: miért? A felelet rá: azért.

S hogy újra végig ne kelljen menni az egészen, a *toldalék*, *sajátságos mozgó ik*-ről szóló tétel, valamint a szabályok és kivételek hosszú sora, mind gondolomra, hiszemre vannak építve. Például hogy a *hajlik*-félék, noha mássalhangzó előzi meg az *l* képzőt, még se követik az ikes, hanem az iktelen ragozást; mert „ezekben az *ik* csak könnyebb kiejtés végett tapadt a képzőhöz” (*toldalék ik*); vagy az az állítás, hogy „a *török*, *hallik*, *zúzik*-ban egy egészen *sajátságos ik* fordul elő, a mely se nem pusztá *toldalék*, se nem az *ő* személy képviselője.” De hogy mi ezekben az *-ik*, arra nézve nem kapunk fölvilágosítást.

... Mikor Révai a más útra tért előbeszéddel szemben az igeragozást az egységes régi használat irányadása szerint megállapította, a kortársak egy része tanítását elfogadta, más része meg visszautasította; de mindegyik fél tudta mihez szabja magát, a fölállított szabályokhoz-e, vagy nyelvérzéke sugallatához s mindegyik a maga kalauza szerint biztosan járhatott a kijelölt ösvényen. Ha valami csodálatos módon ez az új elmélet vergődne érvényre, az íróvilág segédkönyve szakadatlan gyámolításával, bár nagy nehézséggel, de valamiképp mégis csak boldogulhatna; de hogy mitevő lenne akkor a szabatos szólásra törekvő beszélő — hacsak beszéde közben minden előkerülő ikes ígének utána nem nézne, hogy ikes ragozást parancsol-e katekizmusa vagy ikteltet — azt nem tudjuk elképzelni magunknak. Én legalább részemről még hosszabb tanulmányozás után se merném magamat azzal biztatni, nem hogy hiba nélkül beszélek, hanem hogy minden harmadik ikes ígét el nem hibázom.

A bevezető sorokban mondtuk, hogy az egykor ural-

kodó törvényes használatot sokszorta megdőnti az általánossá vált újabb szokás. Az ikes ragozás kérdésében azonban manap még nem jutott el a nyelv addig a fokig, hogy a régi használattal mindenben homlokegyenest ellenkeznek. Csupán egyben, az egyes második személyre nézve szakított majdnem teljesen a multtal; az első és harmadik személy dolgában, s itt sem egységesen nyilvánulva, csak erős törekvés mutatkozik a régitől való elpártolásra s egy új irány követésére. A miben tehát a régi szokástól eltérhetünk, s nézetem szerint itt az idő hogy el is térjünk, az csupán az egyes második személy *-l* és *-sz* ragja. Erről már határozottan kimondhatni, hogy az újabb, bízvást általánosnak mondható szokás *olvasol, keresel, nézel, veszel; hajlassz, döglessz* formákat követel s az *olvassz, keressz, nécssz, hajlöl, döglöl*-féleket határozottan visszautasítja.

A többire nézve a kérdés még nem érett meg annyira, hogy megoldásához biztos kézzel hozzá lehetne nyulnunk. Ez a jövő számára van fönntartva.

A magyar műveltség oláh ajándék.

Volt nekem egy ismerősöm, derék, becsületes úri ember. Mikor azt mondta — és nagyon sokszor mondta: *„családunk! az én családom! a mi családunk!”* Ez a *-dunk, az én, a mi* olyan vastagon, olyan kövéren gomolygott ki szájából, hogy lehetetlen volt félreérteni. Még ha azt mondta volna is: *„Nemes volt, úri volt minden nemzetségem”,* világosabban nem beszélhetett volna. Azoknak pedig, a kik ezt a világos beszédet se tudták vagy nem akarták megérteni, azoknak a sűrűn közbeszótt *„anyám, a ki született Borzahidy lány volt”,* aztán *„az anyám apja, az öreg gróf Borzahidy”,* meg *„sógorom báró Tollasy”* eléggé megmagyarázták, hogy igaz, ló a gebe is, de a paripa csak paripa. Arról azonban soha se beszélt, azt soha se jutott eszébe megemlíteni, hogy apja bocskoros nemes volt, dédapja pedig egyszerű, becsületes paraszt ember.

Hát már ilyenek vagyunk. Az ősök érdemei, ebből nem engedünk egy hajszálnyit se, dicsőséget, fényt árasztanak az utódokra is. Természetes tehát, hogy valamint egyes emberek, úgy egyes népek is egyik legnagyobb, legkiválóbb dicsőségüknek tartják, ha büszkén rámutathatnak, a melyben ringatták őket, a bölcsőre, hogy takarója bibor, bársony vagy legalább is selyem volt; valamint természetes az is, hogy ellenségüknek tekintik mindazt, a ki az előkelő származás dicsőségét el akarja vitatni tőlük, s hogy lélekfogytig harcolnak, küzdenek ellene.

Nem kis dolog, ha valaki azt mondhatja magáról, mint az oláh nép: *„Én a dicső Trajanus hős legionariusainak egyenes, igaz ivadéka vagyok!”* Hogy ne venné tehát rossz néven, ha akadnak olyanok, a kik e büszke szóra azt válaszolják neki

vissza: „Csalódlod jó barátom! Te ép úgy nem vagy római, mint a hogy a Pruth folyó nem a Pol’, és minden áron el akarják tőle vitatni nemes származását?”

Minden jó hazafinak kötelessége, e szembeszökő igazságtalanságot visszautasítani. A nagy tévedést szükségkép helyre kell igazítani, föl kell deríteni, hogy az ily állítás nem egyéb, mint üres ráfogás, puszta koholmány.

Vállalkoztak is rá többen.

Egy ily hazafias vállalkozás eredménye a következő munka: *Teoria lui Rösler: Rösler teóriája.* Írta A. D. Xenopol, az oláh történelem tanára a jászvárosi (Jassy) egyetemen. 1884.

„Néhány év óta heves küzdelem folyik a külföldi tudósok közt ama kérdés fölött, vajjon az oláh nép folytatása-e a római gyarmatoknak, vagy csak jóval utóbb lépte át a Duna folyamát s telepedett meg Dárcziában.”

E szavakkal nyitja meg művét Xenopol s az oláh nép rómaiságának sorba veszi elleneseit: Sulzert, Schafarikot, Kopitárt, Miklosichot, Rösler, Bidermant, Tomascheket s Hunfalvy Pált. s tudományának tárházából előkeresve legjobb fegyvereit egyenként szembeszáll ellenfeleivel. Mi csak azon erősségeit vesszük tüzetesebb vizsgálat alá, a melyeket a nyelv vallomásainak köveiből rakott egybe.

Hunfalvy Pál *„A rumun nyelv”* című dolgozatában (Nyelvt. Közl. XIV.) a többek közt ezt mondja: „A rumun nyelv érintkezése a magyarral akkor kezdődött, a mikor a magyar államilag és egyházilag már meg volt alakulva; tehát a rumun nyelvnek nem volt s nem is lehetett hatása a magyar nemzet pannoniai történeteire az első századokban. Pedig kellett volna lennie, még pedig akkorának, hogy a Tiszán túli és erdélyi magyar nyelv épen azon arányban rumunos volna, a milyenben valóban szlávos.”

Hunfalvynak állítása, felel rá Xenopol (249.), telve van alaptalanságokkal. Azt mondja, hogy az oláh nyelvnek nem volt hatása a magyarra? Egyetlen egy pillantat, a melyet a magyar nyelvre vetünk, épen az ellenkezőről győz meg bennünket.

S ezzel hozzáfog a tarthatatlan állítás megdöntéséhez. Előrebocsátja, hogy nem teljességükben közli ama szókat, a melyeket a magyar az oláhtól vett kölcsön, hanem csak a fontosabbakat, egyelőre azokat, a melyek az állami és politikai intézmények s a vallás köréből valók s általában a melyek a két nép műveltségi viszonyaira fényt derítenek.

A ki kissé mélyebben tekintett bele ama viszonyba, a melyben a magyar nyelv és az oláh régibb időtől fogva egymással állottak s tüzetesebben vizsgálta a hatást, a melyet egyik a másikra gyakorolt, eleve is tisztában lehet magával

Xenopol fölfedezéseire nézve. Mi is azzal a meggyőződéssel kezdtünk hozzá az oláh hatást bizonyító nyelvi adatok sorozatának áttekintéséhez, hogy újat vajmi keveset találunk köztük, vagy ha találunk, ezek nagyobbára olyanok lesznek, a melyeknek legtöbbje után vastagra festett kérdőjel függeszthető; el voltunk készülve rá, hogy a sorozatnak egy más része valószínűen csupán a külső látszatra épített egyeztetések lesznek, a melyeknél a szerző a szöegység megállapításához megkívántató különféle mozzanatokot egyáltalában figyelembe nem vette; arra azonban, a mit tapasztalnunk kellett, megvalljuk, korántse voltunk elkészülve. Akkora késületlenséget, oly csodálatos tájékozatlanságot, mint a minőről nyelvi kérdésekben ez a 'Rösler teoriája' tanúskodik, egy egyetem tanártól, egy oly írótól, a ki azzal a követeléssel lép ki a nyilvánosság sorompója elé, hogy szavát a tudomány emberei komolyan számba vegyék, valóban nem vártunk.

A műveltségi cikkek, mint a nyugtaleetlen vándor. országról országra járnak, s még jól meg se melegedtek egyik helyen, újra nyakukba veszik a nagy világot: haladnak tovább más helyre, más hazába. S a nép, a melyhez ellátogatnak, mindenkor szívesen, barátsággal fogadja őket s nagyobbára saját idegenből hozott nevükön iktatja be honosainak névsorába, de megpolgárosítva őket. Természetes e szerint, hogy minden nép, ha e világpolgárok egyik-másikával idegen földön találkozik, nyomban ráismer saját földijének mására; valamint természetes az is, hogy minden 'jó hazafi' az idegent tartja tőle szakadottnak, nem pedig megfordítva. Az avatatlanknak ez a csalódása érthető és megbocsátható; egészen másképp áll azonban a dolog azzal, a ki számot tart a tudós nevezetre. Ennek tudnia kell, hogy egyen kívül a többi mind ajándékba kapta nevezetével együtt a cikket; de nem csak ezt, tudnia kell azt is, honnan indult ki s lépésről-lépésre hogy haladt egyik néptől a másikhoz. Az oláh tudós Xenopol azonban, talán hogy erőre kapjon s egy lépést előre tegyen az új szólás: 'canis a non canendo', minderről semmit sem akar tudni. A *zsák* szót például a magyaron kívül föl tudja mutatni a görög: *σάκος, σάκος*, latin: *saccus*, olasz: *sacco*, spanyol: *saco*, francia: *sac*, oláh: *sac*, német: *sack*, angol: *sack*, szlovén: *sak*, szerb: *sak*, orosz: *sakü*, cseh: *sak*, lengyel: *sak*, s a 'Rösler teoriája' szerzője kikapja e nagy csoportból az oláh szót, a magyart odaveti mellé s minden megelőző kutatás, a kellő mozzanatoknak figyelembe vétele nélkül kimondja, hogy a *zsák* a magyarba az oláhból került. Ugyanílynemű szók még, a melyek Xenopol szerint mind az oláhból jutottak át a magyarba, a következők: *kupa*, *vípera*, *uzsora*, *iskola*, *korda*, *pásztor*, *regula*, *summa*, *guta*, *rózsza*, *menta*, *kád*; *suba*, *bot*, *berek*, *lakat*, *csatorna*, *kömény*.

szecska, szappany, eczet, kukis, szombat, szent, pogány; csonka, bolt, szamár, kurla.

A kölcsönvételnek elengedhetetlen kelléke a teljes alaki és jelentésbeli egyezés. Ha tehát két nyelv szava a kölcsönvevő nyelv hangtani sajátságainak leszámításával egyik vagy másik tekintetben egymást nem fűdi, kölcsönvételre egyáltalában nem lehet gondolni. A magy. *paradicsom* például nem lehet képmása sem a perzsa *pairidiēsa*, sem a görög *παράδεισος*, lat. *paradissus*, olasz *paradiso*, fr. *paradis*, sem a ném. *paradies*-nak, mert a magyarban nem mutatható ki se egy szóvégi magánhangzóhoz járuló *m* hang, se *s*-nek *m*-re változása. Xenopol e legelső *s* legszükségesebb föltételt számba se veszi *s* egységes szóknak állítva, a magyart az oláhból származtatja ezekben: oláh *páreche* : magy. *pár*, oláh *momăe* : m. *mamuk*, o. *vargă* : m. *virgács*, o. *căpătănă* : m. *káponya*, o. *porumb* : m. *galamb*, o. *făsola* : m. *faszuly*, o. *mască* : m. *maskara*, o. *soartă* : m. *sors*, o. *alac* : m. *alakor*, o. *anison* : m. *anis*, o. *fust* : m. *füstély*, o. *cearcă* : m. *czirkalom*, o. *mezină*, *mezdină* : m. *mesgye*, o. *țireasă* : m. *cseresnye*, o. *moară* : m. *malom*, o. *rupe* : m. *ront*, o. *însel* : m. *csal*, o. *coția* : m. *kocsi*, o. *locuină* : m. *lakás*, o. *poruncă* : m. *parancs*, o. *zămos* : m. *zamatós*, o. *perlău* : m. *párlúg*, o. *păun* : m. *páva*, o. *baiă* : m. *bánya*, o. *aur* : m. *arany*, o. *sicriū* : m. *szekrény*.

Szerzőnk egybevetéséből látható, hogy az összehasonlító nyelvtudománynak még ábéczéjével sem ismerkedett meg. Egyeztetései nemcsak az idegen, hanem saját anyanyelve hangtörvényeiben való teljes tájékoztatlanságáról is félre nem érthető vallomással szolgálnak. Az oláh nyelv, a mint erről az analogiák egyhangúlag tanúskodnak, mind az eredeti mind az idegen szókban a szókezdő *scr-*, *str-*, *zgr-*, *zdr-* hangcsoportot változatlanul megőrzi, pl. lat. *scribo* : oláh *scriu*, lat. *scrofa* : olh. *scroafă*, lat. *strabus* : olh. *strămb*, lat. *striga* : olh. *striga*, lat. *struthio* : olh. *struț*; orosz *skripka* : olh. *scripcă*, szerb *skrob* : olh. *sbrób*; ószl. *strana* : olh. *strana* sat. Xenopol azonban ez állandó hangjelenség ellenére tény gyanánt ki mondja, hogy a lat. *scrinium* az oláhban *scriñ* vagy *scrii* helyett *sicriū* lett, s ebből való a magyar *szekrény*. Az *anison*-t, melyből szerinte a magyar *anisz* való, eredeti oláh szónak vagyis a latinból származottnak tartja. Holott a példák mind arra vallanak, hogy a latin *-um* végzet az oláhban nyomtalanul elmarad, mint: *vinum* : *vin*, *vadum* : *vad*, *foenum* : *fân*, *lignum* : *lemn*, *scabnum* : *scaun* sat. *Secica* (magy. *szecska*) hasonlóképen eredeti oláh szó s a lat. *seca(re)* igének a származéka. Ez igen szépen hangzik s egyéb hibában nem is szenved, kivéve hogy először *seca* igét az oláh nyelv nem ismer; másodszor, hogy a *-ca* nem deverbális, hanem denominális képző; s harmadszor ha még az volna is a *seca+ca* alig válhatott volna *secică*-vá. *Mintui*, mondja

Xenopol, vagy *manu+tucri* vagy *man+tenere*-ből származott. Az előbbi azért lehetetlen, mert az oláh nem ismeri a *tucri* igét, a második meg azért, mert *tenere* az oláhban nem *tui*, hanem *ținea*. Nevezetes még, hogy a *perlau* a lat. *perlato*-nak a képmása, vagyis az oláhban a *lugzó* (kád) voltaképen annyit tesz mint : m e g m o s o m.

Ezekből következtetést vonhat az olvasó, hogy mennyire lehet beavatva tudósunk a magyar nyelv hangtörvényeibe. Az olyas jelenségek, hogy a magyar, ha igét vesz kölcsön. azt képzővel, még pedig rendesen *-l-el* látja el, pl. lat. *circa(re)*: magy. *czirká-l*, horv. *verbova(ti)*: m. *verbuvá-l*, ném. *reisz(en)*: m. *rajsz-ol*, *rajszol sat*; hogyha latinból vesz át névszót, az mindig a nominativust tünteti föl, vagy egykét esetben az accusativust, mint: lat. *globus*: m. *golyóács*, l. *templum*: m. *templom*, l. *evangelium*: m. *evangéliom*; l. *paradisum*: m. *paridicsom*, l. *Aegyptum*: m. *Egyiptom sat*; hogy az igeen *-lla*, *-lle* végzetet szereti *-lna-ra* változtatni, pl. lat. *anguilla*: m. *ángolna*, l. *ampulla*: m. *ámpolna sat. sat*. nyelvészünknel figyelmet sem érdemelnek s azért semmi akadályt, semmi nehézséget sem okoz, hogy pl. a magy. *ment* ne az oláh *mint-ui*-ből, a m. *ront* az oláh *rup-* vagy *rump(e)*-ből származzék; hasonlóképen egész könnyűséggel kimagyarítható, hogy a m. *templom*, *czirkalom*, *virgács* szavak nem latin *templum*, *circulum*, *virgas*, hanem az oláh *templá*, *cearcán*, *vargá* formákon alapszanak; szintűgy magától érthető, hogy mivel a lat. *capella* a nyelvek legtöbbszörében meghonosult, az olh. *cápilna* is szükségkép a latinnak a képmása, a magyar tehát természetesen az oláhból való.

A mennyire hiányosak, fogyatékosak azonban mind saját mind az idegen nyelvek jelenségeinek megítélésére vonatkozó ismeretei, ép oly nagy jártassággal látszik birni a trák nyelvben. Szavaiból megértjük ugyanis, hogy *bordély*, *dajnál*, *szeccél* az oláhon keresztül a trák nyelvből jutottak át a magyarba.

De a mi leginkább megcsodáltat bennünket, az a nem is tudom minek nevezzem, az a tájékozatlanság vagy kritikátlanság, a mely a mű e szakaszának minden betűjéből kisért. Van több a tudományos világban szerte ismert s közösen forgó dolgozat, a melyek az oláh s a vele szomszédos nyelvek közti viszony földelítésével s e nyelvek egymásra hatásával foglalkoznak, nevezetesen a melyek az oláh nyelvben meghonosult idegen elemek hosszabb rövidebb sorozatát tartalmazzák. Ezekről a szerzőnek nincs semmi tudomása; csudálatos állításainak egész sora legalább másra alig enged következtetnünk. Kétségtelen tény, megdönthetetlen igazság például, hogy a magy. *szombat*, *szent*, *parancs(ol) sat.* az ószl. *sabota*, *svetü*, *porac(ti)* szavaknak képmásai; s szerzőnk mindamellett e szokat a magyarral az oláhtól véteti kölcsön.

Így bánik el a többi, részint a szláváságból, részint a

latinból átkerült magyar szóval is, a melyeket mind kivétel nélkül oláh tulajdonnak foglal le.

Ezek és ilyenek azok a nyelvi tények, a melyekkel az oláh tudós Hunfalvy állítását, hogy „a mi oláh elem van a magyar nyelvben, azok a társadalom legalsóbb rétegeinek s leginkább a pásztori életnek köréből való s nem is a megtelepedés első századaira vezethetők vissza, hanem jóval későbbi korra vallanak”, nem csak megczáfolja, végkép megsemmisíti, hanem ez állításnak éppen az ellenkezőjét bizonyítja be, azt, hogy a magyaroknak, a mint vallásuk terminológiája mutatja, oláhok voltak a kereszténységben oktatóik, valamint hogy műveltségük nagy részét is az oláhoknak köszönhetik.

A „Rösler teóriája” nyelvi részének eme mutatványából, a nélkül hogy a csalatkozás veszélyének tenné ki magát, bátran vonhat immár következtetést az olvasó a mű többi részére nézve is; tiszta képet alkothat magának arról, minő fegyverekkel lép ki a sorompóba. ront neki „az ő oláh dicsőség” agyarkodó ellenségeinek, s mint sújtja porba, mint teszi őket egyiket a másik után, semmivé.

Záradéku tartozunk még egy észrevétellel.

A mű homlokán a „Teoria lui Rösler” cím után e szavak vannak függesztve: „Ajánlva a hegyeken túli románoknak”. Hosszasan fontolgattuk, többször meghánytuk-vetettük, vajjon hova célozhat e szavaival a „dicsőség” vitézkedő apostola. Bármiként forogtunk is azonban jobbra balra, bárhogy iparkodtunk is más értelmet olvasni ki belőle, az semmiképe se sikerült. Végre is eme kettőnél állapodtunk meg. A „hegyeken túli” jelző világos tagadása a „magyarországinak”; vagyis e szavával szerzőnk Magyarország ama területét, a melyen oláhok laknak, a magyaroktól bitorlott földnek tekinti s az oláhság jogos birtokának jelenti ki; más szóval, Erdély havasait, a Bánságot, Bihart, Marmarost, Szatmárt sat. nem ismeri el Magyarországnak. Ez mindenesetre nyugtalaníthat bennünket, de bizzunk a gondviselésben. Másik értelme e helynek a következő. A független Románia népsége rég meg van győződve. át meg át van hatva ama tanítás igazságától, hogy az oláhság a rómaiak egyenes ivadéka s mostani lakóhelyét Trajanus óta tartja elfoglalva; a „hegyeken túli románság” azonban még ingadozó. e hitében még nincs teljesen megerősödve; őket akarja, őket kívánja a moldvai egyetem tudósa meggyőzni — csakis az ő számukra írta meg művét. Ha valóban ez az értelme az idézett helynek, akkor mind értelmiség mind műveltség dolgában végtelen alatt fokon kellene állnia a „hegyeken túli románságnak”, A. D. Xenopol annyira együttgyűeknek tartja őket, hogy bármi képtelenséget el lehet hitetni velük.

Meg vagyunk győződve, hogy maga az oláh intelligencia, a józanabb rész, tiltakozni fog nem csak e föltevés, hanem az egész mű tartalma ellen is.

SZARVAS GÁBOR.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Zöld. Rég ideje várom már. de némi csodálkozással tölt el, hogy hiába várom. hogy Miklosich, Budenz vagy más a hivatottak közül, a kik a magyar nyelv idegen elemeivel foglalkoznak, a *zöld* szó megfejtésére is sort kerítsen. A mit ők nem teljesítettek, megteszem én.

Azt hiszem, nem lehet semmi kétségünk arra nézve, hogy eredetét a szlávsgban kell keresnünk.

Két szó is ajánlja magát, a melyeknek mindegyikére visszavezethető, a *zöld* eredetijének. Egyik az ószl. *selenn*, úszl. *selen*: gr ün, a másik az ószl. *zlütü*, úszl. *zlüt*: gel b. A jelentéskülönbség nem okozhat semmi nehézséget, ha figyelembe vesszük, hogy e két szint egyszerre is, egymásutánban is (fokozatosan) ugyanazzal a kifejezővel jelöljük, mint: gör. *γλωφύτ*: grünlích, gel blich; lat. *galbinus*: grünelb, gelblich; lat. *viridis* (grün): alb. *verdó* (gelb).

Egyébként a magyar alak (zöld, zeld) szókezdő z-t föltételez. Arra lehetne tán gondolnunk, hogy ez esetben a *zöld-en* alak volt befolyással a *zlüt*-ra. (Vö. ószl. *zlüti*, *zlütü*, *zlütü*: galle).

Tudtommal azonban, valamint egyéb nyelvekben úgy a magyarban sincs kizárva annak lehetősége, hogy l-ből ld, szintűgy mint n-ből nd fejlődhessek. SCHUCHARDT HUGÓ.

Vő, vivő. A Nyelvőr legutóbbi (febr. 15-ki) száma 72. lapjának azon állításához, melyben Csapodi István az összerántott *vő*-t, a *vevő*-én kívül, a *vivő* rövidítésének is elfogadja és tanítja tisztán s egyszerűn csak azon a réven, mert azt a gömörmegyei búcsújárókra fogott versikében így hallotta: „Megájják ő, a keresztvő sat. a mi, szerinte azt tenné, hogy: „Megájják ő, a kereszt-vivő“ bátorkodom a következőket megjegyezni.

Elsőben is nemcsak a gömöri barkóknál, hanem palócságszerte ismeretes ez a günydalicza. De azután a világért sem a *vivő*, hanem csak a *-vel* átolvadott rövidítésekép. Ki a palócságot nem a gyakorlatból, hanem csak tanulmányból ösmeri is, bőven fogja tudni, hogy abban a *-vel -val* (kéz-*vel*, láb-*val*) vagy teljes épségében járatos, vagy pedig a kevésbbé érintkező völgyek lakóinál *vő vő* (kéz-*vő* láb-*vő*) alakjában hangzik.

Tehát: „Megájják ő (néha: kend) a kereszt-*vő*“ annyi mint kereszt*vel*.

Jót állhatok érte, hogy egyetlen palóczvidéki ember sem értette ezt másképen soha.

Megjegyzem végre, hogy igazat vallva, részemről mindenkor csak így hallottam e daliczát: „Megállják ken a keresztvő, hadd pesejjen Katu nenő.“

És hát a ,megállýék ő' módján tudtomra soha sem is konstruál népünk, s annál kevésbbé él appositívóval: ,ő, a keresztvivő.'
SZVORÉNYI JÓZSEF.

A Nyelvőr legutóbbi füzetének 72. lapján olvasható eme gömöri versben: ,Megájék ő a keresztvő' az utóbbi szó nem ,keresztvivőt' tesz, hanem a ,kereszt' szónak -vel-ragos palócz alakja. Bizonyságul elég lesz ama tréfás versnek egy más változatát idézni, melyre hallomásból emlékszem: „Megájék ké a keresztveő, had pészéjjék Panna nene egy csőbörveő!”
SIMONYI ZSIGMOND.

Tarmak. Alszeghy János a Nyelvőr XVI. k. 80. lapján fölhozza a ,Tarmak napját' több helyet is idézván, a hol e szó ,*Tormákon*, *Tarmákon* és *Tarmarkon*' alakban található bizonyos körülírással együtt, mint: ,vásár estén' és ,vásárok előtt való napon'.

Gondolom, hogy ez olvasási hiba s az illető helyeken *T* helyett *F* áll, a mikor kikapjuk a *Formark*-ot (vormarkt), vagyis ,a vásárok előtt való napot', a mikor czéhbeli még nem árulhatott.
HERMAN OTTÓ.

A legutóbbi füzet 80. 81. lapján olvasható *Tarmak*, *Tarmark* valószínűleg hibás olvasat e helyett *Formak*, *Formark* (vagy legfőllebb: *Farmak*, *Farmark*).

Az idézetek világossá teszik, hogy a vásár előtti időről, tehát a német *vormark*-ról van szó. Emlékszem is, hogy a Nyelvőrben valahol közölve volt ez a kifejezés: *formark* *hetibe*. (Hogy hol és honnan, arra nézve talán fölvilágosítást adhatna az új Tájszótár szerkesztője.)

SIMONYI ZSIGMOND.

Kerép. E szóhoz Négyesy (Nyr. XVI. 94. l.) a következő észrevételt csatolja: „*Sárkerép*. Ez összetételnek mindkét része elavult szó; jelentése: sárga hajó (vog. kerep).“

Első tekintetre úgy látszhatik, mintha ős-ugor szó volna annival inkább, mert CzF. szótára szerint „a *kamaszi* szamojéd nyelvben is *kerep* a. m. hajó.“ Ha azonban tovább puhatolódzunk, azt találjuk, hogy ugyanaz a szó az összes keleteurópai népeknél el van terjedve; megvan a szlávságban, az oláhban, újjörögben sat. Így hát mind a magyar, mind a vogul nyelvben idegen eredetű, a mint hogy Miklosichnál is föl van véve (Nyr. XI. 268.). CzF. *kerep* alakjában idézik s így írják botanikusaink is. Egyébiránt *kerepes*-t is ismernek szótáraink mint hajónevet, és *Kerepes* helysége is innen vehette nevét.
SIMONYI ZSIGMOND.

Szíveskedni. Ha azoknak a helyeknek egymástól való távolságát nézzük, a melyeken a nép a *szíveskedni* igét az

eddig közlések szerint „szívesen tenni, cselekedni” jelentésben használja, szinte mondhatjuk, hogy ez a jelentéshasználat nem egyes vidékek provinciálizmusa, hanem talán ország-szerre ismeretes.

Én ebben a jelentésben való használatát Győr megyében, Bónyón hallottam, még pedig jelen és múlt időben egyformán.

Épen egyik, falunktól távolabb eső pusztára kellett utaznom, midőn egy asszony. kinek férje akkor ott azon a pusztán volt, megállította kocsimat s a kocsist megkérvén levelet adott át neki, hogy azt vigye el férjének. A kocsis a neki nyújtott levelet azzal a felelettel vette át: „Igēnis! szíveskēdēk elvinni!” A *szíveskedni*-nek „szívesen elviszem, szívesen megteszem” jelentése ebben a mondatban világos.

Ugyan ilyen használatát hallottam egy szomszéd komárommegyei helységben is egy asszonytól. Ő azonban győrmegyei származású levén, úgy hiszem a *szíveskedni* igét innét vitte magával oda. Ennek az asszonynak családjával jó ismeretségben állván, egy ízben betértem hozzájuk. Épen süret ideje lévén. édes musttal kínált erősen, hogy igyam. „Csak tessék. úgymond, szíveskēdēk ám még többel is.”

Egy másik asszony meg korán érett gyümölcsöt, a mint mondják, kóstolót hozott hozzám. Én szívességét megköszönve azt mondtam néki: „Miért nem tartja meg magának, otthon gyermekei jó ízűen megennék?” Miután azonban kinyilatkozatta, hogy azoknak otthon elég maradt, ajándékát én elfogadtam és megköszöntem. „Igēn szíveskēttem vele” válaszolá s azzal eltávozott.

TOLNAI JÓZSEF.

Helyezkedjünk számtani alapra! Én is azt tartom, hogy az első füzet harmadik kérdésében fölvetett peres ügyben irányadóul fogadjuk el a szerkesztőségtől is ajánlott számtani alapot; mert csakugyan a kelet nem egyéb mint egy három különböző egységben kifejezett időmennyiség. Tehát sose tűnődjünk azon, vajjon számlálónak vagy nevezőnek kell-e írni a hónapot, hanem írjuk a keletet rövidítve egyszerűen így: 1886. 12. 18; vagy a hogy még czélszerűbb: 1886. XII. 18. Ezen írás, mely magyarul levelező kereskedőink számolatjain és levelein gyakran látható, csakugyan számtani alappal bír; a mennyiben a különböző időegységek nagyságuk szerinti rendben egymásután vannak írva, tehát ép úgy a hogy a számtanban a több nevezetű összetett mennyiségeket szokás írni. A törtes írás ellenben nem bír semmiféle számtani alappal; hiszen ezen írásmód analógiái a számtanban ezek volnának: $18\text{ m } \frac{5\text{ dm}}{5\text{ cm}}, 3\text{ } \frac{0\text{ f}}{6\text{ in}}, \frac{34\text{ fr}}{36\text{ hr}}$ sat. illetőleg ezek: $18\text{ m } \frac{3\text{ m}}{5\text{ dm}}, 3\text{ } \frac{4\text{ in}}{6\text{ in}}, \frac{36\text{ hr}}{24\text{ fr}}$ sat.

A keletnek törtes kifejezését a fölhozott többi törtes rövidítéssel együtt csakis azon ósdi világ örökségének tudom

tekinteni, melynek a furcsaságban és a rendtől való eltérésben telt kedve, s mely annál szívósabban ragaszkodott privilegizált kivételeihez, mentül kevésbbé lehetett őket megokolni. 1801 így írva 801 sem rövidebb amannál; de az ósdiságnak jól esett, hogy az ezret nem a rendes helyére a nyolczszáz elé írhatta. Ilyen kedveltjei az ósdiságnak, habár újabbkori ósdiságnak a példa gyanánt fölhozott c/m és társai, a melyeknek helyébe a nemzetközi méterkongresszus *cm.*, *mm.*, *kg.*-ot sat. javasol. Idővel még megérjük, hogy a *Frankfurt a. M.* is engedni fog a *Frankfurt a. M.*-nak; hiszen nem csak a magyar nem írja a tudniilliket rövidítve így t/u , hanem a német is így rövidít: *d. h.*, *d. i.*, *u. a.*, *z. b.*, és nem így: d/h , d/i , u/a , z/b .

Az évnek, hónapnak és a napnak egy sorba írása a német kereskedőknél is szokásos; természetesen fordított rendben mint nálunk, tehát 18. 12. 1886; illetőleg: 18. XII. 1886.

A mi a postát illeti, arra nézve bátor vagyok megjegyezni, hogy kezem közt van a budapesti főpostának egy nyugtatótánya ezen kelettel ellátva: 1885. XII/26 — választó vonallal ugyan, de egy sorba írva — és egy Szegedről érkezett levelem, melyen a helyegzés ezen keletet mutatja: 86. X. 13. — egy sorban és minden választó vonal nélkül. S én a magam részéről nagyon is helyeslem, hogy a magyar posta még akkor is, mikor számokkal jelöli a hónapot, a magyar kiejtés követelte rendhez tartja magát. Mert még azon esetre is, ha csakugyan szükség volna egy világszerte kötelező közmegállapodásra, a miben különben Tamás vagyok, még akkor is bizonyára a magyar kiejtés szerinti rendet kellene nemzetközivé emelni, mert ez a nyelvtől függetlenül tisztán számtani analógiákkal támogatható.

Ezen kérdésben tehát a német ép úgy beadhatná a derekát, a hogy szó nélkül el kell tűrnie, hogy a háromszáz huszonötöt 325-nek írja, holott dreihundert fünfundzwanzig-nak mondja.

RUCSINSZKI LAJOS.

Fattyú. „Fehér leszek mint a hattyú,
Nem kell nekem barna fattyú.”

(Népdal.)

Kassai József „Szó-Könyve” azt mondja: „fatjú est metathesis ex fajtú. loco fajzatú”; az ő nyomán Czuczor-Fogarasiék is így: „e szó a faj gyökből származik, mintegy fajató v. fajadzó.”

Nem akarom ez állítások tarthatatlanságát czáfolgatni, hiszen a ki a magyar nyelv törvényeit ismeri, átlátja, hogy az egész okoskodás homokra van építve. A magyar *fattyú* kölcsönvétel abból a nyelvből, mely neki a *poronty*, *góbi*, *kópé*, *pulya* szavait adta; ez a nyelv pedig az oláh. E szónak multja a magyar nyelvben elég messze terjed; már a leg-

első szótárak és nyelvemlékek tudnak róla. „Fattyú: spurius, nothus, adulterinus C. MA. PPB. Fattyak espotallya: brephotrophia C. Senky fattyw az en egyhazamba be nem meheth tyzed zygh JordC. 248. (Az anty crystwsnak) lezen ew eredeti fattywsagbol ErsC. 571. Te hyres kurua meg fattiaztal. es fattyadat el haguan ide jewttel RMNyE. III. 40. 41. Fattiak vattok nem fiak Sylv: ÚJT. II. 110. Helt: ÚT. Ji. 5. Mel: SzJán. 81. 308. Az ő magzatit, nem bitang fattyait az anya engedelemben tartóztassa Matkó: BCsák. 412. A fattyak és tisztátalan ágyból való zab gyermekek Com: Jan. 120. No kurv' asszony fattya hol levél eddig Fal: NE. 25.“

Világos nyomait elkísérhetjük tehát az adatok tanúsága szerint a XV. századtól napjainkig. Mindenütt, a hol magyarság lakik, tudnak róla s épen ez okból jó régi kölcsönvételnek kell lennie. A szó eredetijét, mint föntebb említettem, az oláh nyelvben találjuk meg, a hol így hangzik: *fet*: lat. *fetus*. Az összes román nyelvek ismerik: „olasz. kat. sp. port. *feto*; prov. *fet*, *fetus*; fr. *fetus*, *foetus*“ (Cihac Dict. d'etym. daco-romane, élem. latins.). A mai oláh *fet* alak, a mint első tekintetre is kitetszik, nem lehet képmása a magyar *fattyú*-nak. A két szónak egybetartozását tehát csak egy oláh *fetu* alak engedheti meg. Az oláh nyelvben ugyanis volt egy idő, mikor még a végső *u* hang teljes értékben volt, mikor még e mai szavakat *om*: ember; *domu*: úr; *gät*: torok; *bärbat*: férfi sat. így ejtették ki: *omu*, *domnu*, *gätü*, *bärbatu*. A magy. *fattyú*-ban következésképen még az egykori oláh *fetu* alakot ismerjük föl s a mint az analogiákból is látszik, ez nem egy föltételezett alak, hanem olyan, mely egykor, tehát abban az időben, mikor a magyar átvette, az oláh nép nyelvében élt.

Az oláh *fetu* szó *t* hangjának *ty*-vé válását megvilágítja a következő egybevetések: *lapta*: *lap/ya*; *sarkan/ü*: *sarkan/tyü*; *hós/ta* (hochstadt): *hós/tya*; *kár/ta* (charta): *kár/tya*; *csikol/ó*: *csikol/tyü*; *fogan/ó*: *fogan/tyü*; *kopol/ó*: *kopol/tyü* sat.

A szónak jelentésváltozata sem okoz nagy nehézséget. A kölcsönvétel első idején mindenesetre *magzat*, *gyermek* jelentéssel kellett birnia, épen úgy mint a *porontynak*, *pereputynak* s csak későbbben vált ki ebből mai gúnyos jelentése.

ALEXI GYÖRGY.

Pujka, pulyka. *Alexi György* Nyr. XVI. 69. l. részben revindicationalis értekezésében a *pulykára* is reátér, kiindulván Páriz-Pápai szótárából, hol a *pulyka* „urogallus, tetras, gallus numidicus, gallina Africana“, vagyis szerintem egy egész madárgyűjtemény; kivált a midőn még azt is hozzáadjuk, a mi a Bod Péter-féle kiadásban (1767) van, t. i. „meleagris és gallus indicus.“

Eszembe jutott, hogy Páriz-Pápait a Pápai-Páriz rostájára vetem s meglátom, vajjon mi lesz az eredmény.

Sorra vettem a dolgot s azt találom, hogy a latin-magyar részben az ,urogallus' nincsen meg, a ,tetrao' pedig ugyanitt *tűzok* (!); a ,gallus indicus, numidicus' nincs meg, a ,gallina Africana' azonképen; a ,meleagrides' ellenben megvan s *indiai tyúkokat* jelent. Rámentem azután a *tűzok*-ra. Ez ,tarda, bistarda, otis.' Ezek közül ,tarda': *tűzok*; ,bistarda' nincs meg; ,otis' megvan s *tűzok*. Minthogy a ,meleagris' tulajdonképen a ,gyöngytyúkot' illeti. utána mentem; de ,gyöngytyúkot' nem találtam; de sőt hiányzik, az ,urogallus' után indulva a ,vadpáva, siket- vagy süket fajd' is. Immár csak a ,fajd' volt hátra. Hát ez azután először ,rusticula, tetrax; ein schnepff. wasserhühnlein', másodsor ,urogallus, rusticula; ein auerhahn, ein schnepff!' Lássuk immár, mi legyen a ,rusticula' a latin-magyar részben. Hát ,harkály'; a magyar-latin részben pedig a ,harkály' helyesen ,picus, picus martius, picus varius'; ,snefmadár' pedig helyesen ,rusticula.'

Ezen a téren minden lépés mintha csak ingó lápon haladna s ez mindinkább érleli bennem a szándékot, hogy régi, jobb szótáraink állattani elemeit rendbe kellene szedni, mert a pulykáról harkályra, sőt sneffre jutni mégis csak sok; de sőt, hogy mindegy. akár auerhahn, akár schneff, ez hajmeresztő!

A Linné-féle igen conservativ nomenklatura révén így áll a dolog.

Pulyka: Meleagris gallopavo, truthuhn, közönségesen Indian; hibásan föltéve azt, hogy keletindiai.

Süketfajd: Tetrao urogallus, auerhahn; τετραών, a kelta ur (latin urus) és gallus: ős kakas.

Gyöngytyúk: Numida meleagris, perlhuhn. Numidiából származván, faji neve Meleager argonauta leánytestvéreitől ered. kik bátyjuk halála fölött búsulva, gyöngytyúkokká változtak. melyeknek tollazata könnyekkel van ékesítve. Innen ered a meleagris is, melyet a XVI. és XVII. század írói hibásan fogtak reá a pulykára. A gyöngytyúknak közkeletű szinonimja a ,gallus numidicus' és ,gallina africana'; holott a pulyké a ,gallus indicus'.

Világos, hogy azokban a latin nevekben, a melyekre PP. a pulykát vonatkoztatta, három kiváló madárfajnak neve bujkál s a szótár részeiben kutatva, még beléjátszik a tűzok: ,otis tarda et tetrax'; a sneff (ma szalonka): ,scolopax rusticola'; a wasserhühnchen (vizicsirke): ,gallus aquaticus'; végre a harkály: ,picus in genere.'

En azt hiszem, hogy csak ez a mód adhatja a jövőben a nyelvésznek azt a szilárd alapot, a melyre szüksége van.

A mi magát a *pulyka*, *pulyka*-nak a ,pullustól' való le- származtatását illeti. engem az Alexi czikke nem győzött

meg. Elfogadnám, mert érteném. akkor. ha a pulyka valami kolibri nagyságú madár volna; de a pulyka természetessége az a diminutivum sehogysem illik. Azt hiszem, többet ér a gyermek, mikor e madár hangját utánozva mondja:

(Jércze) „*Puj*; pí, pí, pí, csak-csak-csak;

Csákúgy élünk csak-csak-csak!”

Felel a pulykakakas:

„Kudulással is eltartalak!”

Nekem úgy rémlik, hogy az a *pulyka* is csak oda tartozik, a hova a *szerkő*, *bakcsó*, *lotyó*, *pintyőke*, *pipíske*, *cséka* sat. t. i. a hangfestő nevek sorába; épen úgy, mint a német *truhahn*, a szépségi *pokkerl*, a felsőmagyarországi tót *morka* Ennek és az egész Miklosich-féle változatnak hanganyaga szerintem ott van a pulyka változatos szólamában.

HERMAN ÖRTÖ.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Személy és egyéb nevek régi okiratokból.

1525. Orvos János, Virrasztho János. Kőmives Bálint — Báthory András jobbágysai.

XVI. század. Ónkannagyártó.

XVI. század eleje: wrtex ligni wlgo lwb (tán helyesen: luh) sive Keregh. (Krassói Okl. I. 506. l.)

1633. Nobilis Andreas Szabó, alias Erszenygyártó, de Sajó Szt. Péter.

1529. Forintverő. személynév.

1529. Sarkantyugyártó Miklós, Kerekgyártó Benedek, Lakatgyártó György, Pozthometheo Kristofor, Ewthwes János — győri polgárok és lakosok.

1459. Zwzlyan — puszta Esztergom megyében.

1323. Árpataarló — birtok Szerém megyében.

1380. Johannes, dictus Nyálas.

1360. Silva Molum-láb — Valkó vármegyében.

1457. Pulvinar de Barhano; unum Tapetum: una Naswa. Sex cooperturae capitis vulgo Haythakaro, unum Zewnegh; una pecia tafota.

1459. Sovágó János, Sipos István, Katona Ambrus, Jólegény Pál, Hegedüs Péter, Kerekcs Máté, Kecskés Dénes.

1460. Árnyékos Albert, Kövér Pál, Ewklezew Bálint, Gywnge Péter, Szóke Péter.

1458. Una Suba de kamuka.

1460. Gyékényestó, Szabolcs megyében, a Tisza mellett Egyházasnagyfaluban.

1462. Csillepohár, Zylewspohár. Tres galeae, vulgo sisak.

1463. Nyakastelek, másképp Kis-Kércs.
 1463. Theper te Tamás.
 1498. Ispotál János, Thassolyás Mihály, Twrw
 Demeter, Köpe Ambrus, Zöldös János. Kegyes Tamás.
 1498. Kuloz Ferencz, Cynthal Orbán, Bewr-
 gyartho Ilyés.
 1503. Asztalos Gergely, Térdes Pál.
 1498. Zywggyartho Bernát, Igyártó Kelemen,
 Hajnal Antal, Csiszár Gál, Csirke Sebestyén, Nyer-
 ges Péter. Lanthos Máté, Rósás Kálmán, Delczeg-
 thaneytho András, Iakengyelő Fábián, Alch
 Balás, Thakach Antal, Fagyás Dénes.
 1501. Citharista Balás.
 1504. Fyrthws Benedek.
 1470. Virágos Tamás.
 1436. Nagylábu Mátyás jobbágy.
 XV. század elején: Hwzár Imre.
 1320. Nicolaus dictus O proud.
 1337. Equus Kykpey coloris.
 1343. Joannes dictus Lengen s fölváltva: Lengel.
 1353. Jacobus de Erdel.
 1515. Michael Olvasógyartho. (M. Tört. Tár XII.
 147. l.)
 1515. Vestimentum haczoka, unum kewpenyek
 sat. (uo.)

Bazinvára inventariumából 1586. (Szentgyörgy város
 levéltára.)

Gwra bold zéles kapa.
 Akolló fa.
 Negely. Olajos negely.
 Pynnata 2 az konyhában. Pynnata fedeő 3.
 Két bokor égett bor égető rézfazék kemenczéstől.
 Horváth irthó kapák.
 Gerely, gerelyék, ó gerelyék, német gerely.
 Egyhorgas vonó késből pynthhokkonyth (így)
 csináltattak. Lehetne még olvasni: pynchhokkonyth.
 (A pintérházban.)
 Circulium, Sabony, Terzell, Spottfuró.
 Fenékchynnya chynáló. Wres lajth. Seör hjde-
 getheő merz. Trett saffok. Vaj keopeölleo.
 Boralya égető rézveder. (Marosszéken: seprőpálinka
 főző üst.)

DRÁK FARKAS.

ADATOK A NYELVÚJÍTÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

A *regnicolaris deputatio véleménye*. Az 1790°, 1-iki országgyűlés, mint ismeretes, *regnicolaris deputatio*kat küldött ki kebeléből, hogy a legsürgősebb reformokra nézve a legközelebbi országgyűlés elé véleményes javaslatokat terjesszenek. A „*deputatio litteraria*“ többek közt azzal is meg volt bízva, hogy az *Academia Scientiarum* fölállításáról tervezetet dolgozzon ki. E bizottság az 1807-iki országgyűlésen terjesztette elő idevágó javaslatát „*Planum promovendae et excolendae Linguae Patriae Hungaricae, erigendaeque hunc in finem Societatis*“ cím alatt. (L. 1807. Orsz. gyűl. Írásai. 43-ik ülés 260. l.) Munkálatában megemlékezik a bizottság a már akkor javában folyó nyelvújításról is, és oly bölcsen, oly világosan szabja meg az észszerű nyelvbővítés föladatát, hogy az ide vonatkozó helyeket érdemes szó szerint kiírni:

c) „*Vocabula Technica Scientiarum et Artium in Hungaricum, quam fieri potest, aptissime transponant* (t. i. az Akadémia tagjai), *ut eadem a quovis sine magna difficultate intelligi possint pruritu novas voces pro arbitrio creandi prorsus semoto.*“ Azaz: Gondoskodjanak a tagok a tudomány s a művészet körébe vágó műszóknak lehetően szabatos fordításáról, de az önkénykedő szóalkotástól egyáltalában őrizzék meg.

3-tio „*Auctio Linguae, alioquin, nunc etiam satis amplae, versaretur circa Vocabula Scientiis, Artibus et Theatro propria; in hunc finem colligendae essent, resuscitandae, quin et necessitate exigente moderate, et citra ullam vim Linguae inferendam, noviter formandae voces Hungariae, imo et ex aliis Linguis mutuatae, quae ad exemplum etiam aliarum cultiorum Gentium jam universaliter Civitate donatae sunt, retinendae potius essent, quam ut in locum illarum novae, inintelligibiles, et ipsis auribus graves substituantur. expressiones porro genio aliarum Linguarum accommodatae, Hungaricae vero jejunaee connotari, Analogia denique et indoles Hungaricae Linguae tam in libris noviter elaborandis, quam in Versionibus sedulo observari deberet.*“ (262. l.) Azaz: Nyelvünknek, a mely már mostanság is elég gazdag, további gyarapítása főképen a tudomány, művészet és színészet körébe vágó nevezetekre terjeszkedjék ki; e célra összegyűjtendők s fölhasználandók a tájszók, fölelevenítendők az elavultak, sőt szükség esetén s módjával, de minden erőszak alkalmazása nélkül új magyar szók is alkotandók. A kölcsönvett szók, különösen a melyek már a többi művelt nemzeteknél is polgárjogot nyertek,

inkább megtartandók, mint hogy helyükbe újakat készítsünk, a melyek érthetetlenek s visszatetszők a nyelvérzéknek. Általában pedig mind az eredeti művekben, mind a fordításokban az legyen törekvésünk, hogy a magyar nyelv szelleme ellen ne vétsünk, hanem sajátosságait mindenkorra a legnagyobb tiszteletben tartsuk.

Hejh, hol állanánk ma a tudományos műnyelv dolgában, ha Bugát és Társai épen az ellenkezőt nem cselekedték volna, mint a mit a nemzet képviselői tőlük megköveteltek!

DOKTOR K.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Tréfás mondások.

Sok madár vót a szöllőbe. Évitt mindénik két szőmöt, még egy fejet. (Mindéggyik a maga szőmit, még a maga fejit.)

Mikor a vendég a zajtón kopog, asz kérdik tőle: Mi van a mijatyánk közepén? Feleli rá: És bocsáss be!

Engöm nem zárnak bé, ha megölök is valakit. — Nem há, mer az ajtót zárík bé.

Béfűtnek máma a szegényők fájává: nagy meleg lëssz.

Nekibërëtválkozott az ég: derült idő van.

Asszoñ, kifut a leves! — Hát tēdd bé ja zajtót!

Mén az órád? — Mén, ha viszēm.

Kinlódik, mind a káposzta hús nélkül.

Jó vóna ez a duháñ háztetőnek, nem égne még.

Babot főz máma jaz asszonyom. — Nem igaz, mer babokat.

Ejnye de jólaktam! — Akkor mēnny a disznósólba: a disznó szok jólakni.

Van ám még dárda! — De van ám még bán is: Van még bíróság! Maj fölallak! — Még is keserülöd! (Dárda és Baañ községnevek; az előbbiben bíróság is van.)

Úgy vagyok mind a mónár, jajgat a halász. — Hát a mónár hogyan van? Hát vizet iszok, mer nincs vizem; ha vizem vóna, hát bort innék.

Piros kancsó vörös bor, maj rám kerül még a sor.

Annyit ittam, hogy pinczebéka lētt belüllem: négykézláb másztam.

Monostoroñ eggyasszonnak születött egy fíja, annak akkora szakálla-bajszja vót, mind a zapjának. (Monostoron svábok laknak; se bajszuk, se szakáluk.)

Jegybe járnak egymással: haragusznak.

Haj de erős! hogy vesszēñ még! hogy tuggyák azok a gonosz férfíjak mēginni! (A férfiak szokták az asszonyokat utánozva a pálinkára vagy borra mondani, mikor fölhajtották.)

Nyis ki jaz ablakot! — Nem lehet, nem tudom ki nyitni, mer befele nyílik.

Ott gyűjön ki a huñ bemént! (Akkor szokták mondani, mikor valaki a boros üveget szájához viszi s inni készül. Úgy értik pedig, hogy „ott (több is) jőjön ki, a hol bement”, t. i. a pinczében a hordóból.)

Mégfagy a zécczaka! — A víz fagy még, nem a zécczaka.

Ennek a zujjasnak háram ujjá van. — Hoty hoty? — No hát a két ujjá, meg a hát ujjá!

(Baranya m. Bélye.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

Népmesék.

Petiheli.

Écczér vuót êk-kiránok három lányo; égggyiknek nevê Mári, másikié Rozi, a harmadik Petiheli. A királ elmént a katonáiho; êh-huónapra oda köllött neki lénnyi; a lányoinak hagyott három cseriébbe boncsot, mindéniknek égggyet égggyet. Aszonta a lányoinak:

— Idês lányoim itt hallak benneteket; hagyok három boncsot; a mëllitêkié firis lëssz, fűdofut a gërëndáro, at-tisza itetü lëssz; de a kijjié elhërvad, azt kivetëm a këgyelëmbül.

Elmént a királ, a kocsmáros mëg mindig igëñ szeretëtë vuóna a lianyokkuó beszinyi; Petihelit igën szerettë. Mikor iëmënt a királ, iëmënt a kocsmáros este, a niénnyeivié beszít; de a Petiheli magáñ szobábo vuót, hát nëm tudott velë beszinyi. A niénnyeinek azoñ könyörgött, hogy hab-beszíllën vele, beszíllik rá, hogy eresszë be.

Másnap mongyák ám e niénnyei:

— Petiheli, könyörgött a kocsmáros, ham-mënnyeñ be hozzád, igëñ szeretnë veled beszinyi.

— Hács-csak këgggyétëk be itt mëg itt ezënn az ajtuón.

Este csak zörget a kocsmáros:

— Petiheli aluszol?

— Nem.

— Eressz be hát hozzád!

Kinyittya az ajtuót; amim-mëgy a kocsmáros ëm-másik szobán keresztül, ott vuót mëgin êk-kis benyiluó; a mind azoñ bemëgy, csak lëszakad, a szëgín kocsmáros beleszakatt a rëtërádbo. Kimászik nasz-szomorúann:

— No Petiheli, aszongya, fűdcsufútál elüdször, maj fűdcsufúlak másocczor.

Bemëgy a Petiheli niénnyeihë másnap, iëpanaszkoggya nekik hogyañ járt Petihelivel, hogyañ fűdcsufúta. A niénnyei nëm mertek neki szuónyi. Azoñ könyörgött nekik, hot-tëgyë magát valamëllik beteggié, aztáñ këgggyik ië hozzá levesiér.

A Mári betegnek tëtettë magát; monta Petihelinek, hom-mënnyeñ ië neki êk-kis levesiér a kocsmábo. Fölüdtözött a Petiheli szakácsné ruhábo, vütt ëp-poharat, bemëgy a kocsmároscho, kiérdi:

— Kocsmáros ur, nem fogad szakácsniét?

A kocsmáros igéñ megördít:

— Feleségem sincs, igéñ köll a fehiérnép a házbo.

Má dífelié vuót az üdüő a kocsmárosnak vendégei vuótak, hát monta a szakácsniénak, hocs-csak fűzzön, mindent megmutatott neki, oda atta a kúcsokat, mēgrakta a tüzet.

A niénnyei má elunták várnyi, de gondúták, hogy a kocsmáros boszuját tüőtti rajta. Petiheli a poharábo fiére tett magánok, a többit mēg fűőburogatta, ráirta a fazokak fenekire: Itt vuót Petiheli.

Kimēgy a kocsmáros a konyháró, hom-má a szakácsnié mēg-fűözött, mer a vendigēk kirtik az ítiēt. Bemēgy, hát látyo, hogy a fazokak fűő vannak burogatva, a fenekire mēg rá van irva, hogy itt vuót Petiheli.

Erre a kocsmáros igéñ megszorodott:

— No Petiheli, fűőcsufútá másocczor, fűőcsufulak harmacczor.

A Petiheli mēg hazamēnt, bevüttő a niénnyeknek a levest; ēgy sē szuót neki; vissza mēnt a szobájábo, tettē a dūgát. A kocsmáros mēg iēmēnt este hozzájuk panaszkonnyi.

— No, aszongya, kűggyítēk iē huónap boriér.

Akkor mēg a Rozi tettē magát betegnek, könyörgött neki, hom-mēnnyēn el a kocsmábo, vűgyōn neki bort.

A Petiheli főlűőtözött pincziér ruhábo, elmēnt a kocsmábo boriér; kiérdi a kocsmárostú nem fogad-ē pincziért.

— De fogadok.

Mikor lēmēnt boriér a pincziébe a vendigēknek, megmutogatta neki a horduókat, mēllikbe milleñ bor van. Lēkűttő ēcczēr boriér; eresztett a maga üveggyibe, aztáñ nyitva hatta a csapot, a többieket is kinyitotta; a bort bevüttő a vendigēknek, aztán iēmēnt.

A kocsmáros lesi, várgyo, há lett a pincziérgyē, mer a pincze ajtuót is nyitva hatta. Lēmēnt a kocsmáros; látyo, hom-mindeñ bora folik, a horduók fenekire mēg rá van irva: Itt vuót Petiheli.

Akkor megin igēn iēsomorodott a kocsmáros, hogy a Petiheli má háromszor fűőcsufútá; de maj fűőcsufulla ű nēgyēcczer.

De má közelēdett a huónap vīgē, a kirá má kīsztelűődött haza. A Petiheli boncsa igéñ szíp vuót, fűőfutott a mestērgērēndáro, a testvíreijie mēg egīsszeñ iēhērvatt.

Jēmēgy este megin a kocsmáros, panaszkodik nekik, hogy hogyan fűőcsufútá a Petiheli. Mas mēg azoñ könyörgött a testvéreinek, hogy kűggyik el uómaiér. Mind a kettűő kirtē. Jēmēnt koráñ rēggel, főlűt a fa tetejire, szēttē a biēcsi piros uómát. Mēg-látto a kocsmáros amiñ reggiē kimēnt:

— No Petiheli, kieñgettē mēg, hogy a biēcsi piros uómamat lēszedd? Petiheli mēg aszonta:

— Kēgyelmed eñgettē mēg!

— No juó van, hát csak szēdd.

Avval kimēnt a kocsmáros a cseliédēkhē; megparancsúta nekik, hom-mēnnyenek el az erdűőre ész-szekiér vesszűődiér. A cseliédēk iēmēntek, hoztak ész-szekiér vesszűőt; a Petiheli mēg addig csak

szette az uómát a fárul. Mikor haza gyűtt a kocsmáros a szekiér vesszűdövel, aszongya a Petihelinek :

— Száll lē a fárul. Leszállott.

— Mit akar kēgyelmed velem ?

— Gyere Petiheli, dugd idē a fejedet.

Ēgy ajtuó hel vuót. Petiheli mēg aszongya :

— Mutassa mēg kēgyelmed, hogyan köll, mer nēm tudom.

A kocsmáros bedugta a fejit az ajtuó hiēre, Petiheli mēg rácsukta, a szekiér vesszűdöt mind iészaggatta rajta, aztán ott hatta ; a cseliéggyei eresztették ki.

Azomba haza gyűtt a királ. Iément a kocsmáros a királho, mēgkirtē a Petihelit felesīgül. A kirá mēg aszonta, hogy ű kocsmárosnak nēm aggya. De Petiheli könyörgött, hocs-csak aggya neki, ű hozzámēgy. Elvettē felesīgül.

Mikor má mēgyuót a lakodalom, este azt kirte a kocsmárostul a Petiheli, hogy haf-fekűgyék lē, mer igēn iē van fáródva. A kocsmáros mēg ugy is jobb szerettē vuóna, ha má lēfekűnnik ; mongya is neki mingyá :

— Juó van, csak fekűgy lē, majd ién fōnn lēsžēk a vendiégkēkiē.

Lēfekűtt a Petiheli, de elűőbb lēszalattak a pincziēbe a szakácsniēval, csinyátok ēn-nacz-czukur babát, aztán az ágybo fektettē, maga mēg az ágy alá bujt. Bemēnt a kocsmáros ollan tiz uóra tájbo fekűnni. Elkiszitettē a kardot, sőtítbe lēvetkűőžött, aztāñ kērēsztd vágott a kardal az ágyonn. A mint kērēsztd vágto vuóna a Petiheli mássát, ēd-darab czukur a szájábo ugrott. Aszongya :

— Ēj Petiheli, nekēd miēg a víred is idēs ! Aztán uóra sē nizētt a kocsmáros, csak iément.

Rēggel a mind fűdkiēt a kocsmáros, ēccžēr-csak mēnt a kirá, mer a Petiheli izent neki, hogy gyűjjōn el. A Petiheli mindēn biruóságot oda rēndűt, hogy mit akart velē tēnni a kocsmáros ; mas má hát itillik el, mics-csinyállonak neki.

Az gondúták mind, hogy nyársro kōllēnē huznyi. Kiértik a Petihelitűl is. Petiheli aszonta :

Azt kōllene neki tēnni, hot-tēgyik fōl a ház tetejire nagy magas három emeletēs házro.

Fűdöttētk, miēg lē sē irt, a ki fűdkiērtē, a kocsmáros má lēugrott. Petiheli mēg mast is il, ha mēg nēm huót.

(Rábakōž.)

HALÁSZ JÁNOS.

Találós mesék.

Ismerek egy olyan kántort, a ki kécczer szūletik a világra, oszt igen sok felesége van. — K a k a s. (A tojást a tyúk először kitojja, azután a kotlós kiűli, kikōlti.)

Nēgyen elindultak hazűrrul, nēgybűl elesett egy, egybűl kettō kettōbűl tizenkettō. — Így van : Vót egy patikáros és vút annak egy fia meg egy patikároslegēnye, a ki rēgen ott vót a patiká-

rusnál és összebeszél a fiúval, hogy világot próbálnak és megbázasodnak.

A fiú anyja hallani se akart az egész dologról; de azok má igen a fejekbe vették. No jó, hát a zasszony inkább megéteti a fiját méreggel; de jeszt a patikáruslegény kihallgatta, oszt elmonta a fiúnak. Mikor mán a lúra ültek, kigyűtt az anyja, oszt egy szil-kécskébe édes kávé-t hozott, hogy igya meg még legaláb eszt itthun utójjára a fija. De ez tutta, hogy abba mérges portéka van; hát úgy tett, mintha inná. Ecczerre csak hátra önti; a lú farára is esett abbul egypár csep.

Mennek, mendegélnek; az az egyik lú ecczer csa felfordul, mer megölte a za nagy méreg, a mi a farába ette magát.

No hát négyen elindultak hazurrul, négyből elesett egy; mer mikor elindultak, két fíjú vót meg két derék lú.

Uj lovat vettek hát a patikárusfíjúnak, a dögöltöt meg egy erdő szélébe hatták. Alig mentek tovább, visszaneznek, hát látik, hogy az esett állaton két varnyú abba a minutomba felfordul, a kik a lú-husbul ettek.

No hát egyből elesett kettő.

Mi tevők legyenek a két varnyúval; mikor ugy korog a basok, mer egész nap se nem ettek, se nem ittak. Megsüssék? Megegyék? ne egyék? A nagy tanakodás után megkoppasztik a két madart, oszt jól kimosik, paráztstűzön megsütik, a nyársrul lehuzik, tarisnyába teszik, hogy legyen egy betevő falattyok, ha már arra jutnának, hogy az éségtől közel vónának a meghaláshoz.

Csak mennek tovább-tovább. Már beestvéledett, ojan setét vót, mint a kolyimáz. Amaz a patikáruslegénynek aszt monta, hogy mennyen a legmagosab fára, oszt nézzen széjjel, hol vóna a környéken világ. Örült, a hogy legyűtt a fárul, mer vagy nígy puska-lövésnyire tüzet látott. Üggyel-bajjal ott termettek; de a szemek-szájok elállt, a hogy tizenkét zsványt láttak a tűz körül. Mérges tekintetekre szivességgel vették ki a tarisnyából a két sült varnyút, oszt megkinálták a tizenkét morkos embert, a hogy tizenkét darab-kára osztották a pecsenyét. A nagy szivességre nem is kináltatták magokat, megették aszt édesdeden; megették, de meg is járták, felfordultak, oszt többet betyárkodni nem jártak.

No hát kettőből elesett tizenkettő.

A tűz alatt, a hol a zsványok tanyáztak, azon a helyen, vót katlanba eldugva a sok arany, ezüst. A patikárus fia meg a patikáruslegény kiásták a nagy gazdagságot, azután hazavitték, oda, a honnén elindultak. Olyan nagy vót asztán a patikájok, hogy a feleségek, mer aszt is vittek a nagy utrul haza, egész királyasszonyok vótak. Telisden teli vót a ruhájok arannyal.

Aszt is akarták má ebbe a nagy bódogságba, hogy ingyen mérjék a szegényeknek az orvosságot; de a patikárus fia meg a legény, a kit testvérszámba vett, aszt határozták, hogy csa annak aggyanak ingyen, a ki eszt kitaláli: Négyen elindultak hazurról, négyből elesett egy, egyből kettő, kettőből tizenkettő. Persze, ki

nem tanálták, hogy mija. Azér mindég fizettek a patikába. Még ma se adnak ott ingyen, ha meg nem hóttak.

(S.-A.-Ujhely.) PASZLAVSZKY SÁNDOR.

Gyermekjátékok.

K ö r ö s d i.

A gyermekek körbe állnak, egymás kezit megfogják, egy középén álló körül forognak, és így énekelnek:

Arany lilium-szál
Ugorj a Dunába,
Fereggyél meg benne
Az ünnepnapjára;
Símitkozzál, fészülködjél
Is megtörülködjél.

Most a középén álló gyermek meg akar törülközni a más köti-nyibe, is ha az iszre nem veszi, akkor ű áll a közípre.

U g y a n a z.

A fiú- és jánygyermekek közül egy a közípen marad, a többi körülserég, is összefogózva ezt danujja:

Irik a meggyfa,
Hajlik az ága,
Alatta vagy te
Barna kis jányka.
A kit szereccz kab be!

Erre a közípen lévő jány egy fiúgyermeket beránt, is a játék újra kezdődik; csakhogy most a 'Barna kis jányka' helett 'Barna fücskát' inekelnek.

(Szilágy-Somlyó.) HIRSCHMANN DANI.

Gyermekversikék.

Éggy,
Mègeérött a mēggy.
Ketteő,
Feneketlen tekneő.
Három,
Eén bijon nem bánom.
Neéggy,
Oda bijon nem meéggy.
Öt,
Lēszakatt a tők.
Hat,
Lēszakatt a pad.
Heét,
Elalutt a peék.
Nyaócz,
Lēszakatt a paócz.

Kilencz,
Kis Ferencz.
Tíz,
Tíz, tíz, tiszta víz:
Az eén ágyam csupa víz;
Vesd fél, ángyom, vesd fél
Torom tetejeére;
Meéganná' is fēntebb,
Az Isten házára:
Igy gyön az Istel
Lobogaós kocsijával,
Utánna ēcz czigán
Füstös fazékával.
Keérēk teőlē ēk karajczárt,
Meég aszongya, hop pofon vág.
Pofon ám a kis kutyát!

(Eger vidéke.) CHIOVINI FERENCZ.

Tájszók.

Csallóköziek.

rásóz: valamit értéken túl valakinek elad.

rátóp: valamire reá lép (l. alább topni).

rátukmál: valakire valamit reá köt rábeszéléssel, reásóz.

rékas: a használt mocskos edény.

rutyma: a rendetlen, piszkos fehér cseléd.

siska: farsangfánk.

súgó: a Duna fenekén fekvő fatörzs.

sűsítők: búbos pacsirta.

szapor: a hajóból víz kihányására használt nagy fakanál.

szarva: szarv.

szárazétel: téstásétel.

szédérfa: eperfa.

szénakóró: sűrű kukoricza, csalamádé.

szíllő fejsze: simító színlő fejsze.

szőlevény: vadkomló, vadszőlőből a Duna szigetein alakuló sűrűség.

talicska: deszkából készült egykerekű szállító eszköz.

taliga: ketkerekű ember húzta kocs (Kún László szekere).

támolyog: lustán munkát tanul, ide-oda jár.

tányérbélvirág: napraforgó.

tehenes: tehénpásztor.

ténfēręg: lábatlankodik.

tereferél: elbeszélget, elpletykáz.

tík: tyúk.

tiló: kendertisztító faszerszám.

tilú: tilol, kendert tisztít.

topni megfelel a német 'treten' szónak. Lépni már előrehaladást is involvál. Odatóp, rátóp, beletópott; topás. Topog: egy helyben többször top.

török: csépléskor összetört szalma, kalász; takarmányul használják.

törökbúza: kukoricza.

tragács: targonca.

vakarc: kenyértészta vakarékjából igen megsózva, ropogósra sült étel.

valaska: kis fejsze rövid nyéllel, balta.

vatalé: fából készült vízhordó edény (csobolyó), munkások használják.

vélészta: kaszások után lekaszált takarmányrend.

vellázat: gyűjtéskor a még nem egészen száraz takarmányt vellázatba, ezekből petrenczékbe, s végül boglyákba gyűjtik.

zónátus: hirtelen, sebes, ragadó; zónátus víz: a Duna sodra; zónátus ember: hirtelen, fölfortyanó ember.

(Bacsfa).

FÖLDES GYULA.

Fehérmegyeiek.

fejes, hasas, Az uszóban a vízbe ugráló gyerekek mondták fejesnek a 'kopfsprung'-ot s ha valamelyikük elhibázva 'bauchfleck'-et csinált vagyis hasra esett, annak az ugrására azt mondták, ez nagyon hasas volt.

fikszum flájs: így mondta ki egy honvéd a 'büchsen fleisch'-t magyarul.

ipēředik: fölserdül (a lány).

kusztora: bicsak. (Egy honvédtől hallottam).

letyek. 'Tiszta letyek, ásáskor a föld: viz könyvezik

benne. Másutt latyak: lucsok.
lukodli. Kérdésemre, hogy mi az, így felelt az öreg ember: „Most úgy nevezik, hogy gyöpmester; az én gyermek koromban bizony lukodli vót.”

[Bácskában, Baján lukodli-nak a sintérinast nevezik; legalább az én gyermekkoromban így neveztük. Szerk.]
má mécsűtek: már égett a mécs, mécsvilágnál dolgoztak.

(Székesfehérvár).

CSAPODI ISTVÁN.

Vas megyei ek.

ballakcsállunk: ballagjunk.
diszlik: ízlik. „Éz (a bor) nēm diszlik úgy utánno” — a kevésbbé jó bor nem ízlik a jobb után.
diszlik: szépen tenyészik; pl. a szőlő, fa sat. ha szereti a helyét.
elpörked: elsül; pl. a szőlő a nagy forróságtól.
enyekēs: romlott; pl. „enyekēs az uborka.”
enyekēdésbe mēgy a vérzés: elevesedik.

fölőzi: fölülmul. „Mēllik fölőzi az olasz rizlingēt”: van-e a melyik fölül mulná.
hamvazás. „Hamvazásban van a szőlő.”

ital. „Kēllemes italu bor.”
iddogat, iddogassunk: iddogál, iddogáljunk.
pinczeszērēzni mēntünk: pinczéről pinczére jártunk inni.
szent János fű: hypericum perforatum. Fülcsöppeket csinálnak belőle.

(Jánosháza.)

CSAPODI ISTVÁN.

Nagy kun s á g i a k.

accintos a föld, ha nagyon kiszáradt.
acsarkodik: erőlködve kiabál, danol.
ácsánkodik: sovárog.
ácsingózik: sovárog, erősen vágyakozik.
ácsorog: az időt lopva csavarog. (Székelység: áncsorog TSz.)
aggyabugyal, meg-, el-: fejbe ver.
aggyás: a szérűn nyomtatás végett szétteregetett boglya: beágyazni: a boglyát nyomtatás alá szétteregetni, hinteni.
ajjazni; ló vagy szarvasmarha alá a lefekvésre almot hinteni.
akkurátos: kellő, pedans.

ámojog: czéltalanul föl s alá jár.
ásingol: ámuldoz.
átalvető: tarisznya.
azon: úgy; pl. „azon melegibe megette.”
baggadoz; akadoz; pl. „baggadozva olvas.”
bakafánczos: csókönyös.
bakkant: megijjeszt.
bakma: batka.
bakó: szőrtarisznya.
baktat: lassan, botolva jár.
balfasz: eszelős.
balszemez: sandit.
bálvány: a száraz malom középső (külső) nagy tengelye. (Aradon: nagy dorong. Nyr. IX. 379.)
bandukol: baktat.
bandzsál: keresztbe (káposz-

- tás kertbe) néző, hült száju, hülye.
- bandzsalog: hülye módra céltalanul járkal.
- bazsajog: mosolyog. „Bazsajog, mint a fazikas tót, mikor a szekere feldül.”
- bekáfol: leissza magát, berúg.
- bekaparász: lerészegedik.
- bekorczol: utólr. „Bekorczoalta az agár a nyulat.” (Kiskunságon: befon, rászéd. Nyr. XIV. 472.)
- belga nyelvű, fa nyelvű: a kinek a nyelve beszédközben nehezen pereg.
- benfüles: bejáratos, otthonos.
- berdő: zöld hagymaszár.
- berhel: elcsen, ellop. (Szabolcsban: alkalmatlankodik. Nyr. XII. 47.)
- betámit: váratlanul beállít, benyit a szobába.
- bezsenál: zsibongva beszélget.
- bibas: pimasz.
- bicskás: veszekedő, verekedő.
- bigé: két végén egy meghegyezett fadarab, melyet egy hosszabb botral kiütögetnek a játszó gyermekek.
- bíjog: jegy.
- bíkanyúz: a fanyelű tót bicska tréfás neve. (Szekszárdon: bugyli. Nyr. XI. 527.)
- birge: birka.
- biritty: tövis bokor. (Szatmár: csirittyás: tüskés, bokros. Nyr. X. 139.)
- bizgat: háborgat, bosszant.
- bizsereg: sajog, fáj, viszket.
- bizserél: csiklando. A kis gyermek tenyerét e szavakkal szokták csiklandozni: bizserére, bizserére, ide szaladt a kis nyul.
- bóbita: tollas bub; bóbitás csirke, kacsa.
- bodag: bizonyos neme a kalácsnak.
- bódorog: bolyong.
- bonczo: nehezen bontható [kócos] haj.
- botos: téli, szőr csizma. (Debreczenben: a nők kékszövetű harisnyája. L. Zelizi D. Debr. leírása 272. l.)
- bögge: cserépcsupor.
- bötyörész: lassan jár.
- bregyó: ringyó. (Gyöngyös vidékén: édespálinka. Nyr. IX. 332.)
- bugjas: fésületlen hajú.
- bugyborikol: bugyogva, hólyagokat vetve esik az eső.
- bunfordi: félszeg.
- búzi: a főtt tengeri gyermek nyelven.
- büffent: kelletlenül odavet egy két szót.
- bürge: a beoltás után támadt himlő seb.

ILLÉSV JÁNOS.

Kalotaszegiek.

(Gyarmathy Zsigáné, A fiatal pap' című regényéből válogatva.)

Korsóikat zörgetve „szirincsis” jó reggelt kívánnak a csorgóra menő leányok...
Na látja egyházi uram, ezek a czevernyék soha sem fogják tudni, hogy milyen nagy a különbség a mostani világ, meg az unio előtti között...

Jöttek a „földköstolók” ezekkel egész nap künn bologászott az ő ura, de hogy mivégből, azt már nem tudja...
No, tekintse az urfi ezt a szerket: „Csetenyés szerkér” a neve, ezzel hozzák este haza a menyasszonyt.

A „vendég-gyűjtő“-k vigzaja közeleg: muzsika szól, a legények meg-meg állva tapsolnak, verseket kiabálnak és helyben járják a „kalotaszegi“-t s szót adnak a tánczhoz...

Csetenyés a nászszekér,
Az nem kap lányt a ki nem kér!
Csetenyének nevezik e vidéken a fenyőgalyat...

Zesztre bornyu nagyra jőjjön
Kislány muszujra kerüljön!...
Isten hozta kedves öcsémaszszony...

A friss menyecskének egy piros fejtds ruha volt kezében és egy hosszú varrottas kendő...

Hérésznek nevezik, ha az esküvő utáni napon a lányosház vendégeit ebédre hívja a vőlegény...

Ostor pattogatással hajtják be az udvarra a Varga Erzsi hozományát a „zesztré“-t. Négy szép fehér tulok, két fejős bivaly, tehenek és sertések lépegetnek az új lakás felé, a „hérészesek“ pedig ujongva lepik el az udvart.

Főlnyitják a tulipános ládákat, kiszedik a régi „humi“-kat.
— Nézze urfi ez még a jóbonya kortyoló fátyja volt azért ilyen ványadt.
— Jóbonya? Ugyan mi az kérem?
— Hát a bonya anyja.

Az öreg észreveszi, hogy az ifjú így sem tudja kit tiszteljen a jóbonya alatt s megmagyarázza, hogy a nagyanya anyja, épen mint a bosza nagyapa, jóbosza pedig dédapa.

SIMONYI ZSIGMOND.

Györmegyeiek.

alom: a barmok szalma-ágya;

almoz: a barmok alá ágyaz.

ántalag: kis hordócska.

bacsó: juhászgazda.

boldogtalan: csendes őrült, hülye.

börbönke: kis hordó.

bicsaklik: csetlik botlik.

bocskordió: hosszú dió.

butyka: vásári deszkasátor.

buga: a napraforgó tányérja.

czuláp: faoszlop.

czula: rongyos ruha.

csira: férfit szerető férfi.

csutak: mosogató rongy.

csapó: aratáskor a kaszára erősített hajtott pálcza, mely a gabona szárat szépen letakarja.

csikló: csukló.

csinált bor: asszúbor.

csutora: a pipaszár szópókája.

csantra: csorba.

csupor: bőgre, kis fazék.

csépkápa: a hadarót és nyelet összekötő két vastag szíj.

csapófa: emelő rúd.

csuszpitol: csúszkál.

csáté: sásas széna.

csaja: egy szőlő-pusztító, a cserebogárnál nagyobb fekete bogár.

drugál: vastag rúd, a tutaj kormányrúdjá.

derékszeg: az első tengelyben levő vastag szög, mely a nyujtót tartja.

dercze: vörös liszt.

dikó: sarokba állított szánkaforma ágy, a gyermekek szoktak rajta hálai.

előte: a kemencze ajtója sárból.

eger: egér.

elő-ér: ütőér.

elcékász: elpusztít.

furik: talicska.

fajtól, formint: szőlőfaj.

fergetttyű: a szekér azon

- része, mely a két oldalt tartja
s mely alatt az első tengely
forog.
flangéroz: hasztalanul kószál.
fil: fül.
gabona: rozs.
garmada: csépléskor az össze-
tolt s sepert szem.
gyalogkocsi: veloczipéd;
gyermek-kocsi, melyet az em-
ber maga hajt.
- geliczetövisk; egy tüskenem.
gengén-szúró: szerb tövis.
garagulya: vízhordó eszköz;
egy 1.5 m. hosszú egyenes rúd,
melynek két végén levő két
horogra két vedret akasztanak
s vállon visznek vele vizet.
gurnyaszt: magát betegség
miatt összehúzza.
gór: hány, szór valamit.
gyérít: gyérít.

• (Bőny.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

Bács megyei k.

- bagrena: akáczfavirág.
bugyli: parasztzsebkés.
csipkoddj, ne —: ne csipkedj.
elkisért: elkísér.
gölődin: gombóc.
guba: sodrott tészta.
gyukhecz: hosszas fonott kalács.
haisze: hiszen.
hoczi: add ide.
hurczol: hordoz (pl. a kocsis
kocsin), visel (pl. ruhát).
- iringa: csuszkálóhely.
kukucska: akáczfavirág.
leves: rövid bő rékli.
lékri-nek mondják a más fajta
réklit.
lutyá: édes káposzta.
meszet: mész.
perc: köröm.
siska: fánk.
varsli: disznó gömböcz.
KRISZT JENŐ.

Népdalok.

Ides anyám, mi van az kötőjibe?

„Piros alma.“ Aggyon nekem belőlle;

Ugy sem soká eszem én az almáját,

Viselem az magyar király ruháját.

Ides anyám, mi van a kötőjibe?

„Fejir kenyir.“ Aggyon nekem belőlle;

Ugy sem soká eszem én az kenyerit,

Viselem az Ferencz Józsi fegyverit.

Ides anyám Pestre küldött levelet:

„Küggyl választ barna fiam, ha lehet!“

Küddök választ, csak küggylön száz forintot,

Hogy vehessek az kardomra szíp bojtot.

Az én rózsám Pestre küldött levelet:

„Küggyl választ barna babám, ha lehet!“

Küddök választ, de csak ugy, ha szivedet

Barna babád ríszire megőrized.

Török császár Pestre küldött levelet:

„Küggyl választ magyar huszár, ha lehet!“

Küddök választ, bár csak én is mehetnék!

Az kardommal száz muszka fűt levennék!

(Szilágyság.)

BOÉR MIKLÓS.

*Megjelenik
minden hónap
15-én
három linyi
tartalommal.*

MAGYAR
NYELVÖR

SEMRKESETI
SZARVAS GÁBOR.

*Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovsaky-
utca 6. sz.*

XVI. kötet.

1887. APRILIS 15.

IV. füzet.

JELENTÉSTANI TANULMÁNYOK.

1. Az -ás képző.

Néhány cikkemben, melyet (Nyr. XV. 241. 257. 273.) Faludi nyelvéhez bevezetésképen irtam, iparkodtam a jelentés-
tan általános elveit röviden kifejtteni és kimutatni, hogy legfő-
képen az összefüggő beszéd változatossága határozza meg s
irányozza a szók jelentésének változásait. Ugyanott arra is
utaltam, hogy a képzők illetőleg képzett szók jelentésbeli vál-
tozásait is ugyanazon módszer szerint kell vizsgálnunk, vala-
mint a tőszavakét. Azaz ki kell derítenünk a képzőknek is ere-
deti hivatásukat, azt t. i. hogy miképen módosítják a tőszónak,
a melyhez járulnak, a jelentését általában, és azután nyomról
nyomra kutatnunk az átmeneteket, miként térnek el gyakran
homlok-egyenest ellenkező irányba ezen eredeti hivatásuktól.

Az ilyen kutatást persze csak nyelvtörténetileg lehetne
gyümölcsözőleg folytatni; minthogy azonban ez irányban
nem tettem tanulmányokat, megpróbálkozom pusztán Faludi
nyelvéből néhány adattal támogatni általános fejtegetésem
igazságát.

1. Az -ás képző igéből alkot főnevet, a mely főnév
megtartja a többeli ige természetét. *Nomen actionis* a
neve. Ha azt mondjuk, hogy az így képzett szó megtartja
a többeli ige természetét, illetőleg jelentését, azt kell fölten-
nünk, hogy az így képzett nom. *actionis*-félék jelentése a
szerint váltakozik, a minő fajtájú igéből képeztettek. Nagy-
jában így is van a dolog; de csak nagyjában. Nincs tehát
semmi különös megjegyezni valónk oly esetekben, midőn az
átható ige képződménye szintén átható jelentésű, de csak
oly értelemben, hogy a szenvedő tárgy alattomban oda ér-
tetődik. Kitéve nem *accusativusban* áll, hanem *birtokos jel-*

zőnek, mivel a főnév határozója a melléknéven kívül csak birtokos jelző lehet. A latin nyelvtenből vett terminológiával az ilyen jelzõt genitivus objectivusnak szokás nevezni. Példánk elég van erre Faludiból. 'Vegyétek okos elrendeléssel elejét (NA. 155.). Ki is törne gyenge fogok a szöszrágásban (NA. 161.). Az erdőknek mezőknek megjárásával vesztegette napjait' (NU. 52.).

De a nyelvi fölfogás szempontjából áthatónak kell tekintenünk az olyan igéket is, melyek elválhatatlanul határozó ragos főnevekkel kapcsolatosak, mert a cselekvés nem marad az alanyban, hanem kihat más tárgyra is. Nem mintha az ú. n. indirektes object-nek szószólója akarnék lenni, nem azért mondom ezt; sőt az ilyféle kapcsolatoknak termékeny magyarázatát egyedül csak a pszichologiai fölfogástól várom, a mely bizonyára kimutatja, hogy a mit most gyakran a cselekvés tárgyának nézünk, nem egyéb határozónál; de a legtagabb értelemben véve az átható elnevezést, talán mégse vétünk valami nagyot, ha az olyan igéket, a melyeknek ilyen állandó határozójuk van, ide sorozzuk. A belőlük képzett névszó szinte azon raggal kapcsolatos, minővel többeli igéje szerepel. Sőt említésre méltó, hogy ilyeneknél a ragos szó, illetőleg tárgy rendesen ki van téve, míg a valódi áthatókból képzett névszóknál inkább hiányzik. Ilyen példák:

Vallást tesznek erről a sok temető helyek (NA. 102.). Szinte oly veszedelmes az asszonyoknak azon csudálkozást felvenni (NA. 174.). Jobbára egymásnak való kedveskedése ad sőt és borsot a conversatióknak (NA. 174.). Úgy történt efféle beszédekre fakadása' (NA. 64.).

Sőt valódi áthatókból képzettek is használatosak így, ha választásuk van, vagyis ha a többeli igének van választása direkt és indirekt tárgy között: 'Választást tud tenni a hercegi és dús asszonyok között (NA. 136.). (Névutó a. m. rag.) A könyvekben okos választást kell tenni' (NA. 163.).

2. Benható igék voltaképen azok, a melyek állapotot jelentenek (azok se mindig, pl. járja a bolondját, ilyen természetesen Faludinál is bőven van, és jellemző erre nézve a következő példa: 'Hányszor nyere a pályafutásban' [NA. 9.], a mely a 'pályát futni' kifejezés alapján keletkezett). Ezek s a belőlük képzett névszók (mindíg -ás képző-

seket értünk) magánosan tárgy nélkül vannak. Pl. 'Fáj az asszonyoknak a hallgatás (NA. 148.). Izibe visszatértek az előbbi kortyokra és tuskázásra (= duskál) (NA. 8.). Egymás ellenében igen világosan meglátszik mind az előbbi lakozás, mind a mostani lakolás (NU. 96.). Nem hivatalra, hanem csak hivalkodásra adják magokat' (NU. 7.).

Ha van mellettük főnévi jelző, az valóságos birtokos; pl. 'Nyelve botlását fennyen oltalmazza' (NA. 149.).

3. Visszatérő ige kétféle van: képzős és olyan, a melynek ha a tárgya ki van téve, az maga az alany, vagy a *maga* névmás, mely az illető alanynak a képviselője. Ilyen példák: 'Gyenge fundamentomra építik tornyozott felfuvalkodásokat (NA. 131.). Egyenesen a nagy Isten eleibe igazította maga sanyargatásinak, bőjtnek áldozatit (NA. 127.). A milator magunk megköttése' (NE. 106.).

De már itt akadunk olyan példákra is, a melyekben a képzett főnév világosan reflexiv jelentésű, a nélkül, hogy a többeli igén ennek külsőleg valami nyoma is látszanék, és a várható tárgy is elmarad. Ilyen: 'Ha képes beszínléssel nem lehet. (NU. 83.). A bor jobbára sok dühös eltekélésnek oka' (NU. 26.).

Mind a két példa olyan, hogy bátran ellipsis tehető föl bennük, mivel többeli igéjük a tárgyragos *maga* nélkül egyáltalán nem járja. De ebben: 'Mit értesz a Libertas és a reátartás neveken' (NE. 126.) a *red* a *magára* képviselője, míglen ebben: 'Elég maradott rá atyjától uri tartására' (NU. 73.) semmiféle hasonló magyarázatot nem találunk; sőt látjuk, hogy ugyanennek a szónak átható jelentése van más összefüggésben: 'Engem a vékony tartás mellett felkapott nyelvére a város' (NU. 121.).

Tehát nincs más hátra, minthogy ugyanezen szónak reflexiv jelentését az egész mondat értelméből magyarázzuk, vagyis a beszéd összefüggésének tulajdonítsuk.

Az egymásra ható igeik képzéseiről nincs mit mondanunk; 'Hazuttolás, perlekedés támada köztők' (NA. 10.).

4. Eddig csak könnyű dolgunk volt, de ezentúl sokszor rászorulunk a mi panaczeánkra, a beszéd összefüggésére. Először is vannak szenvedő jelentésű *-ás* képzős főneveink, de korántsem szenvedő alakú, hanem becsületes átható igékből. S mindegyik szó, tán az egy *végezés*-t (A tegnapi *vége*-

z és [befejezett] szerint táborba készül) NA. 19.) kivéve, a mely példáinkban előfordul — kevesecskén vannak — átható jelentésben is használható. Ott van pl. ,könnyebb a bányák-ból az aranyat kifejteni, hogysem némely urnak erszényéből a fizetést' (NU. 83.). ,*Fizetés*' itt az a pénz, a mely fizetetik. A másik: ,Erővel is szemre kerítvén őket, hogy legalább alamizsna nevében férhessenek a megfizetéshez' (NU. 83.) t. i. hogy megfizettessenek, a fizetésüket megkapják. Mind a kettő változó árnyalattal ugyan, de szenvedő jelentésű; míg: ,Igéred ugyan és fogadod vendég úr a fizetést szóval' (NU. 89.), a *fizetés* világosan annyi, mint hogy *fizetni fogsz, akarsz*, tehát átható jelentésű.

Egy másik példában: ,Ketteje vagy hárma a rágás miatt csaknem az ágyba hanyatlott' (NA. 25.) a *rágás* szó a. m. *rágalds*: az ágyba hanyatlottak, mert rágta őket valami, rágattak valamitől. Viszont: ,Ki is törne gyenge fogok a szöszrágásban' (NA. 161.) határozottan cselekvő és átható jelentésű.

Némely esetben differenciálással teremt magának külön alakot a nyelv külön jelentésre, pl. kérdés, az a mi kérdeztetik: ,más kérdés támad' (NU. 160.) tehát passivum; kérdezés meg activum.

: Hasonló példák: ,Mint valamely bálvány megkivánta a sűrű imádat, temjenezést és drága füstöket' (NA. 19.). A véletlen csapásokat nehéz elkerülni (NA. 155.) (a. m. csapásokat). Ő kezdete és vége a mi teremtesünknek (NE. 72.). Nyilván és szárazon kimondám jövődölésemet (NU. 68.). Kézről kézre adják a polgátásra, ölelgetésre (NA. 79.). Ne vegyék nehezteléssel a jóra való emlékeztetést' (NU. Előszó.).

A kérdés most már az, hogyan kaphatták az átható igéktől képzett szók a szenvedő jelentést? Megint csak a beszéd² összefüggése fog helyt állhatni magyarázatnak. Csak úgy támadt ez a passiv jelentés, hogy a cselekvő subjectum félrevonul, a beszélő eszéből vagy jobban mondva képzeletéből kivész, legalább egyik félreeső zugába vonul, és a mi eddig mellékképzet volt, az objectum, a cselekvés volt tárgya lesz uralkodóvá. De hát a hol ige van, ott általában (a kivételek csekélyek) kell alanynak is lenni; most tehát a volt objectum az ige mellett az uralkodó képzet, ő lesz a sub-

jectum, de nem vetkezik ki egészen régi ruhájából s szerepéből s lesz belőle szenvedő subjectum. Állításunk igazolására szolgáljon még e néhány érdekes példa. *Álomfejtés* összetett szó és a *fejtés* benne csak activ és átható jelentésű, a míg odagondoljuk az *álomfejtőt*. De Faludinál: „Hosszú álmodat ébrett szemmel olvastam, fejtését kívánod? Kitelik.” (NU. 200.) olyan az összefüggés, hogy nem lehet a fejtőt odagondolni, hanem csak az álom marad meg az uralkodó képzetnek, és azért az a mondat: „fejtését kívánod?” nem annyit jelent: kívánod, hogy megfejtsem álmodat? hanem: kívánod, hogy álmod megfejtessék?

A *látogatás* is bizonyára cselekvő és átható jelentésű. De nézzük csak ezt a példát: „Menjetek magatok N. N. asszonyomhoz látogatására” (NA. 136.) a. m. Asszonyomhoz, hogy meglátogattassék tőletek. Mert ha annyit akarna jelenteni: „Menjetek N. N. asszonyomat meglátogatni”, akkor így kellene hangzani: „Menjetek N. N. asszonyom meglátogatására.”

Vagy egy másik példát: „Az étellel, itallal való kínálás nem mindenkor vétek” (NU. 121.). A *kinálás* itt átható jelentésű; de ilyen mondatban: „a kínálást utálok”, már kétértelmű, mert vagy activ, a mikor azt jelenti: „utálok kínálni valakit”, vagy passiv: „utálok, ha kínálnak.” (Vö. „Én pediglen a kínálást nem vetem meg; iszom” (NU. 119.). S vajjon mi dönti el, hogy a két értelem közül melyik imitt-amott a helyén való? A beszéd összefüggése: hogy egyszer a cselekvő alany, másszor meg a szenvedő tárgy illetőleg alany válik uralkodó képzetté a mondatban.

5. Az utóbb említett esetben képzetcserét, bővebben kifejezve a képzetek uralmának a cseréjét tapasztaltunk. Vannak esetek, a mint másként nem is várható, hogy mellékképzetek fűződnek az *-ás* képzős nom. actionis főjelentéséhez. Így pl. a hallás, látás, izellítés, izlés, szaglás, illetés szók, mikor az érzékeket jelentik, csak félig jelentenek cselekvést, hanem java részben inkább a többeli igétől jelelt cselekvésre való hajlandóságot, folytonos készséget, tehetséget. A tette való állandó készség pedig voltaképen tulajdonság; s a cselekvésnek sőt lehetőségének is mellőzésével ép ezt t. i. tisztán tulajdonságot fejez ki a

fogyatkozás szó: „Önnön maga fogyatkozásinak meg nem enged és másét mentegeti” (NE. 81.); továbbá a gyanakozás (NA. 157.). Viszont a cselekvésre való készülség, sőt hajlandóság van kifejezve a gondviselés szóban oly annyira, hogy az isteni gondviselés már valóságos nom. agentis, a mit még nem jelent ebben a példában: „Romlik a kevés anyai gondviselés miatt” (NA. 83.).

6. Továbbá a cselekvés módja, de csak általánosságban, hogy valami, akárminő módon történik a cselekvés, szintén ki van fejezve a következő példákban: „De mégis nem látom egyébben vigasztalásomat” (NA. 159.) a. m. „hogyan vigasztalódjam.” „Szedegetik elő a Cupido nyelve járását” (NA. 100.) a. m. „hogy jár Cupido nyelve.” Noha csontéptmény az asszonyi állat, de minden puha husnál lágyabb szive indulásira nézve” a. m. „arra nézve, mint indul meg a szive” (NA. 173.). „Nem tud találni legkisebb erkölcsi jót életünk menésében” a. m. „abban, mint megy, folyik az életünk” (NA. 177.). „Neanderhez közelítése sok cifra szókkal s hímes udvarisággal kinyilatkoztatván szive járását, mint s mennyire becsüli (NA. 69.). A mostani világnak fordulására nézve (befejezett!) ritka kincs a jó szolga (NU. 102.). Ajaka járási, forró fohászkodási, szive dobogási, ábrázatja felhevülése miatt álmélkodtak mindnyájan” (NA. 124.).

„Teremtés könyve” (NA. 169.) az a könyv, mely arról szól, mint lett megteremtve a világ; tehát ugyanolyan, mint amazok a példák, csakhogy szenvedő értelmű.

Még ilyen módhatározós nomen actionisnak látszanak, szintén szenvedő értelemmel, de a melyeknek a jelentése mégis lényegesen különbözik az imént idézett teremtés szóétól, a következők: „Mikor büntől tisztán látja magát lelkünk oly vigasztalás éri szivünket” (NU. 93.) fölbontva a. m. „olyas valami éri szivünket, a mitől megvigasztaltatunk.” „Szép festékekkel mázolt semmi, hímesített csalakozás, arannyal borított szemfényvesztés” (NA. 111.) a. m. „Olyan semmi, a mitől megcsalatunk; szemünk fényét veszti; a mitől szemünk fénye elvész.” „Eme okoskodás csak az élőknek hívságos álmodozási és sovány biztatási” (NA. 109.) nem azt jelenti, hogy olyan okoskodás, a mely biztat, hanem olyan, a mellyel az ember magát biztatja.

Ezekben a példákban tehát vigasztalás a. m. vigasztaló valami; biztatás a. m. biztató valami; szemfényvesztés a. m. szemfényvesztő valami; úgy hogy teljesen olyan e szók jelentése, mintha part. imperf. és nem nom. actionis volnának. Hogy történhetett e sajátos jelentésváltozás?

Vessük össze még egyszer a két példát, a melyben a vigasztalás két olyan eltérő jelentéssel szerepel: „De mégis nem látom egyébben vigasztalásomat” a. m. „nem látok egyéb módot, a mint magamat vigasztaljam.” A vigasztal tehát itt visszatérő jelentésű. Visszatérő jelentésűnek véve a másik példában is, rögtön világosság derül az elburkolt jelentésre. „Oly vigasztalás éri szívünket” akkor azt jelenti, hogy olyasmi éri szívünket, a mely teszi, okozza, hogy vigasztalódjunk; azaz eredeti jelentéséhez az ige, helyesebben, egyedül helyesen mondvá, a belőle képzett szó még causativ miveltető mellékjelentéssel is bővült. Kiemeljük, hogy egyedül az igéből képzett szón lehet az ilyet tapasztalni, magán az igén aligha.

Most már az is érthető, hogy lehettek ezek a szók nom. actoris-vá, mert az csakugyan annyi mint a nomen actionis causativuma.

Talán ide való volna ez is: „Szóval adá azért értésére neheztelését” (NU. 120.) s értés azt a tehetséget, tulajdonságot jelentené, a mely teszi, hogy valamit megértsünk.

7. Még természetesebbnek fog látszani, hogy az idő mellékképzete, a mikor a cselekvés történik, hozzáfűződjék a nom. actionis szó jelentéséhez: „Nem hogy ne, de bár többször mennének az asszonyok az isten házába azt akarnám! De úgy, hogy a fejez nép, egy soron, maga rendén maradna, össze ne keverődzenék a férfiakkal. Akkor talán többet figyelmezne az isteni szolgálatra, jobb izűen és idvességesen imádkozna. Úgy járnak most ezt a gonosz világot, hogy még a szent helyeken is az emilyen szemre kerülések, és szomszéd ülések veszedelmesek” (NA. 177.). Nagy sort idéztem, mert csak az egész gondolatból vehető ki az értelem. hogy t. i. még a szent helyeken is veszedelem, mikor egy- másra férfi és nő szemre kerülnek.

„Szinte úgy mint Neró császár, a ki a hárfát pengette Róma felgyuladásában” (NA. 172.). Azt gondol-

hatná az ember, hogy a *-ban* rag okozza itt az időhatározást; pedig ha magában így volna csak: „Róma felgyuladása”, akkor is azt jelentené: Mikor, Róma felgyuladt.

„Nagyságod neve ugyan le vagy on rekesztve az áros és mesteremberek könyveiben, nem tagadjuk; de az idő és alkalmatosság még mutathat nyílást a kiszabadulásra. Egy bátor koczka-gördítés, egy elintézett drága kártyalevélnék előfordulása mind ezeket helyre hozhatja” (NU. 93.). Azaz: „Minden baj helyre lesz hozható, ha mikor majd előfordul egy jó kártya vagy egy bátor koczka-gördítés.”

Még a már idézett példát: „Én pediglen a kínálást nem vetem meg, iszom” (NU. 119.) is így kell értenünk: „Én pedig nem vetem meg, nem utasítom vissza, mikor megkínálnak.”

A szempillantás már tisztán időt jelent az ilyen mondatban: „Minden szempillantás egy egész örökkévalóságot ér” (NA. 47.) s a cselekvés képzete egészen kiszorul jelentéséből. Hasonló képzetcsere áll be, midőn az óra mint az időnek egy része horologium-ot is jelent.

8. A szempillantás még nem konkrét szó, mert az idő valóságnak ugyan, de konkrétan nincs képzelve, mivel-hogy változó; ellenben a hely állandósága és szemlélhetősége miatt a nyelv fölfogása szerint valóságos konkrét képzet. Azért az olyan *-ás* képzős főnevek, a melyeknek jelentéséhez a hely képzete is hozzáfűződik s mint a szempillantásban az időé, uralkodó képzetté lesz, az ilyen főnevek konkrét szók. Pl. Könnyen tanulja a kényes lépéseket (NA. 128.). Ebben a mondatban lépés még nom. actionis, de tisztán a helyet jelenti pl. ilyen összefüggésben: „Két lépés egy öl.” Állás nom. actionis a hely mellékképzetével, de ebben a mondatban már a helyet jelenti, a hol áll az ember: „Az ő kedvéért kiszántam magamat valami külső állásra” (NU. 199.). Ilyen még: „Az idő és alkalmatosság még mutathat nyílást a kiszabadulásra (NU. 93.). A hol nem tudjátok a járást, oda felé ne járuljanak” (NA. 155.).

9. Ez azonban csak egy fajtája az *-ás* végű konkrét szóknak.

Egyik csoport úgy származik, hogy az eszköznek, a mellyel a cselekvés végrehajtatik, a létrehozó dolognak a képzete válik uralkodóvá. De hogy ez lehetővé váljék, sa-

játszós mondatok szükségesek, a beszéd összefüggésének játszós módja.

Az e csoportbeli szók mindnyájan cselekvő és átható jelentésűek. Pl. „Körölettek lengenek hol mikor a hizelkedő magasztalások” (a. m. a magasztoló beszédek) (NA. 135.). „A Prédikátorok buzgó integetési” (a. m. integető szózat) (NA. 169.). „A nagy Isten eleibe igazítsa könyörgésének áldozatit” (a. m. könyörgő beszéd) (NA. 127.) vö. könyörgésre harangoznak. „Várhatta is volna Eusebius legalább a szépen köszönemet az ilyen hiven nyújtott oktatásért” (oktató beszéd) (NA. 26.). „Könnyen bécseppenté szívébe a fiatal vigasztalást (NU. 94.). Az öreg Urhoz fordulván nagyon megköszöné intésit (NU. 91.). Pythagoras tanítása a lelkeknek egy testből másba költözéséről nem lehetetlen (NU. 123.). Méltóbb úgy tetszik, hogy mi a csillagos égért, azért a gyönyörűséges lakásért valamit eltűrjünk” (NA. 189.).

A második csoportbeliek, szenvedő jelentésűek és szintén úgy származtak, hogy a működő, létrehozó alany képzele elhalványul, azonkívül a szenvedő alany sohse személy, hanem mindig dolog, valami élettelen. Ezek is mindannyian kétértelműek, mert cselekvőleg fölfogva valóságos nom actionis-ok, a nélkül hogy akár így, akár amúgy a legcsekélyebb alaki változás volna tapasztalható rajtuk. Pl. „Venus ajakiról szedett puha mondások” (NA. 100.) a. m. a szók, a melyek mondatnak. „A szent írásból is tud valamit” (NA. 169.) a. m. a könyv, mely iratott, meg van írva. „A míg az ur írásban foglalja” (NA. 190.) a. m. a sorok, a melyeket leír. „Nem kellene a dámáknak a pipeskedés” (NA. 157.) a. m. a pipere, a mi pipeskedésre szolgál, a mi föl-rakatik pipeskedésnek, hogy valaki magát vele cifrázza. „Hirét vevén a szakács, küldi egymás után a fogásokat” (NA. 54.) a. m. az étel, a mely fogatik. „Az oltár s pap előtt adott kezét s parolát nem lehet oly könnyen felbontani, mint a rossz varrást” (NA. 187.) a. m. a ruhának azon része, mely varrva van. „Istennek áldomása s ingyen nyújtott ajándékja” (NA. 138.) a. m. a mi Istentől adatik. „Rakással vannak az efféle példák, nem tagadom” (NU. 161.) (az nem tesz semmit s nem változtat a szó eredeti jelentésén, hogy itt synecdoche van és sok értelemben használtatik).

11. Talán még egy harmadik osztályát is lehetne találni a konkrét -*ds* képzős szóknak. A bevezetésben is már említettük, hogy a cselekvés nyelvi fölfogás szempontjából voltaképpen nem is absztrakt valami, mivel mindig hozzá kell képzelni a cselekvőt is. Ha főnévben van kifejezve a cselekvés vagy főnévi igenévvel, akkor mintegy a cselekvő hatalma köre alól kiszabadul, önállóvá válik, úgy hogy a nom. verbale valóban igazi absztrakt szó lehet pl. kényszerítés; választást tesz. De mint látjuk, gyakran ki-kitör régi természete többeli igéjének, s mihelyt fölkerelkedik megint a cselekvés alanya vagy tárgya, már kíválik a szó társai közül, s konkrétta leszen. Ilyenkor azonban ez az alany vagy tárgy tulságos hatalmat bitorol, úgy hogy azt lehetne mondani, hogy a nom. verbale veszít valamit főnévi jellegéből. Az igének továbbá, azaz az átható igének az a természete, hogy jelentésében alany, állítmány és a tárgy szépen összeférkeznek, az állítmány, illetőleg a cselekvés uralma alatt szépen meghúzódnak, és például az alanynak csak annyi csekély szerepe van, hogy a cselekvést megtámassza, hogy a levegőben ne lógjon. Ha tehát volna ilyen jelentésű nom. verbale, a melyben a szerepek szintén ily szépen meg vannak osztva, arra rámondhatnók bizvást, hogy valóságos ige természetű. Ilyen pedig tudvalevőleg az infinitivus, meg csekélyebb részben a participium; de azt hiszem, hogy a szokás megvállás szók is ilyenek. Szokás a m. a mi meg van szokva, a szokott módja a cselekvésnek, a melyet valaki végrehajt, vagy az az eljárás, a miként valaki tetteit elvégzi. Tehát alany nélkül függetlenül nem képzelhetjük a jelentette cselekvést, hanem egyetemben az alannal, a mely végrehajtja; pl. 'Hogy annál is jobban béöltözhesen a mondott szokásokba talpig kivetkezett a szeméremből' (NA. 82.). 'A vallás is csak szokás, mikor czerimoniákat jelent: Clotildis okos szorgalminak köszönheti Franciaország, hogy meg tudta utálni rögzött pogány vallását, hogy lerontván az idegen isteneknek oszlopit, szent házakat építettett légyen helyekbe' (NA. 74.). Nemcsak az összefüggés, hanem a pluralis is bizonyítja, hogy másként mint czerimoniának nem lehet itt a vallás szót érteni.

Az ilyen szókat bátran mondhatjuk fél-konkrét-nak; meg hogy gyűjtő értelműek, azt a jelentésük elég világosan megérezteteti.

Hogy mennyire és miként konkrét ez a két szó, alkalmasan megvilágítja a következő példa: „Jó szívvel vegyék a korpázást, és a merre hajlik a nyír pózna, az az ősz fejek tetszése, a szerint éljenek” (NU. 114.). Senki se mondhatná, hogy tetszés csak valamelyest is konkrét szó; de akárki olvassa ezt a mondatot, az öreg urak fejének bólintását, tehát bólintó fejeket fog magának képzelni, és így a tetszés szó mégis csak konkrét képzetet kelt.

Azt gondolom még, hogy igen érdekes volna megfigyelni, mely -ás végzetű szók használatosak a pluralisban. Absztrakt szóknak általán véve nincs pluralisuk, s ha mégis úgy használtatnak, mindig valami konkrét izük van. Ezt a munkát azonban most egyelőre el kell halasztanom.

Még kell még említenem azt is, hogy a nom. verbale még annyiban is igei természetű, hogy jelentésében még a jelentés módja is megérzik. Legtöbbször természetesen az imperfectum jelentés van meg, de vannak olyanok is, a melyekben a befejezettség vagy beállóság érezhető ki.

SZILASI MÓRICZ.

MAGYAR ELEMÉK AZ OLÁH NYELVBEN.

Bevezetés.

Lejárt az idő, mikor egyes népek, a nélkül hogy a neveltségesség veszélyének tennék ki magukat, előkelő büszkeséggel még tiszta, mocsoktalan nyelvvel kérkedhettek, a melyet nem rútítottak el az idegenség szeplőfoltjai. A magasra nyúló, áthághatatlan válaszfalat, melyet hajdanta a mindent vastagon aranyozó hazafiság merész képzelete emelt, hogy elzárjon a néptől, melynek ő is gyermeke, mindent, a mi idegen, még a levegőt is, az újabb idők buvárlata az értelem biztos fegyverével lerontotta. Kezdünk a hazafias mámborból, melyben hosszú időn át sinlődtünk, mindenfelé, a hová a műveltség sugarai elhatottak, kijózanodni; kezdjük megérteni az igazságot, hogy a mi érintkezik, szükségképen hatással is van egymásra s hogy a hatásnak megvannak a maga eltörülhetetlen nyomai is.

E hatás alól a nyelv se vonhatja ki magát. Népek, kik egymásnak eskütt ellenségei vagy a kiket a sors csak rövid

időre vetett is egymás nyakára, még ha szétválnak, örökre elszakadnak is egymástól, nyelvükben megőrzik az egymás mellett vagy együttlét maradandó emlékeit.

A Bachkorszak virágzása például elég rövid ideig tartott, alig terjedt túl valamivel egy évtizeden s a nép nyelvében is honossá vált *zsandár, policzdj, findncz, stempli, trafik* sat. ma is élő emléktáblái népboldogító gazdálkodásának.

S a hatás nem csupán egyoldalú, hanem kölcsönös, nem csak a műveltebb nyelv érezteti erejét a műveletlennel vagy műveletlenebbel, hanem ez is visszahat amarra, habár jóval csekélyebb mértékben is s többszörös közlekedésük jeléül helyel-közzel ráerőszakol s elfogadtat vele egy-egy emléket. Műveltség dolgában például Észak-Afrika népei valamint ma, úgy az előbbi időkben is jóval mögötte állottak Európa legtöbb országának; valamint a törökség se versenyezhetett e tekintetben az európai magyarsággal; s mind a mellett Európa legtöbb népe nem egy oly elemet vett föl szókincsébe, a mely más világrész ege alatt termett s a melyek az arab nyelvnek képezik eredeti birtokát. Ilyenek: *algebra, articsóka, kaliber, cifra, elixir, magazin, szirup, talizmán* sat.

A félholdra még jó barátai, bevallott bámulói se foghatják rá, hogy azokon a vidékeken, a hol fölkelte és lenyugodott, hideg világtól a műveltség csak valamennyire is tenyésztett volna, hanem az ellenkezőt igenis, hogy a merre csak járt, keltében-nyugtában, nyomdokait mindenütt rombolás, pusztulás követte. Igája lánczait se hordoztuk aránylag valami hosszú ideig, s mind a mellett nem csak az akkori idők nyelve őrizte meg, hanem még ma is számos emlékeit birjuk egykori itt tartózkodásának. E borús szomorú napok tanúi, hogy a jókora számból csak néhányat az ismeretesebbek, a hangos szavúak közül említsünk meg, például a következők: *basa, deli, betyár, martalócz, kalpag, dolmány, kaftán, bicsak, csutora, ibrik, findzsa, korbács, kard, handzsár, harács* sat.

Természetes, mennél nagyobb az egyik félen az erő, mennél gyakoribb, sűrűbb az érintkezés, annál nagyobb és erősebb a hatás, annál szaporábbak az e hatás okozta jelenségek is. Így tehát már eleve minden megelőző kutatás nélkül is bizvást kimondhatni, hogy az oláhban találunk kell mindazon népek nyelvéből nagyobb-kisebb számmal

elemeket, a melyekkel hosszabb vagy rövidebb ideig érintkezésben állott. E népek és nyelvek a görög, török, albán, részben az olasz és német (erdélyi szász); a szláv nyelvek közül az ószlovén, bolgár, szerb, orosz, ruthén, lengyel és tót, továbbá a magyar, sőt még a czigány is. Ez említettem népek szavai érintkezés vagy beolvadás útján kerültek az oláh nyelvbe. Igaz, hogy némelyike ezen idegen elemeknek sok eredeti szót kiszorított a nyelvből s feledésbe temetett, pl. a magy. *beteg* az oláh *lënded*-et (lanquidus), vagy a magy. *fogad* (vkivel), az oláh *žura*-t (jurare); de mindamellett ezek a kölcsönvételek nagy mértékben gyarapították az eredetileg igen szegény oláh nyelvet.

Az idegen szók fontosságát nem szükség manap bizonyítgatni, sem azt hosszan fejtegetni, hogy egybeállításuk a nyelvészet földadatainak sorába tartozik. Mindezek már rég megállapított dolgok.

Az oláh nyelv idegen elemeinek kimutatásával eddigelé, már többen, köztük első rangú tudósok is foglalkoztak. Ilyenmő dolgozatok a) Miklosich Ferencz: „Die slavischen Elemente im Rumunischen” (Denkschriften der Wiener Ak. d. Wis. hist.-phil. cl. XII. 1862.); b) Rösler Robert: „Die griechischen und türkischen bestandtheile im Romänischen” (Sitzungsberichte der philosophisch-historischen classe der kaiserlichen academie der wissenschaften. L. 1865.); c) Hunfalvy Pál: „A rumun nyelv” (Nyelvt. Közl. XIV. 1878.); d) A. de Cihac: „Dictionnaire d’etymologie daco-romane éléments slaves, magyars, grecs-moderne et albanais” (II. kötet. 1879.).

Eszemágába se ötlök, mintha ez elismert tudósok dolgozatait kisebbíteni akarnám; annyit azonban mégis meg kell jegyezmem, hogy mindegyike az említett egybeállításoknak fölötte hézagos, a mennyiben adataikat nagy részint az irodalomból s ennek is leginkább újabb termékeiből merítették, a népnyelvre pedig, a mellyel az egy Cihacot kivéve a többiek közelebbi ismeretségben nem állottak, nem voltak, mert nem is lehettek tekintettel. Ugyanazt kell mondanom a régi nyelvemlékek fölhasználására nézve is, a melyekre való hivatkozást még Cihac művében is csak itt-ott találtam. Nem szükség tehát mondanom, hogy e két

fontos forrás kiaknázása nélkül az idegen szók inventáriumának okvetetlenül sok fogyatkozást kell föltüntetnie.

Én részemről tehát, mielőtt az oláh nyelvbe átkerült magyar elemek összeállításához kezdtem, a mennyire ez lehetséges volt, a nép nyelvében élő szokat is fölkutattam, valamint a régi oláh nyelvemlékeket is e célból áttanulmányoztam.

Említettem az imént, hogy az oláh nyelvbeli magyar elemek kimutatásával Hunfalvy Pálon kívül komolyabban Cihac foglalkozott. Cihac mondhatni majdnem az egyedüli az oláh nyelvészek közt, a kinek munkássága s tudományos képzettsége előtt tisztelettel meg kell hajlanunk; a mi hiányokra tehát s itt-ott előforduló tévedésekre találunk művében, azt leginkább ama körülménynek kell tulajdonítanunk, hogy a magyar nyelvet csakis szótárból ismerte, azonban multjáról s történeti fejlődéséről, a minek ismerete, hacsak tévedésnek nem akarjuk kitenni magunkat, szükségkép megkívántatik, semmi tudomása se volt.

Ezt Cihac érdemének kiszebbítése nélkül s csupán az igazság kedvéért említettem meg. Korántsem állott szándékomban, hogy e szavaimmal a nemzetieskedők számát növeljem, a kik az említett tudóst kizárták az oláh társadalom kebléből azért, mert volt annyi igazságszeretete és bátorsága, hogy a valót valónak mondta ki s hogy népszerűség hajhászatzból nem lett hűtelen a tudományhoz. Elmondta, kinyilatkoztatta bátran, a miről buvárlatai meggyőzték őt; elmondta a tények vallomását, hogy az oláh nyelv át meg át van hatva idegen elemektől, hogy szavainak $\frac{2}{5}$ része szláv, $\frac{1}{5}$ része görög és török, $\frac{1}{5}$ része magyar és albán s csak $\frac{1}{5}$ része latin. Meg is lakolt e nyilt. szabad szóért. A közvélemény a renegat szégyenbélyegét sütötte homlokára. Maniu, a bukaresti akadémia 1883. évi annaleseiben odahelyezi őt az oláh nyelv latinságának ellenségei közé, egy Hunfalvy. Rösler, Réthy. Sulzer, Miklosich sat. mellé (2. lap.). Végtelen a fájdalom, a melyet Cihac műve olvasásakor érzett; fáj neki, hogy ez az ember oláh, a kit az oláhok keblükön neveltek és tápláltak; kezét fog Hunfalvyval, a ki dicsőséget keres abban, hogy az oláhok történetét meghamisítsa. Méltó tanítványa is neki Cihac, mondja Maniu (uo. 142. lap.). Hasdeu, az akadémiai szótár szerkesztője, fölháborodva kiált föl:

Cihac azt meri állítani, hogy az oláh nyelv idegen elemei sokkalta túlszárnyalják az eredeti latint! Ám mutasson ő nekünk az oláh nyelvben egy olyan verset vagy frázist, mely legalább öt sort foglaljon magában és szavai ne legyenek oláhok, hanem idegenek! Mi azonban idézhetünk neki egy népies versszakot, még pedig Dobrudzából, a melyben egyetlen szláv vagy török szó sincs; pedig az ember azt várhatná, hogy ezen a területen voltak legnagyobb befolyással e nyelvek az oláhra. S miután az említett nyolcz soros versecskét bemutatta, diadalmasan ekkép folytatja: Ime, a hány szó, mind megannyi latin, egyetlen egy idegenség se benne, épenséggel egyetlen egy se! (Etymologicum magnum Romaniae. 51. lap.).

És e logikai tökéletlenséggel akart Hasdeu odábbállani Cihac igazságos ítélete elől! Vegyük azonban egy kissé taglalókés alá Hasdeu szavait. A kardnak, mellyel Cihacra akar sujtani, két éle van s mind a kettő csak ötet sérti meg. A vers, melyet Hasdeu idéz, bizonyára hosszú kutatás árán jutott tudtára s aligha tudna még sok mását találni. Ő maga is érzi ezt s hogy visszavonulását fedezhesse, sietett odamódosítani állítását, hogy „mindenesetre a szláv elemek, még a törökök is az oláhságnál elég nagy számmal találhatók; de a használatban elvesznek a latin elemmel szemben.“

Tagadhatatlan, hogy a kölcsönvételekben ügyet kell vetnünk arra is, milyen nagy az illető szó forgalmi köre; de mikor azt kell számba vennünk, vajjon ez vagy az a szó csakugyan él-e valamely nyelvben, ez az egy körülmény csupán nem lehet elég kritérium.

A másik hiba, melyben Hasdeu ítélete esett, az, hogy nem lehetséges kiejtenünk csak egy rövidke mondatot vagy két szót összekötnünk, a melyben *si* (és) vagy *je*, *jestă* (van) oláh szavak ne legyenek. Föltéve, de meg nem engedve ennek lehetőségét, mégis az összekötés szelleme oláh maradna. Az „Observatoriul“ című lap 1879. évfolyamának 4-ik számában a bukovinai oláh nyelvből hoz föl példákat, a melyek közt ezt is olvassuk: „Tata a plecată cu noterul si cu fersterul la amstag. (?) Dară besiaidulă dtale de la bezirksvorstehere aice?“: apám elment a jegyzővel és az erdésszel a tárgyalásra (?). Hát a szolgabírói végzés itt van-e magánál? ugyanott: „Fiulă mieu e

acumñ in dritte realsiule, ci dein naturwissen-
siaft ű are tiaignis ű cam reu: fiam most a harmadik
reálosztályba jár, de a természettudományokból rosszacská
bizonyítványa van.“ Azt hiszem, már ezeknél különb példák-
kat keresve se találhatunk. Az idézett mondatoknak majdnem
mindegyik szava idegen; de azért képtelenek vagyunk mon-
datba foglalni őket úgy, hogy egyetlen eredeti oláh szó se
jusson közéjük. Hiszen ha ilyes valamit lehetne tennünk,
hogy oláh szavak nélkül oláhlul beszéljünk, az a nyelv nem
volna többé oláh, hanem szláv, török vagy akármi egyéb.

ALEXICS GYÖRGY.

A NYELVÉSZET FURCSASÁGAI.

Van a németnek egy mondása: ‚Ich schlage den sack
und meine den esel.‘ Magyarul: ‚A lányomnak beszélek, a
menyemnek szól.‘ Nos hát én Herman Ottónak beszélek;
szól pedig -- mondjuk: ennek, annak, meg amannak.

Tehát Herman Ottó a Nyelvőr utolsó füzetében a *pújka*
szó származtatása ellen tesz kifogást. „A mi a *pulyka*-nak a
pullus-tól való leszármaztatását illeti, úgymond a 130. lapon,
engem az Alexi cikke (Nyr. XVI. 69—72.) nem győzött
meg. Elfogadnám, mert érteném, akkor, ha a pulyka valami
kolibri nagyságú madár volna; de a pulyka terme-
tességére az a diminutivum sehogysem illik.“

Ezt a legtöbben így mondták volna, sőt voltak, a kik
nyiltan ki is mondták: Csodálatos isten teremtsései ezek a
nyelvészek és csodálatos az ő tudományuk! Tégy próbát,
adj a kezükbe egy font csőpűt, s ott a szemed előtt készí-
tenek neked belőle egy egész vég selymet. Olyan ördöngös-
boszorkányos szerszámaik vannak, hogy ötöt-hatot ütnek
rajta s a *scutularius*-ból kikovácsolják a *zsóler*-t, a *beuten*-t
kilapítják *bitorol*-lá. sőt egy babonás hókuszpókusszal a *Kon-
rád*-ból kipréselik a *gönczöl*-t. Van olyan fujtatójuk, hogy a
szunyogot elefánttá duzzasztják; olyan pörölyük, hogy a fából
vaskarikát kanyarítanak; olyan szappanuk, hogy a szerecsent
albinóra mossák. Kétkeddel? Tekints bele, a melyik épen
a kezed ügyébe esik, bármely szófejtő munkába, például a
Nyelvőrbe. Ott fehér papirosra fekete betűkkel ki van nyom-
tatva, hogy *pípere* voltaképen annyi mint bors, *szímatol*
(szaglál) azt teszi mint izlel, *kaczér* (= buja) pedig semmi
egyéb mint szűz, tiszta, ártatlan. S ha minderről meg-
győződöttél, hitesd el, ha eszed-elméd rávihet, magaddal, hogy
az a tudomány, a mely a józan ész majd fejtetőn jártatja,
majd nyakszögő bakugrásokat tétet vele, komoly, számba-
vehető tudomány.

Hát bizony mi tűrés-tagadás benne, ha az eleven tollú, pörgő nyelvű tárczairó hasábokon keresztül szikráztatja szellemének vígan serczegő sziporkáit s elmés ötleteivel elfecsegye olvasójától vagy tíz percnyi unalmat, utolsó fogásnak csemegeképen odavet egy-egy olyan nyelvtudományi furcsaságot, hogy például *áld* és *átkoz* egy töből fakadtak; hogy az *iszákos* nem az *iszik* igének a származéka, hanem eredeti példaképének a *bisaccus*-t kell tekintenünk; hogy *köcse casula*-ból származott, tehát ,rokolya, szoknya' és *kaliba, kunyhó* ugyanegy dolgok; hogy *trágya* sajátképen annyi mint: *csemege, nyalánkság*: lehetetlen, hogy a vidám kedvű olvasó beteggé ne kaczagja magát, s ha volt is addiglan némi becsülete előtte, hogy el ne veszítse szemében minden értékét az a mesterség, a mely okos emberekkel ily bohóságot akar elhíttetni.

Bohóság? Ha úgy adjuk elő a dolgot, a mint a ,lányom' is, de különösen a mint a ,menyem' teszi, tagadhatatlan, hogy bohóság; de ha nem hamiskodunk s ha jól megértettük a tanítást, oly messze áll a bohóságtól, mint a talentum az obulustól, az ezres bankó a fillértől.

Mert lám, a ki tud latinul, azt is tudja, hogy a klaszszikus latinságban a *casu* szónak ,kaliba' jelentése volt, a kicsinyítője: *casula* tehát természetesen annyit tett mint: ,kalibácska'. Ámde ez az utóbbi a középlatinságban már egy ugrást tett s a ,kunyhó' jelentésből kifejtette a ,csuha' (hoszszú, földig érő ruha) értelmet. A lakás nevezet nem egyszer válik ruha nevezetté, a mindkettővel közös oltalom, védelem tulajdonságánál fogva; pl. a klat. *capella* (ném. kapelle, magy. kápolna) egyszersmind ,köpönyeget' is jelent, szintúgy az olaszban is *capella*: kapelle, *cappello*: mantel. Nyelvünk is szolgáltat példát az ily jelentésváltozásra a *födél* szóban, mely a mai nyelvben annyi mint: *dach*, régente pedig közönségesen ,orczatakarót' jelentett. A lat. *casula* fokozatosan így lett nyelvünkben *köczévé*: *kaszola, koszola, koczola, keczéle* v. *köczöle, keczel* v. *köczel, köcse*. A *kaszola, koszoló*-ból úgy vált *koczola*, mint *massat*-ból *maczat, vaszok*-ból *vaczok, koszor*-ból *koczor* sat. A *koczola* meg *keczéle* vagy *köczöle*-vé úgy változott át, mint a több mélyhangú idegen szók közül *zomok, zömök*-ké, *kantus köntös*-sé, *kondor göndör*-ré sat. sat. A *keczele, köczöle, keczel* a Tájszótárban, *köcse* pedig a Nyelvtörben vannak mint tájszók följegyezve. (A klat. *casula* különben majdnem minden európai nyelvbe átkerült: olasz *casipola*: hüttchen, francia *chasuble*: messgewand, spanyol *casulla*: messgewand (Diez); ném. *kasel*: messgewand; ószlovén, szerb *košulja*: indusium, orosz *košulja*: eine art pelz (Mikl.). E szláv alak a magyarban is él mint tájszó: *kosólya*: mezei bölcső.)

Ha mindezt apróra elmondta, tövirül hegyire szépen

megmagyarázta volna nyájas olvasójának a „menyem“, sem a *kaliba* — *ködmön* nem kaczagtatta volna meg az olvasót, sem a *trágya* szónak „nyalánság, fűszer — ganaj“ jelentésén nem csodálkozott volna, kivált ha azt is megtudta volna, hogy ez a két jelentés (az első Erdélyben) egymás mellett ma is él.

De térjünk át arra, a ki megszólaltatott bennünket. Herman Ottó, a mint hallottuk, nem fogadja el a *pulyka*-nak (truthahn) *pullus*-tól (csirke) származását. Nem fogadhatja el pedig azért, mert a pulyka nem kolibri nagyságú madár. hanem természetes állat; s azt nem lehet érteni, mért kicsinyítette a nyelv a *púj* szót, midőn a truthahnt akarta megnevezni vele; más szóval: hihetetlen, mert ellene mond a helyes gondolkodás törvényeinek, először hogy a sokkal kisebb csirke nevét ruházza át a pulykára, s másodszer, hogy hozzá még kicsinyítve, kis csirkének, csirkécskének nevezze. Ha egyéb ok nem riasztja vissza tudósunkat a „pulyka“ etimonjának elfogadásától, az illető magyarázat nem lesz kitéve többé semmi támadásnak.

A mint a társadalomban, úgy a nyelvben is ismétlődik a jelenség, hogy a ki fölül van, gyakorta alá kerül s viszont az alatt levő fölkerekedik; a vénből kised, a jóból rossz, az úrból szolga sat. sat. nővi ki magát s megfordítva.

Baba, a szlávsg eredeti szava, e nyelvcsalád majd mindegyik tagjánál annyi mint: „öregasszony, nagyanya“. E szónak nyelvünkben is, a hová már jó korán átkerült, megvan mind eredeti alakja, mind eredeti jelentése: „Az pogani es b a b á k h o z illendő beszédet (aniles fabulas) el tauoztassad (Félegyh: Bibl. II. 112.). Semmi bába nem ér a nyelvével: Muliere loquacior“ (Kisv: Adag. 314.). — Mint-hogy pedig tapasztaltságuknál fogva épen az öregasszonyok voltak régente legalkalmasabbak a „hebammenschaft“ tisztjének végzésére, a *baba*, *bába* az „öregasszonyról“ egészen természetes módon tett szert a mai „hebamme“ jelentésre. De mikor még hittek bennük, a boszorkányokat is vénasszonyoknak képzelte a babonás régiség. Ily értelemben is elő-kerül a *bába* szó nyelvünkben: „Kentefites ördögök, babác“ (Melius: SzJán. 547.). — Nem kell adatokkal igazolnunk, hisz minden magyar ember tudja, hogy *baba* nyelvünkben annyit is tesz mint: „infantulus, puppa: kis gyermek, báb“. Hogy ez a *baba* az előbbivel ugyanegy, vagyis hogy *baba* — puppe és *baba* — alte weib együvé tartoznak, azt egy harmadik, a német nyelv is igazolja, a melybe szintén átjutott ez a szláv szó: „babe: 1) alte weib, 2) backwerk“ (Grimm: Szót.). Ez utóbbi jelentéshez az idézett szótár e magyarázatot csatolja: „Vielleicht nach der gestalt, die man ihm gab, oder weil ihn alte weiber zu essen pflegten.“ A *baba*-nak a „vén asszonyon“ kívül a csehben és lengyelben is megvan „back-

werk' jelentése. A magyart nem is kell említenünk, hisz a mézesbábost minden gyermek ismeri. Az 'infantulus, puppa' jelentésű *baba* kicsinyítője: *babácska*, a most idézetten kívül még egy újabb értelemhez is jutott, ehhez: 'muliercula, delicata', a mint Pécsi 'Szűzek koszorúja' művének e helyéből világosan kiolvasható: „Az kényes *babácskák* férjeknek még nevekrül is feletkeznek, hanem vagy hevalkodásban es szabadságban iob ideieket elhenyelic" (73.).

Mi lehet tehát, vagy mondjuk inkább, mert úgy áll a dolog, mi lett a 'vénaasszonyból'? Lett először *boszorkány*, másodszor: *bába*, harmadszor: *menyecske*, negyedszer: *kisbaba* s ötödször: *bábu*, *báb*. Nem merő képtelenség? Ezt is fölhasználhatja az élelmes tárczaíró. Szője bele egy vasárnapi elmefuttatásba búoszlátónak! Mily csattanósakat fog kacagni a nyájas olvasó a nyelvészek bolondoskodásán, hogy a vén banyából elsőbb fiatal menyecskét, majd *kisbabát* s végre mézes *kálácsot* boszorkányoznak ki!

Lássunk egy más furcsaságot. *Catus* a latinban annyi mint *kater*. Ugyanez a szó a szerbben: *kat*: 1) *katze*, 2) *brut*. A *catus* kicsinyítője *catulus*: *hündchen*; ebből *catlaster* (catulaster): *knabe*, *bursche*. Egy másik deminutivuma *catellus* hasonlóképen: *hündchen*; ugyanaz az olaszban: *catello*: *junger hund*; úgy szintén az oláhban *cațel* (olv. kaczel): *hündchen*. Ez utóbbi a magyarban is megvan (oláh kölcsönvétel), még pedig két alakban s két különböző jelentésben: 1) „*keczel*; kutyakölyök (Tájsz.), 2) *kaczola* (oláh *cațela*): *equa*, *caballa*, *eine stutte*, *mutter-pferdt*" (PPB.). „Itt én öt *kaczolat* és két *vevhet* találtam, az egyik *kaczola* taval nyárba talóba hala meg, az másikat el lopák ez nyáron. Az kik vannak: három *kaczola* és két him *vehem*" (LevTár. 86.).

A *macska* e példák szerint tehát lett először *ivadék* (*brut*), másodszór kicsinyítve *kiskutya*, harmadszor *fiú*, *ficzkó* s negyedszer *kancza*. Itt tehát az előbbi jelenségnek ellenkezőjét látjuk. A *baba* szóban ugyanis az 'altas weib' lefelé szállt, míg 'puppe' nem lett belőle; itt pedig a 'macska' emelkedett addiglan, míg 'lővá' nem nőtte ki magát.

A hasonló jelenségek hosszúra nyuló számából álljon itt még egy-két példa.

A jelentés érték tekintetében alább száll: Gör. *οὐμβολα* (*genossenschaft, verbinding*): magy. *czimbora* (*spieszgesell*); horv. *sebar* (*gemeiner mensch*). Lat. *magister* (— nagyobb): magy. *majster* és *mester* (*néptanító*). Lat. *populus* (például *populus Romanus*): fr. *peuple*; ném. *pöbel*. Olasz *ducato* (*herzogthum*): ném. *dukaten* (*münze*). Francia *chauvinisme* (*patriotismus*), ma: *chauvinismus* (*nagyzó nemzetieskedés*).

Ném. burggraf : magy. *porkoláb* (kerkermeister). Tót *vinko* (borocska) : magy. *vinkó* (ein schlechter wein). *Hadnagy* (még Pápai-Bodnál is) : tribunus militaris, strategus, dux belli, ma ellenben: lieutenant. *Fobbágy* (jobbagniones) hajdanta: optimates, utólib s még e században is: frohnbauer. *Ispán* (Molnár Albertnél): quaestor, praefectus, praetor, ma: *schaffer*, *kastner*. *Dcák* (régente): literatus, secretarius, ma: student. *Bika*: stier, *ökörbika*: onocrotalus, sackgans (Pápai-Bod), *bika*: wassernuss (tájszó). Érdekes e tekintetben a főntebb említett oláh *cafel* jelentésének további fejlődése. A 'kutyón' kívül még következő értelemben járja: *méhmolý* (clerus), *fokhagymagerezd* (nucleus allii), *zárpöczök* (gewirre im schlosse).

A jelentés értékre növekszik: Gör. *διδάκωνος* (bedienter): magyar *dékán* (dechant). Gör. *ἐπισκοπος* (beobachter, späher): magy. *püspök* (bischof). Gör. *ἄγγελος* (bote): magy. *angyal* (engel). Lat. *minister* (diener): magy. *miniszter* (kormányfő). Lat. *papa* (vater): magy. *pápa* (pabst). Lat. *cancellarius* (thürhüter): magy. *kancellár* (kanzler). Lat. *comes* (gefährte, aufseher): fr. *comte* (graf). Lat. *pavimentum* (fussboden): oláh *pamint* (erde, erdkreis). Lat. *senior* (der ältere): fr. *seigneur* (souverain). Fr. *maréchal* (hufschmied): ném. *marschal* sat. sat.

Már e példákból eléggé meggyőződhetik mindenki, hogy ugyanaz az egy szó gyakorta a legkülönbözőbb, néha egészen ellentétes fogalmakat egyesít magában. A ki tehát komolyan számbaveszi a még száz és százával szaporítható ilynemű jelenségeket, az bizonyára semmi megütköznivalót nem talál azon a származtatáson, mely a *pujkát* (truthahn) a 'csirke' jelentésű *puiü*-ra viszi vissza. Azon nem akadunk föl, ha halljuk vagy olvassuk, hogy az emberi életben egyik-másik majdnem semmiből nagyra vitte föl a dolgát; készséggel elfogadjuk igazságnak például a történetírás tudósítását, hogy Martinuzzi kályhafűtőből biboros főpap s ország kormányzója lett; a nyelv életében is száz meg százával állnak szemünk elé olyan tények, hogy a szolgalegényből (ex ministro) kormányfő (miniszter) női ki magát, hogy azonban a csirke a puka magasságáig fölvergődjék, azt már hitetlenségnek tartjuk, az ellenmond minden józan fölfogásnak! Ha a pulyka nem természetes állat, hanem valami kolibriféle madár volna, tán el lehetne fogadni ezt az etimológiát!

No hát mutassuk meg kézzelfoghatólag nemcsak lehetőségét, hanem igaz valóságát is annak, hogy a csirke sok mindenné válik s a többi közt hogy szert tesz a pulyka rangjának dicsőségére is.

Attól a nyelvtől kell kiindulnunk, a mely voltaképen eredeti forrása a mi *pulyka* szavunknak. Éz a nyelv a latin s az illető szó a *pullus*, melynek már a klasszikus iroda-

lomban következő jelentései voltak: 1) junges thier, 2) hühnchen, 3) sprössling, junger zweig. Ugyan e szónak képmása, hahn, henne jelentéssel megvan a legtöbb román nyelvben: olasz. spanyol *pollo*, franczia *poule*, oláh *puia*. De a 'hühnchen' értelmén kívül az olaszban a *pol* már knabe, *fol*a pedig mädchen is.

Az alapszó nagyobbára kicsinyítővel továbbképezve a következő jelentéseket öltötte magára: a) spany. *pollico*: hühnchen: fr. *poulet*: junges huhn: olh. *puica*: junge henne, *puicé*: junge brut, *puisoru*: junger vogel, junges hühnchen; *puia*: junges, geflügel. b) Oláh *puictoare*: weibchen (der thiére). c) Olasz *pollanca*: junger truthahn, kapphenne. d) Franczia *poulet*: 1) knäbchen, bübchen, *poulette*: mädlein, 2) bengel („ironiquement d'un grand jeune homme“ Littré). *pucceau*: jüngling, *pucelle*: jungfrau; olasz *pulcella*: jungfrau; oláh *puisor*: jüngling. e) Olasz *pollone*: schössling, sprössling, *pollenzo*: 1) zarte keimspitze, sprosse, 2) rübenkraut. f) Franczia *poulet*: liebesbriefchen. g) Oláh *puisor*: kleine münze.

Látnivaló, hogy az alapszónak fogalomköre elég tágra bővült ki. Legfölül áll a 'kamasz, hórihorgas', alul pedig egész kis sora a rokon fogalmaknak, mint: levelke (billet doux), peták, répalevél, hajtás, csira.

Már egyszer-mászor volt alkalmunk az úgynevezett nyelvjavítókról megemlékezni, a kik a nyelvi jelenségek titkaiba nem levén beavatva, egy és más logikátlanságot fődöztek föl a nyelvben s mint ilyet megkisérlették, hogy helyreigazítsák. Ily látszólagos logikátlanságot tüntet föl egy és más származékában a most tárgyalt szó is. Pedig ha nyomára jutunk a dolognak, azt tapasztaljuk, hogy a fejlődés fokozatosan s egészen természetes úton halad előre. Nevezetesen a 'kicsiny' fogalmával rendesen együttjár a kedvesség képze is. Innen kis állatok közül több becéző nevezetté vált, pl. a magyarban: galambom, tubám, giliczém; a németben: täubchen, mäuschen; az oláhban: pui, puica sat. Ebből az átmenet fiatal személyre (leányra, fiúra) egyszerű. Így vált a franczia *pucceau* és *pucelle* (tulajdonkép: csirkécske) az ifjú és szüz, hajadon nevezetévé. A hirtelen fölserdült gyermek felszégsege, ügyetlensége annyira ismeretes, hogy közmondásszerűvé vált. A franczia *poulet*-ban tehát a 'bengel' (kamasz) jelentés a 'bübchen-nek' egészen természetes folyománya. A kicsiny, született a szülőhöz viszonyítva, tag és rész (mint ellentéte a testnek és egészen hasonlóképen rokonfogalmak. A gyermek tehát 'kis állat' s ez ismét a 'növénycsemete' általában bármely tárgy részének nevezetévé válhatik. A magyarban például mondjuk: tyúkfi, galambfi; láda fia, vásár fia; fiók galamb; sőt a *fiók* egymagán is annyi mint: fach. Így lett az olaszban a 'csirke' a növények fakadéka (hajtás, bimbó, rügy) neveze-

tévé; az oláhban pedig ,pénzecskevé'. (Ehhez teljesen hasonló jelenség, hogy tudniillik a ,kisdedből' egyrészt ,kamasz, mafla', másrészt ,hajtás, csira' fejlődik, az a példa, a melyet a magy. *bamba* és *bimbó* szó nyújt, melyeknek egységes voltát Kőrösi Sándor egész meggyőzőleg kimutatta (Nyr. XIII. 415.): (gör. βαμβαλίζω : gagyogok, βαμβαλός : gagyogó), olasz *bimbo* : gyermek, *bambo* : gyermekes, együgyű, magy. *bamba* : einfáltig, *bimbó* : knospe. A ,kind, sprosse, keim' jelentésfejlődést már föntebb láttuk; tehát hogy az olasz *bimbo* (kind), mely már magában e nyelvben is átvitelesen élettelen tárgyak jelölésére is használtatik s a magyar *bimbó* (knospe) egységes szók, arra nézve nem lehet semmi kétségünk. Teljesen meggyőző adat az, a mellyel utólag kiegészíthetjük Kőrösi származtatását. A *bambo* származékai közt már ő is fölemlíti a kicsinyítő *bambolo* szót, a mely annyit tesz mint : ,kis gyermek'. Ez a szó hasonlóképen megvan a magyarban s hasonlóképen ,knospe' a jelentése, a mint a következő adat hiteles tanú reá. Calepinus szótára a lat. *bulbus*-t ekként adja vissza magyarul : „b i m b a l l ó s, feyes, boytos gyökér“.)

A *pullus*-nak (junges von thieren) szerte ágazó értelmei közt tehát megtaláltuk azt is, a mit kerestünk, a ,truthenne' jelentést ebben az olasz szóban: *pollanca*. Különben, hogy a *tyúk* és *pulyka* közt a szem első tekintetre talál hasonlóságot, legfényesebben bizonyítja az, hogy több nyelv csakugyan *tyúk*-nak nevezi a *pulykát*; mint: olasz *pollo* d'India (indiai *tyúk*), franczia *coq* d'Inde (indiai *kakas*), német wälschhuhn (olasz *tyúk*), török hind *taugu* (indiai *tyúk*), misir *taugu* (egyiptomi *tyúk*).

Vegyük mindehhez még a következő két határozott tényt.

A szerbben és horvátban a *pulyka* több nevezete közt ez is ott található: *tuka*. Ez a szó a két szomszédnyelvbe a magyarból került s ugyanegy a mi *tik*, *tyúk* szavunkkal. (Miklosich török kölcsönvételnek tartja, de a tör. *tuk*-beli *au* a szerb-horvátban valószínűen *au* lett volna. A magyar kölcsönvétel mellett bizonyít a szerbben járatos „*tjuk*: vox gallinas vocantis, *tjukanje*: advocatio gallinarum, *tjukati*: allicio gallinas.“ Kar.). Tehát a magyar *tyúk* (huhn) — vagy legyen bár a tör. *tauk*, melynek a magyar szó képmása — a szerb-horvátban annyi mint *pulyka* (truthahn) vagyis a *tyúkból* lehet, sőt lesz is *pulyka*.

A másik tény a következő. A szlávokban a ,kakas' neve majdnem általánosan *kur* (őszl. *kuri*) s itt-ott továbbképezve: *kurica*, *kurka*: huhn. Ez az utóbbi az oláhon kívül (*curca*) átkerült több ázsiai nép nyelvébe is, nevezetesen: kaz.-tatár, török, csuvas *kurka*: truthenne; s innen a mordvinba: *kurka*: truthenne, storch. A votják: *kureg*, *kurega*: ,henne', zürjén *kurög*: hahn, permi: *kurok*: hahn valószínűen

az oroszból valók. (Munkácsi a *kurka* szónak hajlandóbb tatár eredetet tulajdonítani; de elemei (*kur+ka*) határozottan a szlávásra vallanak; valamint az alapszónak *kur-* árjasága is kétségtelen: szanszkrit *krka* (vāku): hahn, zend *kahrka* (tāḡ): hahn, gör. *ῥῆνος*: hahn Fick: VerglWörthb.)

Miről tesznek vallomást ezek a világos nyelven szóló, kétségtelen adatok? Arról, a miről a természettudós kijelenti, hogy nem tudja megérteni; arról, a mivel a tárczairó megkaczagtatja olvasóját; arról a „képtelenségről“, hogy a csirkéből csakugyan pulyka lett. Itt áll előttünk a nem tagadható tény, a tiszta valóság. Ószlovén *kurū*: hahn, *kurica*: gallina (Mikl: Etym. Wörthb.); ebből kicsinyítő *-ka* képzővel lett: *kur-ka*: tyukocska (lengyel „*kurka*: eine junge henne, ein hennchen; gallinula“ Mrongovius: Polnisch-deutsches wörterbuch). De ugyan ez a deminutivképzős, „csirke“ jelentésű *kurka* megvan a ktatárban: *kurka*: truthahn (Bálint G: Kazáni tatár szótár), a törökben, csuvasban, mordvinban: „*kurka*: truthenne“ (Munkácsi: NyelvtudKözl. XVIII.), az oláhban: „*kurkă*: truthahn“ (Mikl. EtymWörthb.), az új-görögben: „*κουνρος*: truthahn, *κουνρα*: truthenne, albánban: *čurkë*: truthahn“ (Cihac: Dictionnaire d'etym. II.), a bászági szerbben: *tjurak*: truthahn, *tjurka*: truthenne.

É szerint a magyar *pulyká*-nak az oláh *pujcă*-ból való származtatása ellen se alak, se jelentés tekintetében nem tehetni semmi kifogást; s ha egyéb mozzanatok nem szólnak ellene, vagy nyomósabban valamely más nyelv mellett, a két szó egységes volta elfogadható. Ennek vizsgálatát azonban a jövő füzetre kell halasztanom.

Alexi a *pulyka* magyarázatában Pápai-Páriz szótárából indul ki, a hol az illető szóhoz mint egyértékesekek ezek vannak függesztve: urogallus, tetrao, gallus numidicus, gallina Africana, meleagris, gallus Indicus, tehát egész kis madárgyűjtemény!

E szavakkal indítja meg helyreigazítónk czáfoló sorait. Állítása egy kis félreértésen alapszik. A *pulyka* magyarázója ugyanis fejtegetésének alapjául nem Pápai latin aequivalenseit veszi, hanem egyszerűen konstatálja, hogy a szótárírók közül első volt Pápai-Páriz, a ki a magyar szók lajstromába beiktatta a *pulykát* s mellékesen hozzácsatolta a magyarázó latin szókat is. A szónak etimonja egész világosan a latin *pullus*-ra van alapítva.

A helyreigazítás ezután sorról-sorra veszi idézett szótárunk terminusait s kimutatja, hogyha utána indulnánk, akkor a *pulyká*val egy volna a „tűzok, indiai tyúk, gyöngytyúk, vadváva, süketfajd, harkály és sneff“. S tovább folytatva így szól: „Ezen a téren minden lépés mintha csak ingó lápon haladna s ez mindinkább érleli bennem a szándékot, hogy régi, jobb szótáraink állattani elemeit rendbe

kellene szedni, mert a pulykáról harkályra. sőt sneffre jutni mégis csak sok; de sőt, hogy mindegy, akár a uerhahn, akár sneff, ez hajmeresztő! Ezek után megállapítja, hogy a fölhozott nevezetek helyesen mely állatokra illenek; s e szavakkal végzi: „Csak ez a mód adhatja a jövőben a nyelvésznek azt a szilárd alapot, a melyre szükség van.”

Itt két tétellel van dolgunk. Az egyik, hogy régi szótáraink nomenclaturája után, a mint a tudomány ma áll, el nem igazodhatunk. A másik, hogy a nyelvésznek, hacsak biztos tévedésnek nem akarja kitenni magát, kutatásaiban ezen ingadozó alapokra támaszkodnia nem lehet.

Az elsöre nézve tudósunknak igazat kell adnunk: a régi szótárak nomenclaturája ingatag, tétovázó, határozatlan; de azt mondani, hogy hibás is, nem lehet. Tekintsük a dolgot úgy a mint van. Vegyük azt az állatot, a melyről épen a vita foly köztünk, a *pulykát*, s tegyük föl, hogy ma kerül át hozzánk Európába, még pedig valahonnan a Kongó vidékéről. Nem kell hozzá erős képzelő tehetség, hogy eltaláljuk, körül-belül minő nevezetekkel iktatnák be az egyes népek anyakönyvükbe. Az áttelepítő valószínűen vagy azon a néven nevezné, a melyet szülőföldjén kapott, vagy talán kongómadár nevet adna neki. Egy másik nép, a mely hasonlatosságot látna közte s a kakas közt. afrikai kakasnak, egy harmadik, mely például tengerről vagy a francziáktól kapta, tengeri vagy franczia kakasnak, vagy ha inkább tűzokot, pávát, fajdot, gyöngytyúkot vagy gólyát látna benne, franczia pávának vagy gólyának vagy effélének hívná. S nem így áll-e a dolog valóban? Már föntebb tapasztaltuk, hogy a legtöbb nép kakast vagy tyúkot látott benne; de a másik azt találta, hogy inkább a pávához hasonlított s el is nevezte pávának, mint a spanyol: *pavo* (truthahn), *pava* (truthenne), olasz: *gallo pavone*, magyar: indiai *páva* („Az Indiai Páva, a ki ma immár közöttünk-is közönséges, és Magyarul Indiai Tyúknak avagy Pulykának hívjuk“ Misk: VKert. 314); a mordvin meg a pulykát is a gólyát is *kurká*-nak nevezi. Tekintsük most ama nevezeteket, a melyek azon vidékre, tájra vonatkoznak, a honnan egyik-másik néphez a *pulyka* átkerült. Az indiai, egyiptomi, olasz kakast már hallottuk. Ezekhez járul még: ang. Turkey cock (török k.), svéd Kalkonhöna (kalkuttai tyúk), közvotják némic kurág (német tyúk), a sarapuli dialektusban pedig maga a némic is annyi mint: *pulyka*.

Természetes, hogy a tudománynak, mely a XVI. században, midőn a pulyka meg kezdett honosulni Európában, még jó részben latin volt, hasonlóképen köteleességévé vált, hogy az új állatnak megfelelő nevezetet adjon. De honnan

vegye, mire alapítsa a névadást? Nemde hogy azt az utat kellett választania, a melyet előtte egyik-másik nyelv követett; más szóval neki is *kakasnak* (gallus), *tyúknak* (gallina), *pávának* (pavo), *gyöngytyúknak* (meleagris), s hogy ezektől megkülönböztesse, vélt származásuk helyéről *afrikai*, *egyiptomi* sat. kakasnak kellett elneveznie? S nemde hogy az akkori szótárírónak szintén kötelessége volt, hogy az ingatag bár, de meglevő s a tudomány nyelvében járatos nevezeteket szókönyvébe beiktassa? Régi szótáraink megítélésében tehát nem lehet, nem szabad a tudomány jelen színvonalára helyezkednünk, hanem vissza kell térnünk ama korba, a melyben az illető munka keletkezett.

S mit tesz, mit kell tennie a nyelvésznek? Kutatnia, vizsgálnia kell a szeme elibe kerülő nyelvi jelenségeket, hogy azokból megállapíthassa, a mi kutatásának voltaképi célja, a tényt, az igazságot. Tudja, tudnia kell, hogy a *pulyka*, *páva*, *kakas*, *gyöngytyúk* különböző egyedek; tudja azt is, hogy a *pulyka* ős hazája nem Kalkutta, nem Törökország, se nem Egyiptom, Numidia, Afrika; de ő nem is ezt keresi, hanem keresi azt, mit vallanak e nyelvi jelenségek; s ha figyelembe veszi vallomásaikat, rájön arra, a mi kutatásának célja volt s a mit már nagyobb részt főntebb kifejtettünk s a hova tartozik az is, hogy például a németiség egy része az olaszok, egy-két ugor nép s a török-tatárság a szlávság révén ismerkedett meg a pulykával. Azt, hogy helyesen nevezi-e a spanyol ezt az állatot is *pávának*, a votják *németnek* sat. az nem az ő gondja, nem is törődik vele, hanem bízza a zoologusra; a ki talán ráfogja sütni a helytelenség bélyegét, de azért korántsem áll jogában, hogy a nyelvet megleczkéztesse s a spanyolokkal és votjakokkal kitörültesse szótárukból a *pulykának* 'hibás' *pavo* és *hemič* nevezetét.

Helyreigazítását e szavakkal zárja be természetstudósunk: „Nekem úgy rémlik, hogy az a *pujka* is csak oda tartozik, a hova a *szerkő* [?], *bakcsó*, *lotyó*, *pintyőke*, *pipiske*, *csóka* sat. t. i. a hangfestő nevek sorába.” S kimondja, hogy ő a *pulyka* alapszavának az állathívó *puj*, *puj*, *pi*, *pi*, *pi* gyermekszót tartja.

Erre kevés mondanivalónk van s az egész mindössze ennyiből áll.

A fogalmaknak hanggal való megtestesítésében, a tárgyak elnevezésében a fülnek fölötte kevés szerepe van; mindebből az oroszánrészt a szem zsákmányolta ki magának. A kecske, birka, a mennyire híven le lehet írni, ily hangot ejt: *meeé*, az ökör: *muutúh*, a kakas: *kukurikú*, (a németnek *kikerikí*), a tyúk: *kotkotkotkoddcs*, a macska: *miaú*, *nyidú* sat. sat; s van-e csak egy nyelv is, a mely e

világosan hangfestő szókkal nevezte volna el az illető állatokat?

Ebben a *puj*-ka, *csó*-ka sat. etimologizálásban nem lehet föl nem ismeri a nemzetieskedő hajlamot, mely valamint egyebütt, úgy nálunk is szeretné, ha lehetne, az egész világot magának hódítani s visszaborzad attól a gondolatától, hogy műveltségének egy és más része nem saját alkotása, hanem hogy innen vagy onnan, más népek jóvoltából jutott birtokába.

Minden bőbeszédűség helyett ajánljuk minden rendű és rangú hazafiaknak azt a pár figyelmeztető szót, melyet Hehn Viktor „Kulturpflanzen und hausthiere” című művének homlokán Schellingtől idéz: „Was ist Europa, als der für sich unfruchtbare stamm, dem alles vom orient her eingepfropft und erst dadurch veredelt werden musste?” Továbbá következő saját oktató intését („Italien.” Ansichten und streiflicher.): „Viel fremdwörter, viel kulturverkehr. Viel entlehnt, viel gelernt.”

SZARVAS GÁBOR.

A MAGYAR SZÓ EGY NÉMET EMBER AJKÁN.

(Harff Arnold följegyzései a magyar nyelvről. 1496–1499.)

Harff Arnold az alsó Rajna mentében telepes régi családok egyikéből származott. Hárman voltak testvérek. Gotthard, a legidősebb, a nemzetség főntartója; János, a legifjabb; ennek öröke leányágon a Hatzfeldekre szállt. A közbülső testvér Arnold huszonöt éves korában akkori jó kereszttyén szokás szerint nagy búcsújárásra indult a szentföldre. Utját 1496-ban kezdte meg s 1499-ben tért vissza egészséggel, gazdag tapasztalással. Olaszországon át neki váltott az Adriának; útba ejté a dalmát és görög szigeteket; látta Egyiptomot, Szíriát, Arábiának, Aethiopiának, Nubiának egy darabját; megjárta a szent földet, onnan Konstantinápolyba ért. Hazafelé menet, úgy látszik, hazánkban is átutazott: majd Felső-Olaszországon, spanyol és francia földön keresztül tért szülőföldjére. Sok mindent látott és hallott a szemfüles ifjú, s mindezeket föl is jegyzé lelkiismeretesen. Jegyzéseiből azután megírta utazása történetét, helyyel-közzel ékes rajzokat illesztvén a szöveg közé.

Az eredeti kéziratot a család levéltára őrizte meg; néhány másolata Berlinbe, Trierbe, Münsterbe került. Dr. Grooté 1860-ban gondos egybehasonlítás után kiadta az útleírást következő cím alatt: „Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff von Cöln durch Italien, Syrien, Aegypten, Arabien, Aethiopien, Nubien, Palästina, die Türkei, Frankreich und Spanien, wie er sie in den Jahren 1496 bis 1499

vollendet, beschrieben und durch Zeichnungen erläutert hat.' Cöln. 1860. Verlag von J. M. Heberle. 47 fametszettel.

A vallásos ritternek e munkája a maga idejében is dilettans kísérlet számba ment. Alsó-rajnai német tájszólással van írva büszke megvetéssel a nyelv szabatossága iránt. A fiatal zarándok néhol — Groote gyanítása szerint — nem látott dolgokról is úgy ír, mintha ott lett volna; néhányszor fölfedez már ismert, vagy meg nem ismerhető dolgokat, pl. a Nilus forrásait, a föld közepét, a paradicsomot. Nagyjából mindamellett ügyes, életrevaló ember eszejárását látjuk a mindvégig elevevéssel írt munkában.

Minket az a szenvedélye érdekel, hogy minden népnek, mellyel útjában találkozik, nyelvről is ír. ha nem többet, legalább egy-pár sornyi párbeszédet. Ő maga csak latinul és francziául tudott, azokon is jó rajnai németséggel beszélt. De azért munkájában megírja, milyen a: sclavon, albán, görög, saracen, surian, thomita, héber, örmény, török, magyar, piemonti, biscayai (baszk), spanyol és breton nyelv.

E dilettans följegyzések úgy keletkeztek, hogy Arnold ritter tolmácsától megkérdezte a számokat, a szükséges élelmi szerek nevét, az ott divatos alphabetumot, meg néhány korcsmai s piaczi frázist, s azután a maga szája ízi szerint leírta. Nyelvtudomány tekintetében nem sokat ér egy közlése sem; az albán (kiadta Meyer, 'Albán tanulmányaiban') és baszk nyelvre vonatkozó följegyzés azonban történeti becsű, s ha nem is gazdagítja a szókincset, de azoknak a nyelveknek korrendi emlékei között a legrégibb.

A mit a magyar nyelvről ír, azt ime adjuk az eredetihez betűről betűre ragaszkodó kiadványból.

„Item van Neuwe zo Steyn (Stagno, Dalmáciában), eyn schone kouffstat, anstoessende Vngerijen, dae wir eyne tziyt lanck laegen die wile die koufflude yere koemenschafft verhanteirden in derr tziyt wir in drij dagen vnser vier tzoigen durch gar lustige fruchtbar starcke lant dat koenynckrijch van Vngerien bys in die heuffstat Ouen dae der koeninck hoeff heldet.

dese stat, lantschafft, den koeninck ind seinen hoeff wir gar wael besaegen, dae van vil vil were zu der kurtzten wille wil ich bij deme recht grymmacie verbluiuen, doch as wir durch Vngerijen tzoigen behielt ich etzliche spraiche, der namen ich her vnden setze

Vngersche sprach

Item <i>kinge</i> : broit	<i>scheff</i>
<i>boir</i> : wijn	<i>tickm.</i>
<i>beess</i> : wasser	<i>etzel</i> :
<i>oist</i> : fleysch	<i>olie</i> :

tick : eyn henn
salus : eyn herberch
loit : eyn pert
sab : hauer
mee : ich
igas : waer
reymigas : geloegen
ember : eyn man
assanember : eyn frauwe
istant : got
oirdach : der duuel
jurge : eyn kertz
igal : drincken
halet : eyn visch
schoit : sals
ibo : guet
nempfo : buess

thale : eyn schottel
glans : eyn leffel
haseck : eyn pot
gest : ein metz
wasfasick : eyn kessel
ich : essen
allische : slaeffen
gansda : eyn wijrt
alma : eyn appel
kirtwe : beren
thir : eyn noss
prust : gelt
frint : eyn gulden
salma : stroe
sena : heuwe
mees : honich.

Z u t z e l l e n.

itz : eyn
kalich : tzwey
hara : drij
netzo : vier
jech : vonff

hat : sees
heet : seuen
noltz : aicht
glentz : nuyn
tyss : tzeyn

age dago prust : ghiff mir kleyn gelt vur eynen gulden
mein nudar : wie wultu dat geuen
menada das : wat gilt dat
mege weschen : ich will it gelden
kene ve ast : wie heyscht dat
mos mech ingart : wesche mir dit hempt
age da kinna : gheiff mir zo drincken.

Item wan der Vnger des morgens viss sijme huysse geyt so spricht he : *iste morgen beledes* : got gheff vns eynen froelichen daich. Item soe spricht der ander : *bi ckytzinia* : ganck in freden.“

Ez a kis 'kölni tölcsér' mutatja, hogyan tanult meg derék zarándokunk három év alatt tizennégy nyelvet. Reám azt a benyomást teszi az a kis mutatvány, hogy Harff ritter hallott ugyan magyarul beszélni, de német füllel hallotta s azt is rosszul írta le. Másolva azt hiszem nincs rosszul, a kiadó elég jól adta a szöveget.

THALLÓCZY LAJOS.

E közleményt, hogy teljes értéke szerint megbecsülhessük, nem bocsáthatjuk kellő magyarázat s fölvilágosítás nélkül világga.

Az első, a mit tennünk kell, hogy adjuk átírásban.

„Item von Neuwe (?) zu Steyn, ein schöne kaufstadt, anstossend Ungarn, da wir eine zeit lang lagen, die weile die kaufleute ihre kömenschaft (?) verhandtierten (= verkauf-ten) in der zeit wir in drei tagen unser vier zogen durch gar lustige fruchtbar starke land, das königreich von Ungarn, bis in die hauptstadt Ofen, da der könig hof hält.

Diese stadt, landschaft, den könig und seinen hof wir gar wohl besahen, davon viel viel wäre zu schreiben. Dann um der kuzzen zeit willen will ich bei dem rechten wege dieser pilgrimatie (= pilgerschaft) verbleiben. Doch als wir durch dies königreich Ungarn zogen, behielt ich etliche wörter nach ihrer sprache, deren namen ich hier unten setze.

Ungarische sprache. Brot. wein, käse, essig, öl, eine henne, eine herberg, ein pferd, hafer, wahr, gelogen, ein mann, eine frau, gott, der teufel, eine kerze, trinken, ein fisch, salz, gut, böse, eine schüssel, ein löffel, ein topf, ein messer, schlafen, ein wirt, ein apfel, birne, eine nuss, geld, stroh, heu, honig.

Zu zählen: ein, zwei, drei, vier, fünf, sechs, sieben, acht, neun, zehn.

Gib mir klein geld für einen gulden. Wie willst du das geben? Was gilt (kostet) das? Ich will es gelten (kosten, kaufen). Wie heisst das? Wasche mir dies hemd. Gib mir zu trinken. Item wann der Ungar des morgens aus seinem hause geht, so spricht er: Gott gebe uns einen fröhlichen tag. Item so spricht der andere: Geh in Frieden.“

Lovagzarándokunk hazája, a mint már a t. közlő bevezető soraiból megérthettük, az Alsó-Rajna vidéke volt, tehát az a föld, a melynek lakói beszédükre nézve az alnémetiség tagjainak sorába tartoznak. A nyelv azonban, a melyen ez utirajzok írva vannak, csak föbb vonásaiban alnémet, több sajátosságára már átcsap a fölnémetbe, úgy hogy a kettő közt foglal helyet, vagyis hogy a mű a középnémetiség nyelvét tükrözi vissza.

Alnémet sajátságok. A mássalhangzók közül az eredetibb tenuis-t (*p*) a fölnémet aspirata helyett találjuk ezekben: *pert* (fn. *pferd*), *appel* (fn. *apfel*). Eredetibb *t* fn. *s* helyett: *dat* (*das*), *dit* (*dies*), *wat* (*was*), *it* (*es*), *schottel* (*schüssel*). || Eredetibb media (*d*) a fn. tenuis (*t*) helyén: *dag* (*tag*), *vnden* (*unten*), *duuel* (*teufel*), *drincken* (*trinken*). || A magánhangzók közül a fn. *ei* helyén eredetibb *i* áll ezekben: *tzijt* (*zeit*), *wile* (*weile*), *drij* (*drei*), *rijch* (*reich*), *sijn* (*sein*), *scriven* (*schreiben*), *bij* (*bei*), *bliuen* (*bleiben*), *wijn* (*wein*).

Idevalók még mint alnémet szók: *pot* (fn. *topf*), *metz* (fn. *messer*).

Fölnémet sajátságok. A várt alnémet *t* ellenében fölnémet *s* és *z*-t találunk a következőkben: *tzijt* (an. *tid*), *tzoigen* (an. *tögen*), *zo* (*to*), *wasser* (*water*), *tzwey* (*twei*), *tzeyn* (*tein*), *uiss* — *aus* (*ut*), *sals* (*solt*), *kessel* (*kettel*), *essen*

(eten). Alnémet *k* helyett fölnémet *ch* : *ich* (ik), *sprache* (*sprake*).

A t. közlő záradéksoraiban úgy vélekedik, hogy e följegyzések magyar adatai nincsenek hibásan másolva s hogy a kiadó elég jól adta a szöveget. Mi legalább egy-két szóra nézve eltérő nézetten vagyunk. A kiadó aligha hibásan nem olvasta a ,scheffret nudar, reym, glans, thir, prust, ingart' szókat ,schefftet, nudat, neym, glant, thio, penst ingemet' (?) helyett.

Utazónknak eme rövidke, nyelvünkre vonatkozó följegyzéseiből több érdekes tanulság s következtetés vonható le.

Az első és legfontosabb, hogy mily keveset lehet építeni a szószármaztatás kérdésében idegen írók adataira, a kik egy és más nyelvből, a melyben teljességgel járatlanok voltak, egyes szókat vagy akár mondatokat jegyeztek föl az utókor számára. A föntebbi idézetből világosan látható, hogy az idegennek füle a soha nem hallott hangokat mily balul, mily visszásan fogja föl. A magyarban a hangsúly tudvalevőleg a szó első tagjára esik; s utazónk mindamellett az első tag alkotó önhangzóját kihagyta ezekben : *glant* – kalánt, *frint* – forint, *glentz* – kilencz. Ehhez járul az idegen nyelv sajátságos hangjaival s e hangok sajátságos jeleivel, a betűk értékével való ismeretlenség s ennek következtében e hangoknak tökéletlen s csak találmóra épített lemásolása. A német nyelv például nem ismeri a *gy*, *ty*, *ny*, *zs* hangokat; füle azonkívül nem elég éles a kemény és lágy mássalhangzók fölfogására s megkülönböztetésére. E fogyatkozások rovására esnek a következő hibásan leírt szók : *kinge* (talán : kinje v. kinye), *jurge* (gyergye, gyerke), *igal* (igyál), *ich* (igy-él), *thir* (gyio), *itz* (igy), *netzo* (negyo), *noltz* (nyolcz), *age* (agye), *morgen* (morgyon).

A második, a mit e följegyzések több adatából megtanulhatunk, ama már különben eléggé megállapított tételnek igazolása, a melyet a nyelvészek közül némelyek kétségbe vontak, hogy az idegen fül mint leggyakoribb alkalmazásút, az accusativusi alakot jegyzi meg először magának s alkalmazza nominativusként. Ilyen tárgyragos nevezők irónknál a következők : *oist* : húst (caro), *schefftet* : sajtot (caseus), *loit* : ló (equus), *isiant* : istent (deus), *halat* : halat (piscis), *schoit* : sőt (sal), *gest* : kést (culter), *penst* : pénzt (nummus).

A följegyzett adatok, ha a szerző nem emltené is világosan, mily helyeken járt s hol tartózkodott (Budán), a dunántúli vidékek nyelvére vallának. Ilyen különösen a zárt *e*-nek legtöbb esetben *i*-vel való jelölése : *kinge*, *ich*, *kirtve*, *itz*.

Kétségesek : *ilo* : jó, vagy talán : *illő*; *nempho* : nem jó, vagy talán nem *illő*.

Teljesen érthetetlen azonban, miként hallhatta és érthette az első személyi névmást (*én*) *mev*-nek.

Népetimológiának látszik a *tickman* (dickmann): tikmony.

A gyakorlatlanabb olvasók kedvéért a német írásmód szerint jegyzett magyar szókat, továbbá, a mennyire a német magyarázatból értelmét kiolvashattuk, a mondatokat mai helyes írásunk szerint itt adjuk: *boir* : bor, *beess* : viz, *olie* : olaj, *salus* : szállás, *sab* : zab, *assanember* : asszonyember, *oirdach* : ördög, *thale* : tál, *haseck* : fazék, *allische* aluszi(k).

A számnevek helyes olvasása nem okoz semmi nehézséget.

A mondatokat az utolsó kivételével, a mellyel semmikép se tudunk tisztába jönni, így tartjuk helyesen olvasandónak :

Aged (adj) ago (apró) prust (pénzt). Vagy talán :

Agedag (adatok) o . . . (apró?) prust (pénzt).

Meinn (mennyin) udat (adod)?

Men (mennyin) adad (adod) as (azt)?

Megeneschen : megveszem.

Ke neve ast : ki neve azt?

Mos mech ingant : mosd meg ingemet.

Agedag inna : adjatok innya.

Iste morgen beled es : isten maradjon veled is.

Bickytzin ia : békeséggel járj (?).

SZARVAS GÁBOR.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Ysa. A Halotti Beszédből ismert, de a többi nyelvemlékekben sehol elő nem forduló *ysa* eddigelé elfogadhatólag megmagyarázva, eredete, jelentése megállapítva nincs. A magyarázatok közt, melyek e háromjegyű, igazi sphynx-rejtvény értelmét próbálták betűzni, a következők a kelen-döbbek.

Révai az Antiquitatesben kétféle megfejtéssel is tesz kísérletet. Az egyik szerint e szó így olvasandó: *iza*, s jelentése : bi z, bi z o n y. Másik magyarázatában összefüggésbe hozza az *Isa* helynévvel s ez esetben *izsa*-nak véli olvashatni. Az *isa* szó, mint előadja, egyértelmű volt ezzel : i g a z, d e r é k; az *ysa* értelme pedig ez esetben is : vere, profecto.

Imre Sándor az *isten*, *eskü* szók alkotó részét keresi az *ysa*-ban.

Simonyi e magyarázatát adja : m e r t, h o g y.

Mind e magyarázatok csak gyanításon alapulnak, a nélkül hogy positiv bizonyítékot akár egyik, akár másik mellett föl lehetne hozni; az *ysa* maradt azok után továbbra is annak, a mi addig volt, találós mesének. A találós mesét rendszerint nem a dolog velejére ható alapos buvárlat fejti meg, hanem a legtöbb esetben egy-egy vaktában támadó ötlet. Ilyennek kívánom tekintetni az alább elmondandókat.

Az *ysa* szót, a mint a HB.-ben írva van, négyfélképen lehet olvasni: 1) *iza*, 2) *izsa*, 3) *isa*, 4) *isza*. E negyedik olvasásmód mellett lehetségesnek látszik a szót fölbontani e két elemre *i*—*sza*. Nézzük e két alkotó részt külön-külön.

A *-sza* mint némely szók végén előforduló toldalék ismeretes az ilyenekből: *monddsza*, *fogdsza*, *addsza* sat, magashangú alakban is *fogdsza*, *addsi*. Legtöbbször egyesszámú 2-ik személyű igealakhoz járul, de van három személyű mellett is: *mondjasza*, *halljaszi*. Nem igék mellett: *nosza*, *nesze*.

E *-sza* szócska magyarázatával foglalkozik Szarvas Gábor a Nyr. 1885. XII. füzetében, s az *iszamodik* ige kopott imp. alakjának állapítja meg. Kijelenti azonban, hogy „biztos határozott adatok hiányában csak is puszta sejtelmet mondhat, s magyarázata számára a valószínűség erejénél többet nem követel.“ A *-sza*: *iszamodj* tehát hypothesis; azonban a jelen közlemény céljára nézve teljesen mindegy, hogy e *-sza* toldaléknak mi az eredete. Elég az hozzá, hogy ha az *ysa* szót kettévesszük, második fele, a *-sza* szótag többé nem áll magán és elszigetelve a nyelv egész anyagában. A kettéválasztás azonban csak akkor lehetséges, ha ugyanezt sikerül kimutatni a szó első felére is. Ekkor ugyanis az *ysa* két ismert elemre oszolván, elfogadhatóbbá válik az a föltevés, hogy tehát a szó e két elemből van összetéve. További kérdés lesz azután, hogy az *y* és *-sza* külön-külön megállapított jelentéséből lehetséges-e rekonstruálni az egész szó jelentését, a miben természetesen azon szövegnek kell fő segítségül vétetni, a melyben az *ysa* előfordul. Ilyen szöveg csak az egy HB. lévén, magától értetődik, hogy azt e tekintetben kissé minutiosus vizsgálatnak kell alá vetni.

Lássuk tehát.

Ha az *ysá*-t kettévesszük, az első tagul ott maradó *y*-a közelre mutató névmást juttatja eszünkbe ezekben *i-tt*, *i-gy*, *i-nnen* *i-m*, *i-lyen*, *i-de* sat. Az a kérdés tehát, föl lehet-e tenni, hogy az *ysa* *y*-je nem egyéb, mint a közelre mutató névmás.

Ez ellen két ellenvetést hozhatni föl, egy hangtanit és egy ortografait. Hangtani tekintetben nehézséget képez az, hogy a közelre mutató névmás határozottan magashangú, a *-sza* toldaléknak tehát szintén magashangú alakban kellene hozzájárulnia, annyival inkább, mert ez néha még mélyhangú szókhoz is magas hangú alakban járul: *fogdsze*, *addsi*. Ez ellenvetés azonban úgy hiszem meggyengül, ha meggondoljuk, hogy az illeszkedés a HB.-ben éppen nem oly általános és következetes, mint ma (*poradisumben*, *hálálnec*, *muganec* sat.). A szó ortografiája a mellett szól, hogy azt inkább *isdá*-nak, mint *iszá*-nak kell olvasni: Az *s* betű ugyanis, mint a facsimiléken látható, éppen olyan alakú az *ysá*-ban, mint az *es*, *isten*, *isemucut*, *gimilstul* sat. szókban,

melyekben pedig kétségtelenül *s* hangot jelöl és nem *sz*-t. A codex a mai *sz* hangot háromféleképp jelöli: 1) *z*-vel (zumtuchel, holz, zokoztia, uruzag, rezet, zoboducha); 2) *sz*-szel (szent, szentucut, szentii, szumutuchel); 3) *sc*-vel (achscin, scine, scerelmes, scegin). Ez utóbbi két jelölés csak magashangú magánhangzók előtt található, az egy *szumtuchel* kivételével, a hol azonban voltaképen szintén magas hang következik az *sz* után.

Az *-sz* hang jelölése tehát ingadozó, s annál fogva föltehetjük, hogy ha háromféleképp írták, írhatták még egy negyedikféleképp is, annyival inkább, mert az első keresztyén papoknak az előttük ismert latin nyelv épen e negyedik írásmódra adott példát. Egy positiv adat is van különben, mely e mellett szól; a HB.-ben előforduló eme szláv szó: *milostben* *s* betűje kétségtelen *sz*-nek hangzott; s ez az *sz* hang *s*-sel van írva. Az *ysa*-beli *s* — *sz* tehát nem áll magában.

Látnivaló, hogy a szétválasztás ellen alaki szempontból tehető ellenvetések nem olyan természetűek, hogy e föltevést már a priori képtelenségnek mutatnák. E szerint a fölött, hogy az *ysa*-beli *y*- és a mutató névmások *i*-je csakugyan azonosnak tekinthető-e, magát a HB. szövegét kell bírónál föl hívnunk. E szöveg pedig meglepően próbálja ez azonosságot. Előre kell még bocsátani, hogy ha az *ysa*-beli *y* csakugyan mutató névmás, akkor az egész *ysa* szónak jelentése körülbelül annyi mint: ime. így, illetéknépen. S már most nézzük, hogy fér meg e jelentés a HB. szövegével.

Az *ysa* (egyszer *isá*-nak írva) négyszer fordul elő a HB.-ben.

1) Latiatuc feyleym zumtuchel mic vogmuc. *y* *s* *a* pur es chomuo vogmuc.

Ha itt az *ysa* helyett ezt tesszük: *ime*, a szöveg annak nemcsak hogy ellene nem mond, de sőt az *ime* itt sokkal inkább vág az értelemhez, mint bármelyik egyéb eddig gyanított jelentés (biz. mert, hogy sat.). Az egész tétel ugyanis demonstratiót fejez ki. A szónok rámutat benne a megszomorodott felek előtt kiterített holttestre: 'Látjátok mik vagyunk? Ime por és hamu vagyunk.' Az a szónoki figura, melyet a retorikában subiectionak neveznek. A fölített kérdésre megfelel maga a szónok.

5—7. Ge munda neki meret num eneyc. *y* *s* *a* ki nopun emdul oz gimilstwl. halalnec halalál holz.

Ez a hely különösen figyelmet érdemel. A fölhozott mondatokban idézet van, még pedig *oratio recta*; hogy az, mutatják a 2. személyű igék: *emdul* és *holz*. A szónok szó szerint idézi az Úrnak szavait, melyeket 'miv isemuchöz' intézett. Az a kérdés, hol kezdődik az idézet, az *ysa* előtt vagy után; vagyis az *ysa* az idézethez tartozik-e már, vagy ez még a szónok szava? Ha kellő figyelmet for-

dítunk azon fontos körülményre, hogy az idézet szószerinti, akkor be kell látnunk, hogy az *ysa* nem tartozhatik az idézethez, mert ez esetben nincs meg az átmenet a szónok szavai s az idézett szavak közt. Ha szószerint idézünk valamit, az értelmes beszéd természete megkívánja, hogy azt valamely alkalmas szóval tudtul adjuk, mert különben a hallgató az idézett szavakat is a saját szavainknak fogja tartani. Az átmenetet itt az *ysa* fejezi ki, mely tehát nem lehet egyéb mint módhatározó mutató névmás, még pedig a „mundoa’ igének határozója; az idézett szavak előtt erre van szükség, annak híjával a fogalmazás erőltetett és darabos. Ha az interpunctiot fölrajuk, akkor az *ysa* után itt kettőspontnak (:) kell állni; a kérdéses mondat értelme pedig ez lesz: „De megmondá neki, mért nem ennék, ilyeténképen: „A mely napon eendel a gyümölcsből, halálnak halálával halsz.”

A 14. és 15. sorban levő mondatoknak határozottan rámutató értelmük van: (12—15.) Horogúvec isten es veteve wt ez muncas világbele es lewn halalnec es puculnec feze es mend w nemene. Kic ozuc miv vogmuc. Hug es tiv latiatuc szumtuchel. *isa* es num igg ember mulchotia ez vermut. *ysa* mend ozchuz iarov vogmuc.

Ha itt az eddig fölvetett „hogy, mert, bizony’ értelmezésekkel próbát teszünk. a szöveg azokat mind csak nagy erőltetéssel veszi be; a „bizony’ meg épen exclamatiókká teszi e helyeket, holott azok egészen más természetűek. A bűnbeesés történetének elbeszélése után azt az állítást teszi a szónok, hogy „lewn halalnec es puculnec feze es mend w nemene.” S ez állítás mellett bizonyítékul hozza föl a szemmel látható dolgot: „a hogy ti is látjátok szemetekkel, i me egy ember sem mulhatja el e vermet, i me mind azokhoz járó vagyunk!”

Az *ysa* = i me helyettesítés itt ép oly kifogástalanul megfelel a szöveg értelmének, mint az első sorban.

Hogy ez a kísérlet az *ysa* megfejtésére megállhat-e vagy sem, azt a nyelvészközönség fogja megítélni. E közlemény leginkább csak oda czéloz, hogy mivel az eddigi vizsgálatok majdnem csak kizárólag a szó etimológiája körül forogtak, ráirányozodjék a figyelem a szövegnek retorikai szempontból való részletesebb vizsgálatára is. Hátha ez hamarabb és könnyebben fogja a kulcsot kezünkbe szolgáltatni?

KORDA IMRE.

Billikom. A NSzótár így magyarázza eredetét: „A latin *poculum* vagy *pocillum* szóból látszik kölcsönzöttnek, honnan a francia *bocal*, német *pocal*, török *bucal* is. A perzsában is előfordul *buluk* és *balutik* (*poculum vino bibendo*). Némelyek a német *willkommen* szóból akarják származtatni.” Ez a „némelyek’ Sándor István és Kresznerics. Az

előbbi ekként nyilatkozik róla: „Az Eleinknél szokásban volt *Bilikum* vagyis *Bilikom* egy igen nagy pohár vala. Honnan vette légyen a nevét nálunk. azt még eddig tudtomra, senki meg nem mondotta. Eleintén azt tartottam felőle, hogy hadi pohár lehetett, *poculum bellicum* vagyis inkább a hadi emberek pohara. De hogy minap a megnémetezett (Német nyelvvel megfejtett) Francz „Szókönyvben” ezt találtam: *Vilcom* ein grosses Glas, so man zum willkommen austrinkt, azonnal meggyőződtem, hogy a német *willkommen*-ből származott. Így tehát *Billikom* Német eredetű, noha egyébként *Tallyán pohárnak* neveztetett“ (Sokféle. VIII. 101.). Az utóbbi meg így szól: „*Billikom*. Talán ezen Német szóból *willkommen* ered.”

Az első kérdés volna, lehetséges-e, a mint a NSzótár véli, *poculum*-ból a magyarban *billikom*, de ezzel vesződni nem érdemli meg a fáradságot; azért csakis a második kérdést vizsgáljuk: válhatott-e *willkommen*-ből *billikom*.

Simonyi a „Német szóvégek magyarosítása” című fejtegetésében (Nyr. VII. 246. 247.) az *-en* végzetű német tárgynevekről helyesen mondja, hogy az *-en* vég a régibb kölcsönvételekben *-eny*, az újabbakban pedig *-ni* alakot öltött nyelvünkben. Ugyanitt fölemlít G. Katonának egy különös szavát is, ezt: *ferlorum* („Az angyali tisztaságot elveszteteté, *ferlorumb*a veté” Vált. II. 825.) s ezt az észrevételt csatolja hozzá: „úgy látszik, *verloren*-ből lett.” Bizvást mondhatjuk, nem „úgy látszik,” hanem kétségtelenül az. Kétségtelenné teszi az ugyancsak Simonyi idézte következő adat: „Kézai az 1044. évhez azt beszéli, hogy ama helyet, hol a ménfői ütközet esett, *florum payr*-nak, azaz „vezett nempti”-nek (veszet németi) nevezték; a Képes Krónikában így van: *ferlorum payr* (bajor).” E szerint a főnévként álló német infinitivus *-en* végzete, a mint ez különben is magától érthető, a magyarban is megmarad s a hangfokhoz képest *-um -om (-on)* vagy *-öm (-ön -en)* végzetté válik. Ha tehát az infinitivus *willkommen*-t vette volna át nyelvünk, ennek *vilkomon*, *bilkomon*-on át *bilkomány*-nyá kellett volna fejlődnie. Ha ellenben a magyar szó alapjául a ném. *willkomm* formát tekintjük, a két szó alaki egysége ellen a legcsekélyebb kifogást se tehetni.

Kettőt kell tehát tisztába hoznunk. Az egyik, hogy a *willkomm* a németben csak ugyan járatos kitétel volt, a másik, hogy „üdvözlég, isten hozott”-on kívül „kupa, serleg” jelentésben is szerepelt.

Az elsőre nézve ide iktatjuk Sanders szavait (I. 972. *kommen* cikk alatt): „*Willkomm*: der grusz, womit man jemand willkommen heiszt.” A második kellék igazolását megtaláljuk már a Sándor István idézte helyen: „*Vilcom* ein grosses Glas.”

Hogy S. I. adata hiteles, vagyis hogy *willkomm* a németben 'kupát' is jelentett, ugyancsak Sanders szótárában megtaláljuk megerősítését: „*Willkomm*: humpen, groszer becher, womit dem gast zugetrunken wurde. Bis herzog Herman zurücklenkt ihn[en] den willkomm also einschenkt.

Ez a *willkommen*, *willkomm* a jelentésváltozáson kívül még egyéb tekintetben is nevezetes szó. Nevezetessé teszi az a körülmény, hogy a barbarizmusok terebélyes fájának föltűnőbb hajtásai közt foglal helyet. A francia nyelv, mint a mely műveltség dolgában jóval előtte járt a németnek, ismeretes, mily nagy hatást gyakorolt régtől fogva ez utóbbira; de az is természetes, hogy ő se vonhatta ki magát egészen a visszahatás alól, s különösen a vallási villongások idejében nem egy német elemmel gazdagodott meg szavainak kincsháza. Ezek közül való a *willkommen* is. Th. Süpfle „Geschichte des deutschen kultureinflusses auf Frankreich“ (1886.) művében a következőt olvassuk: „Es ist leicht begreiflich, dass viele von den aufgenommenen deutschen wörtern im laufe der zeit wieder aus der französischen sprache verschwunden sind. So besasz das altfranzösische unter vielen anderen folgende wörter: *vilecomme*: *willkommen*! woraus man das zeitwort *velcumier*: „einen willkommen heissen“ bildete“ (74.). Noha azonban később az idegen elemet kilökte hazai termékeinek sorából, az egyszer betolakodott jövevény árutakon visszacsempészte magát s egészen honossá lett a francia földön e kifejezésben: „soyez le bien venu“: seien sie willkommen!

E „légy jól jött!“ (= isten hozott!) germanizmus a franczián kívül nyelvünkben is kísérletet tett, ha netán befészkelhetné magát. Első s szerencsére egyszersmind utolsó kísérletét Zrínyi inél tette, a ki Csontos Pálnak, midőn ez ágyúját rásüti a törökre, e szavakat adja szájába: „Ihon van az *jól jött* bilikom pohára! Majd neki is adok, az ki meg nem itta“ (Ádria Syrénája. 128.).

A „kupa, serleg“ jelentésű *billikom* szóval különben csak itt-ott találkozunk régibb irodalmunkban. Zrínyi idézett helyén kívül csak Thaly „Vitézi énekeiben“ s Csúzy „Trombitájában“ leljük meg két-két helyen: „Ez Hunyadi Mátyás király billikumja, velenczésektől vött régi ajándékja (VÉ. I. 23.). Teszek veled egykét ivást, megüzöm vörsönt veled billikommal ivást (386.). A billikomok, és tágas serlegek borózónében szenvednek hajó-törést, és omlás-ra, /s végső romlás-ra hanyatlanak (Tromb. 65.). Jaj néktek, kik reggel keltek a részegeskedés-re! jaj kik a tágas serlegek és billikomok közt estig hevültök“ (205.).

A főntebb idézetteken kívül van még egy írónk, Lorántfi Zsuzsánna, a ki szintén használja, még pedig első ízben (1640.) a kérdésbeli szót. Azért hagytuk őt utoljára,

mert adatát a többieknek fontosabbnak tartjuk, a mennyiben a mi nézetünk szerint a *billikom* nála még nem „serleg”, hanem „isten hozott!” jelentésben áll. Ime a férjéhez, Rákóczy Györgyhöz írt leveléből az illető hely: „Tegnap Homonnai uram küldte volt szolgálát ide, Tibótot és Putnak(it) én is megadtam nekik az *billókomot*, az magok ajánlása megvolt” (RákGy: Lev. 81.).

Én azt hiszem, alkalmasabb, ha e szavakból: „megadtam nekik az *billókomot*” ezt olvassuk ki: „szívesen (isten hozottal) fogadtam őket”, mintsem hogy így értelmezzük: „egy pohár borral kínáltam meg őket.”

SZARVAS GÁBOR.

Pulyka, pujka. Alexi György (Nyr. XVI. 70.) a *pulya* szó származtatásának alkalmából figyelmét a *pulyka*, *pujka* szóra is kiterjeszti s azt állítja, hogy az oláh nyelvből származott át a magyar nyelvbe s a szlávba is.

Herman Ottó e lapnak előző füzetében e kérdésre természetrajzi szempontból derít kellő világot s az elsorolt adatok alapján kétségét fejezi ki arra nézve, hogy a fentjelzett deductio alapján az oláhból származhatott volna át.

En tovább fűzöm a szót s a fölvetett kérdést nyelvi szempontból fogom megvilágítani!

Alexi tételének bizonyítására fölhozza, hogy az oláh nyelvben a *puică* annyit jelent mint *pulyka*. Ez azonban tévedés; mert az oláh *puică* távol áll képződés és jelentés tekintetében a magyar *pulyka* szótól. *Puică* nem egyéb, mint *pui* csibe (pullus), melyhez kicsinyítő képzőként járul *-că*, tehát *pui + că* = kis csibe. Beczézó értelemben is előfordul „*puiu mami*” = anyám (beczéje) kicsinye, *puica* vagy *pulculița* = édes csibém! sat; de ilyen jelentésben *pulyka* apodictice mondvá, soha, egyetlen hely sem tanúskodik az oláh íróknál Alexi mellett.

Ha az okoskodás nem igaz uton jár, az eredmény sem állhat meg. Hallottuk, hogy Alexi szerint *puică* a *pui* (pullus) szóból a kicsinyítő *-că* képzővel van alkotva; tehát hogy a „kis csibét” jelentő *puică* a nagy állatot jelentő magyar *pulyka* szóval azonos. Ez a helytelen okoskodás tűnt föl Herman Ottó előtt is, ki azt írja, hogy elhinné a kicsinyítő rag helyes voltát, ha a *pulyka* kolibri nagyságú madár volna!

Alexi azt is mondja, hogy a *-că* képző az oláh nyelvben ha akarom kicsinyítő, ha akarom nőnemet alkotó. Ezen állításában sem osztaozom; mert akkor *taica* = a ty a, *tatucă* = a ty u s is nőneműek, avagy az egyikben így, a másikban amúgy kénye-kedve szerint jár el a nyelvszellem. A *-că* képző természetét különben Hasdeu is félreismerete, midőn *maica* = a ny a szó magyarázatánál (Etymologicum Magnum Romaniae’ című nyelvtörténeti szótárban) e képzőt

kicsinyítőnek és azonosnak tekinti *figancă, bancă* s más szókban előforduló képzővel; mert ez nem egyéb, mint a feminumot (-a) megelőző *c, c* prothetikus, mely nőnemű szókhöz járulhat is, el is maradhat s Miklosich szerint szláv eredetű.

Továbbá hogyan kölcsönözhetette a magyar nyelv az oláhból, mikor az oláh nyelvben tudtunk szerint *pulyka* = *corcodină, corcotină, pulykakakas* = *corcan, corcodan*? Hogyan vehette a magyar az oláhtól egy olyan állatnak elnevezését, melyet a magyarországi oláh, luxus állat lévén, nem is tenyészt. Avagy hihető, hogy a saját udvarán járó-kelő állatnak nevét az úr jobbágyától kérdezte volna?

Ezek szerint tehát Herman Ottó nézetéhez csatlakozom, t. i. míg alaposabb érvek nem merülnek föl e szó származása mellett, maradjunk meg Miklosich véleményénél, ki a szláv nyelvből származtatja, hol ily alakban fordul elő: bolg. *pŭjku*, szerb *pujka*, szlov. horv. *puka* (a dunántúli kerületben *póka*), rut. *pujka, pulca*; de az oláh nyelvben csak *corcodina, corcan* és *corcodan* és soha *puică*. PUTNOKY MIKLÓS.

Góbé, kópé. Cantemir D. román fejedelem és történetírónak a tudós világ nem veszi rossz néven, hogy a szószármaztatás elveinek alkalmazásában nem tanúsított jártasságot s pl. *heleşteu* oláh szót dák szónak mondja; annak sem vesszük rossz néven, ki *ελος* (= tó) szóból származtatja; mert nem tud magyarul s nem sejteti, hogy azonos a magyar *halas*+*tó*-val; a dillettans nyelvésznek nem veszi rossz néven a világ, ha e szót *nadrág* az oláh nyelvből származtatja; mert hiszen eredetét is bebizonyítja. Egy nadrágtalan tótnak egy könyörületes oláh asszony nem rég elhunyt férje nadrágát e szavak kíséretében adá át: ná drág al (Fogadd kedvesem!). A szegény tót úgy értette, hogy e szót magyar nyelven mondta az oláh asszony, t. i. ná drág s magyarul megköszönve: „keszenem szípen“ távozott.

Ilyen és hasonló népetimologia adomának is megjárja; de nem szabad ezt komoly irányú, kutató szellemnek tenni. Legkönnyebb a szószármaztatás sikamlós terén botlani és tévedni s kétszerte lehetséges, ha a fönnálló törvényeket nem tartjuk tiszteltben.

Alexi Gy. (Nyr. XVI. 29.) a *kópé, góbé* etimológiájával, valamint történetével foglalkozva, többek közt azt mondja: „*Kópé* és *góbé* eredetijét az oláh *copilă* (infans, puer, filius, natus) szóban kell keresnünk. Mindakettő egy vérből eredt.“

Nyelvtörténeti adatai helyesek, sőt egytől egyig fényesen bizonyítják, Alexi ellen, hogy egy esetben sem használták régibb és újabb íróink oly értelemben a *góbé* és *kópé* szókat, minőt Alexi jelez.

Copilă a bolgár, albán, orosz, oláh, új görög nyelvekben csak „gyermek, kised“ értelemben fordul elő (Cihac II.

651.). *Góbbé* a magyar nyelvben kizárólag ily értelemben fordul elő: „miveletlen, faragatlan ember” (természetes ártatlansággal); *kópé* pedig kizárólag csak ily értelemben: „tréfás kedélyű ember, furfangos, hamis.”

Fejlődhetett-e ezek szerint az oláh *copilü*-ből *kópé* és *góbbé*, azaz oly szók, melyeknek jelentése nemcsak nem azonos, de homlokegyenest ellenkező? Hogyan hidalhatók át e fogalmak: „gyermek, miveletlen ember és tréfás kedélyű, furfangos”?

Részemről összekötő kapcsot nem találtam s már ennek alapján is homokra emelt épületnek nevezem ezen okoskodást.

„Bizonyos továbbá az is, mondja Alexi, hogy *góbbé* és *kópé* oláh lombikon szűrődött át.” Nem ismétlem Alexi levezetéseit, hanem annyi igaz, hogy *copilü* szónak *o* betűjét kivéve, minden betűjét megváltoztatja, hogy célhoz jusson. Többek közt azt is írja, hogy *-ilü* tag a magyar nyelvben *é*-vé vált. Ez deus ex machina. Analog eseteket is sorol elé a hangváltozás bizonyítására (*ilü* = *é*); de nem az oláh, hanem a magyar nyelvből, s nem *ilü* tag átváltozására, hanem a magyar *aj*, *éj* változására *é*-vé (taraj = taré, karaj = karé sat.). Mit bizonyítanak tehát adatai? Épen semmit. Mint említém, *copilü* szóban minden betű megváltozik az *o*-n kívül s így nyer új szót.

A szószármaztatásnál elsőrendű tényezők, melyek valamely szó származása fölött döntenek, a szók jelentése és a hangtani törvények, s nem pusztán a hangok hasonlósága.

Ha már érdemlegesen is hozzá kell szólnom a kérdéshez, kiinduláspontul és további vizsgálatra ajánlom a német nyelvben előforduló *kobold* szót, a mely hihetőleg az ógörög nyelvben gyökerezik.

A görög nyelvben a *κῆβηλος* szónak jelentése azonos a *kópé* szóéval és pedig Passow (Wrtb. der griech. Sprache 17. 64): Ein schalk, ein mensch. der sich durch possen, spässe, piffe und betrügereien nährt, gauner, possenreisser, schmarotzer, stets mit dem nebenbegriff der schlaueit und verschmitztheit. Nemde mint *kópé* a magyar nyelvben? A *góbbé* szóhoz ennek azonban semmi köze. PUTNOKY MIKLÓS.

Pálya. Kőrösi Sándor a magyar *pálya* szó eredetijének az olasz *palio*-t tartja, mely ismét a lat. *pallium*: köpönyeg szónak a képmása; *pályafutás* e szerint eredetileg annyit tesz mint: köpönyegért futás. A *palio*, *pallio* az olaszban azonban már általában „ruhát, szövetet” jelent, nevezetesen azt a színes szövetet, a mely a versenyben nyertesek jutalmául volt kitűzve. Innen *palio* annyit is tesz, mint díj, jutalom.

E magyarázat igazolására szolgáljanak Goethenek következő szavai, a melyeket az „Italienische Reise” című

művében e pontra nézve mond: „Jeder carnevalsabend schlieszt sich mit einem wettrennen. Der preis besteht aus einem etwa drittelhalb ellen langen und nicht gar eine elle breiten stück gold-oder silberstoff, das an einer bunten stange wie eine flagge befestigt schwebt, und an dessen unterm ende das bild einiger rennenden pferde quer eingewirkt ist. Es wird dieser preis p a l i o genannt.“

E szerint tehát *vaspálya*, ha visszamegyünk eredeti forrásáig, a lat. *pallium*-ig, szószerint annyit tesz mint: v a s k ö p ö n y e g.

HARMATH P.

Tarmak. A Nyelvőr márcziusi füzetében H e r m a n Ottó és S i m o n y i Zsigmond azt jegyzik meg a *Tarmak* szóra, hogy az valószínűleg hibás olvasat. Kijelentem, hogy a nagyszombati szűcs-czéh irataiban összesen ötször talált szó határozottan T-vel s nem F-fel vagon írva. Lehetséges, hogy czéhmaster vagy czéhjegyző uraimék hibásan írták — ámbár legalább is furcsának kellene tartanom, hogy három különböző kéz írása az F-nek T-vel való fölcserélésében ily következetességet mutasson; de hogy én másként nem olvashattam, arra nézve bizonyoságul szolgál az eredeti okirat, melyet állításom igazolásául a t. szerkesztőségnek áttekintés és közlés végett megküldök*) s mely egész terjedelmében így szól:

„My Nemes Szabad Kirali Nagyszombat Várossában lakozo böcsületes Nemes Czéhnek Czéh Mestere Kálóczy Szűcs István, és az egész böcsületes Nemes Czéh adgyuk tudtára mindeneknek az kiknek illik, hogy előmben compárealván Nemes Posony Várossában lakozo böcsületes Nemes Szűcs Czéhben levő emberséges emberek; ugy mint: Szűcs Daniel, Pigler Szűcs Ernz, Lani Szűcs György, az egész Posony Szűcs Czéh nevében, ilyen Instántiát tévén előttünk, hogy megh engednének itt nálunk Vásár estvén; az az: T o r m á k o n az eő kegyelm(e)k Mesterséghez illendő portékát árulny, mink is egyűt beszélgetvén, es megh gondolván mostani szűk időt, es sok kár-vallásinkat, hogy ha valamit használhatna egyik Czéh az masiknak megh engedték vad mivből valo munkat ilyen okkal és moddal:

1. Hogy minden Vasárkor itt mi nálunk minek előtt arulni fognak minden partékájokat tartoznak eő kegyelm(e)k n(e)kunk megh-mutatni; és kinek mi fogh teczeni közölünk Istenn(e)ssen meghalkudni.

2. Hogh semminémű ködmen és fekete s fejeér bárány bőrből csinált béllés n(e) légyen szabad arulni azon az napon; az az: T a r m a k o n.

*) Az okirat tisztán, olvashatón van írva. Megvizsgáltattuk; s tartozunk ama kijelentéssel, hogy erőszakolva se lehet F-et olvasni ki belőle. Mind a három helyen világos a T betű.

3. Hogy ha mi akaronk Posonyban Tarmakon árulni béllés(e)ket, és egy(é)b vad mivből munkát szabad legyen fizet(é)s nélkül árulni.

4. Hogy ha más Czéhek akarnának velünk perőlni, tartoznak Posony Uraim(é)k fél költséggel segíteni bennünket.

5. Hogy ha pediglen ezen föllyül megh nevezett Punctumok ellen Posony Szűcs Mester Uraimék közül az árulásban véttene, tehát mindenkor legyen hat hat forént az büntetése valaki abban tapasztaltatik; ezen hat forintnak fele a Nemes Tanácsé, fele pediglen a Nemes Czéhé.

Mely végezésnek nagyobb bizonyosságára csináltunk két Contractust egy formára, és mindenik az Nemes Czehünk pecsétivel, hasonlóképpen Poson Nemes Cz(é)h pecsétivel megh lészen erősetve. Kiknek pediglen egyike lészen az mi N(e)m(e)s Czehünkben, az masika pediglen Posony Nemes Czehben. Datae in Libera Regia(ue) Civitate Tyrnaviensi ANNO Domini. 1688. Die 25. Octobris.“

Megjegyzem még, hogy én, mikor legelőször s minden körülírás nélkül akadtam a kérdéses szóra egy 1695. jegyzésben: „Bacsani Jakabot megh buntette az Nemes Czé 5 forintra, hogy Tarmak napján fekete bilist vett idegen szucs-tul“ — a tót *jarmak*, *jarmek* (országos vásár) szóra gondoltam. Mikor aztán a magyarázatot olvastam a mellékelve küldött iratban és az artikulusokhoz függesztett, későbbi írásra valló toldalékban, nekem is eszembe jutott a *vormark*. Csakhogy egészen világosan mindenütt T lévén írva, czélszerűbbnek véltem egyelőre minden megjegyzéstől tartózkodni

ALSZEGHY JÁNOS.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szók és szólásmódok. 1) „Bethlen Gábor levelezése.“ 1614—29. II. kötet.

• Ide elé vagyon az dereka: most jön még a java 84.

Igen jégen épít Kegtek házat 225.

Igen megvakarászták az árulót: megverték 149.

Igénként való írás: kimerítő, bő írás 2.

Ingyen csak meg nem hidegülvén házastársának te-temi 236.

Ingyen sem gondolná: koránt sem 30.

Legáltalb ut: legalkalmasabb 272.

Lepedőmen kiljebb nyújtóztatott az adó dolgában 63.

Meg sem meri búzleni azt az német uram török császár ellen 153.

Ne idegenelje értésünkre adni: sziveskedjék sat. 42.

Neki édesedék az ellenség 184.

Nehéz nekünk az mezőn zsugorganunk 85.

Nem kellene térengetni, tartóztatni az **hadakat** 85.

Talpaallyát sem engedni másnak: talpalatnyit sem 6.

Tüzet megoltani: eloltani 15.

Késő **leszen** akkor az lovat hizlalni, mikor harczra kelletik mennünk 112.

Késő **leszen** akkor betenni az kalitkának ablakát, mikor az madár kirepült belőle 221.

Megégetvén kása az száját, nem köti fel másszor az harangot falu fejében 152.

Mert mikor a madárral madarat akar fogni, igen szépen sipol először a bokrok között, a madarakat hogy megcsal-hassa és úgy foghat meg benne 224.

Mikor embernek háza meggyúl az gondviseletlenség miatt, hertelen eszében nem veheti, hamar megemésztetik az tüztől; de mikor ember az reá lőtt nilat megláthatja, könnyen elvonhatja magát előtte és nem árthat semmit az nil neki 223.

Nyelvvel harczolni asszony emberekhez illendő 275.

Czepejüs: czipellő, czipő 356.

Czilália: perpatvar (?) 48.

Fiú strázsa, derék strázsa: katonai műszók 56.

Fődfazék: cserépfazék 329.

Gazdálkodni: szolgálni, kedveskedni 78.

Harczéro: egy katonaság 47.

Duna kelési: áradata 90.

Megfelesedni: megsokasodni 260.

Ó: öv 77.

Purgaleites ember 354.

Rezeka: halnem 317.

Franczei hajók 22.

2) Az 1658. nov. 6—11-iki erdélyi országgyűlésről Krausz által írt jelentésben olvasom: „*legendus tamen vestitus quorundam (t. i. kurtanorum) vestitus erat muliebris, amphilla vulgo keodmen gerezna id est eine kirschne vocatus.*“ A gereznről különben a Nagy-Kőrösi iskolai törvények közt van említés s jelesül a *füles geresndrul*, melynek mint fényűzési dolognak a viselése el volt a XVII. és XVIII. században tiltva.

Az 1659. febr. 26-iki erdélyi törvénykönyvben olvassuk (Art. VI.): „az kik ekkédiglen pénzeket kiadtak az aknák koholására, és az kik az hazafiai közül ennek utána is adnának, azoknak szabadas *czellérkedés* engedtessek az nagyságoddal való contractusok szerént.“ Ezeket az embereket, illetőleg főurakat, kik a fiscusnak pénzelőlegeket adtak, azért hogy nekik mintegy szövetkezet tagjainak kizárólagos jog adassék a sóbányákban a kősó-koczkák vágására, nevezték czelléristáknak; a szövetkezés (*consortium* ha úgy tesszik) volt a czellérség; az egyes tag pedig czellér volt. A tár-

saság minden darab kősoért 12 denárt fizetett a fiscusnak. Vajjon ismerik-e a sóbányákban a *czellér* szót? Régi nyelvemlékek közt nem fordul-e elő?

A Krauss-féle 1659-iki márcziusi országgyűlési jelentésben olvasom, hogy mikor (1659. márcz.) a rendek Cseffeit letették az ítélőmesterségről *őregsége* miatt, ez a rendeknek kijelenté: „én az ítélőmesterséget bizony *nem* adom ha urunk ő nagysága én tölem *el* nem *vonsza*.” T o f a e u s *valamelyik* praedicatiojában azzal rémítgeti a kegyetlen tömlöczöztető erdélyi urakat, hogy „az isten rám ára fogja őket *vonszani*.” De más levelekben is olvastam a *vonszani* szót hasonló értelemben használva. Mint tájszó nem tartá-e fönn magát valahol?

SZILÁGYI SÁNDOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

N é p m o n d á k .

Mátyás és az öreg szántó.

Mátyás kiráj kimént járkóni a mezőre, vele mēnt sok úr is. A mint ott idébb odább járkónak, hát találkoznak ēggy öreg embörre, a ki szántott.

Mátyás kiráj mingyá mēgismerte, mer az előtt katonája vót. Asz mondi az öregnek: Tisztésségel öreg, ígyőñ!

Ev vissza szól: Köszönöm az asszonnak, ígyőñ.

Azután mēg asz mondi a kiráj:

— Háñ pēzér dolgozik kē?

— Hát kērēm alássañ, ígyőñ, hátér!

— Hánybú él kē?

Asz mondi az öreg: Kettőbű!

Kérgye a kiráj: Négyet hová tēs kē?

— Aszt a sárba dobom!

— Hát hám még a harminczkettő?

— Bizom má csak tizēnkettő.

A kiráj má el akart menni, akkor kérdēszte tülle:

— Mēg tunná-e kē még a bakkecskéket fejni?

Asz feleli az öreg: De mēg ám, ígyőñ!

A kiráj asz monta neki: Eszt meg ne mond senkinek, még az eñ képőmet nem látod!

Az uraknak mēg asz monta: A ki mēgtuggya mondani, hogy mire mén ez a beszéd, kap egy dominijumot.

Hej, szerették vóna tunni az urak, hogy mi vót az a beszéd; de nem tutták kitalálni sēhossē.

Elmēntek hát az öreghő. Kérdik tülle, hogy mire mén ki az a beszéd, a mit a kirájjal tētt.

Asz mondi az öreg: Hát nem tuggyák az urak, hogy addig nem szabad megmondani, még a kiráj képit nem látom?

De azok csak nem hattak neki békit, hogy mongya még.

— Mégmondom így is tíz aranyér.

Az urak oda adik a tíz aranyat.

— No mikor asz monta a kiráj, hogy tisztességgel öreg, mijér monta ké, hogy köszönöm az asszonnak?

— Azér így is, mer az asszón mosi rám a ruhát; a szép ruha pedig tisztesség.

— Ab biz igaz, így is! De hát hogyan veti ké a pész a sárba?

— Hát úgy így is, hogy kettőből élek, négyet pedig a fíjajimra kötök; asz pedig nem látom soha, azér ojan, mintha a sárba dobnám.

— Hát az mi, hogy hám még a harminczkettő?

— Eszt is megmondom így is tíz aranyér.

Mikor mégkapta asz mondi: Mikor fíjatal vótam, harminczkettő fogam vót, de mos má csak tizénekkettő van.

— Ab biz igaz így is ez is.

— Hát az mire mé, hogy mégtudnád-e a bakkecskéket fejni?

Eszt is mégmonta nekik tíz aranyér: Ara így is, hol lám az urakat is mos szépe is mégfejtem.

Szégyőtek az urak. Osztán ijesztőttek az öregöt, hogy megmondik a kirájnak, hogy a parancsolattyát áthágtá, mer megmohta a beszédet; pedig nem látta a kiráj képit. De az öreg mégmutatott nekik egy aranyat, osztán kinevette őket.

— Aszt értette a kiráj így is, hogy addig né mongyam még így is még pénz nem látom a képit. Lám ap pedig étt van.

Mit vót mit tenni az uraknak, elméntek.

(Baranya m. Bélyec.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

N é p m e s é k.

A két mostohatestvér.

Egyszer vót, hun nem vót, egy ember is egy asszony. Az ember úgyvót vót is mindegyre az asszonytul kirt lapátot, színvót, hogy süssün. Egyszersak az asszony aszt izente az embernek, hogy ha akarja, hogy legyik neki lapáttya, színvónója, hát vegye el őtet. Ugyis lett.

De az asszonynak is, az embernek is vót egy-egy jánya. Is az asszony nagyon rosszul bánt a mustuha lányával, mig vigre elment szógálni. Ahogy mengyen elir egy körtifához; a gyümölcs nagyon meg vót rajta írve is aszt monta hogy: Rázzál meg te kűs jány! Jó tettedir jót nyérsz.

De ez nem hallgatott rá, hanem tovább ment.

Azután talált egy kemenczét dőlőfilben. Ez is monta: Tapaszszál meg te kűs jány! Jó tettedir jót várj!

De erre se mért (mert) ráhallgatni.

Mengyen, mengyen, hát lel egy rühes lút. Ez is aszt monta neki: Vakarj meg te kűs jány! Ne filly, mer jó tettedir jót nyérsz!

Dehogy hajtott a szavára, hanem tovább ment. Is elirt egy szíp házba; ebbe lakott egy öreg asszony. Megírtette hogy mi járta van, megfogatta szógálónak.

A mint már az üdőt leszógálta, mind akarta az öreg asszony, hogy maraggyon meg nála, legyik az ő jánya; de csak nem állt rá a kűs jány.

Elment. Nem kapott mást, csak egy ládát; de nem vót szabad nekie megnízni, hogy mi van benne, mig haza nem ir.

Uttyában ujból találta a lút. De már szíp is vót is egy zsák pinz is vót a hátán; el is vitte magával. A kemenczit is megtele. Teli vót egy sütis kenyirrel; ihes vót, hát jó lakott belőle.

Mikor osztán haza irkezett, felnyitotta a ládát, hát telidesteli vót szinarannyal. De műjen kiszissigget látta a mustuha-annya! Biki-ben is ílt vele mindétig; most is ílnek ha meg nem hótak.*

(Szilágy-Somlyó.) HIRSCHMANN DANI.

Találós mesék.

Felültem zörgödömrre, elmentem zajgádomra. Vittem finyesdit, vettem viresdit; beletettem a jukasdiba, befettem a csucsujkóval. Oda jött a szőrösdi-bőrösdi, úgy ráütöttem a katyillóval, hogy mingyárt a máre gurujába szaladt.

Megfejtése: Felültem a szekerre, elmentem a vásárra. Vittem pizt, vettem húst; beletettem a fazokba, befedtem a fedővel. Odajött a macska, úgy rá ütöttem a pecsenye sütővel, hogy mingyárt sütha szaladt.

(Szatmár-Németi.) BERKY SÁNDOR.

Gyermekversikék.

(A leányok körbefogózva éneklék, s a végén leguggolnak.)

Ecczer esik esztendőben áldozó csőtörtők,

Utánna másfélhétet piros pünkösdi napja.

Kű kar a zsírja,

Birsomba-bársomba

Varga sejem bojtya.

Gyöngyös koszorúba.

Egy benkűtha betekinték

Ki meri mosojgását

Aran szálás szakaszték.

Biró szedi zálogát.

(Csaholcz. Szatmármegye.)

GÁBOR SÁNDOR.

Tájszók.

D u n á n t ú l i a k.

a k s á g : aggodalom.

a l o m : a barmok alá terített

a l a m u s z i : szemérmes, némi-

szalma.

l e g a l a t t o m o s .

a p r o g a t : aprítgat.

*. E mesében szemmel láthatólag nagy hézag van a kiegészítésre vár. Mindamellett közöltük, mert oly vidékről való, a honnan eddig kevés népnyelvi adatot kaptunk. Szerk.

- avítt: régi, viseltes (ruha).
 bászli: ügyetlen.
 becsap: becsuk.
 betéker: befon, megcsal.
 bibaszt: gyüge, ügyetlen.
 bihó, bihalos: bivaly, bivalyos.
 Boglárd: Boglár. A Somogyba került vas megyei mindig így hívja Boglár falut.
 bók: szúr. 'Kibóki a szémit; megbók; bókós az ökör.'
 bolondáz: bolondoz.
 czimber, kukoricza czimber: a kukoricza himvirágú bugája.
 csécs: himlő; bárány csécs: bárányhimlő.
 csinyal: csinál.
 csinnya (Nyr. VIII. 432). Vas megyei népdalban: „Sajtáromat kitészem az utra, őra megy a vármegyé hajduja, bele lépött, lőtörött a csinnya.“
 csörge: tőpörtyű. (Somogyban pörce.)
 dërégla fér ház: telegráfós hivatal.
 ducz: támasz; még duczúnyi megtámasztani.
 duga. 'Étörött a sajtárom dugájo, pintér legin a ki mőkcsinállo.'
 ekle nd e z: úgy kapkod, hogy az ember a szemét is félti a kezétől; alkalmatlankodik.
 előhasi: fiatal disznó (göbe), melyben először van malacz. (Vö. egyhasi: iker. Arany: Toldy sz.)
 előtalá: eltalál dobással vagy szóval.
 emellétt: elmállott. 'Emellétt mer megétté a mol.'
 érēketűtem: elrekedtem.
- észteke: őszteke.
 fáj díttya az ódalát: fáj az oldala.
 fenye: fene. 'Fenye hánnyo ki v. rággyo még.'
 félesztelen: féleszd.
 földcsűnyi, földcsülők: földcskendeni, földcskendemek.
 főhén, főhenyet: fővény, fővényt.
 fülbevaló: fülön függő; nyakravaló: nyakkendő; zsebbevaló: zsebkendő.
 füles kosár: kézi kosár.
 fun: fuj. 'Dunáru fun a szél.'
 gazdasági tiszt: gazdatiszt.
 Gergengóczia. Föld-Somogyban így hívják Karád hápa-hupás vidékét.
 görē: léczezett szűk alkotvány, melyben az uraság kukoriczáját tartják.
 gyerēk. Somogyban csak 'fiú' az értelme; ellenben Soprony és Vas megyében van 'férfi gyermek' és 'lyány gyermek'.
 háskós: kevés szemű, ritkás (pl. a rozs feje).
 hászho, hászhol: házhoz.
 hēpcziáskodik: fölförmed.
 heri(l): herél. 'Kiheril: mēkherité a kokas a tikot. 'Kanherilō: miskárolō.
 himzsá(l): hintáz.
 homp (Vas m.), kupacz (Sopr. m.): úttöltésre hordott kavicsalmok.
 honvidok: honvédek.
 hunnand, innend, onnand (magánhangzók előtt).
 iga. 'A német főrosoknak iga a lovuk szérszáma.'
 isten tehenē: cifra földi poloska. CSAPODI ISTVÁN.

Nagy kúnságia k.

- csábulás: kábult állapot.
 cságattyu: az eketaliga azon görbe vasa, mely az eke irányát szabályozza.

- csajbók os: eszelős.
 csámcsog mint a disznó.
 csámpás: karika lábú.
 csapó: az ostor végén levő szőr csördítő.
 csapózni; gyermekjáték. A gyermekek egymás kezét erősen megfogva hosszú sort képeznek. Ekkor a sor egyik végén álló, rendesen a legerősebb gyermek maga körül hirtelen megfordítja a sort; természetesen a sor végén állóknak nagyobb kört kellvén leírni, oly gyorsan futnak, hogy legtöbbször elesnek.
 csapófa, a mivel a vékában a buzát sat. a véka szájával egy színbe igazítják; innen: „csapást van a véka” (szemben a tetéssel).
 csápol: az ostorral csapkod.
 csatak: locs-pocs, vizes sár;
 csatakos: sáros, vizes, lucskos.
 csatít: nagy hangon perel.
 csatorál: fennhangon beszélget.
 csecseréz: csecset fogdossa. (Szőkelység: czuczoráz Nyr. I. 135.)
 cselelendri: nyegle, szeles.
 csendítenek a haranggal, mikor valaki meghalt.
 csepellérez: apró részletekben hajt végre valami dolgot.
 cserdít: az ostorral pattant.
 csesz, lapda műszó, mikor a lapda alig érinti a játszó.
 csiba (a kutyának mondják): mars ki!
 csiger: savanyú, gyenge bor.
 csihad: csendesedik, alább hagy. (Szőkelység: csiha: élénk, pajzán Nyr. XII. 281.)
 csikar: karczol, karmol.
 csikorog: fagy. (Csallóköz: csikor: fagy Nyr. I. 231.)
 csincseriz: körben forgat e vers kiséréreben: „csincseri borsó, eltört a kis korsó” sat. Csincseri vagy csicseri borsónak nevezik a Nagykunszágon a kerek, szepesi borsót.
 csitri: kopri, rövid hajú.
 csíz el, el-: elcsen, ellop.
 csobán: fából készült, kulacsalakú ivóvíztartó.
 csobolyó: l. csobán.
 csomój k os: összecsomósodott.
 csór é: szesznek az alja.
 cső m ő s z ő l: győmőszől, bele tömkőd.
 csőrege: zsirban sült tészta étel.
 csupándokon: csupán.
 csurapé: szőrféle felső ruha.
 csutak: szalmából font dörzsoló eszköz.
 csüllöngő: pellempáty, csüngő a ruháról.
 czafat: rongy, komisz.
 czafrang: szükségtelen díszítmény.
 czanga juh: fiát vesztett juh.
 czaplat, czeplet: felső alá jár. (Erdővidéken: zablat, a közlő szerint: zabba jár. Nyr. IX. 42.)
 czéczó: multság.
 czepekedik: czipel.
 czigánkodik: erősködve kér, rimánkodik.
 czihelődik: útra készülődik.
 czikkej: szelet; pl. „egy cikkej alma.”
 czingár: vékony, soány.
 czipós tengeri: ki nem patant tengeri. A kenyér czipóssa: felhasadt része. (Szegeden a pilis szó teszi ugyan ezt, holott Nkunszágon pillis: a kenyérből levágott szelet.)
 czondra: ronda.
 czubák: inas hús, czuwig.

ILLÉSV JÁNOS.

ban sat. Egyes hangváltozások azóta is történtek, ámbár nem oly jelentékenyek, mint az említettek.

Tüzetesebben kell foglalkoznunk az *analogia* hatásaival, mert ezeknek nagy szerepük volt a magyar szótók idomításában. Az analogiás hatás abban áll, hogy a gyakrabban előforduló s az emlékezetre élénkebben ható alakok befolyással vannak a ritkább s így kevésbé biztosan használt alakokra. Néha ez a hatás egészen szembeötlő. Ha pl. a *ló*-ból az *n*-es esetet kell képeznünk, nem fogunk habozni s egész biztossággal fogjuk mondani: *lovon*; mert ezt a szóalakot elég gyakran használhatjuk és halljuk ilyen mondásokban: *lovon* jött, rossz *lovon* jár, *lovon* cserélt disznót sat. De már a *tő* fogalma ritkábban fordul elő ilyen használatban; a nyelvérzék tehát az *n*-es eset képzésében nem olyan biztos, úgy hogy tényleg kétféle alak használatos: (c s ó n a k v a n a) *tavon* és *tón*. Végre a *szó* főnévnek épenséggel ritka az *n*-ragos alakja, úgy hogy szükség esetén alig is fog eszünkbe jutni az eredeti szabályos *szavon* alak; hanem egyszerűen a ragtalan alakhoz, az alanyesethez ragasztjuk az *n*-et s azt mondjuk: *szón*. Hasonlóképp pl. a *tő* főnév *-ig* raggal megtartotta régi alakját: *tővig*; mert ez gyakran előkerül olyan szólásokban, minők *tővig* le metszeni, *tővig* lerontani; míg pl. a *kő*, *tő* régi **kővig* **tővig* alakjai, melyek sokkal ritkábbak voltak, elavultak, s a mai alakok az alanyesethez s a többi helyragos alakokhoz alkalmazkodva így hangzanak: *kőig*, *tőig*. Más példa: Az *árok* nominativus állandó, de már a szabályos *sarok* mellett *sark* is használatos, még pedig nyilván azért, mert a *sarkam*, *sarkad*, *sarka*-féle alakok oly gyakran megfordulnak nyelvünkön; a *fark* nominativus meg éppen sokkal járatosabb a *farok*-nál, azért mert e szót majdnem mindig birtokviszonyban, a *farka* alakban használják; s így ezt követi a ritka *fark*, *ökörfark* sat. Hasonlóképp mondjuk az *átk*-ot az alanyesetben szabályosan *átok*-nak, de már a *rovátk*-ot csak *rovátk* alakban ismerik szótáraink, mert ragtalanul nem is igen fordul elő, s többnyire csak származékaival találkozunk: *rovátkos*, *rovátkol*. Ezt látjuk az igéknél is: Az *ajánlani* igének *ajánlom* alakja sűrűbben előfordul, mint többi alakja mind összevéve; s azért mondjuk a többit is így: *ajánlja*, *ajánl* sat; holott a szabályszerű alakok ezek volnának: *ajánolja*, *ajánol*, mint *sikárlom*, *sikárolja*, *sikárol*.

Ugyanezen jelenségek mutatkoznak, csak hogy sokkal nagyobb kiterjedésben a beszélni tanulók, tehát gyermekek, süketnémák és idegenek beszédében. Ezek pl. átviszik a *tesz* *visz* tőket az infinitivusba: *teszni vizni*, sőt *eszik-ni iszik-ni* (a rendes *tr* : *tr-ni* analogiájára) vagy a perfectumba: *teszett, fekszett* e h. *tett, fekütt*. Ezek most nevetségesek, de néhány század mulva könnyen ezek lehetnek a megszokott alakok. Hiszen háromszáz évvel ezelőtt ez a perfectum *tetszett* ép oly nevetséges volt még, mint *fekszett*; mert a *tetszik* perfectuma ez volt: *tetütt*, ép úgy mint a *fekszik*-é ez: *fekütt*.

A legtöbb ige alakjai közül az ind. praes. egyes 3. személye fordul elő leggyakrabban, s azért ennek hatása sokszor meglátszik más alakokon is. Így pl. a *vonsz, metsz, tetsz* tők, melyek régi nyelvemlékeinkben még az ind. praesensre szorítkoztak (3. szem. *vonszon, metszën, tetszik*), később átmentek a többi ragozásba is: *vonszott, metszett, tetszett*, míg a régi szabályos perfectum így hangzott: *vont, metütt, tetütt*. Innen van továbbá, hogy a régi *söprött, érdemlett*-féle perfectumok helyébe ezek léptek: *söpör-t, érdemel-t*, azért mert azt mondjuk *söpör, érdemel*. Ellenben megmaradtak *ugrott, romlott*, mert ezeknél a praesensben is együtt marad a két mássalhangzó: *ugr-ik, roml-ik*. Hasonló okból tartoznak össze *hajol, hajolt* (er bückt sich), de *hajlik, hajlott* (er biegt sich, l. CzF.); *érez, érezett* (a mai élőbeszédben rendszerint így): *sentit, de érzik, érzett*: *sentitur*. Az egytagú *tesz, visz, váj* igékből a perfectum is egytagú: *tett, vitt, vájt*; ellenben a kéttagú *esz-ik, isz-ik, toj-ik* igéké kéttagú alakban állapodott meg: *evett, ivott, tojott*. Még érdekesebb, hogy a *tör, ér, nyúl* igék perfectum egytagú: *tört, ért, nyúlt*; ellenben az ikes *tör-ik, ér-ik, nyúl-ik* igéké rendszerint kéttagú: *törött, érett, nyúltott* (vö. Lehr: Toldi 74.). A *foly* ige perfectuma azelőtt csak *folyt* volt, mióta azonban ikessé s így kéttagúvá válik: *folyik, azóta ez is járja: folyott* (a népnyelvben, de az irodalomban is, pl. Jók: Hol leszünk két év mulva, 1879-ki kiad. 78.).

Még más irányokban is mutatkozik a 3. személynek ez a hatása. *Jöni, jönek, jössz* olyan alakok, mint *lőni, lönek, lösz*; de az előbbieket rövid magánhangzóval is mondjuk: *jönni, jönnek, jössz*, nyilván a 3. szem. *jön* példájára. Ezeket az igéket: *villámlani, lélekezni, rejleni* rendszeren csak ebben a két alakban használjuk: *villámlik, villámlott; lélekezik, lélek-*

zett; *rejlík, rejlett*. Azért az *ml, kz, jl* mássalhangzók a kiejtésben annyira összeszoktak, hogy akkor sem teszünk közéjük magánhangzót, ha még egy mássalhangzó kerül melléjük, tehát *villámljék, lélekzhelem, rejlhetik*. A szabályos *villámoljék, lélekezhetem* alakok annyira szokatlanok, hogy a kik az előbbi alakokkal nem élnek, inkább úgy segítenek magukon, hogy az ilyen igéknek képzőjét más képzővel helyettesítik vagy megtoldják, pl. *villámozzék, villámozva, lélekzelhet, lélekzelve, fejlődhetik, sínlelje* sat.

A névszókra nézve általában azt mondhatjuk, hogy a ragtalan alak irányadó a többi alak képzésében. A melléknemek többnyire jelzőkül szolgálnak, tehát egyáltalán ritkán fordulnak elő ragokkal. Innen van, hogy a *komor, bodor* tárgyesete, ha szükség van rá, az alanyeset után igazodik: *komor-t, bodor-t*; míg pl. a *gyomor, gödör* főneveknek szabályszerű régi tárgyesete *gyomrot, gödröt*. Azt mondjuk *kő, követ*, s ép így mondták régente *hő, heven*; ha ma *hőn* szeretünk, ez a *hő* szeretet analogiájára történik. De azért a főneveknél is sokat nyom a nominativus, mert hatását erősítik azon gyakori alakok, melyekben a tőhöz az újabb korban keletkezett, egész szótagot tevő ragok járulnak: *-ben, -ből, -től, -hoz, -ra, -ért* sat. Ezen esetekben ugyanis a szótó ugyanazon hangtani föltételek közt fejlődött, mint az alanyesetben; s a mikor pl. *álmu, hármu* helyett azt kezdték mondani *álm, hárm* s később *dlom, három*, ugyanakkor *álmu-ben, hármu-szer* helyett azt mondták *álm-ben, hárm-szer* s utójjára *álm-ban, három-szor*. Minthogy ezen alakoknak nagyobb része helyhatározó, hatásukat, illetőleg a szótó alakját először is az *-n* és *-ig* ragos helyhatározókkal közölték. Azért látjuk, hogy míg a *lovon, tövig, sarkon, sarkig* alakok a fönt tárgyalt okoknál fogva megőrizték a szabályos régi tőt, a legtöbb más szótó a nominativus tőalakját viszi át ezekbe az esetekbe, tehát *só-n, falu-ig, drok-ig, gödör-ig* (nem *savon, tavig, falvig, árki, gödrig*); továbbá *tél-én, nyár-on, nyár-ig* (nem pedig *tél-en, nyaron, nyarig*). A tárgyesetben, a többes számban, a melléknévképző *-s*, az igeképző *-l, -z, -ul* meg a személyjelek előtt erősebben tartja magát a másik tőalak, úgy hogy ma is azt mondjuk *tava-k, ár-kot, gödrö-s, tele-l, nyára-l, szava-z, madara-m*, nem pedig *tó-k, madár-om* sat. De sokszor ezen alakok is megérik a nominativus hatását.

Azt mondjuk pl. *szó-t szó-l* (ámbár *szava-l* is fönmaradt), *hamu-t, falu-t, falu-z* (nem pedig *falva-t, falva-z*), *ész-t* (e h. *esse-t*), *sugár-oz* (e h. *sugara-z*) sat; és elégszer olvasunk és hallunk ilyeneket is: *tó-t tó-k, jó-m-ra szolgál, jó-d-ra lesz* (ezeket régi íróink gyakran használják), *meg-ó-úl* (Heltai és Sylvester e h. *meg-av-úl*) sat. Az *elég, elégszik* alakok mintájára mondjuk hosszú hanggal ezt is: *elégedik, elégedett*, pedig az *éleget élezen* szerint így kellene mondanunk: *élégedik* (mint pl. *nehéz: nehezedik*); s így is mondták egykor, mert igeneve a régi nyelvben így van: *élégedendő*, s ebből rövidült a mai *elegendő*. Az egyszerű *drága* miatt mondjuk rövid hanggal ezt is: *drágálatos*, holott a szabályos alak **drágálatos* volna (a mit drágálunk, drágára becsülünk).

Vannak aztán más névszók, melyek más alakjaikban használatosabbak, s azért ezek az alakok hatnak vissza a ragtalan nominativusra sat. Érdekes példa erre, hogy *egy(s)-más* helyett azt mondjuk *egyet-más*, nyilván az *egyet-mást* accusativus kedvéért, mely legtöbbször fordul meg szájunkban. A *mohó* melléknév régente *moh*, a *mohóság* pedig *mohság* volt; a *mohó* tőalak csak a mult században lép föl először s nyilván azért keletkezhetett, mert *mohon* volt a leggyakrabban használt alak s ez könnyen válhatott a kiejtésben ezzé: *mohón*. A *kerek* melléknév régente *kerék* volt (csak; úgy mint a főnév, mely kört is jelentett: *kerékbe állani* sat.) s mai alakját talán a *kereken* s *kerekít* kedvéért vette föl.

Némely főnevek jelentésüknél fogva rendszerint birtokviszonyban, még pedig legtöbbször a 3. személy jelével fordulnak elő. Ilyenek jelesen a *testrészek* nevei, pl. valakinek *arcza, feje, szája*, madárnak *szárnya, farka*; továbbá a rokonsági nevek: *apám, veje* sat; végre még az ilyenek: valaminek *alja, föle, híja* sat. Azért látjuk, hogy e szók sokszor ilyen alakjukban szerepelnek a régiségben s a népnyelvben akkor is, ha nincs szükség a birtokos vonatkoztatásra, nevezetesen összetételek első tagjában: *Méhe-fájás, joha-fájás* (Com: Jan. 217.). *Ina-szakadozás* („Micsoda ártalmasb az ina-szakadozásnál?” sat. Mad: Préd. 133. 138.). *Kedvem-telés* („Hogysem búval megepednem, jobb kedvemteléssel halált is szenvednem“ Philosth. és Florentina 9.). *Orra-lik* („Az két fül, az két orra lik és az száj“ Kopaszság dics. 1598.). „*Az orra-vére-folyásáról*“ (egy kis szakasznak címe;

ma így volna: az orrvérfolyásról v. orrvérzésről. Web: Am. 103.). „A bagolynak fülei körül valami *szárnya formácska* vagyon“ (Misk: VKert. 434.). „Hozzon be *szája-mosó vizet*“ (Nép, Kecskemét). *Ujja-mustra*: ujj-minta (Nép). *Feje-ruha* (Göcsej). *Öregapám-szék*: zsöllyeszék (Tata Nyr. V. 474.).

Az ilyen szóknak személyragos alakjai különben is visszahatnak a ritkábban használt más alakokra. Valamint a *hívem*, *mtvem*, *kövem* pusztá nominativusa *hű*, *mű*, *kő*, ép úgy volt a *szívem*, *övem* szabályszerű nominativusa régente *szű*, *ő*. Valamint a *fenyves*, *hamvas* főneve *fenyű*, *hamu*, ép úgy volt a *nyelves*, *nyelvem*; *szarvas*, *szarvam* szabályos nominativusa *nyelű*, *szaru*. Az újabb *szív*, *öv*, *nyelv*, *szaru* főleg a személyragos alakok hatása folytán keletkeztek. Ugyanerre a jelenségre nevezetes példa még a *fej* főnév. Régi nyelvünkben a *fej* teljesen ismeretlen s csakis a *fő* járja. Amaz csak a múlt században keletkezhetett, nyilván azért, mert a főnév használatának legalább 90%-a a személyragos alakokra esik: *fejem*, *fejed*, *feje* sat. Ellenben a melléknévi *fő* maiglan is csak ebben az egy alakjában maradt meg, mert eltérő jelentésénél fogva nem esett a személyragos alakok hatása alá.

A személyragos alakok közül megint a 3. személy fordul elő leggyakrabban a mindennapi beszédben; azért sokszor találkozunk azzal a jelenséggel, hogy a testrészek nevének s más efféle szóknak alakrendszerére különösen a 3-ik személy alakjának volt hatása. Ez a hatás kétféleképp jelentkezik: a 3. személy *-ja* *-je* vagy *-a* *-e* jeléből részint a *j*, részint az *a* *e* hangok mennek át az illető főneveknek egyéb alakjaiba, úgy mintha e hangok a szótőhöz tartoznának.

a) A *j* hang átvitelére legnevezetesebb példa a *száj* neve. Régi nyelvemlékeink majdnem kivétel nélkül így használják: *sám*, *szád*, *szája*, *szánk*, *szátok*, *szájok*; továbbá: *szával*, *szának*, *szából*, *szán*, *szát*, és a nominativus *szá*. A *szájam*, *száj* sat. alakok utólag keletkeztek a *szája*, *szájok* (és *-szájú*) hatása folytán, mert ezeket a nyelvérzék a helyett hogy így elemezte volna: *szá-ja*, *szá-jok* (*szá-j-ú*), úgy is elemezhetette: *száj-a*, *száj-ok* (*száj-ú*). Ugyanezt a magyarázatot át kell vinnünk a *háj* szóra is, melynek szabályszerű töje a rokon nyelvek tanulsága szerint csak *há* volna. *Sám*, *szád*, *szája*; *hája* épen olyan paradigma, mint pl. *fám*, *fád*, *fája*:

és ha *száj*, *háj* véletlenül nem testrészek nevei volnának s nem birtokviszonyban szerepelnének legtöbbször, akkor ma ragtalan alakjuk okvetetlen így hangzanék: *sza*, *ha*, mint a harmadiké *fa*. Bizonyosságul elég ha még csak a finn nyelvet idézzük, mert ott e három szó csakugyan egyformán végződik: *suu*, *kuu*, *puu*. (Vö. még *má-s* = f. *muu*.) A *mell* főnevet a nép nyelve ma majdnem általánosan így ejti: *melly*, *mejj* (*mejjem*, *mejjed*), nyilván a 3. szem. *mell-je* (*mejjé*) mintájára, míg a *mellett*, *mellé* ejtése megmaradt tiszta *ll*-el. (Lehet, hogy így keletkeztek már régebben az *ujj* és *máj* alakok e h. **úl*, **mál*; mert az *l* szabályosabb megfelelője, az eredeti *d*-nek.) A szarvasmarha *tarkó*-jának ez a neve: *tar*, *tarj*, a lóénak *mar*, *marj*, *morj*; a *tarj*, *marj* alakok nyilván úgy vannak elvonva a 3. személynek ilyen elemzéséből: *marj-a*, *tarj-a*. Ismét a *melly*-hez hasonló módosulás az *alj*, *aly*, *aljas*, melyek az *alja* kedvéért lettek az eredeti *al*-ból, míg *alatt*, *alá* megmaradtak tisztán, úgy mint amott *mellett*, *mellé*. A *hija*, *héja* analogiájára mondják régi íróink: *héjod*, *héjónk* sat. (héjoddal voltunk = nélkülöd.) A *vő-fél*-ből *vőfély* lett a *vőfélje*, *vőfélje* miatt. Az *anyjostul* alakba is föl van véve a 3. személy *j*-je. Hasonlóképp nevezi egy nyelvjárásunk a hím madarat *apjók*-nk (Nyr. IX. 566.), holott *apók* volna az *anyók*-nak törvényes párja. A 3. személy analogiájára írja Faludi ezt a szabálytalan alakot: *párjad* (110. l.) e h. *párod*, *felcséged*; s egy jelenkori versírónk: „Legyen megáldott *aprajad-nagyod*“ (MSalon 1884. 390.). Az *anyányit anyájós*-nak is mondja a nép (Tájsz.) s a *tetöset tetejes*-nek (így Hévíz-Györkön); ezek ép oly képzések, mint az említett *aljas*. (Hasonló még a háromszéki *széljes*, *széjes* e h. széles; mert uo. *széle* helyett azt mondják *szélje*, *széje* l. MNyszet. VI. 220.). A *teteje* analogiájára még ezt az igét is használják: *tetejes* e h. *tetéz*; sőt régibb szótáraink a főnévnek is említnek ilyen alakját: *tetej* (MA. PP, SzD.), *hegy-tetej* (SzD.).

b) Más esetekben meg az *a* *e* hang megy át a 3. személyből a többi alakba. Alig szenved pl. kétséget, hogy a *fele-barát* ezt az alakot a sűrűen ismétlődő *fele-barátjá*-nak köszöni; ép olyan elvonás ez, mint *egyét-mást*: *egyét-más*. A mai *zúza* nyelvemlékeinkben még *zúz* („*máj*, *zúz*“ Com: Ján. 51. ő *zúz*joknak: *jecoris eorum* BécsiC. 199. az ő begyek és zuzzok Misk! VKert. 8.), s a mai *zúzájok*, *zúzód* a 3. sze-

melyből kapták *á*-jokat. Ép így válik érthetővé, hogy a mai *tompóra*, *tomporám* régente *tompor*, *tomporom* volt. A Balatonvidéken *máj* helyett *mája* járja s innen azt mondják: *májám*, *májád*, *májája*. Ormányságban a tojás sárgáját egyszerűen így nevezik: *széka* (ez olyan önállósított birtokos alak, mint a *fehérje*, l. Nyr. XV.). Kemenesalján a puska-portartót így hívják: *szarva*. Valószínűleg épen így keletkezett *poj*-ból (*pojon üt*, *pofoz*) a *pofa* (*pofáz*, *pofds*) és *arcz*-ből az *arcza*, *orcza*. A *gög* és *gége* szók azonosak, *gögös* a. m. *gégés*, *begyes*. A *gége* tehát valószínűleg a 3. személy jelével van bővülve.

Az eddigiekben mindenütt belső analogiával volt dolgunk, a mennyiben az analogia itt egy-egy szó ragozásában, egy szó alakrendszerén belül működik, úgy hogy egyazon szónak különböző nyelvtani alakjai hatnak egymásra. Ezzel szemben áll a külső analogia, melynél fogva különböző szóknak párhuzamos alakjai vannak hatással egymásra, pl. két szónak tárgyesete vagy többes alakja. Ez sokkal ismertebb jelenség az előbbinél s azért itt elég lesz egynéhány példát említeni. Hogyha a nyelv idegen szókat vesz át vagy új szókat képez, ezek — vagy mindjárt, vagy idővel — a hasonló hangzású vagy képzésű régiebb szók ragozását követik. Így pl. a latin *circulum*-ból meghonosított *czirkalom* nem így vette föl a ragokat s képzőket: *czirkalomot*, *czirkalomoz*, hanem követte a *hatalom*, *bántalom*-féle szók analogiáját: *czirkalmat*, *czirkalmaz*, mint *hatalmat*, *bántalmaz*. Az idegen eredetű *pohár*, *mozsár*-féle szókat régi nyelvünk még folyvást így ragozza: *pohárt*, *mozsárt*, *pohárok*, *mozsárok*, s csak újabb korban igazodnak ezek a *madár*-, *egér*-félék után, azért mondjuk ma: *poharat*, *mozsarat*, *poharak*, *mozsarak*. Az *álom* és *érdemel*-féle szókat így ragozzuk: *álmot*, *érdemlek*, mert a tő *álm* és *érdeml* s régi emlékeinkben így hangzik a ragtalan alak is: *álm* az alanyeset, *érdeml* a 3-ik személy. De már pl. *bokor* és *gyötör* soha sem hangzottak így: *bokr*, *gyötr*, mégis **bokorok*, **gyötörök* helyett azt mondjuk: *bokrok*, *gyölrök*, mert ezeknek amazok szolgáltak a ragozásban mintául.

A külső analogiának még egy-két furcsa esetét említem csak. Ez az összetétel *szédte-vétte* olyan mindennapi a magyar beszédben, hogy nyelvérzékünk a második ígét ép úgy

elemzi, mint az elsőt, vagyis úgy mintha *véd-* volna a töve, azért mondjuk aztán: *szédett-védett* e. h. *szédett-vélt*. Már a XVII. században írja Lépes B. (FTük. 194.): „Aprónként *fölszedik vedik*, elköltik füzetéseket.” Csak így magyarázhatni meg ezeket az alakokat: *édve, idva*, melyeket *ëve, iva* helyett használnak Győr megyében (saját tapasztalatom) és Nyitrában (Tömlő Gy. értesítése). Nyilván az *éttem, ittam* alakokat elemezték így *éd-tem, id-tam*, mint *széttem = széd-tem*.

SIMONYI ZSIGMOND.

ROKONÉRTelmi SZÓK.

Gyűjt, szed.

Gyűjt: Nem gyűjthet annyit a fősvény, hogy korhely fia el ne tékozzolja (Erd: Közm. 72). A ki nyáron nem gyűjt, télen agg ebül bánkodik (Fal. 919). Gyűjti népét Laczi Endre (Ar: Szent L.). A mint gyűjtöd, úgy osztogatod (Ball. 14). Maga fejére gyűjt szemet (Erd: Közm. 65). Ki ifjantan jól gyűjt, vénségére jól fűt (Ball. 201).

Szed: Egy tőhegyre szedi beszédét (Fal. 923). Hányják vetik mint a dézsmán szedett gabonát (uo. 924). Bárcsak engem valaki, szőlőt szedni, hína ki (Erd. I. 86). Nagyokat szed a lába közé (Nyr. IX. 35). Most szedik be a legények legjavát (Nyr. I. 274). Szedd beljebb a gyepelt (Erd: Közm. 83). Rendbe szedte népét a harcnak jelére (Pet: JV.). Gyékényt viszek a hegyre, mert már szedünk (Nyr. I. 421).

Egynemű tárgyakat közös helyre összehoz.

A gyűjtés egybehalmozása vagy szorosan egymás mellé helyezése az elszórtan lévő tárgyaknak, hogy együttlétükkel egy rájuk rótt közös hivatást betölthessenek, ahol hozzágondoljuk, hogy az így összekerültek huzamosabb ideig maradnak együtt. A gyűjtés hosszabb időn át folyik és nemcsak testi, hanem szellemi megerőltetést is követel. A szedés gyorsabban és egyfolytában történik (a „szedd a lábad”-féle kitétel épen erre utal) s a résznek az egésztől való elválásátásával jár. Oly dolgokat, melyek valamely tulajdonságuknál, általában mivoltuknál fogva reánk nézve hasznosak lehetnek, eredetük helyén keresünk föl, elszállítjuk, hogy alkalomadtán mintegy kezünk ügyébe esse-

nek; együttlétük nem szükségképi és nem tartós folyamánya célunknak.

Több-kevesebb utánjárás kell mindkettőhöz; csak hogy a szedés, a helyismeret alapján a természetadta ősz tőnek munkája; a gyűjtés pedig rendszeres munkálkodás, mely eleve kitűzött czállal indul meg s megállapított módok szerint folyik. A gyakorlati élet a szedés időpontját is meghatározza. Termékeknél ez éréskor van s innen van az, hogy néhol a nép nyelve a szedést a szüreteléssel azonosnak veszi és mondja.

Egymással való viszonyukra nézve a szedés eszköze a gyűjtés szándékának. Átvitt értelemben szed: törekvés, hogy valamit kevesebb idő alatt s kisebb téren végezzünk.

Szeddel rokon és keresést föltételező kifejezések: *Böngész.* Könnyű asztag alatt buzakalászt böngézní (Dug. II. 88). Ha egy üres zsákot adna, ma böngézní kísétálna (Erd. I. 258). Szomorú tallóján ősi hirnevének, hej! csak úgy böngész már valamit — mesének (Ar: Toldi Sz. I). *Cserkész:* aratás után a gabnaföldön böngész. Hagyjunk egy kis cserkészni valót a szegényeknek is (Nyr. III. 465). *Csibész:* a gyűjtés után elmaradt gabnafejeket szedi össze (Nyr. XII. 236). *Garnácsol:* fát szedeget (Nyr. XII. 48). *Kandász:* leszedi az indáról az ugorkát, paszulyt; keresgél olyan szándékkal, hogy lopjon. Kend Trézsi néni örökké a rétbe kandász? Nem nyultam én semmihez Boriska, nem biz én (Nyr. VIII. 473). *Kapar:* Kapartam én tarlót, majd kemenczét fütök (Erd. II. 124). Ismerek én egy gaz fukart, ki máséből sokat kapart (Kriza 25). A vak tyúk addig-addig kapar, míg a sok szemétből egy árpát kitakar (Ar: Jókai örd.). *Katrat:* valami apróságot szed össze (Kriza 504). *Katrasz* tűz gyújtani valót. *Lécskász:* szüret után böngész. Olyan immel-ámmal lát utána, mintha csak lécskászásra gondolna (Nyr. III. 465). *Növényekről* vett kifejezések: *Eprész:* ott eprész az én szeretőm (ArGyul. III. 129). *Gombász:* A bércezen kedvére gombázott a pásztornő (Tompai: Szakálas farkas). *Levelész:* Nekem van egy virágkertem, mikor tetszik levelésem (Kriza 34). *Málnáz* (Nyr. III. 513). *Somoz:* Ott somoztak bérctetőn fenn (Tompai: Csengő barlang). *Tallóz:* Én csak a gazdám szemetén tallózok (Ar: Toldi Sz. V.).

Gyűjt-tel rokon: *Egybehord*: Az a jó mogyoró, melyet gözü hord egybe (Erd. Közm. 82). *Kuporít*: fáradsággal szerez (Nyr. VII. 187). Abból él, a mit nekie jó emberek adnak, meg is kuporította ő, mert van nekie száz forintja (Nyr. IX. 281).

Hervad, fonnyad.

Fonnyad: Fonnyadt szára szívemhez lesz zárva (Kriza 295). Miatta fonnyad el szép fiatalságom (uo. 261). Míg haza megy nagy későre, megfonnyad a bőre (Erd. III. 108). Elfonnyadt a szép zöld ág (ArGyul. III. 293). Fű, fa szárad, a legszebb szín fonnyad (Fal. 555). Fonyhasztani kell a fűvet, úgy jó a lónak (Nyr. IX. 285). Nem virágzik hát ma, hanem fonnyad az igazság (Nyr. II. 32. Matkó).

Hervad: Hervad az a rózsza, kinek töve nincsen (Erd. I. 31). Elhorvaszt: gyengít, betegít (Nyr. XII. 282). Meghervadt az orczája (Nyr. X. 39). De jól hervad ma a nap = hervaszt (Nyr. X. 86). Hervadj rózsza, ha leszakasztottalak (Kálm. I. 114). Kis-Apácán végig süttött a nap, valamennyi rózsza mind elhervadt (Kálm. II. 112). Hervad a belső részem = bágyad (Nyr. II. 472). Ha szívem, szívedért nem szakadott volna, rózsaszínű orczám meg sem hervadt volna (Kriza 20).

Természetes frissességét elveszíti.

Fonnyad a növény, ha idejét multa, elérett és bomlóban van; hervad, ha fejlődésében külső körülmény megszakasztja. Elmarad ez okok következményeképen a nedvkeringés a fölszín elveszíti természetes elevenességét, megfakul, beáll a hervadás; idővel minden vegyületi folyamat, az egész tagszeres élet szünetezik, a növény összeset öpörödik és ez az állapot a fonnyadás. A nap melege, ha az elvont víztartalmat a föld nedvessége némileg pótolja, a növénynek kárára lehet ugyan, de tönkre nem teszi: lankad és meghagyul, hervad; ha azonban a föld nedvestő ereje megapad vagy a gyökérhajszálak hagyják abba munkájukat, akkor végsőleg fölösszik, fonynyad. Tehát a hervadás, a mennyiben az újraéledése lehetetlen, sokszor csak ideiglenes állapot; a fonnyadás a fölbomlás beálltát kísérő jelenség.

Átvitt értelemben ez az értelmi különbség megmarad. A kit baj, csalódás ér, avagy hiányt érez, az időnek előtte hervad: gyengül és halványul; az élemedett kor maga után vonja az arcz megránczosodását, a fonnyadást. Az első esetben megmaradhat az arcz finomsága; a másodikban eleven színe.

Rokon kifejezések: *Csömpörödik*: összeszárad, elfonnyad, megaszik. A jószágok (gabna) taval termettebbek voltak, most a szemek a hőségtől nagyon elcsömpörödték (Nyr. XII. 188). *Halantozik* (Nyr. II. 522). *Keselyedik*: megfakul, színe kopik (Nyr. II. 235). *Meghagyul*: színét veszti, megfakul, megpuhul, keményített vászon hajlékonyá lesz, merevségéből vagy szigorából veszít (Nyr. XII. 333). *Megrekken*: a szőlő a száraz földben (Nyr. XII. 474). *Megkөн*: túlérettiségében megránczosodik. *Megkönt* a szilva a fáján (Nyr. IX. 177). *Megkumorodik*: fonnyad. *Megkumorodott* a leander. *Megvetemedik*: a nap melegétől meghajlik, meggörbül (Nyr. II. 476). *Piszonnyodik*: színt, fényt veszti, nemcsak viseltes szövet, hanem érczuemű is (Nyr. III. 325). *Rőkönnyödik*: színehagyottá lesz; emberről: képéből kikel (vö. *rekkenyeg*, *rekkenő*, *megreked*, *megrekken*, *megrokkann*). *Megrőkönnyödik* pl. a zöld dohány, ha több ideig áll rakáson, füzetlenül, meg a nyirkos vagy szennyes ruha, ha olyan helyre kerül, a hol a levegő szabadon nem járhatja; tehát rőkönnyödik oly színváltozást jelent, mely elzárttság, megrekedés eredménye (Nyr. X. 140). *Töpiк*: fonnyad, töpörödik. *Töppött szemű* buza (Nyr. VI. 325). *Típpan*: Olyan mint a tippant kenyér (Nyr. V. 221).

BÉLTEKY KÁLMÁN.

MAGYAR ELEMÉK AZ OLÁH NYELVBEN.

àbä: fehér színű durva posztó (Hasd: Etym.). A LexB. *haba* alakban ismeri s „*pannus albus*“ latin egyértékessel magyarázza. Hasdeu ezt írja róla: „Az *àbä* szó hangsúlya azt a hitet kelti föl bennünk, hogy nem egyenesen a török *'aba*-ból származik, hanem más szomszéd népek közvetítésével, a magyar, szerb vagy lengyel nyelvekből került át hozzánk, kik e szót mindenkor első tagján hangsúlyozzák.“ Tekintetbe véve azt a körülményt, hogy e szót csakis az

erdélyi oláhság használja, bátran a magyar kölcsönvételek lajstromába iktathatjuk.

abeš : bizony, hitemre (Hasd : Etym.). Az 1670. körül írt oláh-latin szótár szintén ismeri ilyen alakban „*Abesh*“, de semmi magyarázatot nem csatol melléje. Még ma napság is járatos a Bánságnak keleti részein. Az „*Etymologicum*“ egyik gyűjtője Majdánból (Oravicza mellett) azt mondja használatáról: „*Abeš* mint igenlő határozó él, pl. *a be š kăj zék âmeni prost, kă nuj zék ên zădar*, a mi körülbelül annyit teszen: *n e m h i á b a* mondják az emberek, hogy ostoba. Hasonlókép, ha ketten beszélgetnek egymással, a másik, ha társának szavait helyesli, ezzel felel rá *a b e š !*“

Hasdeu magyarázván a szót így gondolkodik: „*Abeš* tehát annyit jelent : igazán, becsületemre, lelkemre, azaz épen annyit mint az albán igenlő határozó: *bess, bessa!*“ Ebből pedig azt a következtetést vonja le, hogy: „Se az albánok nem kölcsönözték e szót az oláhoktól, se megfordítva; mert a macedó-oláh dialektusban, mely egyedüli közvetítő lehet kölcsönvétel esetén a két nép között, az *abeš* szó teljesen hiányzik. Következésképen mind az albánság, mind az oláhság egyaránt az ős római kor előtti trák alaphól (ante-romantračik) örökölte; az egyik Epirusban, a másik Dárcziában. Az oláhok hozzácsatolván az *a* (ad) tagot a Bánságban élő *abeš* szavukkal annyit akarnak mondani mint *ad-fidem*; míg az albán *păr-bess* annyi mint *per-fidem*. S valamint az oláhságban csak a bánságiaiak őrizték meg e szót, ép úgy az albánban ma napság csakis a *toszki* dialektus ismeri, de a *gh e gh* nem.“

E magyarázat, valamint a szótár eddig megjelent füzetinek több helye is arra a kelletlen tapasztalatra vezetnek bennünket, hogy az „*Etymologicum*“ szerkesztője fejtegetéseiben nem járt el mindig helyes kritikával, nem tisztán és egyedül az igazság volt kalauza, hanem kutatásaiban nem egyszer a nemzetieskedés csábító sugallatára hallgatott. A helyett hogy mint komoly tudóshoz illik, tisztán a maguktól föltolakodó s érthetően beszélő mozzanatokot venné figyelembe, szembehúnyva elhalad mellettük s hazafiaskodó törekvésében arra az útra lép, mely a képzelet hazájába vezet. A szónak jelentése: „bizony, *bi z!*“ egész külseje: *abeš* : *a'biz*, végre harmadszor az a legszembeötlőbb körülmény, hogy

csupán a bánáti oláhság nyelvében él, mind egyenkint és összevéve magyar eredetre vallanak. Ehhez járul még, hogy a szónak *s* hangja, a melyet az oláh nyelv eredeti szavainak végén csak képzésekben tűr meg, látatlanban is idegen származásról tesz tanúbizonyságot. Ezek annyira világos, határozott jelek, hogy a ki nyílt szemmel jár, okvetetlen észre kell vennie őket. Az „Etymologicum” szerkesztője azonban, csakhogy egy idegen folttól tisztíthassa meg a nyelvet s az ősiség fényét növelje, visszamegy a régiség homályába, alapnak fölvesz egy olyan szót (alb. *bess, bessaj*), a melynek használati köre igen szűk vidékre szorítkozik, s a melyet az oláhsággal olyan területek kötnek össze, a hol soha hírére se hallották; ezt azután addig toldja-foldja, míg elő nem áll a latin-trák képtelenség.

Már fentebb említettem az *abes* eredetijét, az *a'biz*-t; most csak arról kell beszámolnom, mint változott át a magyar *a'biz* *abes*-sé. Az *a'biz* szónak rövid *i*-jéből az oláh hangtörvények szerint *e* alakult (vö. *negru* : *niger*; *žudec* : *judices*; *sălbatek* : *sălvaticus* sat.); míg *z* hangja alávetette magát azon analógiai hatásnak, mely az oláh határozók legtöbbszörében végig huzódik, pl. *totuș* : *tamen*, *attamen*, *nihilominus* (LexB.), *jarăș* : *rursus*, *rursum*, *iterum*, *denuo* (LexB.), *baș* : *imo*, *immo*, *quin*, *acuf* : *mox*, *illico*, *confestim*, *actutum* sat.

ac : *acs*. Bihar megye délkeleti részein hallottam e szót.

ăcejez : *ein sonntagskleid anziehen* (Hasd : Etym.). E szó csakis a Bánságban járatos; de Hasdeu szerint „talán nem egész ismeretlen Romániában se” s úgy magyarázza, hogy : „*ăceja* annyi mint „a *prinde ku ace*” : tűkkel összekapcsolni, s így egy megtűzött ember : *tiré à quatre épingles*.” Aztán ekkép folytatja : „A középkorban egy főpapról, a ki ünnepi ruhájába öltözött, azt mondták „*épingle*” : *spindulatus*, *spinulatus*” s *D u C a n g e b ó l* (*spinula* alatt) a következő példát hozza föl : „*Lanfracus autem Archiepiscopus in tabula plumbea ponderosa valde inventus est, in qua a die primae sepulturae suae intactis membris, mitratus, spindulatus, usque in hunc diem jacuerit; a mit* szerinte másképp nem is fordíthatnánk oláhra mint a *ăceja* t.” Erre, hogy utolsó állítását bebizonyítsa, a következő magyarázathoz fordul : „Ha ma napság a férfiak föl is tudnak öltözködni a nélkül, hogy szükségük volna sok tűre (de multe *ăce*), ne feledjük, hogy

nem így volt ez a multban, a mikor az emberek magukra vettek kurta ruhákat, ezekre meg hosszúakat, melyeknek némelyike szűk vagy bő volt ékesítve különféle czifrasággal, bojtokkal sat. sat.“

E magyarázat erőltetettsége annyira szembeötlő, hogy czáfolgatásától bátran fölmentve érezhetjük magunkat. Egyéb momentumokat figyelmen kívül hagyva, elég ha csupán a ,tűzdel és öltözik‘ jelentések egybetartozásának valótlanszínűségére rámutatunk, a miről szótárírónk elfeledett a tudománynak beszámolni. E szófejtés is tanú rá, hogy a szótár szerkesztője nem azzal a kritikával végzi föladatát, a melyet jogosan megvártunk volna tőle. Ő maga hozza föl a *Família* című szépirodalmi lap 1884. évfolyamának 67. lapjáról a következő példát: „Pătru sa ateja de biserikă : Péter templomra öltözött.“ Az említett *ateja* alak az ismeretebb *ácea*-val egybehasonlítva teljesen fölforgatja az *ácea*: *tűkre* alapított magyarázat fényes épületét. Az oláh nyelv hangtörvényei ugyanis egy *t*: *é* hangváltozásról igenis tudnak, de megfordítva, hogy *é* hangból *t* válhatnék, ilyen jelenség előmutatásával, bármennyit kutat-fürkészt az *Etymologicum* szerkesztője, aligha fog szolgálni nekünk. A két alak közül tehát a szó eredetének kimutatásában az *ateja*-nak kell adnunk elsőbbséget. Ennek példaképe pedig a magy. *ölt*, vagy a mint a régi nyelvben igen sokszor találkoztunk vele, az *elt* s közkiejtés szerint *ét* alak.

A jelentés ugyanazonosságán kívül a helyes egyeztetés másik főkéllékét, az alakegységet is megtaláljuk a két szó között. Hogy a szókezdő *e* mint válik *a*-vá az oláhban, azt mind idegen mind latin eredetű szók hosszú sorával bizonyíthatni: magy. *emészt*: olh. *amistuesk*; magy. *Erdély*: olh. *Ardal*; lat. *expecto*: olh. *ástept*; lat. *ericius*: olh. *arić*. Az oláh *ateja* tehát az *ateja*-ból ép úgy változott *ateja*-vá, mint lettek *frate*, *frate*: *frate* (testvér); *spate*, *spate*: *space* (hát) sat. sat. E hangváltozást kiválóan a bántási nyelvjárás kedveli, tehát az, a hol a kérdésbeli szó maga is él.

Föltűnő jelenség mindenesetre, hogy az *ateja*, *ateja* nem a miként valamennyi magyar igekölcsönvétel a negyedik igeragozáshoz tartozik (vö. *amistui*: *emészt*, *hălădui*: *halad*, *birui*: *bír* sat.), hanem az elsőhöz. Épen azért nem is tartjuk egész biztosnak származtatásunkat; de mindenesetre sokkal

valószínűbb Hasdeu tükre emelt etimologizálásánál. A szó természetesen e szerint a kétesek sorába iktatandó s a míg biztosabb adatok nem esnek kezünk ügyébe, hová tartozására egyéb feleletünk nincs, mint lehet.

adäü : steuer (Hasd : Etym.). Bánsági szó, melyet az 1670-iki szótár is ismer: „*adäü* : tributum.” Arad megyében is járatos, továbbá Biharban, pl. „Am fost fumat la biräü päntru adäü, sä zës, kä dakä nu plătesk adäül, em trimefe vigrähäjtä u: be voltam idézve a biróhoz a dó miatt s azt mondta, ha nem fizetem ki az adót, elküldi hozzám a végrehajtót. *Öledu mare ku mare kelsig* sä cänä, päntrukä si adäül ej *tulsagos* mare: a nagy családot nagy költséggel tartják, mert az adó is túlságos nagy.”

adäüs : adós. Bihari szó.

adäüség : törvénykezési szó (Hasd : Etym.). Az „Etymologicum” szerint a *daos* : „augmentation, addition, sucroit, supplément” oláh szóból, mely az *adaog*, *adaug*, *adog* : *adaugeo*-nak képzése s a magyar *ság* képzőből a *furtu-ság* (lopás), *välmä-ság* (rakás LexB.) mintájára. S így hogy származtatásának megfeleljen, ekként írja : *adaošag*. A szó nálunk is használatban van Arad és Bihar megyékben, a hol így hangzik : *adäüség*, pl. „Mä nek en adäüšagur j: nyakig vagyok az adósságban.” Tamás vagyok benne, hogy Hasdeu *adaošag* szava is nem-e szintén *adäüség*-nak hangzik

Magyar kölcsönvételre utal az a körülmény is, hogy a szó csak a múlt században, a Fánárioták uralma alatt kezd lábra kapni oda át Romániában; eladdig a *dätoriä* : tributum és szinonimái voltak használatban, a melyek az *adäüség* mellett még ma napság is járatosak.

aflom : *áfum* (Hasd : Etym.). Ilyen alakban csak az 1670. körül írt bánáti szótár ismeri s „Herba soporifera” latin egyértékessel magyarázza. Az oláhságban mindenfelé csak mint *aflon* van elterjedve, a mi török kölcsönvételre mutat.

agäduesk : lassen, erlauben, gestatten (Hasd : Etym.). Dosoftelu metropolita „Paremiar” című művében (1683.) a 32. lapon találjuk : „Si kunosku Noe kau endäräptat apa de pre faca pämentuluj, si maj agädui enkä 7 dzele altele... : et cognovit Noe, quia cessavit aqua a terra. Et cum sustinuisset adhuc septem dies alios...” Ugyancsak nála az 56b. lapon : „Aciastia dzeče Domnulü : agä-

da l-mē la dzua skulārij mīale dé mārtorie: propterea expecta me, dicit Dominus, in diem resurrectionis meae in testimonium.“ A magyar *enged* változata, mely az oláh nyelv- emlékekben s a mai beszédben töméntelen sokszor kerül elő. (L. alább *engădui* cikk alatt.)

agistină; *gesztenye*: *kastania* (Iszer: Wörtb. LexB.). Erdélyi szó. (A protheticus *a*-ra nézve vö. laütä: alaütä; lāmējä: alāmējä).

adău: *ágyú*. A közhasználatú *tun* mellett néha ez is hallható Aradon.

adăs: *ágyás*, kerti ágy; Szalonta környékén: nyomtatáskor a szérűn elterített buzakeresztek. Bihar megye délkeleti és Kolozs megye nyugati részein elvétve hallható.

ajandik: *ajándék*. Bihari szó.

akac: *robinia pseudo acacia* (LexB.). Leginkább Erdélyben járatos *akác*-fa jelentésben

akar: sei es, mag nun (Hasd: Etym.). A bánáti szótár szerint: „*akar*: sive, vel; *akar*-kare: quicunque, quivis“. A LexB. pedig: „*akur*: *batăr*, orj, fie, fieste: cunque, libet, -vis“ (365. l.). Az 1648. újtestamentumban ezt olvashatjuk: „Unul krede kă e slobod a k a r-če a mēnka: némelyik azt hiszi, hogy szabad a k á r-mit is ennie“ (219. l.). Széltiben használt szó ma is azokon a területeken, hol az oláhság leg-sűrűbben érintkezik a magyarral.

akău: *amphora*, o măsură de 40 de kupe (40 kupányi mérték): *akó* (LexB.). Magyarságát Hasdeu és Cihac is ismeri. Semmi kétség se lehet különben e tekintetben. A szó végzete határozottan azt igazolja, hogy egy magy. hosszú ó hangból kellett származnia. (Vö. Cih: Dict. II. 475.)

akastău: *akasztó*. Bihar megyében hallottam két jelentésben: 1) akasztófa, 2) akasztófárávaló.

alău: *rete*: *háló* (LexB.). A budai szótár *hălău* alakban ismeri csak, de én már hallottam többször a kezdő *h* nélkül is. A szókezdő *h* hang elejtése nagyon közönséges jelenség az oláh nyelvben, pl. *homo*: om; *herba*: jarbă; *hegedű*: *hidedă* és *idedă*; *huszár*: *husarj* és *usarj*; *χαρτί*, *χαρτιά* (Cih: Dict. II. 663.): *hărtiă* és *ărtiă* sat. A LexB. az oláh *hălău* szóban a görög *άλσῶν*: piscor-t akarja látni.

aleu: *arvuna*: *tromf*, *foglaló*, *felpénz*, *előpénz* (LexB.): *handgeld*, *darangabe* (Iszer: Wörtb.). „Duc bade dorul ku

tine, nul lăsa de-alău ku mine: vidd magaddal rózsám vágyaidat s ne hagyd nálam foglálóban“ (Familia. 1883. 215. l.). Cihac (Dict. II. 475.) a magy *foglaló* szót látja benne, de e származtatás az oláh hangtörvények számbavételével lehetetlen, mert egy magy. *foglaló*-nak az oláhban *foglălün*-vagy *făglălün*-vá kellett volna alakulnia.

Én részemről Hasdeuval egyetértve e szó képmásának a magy. *elő*-t tartom. Magyar eredetre utal a vidék, Marosmente, a hol forgalomban van; aztán a végső *äu* hang, a mely magyar kölcsönvételekben mutatkozik, mint: *čakäu* : csákó; *fedäu* : fedő; *feredäu* : feredő; *hărdäu* : hordó; *hălăstău* : halastó; *kopărsău* : koporsó; *sămădău* : számadó; *vontău* : vontató (egy kis szalma v. szénarakás); *zurgălău* : zörgő, zörgetyű, zörgelő sat. sat. Az oláh *alău* tehát ama föltevés elfogadásán alapszik, hogy a magyarban is kellett, hogy *elő* egy-magán is *pénz* nélkül annyit tett légyen, mint *aufgeld*. Lehet, hogy ha utánajárnánk, talán a Marosmentén valahol rá is akadhatnánk a szónak eme jelentésére.

alduesk : benedico, saluto, forțuno, gratulor (LexB.): segnen, beglücken, grüssen, glückwünschen, gratuliren (Iszer: Wörtb.). A szó az összes magyarországi oláhságban járatos. A bánáti szótár szintén megemlíti: „*aldujesk* : benedico; *aldui* : benedictus; *alduitură* : benedictio.“ Az 1683-ban megjelent „Sikriul de aur : Arany szekrény” bevezetésében arra figyelmezteti olvasóit, hogy: „Találni fogsz e könyvben olyan szókat is mint *hasnă* (haszon), *aldujală* (áldás) sat, melyeket csak e vidék beszél“ (Cip : Anal. 116.). „*En Făzet să zăce: boul jestă alduit, pēntru kă aū fost de facă la nașcerja Domnului; despre sârele și luna să aude: sēntul sâre și alduita. lună* : Fazsetben (Bánát) mondják: áldott az ökör, mert jelen volt az Úr születésekor; a napról és holdról (ez) hallatszik: a szent nap és az áldott hold“ (Hasd: Etym.). Viski János, a ki Boldogfalván fordította le Szeneci Molnár Albert zsoltárait oláhra 1697-ben, ezeket írja: „Domnul lu Izrael fi alduit și'n vecsie szlevit: Légy áldva Izrael ura és mindörökké magasztalva (Dos: Psalt. (Bevez) XLII.). Firjaj čires alduit, de mine, de Dumnezău, de gura fijuluj mjău: Légy megáldva cseresznyefa tőlem, az istentől, az én fiam szájától“ (GazT. 1887. 13. Erdély.).

A LexB. a lat. *allando* másának tartja. E származtatás

ellen szólanak: a) hogy a *laud*-szótagbeli diftongus eltünése teljes lehetetlenség az oláh nyelvben (vö. *laud*: dicsérek; *adóg*: növelek); b) hogy ha a latin *lauda*- volna az eredetije, szükségképen az *a* konjugációt kellene követnie (vö. *kēnta*: énekel; *ara*: szánt sat.); c) ellene szól, hogy az oláh nyelv nemcsak magát az *ald*, hanem egy-két származékát is kölcsönvette, mint *aldaš*, *aldämaš*. Nézetemnek pártjára kel maga Hasdeu is, a ki szintén az *ald*-ra vezeti vissza az oláh *aldui* szót. (vö. Cih: Dict. II. 475. Nyelvt. Közl. XIV. 438.)

aldämäs: 1) vin bu comme arrhes à la conclusion d'un marché; 2) pourboire (utóbbi jelentésében Magyarországon él. Hasd: Etym.): kauftrunk, trinkgeld (LexB. Iszer: Wörthb.); Moldvában *adälmaš* és *adalmaš*, a bánáti szótárban *aldemash*: donum'. Egy 1636-ban Tergovistében kelt iratban; „A kumpärat o vie dela Stancul šojmarul de Tergovisti; ši am *keltuitü* la aldämäs...: vett egy szőlőt Stancsul erdész-től Tergovistyéből; és az áldomásnál költöttem... (Hasd: Etym.) Aku aldämäsü kade pe dumnéta: Most az áldomás (sora) magára kerül (uo.) Să envoirä ku mumä, ku tatä, akuma remasä sä bja aldämäsul: megegyeztek az anyával, apával s most ott maradtak, hogy megigyak az áldomást“ (uo.). Prahovában (Románia) azt mondják: „Aldämäsul sä faće la vänzärj ši kumpärärj: áldomást isznak adás-vevés alkalmával (uo.). La aldämäs vänzätorul plätešeä dää pärc, jar kumpärätorul numaj una: áldomás-kor az eladó két részt fizet, a vevő pedig csak egyet“ (uo.).

A Magyarországon lakó oláhok nyelvében minde-nütt hallható. (Vö. Cih: Dict. II. 475. Nyelvt. Közl. XIV. 438.)

A ki az áldomásban részt vesz, az **aldäma'erj**: praesens mercipotui, combibens e mercipotu (LexB.): der bei dem kauftrunke gegenwärtig ist (Iszer: Wörthb.). E képzett szó sokkalta előbb jelentkezik az oláh nyelvemlékekben, mint eredetije, az *aldämaš*; a mely mozzanat a kölcsönvétel régi-sége mellett bizonyított. Egy 1596-iki Prahovában írt eladási iratban ezt olvashatjuk: „Acästa mošia vändutam ku štirja megjäsilor de en sus ši de žos, fostau ši aldämäsari, kare sä vor iskäli maj žos: ezt a birtokot eladtam a fölső és alsó határosok tudtával, voltak áldomások is, az alább írottak.“ (Hasd: CuvB. I. 67. 270.)

aldás : benedictio, salus, felicitas (LexB.): segen, heil (Iszer: Vörthb.). „Undej mujerja kurvä, kum pâte fi akolo aldásu luj Dumézo: ahol kurva az asszony, hogy lehet ott az isten áldása“ (Arad megye).

„*Aldás si betület: áldás és becsület*“ (Bihar megye). (Vö. Cih: Dict. II. 475. Nyelvt. Köz. XIV. 438.)

ALEXICS GYÖRGY.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Áld. Alexi György föntebb a 78. lapon két adatot idéz annak igazolására, hogy az *áld*-nak „átkoz“-féle jelentése már a magyar nyelvtörténetben is kimutatható. Ezen adatok közül az egyik, és pedig a látszólag nyomósabbik határozottan nem bizonyít semmit a fölállított tétel igazságára; a másik pedig, ha mond is valamit, nem azt mondja, mire az idézet célzó.

„É ket Belijal gonosz nepei hamis vallással es tanusag-gal, halakra sententiazác Nabotot, mind az egész kösseg előtt, ezt monduan: Meg aldotta az az, Meg karomlotta az Elojhimot, a Szent Haromsag Istent, es meg szitta a Kiralt.“ Így hangzik az első idézet. Ez Melius Péter következő munkájából vevődött: „Az ket Samuel könyveinek, es az ket Kirali könyveknek az sido nielvnek igassagabol, es az igaz es bölcz magiarazók forditasabol, igazan valo forditasa. Magyar nielvre.“ Már e címből is nyilván kitetszik, hogy Melius az említett bibliai könyveket magából a héber eredetiből fordította s hogy fölhasználta mellette korának exegesisét és héber nyelvészeti ismereteit. Kétségtelenül mutatkozik ez az idézett mondatban is, mely a Királyok II. könyve 21. fejezetének 13. versét fordítja, vagy helyesebben mondva, *tárgyi* és *nyelvi* exegesisel magyarázza.

Ha mai magyarsággal és szószerint akarnám a szóban forgó mondatot a héberből fordítani, annak így kellene hang-zania: „és a két semmirekellő ember (a n š e h a b ē l i j a a l) bevádoló Nabotot a nép előtt, mondván: Nabot az istent (elo h i m) és a királyt *átkozta* (b ē r a k h).“ Ezzel az egyszerű és világos szöveggel szemben csak a nyelvészeti okoskodás iratja Meliussal az ilyen körülírásokat: „é két *Belijal* gonosz nepei“ (előbb is: „a *Belijal* fia ű, hamis engedetlen nepek“), kiindulván a héber „haszontalanság (b ē l i j a a l) emberei“-féle szólásmódból; úgyszintén lejjebb: „Megkaromlotta az Elo hijmot, a Szent Haromsag Istent“ a *pluralis* alakú (tehát exegesisé szerint „háromságot“ kifejező) *elōhīm* „isten“ szó alapján. Ugyancsak ilyen nyelvészeti okoskodásnak köszöni létét a félreértett „Meg aldotta, azaz

meg karomlotta“ kifejezés is. A megfelelő héber szó (bē-rak h) intensív, azaz piél alakja a bārak h „áldani“ igének, mely az említett alakban euphonistice „káromolni, átkozni“ értelmet nyer, ha az objectuma „isten.“ A vallásos héber író irtózik a tollára venni a rendes „káromlta az istent“ kifejezést s a szokottól eltérő alakban (intensive) ezt írja: „megáldotta az istent.“ Ugyanilyen eljárással nevezi a bálvány cultusában szereplő kéjhölgyet kēdēšā h-nak s nem a szabályos alakkal — mint valószínűleg a nép nevezte — kēdōšā h-nak; mert kēdōšā h, illetőleg himnemű alakja kādōš „szent“-et jelent s ez csak istenhez — nem pedig amolyan kéjhölgy-papnőhöz illő epitheton. Érezte és értette Melius is a bē-rak h őrőhim szólásban rejlő (áldotta, érteve: káromlotta) euphonismust, s mint könyve czímén is igéri „az sido nielvnek igassagabol“ fordítja így: „Megáldotta, azaz Megkaromlotta az Elohimot.“ Csak is így érthető a magyarázó „azaz megkáromlotta“ rész; mert ha már a „megáldotta“ magában is annyit jelentene, mint „megkáromlotta“ — ez az utóbbi szinonim szó hozzátétele és plane „azaz“ kötőszóval bevezetve fölösleges és értelemzavaró volna. Ebből az idézetből tehát nem következik semmi az *áld*-nak vélt régi *átkoz*-féle jelentésére nézve.

A másik idézetben: „ha előszámlálnam az ő titkon valo talaluanyat, mint szerzet be vadolot az ő pap tarsai közzül, arra mint idezet, az vtan mint áldot atoc alat, ream harangoztatuan, es gyergyat el oltuan, — minden mosolygana az ki értelmes“ őszintén bevallom, nem értem pontosan az *áld* jelentését, noha az idézetet külön, az előző és következő részekkel együtt megnéztem. De annyit azt hiszem bátran állíthatok, hogy egy „áldott átok alatt“ kifejezésben az *áld* magában véve nem jelenthet káromlást, vagy átkozást, hanem legfőljebb ünnepies, gestusokkal és fontos cselekedetekkel kísért beszédet. Ha helyes volna ez a megfejtés, akkor a szóban forgó adat hozzájárulhatna Budenz etimológiájának megerősítéséhez, mely az *áld és átkoz* igéknek közös „jelentős mondás“-féle alapértelmet tulajdonít.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Válu. Kőrösi Sándor e szót olasz kölcsönvételnek tartja s ennek bizonyítására a „szita, rosta“ jelentésű ol. *vaglio*, *valo* szóra hivatkozik (l. fent a 63. lapon) s hozzáteszi magyarázatul, hogy lyukatlan *vaglio*-ból, azaz vak rostából házi állatokat is abrakolnak Olaszországban.

Alaki tekintetben mindenesetre igen tetszetős ez a szóegyeztetés, különösen ha számba vesszük, hogy a *válu*-nak még *váló* alakja is előfordul a régi szótárakban. Ámde mily értéket tulajdoníthatunk mind e nagy alaki hasonlóságnak, ha az egybevetett alakok jelentései annyira távol esnek egy-

mástól? A *válu* semmiképen sem rosta, vagy rostaalakú etető edény, hanem mint Ballagi meghatározza, „levágott és egész hosszában kivájt fatörzs, melynek üregéből a marhát, lovat, sertést sat. szokták itatni“ s hogy ugyanez volt régebben is, látjuk Molnár Albert és Páriz Pápai szótáraiban, melyek azt „trulla, trulleum, canalis; wassertrug“ szavakkal fordítják. Szorosan véve még azt sem mondhatjuk, hogy az itatás, vagy akár abrakolás célja, a magy. *válu* és ol. *vaglio* jelentéseinek ezen egyetlen képzelhető érintkező pontja, szükségképen benne foglaltatnék a *válu* jelentésében; mert van pl. *malomválú* is (Szabó Dávid szerint = *selép*) s ennek rendeltetése egészen különböző az abrak- vagy „itató válú“-étól (l. e jelzős kifejezést Károlyi bibliájában, Móz. I. k. 30. 38.). Azt hiszem tehát, hogy joggal fönntarthatom ezután is a *válu* szó eredetéről vallott régi nézetemet (l. Nyr. XI. kötetében a szómutatót), mely szerint t. i. ez azon forrásból került volna hozzánk, honnan a baromtenyésztésre vonatkozó legtöbb primitív műveltségyszavunk vagyis a törökségből. Az adatok, melyeknek alapján ezt állíthatom, a következők: csuvas *volák*, *vëlák*: válu (копыто, колода); Reguly szerint: 1) „kran (sic!) zum pferdetränken“, 2) „id. auf den mühlen, wo das wasser fliesst“ (magyarul: *malomválú*); kazáni tatár *ulak*: „abrakvályu. csatorna; Futtertrug, rinne“ (Bálint G.), csatorna, kivájt fatörzs („ж. лобъ, колода издолбленная.“ Budagov I. 152.); krimi tatár *oluk*: mezőöntözésre szolgáló csatorna („канавы для проведения воды на пашню“ uo.); oszmani *oluk*, *uluk*: rinne, dachrinne, rinne an einem mühlrade, röhre (an einer cisterne), gosse (durch welche schmutz abfließt); *altun oluk*: die goldene dachrinne an der Kaba“ (Zenker, Budagov).

Első tekintetre föltűnik, hogy a magy. *válu* szókezdő mássalhangzójával a csuvas *volák* alakhoz csatlakozik legszorosabban; e mellett az egyeztetésben épenséggel nem okoz nehézséget az első szótag magánhangzójában mutatkozó *o-á* hangváltozás, mert szakasztott párja találkozik a magy. *káka* szóban is, melynek azonos jelentésű török másai: csuvas *қоқ, қуқ*, altaji tatár *kogo*, kirgiz *kuga* (vö. még magy. *kancsó* és csagataj *končak*). Különös csupán a szóvégen mutatkozó hangmegfelelés, a mennyiben t. i. a magy. *válu*, *váló* és török *ulak*, *oluk* után szabályos csuvas alakul *vola* (s nem *volak*) alakot várhatnánk (vö. pl. magy. *borsó*, tatár *buršak*: csuvas *purša*, *përša*). S valóban határozott nyomaink vannak arra, hogy a régi csuvasban, s magyar kölcsönszóknál ezt kell első sorban számba vennünk, a magánhangzós végű **vola* alak is járta, melyhez képest a *volak* akár teljesebb társalaknak, akár újabb keletű továbbképzésnek vehető. Erre a régi csuvas **vola* (= magy. *váló*) alakra vallanak

jelesen: 1) a belőle képzett diminutiv csuvas *volaska*, *vělaška*: válucska (корпыо маленькое); „mulde zum waschen“ (Reguly); vő. képzésére nézve csagataj *abuška*, csuvas *uběška*, *obuška*: férj, öregecske, atyuska, apó és pl. altaji tatár *aba*: atyuska, apó, csuvas *oba*: medve; 2) cseremis *val* (Castrén), *vol* (Reguly) „kis teknő, válú“, mely csakis egy csuvas **vola* (nem pedig *volak*) átvételéből keletkezhetett olyféle magánhangzókopással a szóvégen, minő a cseremis *ar*: józan, *ang*: nyílás, lyuk, szád, *sar*: sereg, *tut*: íz szavakban is mutatkozik, összehasonlítva a csuvas *ora*, *ana*, *sara*, *tudo* alakokkal. Megjegyezhetjük itt, hogy valamint a magyar, úgy a cseremis nyelv csuvas eredetű szavai is sok esetben tartottak fenn régiebb csuvas alakokat s hogy jelesen az előbb említett esetnek is akad egy teljesen analog párja a cseremis *pača*, *pača*: „bárány“ szóban, melynek a mai csuvasban csupán teljesebb végzetű *počak*, *pěčak* megfelelőjére akadunk.

A magyar *válu* és régi csuvas **vola* pontos alaki és jelentésbeli egyezése egy újabb nyomós bizonyítékot szolgáltat ama régi vélemény megerősítésére, hogy a magyar szókincs török elemei leginkább az ócsuvas nyelvből valók. Eddig ezt négy különös sajátság alapján állíthattuk; jelesen: 1) hogy egyező török-magyar szóokban a köztörök szóközépi *z* ellenében a magyarban és csuvasban *r* hangot találunk (pl. *borju*, csuvas *puru*: tatár *bězan*, kirgiz *buzau*, altaji *puza*); 2) hogy köztörök *-k*, *-g* szóvégzetnek a csuvasban és magyarban magánhangzós szóvégzet felel meg (pl. *borsó*, csuvas *purta*: tatár *burčak*, kirgiz *buršak*, altaji *mürčak*); 3) hogy a köztörök *j* (illetőleg: *đ*, *ž*, *ž*) szókezdő a csuvas-magyar *szél-sül*, *szöllő-sírla*, *szérü-sörö* (*šürü*) szavakban *s*, *š* alakkal jelentkezik (vő. köztör. *jil*: szél, tat. *žiläk*: bogyó, köztör. *jüzük*: gyűrű); 4) hogy több szóban az első szótag magánhangzója (illetőleg *l*) a csuvasban és magyarban, míg a többi török-ségben *a*, vagy *o* (pl. *linó*, csuvas *līna*: tatár *tana*, oszmanli *dana*; magy. *disznó*, csuvas *slsna*: tatár *duñēz*, csagataj *toñuz*; magy. *csikó*, csuvas *ltqa*: mongol *daqa*; vő. még a magyar-török *csihol*, *csiqa*, *tiló* szavakat). Ezekhez járul ötödiknek, hogy a magyar *válu* és régi csuvas **vola* szóban közösen *v* szókezdő mutatkozik a többi török alakok *o*, *u* szókezdője ellenében. Az előttünk ismeretes összes török nyelvek közül egyedül a csuvas fejlesztett ki *v* mássalhangzót a szó kezdetén (nem számítva természetesen a *b*-ből gyengült, ujabbkori *v*-t az oszmanli *vermek*: adni, *var*: van-féle szóban); minélfogva egy *válu* hangzású magyar szó csak is a csuvasból eredhetett.

MUNKÁCSI BERNÁT.

VEGYESEK.

Grammatikus és filozofus. Egy kis füzetke jelent meg nem régiben 'Ibolya' címmel. Emléksorokat foglal magában. A hatodik így hangzik: „Ennek a sokat idézett mondatnak: 'Elvész az én népem, mert tudománya nincsen', sehol se birtam forrására akadni. Legközelebb jár még hozzá Hoseas 4. r. 14. verse: 'Az értelem nélkül való nép megverettetik.' De a tudatlanság és az értelmetlenség nem egyedüli két féreg, mely a népélet fája gyökerén rágódik, hanem erősen veszélyezteti még más kettő is, t. i. az anyanyelvnek elhanyagolása és helytelen művelése. Az elsőre szomorú példát nyújt a bolgár nép, mely ha eredeti turáni nyelvét megőrzi, ma nem volna a panslavismus hálójába bonyolódva. E tekintetben nem lehet minket jó lélekkel vádolni, de lehet igen is a másodikban nyelvünk okszerűtlen mivelésével. Csak egy ágát van helyem megemlíteni, ú. m. azt a ferde eljárást, hogy íróink a nyelvészek igájába fogták bé magokat. Azok pedig elég szerénytelenek még a nyelvérzéket is maguknak tulajdonítani s az egyedüli, igaz törvényadót, az élő nyelvet fitymálni. Szabadjon remélnem Cicero nyomán, hogy a nyelvészek badarságai elmulnak, a töstörzsökös nemzeti élő nyelv pedig tekintélyre jut. Óhajtja Brassai Sámuel.”

Mikor végig olvastam a magyar Jeremiás e siralmát, első dolgom volt, hogy kiválogattam s módosan egymás mellé rakogattam a magasztaló, dísz epithetonokat, így: 'szerénytelenség, tudatlanság, értelmetlenség, badarság'; aztán eltöprenkedtem magamban sokáig, hosszan, valóban vannak-e nyelvészeink közt olyanok, a kiket nem méltatlannul sújt a kemény beszéd; van-e köztük olyan, a ki valamit nem tud s mégis oly 'szerénytelen', hogy a katedrára lép s oly fönnen járó hangon osztogatja parancsolatait, mintha az ótestamentom valamennyi prófétájának ihlettségét ő örökölte volna.

Ezeket töprenkedtem, ezeket kérdeztem magamtól. Aztán nekikezdttem keresni. Nem kellett sokáig keresnem. Ráakadtam, találtam egy olyan nyelvészre, a kire, mintha csak őt szemelte volna ki tükörpéldának, úgy ráillik legutolsó betűjéig az a magyarul zengő 'Lauda Sion!'

Bemutatom őtet — nyelvészkedésében.

Ha én egy atyánkfiahoz, a ki se írni se olvasni nem tud s a magyaron kívül más nyelven egy árva szót sem ért, e szavakat intézem: 'Mi történt itt?' s válaszára, hogy: 'Ennek a fiúnak kiverték a szemit' folytatva kérdezem: 'Mondja el kigyelmed, hogy történt a dolog', állok érte, hogy tíz eset közül legalább ötször e szavakkal kezdi meg elbeszélését: 'Hát az uram úgy történt, hogy...' No

már, hogy itt a kérdés és válaszbeli *történet* annyi mint a latin *factum est, evenit, accidit* s a német *ist geschehen, hat sich zugetragen*, azt senki, a kinek egészségesek, épek az érzékei, kétségbe nem vonhatja. Hogy pedig a *történik*-nek ez a jelentése nem újabbkori fejlődés, hanem réges-régi s folytonosan élő tény, az a mult századok tanúinak hosszú sorával igazolható.

Ime egy pár bizonyítotték. „Szükség hogy t e r t e n y e n e k tántorodások: necesse est, ut veniant scandala (JordC. 409.). Karácson éjel Isteni szerzésből t e r t é n é c, hogy ez három királyok menének az felől meg mondot hegyre (DebrC. 328.). A mitől azok félének, azon t ő r t í n é c ő n e k i k (Szék: Krón. 15.). Accidit: történic; accidens. megesőtt, történt dolog; evenit: történic, eventus: történet (MA.). Történem: evenio, accido, ich begeben, geschehe (PPB.). Négy fal között sok t ő r t é n i k” (Erd: Közm. 127.).

A nyelv a cselekvés bevégeztsége, a bevégeztségből előállott eredmény kifejezésének tisztét az *-at, -et* képzőre ruházta. Ha (meg)virradt, itt a *virradat*; ha valami (el)enyészett, beáll az *enyészet*; és így tovább: a mi (meg)esett, (el)illott. (meg)indult, (meg)perczent sat, az *eset, illat, indulat, perczenet*. Annak tiszta átlátására, megértésére tehát, hogy a mi megtörtént, az *történet*: factum, das geschehene, nem szükség se Cicero „De divinatione” munkáját áttanulnunk, se a próféták mély értelmű bölcsességét magunkba szednünk. Ha a déli verőfény világos, ez világos. De példákkal is igazolhatjuk: „(Ezt) az állatnak történeti jüveti es annak utánna meg bizonejtá; mert mind ezenképpen lón (DomC. 3.). Gonosz történetőket bekeseggel zenveg (NagyszC. 42.). Eventus: történet, ausgang, évènement (Cal.). Casus: eset, történet. Si casus inciderit: ha úgy talál történni” (PPB.).

S van egy nyelvészünk, neve szerte ismert széles e hazában, a ki mind e világos tények ellenére nagy szavakkal ily tanítást oszt a „tanulatlan népnek”: „Két dolgon akadok fel. Az első, hogy nem tudom megfogni, mikép lehessen egyes történeteket egyfelől, s történetek folytonos sorát másfelől azon egy szóval jelezni; a második, hogy *történet* nem is „eseményt” (begebenheit) tesz, hanem azt, a mi a német „zufall”, a francia: hazard, accident, cas fortuite, occurrence“ . . .

A ki tud magyarul, tudja, hogy *kép* annyi mint: imago, effigies, forma; *képez* pedig, valamint más névszókbl alkotott igék (felez, tréfáz, formáz, apróz) annyi mint: képet alkot, képet csinál; vagyis teszi, hogy valami képpé legyen. Ha tehát a faragatlan törzsöket kifaragom, elkészítem úgy, hogy valaminek képe pl. emberi alak legyen belőle, egész helyesen mondom, hogy a törzsöket meg- vagy kiképeztem.

De valaminek képét gondolatban is megalkothatjuk magunknak; erre a képzalkotásra is helyesen mondjuk tehát, hogy *képezek* v. *képezelek*. A faragatlan (a mi nincs képpé alkotva = (ki)*képezve*) a latinban *informis*, *rudis*, a németben *ungehobelt*, *ungebildet*; következik, hogy ellenkezője a (ki)*képzett* ugyanaz, a mi a lat. *formatus*, *eruditus* s a ném. *gebildet*. Hogy a *kép* és származékainak főtebb elsorolt jelentései természetesen következnek egymásból, az már a mondottakból is eléggé világos; de meg más nyelvekbeli tények is megerősítik. Így a latinban *fungo* (*effingo*, *confungo*) annyi mint: *bilden*, *formen*, *gestalten*; *ordnen*, *putzen*, *schmücken*; *unterrichtend bilden*, *ausbilden*; *sich vorstellen*, *einbilden*; *effigies*: *bild*, *Imago*: *bild*, *bildnisz*; *imaginor*: *sich vorstellen*. *Forma*: *gestalt*, *bild*; *informo*: *durch unterricht bilden*, *informatus*: *gebildet*. *Facies*: *figur*, *gestalt*; *antlitz*, *gesicht*; *facetus*: *zierlich*, *fein*, *artig*. A németben: *bild*: *kép*; *bilden*: *alakítani*, *formálni*; *müvelni* (*kiképezni*), *gebildet*: *müvelt* (*képzett*); *sich einbilden*: *képzeln*.

Hogy adatokkal is támogassuk e következtetésünket, idecsatolunk egy-két példát régibb íróinkból. *Képez*: 1) *effingo*, *formo*: „Az képek is azért méltóc tiszteletre, mivelhogy valamely martyrnac, apostolnac kilső hasonlatosságára formáltatot és képezstetet (Mon: Képt. 6.). Hogy a szent lélec meg iratnéc és képezstetnéc galambnac képében“ (uo. 9.); 2) *imaginor*: „Más istene vagyon, az mineműt elméjébe kiki magánac talált és képezet (Mon: Apoll. 6.). A mit gondolunk és elménkben képezünk, azt az isten tikkelyenként feljegyzi (Pázm: Préd. 14.). Inkabb ohajtya a valót, mint a képzett jót (Land: UjSegits. I. 383.). Nem olly kitsiny munka, a mint képzik“ (GKat: Titk. 84.).

Hogy a *képez*-nek ,alakít, formál‘ jelentéséből helyesen van leszármaztatva a ma általánosan használt ,errudio‘ értelem, azt a *formás* melléknévnek ,csinos, szép, takaros‘ jelentése is bizonyítja; a testiről a szellemire való átvitel egészen közönséges, mindennapi dolog: a *müvelt* föld mellett van *müvelt* ész, tehetség is. A *kép* szóból alakult *képez*, *képzett*-nek ,bilden, gebildet‘ jelentése sokkal egyszerűbb és természetesebb fejlődés, mint a *mű*-ből származott *müvel*, *müvelt*-nek.

A *kép*-nek egy másik származéka, a *képes* már a régi irodalmi közhasználat szerint — a nagy számú példák idézése helyett csak a szótárakat beszélgettünk — egyebek közt anynyit is tesz mint: ,*competens*, *conveniens*, *condecens*, *aequus*‘ (MA. PP.). A latin szótárak a *competens*-t ekként fordítják németre: ,tüchtig, fähig‘; Ballagi szótára pedig a mai elterjedt használat alapján a *képes*-nek egyik jelentését így adja vissza magyarul: *fähig*. Más szóval, a *képes*-nek arravaló, tehetős (a ki tud, bir tenni)‘ jelentése már a régi

irodalomban is használt volt (vö. Fal: UE. I. 136: „A kik ily képe s emberek, még érdemlik, hogy mások előtt üllyenek, a kormányt igazgassák, vagy kézzel vagy észszel!); mai „tüchtig, fähig“ értelemben való alkalmazása ellen, a ki ad valamit az okokra (vö. ok-os), épen semmi kifogást se tehet.

S ugyanaz a nyelvész, a ki a *történet*-nek „begebenheit“ értelmét badarságnak jelentette ki, a most tárgyalt két szóról ezeket mondja: „A *képez* = bilden kidobni való rossz szó. *Képzett* tudós azt teheti, a mit Cicero korában a közmondás „pictus philosophus“-nak nevezett; *képzett* nő pedig jó rendin arra a nőre illik, a ki a képét festi.“ A *képes*-re pedig ezt az interdictumot mondja ki: „Ez nem is magyar szó, hanem a latin *capax*-nak Likistván-féle travestálása. Régebben is használták, de csak ebben a jelentésben, nem hiszem; ez pedig az „alkalmas“-tól minden tekintetben oly messze áll, hogy reá erőszakolását megfogni nem lehet. A *képes* = fähig tehát ense recidendum est“ . . .

Nyelvünk a birtokviszonyt vagy egyszerű összetétellel: *disznóláb, kertajtó* sat. vagy külön exponenssel fejezi ki: *templom tornya, fa teteje* sat. Ha ez utóbbiakhoz jelző járul, az rendesen a birtokos és birtok közé kerül, pl. A templom jobb tornyába belecsapott a villám.

Vannak azonban ez utóbbiak sorában olyanok, a melyek a sűrű használat következtében mintegy összeforrtak s összetételek természetét öltötték magukra; ilyenek: *ég alja, föld árja, isten háza, isten nyila, falu szája* sat. Ezek ép emez állandó szövetkezésüknél fogva a jelzők fölvételében nem az utóbbiakat, hanem az előbbieket követik, vagyis a jelző ezeknél is nem a birtokos és birtok közé, hanem előre kerül; így: „Melyik isten házát bontják le? Mióta itt lakom, már öt föld árját értem meg. Markold meg jól mind a két eke szarvát! Abban a községben nem egy, hanem tíz falu szája is van“.

S a magyar ember nem hogy megütköznék e szórenden, hanem ellenkezőleg azon akadna fönn, ha valaki így szólna hozzá: Az istennek melyik házát bontják le? Abban a községben a falunak nem egy, hanem tíz szája is van.

S a nyelvész, ugyanaz a nyelvész, a kinek fonák tanításáról már előbb hallottunk, ezt a használatot nem bírja eléggé kárhozatni. Azt mondja: „Rövid magyarok története!“ Micsoda eszeferdultság ez?! Ki hallott valaha még csak álmában is olyan történetről, mely rövid magyarokról beszélne? Tudatlan az én népem! Józan ész ebben a példában a rövidjelzöt csak is a „magyarokra“ s nem a történetre vonatkoztatja.

„Furcsa isten teremtése ő“. Ezt Petőfi írta. „Üssön beléd a csavargós isten nyila!“ Ezt is s ehhez hasonlókat szám-

talanszor hallhat akárki. Ha ezekben is a józan ész a jelzőt csak a birtokosra vonatkoztathatja, fölkiálthatnánk nyelvészünkkel: Ki mer a száján kieresztetni olyan blasphemiát, hogy 'furcsa isten', meg 'csavargós isten' — de falra borsót hányni nem a mi mesterségünk...

Egymástól merőben különböző két dolog, s mindenki érti, tudja, hogy egészen mást mondok, ha azt mondom, hogy 'házat adok' és 'házat eladok'; más 'lovat hajtani' és 'lovat elhajtani'; 'lovat fogni' és 'lovat be- v. kifogni'; 'pénzt dobni' és 'pénzt kidobni'; 'lányt lopni' és 'lányt meglopni' sat.

Sértést követnénk el olvasóink ellen, ha magyarázni akarnók nekik, hogy tehát merőben mást mondanak ezek is: 'házadás és ház eladás', 'lófogás és lókifogás', 'fejtörés és fejbetörés' sat.

S a nyelvész, ugyanaz a nyelvész, de quo supra diximus, előáll s kijelenti, hogy igekötős névszóval nem alkotni összetételt. Ő nem ismer, nem is tud mást, csak ezt az egyet: 'szembekötödsi.' Badarságok tehát: 'könyvkiadó válalat', 'málhafőladás', 'adóbehajtás'...

Az minden kétségen kívül áll, hogy e magyar szók: *virgács* v. *virgás*, *czirkalom*, *paradicsom* egyenest a latin nyelvből kerültek; de azt mindenki látja, hogy az alakjuk a latin nominativusoknak: *virga*, *circulus*, *paradisus* nem felelnek meg, valamint az is látható, hogy helyesen csakis az accusativusokból: *virgas* (virgás), *circulum* (czirkalom), *paradisum* (paradicsom) magyarázhatók meg. Már magának a magyar nyelvnek alapján is fölláthatni a tételt, hogy a nyelvek többszörte az accusativust veszik át s alkalmazzák nominativusként. Ez elvitázhatatlan igazság, a mely más nyelvek jelenségeiből már jó ideje, hogy egész biztosan meg van állapítva.

S a mi nyelvészünk im e szavakkal üti arczul ezt a tisztes igazságot: „Ez egy német nyelvész eszelős ötlete. A sületlen állítás tévedésen alapszik.”

De végét szakasztom. Pedig folytathatnám tovább: longus est ordo idem petentium decus.

S ki az a 'szerénytelen', kérdi bizonyára az olvasó, a ki elég merész, hogy oktatónak toladokjék föl oly kérdésekben, a melyeket maga se tud?

Megmondjuk nevét: Brassai Sámuel. Mert mind az a hamis tanítás, a melyet a főnnebbiekben bemutattunk s még sok más, amazokhoz hasonló, az mind az ő tulajdon prédikáló székéből tulajdon maga szájával volt elmondva.

Tudnivaló azonban, hogy két Brassai Sámuel van; az egyik gramatikus, a másik filozofus. Melyikre hallgassunk immár? Természetesen az utóbbira, a filozofusra. Ez értelmese, okosan, talpraesetten elmondja nekünk, hogy: „A nyelv-

vészek elég szerénytelenek még a nyelvérzékét is maguknak tulajdonítani s az egyedüli igaz törvényadót, az élő nyelvet, fitymálni. Szabadjon reméllesem, hogy a nyelvészek badarságai elmúlnak!

Útféli nyelvészkedés. Még az ős időkből maradt ránk: ,Varga maradjon a kaptánál! Hajdú ne öntsön harangot!‘ A gyermekjáték is arra oktatja a mesterembereket, hogy: ,Kiki maga mesterségét folytassa!‘ Mind hiába, a bölcs szó, az okos tanács nem használ. Már olyan az ember, hogy mindenhez akar érteni, mindenbe bele szeret szólni. Tanítunk, oktatunk ott és akkor is, ha nem tanultuk, nem értjük is a mesterséget.

Ha a bakalegény fölsőbbsege érzetében megtaníthatja rá a parasztságot, hogy a *káposzta* azért káposzta, mert azt Taljánországból Magyarországra legelőször *Káp* (nevű baka) *hozta*; ha a *kovács* dolgoztatóinak elmagyarázhatja, hogy az ő neve voltaképen *koh*(kohó)-*ács*; ha a *mészáros* is tudhat annyit, hogy az ős magyaroknál a húsnak réges-régen *mész* volt a neve, innen *mész-áros* annyi mint *h ú s - á r o s*: hogy maradhatna az egyszerű kézműveseknek mögötte a tanult ember, hogy ne volna megengedve neki, kivált ha még hozzá a jó isten egész a referensségig fölvitte a dolgát, hogy ő is beleszóljon a nyelv kérdéseibe, a gyámoltalanokat segítse, az avatatlanokat oktatgassa s tévedéseikről fölvilágosítsa?

Teremnek is szapora számmal a tanítgatások. Alig mulik el hét, hogy egyik-másik újságban elő ne állna valaki egy-egy új fölfödözéssel, hogy ez meg ez a régi bevett szokás s állandó használat hibás magyarázaton alapszik s ki ne fejtené az addiglan lappangó igaz törvényt, a mely megszabja az olvasónak, hogy jövőben mihez kell tartania magát.

Foglalkozunk egy kissé velük — magától érthető, hogy csupán azokkal, a melyek történetesen az utóbbi időkben kerültek szemünk elé.

... A hivatalos stílus két legnagyobb hibája. Már többen s nem egy alkalommal kifejezést adtak azon való csodálkozásuknak, miben leli magyarázatát az a sajátságos jelenség, hogy javító törekvéseink nem állanak kellő arányban a mutatkozó sikerrel. Hát ennek száz oka van. A századik az, hogy ügyünk hívei közt akadtak többen, a kik sok jóakarattal ugyan, de sokszorta annál kevesebb hivatottsággal buzgólkodtak törekvéseink gyámolításában. Már kezdettől fogva például a többi közt kiválóan azon igyekeztünk, hogy a nyelvünkben nagy számmal meghonosodott s jó részben megerősödött idegenszerűségek s hibás szóalkotások kimutatásával a helyes magyarság visszaállításának útjait egyengessük s nyelvünknek igaz épségét visszaszerezzük. E törekvésünket némelyek félreértve akként ma-

gyarázták, hogy mi a meghonosult idegen szókat is ki akarjuk irtani s hadjáratot kezdtek több már teljesen magyarrá vált idegen elem ellen; mások meg a hibás alkotások kiküszöbölésében nem jártak el a kellő tapintattal s ovatossággal, a mennyiben ajánlataik egy vagy más tekintetben méltó kifogás alá estek. Mind ezek bizonyos visszatetszést keltettek s a közönségnek az a nagy része, mely szakszerű fejtegetéseket nem szokott olvasni s csak pusztá hallomásra alapítja ítéletét, minden javaslatot s tanítást, mely erről az oldalról származott, félvállra vett s könnyedén el hagyta röppenni füle mellett.

E több jóakarattal mint szerencsével írt cikkek sorába tartozik az a javítani akaró kísérlet is, mely a Nemzet ez évi 101. számában látott napvilágot. A cikkíró a hivatalok kuszált, érthetetlen s fonákságokkal telt nyelve ellen hangoztatja panaszát. Midőn a magyar hivatalos stílus szapora fonákságainak okát keresve a baj forrását a közép és felső iskolákra vezeti vissza, ezzel fején találta a szegyet; de midőn a helytelenségek emlegetésére tér át s ezek közt nem csak hibáknak, hanem legkirivóbb hibáknak a szenvedő mondat szerkezetet s a mutató *azon* névmás használatát tünteti föl, ebben épenséggel nem járt el a kellő tapintattal. Mi ugyanis sem az egyiket, sem a másikat föltétlenül soha nem rosszalunk; csupán szertelen alkalmazásuk ellen szólaltunk föl. A szenvedő használatot nevezetesen csak oly esetekben kárhoztattuk, midőn az világosan idegen példakép utánzásának bizonyul be és se rövidség se szabatoság tekintetében nem mérkőzhetik a magyaros szerkezettel; például ha valaki e helyett: „A mint egyik képviselőtársunk megjegyezte” így beszélne: „A mint egyik képviselőtársunk által megjegyeztetett”. Az *azon* ellen is csak az a kifogásunk volt, hogy íróink nagy része, de legkivált a hivatalbeliek kizáróan ezt használják s miatta a családi nyelvben egyedül uralkodó *az a* majdnem teljesen kiszorul az irodalmi nyelvből.

Nincsen számuk, mint a tenger fővényének azoknak a fonákságoknak, a melyek a hivatalos magyar nyelvet ékteleltik; ezekre kellene metsző késüket illesztetniök azoknak, a kiknek sokszoros ügyes-bajos dolguk van ezekkel a mi megkérgesedett hivatalosainkkal.

... Mi az eredete az *operencziás* tengernek meg a *garabonczias* diáknak? A Budapesti Hírlap f. é. 94. számában „Földrajzi apróságok” czímmel egy tárczacikkkel kedveskedett olvasóinak, a melyben a fentebbi két szónak eredetét is elmondja. Az elsőről azt állítja, hogy „ha tudjuk, hogy huszárezredeink egyikének állandóan törzshelye volt Wels városka Alsó-Ausztriában, mely tartomány az Enns folyótól ma is Ober-Enns nevet visel, könnyen megérthetjük, mint lapíthatott ennek nevéből *Operencziát* a nagy magyar Alföldről oda posztírozott huszárujocznak nyelve.”

Igaz ugyan, hogy a „Földrajzi apróságok” írója cikke végén mentegetődzéskép fölhozza, hogy „a ki a fölsorolt bohókás apróságokat is Cato censorius komolyan bíráló szemüvegén keresztül kívánná tekinteni, azt hiszem, figyelmen kívül hagyná a szándékot, mely mulattatva kívánt némely földrajzi kérdésekre nézve röpke reflexiókat tenni”; valamint igaz az is, hogy az *operencziára* nézve a maga magyarázata után fölemlíti azt is, hogy „a Nyelvőr az *operencziás* ten-ger” neve eredetének a megfejtésével próbát tesz s onnan indul ki, hogy a Bodentó vidéki nép a tavat németül See ob. Bregenz-nek nevezte. A mint a „garaboncziás diák” elnevezést a *strapácz*, *strapácia* szóban ismerhetni föl, az *operenczia* szóban is Bregenz város latinus végű alakjára bukkanunk”; de sem az egyik sem a másik függelékem nem fogadhatjuk el alapos mentségnek akkor, ha az igazság szenved miatta s ha az olvasóban hamis nézetet támaszt vagy eddigi bal hitében megerősíti. A cikkíró, minthogy hivatkozik rá, kétségtelen, hogy olvasta az *operencziáról* szóló fejtegetést. Ha figyelemmel olvasta, szükségképp meg kellett győződnie az ott kifejtett magyarázat helyes voltáról, arról, hogy az *Ober-Enns*-ről való származtatásra ezentúl komolyan gondolni többé nem lehet. S ha erről meggyőződött, olvasóit is föl kellett volna világosítnia róla, nem pedig, a mint tette, régi bal véleményükben meghagynia, sőt megerősítenie.

Még egy állítása van a cikk írójának, a melyre nézve kifogásunk van s a melyet helyre kell igazítani. Mikor olvasójának elbeszéli, hogy a *garabonczia* a *strapácia* szóból módosult át, e tételt úgy állítja oda, mint ha az a Nyelvőr fölfödőzése volna; pedig ilyesmiről szó sincs a Nyelvőrben. A cikkíró nagy siettében futhatott át a szóban levő fejtegetésen; különben érthetetlen volna, miként olvashatta ki belőle ezt az értelmet. Az ide vonatkozó hely (Nyr. XV. 149.) így hangzik: „*Bregenz* és *Bregenze* mellett magában a németben is használatos volt még a latinos *Bregenzia* alak is; de föltéve, hogy sem a latin, sem a német, sem pedig a latinos német alak nem volt a magyarnak mintája, a mi különben éppen nem olyan lehetetlen, hanem csupán az ol. *bregenza*, a magyarban akkor is csak *operenczia* lett volna. Pl. ez a magy. szó: *strapácia* nem a ném. *strapaz*, *strapaze*, hanem az olasz *strapazzo* révén került a magyarba, s a magy. ebből *strapációt* csinált, mely egy latinosított **strapatio*-ra megy vissza. Hasonló érdekes analogia pl. a *garaboncza* v. *garabonczia* szó, melynek épenséggel hármas alakja van: *garabonczos*, *garabonczás* és *garaboncziás diák* (Ballagi). Nincs tehát kizárva a lehetőség, hogy a magyar nyelvben fejlődhetett volna *operencziás tenger*, bárhonnan vette is a *Bregenz* szót.”

Ha így értik meg a Nyelvőrt azok, a kik olvassák s

adatait föl is használják és idézik, elgondolhatjuk, mily alaposan lehet értesülve az a nagy rész, a mely tanításaival csak hallomás útján ismerkedett meg.

... Lapos mássalhangzók. Az Egyetértésnek egyik színi kritikusa a színészi iskola drámai estélyéről szóló tudósításában (1887. április 5.) egyéb kifogásai közt ezt is mondja: „Steininger Teréz nagyon laposan ejti ki az *s* és *cs* hangokat. Többé-kevésbé általános hibájuk a növendékeknek.“

Szegény Steininger Teréz ugyan mit gondolhatott, midőn e mély értelmű szavakat olvasta s vele együtt mit gondolhatott az olvasó arról a laposan kiejtett *s*-ről és *cs*-ről? A színi kritikus ezzel az új fölfödözésével, hogy az *s* és *cs* majd domború, kerekded, majd meg sima és lapos, a fonetika történetében hallhatatlanná tette nevét.

Ugyancsak az említett tudósításban olvassuk: „Leszokhatnak arról a németes hangsúlyozásról is, a melynél fogva a szók első tagját olyan élesen emelik ki, mint a németek a tőszótagot! Pedig ez a hangsúlyozás nemcsak a magyar nyelv szellemével ellenkezik, hanem kárára van az értelmes és kifejező, jellemző beszédnek is, mert csirájában megöli a mondatbeli hangsúlyt.“

Mily kevés szó, s mekkora tájékozatlanság! A német a szónak tőhangját hangsúlyozza: verhőr, gelegenheit, unerwartet sat; a magyar ellenben kivétel nélkül a szó első tagjára helyezi a hangsúlyt: kemény, sokára, ljedelem, megtudható sat. Ezt kritikusunk is tudja, mert nyíltan meg is mondja. Hogy értsük tehát ezek után eme szavait, hogy a növendékek németesen hangsúlyozzák a szókat, mikor az első tagot emelik ki? S hogy értsük eme fölkiáltását: „Ez a hangsúlyozás ellenkezik a magyar nyelv szellemével“? Hogy okulhassanak ne csak, a kiknek szól a lecke, a növendékek, hanem hogy okulhassunk mi is, a többiek, kérjük a t. kritikust, fejtse ki nekünk a magyar hangsúly elméletét s tanítson meg rá, melyik az a hangsúlyozás, a mely megegyezik a magyar nyelv szellemével; továbbá hogy a németben, francziában, oroszban sat. is megöli-e a szótagbeli hangsúly csirájában a mondatbelit.

Hálásak leszünk érte.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szók és szólások Pázmány Péter „Prédikációiból“ (1695. kiadás).

Ábrázni 2. ábrázás 86.

ad: „Hátat ada a sidóság“ 38.

akadék 40.

alacsony: csekély. ,Nagyobbra nem érkezem, ezzel az alacsony munkával kedveskedem néked'. 175.

áldomás: áldás 4.

állat: ,Eget és földet hat nap felállatta'. 5.

állat: ,Mi nemű vagy természeted állatgyában'. 57.

álmodik: ,Nem ilyen a mustár; nem nevededik álmodott nagysággal, hanem földbe takartatik, valóságos nővéssel lassan-lassan huzalkodik'. 305.

ál-orcza 4.

által-látás 71.

által-ut: directa via 82.

aprólék 310.

áros: mercator 1141.

ásít: ,Tisztesség kívánásra ásítottak'. 85.

asszony-e mber 29.

átkozat: ,Engemet is átkozatba ejtettél'. 19.

atyafi: testvér 13. rokon 1084. felebarát 122. 900.

atya-öldöklő 211.

avar 6.

avik: ,Belénk avik ezeknek kívánása'. 197.

bajvivás 17.

bájol: ,Mintha értelmét megbájolták volna, nem tudgya meg-választani a hasznost az ártalmastul'. 126.

békesség-estűrés 87.

birtok: ,Az ő anyjának engedelmessége és birtokalat nevedeket'. 204.

bontakozik: ,Gyógyics meg, mert megbontakozott egészégem'. 880.

boriszák 46. 217.

borszesz 223.

bőtű: ,Diaphani, ez a szó vagyon görög bötűben'. 14.

bűz 205.

czégér: ,Czégéri a következő nagy romlásnak'. 6.

czél: ,A sas-keselyű minden madaraknál fellyebrepül; mindeneknél fényesebben lát; mikor azért az emberi látásnak czéllyán (horizon) fellyül mégyen, ot leveg a tiszta égen'. 130.

csekély: kevés. ,Az isteni dolgok szemlélésére kése-delmes szűvel és csipás szemmel vagyunk, és mint-hogy igen ritkán akkor is csekélyen foglallyuk értelmünket, ezeknek fontolásában'. 72.

cseleddes: családós 39.

csinál: ,A ki apját anyját megölte, azt a rómaiak hordóba csinálták'. 211.

csintalan: ,Az ellen tusakodni, a mit cselekszik az egész ecclesia, csintalan bolondság'. 1177.

csintalanság-gra vetemedett 1004.

csiszamóság 1090.

- csöpöl: „Hiveit le hadgya csöpölni”. 23.
 csuszamik 1090.
 délczeg keménység 2.
 délszinre hoz 15.
 délly est: „Olyan mint az árnyék, mely ha délig nő, délly est apad”. 65.
 derék ok: fő ok 196. derék munka 34.
 dohos: „Természetből oly dohos a szája”. 1014.
 dögleltet: „El oszolhattya a gonosz párákat, hogy ne dögleltessék az embereket”. 1070.
 dölfősség 961.
 dörgölködik: „Azon dörgölködünk, hogy sokáig hasztya Isten a gonoszok rontását”. 28.
 dulful 48.
 dühösül 46.
 egyéb: más. „Senki ne szégyelye magát egyebek lábaihoz borulni”. 45.
 együtt: egy helyt. „Igy szól együtt Luther”. 8.
 elmulatás: elmulasztás. „Az adakozásnak elmulatását”. 19.
 érzékenység: ideg, izom. „A gyarló testnek oly szükséges a nyugodalmas álom, mint az étel ital, mert szüntelen nem munkálkodhatnak az érzékenységek”. 817.
 fáí maggal él némely állat 945.
 fanyarú 19.
 farkaskaszára veti 29.
 fenyíték 269.
 fertő: „Mint a disznó, csak fertőben hever”. 1123.
 feslettség 8. 829.
 furdalta és izgatta ötet a jóságokra 3.
 futamat 3.
 galiba 40.
 garatos: „Igaz garatos, mint szent János”. 43.
 genyetség 942.
 gonoszít 86.
 gyanuság 43. „Titkon tarcsák szándékokat és a városiak fülébe ne essék gyanuság”. 843.
 gyakor igyekezet 322.
 gyengéltet: „Akár-mint gyengéltessed testedet, de földbe tétetik”. 69.
 gyorsalkodik 841.
 gyökerez: „Az Isteni félelmet ki ne gyökerezze szivünkéből”. 13.
 gyűlölség-üzés 1153.
 hagyás: parancs 268. parancsoló hagyás 999.
 hagyít: hajít 846.
 hagymáz 66.
 halladék 37.
 harmatos szellő 10.

- has-hizlaló here 34.
 hasonlatosság: hasonlat 1.
 házasulás: „Nem hasznos a házasulás”. 236.
 hevenyében 25.
 hóhér 18.
 holnap: mensis 135.
 hosszabság 94.
 hulladék 295.
 hurogat 829.
 igyekez: „Ellenségünk ártalmára ne igyekezzünk”. 119.
 igyenesít: „Ennek a három dolognak magyarázására igyenesítem a máti tanításomat”. 58.
 ijjegető vász 23.
 illet: „Leányát nagy böesülettel illeté”. 209.
 illetés: tapintás. „A vénség szüntelen betegség, melyben illetésünk nehezül”. 69.
 immel-ámmal 44.
 ingyen: semmiféle. „Kicsiny vétéknek, vagy ingyen bűnnek sem ítélik a részegséget”. 217.
 jaj-szó 6.
 jegyző-könyv: liber monimenti 2.
 jelenség 927.
 kapirtyál: kapirgál 30.
 karol (a lyuk) 30.
 kárvallás 40.
 kelepce 139.
 kendőz: „Kendőzött jó”. 29. „Ordög zászlója s bélyege a kendőzés”. 1106.
 képe-béli: „A maga hasonlatosságára formálván mint képe-béli személyt”. 111.
 képezünk: képzelünk. 14.
 képiró 86.
 kép-mutató 1103.
 kéremés: „Kéreméssel nyert kenyeret”. 1156.
 kereng: „A világ javai után kereng”. 84.
 kigyökereztet: „Szőlőket mind kigyökerezteté”. 7.
 kiváltoz: „Ha valamely gazdag fejedelem minden kincsét néked adná, hogy ezen kiváltoznál rabságodból”. 108.
 kór: beteg 235.
 kolompozás: „Kovács kolompozása”. 954.
 költ: „Bezzeg el-költünk ezekről”. 195. „Isten a napot jókra gonoszokra egyaránt költi”. 121.
 köszönet: köszöntő. „Sovány és ízetlen embernek tartják, a ki gyakran pohárok mellett hosszú köszöneteket nem tud mondani”. 216.
 köz egymással a miek vagyon 136.
 közbe-vetés-nélkül: közvetlen 61.
 kutyorló: kuruzsló. „Alacsony kutyorló”. 1140.

FÜLÖP ADORJÁN.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Közmondások.

Köccsöñ kinyér visszajár.
 Megittunk a borát, igyunk még a sörprőjét is.
 Nyári favágástul, téli kaszálástul Isten őrózzen.
 Világos főjhőnek, dalos mēnyecskének ne őrdj.
 A ki kutyával jácczik, bot lēgyőñ a kezibe.
 Koráñ mēgismerszik, mejj tejbü lēssz tūrú.
 A ki közelebb van a tűzhől, jobban melegszi.
 Bolond beszél, okos hallgat.
 Akár a kutyával tēgyőñ jőt az embőr, akár a kukoriczával.
 Jobb száz irigyem lēñ, mint egy sajnálóm.
 Ne gondojjunk az idővel, csak a házunk tetejével.
 A rossz hírt a jó so se éri utól.
 A ki délig eb, kutya jaz délután is.
 Nē bánd a jót, még is jó; üzsd a rosszat, még is rossz.
 Egy dénár, két dénár, nékēd ebből kevés jár.
 Czigáñ, zsidó, mēg a pap, hogy megcsajjon, azōñ kap.
 (Baranya m. Bélye.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

B a b o n á k.

Karácsony estvéjén a legszegényebb földmives is lakomát csap tehetsége szerint; méz, dió, alma, aszalt szilva, szőlő, sütemény, ostya sat. képezik a vacsorát. A családfő átvág egy almát s a szerint, hogy szétvág-e magot vagy nem, rossz vagy jó jövőt jósol. Aztán annyi darabra vágja szét az almát, a hány tagból áll a családja s mindegyiknek ezek közül ad egy-egy darabot, hogy a szerint a mint ezen darabok egy almából valók, a család tagjai is összetartsanak. A család virágzó hajadona elébe diót adnak, hogy feltörje; ha száraz az, akkor száraz esztendőre van kilátás; ha ép, akkor bőségesre. A családanya egész lakomán át nem mozdul helyéből, hogy hasonlóképen tyúkjai egész éven át jól üljenek. A vacsora minden étkeből morzsákat tesznek félre, melyek K a r á c s n y - m o r z s á k név alatt nagy becsben tartatnak s mindenféle bajokban, kőszvényben füstölésre, különösen tehenek orvoslására hásználtatnak.

Karácsony napján a tehenek őrzője körülhordja a faluban az aprószentet. Ez csomóba kötött vesszőkből áll, melyek közül minden tehéntulajdonosné vesz kettőt minden marhára; de nem nyúl hozzá, csak kötényen át fogja meg s ezen vesszőkkel megüti az aprószent hordozóját; velük a nép hite szerint igen jó egész éven át a teheneket legelőre kihajtani. A szoba egyik szögletében őrzik; velük verik a rossz gyermekeket, állatokat, kivéve a kutyákat.

Luczanapkor nem sütnek kenyeret, mert állítólag megtörtént, hogy egy asszony sütt Luczanapkor kenyeret s a kemenczében

erős süvöltés hallatszott. Egy másiknak a kenyere pedig (Drégely-Palánkon) éppen megtaplószodott. Ezen napon nem varrnak, mert kigyúlnék a kezők; s kölcsön se adnak semmit a háztól.

Nagypénteken öreg fűzfa alá mennek (Nagy-Csalomján) asszonyok, leányok fésülködni s a kifésült hajakat felfüggesztik a fa ágaira, hogy a hajuk hosszúra nőjjön.

(Ipolyvölgy. Kővár vidéke.)

KUBINYI FERENCZ.

N é p m e s é k.

Széginy embőr szúszékcsináló.

Hun vót, hun nem vót, vót écczër égy faluba égy széginy embőr, a ki a szúszékokat csinátá, és annak annyi gyerëke vót, mind a rostán a lyuk. Má annyira eléfokta a éhesség, nem tuttak hova lennyi. Még vót nekik égy tehënkéjök, hogy májd aszt elhajtya a vásárra, oszt májd kinyeret vész az árán.

Más nap el is indót és ballágott. A mint mëgy, mëndégé, elejbe szát égy holló. Kérdëzi tölle:

— Hova mëgy tē, széginy embőr, szúszékcsináló?

— Elmëgyék a vásárra, eladom észt ē tehënet.

— Nē hajcs sēhova. Add nékem aszt a tehënet. Jöttéttedér jót vársz.

Az embőr gondókogyik és azután odáttá. A holló aszongya:

— Na tē széginy embőr, szúszékcsináló, esztendõre és égy napra gyűjj ide, erre hejre, mēkkapod a jutalmát.

Avval a széginy embőr elmënt haza. A mint haza ér, sok gyerék elejibe száláttak, csak aszt sopánkották:

— Hosztá-ē kinyeret?

De ő nem szót semmit, csak bemënt, oszt hozzáfogott a szúszékcsináláshoz. Felesíge aszt nem nészhette, hogy nēm szól sē fehéret sē feketét, hogy hova tette a tehenet vagy az árát; mer a holló mëgparancsóta erősen, nē vállýa ki, hogy hova tette a tehenet. Felesíge zúgológyik:

— Tē ilyen korhély, lump, részëg vótál, má most nem tudod, hogy hol háttád a píszt.

Valahugy lécsillapodott. És ő dógozgatott magának szokása szërint. Lételt az égy esztendő, mëg égy nap. A széginy embőr elindót a kijelölt helyre, a hun a hollóval tãnákozott. Várazdik égy keveset, csak écczër gyün a holló:

— Jaj tē széginy embőr, szúszékcsináló, mán májd el feletkësztem rólad. De most gyere velem. Hanëm aszt mondom nekéd, hugy az én ápám sárkán-kíjó. Há bevezetlek a várábá, nē féjj tölle. És fog annéked kinányi sok-sok píszt, pusztákot, sok mindenféle márhat. De tē nē vállajýa el sēmmit. Csak kérd a szítakérget, mëg a rossz vaskót. Májd ő aszt nem akarýa odannyi. Inkább gyere úgy el, maj még utãnnad is hagyíttya.

Nem sokára beértek égy ballangba, ojan kis sütét lyukba

bebújtak. Hát oda be a nacczéró pompa. Mindén ragyog ott az aránytól. De a sok kijó csak úgy sziszéggett a szeginy embőrré. Écczér csak elejbe gyün a nágy sárkán-kijó. Avvót a királya a sárkányoknak.

— Na tē szeginy embőr, most jöttéttédér jót várhaccz. Adok égyg kád arányát. Mēgelékszō-ē vele?

— Nekēm nem kō, aszongya. Nekēm csāk ágygá ide a szitakérget, a rossz vaskót.

A sárkán kirá nagyon mēgharagudott.

— Minek annékēd?

— Nekēm csak akkō?

— Hát adok, aszongya, nágy birtokot. Jobb lēssz annékēd.

— Nekēm nem kō más sēm̄mi. Inkább émék házā.

Avval kiffordót s elindót házāfelé. Écczér csāk utānna hagyitya a sárkánkirá. Még mēg sē monta, hogy mire való az. Szeginy embőr fōlvette és mēnt. Gondókozott ō is azután, hogy minek a néki. Écczér csak elejibe repōt a holló:

— Na tē szeginy embőr, tudod-ē, minek az?

— Nem tudom biz én, holló úr. Szeretném, ha mēgmondanád.

— Na, aszongya, há mēgéhezō az úton, vezsd a szitakérēgre a rossz vaskót, azután jōllakhaccz.

Alig hogy kiér az útra, ráveti a szitakérēgre a rossz vaskót. Mingyá ott termēt nacczérō konyha, mēg égyg ebédlō. Vót ott osztán ēnnyivalō: pecsēnye, sūtemény, bor, mindēn a mi csāk égyg nágy úri házshō válō. A szeginy embőr jōllakott. Azután fōlvette a szitakérēgrōl a rossz vaskót, avval csāk ment házā felé. Écczér elejibe gyün égyg tót:

— Ugyan kērēm idezs jú embergēm, ágyun nīgēm egy gizz kinyirkēt, há vān!

A szūsžékcšinālō mondja:

— No várjon, kinyerem nincs, hanem adok jó ebédēt.

Ráveti a szitakérēgre a rossz vaskót, mingyá ott termēt a pompás konyha ebédlōvel. A tót ugyan csak benyākált mindēnbō; mer jó is vót, mēg ēhēn is vót. Azután fōlvette szitakérēgrō a rossz vaskót. Aszongya neki a tót:

— Ágyg nikēm ászt ā szitakérēg, meg āz ā roz vāskō, én od adok níked āz ā bot.

— Hū, aszongya, minek nékem az a bot?

Aszongya a tót:

— Ez ā bot ākār hovā kidesz, meg ākār mit párāncsōsz, āz minden megteszi.

A szūsžékcšinālō adāttā neki és mēnt a botval haza. Écczér eszibe gyün, hogy kār vót ászt néki tēnnyi.

— Ej, aszongya, ucczu édēs botocskām, rúgd mágād a tót után. Ūzsd mindaddig, mēg ā szitakérēg, a rossz vaskót ide nem ágygā.

A bot mingyá elugrott, tōtot jó ősszetōrte. A tót má kīnyāba elhaggyītotta a szitakérēg, rossz vaskót. A szūsžékcšinālō fōlvette, azután mēnt vele házā. Mēgōrdt:

— Na most mán van botom is!

A mint mēnt, mēndégét, elejibe gyűtt ēggy kátóna. Az is kért tőle kényeret. De ő annak is rávette szitakérēgre a rossz vaskót. Aszt is mēgtraktáta jó ebédvel. A mint fölvette mēgint az ő szēr-számját, aszongya a kátóna:

— Ággyá nélkēm aszt a szitakérēg, rossz vaskót. Odadom érte a csákómat.

Aszongya a szúszékcsináló:

— Minek a nélkēm?

— Ez, aszongya, olyan csákó, hā mēgnyomod az ēggyik csűcs-kit, kiugrik belőle ēggy regēment kátóna. És ha mind a négy csűcs-kit mēgnyomod, akkor négy regēment kátóna kiugrik belőle.

A szúszékcsináló odáttá. Alig ment tőle ēggy pár lépésre, csak mēgint uszítottá a bottyát.

— Ucczu édēs botocskám, rúgd mágád a kátóna után!

Kátóna ismét ihettyibe elhagyította a szitakérēg, rossz vaskót; őrot, hogy mēgmenekülhetett. Szúszékcsináló csak ballágott hazafelé. A mint mēnt, elejbe gyűtt ēggy batus zsidó.

— Ugyan khírem, édēs baráthum, adjon edj kis khinyeret, hogy ha van. Nagyon ēhes vagyok.

A szúszékcsináló rádobta a szitakérēgre a rossz vaskót s ott termēt a konyha. Ugyancsák benyakalt Iczik zsidó is. Mikor jólaktak, kéri a zsidó, hogy ággyá neki a szitakérēg, rossz vaskót, ad érte ēggy öreg iskátulyát. Aszongya:

— Minek nélkēm az az iskátulya?

Ez aszongya:

— Ez olyan iskátulya, ha kinyitod, kiugrik belőle tizenkét óriás. S a mit annak parancsosz a világon, mindēnt mēgcsinál.

A szúszékcsináló odáttá a szitakérēg, rossz vaskót. Avval bālágott házafelé. Kis idő múlva:

— Ucczu édēs botocskám, rúgd magad a zsidó után! Csak plahódd őtet mindaddig, mēg csak mozogni bír.

A bot nem vót rēst, ugyancsák mēgráktá a zsidót. Arra a zsidó aszt jajgatta:

— Itt a szitakérēg, rossz vaskó! Vidd, csak az életēm hadd mēg.

Avval összeszētte a szúszékcsináló és mēnt házafelé. Mikomár a falujához ért, nagyon sūtét vót. Kivētte az iskátulyát zsebirből. A mint kinyitotta, kiugrott belőle a tizenkét óriás. Azok kérédek őtet:

— Mit parancsosz, édēs gazdám?

— Nem ēgyebet szógáim, mire házàérek, a mi csak szúszék-kom van, az mind tele lēgyēn ki gyērtyával, ki pegyig masinával.

Na az mēg is történt. Alig hogy házàér, már aluttak nála mindēggyik, zörget az ajtón. Gyűn a felesége nagy mérgesen:

— Na tē lump, tē csävárgó, mēg most sē látod be, hogy az ēhsigtől halunk mēg?

— Ej, asszony, nē mérgeológgy, gyújcs világot.

— Ugyan tē kódos, nēm tudod, hogy már esztendőtől nem vót gyērtya a házunkná? Be vágy kápvá, azé nem emléksző rál

Az embőr be akár mennyi. A mint akár lépnyi, csak rákajbál felesége:

— Jaj oda né lépjen ké! Ott fekszenek a gyerekek.

Akár máshová lépnyi.

— Oda sē lépjen ké! Ott fekszenek a lyánkák.

Váláhogy nagy nehezēn csak bejutott s mongya még ēcczēr a feleséginek:

— Ereggy asszony; a szúszékba háttam még ēggy szál gyertyát. Gyújcs még aszt!

— De ha masinánk nincs, mivel gyújcsam még.

— Ereggy csak, aszongya, nézd még a másikat, maj lēssz még ott ēggy szál.

El is mēnt az asszony és csak maj kéccségbe esētt, hogy a nagy szúszék tele van fīnom tejgyērtyával. Nagy örömmel mēgy a másikhó; ammeg tele masinával. Mingyá gyūtott ám az asszony nem csak ēggyet, hanem tizet is, csákhogy mentől világosabb lēgyēn.

Kérdēzi a szúszékcsináló:

— No asszony, ēhēn vāttok?

— Hát csak gondóhāttya ké! Má két náptó nem ēszünk. Nem is vagyunk ám jóllákvá.

Ráveti a szitakérēgre a rossz vaskót. Mingyá ott termētt a nagy konyha ebēdlővel. Főlkōtōtték aszt a sok gyereket. Hozzálat-tak az ēvēshó. Űgy jóllákták, mint a pók. Kinyitta mingyá az öreg iskátulyát. Kiugrik a tizenkēt óriás:

— Mit parancsós, ēdēs gazdám?

— Nem ēgyebet szógáim, hanēm hogy rēggēre nēkēm és feleségēmnek s mind valamennyi gyerekekēmnek külön ágy és új ruha és olyan kastélyom lēgyēn márványkōből, hogy a császárnak a rezēdencziájáig tarcson; és mindēn gyerekekēmnek külön szoba lēgyēn, és két sor fa között gyalogút vezessēn a császár udvarába!

Avval lēfekűttek s aluttak. Rēggel a császár fölēbred, csak fényesség űti meg a szemit, hūgy a szúszékcsináló házából milyen nagy kastély lett. Mingyá lēüzent, hogy mēnne fēl hozzá ebēdre; mer tudni ákártá, hogy hogy lēhet az, hogy őneki olyan nagy kastély van. Dē ő bizon nem mēnt. Császár nagyon mēgharagudott, hogy ő rájtá szúszékcsináló ki akar fogni. Kirukótáttá valamennyi katonáját, hogy majd szētlōdōzteti. De a szúszékcsináló sē vót rēst. Elōvētte bottyát:

— Ucczu ēdēs botocskám, tōrd, verd valamennyi katonát.

Lāttá a császár, hogy mán a katonái nágyon hullanak; kōnyōrgōtt a szúszékcsinálónak, hogy csak bēkűjjenek még. A botot elōvētte a harczból és behagyította az ágy alá. Azután fōlmēnt a császárhoz ebēdre. Még ő odafēnt mulatott, addig a batus zsidó bēkájból az áblákon:

— Ki ád új iskátulyáér ōreget.

Az asszonynak hāmar eszibe gyűtt, hogy az ágy álatt vān ēggy öreg iskátulya. Mingyár bekájbálja a zsidót:

— Gyűjjōn bel' itt vān öreg iskátulya.

A zsidó nagyon megörödt, hogy má visszakaptá az iskátulyáját. Nem sokára este lett. A szegény embőr, a szűszékcsináló házamént. Lefekütt, ő sém mire sē gondút, csak alutt békibe. Rëggel észre sē veszi, csak mikor mán a náp a hátára sūt. Főlihedt es csudálkozik, hogy vele mi történt. Csak egyedő a pusztá földön fekütt. Eszibe gyütt, hogy az öreg iskátulya bizonyosan a zsidó kezibe kerűt, és az óriások hátálmával évitte.

Nagyon észomorodott, hogy ő most mi csinájjon. Odá ván a bottya, odá a szitakéreg, rossz vaskó; odá a katonasipka, odá a felesige gyerékéstő. Csák éppen eggy kis kutykájá vót, á fekütt mellette. Elindót nagy bújába, mēnt, hogy ő most főkeresi, há mingyá a nagy vizekēn is túlēssz.

Mēnt, mēndegēt, láttyá a nagy vizekēn tú, fénylik az ő palotájá. Ott járkát lē s fő a víz pártján, rí keservessen. A kis kutya megszólíttya gázdáját :

— Mér ríssz, édēs gázdám?

— Hm! édēs kutykám, úgy sē segitő tē az én bajomon.

— De hogy nem? felelt a kis kutyká. Háthá tunnék segíteni?

— Ériggy át hát, édēs kutykám, ábbá finnyēs kástélyba a nagy vizekēn tú; ott ván a régi gázdásszonyod, kérd el tőle az öreg iskátulyát. De ott nē mulassál sēmmi, gyűj vissza mingyá és vigyázz az iskátulyára, hogy be nē essēn a vízbe.

A kis kutyká mingyá átuszott. A gázdásszony mingyá mēgláttá, nagyon mēgörödt, hogy a kis kutykájá őtet főkereste. A kis kutyká azonnal könyörgött, hogy csak ággýá odá az öreg iskátulyát, mer a gázdá ott vár a vizekēn tú. Az ásszony csákhámár keresi. Mēg is tánátá az öreg rongyok között. A mint gyütt a kis kutyká vele, elejbe gyütt a cziczká. Mēgismerték egymást, elkesztek eggy csēppet jádzani.

— No, aszongya a kutyká, émēgyēk én, mer a gázdám vár.

A cziczká is aszongya:

— Én is émēgyēk veled.

— Gyere, ha tuccz úszni.

— A cziczká mongya:

— Én tudok úszni; hanēm vigyē át ēngēmet a hátadon.

— Hát ákkó az iskátulyát hūgy vigyem?

— Máj viszēm én, mongya a cziczká, tē mēg ēngöm viszó.

— De háthá beejtet?

Ná ásztán mēgēggyeztek; vētte a cziczká az iskátulyát, ráká-pászkodott a kis kutykára, és úsztak. A mint úsznak, ēcczēr csák czuppant a vízbe.

— No ugyi, az iskátulyát ejtētted a vízbe?

— Nem én, aszongyá a cziczká, hanem a koczperdom (=mácskáfarak) ért a vízbe, á czuppant olyan nagyon.

Átérnek szērēncsésen a vízēn, de az iskátulya nincs. Kérdēzi a gázdájok, hogy mér nem hozzák?

— Jaj, édēs gázdám, aszongyá a cziczká, hoztuk mi az iskátulyát, de becuppant a vízbe. Nem mertem mēgmondanyi a kutykának, mer fétem, hogy engēm is bevet.

A szűszékcsináló ékezdett keservesen rínyi, hogy-most mán egészen odá vón az iskátulya. Jár-ke! a víz partyán. Écczér lát a száraz fű között egy kis hálácskát hanykolónyi, beakart a vízbe mennyi, de nem tudott. A szeginy embör, szűszékcsináló fővette és behágyította a vízbe. Nem sokára kiszóal egy nagy hál:

— Të szeginy embör, szűszékcsináló, mit kívánsz, a mér a fiamat behágyítottad a vízbe?

Ez vót a hálák királya.

— Én nem kívánok egyebet: beesett egy iskátulyám a vízbe, aszt add ki, hál lehet.

Mégfútt egy kis sípot a nagy hál. A síphangra ezér meg ezér hál kigyűtt a vízbő és mind sorba kérdezte:

— Nem-é találtatok egy iskátulyát?

— Ezek mind aszt mondták, hogy nem. Végre csak sokára kigyün egy nagyon nagy hál. Esztet is mékkérdözte a hálák királya, nem-e tánát egy iskátulyát?

Eszt monta:

De bizony, éppen most ettem még.

Mingyá főbontyák, tánátak benne egy hálát. Aszt is főbontyák, ábbá is csak hál vót. Így főbontottak tíz kis hálát benne. És a tizegyik hálba vót az iskátulya. Mingyá odatták a szűszékcsinálónak. Ez nagyon mékköszönte s örömibe mingyá kinyitta. Kiugrik belőlle tizenkét óriás:

— Mit parancsosz, édös gäzdäm?

— Semmit egyebet, édös szógáim: a nagy vizekén tú lévő nagy rezédencziát, még azután a botomat, szitakérög, rossz vaskómat és a katonásipkámát hozzátok a régi helyire!

Ez mégtörtént egy minutum állat.

— Most mán szäggässátok szét a zsidót, hál pokolba vón is!

Rávette a szitakérög a rossz vaskót; ott termett a nácczérő ebédlő és újra neki kesztek a lagzinak. Még máji napig is mulát-nak, hál el nem fárátták.

(Nógrád m. Tolmács.)

ZOLNAI LAJOS.

Gyermekjátékok.

Ki olvasó versek.

Écczér egy időbe,
Nagy kerek erdőbe,
Saarkák veszekettek.
Szarka papnyi meghallota,
Szunyog lábát lévődosta,
Bagót kütte doktoré.

Még a bagó oda vót,
Addig szunyog épatkót.
Ti tu nagy kantsú,
Léesett a toronbú,
Igy müt ki a világbú.

(Bács m. Borsod.)

UJHELYI GRÁZA.

Tájszók.

Drávamellékek.

- ágas:** kapufélfa vagy deszakerítéshez használt faoszlop.
álkapcza: állkapocs. „Akkorát ásétott, hogy kiugrott a zállkapczája.”
akna: kémény.
ászkvagyászok: tölgyfa-gerendák, melyekre a pinczében a hordókat fektetik. „Ászkokat raktam a pinczébe, mer ezek má toposak. Ászokfát véttem.”
bakcsas: fészületlen, kóczos. „Nincs szögénkének sénkije a ki megfűsűje, azér bakcsas.”
bódos: boltos. „A zászvárosi Samu bódos vétte meg.”
butykál: bujkál; vagy a boros hordókat lopva megdéz-málja, s azután vízzel megtöltögeti. „Ott butykál a padon.” — „Pöcsétője lē kigyelmed a hordót, mer eza vesszővágó meg-találi butykáni.”
bűr: bőr. „Jó vastag a bűri.”
bagony: wagon. „Két bagony kő a kēd disznának.”
buzgány: nádi vagy barna buzogány. „Buzgány van ott nēm nád. Buzgánybottaa üt-te főbe.”
bandó: együgyű, élhetetlen, ostoba, hasznavehetetlen. „Bandó, minek vétted meg eszt a bort, nēm érőszted, hogy gúbás.”
bécsapni: rászedni, megcsalni. „Bécsapott, mer asz monta, hogy ű is égyün tanúnak.”
bácskai: mindenki, a ki nem a közel vidék szülötte; bitang, rossz. „Nēm héba bácskai, de nēm is hagy-i ott a két keze, a mit a két szőme meglát. Te bácskai szakadék.”
borza: bodza. „A borzabokor-ig futtam utána.”
babutya: félkegyelmű öreg asszony.
bögöre: bögre. „Bögörével hord-i a bort.”
csécs: aranyos disz nyakken-dőre, melyet a fiatal menyecs-kék és leányok a nyakukra s a derekukon hátul megkötni szokott kendőre varrnak.
csuva vagy csuha: felöltő, kabát. „Tanító uram, lēgyēn szives kianni a takarékb-u a pénzömet, mer hónap nyanyi-kám a városon (Észéken) csu-vát akar venni.”
csetnik: pandur. „Megkötték a csetnikek.”
czakor: patkány. „A czakorok éfurkál-i a falat.”
czifra: rajz vagy kép. „Nē csak a czifrát nézd, hanēm óvass is.”
czúla: ruhanemű, melyet a nő magával visz. „Várj, hagy szēgy-em elébb őssze a czulámat.”
csoport: kukoriczacsuta. „Cso-portaa tűzētünk a porhelbe.”
csinge: lapda. „Nyanyikám hūr-csingét (gumilabdát) vett a városon.”
csikli: ladik, és pedig kisebb-szerű, mely csak legfőllebb három személynek való. A csó-nak egy darab fából vajt hajózó mű. A ladik náluk nagyobb, tiz, tizenöt személyre készült uszó jármű.
csipőrtős: kicsiny, alacsony növetelű. De értik rajta a súldó lányokat s kamasz, suhancz fiatalokat is. „Mēnnyetēk ēnnen csipőrtősek.”

csimpeszkedik: rá lóggasz-kodik. 'Nē csimpeszkegy rám.'

csaláng: csalány. 'Mēgverōm a seggōd csalánggal.'

csurgás: ereszt alja.

dōng: vég. 'Egy egész dōng vásznat fōlszabtam neki.'

dōg: szenny, piszok, szemét, lomha, lusta. 'Pusztā dōg vagyok ebbe a londa munkába. Mitōl dōgít el a ruhád? Csupa dōg a zudvara. Dōg egy embōr. Ne dōgōskōggy.'

dug: tol. 'Dugd érābb a talicsát. Nē dugoskōggy.'

dinnya: dinnye. 'Érik, érik a dinnya, jaj de soká érik.'

dúl: 1) fōlforгат. 'Fōdúta a zegész házat.' 2) lop. 'Fōdúta a kosaramat.'

duffant: megüt. 'Tē, maj mēg duffantlak.'

dúdikál: dalolgat. 'Dudikájj Jánoskának, maj előszik.'

dōbōg: dobog vagy dōbōrōg. 'Ki dōbōg ott hátó?'

dufla: jó, igen jó. 'Jó dufló posztót vēttem csuvának.'

dobó: két darab faabrincs, mely félkörben van összehajlítva, s a kettő egymáshoz, mintegy 20 cm.-nyire összekötve, és ritkán behálózva zsineggel; ezzel hordanak szalmát a marhák és lovak alá.

étel: krumpli- vagy bableves. Egyéb ételt másként neveznek. 'Mēgfōztem a zételt.'

ezēn: erre. 'Ezēn mēnnyünk.'
élet: élet. 'Jaj lēs a tē életēdnek.'

ényūni: elviselni, elszaggatni. 'Hárompár czipekēt ényūt.'

fōni: falni. 'Hagy fōjak egyet-kettőt.'

folyamat: folyamodvány. 'Irjon kigyelmed nekōm egy folya-

matot a vatprājter úrhó' (waldbereiter).

fiacskō: állatfi. 'Papikám szacskōfiacskōkat fogott a vejszbe. Nyuszkafiacskōtláttunk a kerbe.'

fritt: quitt. 'Nēm adom mēg, maj lēfrittōlōm.'

fokos: fejsze. 'Ejen fokossal ki tunna tōkēt hasétani.'

fura, furika, furicska: furcsa. 'De fura embōr. Ujan furika fikōtōje van. De furicskán beszél a lelkōm.'

férj: feleség. 'Mēghót a férjem, búcsusztatta-é kigyelmed.'

fōlmerett: fōlfordult. 'Úgy mēgūtōttem, hogy mingyá fōlmerett. Úgy mēgdōcczent a kocsi, minnyán lēmerettünk rula. Maj fōlmeresztlek.'

fōlōnteni: feldōnteni. 'Fōlōntōtte a bōgōrēt a zétellel. Alig tuttunk lēōnteni a csikót, mikor a tōkit akarta kihuzni a lōtōrō. Lēōntōttük a házat.'

fiszfa: fűzfa. 'Száz darab fiszfakarót évertem (elülttettem) egy nap.'

fūsū, fīsū: fész. 'Fisūjünk mēg a zévikát. Éveszōtt a fūsūm.'

fōllampatt: lángot vetett, lángra lobbant. 'A hogy fōllampatt, mingyá mēgláttam, de nēm vót vizem, hogy elōcsam. Ama mēgent lampog a rét' = ég a nád a réten.

fékomatta; káromkodás.

fōlnyilalni: nagy terhet emelő gép segítségével fōlemelni. 'Ha nem tугyunk fōlnyilalni, nem tугyunk.'

fōlbűszkēllōttem, osztáng nēm engettem.

fistős: szennyes vagy nem utczaképes ruhában van. 'Fistősbe vótam, azēz nem mēhettem a teplonyba.'

faszgógó: egy gémfaj, me-

lyet macskagémnek is neveznek. Ezen gém a rétségben igen sok van, s mikor a mocsár szélén áll, úgy összegörbed, mintha beteg volna, ezért mondják: „Ugy ül mint a faszógó.”
 ferhel, elvitte a ferhelt: elhordta magát.
 fordíl: fordul. „Né fordíj ére.”
 földagad: fölkel.
 fulákol: fulladoz. „Mégdöglik ez a csike, mer má tegnap ita fulákol.”

fölház: emelet. „Oda fölhor-tunk a fölházakba a tejfüt, ha nem birjunk elanni, nem bir-junk.”

fasina: rőzse. „A ki fasinát akar hordani a Bojárba mény-nyén a Fester urbó, kap czé-dulát 3 kr darabja.”

ficzkó: nyalka legény. „De ficzkó gyөрőkcse ez a Zábel. Ficzkós légy, né olyan londa.”

formádzik: formázik. „Egészen a zannyára formádzik.”

(Kopács.)

Császár Lajos.

Nagy kún-ság i a k.

gabócza: mezei tücsök.
 gacsos: a ki a lábát járás közben összeveri.
 gajdol, gajdorál, gajdo-rász: részeg fővel összevissza danolász.
 gajjas: nagy szarvú, czimeres ökör.
 galázol, el-: elgázol, lejár; pl. „Elgalázolta az ital.”
 galizs: tömlőcz.
 gányó: dologtalan ember.
 garaboj: kaska.
 garággya vagy gerággya: kerítés.
 garambódál: nem a dolog-hoz szól, bolondoskodik.
 gebeszkedik: kapaszkodik.
 gérbicz: sovány, vézna.
 geremicze: törek, szemét.
 géva: golyva.
 gidó, gida: kecskegödőlye.
 girhes: rossz bőrben levő; pl. „girhes ló.”
 gór, górál: hajigál, dobál.
 gönyi: göndörhajú.
 görhe: kukoriczapogácsa.
 göringy: rög.
 gőzűl: apránként összehord, mint a gőzfű.

gubanczos: vakaratlan, piz-kos ló.

gugyi: snapsz.

gulászta: elléskori gyenge tej.

gunczi: gunár.

gurdin: dudva, gyom.

gurguja: kerék, melyet a kis gyermek ide-oda gördit. (Rába közén: vastag fahenger Nyr. XI. 190.)

gürczöl, valamely dolgot nagy erővel végbe visz.

habók: szeszély, hóbort.

habókál: bólintgat, különösen a lóról mondják, mikor a fejével fel s le bólint.

habzsol: rohamosan eszik, mint pl. a kutya.

haczuka: női felöltő.

had: család, különösen ha sok tagból áll.

hadonász: ide-oda vagdos maga körül.

hajczivé: veszekedés, rossz viszony; pl. „Hajczivében á-lának.”

hajkurász: föl s alá hajt, zavar.

halomás: meghalás.

- hanczurozik: pajkoskodik, rendetlenkedik.
 handarikáz: körbeforgót játszik.
 hebrí: sebes beszédű; hebríl: gyorsan beszél.
 hékám: kedvesem, édesem.
 hékás: hé!
 hepcziás: veszekedő, kaczkias.
 hibít: elhibáz.
 hilintóka: hinta.
 hittyes: négyes fogat.
 hőköl: riad; pl. 'Visszahőkölt tőle.'
 ide elé: régen.
 ídes, íde: édes anyám.
 igálkodik: ügyeskedik.
 igyít, mikor a kis gyermek valamire ügyelni, figyelni kezd.
 ílet: termés.
 incziter: alsó meleg ing, unterczieh.
 incselkedik: ingerkedik, bosszant.
 írdekel: érint, megtapogat, megver; 'Írdeklik egymást': verekednek.
 iromba: tarka szőrű macska.
 istenkedik: kérve kér, rimánkodik.
 iszkiri: aló vesd el magad.
 izibe: egyszeribe, mindjárt.
 ízík: a jószág által öszzerágcsált tengeri csutka.
 ital, rendszerint csak a szeszes ital.
 jankli: dolmány.

ILLÉSY JÁNOS.

Szilágysomlyóiak.

- lépik: lépdél. 'A verib nem lépik, csak ugrál.'
 léha: könnyelmű, rest ember.
 locs-pocs: híg sár.
 lim-lom: ócskaság.
 lúszekér: kocsi. 'Mirr járnik gyalog, ha lúszekeren is ülhetek?'
 málé: kukoricza és egyszersmind az ebből készült kenyér.
 maszat: szemet, piszok.
 matriszál: kotorász.
 mengyen: megy. 'Emengyek a papné, hogy szerezzek egy kis palántot; te meg elmész a Magurába fa-hozni.'
 mér: merészel. 'Nem mér eljönni.'
 nekidurálja magát: elszánja magát valamire.
 nyavajába: boszankodás kifejezésére használtatik. 'Hova mész a nyavajába! Hadd el a nyavajába!'
 nyif-nyaf: kényeskedve beszélő, nyafogó.
 nyihog-vihog: hamiskodik.
 nyuzga: sovány, elcsigázott.
 ókumlál: ólálkodik, szimatol.
 osztég: osztán.
 ötöl-hatol: akadozva mentegődzik.
 piczula: tíz krajczáros.
 pinczézní: az időt pinczében borozgatás közt tölteni.
 pityós, pityókás: iszákos; gyakrabban pálinkázó asszonyokra mondják.
 puja: csecsemő, kisdéd. 'Mijen szerencsis, a ki a gyermekekkel mehet a háztul; nékem ithun kell ülnöm a pujákkal.'
 ribancz: semmirekellő, haszontalan.
 ringy-rongy (ember): becs-telen.
 ripeg-ropog: tartósan ropog.
 ripsz-rapsz: bátran elragadva. 'Csakugy ripsz-rapsz, mindenből kiforgatták a szerencsétlent.'
 rít: rét.

ront-bont: pusztít, tör-zúz.
 rücső: faedény vízhordásra.
 sikankozik: jégen csuszkál.
 sikátor: keskeny köz, többnyire záporpatak járásának helye.
 sinkofál: elcsen, csalárdsággal ad-vesz, csereberél.
 siska: sásféle növény rosszul művelt sovány földeken.
 sugdos-bugdos: titkolózva beszélget.
 suj: bőrbetegség. „Egye meg a suj!”
 sundam-bundam: alattomosan. „Kírjen, ha valamit az embertől akar nyérni, ne úgy sundámbundám akarjék jutni valamihez.”
 szivárvány-idő: inséges időjárás.
 szurdok: mély völgy vagy zug.
 tarka-barka: kirívó vegyes színű.

tarlózni: megszedett szőlőben v. kukoricaföldön keresgélni.
 tehénkedik: heverész, lustálkodik.
 tipeg-topog: nehézkesen jár.
 tönk: tuskó, törzsök. „Fájir voltam; de olyan tönköt hoztam haza, hogy két embernek elig lett volna czipelni.”
 tutyi-mutyi: félkegyelmű.
 ügyel: ráhallgat, vigyáz.
 veder: edény a bor mérésére. „Ez ívben többet ír nígyszáz veder bor, mint nyolczvannígyben ezér veder must; nem is lett abból egyib, mint valami jó-féle lőre.”
 veszteg: tétlenül.
 vinyige: venyege.
 vityiló: rögtönzött szegényes kunyhó.
 zok-szó: panas. „Halljuk azt a zokszt!”

TAPODY G.

MESTERMŰSZÓK.

Vargamesterség.*)

(Vö. Nyr. XI. 286.)

Meszes kád.
 Cseres kád, cseres hordó.
 Fodorító tábla, fodorító fák.
 Kasza, éles kések, színű kések.
 Vas fogók.
 Réz katlan.
 Mész, hamu.
 Csér, gubicz.
 Cseber, cserpál.
 Igazító, húzó vas.
 Falcz: bőrt gyaluló éles szer-
 szám.

Csertőrő köjjű.
 Cserkosár.
 Cserkavaró.
 Surcz: bőrkötő.
 Ásztató kötél.
 Talpforma, bocskortábla.
 Görbe kés.
 Husló-tőke.
 Folczpong, faltsoló szék.
 Fodorító élesítő gyalu.
 Falcz élesítő aczél.
 Halzsír, lózsír, repcsán olaj.

FRECSKAY JÁNOS.

*) A mesterszók alá a következő jegyzet van csatolva: „A mennyiben Sátorlaja-Ujhelyen a varga czéh általján fogva magyarokból áll, kik más nyelvet nem értenek, a műszavakat más nyelven nem valának képesek kifejezni”

Helynevek.

Erdővágások.

Baglyos. Borz hegy. Bocsájtó völgy. Büdös kút. Bükk völgy.

Csákány hegy. Csúcs hegy. Csurgó hegy.

Döbön bükk. Dubnik. Duhú (kerek). Duhú (kis).

Erdős ág. Égett vágás.

Farkas völgy.

Gál erdő. Gorba hegy.

Hárs ág. Halágy. Hangavölgy. Hangita. Hallgató. Hallagos.
Hajduhalál. Három cserfa. Hársas. Hármos határ. Hamuházi rét (hegy).
Herkáros. Hidegkút. Himber árok. Hosszú hajtás. Hosszú vontató.
Hosszú hegy. Hosszú rét.

Itató ér.

Katona csapás. Kalvária hegy. Kappanbükk. Kalmárdülő hegy.
Kőhegy. Kerek lapos. Kis somló. Keselyű. Kőpótz. Kőfejtő hegy.
Koldus szállás. Kukoricza hegy.

Lábas hegy. Lengyel halála. Ló pagony.

Macskabükk. Madár hegy. Markofen hegy. Mélyárok. Meny-
asszonyhegy. Meszes bükk. Mészáros hegy. Mészkecencze hegy.
Muta hegy.

Nádas ér. Nagy szálas. Nyáras.

Öregkovács. Öreg malom. Orvadász hegy. Orvadász árok.
Örvös hegy. Őzfő.

Peskő. Pörösrét. Pótló árok. Pusztatemplom.

Rostafa.

Sárkány hegy. Sátor hegy. Schweiczer rét. Somos. Somló
(nagy). Steiererdő. Szarvas kút. Szállás hegy. Szent Bertalan. Szász
völgy. Széna hegy. Szent Tamás. Szulcz hegy. Szupa hegy.

Tornyó. Török cser. Tűzkő hegy.

Vas kapú. Vizes bükk. Vörös hegy. Vörös rét.

Zsidó hegy.

(Tatai uradalom.)

JANKÓ MIHÁLY.

Népdalok.

Ennek a kis lyánnok selém a kötínnyé,
Selém a kötínnyé ikés a beszígygý;
Mellen a beszígygý ollan a járásó,
Potyondi legínyék aziér untak rájo.

Ennek a legínnek rövid a gatyájo,
Montam az annyánok tégýen rojtót rájo.
Az annya aszongya ným tész rojtót rájo,
Ha van szeretűőjó légyen gongya rájo.

(Rábaköz.)

HALÁSZ JÁNOS.

*Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.*

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

*Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Bulyovssky-
utca 6. sz.*

XVI. kötet.

1887. JULIUS 15.

VII. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Léságos.

Szótárirodalmunk egyik nagy érdemű, bár eddigelé kellő figyelemben és méltatásban nem részesült munkása Kassai József. Az ő „Származtató” s gyökerésző magyar-diák szókönyvének nagy számú ritka és becses adatai közül akarunk egyet bemutatni, s benne szókincsünk egy oly elemének eredetét világítani meg, melyet tudtunkkal egyedül ő jegyzett föl. A nem csekély számmal rejtőzködő élő halottak egyikének kutatjuk ki a szülőföldjét, ki nála ad első s úgy látszik utolsó jelt is magáról. Utolsót, mondjuk; mert a jel öt évtizeddel ezelőtt hangzott el, késő közzétételéül talán egy mult század végén esett nyilatkozásnak, — elég hosszú idő egy szívósabb szónak is, hogy kimulhasson alatta az emlékezet világából.

Az élő halott, helyesebben talán a halott, kiről hű és bőszavú krónikánkban, Kassaiban, még emlékezés van, a *léságos* szó.

Kerestük előtte, utána; de nem tud róla egyetlen forrásunk sem. A Nagy Szótár, mely különben készséggel vette át Kassai adatait s főképp olykor mosolyra fakasztó szómagyarázatait, *léságos*-áról mit sem akar tudni. Pedig ez több helyen s egész világosan mutatja be őt, azonagy határozott alakkkal és jelentéssel s a vidéket is megnevezi, a honnan, talán még a mult század végén — mert „a két Magyar Haza vidéki szavainak öszvehárogatását” mint ifjú növendékpap kezdte meg — följegyezte.

Szókönyvének e helyei a következők: „*Léságos*: m. r. [= megrövidítve] ez helyett: Öle lejáróságos férj-fi; Tökös; Hüros; meg-szakadtt: Ramicosus. (*Léságos* Pos. Várm. [= Po-

zsony vármegyei] szó.)“ III. 287. „Húros ember: azaz béle lejárós, *Léságos*, Megszakadt: *Herniacus*“ II. 470. Továbbá a bevezetésnek „a’ szók meg-rövidítése“ című fejezetében két helyt: „*Léságos* (Pos. V.): Öle le-járós ember (*rupturam habens*) az az, húros ember“ I. 37. „Öle jár-le: Béle (Böle) jár-le a’ szakadás miatt. Lássd *Léságos*“. I. 43.

Mi az eredete e lappangó, azóta sem emlegetett, talán már ki is halt tájszónak? *Autochthon* elemmel tekinthetjük-e benne nyelvünket gazdagodottnak, avagy csak amolyan jövevény, mint annyian a legismertebb nevek között?

Alakja után nyelvérzékünk önkénytelenül arra a gondolatra kész, hogy a *léságos* melléknevet egy *léság* főnév származékának tekintsük, melynek, ha ugyan még ma is nem hallható, valamikor ‚hernia‘ jelentéssel bizonyára járatosnak kellett lennie a pozsonymegyei nép nyelvében.

Ha hajlandók vagyunk a nyelvérzékünknek ez egyszerű, természetes sugallatát követni, útra kelhetünk a szélrózsa irányában a *léságos*, illetőleg a **léság* szülőföldjét fölkeresni.

Első teendőnk természetesen hazai matrikuláinkban kutatni. Fájdalom, a név ugyan elég jó hangzású, de hiteles származási adatok híján a család tőzsgyökeres magyar voltát mégis kétségbe kell vonnunk. Nyelvész prózában szólva, a *léság* főnevet a magyar nyelv szókincsén belül nem lehet megfejtetni. A szó merőben új, nem köthető eredeti összefüggésbe semmiféle eddig ismert szavunkkal; ha pedig bonczolni kezdjük, bármennyire fülünkbe cseng is a szónak egy gyakori képzőkkal (*-ság -ség*) azonos vége, nem tudunk oly alapszót találni, melyből alkalmasan származhatott volna. Kassainak elmés *caro data vermibus = cadaver*-féle magyarázatát, hogy *léságos* a. m. ‚öle lejáróságos‘, noha hazafias motivuma előtt tisztelettel hajlunk meg, a Nyelvőr olvasói előtt nem merjük aláírni. Szóval az idegen eredet föltevésére s kutatására vagyunk utalva.

Vegyük tehát utunkat mindjárt a ‚művelt nyugat‘ felé, pillantsunk be, a hol a Héderváryak, Pázmánok s annyi magyar család őseinek bölcsője ringott, a német föld anyakönyveibe, — értsd: szókönyveibe.

Úgy látszik nem is kereskedünk rossz irányban. A ki a német családokat ismeri, könnyen ráismer élő halottunk

Ősére a hasonjelentésű *leibschade* (Sanders) vagy *leibesschade*-ban (Grimm).

Hogy hogyan jutott az eredeti német név magyaros hangzásához, miként lett a *leibschade* *léság*-gá a magyar ajkon, nem nehéz érthetővé tenni.

Kezdjük a végén, mutassuk be az assimilatio menetét azon, a mi ma legkevésbé látszik német vonásnak.

A szóvégi *e*-ről tudjuk, hogy már magában a népies német ejtésben elvész; pl. irod. *erdbcere*, dial. *ē'per* s innen a magy. *eper*; irod. *beize*, dial. *páz* magy. *pác* sat. Így a *leibschade* alapszava is, a *schade*, népies ejtésben *schad*-nak hangzik (Schmeller). A szó vége tehát magyar ajkon valamikor szintén *-sád* lehetett.

Hogy később a *-ság* ejtés kapott lábra, ez, nézetünk szerint, nagy számmal levő *-ság* képzős szavaink hatása alatt következett be, tehát népetimologia eredménye. Hasonló ahhoz, a mi a *séd* (= patak) szóval történt az eredeti *Hídeg séd* helynévben, melyet ma *Hídegség*-nek ejtenek (l. Nyelvtud. Közl. VII. 123).

A német *leibschade*-tól ezen kívül még két pontban különbözik a mi *léság*-unk. Egyik különbség azonban, a *b* hang hiánya, csak látszólagos, a mennyiben a *leib* népiesen, különösen összetételekben Schmeller, *lei*-nek hangzik, s így vég elemzésben a magy. *léság* egy népies *leischad* ejtésen alapul.

A mi végül az első szótag kettősbetűjének let, s a magyar ének viszonyát illeti, a következő analog esetek viszonyt eléggé érthetővé teszik: német *spiel* magyar *esély*, l. Szarvas. Nyr. XIV. 319. n. *erbspiel* magyar *erbsély*, n. *reigen* magyar *reigény* stb.

Az eddig ismeretlen Volgyesi vár és helységei
dét. szavaink lapjainra szorultak.

1770 1771 1772

Bisag.

A Zehntheilung des Jahres nach den Monaten ist in der Tabelle angegeben. Die Tabelle ist in zwei Theile getheilt, die den ersten und zweiten Theil des Jahres betreffen. Die Tabelle ist in zwei Theile getheilt, die den ersten und zweiten Theil des Jahres betreffen. Die Tabelle ist in zwei Theile getheilt, die den ersten und zweiten Theil des Jahres betreffen.

ható meg mint amazé; 3) csupán egy író jegyezte föl s őrizte meg számunkra, mint az előbbi, azzal a különbséggel mégis, hogy ennél is csak egyetlen egyszer fordul elő; 4) ép oly kevesen hallották hírét, ép oly kevesen tudnak ki- és mülétéről valamit, mint eddiglen ama másik halottéről.

Hogy ez a szó a *bírság*, a czikk főirata után szükség-telen említenem.

E szónak van azonban egy kis története is, a mely elég érdekes és tanulságos arra nézve, hogy olvasóinknak is elbeszéljem.

A Nyelvtörténeti szótár szerkesztése közben rákerült a sor a *bírság* szóra. Az összegyűjtött adatok vallomása szerint e szónak a régi nyelvben két, egymástól világosan megkülönböztethető jelentése volt, ugymint: 1) *judicium*; *urtheil*, *gericht*; 2) *mulcta*; *strafgeld*. A *bírság*-ra vonatkozó adatok csoportjában azonban volt egy idézet Heltai Fabuláiból, mely imígyen szólt: „Valami dögöt erzet valahol es arra jó a *birsagra*.“

Hogy e csonka idézetből sem a helynek sem a tárgyalt szónak igaz értelme meg nem volt állapítható, azt minden olvasónk minden erősítgetés nélkül is bizonyára elhiszi nekünk. Beállott tehát a szüksége annak, hogy tüzetesebben megismerkedjünk a mese tartalmával, szemügyre vegyünk közelebbről a helyet s az idézetet kellőkép kiegészítsük.

A kiadás, a melyből a földolgozás történt, az 1566-iki vagyis az első, kolozsvári volt. Utánanéztünk tehát az akadémiai példányban, a melyből a mű földolgozója az idézett helyet kiírta; s az utánnézés eredménykép azt állapította meg, hogy a 99-ik mese, mely a jobbágyzsaroló nemes emberről s az ördögről szól s a melyben a kérdésbeli szó előfordul, az illető példányban eredetiben nincs meg, hanem csakis másolatban valamely más példány után leírva. Az e másolatból kiírt s kellőkép kiegészített hely pedig így hangzik: „Mikoron a faluba touab mentenek volna, vala egy haz elöt egy kis leanka. Es az latuan a nemes embert, meghiyede tőle, es befutamek az vduarba az annyahoz, hol az őnnöt fei vala, es kialtuan monda: Annya, Annya. Ihol iő a nemes ember, a mi Vrunck. Felele az annya: Oerdög vidgye el a verszopo kegyetlen arolot. Talam valami dögöt erzet valahol es arra iő a *birsagra*.“

E kibővített idézetből, ha egyéb nem is, de az az egy tisztán megérthető, hogy bármiként próbálgassuk, bárhogy csűrjük-csavarjuk is a dolgot, ebbe a *bírsag*-ba semmi módon bele nem sajtolhatjuk se a *judicium*, se a *multa* értelmet. Nem volt tehát más tennivalónk, mint az adatot egyelőre félretenni s a többi elég nagy számú meghatározhatatlanok s nyilvántartandók sorába elhelyezni.

A legutóbbi időben történt, hogy a műnek sajtó alá rendezése s a tapasztalt hiányok kipótlása közben egyes cikkeink adatait egybevetettük Mátyás Flórián „Magyar nyelvtörténeti szótár-kísérlet” című művének helyeivel. Ott a 258. lapon egyszerre megakad szemünk e különös szón: *bítség*, a melyhez a szerző magyarázatul e szavakat csatolta: „16-ik századi. Értelménye: *Carnes ad epulas paratae*.” Ezek után következik ez az idézet: „Talam valami dögöt erzet valahol, es arra jö a *bitsagra*. Helt. 99. Fab.”

Egy azonnal tisztában volt előttünk, hogy bárhonnan vette is Mátyás Flórián az ő adatát, annak hitelessége minden kétségen kívül áll; e szó ugyanis jelentésével tökéletesen beleillik a szöveg keretébe s tiszta fényben állítja szemünk elé a hely értelmét. Tudni kell ugyanis, hogy a mint rábukkantam, legott ráismertem egy új tagjára ama családnak, a melynek eredetét már ezelőtt öt évvel, úgy gondolom, sikerült megállapítanom.

Hátra volt, hogy a minek hitelességéről már előre, láthatlanban is meg voltam győződve, a tapasztalat is való dolognak bizonyítsa be. Megnéztem tehát a muzeumban levő második, 1596-iki kiadást. A példány ép, egész s nincs benne semmi hézag. A kérdésbeli hely nyomtatásban megvan s világosan olvasható benne a *bitsagra* szó.

Most újra s tüzetesebben megvizsgáltattam az akadémiai példányt. A vizsgálat, a melynél többen voltak jelen, mint határozott tényt megállapította, hogy a másoló is *bitsagra*-nak írta a szót, de valamely tudákoskodó kéz a *bítség*-ot nem értvén és sajtóhibának tartván, a *t* betűt *r*-re javította ki. Ezt bizonyítja az eredeti *t*-nek még most a javítás után is látható, alul jobbra fölhajló farkacskája, továbbá a jóval feketébb tinta, mellyel az *r* írva van.

A Heltaiféle Mesék első kiadása az akadémián kívül megvan még Kolozsvárt a ref. kollegium könyvtárában is.

Ezt is megnézettem. Ifj. Szinnyi József, a kit e végből soraimmal megkerestem, tudakozódásomra a következő szavakkal válaszolt: „Az itteni példány is csonka. Toldynál volt 1863-ban, s ő egészítette ki részint az akadémiai példányból, részint a Nemzeti Muzeumban levő második kiadásból. A kérdéses rész itt is csak írva van, s benne van betűről-betűre a gyanús b i r s a g r a szó.”

A kolozsvári példányban nem tudjuk, de hogy az akadémiaiban minő kéz vitte véghez ezt a különös javítást, nem nehéz kitalálni. Az olvasó is könnyen rájöhet, ha eszébe juttatja a *zászló*-ra javított *zásztó*-t s az ehhez hasonló, több helyütt található változtatásokat.

Áttérve immár tulajdonképi föladatunkhoz, a szó etimonjának kimutatásához, azzal az őszinte vallomással kezdjük, hogy nyolcz-tíz év előtt még mi is hajlandók lettünk volna a második kiadás *bitság*-át sajtó- vagy egyéb hibának tartani, anélkül azonban, hogy helyettesítésében az itt mindenképen alkalmatlan *birság*-ra gondoltunk volna. De másként állt a dolog utóbb, mikor elsőben találkoztunk vele; akkor már, mint említettük, családjának, a melyhez ő is tartozik, származására nézve tökéletesen tájékozva voltunk s a közös családi vonás annyira föltűnő volt rajta, hogy lehetetlen volt első tekintetre rá nem ismernünk. Két járatos szava nyelvünknek, a *bitang* és *bitorol* (régebben *bitol*) azok, a melyekkel a *bitság* legközelebbi vérrokonságban áll. Ezek közül az első, a mint egy cikkünkben (Nyr. XI. 145—151.) kifejtettük, egy úfném. *beutung*-on alapszik, a második pedig a szintén úfn. *beuten* igének a képmása. A ném. *beut-* (olv. *bajt-*) s a magy. *bit-* ugyanazt a hangváltozást tüntetik föl, mint a magy. *kajált* és *kiált*. *saját* és *siát*, *vajúdik* és *viúdik*. A *bitság* tehát voltaképen ugyanaz a szó, a mi a *bitang*; mind a kettő a ném. *beutung*-nak a képmása. A különbség csakis az köztük, hogy a *bitang*-nak alapszava is: *bit* = *beut*-, képzője is: *-ang* = *-ung* német; a *bitság*-nak pedig csakis az alapszava az, a képzője: *-ság* ellenben magyar; ha azonban szorosán vesszük, tulajdonkép ez is német, mert nem egyéb, mint az *-ung*-nak a fordítása.

A *beute* jelentése ismeretes. *Bitság* e szerint, valamint (a régi nyelvben) ikertestvére a *bitang* is, annyit tesz mint: p r é d a, z s á k m á n y. Heltai idézett helye tehát mai nyelv-

ven szólva ezt akarja mondani: Talán valami dögöt érzett és arra jön mint prédára.'

Nem tartóztathatjuk vissza magunkat, hogy ez alkalommal ki ne emeljük Mátyás Flórián érdemét, a kit nem zavart, nem tántorított meg sem a szónak teljesen ismeretlen volta, sem az akadémiai példány *bírság*-a, hanem a ki a tény ténynek fogadva el följegyezte s megőrizte számunkra a szót, a mely nélkül hosszú időre vagy tán örökre eltemetve maradt volna. Érdeme van abban is, hogy lelkiismeretesen utána járt értelve meghatározásának; s habár nem fejtette is meg tökéletesen, de hogy elég közel járt igaz jelentéséhez, azt a *'carnes ad epulas paratae'* magyarázat elég fényesen igazolja.

SZARVAS GÁBOR.

A VISSZAHATÓ NÉVMÁS ÉS JELZŐI.

A reflexiv névmásnak szokott jelzői a személynévmás: *én-magam, enmagam, ennemmagam* sat, a *saját* és *tulajdon* szók: *saját magam, tulajdon magam*.

A *tulajdon* nagyon régi gyökeres nemzetség, még ugor atyafiság *); a *saját* ifjú süheder hozzá képest, természetesen a vízőzön előtti rendes életkor értelmében; Molnár A. szótárában már megvan: *saját*: proprius. A *saját* mégis eredetileg tán nem is sajátunk; én legalább keresztlevelét nem olvastam. Ámde ez a gyanús individuum támasztékra, hogy úgy mondjam, mankóra szorul: névmásra (*saját magam*), főnévre (*saját házam*), vagy ragokra és csak segítségükkel állandósul. a melyek őt főnévvé v. határozóvá avatják: *sajátom, sajátod* sat, *sajátul, sajátkép*. A ragok közt is válogat; a birtokragoknak nyújtja az elsőséget; bizonyos ragok közvetlenül nem is függedhetnek hozzá; *hossz, -ig* sat; ezek a birtokragokat k melyek aztán közbenállókul szerepe

De ifjú sühedernek kell-e manl
öregség szorul rája. Kazinczy meg

*) Eredeti jelentése: *'zukommend, zugel'* nyen érthetőleg fejlődhetett az *'eigentum'* jele. Egész magára áll Gregussnál a *tulajdon* az ált nek nyilvános szereplése bizonyos tekintetben k (Jelen írók isk. társ. X. Les femmes savantes

tani szavunkat, de nélküle egy lépést sem tehetett az: „Nekem a sokból terem egy új nyelv, egy önmagamé, egy énnekem saját” (PályEml. 158.).

Azonban az eredet kérdésének megoldását a hivatottabbakra kell bíznom.

A *saját* és *tulajdon* szinonimák. A mit a NSzótár róluk mond, az mind finom megfigyelés gyümölcse; de mintha mindent még sem mondott volna el róluk, s mintha a mit az egyikről mond, azt a másikról csak ismételné. Mit nem mondott hát el?

1. A *saját* és *tulajdon* mint főnév (sajátom, tulajdonom) nem vonatkozhatik mindenféle konkrét birtokra, jelesen személyi birtokra, a jellemzetesség ritka eseteit kivéve.

Példák: Tulajdon önnébe jött (MünchC. 169.). Tulajdoniba jöve (Káldi: Ján. I. 11.). Ez a ház és kert az ő tulajdona. Ez a ház sajátom. Oh vidd el az őzikét, nem kérve is a te sajátod (Garay: Őzike.). Búba merülten csak távolról nézte sajátját (Vör: Zal. X.). A küsebbik leginkább féjtötte, min' síjáttyát (Krizsa: Vadr. 456.).

A birtok tehát valami konkrét dolog, nem személy. Csokonai Dorottyájának tán csak jellemzetesség szempontjából adja ajakára: A férfi megannyi, mint az asszony, látom mért nem jut hát köztük nekem egy sajátom? (NSzót.). A megvetés, a gúny mondatja Antoniusszal Lepidusról: Ne szólj felőle másképen mint sajátról (Vör: JulC.).

Hadd idézzem e helyhez Névy találó magyarázatát: „Lepidus nem mint valami önálló lény tekintendő, hanem mint eszköz, melyet más lény, mint sajátját tetszése szerint használ.” Ez az értelmezés kellő világításba állítja Dorottya *sajátját* is, kívánságának tárgyát.

A következő példákban nem szolgál ilyen célra (a jellemzetesség céljára), azért nem is igazolható az efféle *saját*: Eltökélém magamban... őt (Adélt) sajátommá tenni (KisfK: Három egysz.). Ki érted ég, sajátod (Kisf: Iréne. II.). Meddig kell még így lappangnom, kigyódnom körülted, sajátom körül? (Fáy: MVad. I. 11.)

Szórványosan absztrakt birtokot is jelöl a saját, bár inkább fordulattal helyettesítendő; a nyelvszokás legalább ehhez hajlik.

Példák: A népdíadalom nem léssen sajátunk (Etédi:

MGyász. 60.). Eldobni érte (a leányért) szabadságunk, mely legimádottabb sajátunk (Pet: Mi a szerelem?). Ez a mese Péczeli sajátja = P. invencziója. Bujdosó barátod, kinek szíve (= szeretete) régen s örökre sajátod (Bacsányi 204.).

2. A személyi birtoknak, a személynek mint birtoknak a legtermészetesebb, legigazibb kifejezése a birtokos névmás névelővel vagy e nélkül. Az a hév, mely e kifejezéseket néha átlengi, a szóló helyzetéből fakad, a népmesék szerelmeseinek boldog egyesülését „én a tiéd, te az enyém” szokta jelölni.

Példák: Édes szép szerelmem . . én immár a tiéd vagyok (AGyul: NépK. III. 348). Te az enyém, én ettéd (Pap: Palk. 87.). Enyim vagy nem másé, te asszonyi állat (Kriza: Vadr. 9.). Te az enyém, én a tied, ásó kapa mind a sirig (AranyL. Elfrida.) Te az enyém vagy, én a tied, nekünk áll a világ (Pet.). Tiéd vagyok, szép angyalom. tiéd, és te az enyém vagy mindörökre (Pet: Hol a leány). Esküdj meg, enyém léssz (Arany: ToldiSz. V. 46.). Világszép asszonya, te az enyém lettél (Arany: Budah. V.). Valóban a magyarság virágai: édes enyéim, tieid, övéi (SzD: KSzót. 36.). Jellemző a többes szám használata!

„Édes *mieink*” aligha járatos; „édes *miénk*” van, de ez más árnyalat: Jobb a kevés édes mienk, mint a sok másé Közsm. (Codexbeli alakok: *tenneid*, *önnei*). Édes övéi közt enyhül Toldi gondja. (Toldi Sz. III.). Én a tiéd, enyimek a tieid (Tompá: FalK.). Övéit el nem hagyja (Arany: Itthon.).

A székely nők férjeiket így szólították: Az e n y é m, ez az e n y é m (Kriza: Vadr. 379.).

3. A reflexiv névmás szívesen fogadja társul a *saját* és *tulajdon* szót, hogy erejét növelje, mintegy magamagát fokozza (vö. ipsissimusmet, metipsissimus, metipsimus, même Brachet: Gramm. hist. de la lang. franç. 181.), erejét fokozza és minemű fogatkozását fődözze. A *magamaga*, ez a viszonyragtalan nominativus nem használatos, hanem helyette *ön-maga*, *önnönmaga*, *saját*- v. *tulajdon maga* divatos.

Példák: Hát az urat ki borotválja olyan szép simára? Saját magam (Jókai: A kik kétszer h. I. 62.). Vörösmarty lángesze saját magát haladta tul (Kemény: Tan. II. 367.). Említsük meg e helyen a *magam*-nak e sajátos szinonimáját *személyesen*. A *személyesen* csak bizonyos, korlátolt számú

cselekvéseknél viselheti az alany — leginkább az állam és társadalom *felsőbb* köreiből vett alany — képét oly cselekvéseknél, melyeknek intézését, végrehajtását *má s r a* is bízhatná az ember. Az a más valaki többékevésbé alárendeltje, alsóbb rangú. A király személyesen — a király *m a g a s* nem a vezér, nem a miniszter; a miniszter személyesen s nem az államtitkár; a püspök, érsek személyesen s nem a titkár vagy oldalkanonok sat. Szóval a személyesen arisztokrata színű alak, ki a demokratákkal ritkán áll szóba. Igéi: *megjelenik, meglátogat, fogad* (vkit), *megkér, vezet, szemlét tart* sat. (NyKözl. X. 154.).

Újabb keltű lehet *ismer* ige mellett való szereplése. Ez a cselekvés *másra* hogy is volna bízható? Dugonics még így ír: Azon Grassalkovics Antal, kit én személye szerint is jól ösmértem (Példa beszédek II. 127. jegyz.).

A modern szubtilitás gyümölcse, illetőleg latinismus (vagy nem bánom germanismus): *részemről* (— én, *enmagam*). A *részemről*, úgy látszik, különböztet, *elkülönöz*, a szóban levő cselekvéssel ellentétes cselekvés alanyát emeli ki: *Részemről* (= én) nem irom alá (mások aláírják). *Részemről* elfogadom (mások nem fogadják el). *Részünkről* semmi ellenvetés sincs a dologra nézve (NSzót.). Én *részemről* örizkedem, hogy sértve találjam általa magamat (SzászK: A nők iskolájának bírálata I. 7.). *Részemről* nem azért szólok, mintha találva érezném magamat (uo.).

A kiemelés természetesebb tényezője a *maga* mellett a *sőt* vagy *még*. Példa: Nekünk a forró dél, a szép kelet adóznak leányaikkal, *sőt maga* nem ment hevünktől a hűvös nyugat (Vör: MaróthB. V.).

4. a) A *tulajdon* birtokjelző szuperlativusféle más szóval nyomatékosítja a birtokszót; b) van: *saját apám, anyám, tulajdon anyja*; de *magam atyja* szokatlan. Úgy látszik, mintha az ethikai momentum irányozná a nyelvszokást; a *magam atyja* féle szerkezet a birtokos (gyermek: fiú, leány) képzetére ejtené a súlyt ezekben: 'saját édes apám, tulajdon szüleim' a birtok. a *saját, tulajdon* által is nyomósítva emelkedik ki; másfelül a *saját*, különösen a *tulajdon* az állítmányige vonzataként tűnik föl, a mely valami *m e g l e p ő t* mond, főleg a szülő és gyermek, nő és férj közti viszonyról (vö. Szerették szülei; de: Tulajdon szülei vannak ellene).

Példák: a) Magam tulajdon kezemmel küldöttem tiz pogányt Mohamedhez (Csok: Gerson I. 5.). Verseidet tulajdon kezemmel tisztázom le (Kaz: LevBerzs.). Tulajdon karjaim elfogták Tivadart (Czucz: ArGy. III.). Szegény magyar! tulajdon vérebe vert csapat (Vör: A sors és magyar.). Én hirdessem-e tulajdon ajkaimmal önhibám? (Győry: Közönyt köz. III. 9.).

A *min-*, *minnen* házunkféle szerkezet inkább a gramatikában és irodalomban szerepel mint az élő nyelvben. Tény, hogy a *saját* és *tulajdon* mind nagyobb tért foglal el tőle. Vö. meggyőzte őket Daniel önön szájokból (BécsiC. 173.). Vörösmarty a klasszikai iskolát saját versformája pánczé-lában verte meg (Gyulai: Vör. é. 162.).

b) Tulajdon neje sem ismert rá (Erdélyi: Pályák és Pálm. 402). Feleségül fogja venni tulajdon anyját (Beöthy: A trag. 482). Igazabb löszök én hozzád. mint tulajdon édes anyád (Krizsa: Vadr. 76.). Hidd el nékem jobb leszek én hozzád mint tulajdon édes apád s anyád (AGyul: Népk. I. 198.).

Ritkább szerkezet a magára álló *tulajdon*, mikor a birtokos jelölése egészen elmarad.

Példák: Legjobb a víz tulajdon forrásában (Dug: Példb. II. 24.). Tulajdon konyha jobb a más palotájánál (uo. II. 26.). Áldjad Istent, hanem óvakodj, a mivel ő álda meg, saját érdemül róni fel. (Arany: Domokos napra).

A *tulajdon*-nak birtokjelző értéke is megszűnik s mint mutató névmásféle vagy ennek nyomatékosítója (*tulajdon az*, *tulajdon önmagok*) majd az azonosságot emeli ki (= egészen az, épen az), ha egy tárgyról van szó, majd csak a hasonlóságot (= egész olyan), ha kettőről.

Azonosságjelző *tulajdon*: Tulajdon ezt a rózsát láttam kebelén (Csopey: Turg: Költ. 32.). Egy lyukas tallért felismert; tulajdon az a pénz, melyet küldött a Máriának (Miksz: A jó pal. 99.). Ez a tulajdon koponya Yorick koponyája volt (Arany: Haml. V. 1.). E szónoklatot Orondates perzsiai nyelven tartotta, melyet úgy tudott, mintha tulajdon persepilisbeli lett volna (Beöthy: BSzeml. 1887. 178.).

Hasonlóságjelző *tulajdon*: Végre jön egy ötödik alak tulajdon Károly császárnak öltözve (Jókai: A magy. nép hum.). A hasonlóságjelző *tulajdon*-nak nálánál használatosb szinonimái: *szakasztott mása*, *szakasztott olyan* sat. (Lehr

Toldi 240). Az, kihez valakit hasonlítottunk, konkrét lény. Nem egészen szabatos tehát Beöthynél: (Fogarasi) Szerencsétlen hugát szakasztott azzal a fénnel igéri eltemettetni mint a nagy török császár (Magyball. 41.).

5. A kettőzött *magá* (magamaga) nem használatos. E fogytározásért nemcsak a *saját* és *tulajdon* adnak kárpótlást, hanem és főképp azok a változatos jelzők, melyek eléje járulnak. Minő színpompa! A magyarságnak valóban üde virágai ezek: *édes magam*, *jó magad*, *tetszelős magad*, *szép magad*, *népszerű magad*, *csintalan maga*, *szegény magunk*, *rút maga* sat.

Nyilván a gondolatnak egész tartalma befoly a *magam* jelzőjére. Példa: átalok nagyobb és nehezebb feladás megfejtendő, mint szegény magunk által (Erd: Pály. 154.). Világos, hogy itt az ellentét — a művészek és nem-művészek közti — szolgáltatja, választatja meg a *szegény* jelzőt.

A többé-kevésbbé mély értelmi megindulás e szólásainak körében természetesen az *ethikai momentum* az uralkodó elv, mely általán az ellentétre (*jó* és *rossz*, *szép* és *rút* s árnyalataikra) építi rendszerét; ezért van, hogy a *magam* egy-egy jelzőjének ellentétes párja is divatos. Ez a magas brachilogia nemcsak személyt jelöl vagy jellemez, hanem plasztikusan állapotot, helyzetet (a szóban levőét, sőt a beszélőét) is fest; vagyis pl. *bús magam* annyi mint: egyedüllétem bússá tesz v. bűm elrekeszt a világtól (vö. Magányos pályán búsan bujdosom Pet: Karácsonkor); *tetszelős magad* annyi mint: kellemeid megigéztek, tetszel nekem sat.

Mondtuk, hogy az ellentét viszonya állapítható meg a *magam* jelzői közt. Ime a példák:

a) Emlékszem teszetős magadra (Lehr: Toldi. 73.). Szép magad (uo.). Ott a parton andalogva fenn áll szebb maga (Vör. I. 19.). Úr magát (Lehr: Toldi. 73.). Népszerű magad (Gyulai: Költ. 275.). Egész magát (Beöthy: A trag. 242.). Egész bennem (Cseng: MSzón. Deák F.). Édes magunké, közös mindnyájunké. Boldog egymáséi (Kardos: PhilK. 1885. 604.). Édes ketten (Gyulai: Költ. 178.). Boldog ketten, elfeledten (AranyL: Elfrida.).

b) Szerelmét rút magával a királynő megvetette (Tomba: Regék. 55.). csintalan maga (Erődi: Mikes. 136.). Gonosz magán (Lehr: Toldi 73.). Rettentő magát (Beöthy: A trag.

242.). Szegény magam, csekély magam (Nyr. XVI. 29.). Gyenge magára (Beöthy: A trag. 580.). Árva magamat. Átkos egymagad (Lehr: Toldi. 73.). Önnön bús magába (uo.). Bús magára (Garay: Frang. VI.).

6. Végre a *maga* egymagára oly árnyalat kifejezésére is alkalmas, melyre mind *saját*, mind *tulajdon* képtelenek. Fő. neve a b s z t r a k t u m, melynek jellemző a névelő használata.

Példák: A pipis maga a vidorság, az örök szeszély (Tompai. III. 11.). Fiam a becsület maga (Fáy: MVad. II. 5.). A nők az élet szépe maga (Toldy: Irod. besz. II. 231.).

E körben a maga annyi mint: megtestesült. A *magam*-nak 'test' etimonja tehát nem pusztán fikció (votj. *mugor*, cser. *mogur*, MUSzót. 597.).

A szerves test fogalmának fővonása, hogy él, eleven. Az absztrakció azonban (a vidorság, szép, bánat) vonatkozásában légies, testetlen; a z o n o s í t á s á b a n valami konkrétummal mintegy élet költözik beléje, alakot nyer. Világos, hogy a *magam* (test) etimonjából szakad ki az 'élő, eleven' jelző — a testesítés, a személyesítés eszközzésére, jelölésére. Az élő, eleven annyi mint: megtestesült (testes lény, majd a fogalom megszorításával: ember).

Példák: a) A boldogságos szűz, mint élő szent malaszt mosolyg az érkezőre (Garay: BosnyZs.). Ő maga az inség élő képe — megtestesült inség (Gyulai: Költ. 22.). Élő bánat lett a hű lány (uo. 150.). Élő szenvedés (Pet; Költői ábránd volt). A háladatlanúság eleven példája az ember (Péczei: Mesék XIV.).

b) 'Élettelen' konkrétum mellett is előfordul: Élő tilalomfa (Arany: Toldi I.). Im élő emlék vagyok én (Vör: Mikes búja.).

c) *Isten* és *ördög* előtti szereplése: 'élő isten, eleven ördög' még magyarázatot kíván. Neki merne menni az eleven ördögnek (Dug: Példb. I. 99.).

A *maga*, 'megtestesült' jelentése csak a nominativusra szorítkozik; viszonyszóval álló főnév mellett a *maga* átengedi helyét az *élő*-nek vagy éppen a *megtestesült*-nek; pl. Az égre se testesült erényre, ezen legyilkolt szentre esküszöm (Garay: Országj. III. 4.).

MAGYAR ELEMEEK AZ OLÁH NYELVBEN.

ales: 1) insidieusement, de guetapens; 2) embûche, piège (Hasd: Etym.): nachstellung, lauern, lauer, hinterhalt (Iszer: Wörthb.): subsessa, insidiae: *les*, lesés (LexB.). Első jelentésében már 1646-ban kerül elő a moldvai „Pravilaban”: „Úela ée: va zăloza kasa la omă uăigătorju, pentru să se pue a les akolo, acesta să va certa ka si ună uăigătorju: Azt, a ki házat gyilkos embernek átengedi, hogy *lesben* álljon ott, csak úgy büntetik mint a gyilkost“ (172.). Hasdeu is azt írja e szóról, hogy: „az *a*: ad prepositióból és a magy *les*-ből“ van alkotva.

alesuesk: dresser des embûches, tendre des pièges (Hasd: Etym.): belauschen, aufpassen, nachstellen, lauern (Iszer: Wörthb.): insidior, insidias tendo, pono, in fraudem duco: *les*, leselkedik (LexB.). Az 1648-iki „Biblia“ egy helyén ezt olvashatjuk: „Jarē tu nuǝ krede pre ej, kălū alesuesku dentru ej bărbac maj mulc de patru zeé: Te pedig ne higý nekik, mert több mint negyven férfi közülük *lesi* ötet (Sbier: VorC. 53.). Fariseji tare êncepurē aj sta luj ênprotivē, si al êndemnă pre elū de multe să grăjaskē; alesuindulū si êerkândū să vinjaze éeva de ên gura luj, ka sāl părăskē: A farizeusok nagyon kezdtek ellene lenni s ösztökölni őt, hogy sokat beszéljen; *lesvé*n s iparkodván valamit kivádaszni szájából, hogy bepörölhessék (Cip: Anal. 91.). Tocz numaj en potrive me topeszk si me alleşujeszsk: Mindnyájan csak ellenem törnek és leselkednek rám“ (Dos: Psalt. Bev. 42.).

A protheticus *a* nélkül tisztán a magy. *les*: insidior szónak mását több irónál megtaláljuk, pl.: „Ka leū ên ogradē askunsū leşujaşte: Mint az oroszlány a kertben lopva leselkedik“ (Dos: Psalt. 33.) I. *lesuesk* alatt.

Képzései: **alesuire**: nachstellung, lauern, belauschung (Iszer: Wörthb.): insidiatio, structio insidiarum: lesés, leselkedés (LexB.); **alesuitorj**: nachsteller, lauerer (Iszer: Wörthb.): insidiator: ólálkodó (LexB.). A budai szótár ezt a világosan magyar szót is latin eredetűnek tartja: „a lat. *ad et lacio, lexi, lectum*; *x* mutata in *s* more solito.“ (vö. Cih: Dict. II. 476.).

alevès: piquettemauvais vin (Hasd: Etym.): piquette.

jus, potage (Cih: Dict. II. 476.): *leves*. Csak itt-ott hallható az oláhságban.

aljan: 1) *contrariété, adversité, envie*; 2) *mélancolie* (Hasd: Etym.): *groll* (Iszer: Wörtb.): *simultas, odium occultum*: fenekedés, alattomban való gyűlölség (LexB.).

Minden egyéb megjegyzés nélkül engedjük magát Hasdeut beszélni: „Első jelentésében a régi emlékekben szerepel leginkább ilyen szerkezetben, *en aljan ul kujva: pour contrarier quelcun'*, teljesen megfelelően a magy. *ellen*-nek: *contre*; *ellene* lenni: *être contraire*; *ellenére* sat. szavaknak; második jelentésében az élő beszéd őrizte meg. Nagyon meggyökerezett szó, kivált a népköltészetben. Semmi köze az ószláv *alinū* (Cihac) határozóhoz, sem a latin *alienus*-hoz (LexB.).“ Lejebb pedig: „*Aljan* sokkalta szebb mint az új csinálmányú *melankolia* s meg is fog maradni a nyelvben, még inkább mint költői terminus az elvontabb, de kevesebb erejű szinonimája mellett: *inimă-albastră*: komor szlv.“

Ez világosan, érthetően van mondva. *Aljan* magyar eredetű; hiába iparkodik azt Cihac az ószl. *alinū*: *insidiosus*, úszl. *jalen*: *neidisch*, *jal*: *neid* szavakkal kapcsolatba hozni. Hasdeu jól látta, hogy az oláh nyelvbe nem kerülhetett a szláv-ból, mert az ószl. *alinū*, mely egyedül lehetne példaképe, a hangtörvények alapján mindenesetre *alin* maradt vagy legfőlebb talán *arin*-ná változott volna (vö. *vécin*: szomszéd; *rozmarin*; *gäinä*: tyúk). Nem lehet visszavetni a LexB. *alienus*-ára se, mert ezt a kombinációt is ugyancsak a hangtörvények ellenzik. A latin eredetű szókban ugyanis egy magánhangzóra következő *lia*-, *lie*-, *lio*- hangcsoportbeli *l* állandóan megjésül, pl. *filius*: *fiū*; *folium*: *foj*; *mulier*: *mujere*; *despoliare*: *despoja* sat. Végül pedig magyar kölcsönvétel azért, mert nemcsak az eredeti *ellen*, hanem egyéb magyar képzései is bejutottak az oláh nyelvbe. (L. alább.)

Legerősebben tartotta és tartja még manapság is magát az a vélemény, hogy *aljan* latin eredetű; s ez alapon az irodalom legnagyobb része a jelenben is állandóan *alicnū*-nak írja a szót. Pedig mind azok, a kik latin eredetűnek vallják és hirdetik, nem a miként kellene tulajdonképen, *ajen*- vagy *ajan*-, hanem kivétel nélkül *aljan*-nak ejtik.

A szó első ízben az oláh nyelv legrégibb nyelvémlékében, a voroneczi codexben, tehát a XVI. század első felében

olvasható: „Inprotiva nūmelūj lū Isusu Nazareninūlū mūlte ēntr' alēnu se fakū: [et ego quidem existimaveram] me adversus nomen Jesu Nazareni debere multa contraria agere (Sbier: VorC. 75. 84. 100. 101.). Egy 1566-ban írt Bibliában: Voju ěntorěe faca mja ěn aljanul vostru: Obfirmabo faciem meam in vos (Hasd: CuvB. I. 8. 10. 12. II. 401.). Āmeñi grešěrā ěn aljanul domnuluj: Az emberek vétkeztek az isten ellen (Pal. 35. 41. 54. Cip: Anal. 117. 120.). Multe lukrurj fakurā ěn aljanulŭ skripturij svte: Sok mindenfélét cselekedtek a szent írás ellen“ (Bar: CatCal. 7. 16. 55. 73. 74. 75. 76. 77. 120.).

Vizsgáljuk most, miután láttuk e néhány példából is, hogy a régi nyelvben a szó nagyon el volt terjedve, azokat a vidékeket, a hol manapság is él. Kutatásunk eredménye az lesz, hogy a merre csak laknak oláhok, mindenfelé ismerik. Kezdjük meg utunkat mindjárt itthon s haladjunk egyre kelet felé. Magyarországon mindenütt halljuk, még képzéseit is; Erdélyben szintén: „Ne-om pune din aljanul okilor: Szemközti fogunk ülni (Hátszeg. Trib. 1887. 1/3.). Kukul kěntā 'n poenică, měndra plěnze 'n dumbrăvică; nu plěnze de-aljanul meŭ, ěi plěnze de-aljanul său: Szól a kakuk künn a réten, sír a rózsám a berekben; nem az én hibám miatt sír, hanem az ő hibája miatt“ (Naszód környéke. GazT. 1886. 152.). Ha átlépjük a határt, Romániában szintén megüti füleinket az *aljan* szó: „Spune, majkā, ěe te dăre, kā moj faěe vrăzětăre, de aljan să te deskěnt, să kalě vesăl pă păměnt: Mondd meg anyám mi a bajod, javasasszonnyá válok, hogy bánat ellen rád olvassak, hogy örömmel járj a földön (Hasd: Etym.); vagy főntebb Bukovinában: Inima mja mult oftjază de aljan: Az én szívem sokat sóhajt búbánattól (uo.); Beszarábiában: Ši să staŭ, să m'odihnesk, să plěng i să mă zelesk de aljanul vjecej mele: Hadd álljak meg, hadd pihenjek, hadd könyezzek, hadd bánkodjam életemnek bánattal“ (uo.).

Ime ez idézetekből kitetszik, hogy használí köre a szónak elterjed az összes Dunán inneni oláhságra.

aljanus: inimicus. Az 1670-iki szótár még a tiszta magyar alakot ellenes őrizte meg így: *alenish:* inimicus. MA. 1697-ki fordításában: „Domnul en pofta a' allenisi-lor nul va da: az úr nem fogja őt elleneseinek kezébe

adni (Dos: Psalt. 41.). Allenisi mjej mine szidujeszk si perirem vojesz: Elleneseim szidnak engem és vesztemet akarják (uo. 42.). Să vej tâlni ênnainte boul, sau asinul rătécîtu ală aljaneşuluj tău, mănêil akasê luj: Ha találkozol ellenesed eltévedt ökrével vagy szamarával, hajtsd vissza haza (Cip: Anal. 72. 1582. év). Sămênca ta birujaskê porcile aljaneşiloru săj: A te maradékid bírják elleneseiknek kapuit" (Pal. 70. 61. 38.).

alensig: inimicus: *ellenség* (1670. b. szótár). „Domnul mănija sa o au êncîns ên aljanul mjeu şi mau pus pre mine luj alensug: Az úr haragra gerjedd ellenem és ellenséggévé tett engem" (Cip: Anal. 117. 1683. év).

alenzujeszk: contradico: *ellenes* (1670. szótár); **alenzuitură** (oláh képzés): contradictio: *ellenkezés* (uo.).

alkam: ruse, piège, guet-apens, savoir-faire (Hasd: Etym.): geheimnisz, heimlichkeit, kunstgriff, vorthail (Iszer: Wörthb.): arcanum, mysterium, res occulta, ars, techna: titok fortély (LexB.). E szót némelyek a török-tatárból, mások a szlávból származtatták; a budai szótár pedig, már a minő az ő szokása, minden áron a lat. *arcanum*-ra iparkodik visszavezetni.

Itt is tartózkodom a czáfolástól s átengedem a szót Hasdeunak: „*Alkam* se nem török, se nem szláv. Távol esik a lat. „arcanum“-tól is, a melynek oláhul csak egy *arkên* vagy *arkêm*, *arkäu* alak felelne meg, de soha *alkam*. Értelmére és külsejére teljesen a magy. *alkalom*“ (Etym.).

A szóval háromszor találkozunk Coresinek „Omilar“ (1580.). című művében: „Ne kinuimă ên alkamurile vrăzmaşuluj: Kinlódunk ellenségünk fortélyaiiban (quater. XI. 3. l. quat. XVI. 14. l. quat. XXVI. 1. l.).

A régiség tanúsága szerint tehát Hasdeunak teljesen igaza van; ezt a bizonyítékot tetézi még az is, hogy az irodalom alig ismeri az *alkam* szót s hogy csak az erdélyi oláh-ság nyelvében járatos. Az oláh szónak példaképe azonban nem, miként Hasdeu véli, az *alkalom*, hanem régiebb *alkalm*, *alkam* alakja.

Az *-alm*, *-elm* képző, kivált a régi magyar nyelvben, hanyag kiejtés következtében többször fordul elő *-am*, *-em* alakban is, mint: „Ő felemetől megyettec az ôrizôc (MünchC. 70.). Feelemnekwl my ellensegewknek kezeebewl meg zaba-

dooltak (FestC. 270.). Tuúgad batron hogy az zeremnec tűze langa gyoyta (NagyszC. 44.).“ De magának a kérdésbeli *alkalm* szónak is megtaláljuk rövidültebb *alkam* formáját: „Semmi-keppen ennel *alkomasb* hasonlatos meltosaggal való zereből nem lön (NagyszC. 27.). Aban *alkomas* lo lezen (LevT. 87.).“ Sőt a göcseji és őrségi tájszólás ma is állandóan *ákomas*-t mond *alkalmas* helyett, pl.: „Etörtő rajt a bottyát, pedig a k o m a s nagy vót ám. Hun van a János bácsi? A k o m a s i n t a düllübe van“ (Nyr. XII. 281. és XIII. 212.).

Még a jelentésbeli különbség kiegyenlítésével kell beszámolnunk. Hogy a ,valamire alkalmas‘ ember egyszersmind ,ügyes‘ is, az nyilvánvaló dolog; az ügyesség pedig ,okosság‘nak, ildomoságnak‘ kifolyása. Az alkalmasból tehát az ildomosra, furfangosra való átmenet egyszerű és természetes. E jelentésárnyalatban már használja is egyik-másik régi magyar író az *alkalmas* szót. „A l k a l m a s eszeség volna, ha ki azt vitatná; hogy a Papoknak teljes életekben csak egyszer szabad sacramentomot szolgáltatni (Pázm: Kal. 884.). Chac hogy a l k a l m a t o s a n (circumspecte) es ritkan legyen az halgatoknak állapotokhoz kepest“ (Mon: SzSegits. 40.).

M á t y á s Flórián ,Magyar nyelvtörténeti szótár-kisérlet‘ című munkájában egy kéziratbeli szótárból föl is említi az *alkalmas* szónak ,habilis‘ jelentését.

alkätuesk: créer, produire, former; composer, arranger (Hasd: Etym.): zusammensetzen, fügen, bauen (Iszer: Wörthb.): compono, struo, construo, coalescere facio: *alkot*, egyberendel (LexB.). Coresi ,Omilar‘ című művében (1580.): „Jaste kāmileej maj lesne preēn urekile akuluj a se alükätui, dekätü bogatulü a se späsi: Könnyebb a tevének a tū fokán át b u j n i a (szó szerint: át a l k o t n i magát), mint a gazdagnak üdvözülnie (quatern. XXXI. 7. 1.). Egy XVII. századbéli prédikációban. Ku adevärü sä krjadec kä pre noj Domnul ne-au a l k ä t u i t ü: Igazán higgyétek el, hogy bennünket az ú r a l k o t o t t. Nimik asa miskätorju ši la éele maj ēnpetrite inimj, de kët o Poezie bine a l k ä t u i t ä: Semmi se lelkesítőbb s még a legelfásultabb sziveknél is mint egy jól a l k o t o t t vers (Cip: Arch. 615. 617.). Dare limbä Lätinaskä nu j a l k ä t u i t ä din grečaskä?: Hát a latin nyelv nem a görög-ből van a l k o t v a? (S. T. 73.). Alexandri ,Rămäsagul‘ című szindarabjában: Spiritul femeesk este a l k ä t u i t de trej pärc din Jad ši una din Raj: Az asszony lelke három

rész pokolból s egy rész mennyországból van alkotva" (Hasd: Etym.).

Már Cihac (Dict. II. 475.) és Hunfalvy (Nyelvt. Közl. XIV. 438.) is kimutatta e szónak magyarságát. Maga Hasdeu is így nyilatkozik róla: „a szó kétségtelenül egyenesen a magyarból ered" (Etym.). A LexB. mint rendesen, nem akar engedni semmit latinságából: „Ital. antiqu. *quotare*: componere, ordinare." Az Etym. szerkesztőjét is elcsábította e származtatás s noha bevallja, mint föntebb láttuk, hogy a szó „egyenesen a magyarból ered", mégis kinyilatkoztatja, hogy: „a budai szótár ajánlotta származtatás nagyon ingeniosus s van is valami valószínűség benne."

alküzuesk: *alkuszik*. Bihar megyében hallható.

altal: *által*: per. Bihar és Arad megyében s Kolozs megye nyugoti részein hallottam. Sokkal érdekesebb e szónak másik változata, melyet maga Hasdeu sem ismer s a melyet eleddig egy oláh szótárban se találtam megemlítve, t. i. az *altan*. Ez az alak mondhatnám az összes magyarországi oláhság nyelvében él — hogy használják-e a Kárpátokon túl is, nem tudom — pl. „Haj sä notäm Muräšu *altan*: Gyere ússzuk *által* a Marost; vagy: Dufe *altan* la vecinu ši spuñej sä vinä pä sarä *altan* la noj: Ereggy *által* a szomszédhoz s mond meg neki, hogy jöjjön el estére *által* hozzánk."

A mint ez idézetekből látható, e szónak alkalmazása a magy. *által* névutójával teljesen egybevág, úgy hogy e tekintetben alig lehet kétségünk egybetartozásukra nézve. Némi nehézséget csupán a vég *n* hang okozna; de hogy *l:n* hangváltozás nem lehetetlen az oláhban, kitűnik a következő adatokból: (ad)simi/-: (a)semen(ja); pauci/-: pucën; fułigine: fuzinzine.

altoesc. (l. ultuesk alatt.)

ambitus: subdiale, ambitus: folyosó, tornác: gang (LexB.). Általánosan tudva van, hogy az új latin nyelvekben *-us*, *-um* sat. végzetek nem maradtak meg; a magyar nyelv azonban latin kölcsönvételeiben megtartja a nominativus teljes alakját, pl. czédrus, plébános, nótáros sat. Az oláh *ambitus* szóban mást mint magyar átvételt nem lehet látnunk.

amiruesk. (l. miruesk.)

amistuesk. (l. mistuesk.)

anglus: *anglus*. „*Ń a m u r j de kătră supus, karji limba lor au mestekat ku ăea taliańaskă, prekum sěnt spani, francuzi, a n g l u ń i*: Nyugoti népek, kik nyelvüket olasszal keverték, mint a spanyolok, francziák, *á n g l u s o k . . .* (S. T. 25. 117. 159. 167.). Numis *ě n b i z u i t or ăitesc Vallesi tote slove latińest pre kum le grăesk i A n g l u ń i*, au amintrela: Nem vagyok biztos (benne), vajjon a vallesziek úgy olvassák-e mind a latin betűket, mint az *á n g l u s o k*, vagy másképen?“ (uo. 171.).

aprobăluesk: *aprobălu*. Magyar eredetét világosan mutatja az *-l* képző. A szó soha se volt a mindennapi beszéd sajátja; egyetlen egy hely van csupán, a hol találkoztam vele. Egy 1814. nov. 1-én keltezett levélben *M o g a Vazul* szebeni püspök *M a j o r* Péterhez ír egy panaszos levelet, hogy nem akarják venni azokat a könyveket, melyeket *M a j o r* küldött neki s hogy mindenképen ócsárolják, de „*kare eu tâte nu le a p r o b ă l u e s k*: A melyeket én mind nem a p r o b ă l o k“ (Cip: Arch. 519.).

aprod: *preux, huissier* (Cih: Dict. II. 476.): *aprod*. *M a x a* Mihály 1620-ban írt krónikájában: „*Tokmi de venija a p r o z i dela Foka dej spuńa nekredinca kătră ănpăratul*: Kivitte, hogy jöttek Fokastól *á p r ó d o k*, a kik a császár iránti hűtenségről tudósították őt“ (Hasd: Cuv. I. 392.). Vö. Nyelvt. Közl. XIV. 438.

arak: *árook* (Mal: Szót. 49.).

arhivarăş: *arhivăros*. Ugyancsak *Moga V.* szebeni püspök levelében: „*Ńam pus a ălea să stea ăn arhiv, fiind kă alt lok nam avut, A r c h i v a r ă ń i kari am avut sub a ăstă vreme ăau luat ăi dăńi maj ales b a j u l, kare au prebe ăit*: Eltettem azokat a dolgokat a levéltárba, minthogy más helyem nem volt, akkori levéltárosaim magukra vállalták a nehézséget, mely vele járt“ (Cip: Arch. 519.).

arkuş: *árkus*-papiros (Mal: Szót. 49.). Arad és Bihar megyében itt-ott hallható.

arpăkaş: *gruau d'orge, orge perlé, mondé* (Cih: Dict. II. 476.): *árpakăsa*. Arad megyében így is hallottam: *hărpăkas*.

arsău: *bèche* (Cih: Dict. II. 476.): *grabscheit, spate* (Baré: Wörtb. *) : *ásó* (Mal: Szót. 49.). Az oláhon kívül meg-

*) Sab. Pop. Barciană: romanisch-deutsches Wörterbuch. Hermanstadt. 1868.

van e szó az újszlovénben és szerbben: *ašov* és *aršov* (Cih.) s a ruténben: *aršuv*.

asztalus: *asztalos*. A bánati s a némettség tőzsomszédságában lakó oláhok kivételével, a kik *tišlär*-t mondanak, majdnem mindenfelé ez járja: *asztalus*.

Az e század elején elhunyt Klein Sámuel budai revizor kéziratban lévő törekedés „latin-oláh-magyar-német” szótárában az *arcularius* szót így találjuk magyarázva: „fäkatorju de läz, *asztalus*: láda tsináló, *asztalos*: der allerhand kleine kitschen macht.” (Cip: Arch. 278.). Kivüle egyetlen egy szótárban se bukkantam rá a kérdésbeli szóra.

ALEXICS GYÖRGY.

EGY ÚJ MAGYAR HANGRENDSZER.

Voltaképen nem is egészen új, hanem inkább elavult nézetek, főleresztve itt-ott egy-egy bizarr új ötlettel. Így jellemezhetjük Finály Henriknek „A magyar nyelv hangrendszeré” című értekezését (Az Erd. Múzeum-Egylet bölc., nyelv- és tört. szak. Kiadványai IV. kötetében). Egyúttal őszinte sajnálatunknak kell kifejezést adnunk, hogy a szerző ilyen helyreüthetetlen csorbát ejtett eddigi jól megérdemlett tudományos hírnevén. Nem fogadhatjuk el mentségül, a mit előszavában mond egész munkájára vonatkozólag, melynek külön közölt részlete ez a rövid hangtan. „Valamint, úgymond, a ragozás, mondatfűzés és szórend tárgyalásában se terjeszkedtem ki sem a tájszólások és különböző nyelvjárások bármilyen érdekes sajátosságaira és furcsaságaira, sem a történelmi fejlődés változó mozzanataira, hanem igyekeztem a jelenleg dívó nyelv tényeit oly híven és tárgyiasan megállapítani, a hogy csak birtam; éppen úgy tettem a hangrendszer fejtegetésében is.” — Csakhogy a szerző nem csak az egyes tényeket akarta megállapítani, hanem összefüggésüket és egymáshoz való viszonyukat is kimutatni. „kimutatni a jelenleg dívó mívelt társadalmi és irodalmi nyelv rendszerét.” Azt hiszi tehát, hogy kimutathatja a rendszert a jelen állapotáig fejlődött nyelvben, a nélkül hogy magát a fejlődést, a nyelvnek történetét ismerné és tekintetbe venné. (Mégis praktizálja itt-ott a nyelvtörténetet, de fejből, nem pedig ócska könyvekből. Pl. a 20. lapon tudni véli, hogy *fenn*, *lenn* „elváltak ezekből: *fent*, *lent*.” Szó sincs róla.) Ez olyan sarkalatos tévedés, melyre mai napság nem kell már vesztegetnünk a szót, s melyért a szerző méltán lakol evvel a rendszertelen rendszerrel.

De még több mulasztást is vethetünk szemére. Ő nem-

csak a történelmi fejlődést s a nyelvjárások sajátosságait megelőzi, hanem ignorálja a hangtannak alapvető elméletét is, az általános fonétikát. Pedig ez olyan tudomány, mely nélkül ma már nyelvészkedni nem lehet, s melynek főbb megállapodásait vagy el kell fogadnia, vagy meg kell czáfolnia mindenkinek, a ki valamely nyelvnek hangtanához tudományosan akar hozzászólni. Szerzőnk vagy nem ismeri a fonétika jelenlegi állását, vagy ha olvasott róla újabb munkát, azon tudósok közé tartozik, kikről előszavában ő maga szól imígyen: „Éppen a tudósok értik félre egymást a legtöbb esetben. A veszedelem az, hogy egyik se figyel arra, a mit a másik valósággal mond“.

Tehát se nyelvtörténet, se nyelvjárások, se fonétika! Uram s én istenem, miféle „hangrendszer“ kerekedhetik ebből?

Hely- és időpazarlás volna elemezni és czáfolgatni azokat a tévedéseket, melyeknek czáfolatát a szerző s az olvasó megtalálja akármelyik tudományos fonetikában. (Van már ilyen magyar is, Balassa Józsefé, mely tájékoztatja az olvasót a külföldi irodalomban is.) Az ilyen sarkalatos tévedésekből csak szem elé tesszük a riktóbbakat.

A 4. lapon a magánhangzók képzését (kiejtését) úgy írja le, mintha az ajak alakja volna köztük az egyetlen megkülönböztető tényező. Az első hangnál, az *a*-nál, említi ugyan, hogy a nyelvet leszorítjuk a szájüreg alsó részére, de mint-hogy a többi hangnál erre nézve semmit sem említ, úgy tűnik föl a dolog, mintha a nyelv helyzete változatlan ugyanaz maradna az *o*, *u*, sőt *e*, *é*, *i* hangoknál is! (Emezeknél az ajak alakja annyira mellékes, hogy egész tisztán kiejthetjük mind a hármat egyazon ajaknyílással. Ha pedig az ajakállásra alapítjuk a hangoknak fő fölosztását, nagyon bajos megérteni, miért tartozik az *ö*, *ü* a magas hangok közé, holott szakasztott olyan ajakkal ejtjük őket, mint az *o*, *u*-t!)

13. l. „Az *e* *ö* *ü* hangzókat kiejtő szájnyílás nem oly határozott idomu, mint a többi hangzóké. Az *é* *i* kiejtését sokkal könnyebb eltalálni, mivel e hangzók végletek.“

15. l. „Hosszu hangzó helyére soha se áll rövid. A hol ez látszólag [meg-]történik, voltaképpen csak helyre áll az eredeti rövid hangzó, mivel megszűnt az az ok, a mely megnyújtását eleidézte.“ — Pl. az *ulca*, *elmént* ezzé lett: *úcca*, *émént*; oka, hogy *l* lassanként átengedte a maga móráját a hangzónak. Már most, ha a szegedi ember *uccdt* mond s a göcseji azt hogy *émént*, — a rövid hangzót tán azért ejtik, hogy megszűnt a nyújtás oka?!

Uo. „A hol egy rövid hangzó látszólag elesik, ez a hangzó nem is volt szerves alkatrésze az illető szónak, hanem csak egy mássalhangzótorlódás kiejthetésére szolgáló segédhang.“ — Pl. mikor a szláv *ulica*, *palica*, *malina* szókból *ulcca*, *pálcca*, *málna* lett? vagy mikor az *aluszik*, *feküszik* alakokból

alszik fekszik lett? (A szerző persze e két szabály fölállításakor csupán a *madár madar* és *díom díom*-féle tőket tartotta szem előtt; de éppen ez a hiba!)

Uo. „Ha egybetalálkozó két hangzó közül az egyik hosszú, a másik rövid, a megelőző hosszú hangzóba belevész a következő rövid.” — Pl. *ruhám, ruháid, az ő gondjaviselői, ditrói?*

A 16. lapon azt tanítja, hogy egytagú szók rövid hangzója megnyúlik, „ha nem következik utána oly mássalhangzó, a mely a hangsúllyal kiejtendő szótag rövid hangzóját kelően megerősíti”; azért van szerinte *kel, mer, men, kez* h. *kél, mér, mén, kéz*: „holott *kap, csak, lép* sat. nem változik,” nyilván mert a *p, k* kelően megerősíti az *a, e*-t. Tehát a hangsúlyos szótag hangzójának erősítésre van szüksége, s az *l, r, n, z* nem elég erősítés! Ámbátor a *sze, ver, ken, gaz* szókban elég; sőt a *ma, ha, te, ki, Buda, eke* szókban semmi mássalhangzó sem következik, még sem mondjuk: *má, há, té, ké, Búdd, éké!* — Egyébiránt itt azt is látjuk, hogy bizony egy kis nyelvtörténet nem árt a nyelvésznek. A mai nyelvből nem lehet eldönteni, *ad-e* a régibb alak vagy *ád*; de eldönti a kérdést az a tény, hogy a JordC., ThewrC., Pesti G., sőt még Zvonarics, ilyeneket is írnak: *ádd, ádj, ádja, ádta, ádom*. Sőt Debreczenben s egyebütt még ma is mondják: *ádsz, hágyssz*. Vagy talán az Érdy C. *leelte, leelni, leelhet, leelween, leele* alakjai a mai *lelte, lelni* alakokból vannak megnyújtva? — De hagyjuk abba! A szerző tudakosságot fog szemünkre vetni, ha holmi codexekre hivatkozunk, „a történelmi fejlődés változó és, sajnos, csak nagyon tökélytelenül fenmaradt hullámlásaira és mozzanataira.”

Ha az iménti fejtegetésben a hangsúlyos szótag megnyúlását állítja a szerző, a következő kikezdésben már azt tanítja, hogy a *madar-, fedel*-féle szók végtagját azért nyújtjuk meg (*madár, fedél*), mert súlytalan, „és így a szó[nak] utolsó tagja, kivált ha lágy mássalhangzón végződik,*) támaszt kíván, hogy ne legyen az elnyelés veszélyének kitéve!” A 15. lapon is azt állítja, hogy ezt a nyújtást „a hangsúly kívánja.” Ex oriente lux! Valahány nyelvész csak él Kolozsvártól nyugatra — pedig jócskán vannak — eddig mindnyájan abban a hiedelemben nyugodtak meg, hogy a hangsúlytalanság rövidülést és hangkiesést okoz.

Egyébiránt azt is állítja a szerző (1886-ban!), hogy „a hangsúly következtében fellépő hangzónyújtás inkább a kellemes, jó hangzás, mint valamely szerves alakulás követelménye.”

17. l. „A *lov, sav, köv, lev* helyett szereplő *ló, só, kő, lí*

*) Nem ismeri a szerző a *cserép, faszék, derék*-féle szokat, melyekben „erős” mássalhangzó van? s másrészt az *apa, anya, Buda, eke, kefe*-féleket, melyekben még gyöngye sincs a véghangzó után? S. Zs.

idomokban a *r* nem mássalhangzó, hanem megkeményedett *u*. — Hiszen a *ló*, *só*, *kő*, *lé* idomokban nincs is *r*. Avagy amazok „keményedtek meg” ilyen hangcsoportokból: *lon*, *sau*, *köu* (!), *leu* (!)? Azt gondolja a szerző, bizonyítás nélkül elhisznek ilyen olvasói vagy hallgatói?

A mássalhangzókat a beszélő szervek szerint így osztja föl: „ajakhangok: *v*, *f*, *b*, *p*, *m*; — foghangok: *cs*, *c*, *s*, *sz*, *z*; — nyelvhangok: *d*, *t*, *ty*, *l*, *ly*, *n*, *ny*, *r*; — torokhangok: *j*, *g*, *gy*, *h*, *k*.” — A szerzőnek nem nagy a megfigyelő tehetsége, ha azt nem tudja, hogy *gy*, *ty* úgy viszonylanak egymáshoz, mint *d*, *t*. Aztán meg *d*, *t* csak sokkal inkább foghangok, mint *sz*, *s*.

A légáramlat útja és módja szerint úgy osztja föl a mássalhangzókat (18), hogy az 1. csoportba a spiransok, a 2-ba az explosivák esnek, s a 3-ba az orrhangok. Itt az a nevezetes, hogy az explosivák közé került az *l*, *ly* s az orrhangok közé az *r*! De valóságos csodabogár a 4. csoport, melyet a szerző azzal jellemez, hogy „a légáram a torok összeszorulása következtében már bajosan jut a szájüregbe: *h*, *j*, *g*, *ty*, *k*!” (A fölkiáltó jel csak halványan festi ámulatunkat.) Hát még a szájüregből ki?

Uo. van még egy fölosztás, mely szerint vannak *erős*, *gyenge*, *lágú*, *folyékony* és *elegyült* hangok, és ezt az özönvíz előtti fölosztást tartja a szerző „leglényegesebb”-nek. Megjegyzendő, hogy például a *t* erős, a *ty* lágú (s a *d* gyenge) hang. Továbbá, hogy a *cs* *e* *l* *e* *g* *y* *ü* *l* *t* hang, s a 19. lapon a magyar nyelv a *cs* hangot s a *ts* hangkapcsolatot mégis egyszerűnek tekinti, de azonban mindazonáltal a 18. lapon a *bántsd*, *irtsd* szók „négy” mássalhangzón végződnek, tehát a *ts* már sem elegyült, sem egyszerű, hanem két külön hang.

A 20. lap szerint a *futott* alakban „a személyrag ketős *t-n* végződik.” — Mintha volna ebben személyrag.

Uo. azt állítja, hogy a szóvégi mássalhangzó-kettőztetés „a szótag véghangjának csupán erősítésére való, s többnyire hasonlangu de más jelentésű szó megkülönböztetésére szolgál: *dll* és *ál*, *toll* és *tol*, *fedd* és *fed*” . . . Mintha az ember azt mondaná, hogy a *kór* hosszúsága csak *kor*-tól való megkülönböztetésre való, vagy hogy a *szív* és *mar*t főnevek véghangja csak arra való, hogy a *szi* és *mar* igékkel össze ne zavarjuk sat! — Itt sem ártott volna „különböző nyelvjárások furcsaságait” ismerni, melyek azt bizonyítják, hogy a *toll* e h. van *toln*-, és a „tökélytelenül fenmaradt” nyelvemlékeket, melyek meg arra tanítanak, hogy *fedd* ebből lett: **fegyed*.

Az eddig idézett tételek már az általános nyelvészeti szempontjából hibásak. A szerző tételeinek egy más része — majdem azt mondhatjuk, hogy a többi mind — általános szem-

pontból lehetséges ugyan, de a magyar nyelvre nézve nem áll. Lássunk ezekből is néhány mutatványt.

5. 1. „Világos, hogy *i* és *í* nem különböző két hang, éppen oly kevéssé különbözők *o* és *ó*, *u* és *ú*, *ö* és *ő*, *ü* és *ű*.“ — Nem akarok az *i*, *ó*, *ü* hangokra nézve vitatkozni, mert itt a különbséget csak finomabb megfigyeléssel lehet megállapítani, t. i. hogy a rövid hang széles-ejtésű, a hosszú pedig szűk-ejtésű (vö. Balassa 40. 44 l.). De a magyar *o* és *ó*, *ö* és *ő* közötti különbség annyira érezhető mind a kiejtésben, mind az akusztikai hatásban, hogy észleléséhez se „kiváltságos száj“, se kiváltságos fül nem kell. Itt ugyanis nem csak a nyelv alakjában, hanem az ajakéban is van különbség, mert ajakunk a hosszú *ó*, *ő*-nél határozottan csúcsosabb, szűkebb alakot ölt, úgy hogy ezek az *u*, *ü* hangokhoz közelednek. Ezt Balassa nem vette észre, sem pedig azt, hogy megvan egy magyar vidéken a széles-ejtésű hosszú *o*, *ö* is: legalább Kriza leírásából nagy valószínűséggel következtethetjük, hogy az udvarhelyi székelység „terpedt“ *o*, *ö*-jének ez a hangja (Vadr. 552.): „*mikő, akkő, mindenkő, ecczö', kecczö', mácczö, sokkő, fűrds, ősó.*“ — Négyesi is alkalmazza Nyr. XV. 447—8. mind az *ó*, mind az *ő* jegyet, de úgy látszik, minden szükség nélkül, mert különben csak megmondaná, hogy nem egyazon hangot jelöli velük. Katolikus papoktól sokszor hallani széles-ejtésű *ö*-t latin szókban, minő pl. *angelorum*. No de ezek nyelvjárási „furcsaságok.“ Annyi azonban tény, hogy valamint „az *a* hangot akármeddig nyujtom, sohase lesz belőle *á*“, úgy az *o*, *ö* hangokat is a szerző akármeddig nyujtja, nem lesz belőlük *ó*, *ő*.

12. 1. A hangzóvonzás vagy illeszkedés tüneményét így magyarázza: „Az alhangu hangzók kerek szájniyláson jönek ki, a fenhanguak hosszukó nyiláson. (Már említettük, hogy nem ez a lényeges különbség. Az *o* és *ö* közt pl. az ajaknyilásban nincs különbség, hanem van abban, hogy az elsőnél a nyelvnek hátulsó része emelkedik az ínynek hátsó részéhez, a másíknál a nyelvnek eleje az ínynek elejéhez. Ugyanez a különbség minden mély hang s a megfelelő magas között.) Ennek az a következménye, hogy egy alhangu és egy fenhangu hangzót közvetlenül egymásután kimondani nagy erőtetésbe kerül, mivel a száj nyílása idomát hirtelen meg kell változtatni.“ — S ilyen példákat idéz: *der, boer, bedzik*. Igen, de pl. a *házben, kertnél* alakokban nem érintkeznek közvetlenül az *á-e*, *e-á* hangok, hanem két-három mássalhangzó van köztük, s így kiejtésük csak olyan kényelmes volna, mint pl. a *várkert, mentsvár* szókban. Világos, hogy az illeszkedésnek mélyebb — jelentésbeli, lélektani — oka van.

13. 1. Az *é*, *i* hangoknak mély hangokkal való megférhetését avval magyarázza — a mit már idéztünk — hogy „az *é*, *i* kiejtését sokkal könnyebb eltalálni (mint a „nem oly

határozott idomu“ *e, ö, ü* hangokét), mivel *e* hangzók *v é g l e t e k*, a melyeken akarva se [!] birunk túlmenni.“ — Ezt a magyarázatot megczáfolja egyetlen egy kérdésünk: Honnan van akkor az, hogy az *á, u* hangok, melyek szintén *v é g l e t e k* (mert a mély hangsornak két végén vannak), nem férnek meg a magas hangokkal, úgy hogy nem mondunk sem *kéznál*, sem *váltás*, sem *szűkül*, sem *pusztul* alakokat? Különben nagyon csalogódik a szerző, ha azt hiszi, hogy pusztán a magánhangzók természetéből megmagyarázhatni a szóbanforgó jelenséget, s hogy a történelmi fejlődés ismerete itt is fölösleges. Az *é, i* hangoknak (eredeti magyar szókban) mély hangzókval való megférése nem valami ősrégi dolog, hanem kimutatható fejlődés eredménye. Lám, a XV. században még így beszéltek: *magasságú*, s ebből biztosan következik, hogy legfölebb egy-két századdal előbb még a főnevet is így ejtették: *magasság*. Már most, ha az *é* már akkor közönyös hang lett volna, az idézett alak nem változott volna ezzé: *magasság*. Ugyancsak a XV. sz.-ban a mai *-ít*-képzős igéket még így mondták: *nagyoyt, szépejt*. A *j* miatt változott aztán az *o* *ö*-vé: *nagyöjt*, mert a *j* inyang (nem torokhang!) s kiejtésénél a nyelvnek ugyanaz a része emelkedik, mely az *é* és általában a magas hangok ejtésénél is fölemelkedik. A *nagyöjt* alakból lett aztán *nagyét, nagyíft*. Ugyanazon okból vált a *taraj taréj*-ja s a **lajtra* (kfném. *hleitra*) ezzé: *létra* sat. A székely *hëzzá* (melyet a szerző megőrzött régiességnek tart!) az eredeti *hojzát*-ból így lett: *hojzám: hëjzám: hëzzám, hëzzám*. (A szerző tudomást vehetett volna a Nyr. XIV. 342. lapján közölt meggyőző fejtegetésről.) S így azt látjuk, hogy a mélyhangú szókban előkerülő *é, i* hangzók egy-egy eredeti *j* hatása alatt keletkeztek s egyszerűen hasonítás (assimilatio) eredményei.

A 14. 15. lapokon ilyen özönvízelőtti elemzésekre bukkanunk: *kefe-el: kefél; koraan: korán; kapa-ol: kupál; bika-on: bikán; haza-unk: hazánk; sőt moho-an: mohón, hosszú-ak: hosszúk; bőkezűk: bőkezűk*. Az elsőkre nem vesztegetjük a szót, csak az utolsókról kérdezzük: ha *moho* és *hosszu* a szótó, hogyan lehet a ragtalan *nominativus mohó* és *hosszú*? (Vagy igen: a hangsúly kívánja, mint a *madar: madár* esetében.)

A 16. lapon ez a légből kapott állítás díszleg: „A magyar nyelvben önálló két szó sohase olvad valósággal össze egy szová, ha az írók rossz szokása egybe írja is; mindig kettőnek marad, és a köztök látszólag létesített kapocs oly laza, hogy a legkisebb ok is azonnal megszünteti.“ — A szerző tehát az írók rossz alkotásainak tartja ezeket: *némber, jámbor, ifjú, pajtás, padmaly, ünnepe, éhomra*; ő talán még most is így írja ezeket: *nő ember, jó ember, é-fü, paj lárs, part maly, id, nap, éh jonhra*?

A 19. lapon azt állítja, hogy *kereszt* ebből lett *krecz*, *korcsoma* ebből *krecsem*, *szekrénv* *scrinium*-ból és *Balázs Blasius*-ból. Az utóbbiakból hová lett volna az *ium* és *ius*? Az *evangéliom* sokkal hosszabb szó, mégsem vetette el.) A *krecz* és *krecsem* szók pedig világos hogy ilyen alakotöltöttek volna: *karajc* : (vö. *krecz* : *karajczár*), *kerecsem*. A szerző tehát ezen ötleteivel nem czáfolta meg Miklosichot.

A 21. lapon példákat állít össze a nyelvünkben előforduló szóvégi mássalhangzó-csoportokra s azt hiszi, hogy „e példákban minden lehető eset van bemutatva” (NB. be van mutatva, sőt egyenesen állítja, hogy *lb*, *lf*, *lg*, *lf*, *mcs*, *mcs-félék* nincsenek. Pedig vannak: *hatalb*, *dölyf* (igaz hogy *lyf*), *andalg*, *talf*, *teremts*, *teremtsz*. És Riedl Szende már 1859-ben sokkal több csoportot állított össze (M. Hangtanában), mint Finály 1880-ban.

A 22. lap szerint mind a két mássalhangzó elváltozik ezekben az alakokban: **láj* : *lüss*, **refj* : *ress*, **válaszaj* : *válassz*. Az utóbbira nézve ez hibás, mert a nyelvemlékek azt mutatják, hogy a **válaszaj* alakból előbb a *t* esett ki s lett *válasszj*, ebből pedig a *j* esett el s lett pótló nyújtással: *válassz*. Elváltozni pedig semmi sem változott el.

SIMONYI ZSIGMOND.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Zöld. Schuchardt Hugó, a híres romanista, megpendíti a Nyelvőr márcziusi füzetében *zöld* szavunk eredetét. Mindenekelőtt csodálkozását fejezi ki azon, hogy se Miklosich se Budenz se más a hivatottak közül nem foglalkoztak még a *zöld* szó eredetével. Ennek oka nézetem szerint igen egyszerű. Mindenekelőtt meg kell említenem, hogy Schuchardt a *zöld* szót mind az ószlovén *zelenü* „zöld” *zel*-részével, mind pedig a szintén ószl. *žlutü* „sárga” szóval egyeztethetőnek tartja. A magy. *zöld* szónak az illető szláv szóval való részbeli egyezését bizonyára észrevették a főntemlítették ép úgy, mint észrevettem magam is. De én csak a valóban „zöldet” jelentő *zelenü*-t értem, nem pedig a „sárgát” jelentő *žlutü*-t is. Csatolhatok ugyan magam is még két adatot ahhoz a kettőhöz, a melyet Schuchardt annak a bebizonyítására hoz föl, hogy néha egy és ugyanakkor a nyelvnek egy és ugyanaz a szava is jelenthet *zöldet* is meg *sárgát* is: északi osztják *vosta*, *vosti*, zürjén *vez*, *viž*. Csakogy a *žlutü* szó a mellett, hogy „sárgát” jelent, a hangokra nézve is annyira különbözik a magy. *zöld*-től, hogy erre ugyan nem lehetett könnyű gondolni. A *zelenü* pedig, akármennyire egyezzen is kezdő részére nézve a magy. *zöld* kezdő részével, teljesen egyező szót mégsem képez. S ha mindjárt tekintetbe vesszük is, hogy a jelentés azonosságán kívül a két szónak éppen leg-

fontosabb része, a kezdő rész is szinte teljesen egyezik, gondolt is talán egyikünk-másikunk arra, hogy a magy. *zöld*-nek mégis csak lesz valami köze az ószl. *zelenü*-hoz, hiszen tudjuk, mennyit vett át a magyar a szláv nyelvekből: az összefüggést teljes bizonyosságra emelni épen a szó végének különbségénél fogva nem lehetett.

De nézzük csak, hogyan egyezteteti Schuchardt a *zöld*-et az illető ószlovén szavakkal.

Ő úgy látszik a *zlutu*-val való egyezésnek adja az elsőséget. De *zlutu*-ból az ómagyarban a legnagyobb valószínűséggel **zsultu* keletkezett volna, a melynek már a Halotti Beszéd nyelvén **zsult*-tá kellett volna fejlődnie, a miből aztán a mai magyarban **zsolt* lett volna, az accusativusban pedig **zsoltot* — ómagyar **zsultut*. Teljes töve tehát **zsolto* lenne a magyarban; a *zöld* szó teljes töve pedig *zölde* (azaz: *zöldä*). Ez a **zsolto* meg *zölde* pedig a következőkre nézve különböznek egymástól: 1) **zsolto* hátulsó hangú, *zölde* elülső; 2) **zsolto* palatális hanggal kezdődik, *zölde* dentálissal; 3) a **zsolto* töben kemény *t* van, a *zölde* töben pedig lágy *d*; 4) **zsolto* tövégi magánhangzója középső nyelvvállású, a *zölde* töé pedig alsó (*ä*, és nem *ë*). Tehát négy különbség, még pedig a magyarban sehogy se csekélylendő különbség, egy *ö* *t* hangból álló töben; a mi mellett aztán a jelentésbeli különbség is jobban előtérbe lép. Voltaképen ötféle különbséggel állanánk tehát szemben. És ha ezek közül hármát meg is bírnánk magyarázni úgy a hogy, kettő mégis magyarázatlan maradna: az, hogy *zölde* elülső hangú, és hogy tövégi magánhangzója alsó nyelvvállású. Meg volna némileg magyarázható a jelentésbeli különbség; ámbár itt is figyelembe veendő, hogy *zlutu* csak sárgát jelent, *zöld* meg csak *zöldet*, és egyik se jelenti mindakettőt. Némi látszólagos magyarázata volna továbbá adható annak is, hogy hogyan lett a *t*-ből *d*. Ha t. i. **zsolt*-hoz a *-ban*, *-ba*, *-ból* ragasztékokat tesszük, a kiejtésben könnyen *d*-re változtathatót volna a *t*: **zsoldban*, **zsoldba*, **zsoldból*; a miből aztán a *d* analogia útján a nominativusba is átmehetett volna. Úgy hiszem így magyarázandó legalább a *Páris*-beli *zs*, a mely mellett már csak ritkán írnak és ejtenek *Páris*-t. Igaz ugyan, hogy még most sem mondjuk *Páriszt*, *Páriszhoz*, *Párisztól*, *Páriszként*, hanem *Párist* sat, ha az előbbi módon írjuk is; csakhogy a *Páriszban*, *Páriszba*, *Páriszból* casusok, városnévvel levén dolgunk, olyan gyakori használatúak voltak, hogy a nominativus kénytelen volt a tőlük nyújtott analogia szerint átalakulni. Ehhez járul még, hogy *Páris* nem tartozik a mindennapi használatú szavak közé, s bizonyára sok ember volt, a ki jóformán csak az említett három casusban hallotta a szót, úgy hogy kénytelen volt *Párisz* nominativust vonni el belőlük. S így terjedhetett el lassanként

Páris a *Páris* helyett. De egy zöld jelentésű **zsell* se ritka használatú nem lehetett, se városnév nem volt; sőt tulajdonságnévvel levén dolgunk, casusragasztások is csak ritkábban járulhattak hozzá; e helyett azonban gyakrabban állhatott mint állítmánykiegészítő nominativus (ruhám zöld) mondat végén, a hol legkisebb oka se lehetett a *t*-nek *d*-re változni. Soha se szabad elfelejteni, hogy az analogia hatása nem lép föl derűre-borúra majd igen, majd meg nem, minden különösebb ok nélkül megragadván az egyik szót, de érintetlenül hagyván a másikat. A nyelv életének törvényei kivétel nélkül valók, mint a természetnek minden törvénye; s a látszólagos rendetlenség csak onnan való, hogy közbejátszanak más, előttünk talán ismeretlen okok is. Az analogia-okozta változások is csak kényszerítő okok következtében állanak be. De van valami, a mi a **zsell* szót még akkor is visszatarthatta volna az analogia követésétől, ha az erre való nismus erősebb lett volna benne. Összeesett volna t. i. a 'fizetés' jelentésű *zsold* szóval; pedig ismerjük a nyelveknek abbeli törekvését, hogy a jelentésre nézve különböző szavakat a fül számára is megkülönböztessék. A **zsell*-beli *t*-nek tehát meg kellett volna maradnia, még pedig annál inkább, mert még lágy mássalhangzók előtt se kellett épen *d*-t ejteni a *t* helyett. A magyar nyelv nem tűr ugyan lágyat a kemény előtt; de megfordítva ez már nem áll kivétel nélkül. Tölem függetlenül ugyanezt a megfigyelést tette Balassa is. (A Phonetika Elemei, 114. lap.) És ez a kettős, egymástól függetlenül végrehajtott megfigyelés bizonyítja, hogy helyes. Balassa szerint ugyancsak *sz*-t meg *k*-t tűrne meg maga előtt a *b*. De ő nyilván csak a saját beszédje módjából vonta le az illető szabályokat, úgy hogy ezek legfőljebb a felsőbácskai nyelvjárásra nézve birhatnának érvényre. Az ország valamennyi nyelvjárását már csak dialectologiánknak nagyon is hiányos volta miatt se vizsgálhatta meg erre nézve. Egyébiránt sok függ attól is, lassabban beszélünk-e vagy gyorsabban. Gyorsabb beszédben sokkal többször asszimilálunk, mintha lassabban beszélünk. S én, a mi épen a *th* hangcsoportot illeti, a magam részéről nem igen mondanám *hatban* helyett *hadban*, már csak a lehető kétértelműség elkerülése végett se. És ugyanez oknál fogva a **zsell*-ből helyett is inkább csak gyorsabb beszédben lehetett volna **zsoldból*-t mondani. Tehát semmi oka se lett volna a **zsell*-beli *t*-nek *d*-re változni. A *zlütü*-beli *z*-re nézve megjegyzi Schuchardt, hogy talán a *zel* (-en) hatása alatt változott *z*-re. Az így keletkezett **zlütü* tehát keverék lett volna a *zlütü*-ből meg a *zelenü*-ből. Csakhogy ilyen keverékszavak keletkezhetsére nézve szükséges, hogy a keverékadó szavak teljesen egy jelentésűek vagy legalább igen közel álló szinonimák legyenek, s e mellett a szótestet illetőleg is olyan

hasonlatosságot tüntessenek föl, hogy könnyen keveredhesenek. Ha *zlutu* meg *zelenü* az első föltételnek meg is felelnek annyira-mennyire, a másodiktól meglehetősen távol állanak. De azért még ezt is meg lehetne engedni. Megtörténhetett pl. hogy a beszélő, a kinek egyszerre jutott eszébe mind a *zelenü* mind a *zlutu*, mielőtt még egészen elhatározhatta volna, hogy melyiket használja, a *zelenü* ejtésébe fogott, de már az első hang ejtése után a *zlutu* l-jén folytatta. Az ilyen keverékszavak egyébiránt nem tartoznak a nyelveknek leggyakoribb alkotásai közé, s közönségesen individuális botlások maradnak. De talán más úton is **zlutu*-ra változhatott a *zlutu*. Schuchardt említi, hogy *zluci* 'epe' mellett van az ószlovénben *zluci* is. De akármilyen lett volna is az oka a *zlutu* **zlutu*-ra változásának, elvárhatnók, hogy ez a **zlutu* vagy ennek valamely megkivánt változata a szláv nyelvek valamelyikében meg legyen található. Schuchardt ilyent nem említ. Azt meg igen nehéz lenne föltenni, hogy az említett két szónak keveredése, hogy már így nevezzem, az átvétel után a *magyarban* történt volna. De még akkor is, ha a **szolto* meg *zölde* közt észlelhető mind az ötféle különbséget meg bírónak valahogy magyarázni, egy kissé sok lenne a magyarázni valóból. Mert hiszen ezen magyarázatok mindegyike körülbelül azt mondaná, hogy kivétellel, a rendestől eltérő fejlődéssel van dolgunk. Ötféle kivételes fejlődés! Egy is elég lenne arra, hogy némi elégtelenséggel fogadjunk el egy ilyenféle etimológiát. De hiszen már láttuk, hogy nem is magyarázható mind az ötféle különbség.

A *zöld*-nek *zlutu*-ból való származását tehát valószínűséggel alig bírónak kell mondanunk.

De lássuk, hogyan egyezteteti Schuchardt a *zöld* szót a *zelenü zel* részével.

Azt mondja erre nézve, hogy tudta szerint, valamint egyéb nyelvekben, úgy a magyarban sincs kizárva annak a lehetősége, hogy l-ből ld, szintúgy mint n-ből nd fejlődhessék. Alig kell megemlítenem, hogy ilyen hangfejlődésnek példáit a magyarban nem találni; de más nyelvekben is egyike lenne a legritkább fonétikai változásoknak. Vajjon hol talált erre Schuchardt biztos példákat? Mint romanista talán a román nyelvek egyikére gondolt; s úgy látszik nekem, hogy ez a nyelv a francia volt, mert ebben csakugyan találunk hasonló hangváltozást. Ide iktatok néhány példát: 1) az *n* : *nd* változásra: il *viendra* (lat. ille *venire* habet), vous *tiendrez* (lat. vos *tener*e habetis), moi*ndre* (lat. *minor*), vendredi (lat. *Veneris* dies), *tendre* (lat. *tenerum*, *tenera*, *teneram*) sat; 2) az *l* : *ld* változásra: je *voudrai* (= **voldrai* -- **volrai*), il *faudra* (= **faldra* -- **falra*), *pondre* (= **poldre*, lat. *pulvere*, *pulverem*), *résoudre* (= **résoldre*, lat. *resolvere*), tu *vaudras* (= *valdras*, lat. tu *valere* habes) sat. De úgy hiszem, igen könnyű észre-

venni, hogy az *n*-nek *nd*-re és az *l*-nek *ld*-re változása az említett példákban csak látszólagos. Sőt még a látszat sem egészen ezt mutatja, mert ép úgy lehetne azt mondani, hogy az *n* meg *l* után következő *r* vált mindezekben *dr*-ré. A látszat csak *nr*-nek meg *lr*-nek *ndr*-re meg *ldr*-re változását mutatja. Ép így szuródott a francziában *m* meg *n* közé *b*: *nombre* (lat. *numero*, *numerus*), *chambre* (lat. *camera*, *camera*), *m* meg *l* közé szintén *b*: *combler* (lat. *cumulare*), *semblable* (lat. *similabilis*) sat. Ezekkel teljesen egyező vagy egészen analog hangváltozásokat más nyelvekben is tapasztalhatni, pl. az északi osztjákban, a görögben sat. Ezen változásoknak oka az egyik mássalhangzóról a másikra való átmenetelnek megmásulásában rejlik. Ha t. i. *n*-t ejtünk, nyelvünk a fogakhoz van szorítva s az orr az uvulával nincs elzárva. Ha már most az *r*-re akarunk átmenni, orrunkat el kell zárunk, egyszersmind pedig nyelvünket a fogaktól egy kissé eltávolítanunk. De ha elzárjuk az orrot, mielőtt nyelvünket a fogaktól elvettük volna, lágy dentális explosiva (*d*) támad. Hasonló magyarázatuk van az *lr*: *ldr*, *mr*: *mbr*, *ml*: *mb* sat. hangváltozásoknak is. De a *zel*-ben, a melyből a *zöld* keletkezett volna, ilyen változás föltételei nincsenek meg.

Hogy a *zöld* nem az egész *selenü*-ből, hanem csak ennek kezdő részéből, a *zel*-ből keletkezett volna, nem olyan képtelenség, a milyennek első tekintetre látszhatnék. Mert lehet, hogy a *zel* magában is használatos volt valamikor az említett értelemben. Vö. orosz *зелеń* 'gemüse, grünes' mellett *zeleje* 'pflanze, kraut', *zelejník* 'der die kräuter bespricht und mit denselben curirt; kräuterbuch' sat. Lehet, hogy a *zöld* szó a magyar nyelv legrégibb szláv eredetű szavai közé tartozik, s hogy még abban az időben vevődött át valamely szláv nyelvjárásból, a mikor a magyarság még Oroszországban tartózkodott. Arabs írókból tudjuk, hogy a magyarságnak abban az időben szláv alattvalói is voltak. De ha lehetségesnek tartjuk is, hogy *zel* valamikor magában is használatos volt, a *zöld* még sem lehet mindenestül a *zel* mása. Mert honnan vette volna magát a *d*? Föl kell tennünk, ha a magy. *zöld*-nek az illető szláv szavakkal való összefüggését fönn akarjuk tartani, hogy a *d* csak később ragadt a **zél*-hez akár mint szláv képző, akár mint magyar képző. A szlávtságban nem igen birnék alkalmas *d* képzőt kimutatni; de a magyarban van egy *d* képzőnk, a mely a **zél*-hez hozzájárulhatott. Denominális névszóképző kell t. i., még pedig olyan, a mely nem igen változtathatott egy *zöld* jelentésű **zél* szó értelmén. Ilyen képzőnek legalkalmasabb valamely deminutiv képző. És eredetileg deminutiv képzőnek magyarázható *d* van a magyarban: *apró* mellett *apród*, *gyöngé* mellett *gyöngéd* (vagy neologus alkotás lenne ez?), továbbá az a sok *d*-vel meg

sd-vel képzett helységnevünk sat. *Zöld* tehát olyanforma képzés lett volna egy eredeti **zél* mellett, a minő ma *zöldes* a *zöld* mellett. De kérdés, csakugyan melléknévi értelmű volt-e az a szláv **zel*, ha meg is volt valamikor.

Hasonló szót vett át a magyarral rokon permják nyelv is az oroszból: *zelje*: (das) grün (gras).

Látni való, hogy az én magyarázatomnak se válik épen hasznára az a **zel*-re vonatkozó „ha.” De azzal a gondolattal kecsegtetem magamat, hogy én is előbbre vittem valamivel a kérdést.

VASVERŐ RAJMOND.

Csirke. Nem régiben (áprilisi füzet) volt alkalmunk a jelentésfejlődés különösségeiről szólni. Az idevágó példának egyik legkiválóbbika a lat. *pullus* volt, mely az európai nyelvek jó részében megvan s kivált származékaiban a legkülönbözőbb s egymással néha egészen ellentétes jelentések kifejezőjévé vált (vö. öszvér: csira). E kimutatásokra, olvasóink bizonyára emlékszenek rá, okot az az ellenvetés szolgáltatott, hogy nehéz elképzelni, miként válhatott a *hühnen* *truthahnná*, s nem hihető, hogy a *pujkát* egy *csirke* jelentésű szóval nevezték volna el. Hogy ebben nem csak semmi lehetetlen nincs, hanem hogy valóban meg is történt, arra az ószl. *kuru*: *hahh* szót hoztuk föl élő tanúnak, melynek kicsinyítője: *kurka* (tulajdonképen: *tyukocska*) a lengyelben csakugyan *csirkét* jelent; s ugyanez a *kurka* itt-ott csekélyebb módosulással átkerült a mordvin, votják, csuvas, tatár, török, újgörög s albán nyelvekbe, a melyekben mindenütt azt teszi már mint: *pujka*.

Már akkor fölemlíthettük volna, de hogy úgy is hosszacska fejtegetésünk még hosszabbra ne nyúljon, szándékosan hallgattunk róla, hogy a fölhozott ellenvetés megczáfolására nem szükség idegen nyelvek adataihoz folyamodnunk, mert maga nyelvünk szolgáltatja erre a legfényesebb bizonyítékot, mint a melyben *ugyanazaz egy szó* „csirkét” is „pulykát” is jelent.

S ezt kísérlém meg ez alkalommal kimutatni.

A moldvai csángók nyelvében, a mely szó egész kétségtelenül az oláhból jutott oda, a *pujkának kurka* (Nyr. III. 3.), sőt tovább kicsinyítve *kurkicska* a neve; de ugyanez a *kurka* (pujka) természetesen kissé módosult alakban *csirkét* is jelent; más szóval, a *csirke* nem egyéb, mint a szláv *kurka* szónak másolata s megmagyarosodott formája.

Hogy a *csirke* jövevény szó, azt még a nélkül is, hogy származásáról valami biztosat tudnánk mondani, látatlanban is kétségtelennek vehetjük. Három körülmény szól idegensége mellett. Az első, hogy a szülők, mind a *kakus* mind a *tyúk* maguk is idegenek, következésképp sarjadékjuknak is idegennek kell lennie. A második, hogy a *tyúk házi* (te-

nyésztő) állat, hogy ős hazája India s innen vándorolt lassan-lassan nyugat és észak felé. Őseink tehát bizonyára más népek útján s aránylag elég későn ismerkedtek meg vele. A harmadik, hogy a codexirodalom a *csirke* szót még nem ismeri s a lat. „pullus gallinaceus” még nagyobbára a szintén jövevény *pislény* szóval fejezi ki. A *csirkét* csak a XVI. század második felében látjuk föllépni.

A szl. *kurka* — tyukocská és magy. *csirke* = tyukfi annyira egységes jelentések, hogy e tekintetben a két szó egyazonsága ellen a kétségnek még színe is eloszlik; csakis az alakra nézve kell tehát a látszatos nehézségeket eloszlatnunk.

Két eset lehetséges. Az egyik, hogy a *k* : *cs* változást: *kurka* : *csurka* maga nyelvünk hajtotta végre, mint megtette a következő szókban: *kuklya* (a régi nyelvben, ma): *csuklya*, *kurta* : *csurta* (Nyr. X. 521.), *kuporodik* : *csuporodik*, *kuvasz* : *csuvasz*. A másik, hogy oly nyelvből vettük át e szót, a melyben már az átment e hangváltozáson. E két eset közül az első ellenében a második javára dönti el az ügyet az a mozzanat, hogy *k* : *cs* módosulásnak csak kevés példáját tud nyelvünk fölmutatni; továbbá hogy kölcsönvétele első idejében legalább egyszer-kétszer találkozunk kellene az eredeti *kurka* alakkal is. Én tehát *csirke* szavunkat a szerb nyelvből kerültnek s a *tyurka* módosult képmásának tartom, mely elsőben, mint a lengy. *kurka* s a cseh-től *kura* még manapság is, g a l l i n u l a - t jelentett. A mélyhangú *tyurka*, *csurka*, mint ez az idegen szók egy jó részével történni szokott, nyelvünkben lett magashangú: *csűrke* (Toln : Vigaszt. 5. Illyés : Préd. 494.) s ebből *csirke*.

Régi iróink egynémelyike a lat. „pullus : junges von thieren” értelemben is használja e szót: „Az hollók az ő csirkéjeket el szokták hadni (Alv : Post. I. 208.). Az ölvök elhadgyák csirkéiket, hogy ragadozásokra szokianak” (Illyés : Préd. II. 276.).

SZARVAS GÁBOR.

Buta. Az e szóról folyó eszmecserében a kérdéshez hozzászólni tudományos apparatussal nekem az ügy ilyen „előrehaladott stádiumában” nem is kell, nem is tudnék.

A mi e kérdésre nézve mondanivalóm van, az csupán annyi, hogy a mi vidékünkön (bácsmegyei Bajmokon) a Nyr. XV. 361—362. lapján elsorolt jelentések közül csak ebben járja : o s t o b a.

Az idézett helyen van fölemlítve Pápai Páriz példája: *buta* (tompá) szarvak. Mint említém, e jelentésben a *buta* nálunk nem él; de igenis használják ez értelemben a *buga* szót, vagyis e vidéken az egymásfelé összehajló tehénszarvak: *b u g a* szarvak. Arról is írást adok, hogy nem egyszer halottam mifelénk ezt: „Ne gondolja az úr, hogy én olyan *b u g a* paraszt vagyok.”

Minthogy tehát egyként mondjuk 'buta szarvak' és 'buta ember', meg 'buga szarvak' és 'buga ember', nem valószínűtlen az, a mit Nagyszigethy gyanít, hogy a *buga* és *bula* ugyanazon egy szó.

RÉVÉSZ ERNŐ.

Áteja, ačeja, ačejez. Alexics megczáfolta Hasdeunak ezen oláh szókról adott magyarázatát, de elismeri, hogy a magyar *ölt* igéből való származtatást, melyet ő állít föl, szintén nem tartja „egész biztosnak.” Véleményem szerint még csak félig-meddig sem tarthatjuk biztosnak; mert azon a nehézségen kívül, hogy ez az ige egymaga vett volna föl más végzetet, mint a többi magyar eredetű román ige, fönnforog még egy hangtani nehézség is. Mikor ugyanis a m. *ölt* még *elt* volt, akkor a m. *l* hang kiesése korántsem volt oly közönséges, hogy ez igének *ét* ejtését is föltételezhetnők. Az oláh nyelv pedig szintén alig enyészttette volna el a *t* előtti *-et*; legalább az *alduesk*, *aldaş*, *aldămaş* szókban nem tette.

Mindazáltal nem szóltam volna hozzá a dologhoz, ha nem volna egy ötletem, mely úgy látszik eldöntheti a kérdést. Az oláh *ateja*, *ačeja* a. m. 'díszesen fölöltözni, fölcsinosítani magát.' Már most ismerjük a mi *atilla* szavunk történetéből (Nyr. XV. 97.) az olaszban általánosan elterjedt *atillare* igét, melynek ugyanaz a jelentése: 'testhez álló ruhát öltetni, kicsinosítani magát!' Az oláh *ateja* ennek mind hangokban, mind jelentésben annyira megfelel, hogy azonosításuk alig eshetik kifogás alá; ezt a szót tehát nem számíthatjuk az oláh nyelvnek magyar elemei közé.

Hogy azonban *ateja* az olasz nyelvből van-e átvéve, vagy lehetséges-e, hogy a latin *attitulare* az oláhban rövidült *ateja*-vá, azt döntsék el mások. Az előbbi föltevés mindenestre valószínűbb.

SIMONYI ZSIGMOND.

Borbát. A 'Tájszótár' így magyarázza e szót: „*Borbát*: szorgalmas ember; gyors, serény (Székely szó). Serény (Kezdi széki szó).“ A régi magyar szótárak közül csupán Pápai Páriznál találjuk meg: „*Borbát*: solers; fleiszig. sorgfältig, spitzfindig, geschickt.“

A jövevényt benne, a beköltözött idegent minden vonása azonnal elárulja. Első tagja *bor-* ismert szó és gyöker ugyan a magyar nyelvben, de se a 'vinummal' se az 'operirével' ki nem egyeztethető a 'sollers' jelentés; azonkívül második tagja: *-bát* a magyarban teljesen értelmetlen elem. Ha pedig ekként találjuk *borb-át*, első részében (*borb-*) taláunk ugyan egy rokonát a *borb-ily*-ban, de utótagjával beszámolni egyáltalában nem tudunk. De hátha ez a *borb-ily* talán mégis nyomára vezetne származásának? Kisértsük meg.

A *borb-ily*-nak tudvalevőleg a klat. *barbarius* az eredeti példaképe; e szerint lehetséges volna, hogy a *borbát*-ot a

lat. *barbatus*-ra lehetne visszavezetni, úgy hogy a szó valamely szomszéd nyelv csatornáján szivárgott volna át a magyarba. S találunk is neki teljesen megfelelő alakját a) az olasz „*barbato* : bewurzelt, eingewurzelt; veraltet; bártig” s b) az oláh „*bărbat* : vir, mas, homo; maritus, conicux” szóban.

Mi azt hisszük, hogy az olasz „bártig”, az oláh „mann, ehemann, gatte” s a magyar „serény, munkás, gyors” jelentések közt mutatkozó eltérés könnyű szerrel áthidalható. Az eredeti „szakálás” (*barbatus*) ugyanis egész természetes úton fölvette a „férfi” s ezen keresztül a „férj” értelmet; a „férfi” pedig, mint egyéb nyelvek példái is mutatják, magában egyesíti a „bátorság, tevékenység” sat. fogalmát. A szónak „serény” jelentése tehát a „férfi” fogalmából fejlődött ki, úgy hogy az összekötő kapocs kettejük közt a „bátor” volt.

Hogy a jelentésnek e fokozatos módosulása nemcsak valószínű, hanem valóság is, azt a következő tények bizonyítják.

Kassai, a ki tárgyalja e szót s azt hangátvetéssel s megrövidüléssel sajátképen *bátor*-nak magyarázza, e jelentés igazolására hivatkozik Szirmaira (Not. Hist. Com. Zempl. 116.), mint a ki ezt mondja: „Borbátok valának a Törökök.” E szerint megvolna a híd (*bátor*), a melyen át a férfiből „serény” vált. Hogy Szirmainak idézett helyében a *borbát* „bátrat” jelent-e s nem talán „szakálást” egyelőre, minthogy a szóbeli munkához nem lehetett hozzáférnünk, eldöntetlenül kell hagynunk. Bármelyik legyen azonban a kettő közül igaz értelme, egyik is másik is megerősíti magyarázatunk helyességét.

Utoljára hagytuk a legfontosabbat, azt, a mi kétségtelenné teszi nemcsak, hogy mint eredeti forrásra a *barbatus*-ra vezetendő vissza, hanem azt is, hogy az említett két nyelv közül — a mit különben már honossága is (Háromszék) gyaníttatott velünk — a szomszéd oláhságból került át a magyarba e szó. A Lexicon Budense ugyanis e jelentésben is ismeri: „virilis, strenuus, sedulus, industrius, gnavus, igyekező, jóigyekezetű, szorgalmas”, a mi teljesen egybevág a Tájszótár fentebbi magyarázatával.

Hogy mily értéke van Kassai helytelenítő nyilatkozatának, midőn Pápai Páriz adatát rostálva ekkép beszél: „PP. nem tökéletesen diákozá *Borbát* szót Solers szóval,” minden olvasónk könnyen megítélheti.

ALEXICS GYÖRGY.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szók és szólások P á z m á n y P é t e r , 'Prédikációiból' (1569. kiadás).

l á g y : 'A kik ennyi kérdéssel visgálták a más állapattját, maguktól csak lágyan sem kérdették: Hát te ki vagy'. 57.

l a s n a k : durva rongy. 'Lasnakkal befedett ember'. 7.

l é m o n y a : limone. 'A mit lémonya vagy veres-hagyma levével irnak papirosra, meg nem látzik'. 5.

l e v e g ő - é g 6.

l o p ó : tolvaj. 28.

m a g a h a s z n á t k e r e s ő : önhaszonleső. 1001.

m e g e s n i 9.

m e l y r e - v a l ó k é p e s t 195.

m i c s o d a s á g 58.

m i n d e n : egész. 'Reszket minden testem félelemben'. 24.

m ű v e s - e m b e r 992.

n a d á l y 26.

n a p e n y é s z e t i g n e m e t t e k s e m i t t a k 813.

n e g y e d e s : 'Negyedes fejedelemségekre szakadoztak vala'. 73.

n e h é z k e s - a s s z o n y 26.

n é z : 'Érti mit gondol, és mire néz igyekezete'. 869.

n y a l k a : 'Ezerszer job holtig özvegyen maradni, hogysem éretlen nyalkához menni'. 145.

n y e g : nyög. 'Alattvalók gonoszságát el ne nyegjed, hanem megdorgáljad'. 269.

o k á d o z i k 231.

o k - v e t e t l e n 222.

o s z o l : 'Az ember is mikor dicsérik, fel-emelkedik, és hiúságra oszol ha heános, mint Nabuchodonozor, dűcsőségesben fénylik ha igaz garatos, mint Szent János'. 43.

o k o l s á g : okosság. 40.

o k o s s á g t a l a n b a r o m 60.

ö k l e l : dőf. 'Mint öklelték kopjával által oldalát a keresztfán'. 131.

ö s z t ö v é r s é g 816.

p á n t o l o d á s 226.

p a r a d o x o n : nehéz hiteletű dolog. 53.

p e r j e ; g a z p e r j e . 158.

p o k o l v a r 28.

p o m p a 140.

p o r á z 218.

p r i v i l e g i u m : kiváltképen való magános áldomás. 44.

r e j t e k 1165.

r e k k e n t : rejt; elrekkent. 4.

- rekesz: cella. 1008.
 rész-szerént elő számlállya: részenként. 1129.
 rézpénz 1063.
 roszság 44.
 rutol 226.
 rutalmaz: ,Viszontag a test átkokkal rutalmazza a lelket'. 19.
 segítő-eszköz 1007.
 semmire kellő: ,Jó bort ad elsőben, de azután semmirekellőt'. 90.
 sennyedék 6. 30. 67.
 serkeget 33.
 serleg 64.
 sérüd: ,Javainkban megsérüdtünk'. 157.
 síndik: sínlik. ,Nem él, hanem síndik'. 62. 811.
 sinoroz: ,A mi életünk rövid határra sinoroztatik'. 60.
 sokadalom 995.
 solya: ,A bársony solya nem enyhíti a köszvény fájdalmát'. 29.
 sűrűséges raj 862.
 szaggat: ,Nem szaggat a tekintetes fényességre. 52.
 Nagy tisztekre és felső helyekre nem szaggat'. 52.
 szakaszkod: ,Éhezéssel szakaszkodot erőtlenség'. 103.
 számárkodás: ,Valamit egyebet mivelünk, csak bar-mokkal köz számárkodás'. 3.
 szám-ki-vetés 33.
 szám-tartó-könyv 14.
 számvető pénz 998.
 szánakod 32. 33.
 száraz izenet 213.
 száraztatik 4.
 szegezgető: ,Hamisan rajtunk szegezgetőnek ellene ne mondjunk'. 258.
 szer: sor. ,Ma te rajtad lehet a szer'. 141.
 szerszám: szer. ,Nincs a világ patikájában oly szer-szám, mely az ember lelkének keserűségét orvosolhassa'. 31.
 szeretést nem érdemelnek 64.
 szín: ,És ha most valami színnel mentegettyük is vétkeinket'. 15.
 szitok 84.
 szivárkozik 815.
 szófogadatlan 10.
 szolgálégén 896.
 szóllatlan: szóltalan, néma. ,Szóllatlan kicsinséget, mint oktalan állat, csak tested táplálásában és vastagításában töltötted'. 62.
 szorgalmaztat: ,Prédikációim kibocsátásáról sokan szorgalmaztatnának'. (Előb.)

szorgalmatoskodik: ,Gondot viseltek a kincsgyűjtésre, és fiok gazdagságára, de jámborságokrul nem szorgalmatoskodtak'. 198.

tagollya attyafiát. 19.

temérdek: ,Száz hatvankét oszlop volt, mindenik oly temérdek, hogy három ember öllel érhatték által'. 1126.

tellyesit: tölt. ,Örömmel tellyesité Szent Annyát'. 99. tér-út 82.

terjeszt: ,El akarja veszteni aranyát, a ki piacra terjeszti, bátorságosan őrzi, a ki erős lakat-alat tartya'. 52.

tisztelendő név 147.

tömlőcz-tartó 74.

tyukmony: tojás. ,Egy tyukmony hasonló másikhoz'. 1192.

unakozás 58.

üresedik (meg). ,Ezeknek reménységétül tellyességesen megüresedtek'. 18.

űszög 70.

üstököz 226.

vad-hus 7.

vak-merő 866.

vakmerőség 868.

vall: ,Nem kell azért a szép gyapijáért pásztornak vallani a farkast, hanem gyümölcsökből kell ismerni őket'. 824.

vallás-tétel 10.

válttság: megváltás 1.

várakodnak 27.

vastagodik: ,Kételen oly kemény ételekhez szokik, melyekkel öreg állapotra hasznosan vastagodik. 34. Akarata vastagodgyék'. (Előb.)

vász: váz. 23.

vég-vacsora 45.

vékony tehetség. (Előb.)

velőz: ,Meghiznak és velőznek'. 24.

vénhedet 142.

verdődik: vergődik. 84.

vet: ,Bírsággal senkire nem vetek, hogy mind megolvassa, a mit napra irtam. (Előb.) Süveget vetünk, talpon udvarlunk'. 1191.

vétkesítsük magunkat: ,Vádoljuk magunkat vétkekkel'. 21.

virgyina-szó: zene.

visla 60.

viszketeg 2.

visszafordult állapot 23.

volta: ,Nem akará, hogy senki ötet voltánál nagyobb-nak tarcsa'. 44.

vonagodó: ,Halálos betegségben vonagodókért'. 12.

v o n s z : „A kutból vizet vonszasz”. 1133.

v o n t a t : „Üdöt vontat”. 5.

z a b o l a : „Zabolán tarcsuk a testet”. 2. 810.

z o m á n c z o z í ó .

FÜLÖP ADORJÁN.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Párbeszédek.

- Istók! hun vótá?
- Jaz erdőbe.
- Mik keresté jaz erdőbe?
- Ténnap előtt oda vótam a lovakká, asztán a hogy a Cserén átgyüttem, úgy égjettem, hom még. Én nagy füles bagó röpűt ki a faodvábú; asz gondútam, ho...
- Ejnye! asztánék mi csinász a bagóvá.
- Hát kitészem madár jesztegetőnek. Hát té há ballagsz?
- Én is a Cserénbe indútam, maj még abréncs-nak valót kere-sék, ha talánék.
- Hát őcsém, ott bion nēm igēn talász, ha csak át nēm mész oda la; mer eddig akárhány lētt vóna, min lē kaszabáták vóna.
- Hát té hun kaptad?
- Ott a viz szélín kaptam vak kettőt, de nēm valami dērēk ēssē. Hát mit dőgoztok most ijenkor?
- Vót ēkkis buzánk, asz csepējük ma harmadnaptya; de bizon kērēszyte nēm ereszt fő köblöt sē.
- Az idén bizony sēhunsē ereszt annyit, mer narrészit égētte az űszők.
- Nēm hallottad, hom mikor szēdik a szőlőt?
- Uh hallottam, hogy a gyűvő hetēn akarnak szüretűnyi; nēm tom lész-ē belüle valami vas sē? Asz beszélük, hoj Jancsi jēg Gyuri tēnap este veszekēttek; hallottad?
- Nēm ho hallottam, de ēttem is belüle. Hej de jēgdögö-nyőzték emmást!
- Asztán mér?
- Hát a hēgyrű gyüttek, be is vótak rugva, asztánék már az uton szóvátás történt kōsztük, asztán Gyuri úgy oda nyoméntotta Jancsit ēcs cserfa tövihe, ho csak u nyekkent bele; e még neki mēnt Gyurinak, asztánék a kēpit űssze vissza karmúta; egész komédiāt csinátak. Ni, hát tēgēdet mi lōtt, mér bususz?
- Mikor az idēs anyám beteg, tán má halódik is.

(Zala m. Tapolcza)

VÁZSONYI IZIDOR.

N é p m e s é k .

A r é g u l á s a s s z o n y .

Ēcczēr vót, hun nem vót, vót a világon ēggy asszon. Asz-mongya neki ēggy rēggel a zura:

— Na, én kimenyek szántani, csak késő öste jövők haza. Itt van egy zacskó pindz. Eriggy bé a vásárba. Marczi szomszíd idatta a szekerit; vásárojj bé mindent, mire szükségünk van.

A zasszon elis ment a vásárba. Felvásárolta a zegisz pindzt. Egyebet se vett, csak cserépedényeket. Úgy megrakta kisebb-nagyobb fazékkal, csuporral, röstöllővel a Marczi szomszéd szekerit, hogy alig birta a két puczi lú.

Miko haza írt, sorba felakasztotta őket a falra. Úgy megtőt a zegisz fal, hogy éggy kis zód mázos röstöllőnek suhun se jutott hejj. Próbálgattya ideis, odais; há csak nem lehet biza.

— Ennye kuttyateremtette nagy dőgei, így bántok a kicsi tesviretekkel? Mingyá megtanítlak én titeket becsültre.

Evel eléveszen éggy nagy botot s piff, puff, szabja vele őket jobbra-balra.

Miko cserepekbe mind a földön heverték amennyin vótak, a legnagyobbik szegre felakasztotta a kis röstöllőt. Ippég akko írkezt meg a zura.

— Há te asszon, micsináltál? Kérdeszte ámulva-bámulva.

— Nízze csak kéd, mind felvásároltam asok pindzt, edényeket vettem vele. A zúton bíkességbe megvótak, de itthun kesztek ágálni s eszt a kis röstöllőt nem akarták magik közzé eresztetni. De megis tanítottam őket becsültre; megmutattam, hogy ki parancsol a háznál.

A szegíny embert majd kitörte a nyavaja, de éggy szót se tudott mirgibe szóllani, csak a haját tipte, mindha megbolondult vóna.

(Szucsák.)

VERSÉNYI GYÖRGY.

Találós mesék.

Vásárban mit vesz az ember legelőszőr? — Lélegzetet. Mikor van legtöbb lyuk az ég felé fordítva? — Aratás után a tarlón.

Vásárkor mi a legújabb? — A marha hulladéka.

Hol szelik meg a kenyeret? — Ott, a hol van.

Mikor van a legtöbb hó? — Búza hordáskor. (Mert minden félkeresztnél kiáltanak a marhára: Hó! hó!)

(Ipolyvölgy. Kovár vidéke.)

KUBINYI FERENCZ.

Gyermekjátékok.

A Bibera lánya.

— Mit járod-kerüld az én házam táját?

— Aszt járom-kerülöm a kő háza táját. Izenetbül izentem, a lányodból kérttem, legszebbikbül, legjobbibbul, legmagassabbikbul.

— Nincs neköm, nincs neköm eladó léányom.

— Mit töröd-tagadod, mikor én asz láttam, a bajai pijacozón piros almát árult, vettem is belülle, ettem is belülle, ott még is szerettem!

— Vañ nékôm, vañ nékôm eladó leányom: oly szép, oly kegyes, ki sê mēhet kis kapumbul arany hintó nélkül, abba' is van hat ló, mint a hattyú. Vidd a lányát Biberának.

— Imhol viszik, imhol viszik lányát Bibērának, sáriba, sarkantyúba, gyöngyös koszorúba. Má mi evvel elmēhetünk, többé vissza sê gyühetünk, apáinknak, anyáinknak sárga sarkantyúja, leányinknak, legényinknek gyöngyös koszorúja.

(Kerébbe állanak. Egy a kört körüljárja. Egy kérdi énekelve: „Mit járod” stb. S így folytatják a nótát; mikor oda érnek: „Vidd a lányát Biberának”, egyet megfog s egyet kerül vele; s ekkor a másik lesz a kérő.)

(Baranya m. Bélye.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

Lakodalmi mondókák.

Mēnyasszonnak gyöngy a nyakán,
Nēm lēssz többé nyoszorúlán.

Sárga madár kalitkába,
Új mēnyecske száll a házba.

Sárga csikó, sellēm nyerēg,
A vőlegín dērik gyerēk.

Övegphár ragyogása,
Vőlegínnek nincsen párgya.

Nyoszorúlán mēg a vőfíny
Összöfutott mint a győtiny. *)

Sárga dinnye, görög divó,
A vőlegín rózsabimbó.

Fekete a föld teteje,
Fejér a mēnyasszon feje.

Mos láttunk eb-bundás kecskét.
Lánbú csinyáttunk mēnyecskét.

Mos láttunk eb-bundás asszont,
Lánbú csinyáttunk mēnyasszont.

A ki kiáll az ucczára,
Birkaharang a nyakába.

Összőkőtték a kezőket,
Összőkapcsolták szívőket.

Paptyok előtt aszt fogatták,
Hogy űk ēmmást ē nēm haggyák;
Ásó, kapa emisz mēg,
Fekete föld válasz mēg.

*) folyóka Sz. K.

Ez az illet a lányoké,
Ném a fejr barátoké.

Ez az illet a gyöngyilet,
Kinek tecczik velünk gyühet.

Fejr szoknyát ránczulok,
Völegínné tánczulok.

Azér vagyok ollan nyalka,
Hogy a szoknyám fejr, tarka.

Piczin nekém ez a ház,
Maj kirúgom a falát.

Azér vagyok ollan vig,
A koszorúm virágzik.

(Szombathely). SZUMRÁK KÁROLY.

Hülyék elnevezései.

a l a n g y á r : kétszer jámbor. —
a l a m u s z i : csendes egy-
gyű. — d é d ó : tehenesnek,
kanásznak használható gyűge.
— g ó n ó : félkegyelmű. —
g y a l l ó : gyarló félkegyelmű.
— g y ű g e : hülye. — k u k k ó :
csallókóziek általános csúfneve.
— l ű t y ő : gyűge. — m á l é :
bamba. — n a t r a g u l a : bo-
londos hülye. — n é m a : süket-
néma hülye. — n y ő t e l e n :
törpe. — s ő v é n y t á m o g a t ó :

magával tehetetlen hülye. —
t a f ó : nehéz fölfogású bamba.
— t a p i t n y a : ügyetlen fehér-
cselédről mondják. — t o h o l i :
nagy ehető gónó. — t o p l a k i :
egyűgyű gyerek. — t o t y o l a :
eltehetetlenedett ember. — t i -
t y e - t o t y a : bártortalan, tedd
ide, tedd oda alangyár ember.
— t ő r ő m l ő k ő s : veszekedő
alacsony gonó. — t ő s z l ő k :
alacsony kemény fejdédó.

(Csallóköz.)

FÖLDES GYULA.

Tájszók.

Dráva mellékiek.

g u b a : penész. ,Aggyon kee
pásim egy sarok kinyeret, a
zenyim egészen elgubásodott.
Ez a hordó gubás. Guba ízi
van ennek a zételnek.'
g r i z d : búzadara. ,A tejes griz-
des rétésbű rémű sok elfogyott.'
g y ó g y i l : gyógyul. ,Csak nēm
gyógyil szegény gyángyim, még
maj megho.'
g e d z s g e : kecsge. ,Ha a zur

a gedzsgét is adi, egy fertaj-
jal többet adok.'
g a l a c s i n : kavics. ,Galacsin-
nal van béterittel a zégész ut.'
g ő r c s ő s : sovány. ,Ěme, mēj-
jen görcsős vagyok.'
g i g y e r é s z : kedveskedik. ,Né-
kőm héba gigerészöl, ussē
gyüssz velem.'
g á n d z s a : lándzsa. ,Gándzsával
öntöttük le a zaknát.'

gyulás: tűz. 'Gyulás vót, osztán nagyot futtam.'

gyeri má: gyere már.

gyüműcs: gyümölcs. 'Naon sok gyüműcsöt ett, azér léte ki a hideg.'

gyútó: gyufa. 'Gyeri hozzá gyútót, pörkődjünk a rétet.'

gyilkos: csintalan. 'Ez a gyilkos kölk, mindénemet édugi.'

gyerkők: gyermekek. A tizen-nyolcz éves fiut már megházasítják, s így azt lehet mondani, hogy legény sem volt, hanem a gyermekből lesz a feleséges ember, a miért a leányok sohasem mondják, hogy legények, hanem csak 'a gyerkők' elnevezést használják.

divó: dió. 'Aggyá divót.'

gesztinye: gesztenye. 'Gyeri kincsöm végyünk (veszünk) gesztinyét.'

gérény: görény. 'A csikéket éhorta a gérény.'

gőcs: kőcsőg. 'Gyere, hozzon ké de-j hat gőcsöt a vásárru.'

gejva: gojva. 'Lám gejvaja van, azér köti bé a nyakát.'

gombócza: gombóc, vagy inkább haluska. 'A bátyóm min mēgētte a gombóczát tülem.'

gajgona: rántotta. 'Süttem neki gajgonát, mer ēhős vót.'

gyurapodik: gyarapodik. 'Mita nēm láttam, úgy mēgyurapodott a buzám.'

há: hát. 'Ēthon van-e a néném, há ēthon van má.'

hógat: hallgat. 'Hógass csak ēde, maj én elregölöm' (elbeszélem).

héba: hiába. 'Héba mēntem, mer nēm vót otthon.'

húr: gumilasztikum. 'Azér nyulik ez a kötő, mer húr van benne.'

ha: mikor. 'Még ha érők haza; ha látok vacsorát.'

hurka: bél. 'Eza nagy kan ugy fölhasétotta a másiknak a hasát, hogy mingyá kidüt a hurkája.' A kalbászt is hurkának mondják.

háta mba: hátamon. 'Maj áti-viszlek a partajján a hátamba.'

hivős: hüvös. 'Kigyelme is kiát a hívöskére.'

hamvas: lugzásnál használt felső ruha, melyre a hamu tétetik. 'Egy hamvasba is elvihe-tēd eszt a kis kukoriczkát.'

istenbánti: olyan kedvelt személy, a kit senki se bánt, ha még törvénybe ütköző dolgot követ is el.

jobbcsábban: jobban. 'Hálá légyön ű szent fölsegének, mos má jobbcsábban vagyok.'

jócska: jó ízű. 'Ujan jócskát eszem a kinyirbe is.'

kopocs: kapocs. 'Két kapocscsá össze kő kopcsóni.'

kovaczol: valamit megveregget, úgy hogy az kopog. 'Mit kovaczol kēd? Ēme eszt a zólat flaszterozom, mer nagyon föl-hányik a disznak.'

kóstál: ér. 'Mit kóstál párja a piének? Nem kóstál semmit.'

kü: kő. 'Nēm vihetem el kigyelmét, mer kü hordani hajtott a biró.'

kovárté: szállás. 'Nappóra nēm kovártéjosztak bé.'

kolompér: krumpi, burgonya. 'Kolompérát héjjába főztem.'

kurva: fajtalan életű (férfit is mondják). 'Ez a kukusa ojan kurva embőr.'

kulátor: kurátor, gondnok. 'Vosárnep lész a kulátor választás.'

kaczer: pénztárnok, kassir. 'Kaczérnak jó lész a Mózes bágyám a varga.'

kassa: kassza, pénztár. 'Három-

- száz forintot hozott ki a por-
kaszábu.
kristáj: ivópohár, üveg. „Még-
itt három kristáj bort.”
káp: korty. „Aszondi részög
vagyok, peding még ma egy
káp bort se ittam.”
kuszá: női szemérmes test.
„Mégfogtam a szőrös kuszáját.”
kötte: kötötte. „Megkötte ma-
gát.”
kiszította a zorrát: kifujta
- az orrát. „Szídt ki kincsöm a
zorkádat.”
kiöntötte: kidöntötte. „Te,
mingyá kiöntöm a bélödet.”
kitarjag osodott: kiejako-
sodott. „Szépön kezdett gyó-
gyini a sebje, mos még már
mégcsak fájik neki, egészen
kitarjagosodott.”
kávét ettem: habár itta is;
pl. a fekete kávét. „Még fekete
kávét is ettünk.”

(Kopács.)

Császár Lajos.

Nagy kúnságok.

- kabógyás: tökéletlen eszű.
kacza bajka: felső ruha.
(Rábaközén: kacza: női öl-
töny. Nyr. III. 280.)
kacczint: egyet felkaczag.
kajkós: görbe; pl. lábú.
kaláka: házi mulatság.
kallódik, el-: elvész, tönkre
megy.
kalótya: szeles, meggondo-
latlan.
kanta: korsóalakú cserép viz-
tartó edény.
kantus: gyermeking.
kapatos: kissé kétség.
karatyl: sokat fecseg; rend-
szerint így használják: „Ne ka-
ratyolj, mint a tyuk segge.”
karczos: savanyú kerti bor.
kardalésza: kósz, kóbor.
kárpál: korhol, kárál.
kastos: sáros, lucskos.
kászolódik: készülődik.
kátyu: sáros gödör az úton.
keczmereg: ügyetlenül, las-
san dolgozik, tehetetlenkedik.
kelekótya: csacska.
ken, megken: megver. „Meg-
ájj megkén ide!”
kenőlík: kenőcs.
kerge birka: beteg birka.
kérísz: lakodalmi kérő.
- keshed: koszlik, feslik.
kisafa: a lógós ló hámfája.
koczog: traben, klopfen.
kódorog: kóborog.
kojtól: erősen füstöl.
kókkad: hervad, lekonyul.
kollint: üt. „Fűbe kollintották,
hogy meghótt.”
kópiskál: megkopogtat.
koppódzik: egymást harap-
dálja.
kopri, kopszi: rövid hajú.
kóringyász: kóborol.
kotla: nagy pipa.
kotonoz, kotomász: ka-
parász, keresgél.
kotú: poshadtság; „kotús víz”:
állott, poshadt víz. (Alföldön:
nádtartó. Nyr. XIV. 191.)
kottyan: egyet pattan, ugrik;
pl. kátyúban a ruganyos kocsi.
„Meg se kottyan”: meg se lát-
szik, észre se vehető.
kótyagos: ittas.
kótyonfitty: haszontalan.
(Az gézengúz az hóra kettien-
fitty az szolgája. Decsi Ad.)
kóvályog: ide-oda jár, mo-
zog, repül.
kőszköpülködik: bele
avatkozik.
kőtyfól: kavar, vegyít.

kuferczes: régi tánczem.
kuka: néma.
kukás: dohányos ember.
kukó: a tojás üres héja.
kukora: apró, görbe; pl. kukora fia, kukora bajusz.
kuksol: guggol.
kunczog: ravaszkodva rimánkodik.
kuncsorog: ácsorog, kóborol.

kunéroz: bosszant.
kunyorál: kér (szánandólag).
kupujka: gyékényfonatú tojás- vagy dohánytartó.
kurisgál: korrigál, kijavít.
kuszkurál: csiklandoz.
kuttog: rejtőzködik.
küllőfércz: a dologtól irtózik, ingadozik.

ILLÉSY JÁNOS.

Mátyusföldiek.

aszovány, aszoványos: sorvadás. „Aszoványos a gyermekem, aszoványban van a gyermekem” = tabes; pl. tabes mesaraica, midőn a gyermek hosszadalmas hasmenés következtében elsorvad.
báránytartó: a juh pokla, placenta ovis. A NSz.-ban nincs.
burgi: burgundia; répa; burgit vetni, kapálni sat.
botolás, botolni: a fa koronájának oly visszavágása, hogy a nagyobb ágakból csupán 1¹/₂—2 arasznyi csapok maradnak. A silány vagy fölősleges ágakat törzsig metszik le.
csapott orrú: lapos orrú. A NSz.-ban nincs megemlítve.
csilgó, csillicskó, csilkó, csille: bille, penis infantil. A NSz. nem említi.
csórmány: prunus padus L. A NSz.-ban csormányfű — tormen tella; a prunus padus ellenben: zelniczemeggy, kutya-cseresznye, vad cseresznye, gerézdes cseresznye. Ajánlatos, hogy „csormány” fogadtatnék el a műnyelvbe is.
csóvány: csalán. A NSz.-ban nincs.
devernység: czivakodó, kötekedő. A NSz.-ban nincs.
dömse: zömök termető egyén.
dörmő, dörme: összevető.

dött s felhalmozódott törmelék-féle; nád dörmő: árhordta nádtörmelék; fadörmő: ág-törmelék, fatörmelék az erdőben. „Menjünk az erdőre fadörmőt hárítani” azt jelenti, hogy faágat gyűjteni. A NSz. nem említi.
duszmaorrú: csapott orrú. A NSz.-ban nincs meg.
dózs: dózsolás. „Lesz majd este nagy dózs” — nagy ivás, nagy eszem-iszom.
égvény föld: oly szántóföld, mely hamarosan kiszárad, benne a vetés kiszűl. Többnyire egyértékese a „homokos talajnak.”
elél ni port, orvosságot: elfogyasztani.
farka.valaminek: vége, utolja; farsang farka: farsang utolja, utolsó három napja; farsang dereka, farsang eleje.
fogya dékba vagyok: fogyok, veszek, soványkodom.
förgetyű: az elülső tengelyvánkos, mely azonban nem szorosan illeszkedik, nincs szorosan kapcsolva a tengelyhez, mint a hátulsó tengelyvánkos, hanem forog. E szót azért iktatom ide, mert a NSz-beli értelmezés elűtő. A mi ott a förgetyűről áll, az vonatkozhatik

a hátulsó tengelyvánkosra, melynek „sasa” tartja az oldalokat-gyűge: félkegyelmű, a hülyeség kisebb foka, mit „cretinoid” névvel szokás nevezni.

kalista: gúzsfa, mely a pözs-sővényt a duczhoz szorítja. Körülbelül az a hatása, mint a csavarháznak. A NSz.-ban nincs meg.

koszmó, koszmós a feje a gyerekeknek: seborrhoea sicca capillitii. A NSz. értel-

(Tallós.)

mezése nem üti meg a valóság mértékét, mert koszmós nem = „koszos.” Meggyőződtem, hogy a nép koszmó alatt azon fejőtvar-félét érti, mely orvosi disztelen barbársággal „seborrhoea sicca capillitii”, nevet visel.

körtvíz: (értendő: kelt víz): talajvíz, fenékvíz, a föld árja. Utóbbi szó Torontál megyében és Szeged táján járatos. A NSz.-ban nem található.

BARTS JÓZSEF.

Fehérmegyések.

békít: megnyugtat, lecsendesít. „Egyre békített, mer nagyon sírtam. (Iváncsa.)

hélga: ügyefogyott, együgyű. (Lovasberény.)

csillapít: visszatart. „Csillapicsátok a doktor urat, hogy enémennyén, a mire én viszsza-
szagyúvók.” (Uo.)

elkövetkézett: eltávozott. „Nem is tuttam, hogy ekövetkézett innét. (Uo.)

elresved: elszibbad. „A lábam sokszor egészen elresved.” (Uo.)

fojatos: folyékony. „Fojatos orvosságot még port rendűt neki a doktor.” (Iváncsa.)

fuhar: fuvar. (Lovasberény.)

fülled: ha nedves takarmány megmelegszik és megpenészedik. (Uo.)

gurgadozni: csepegni. „Mire a doktor megírkézett, a víz csak úgy gurgadozott róla.” (Iváncsa.)

hófuvát: hófuvat. (Egész Fehérmegyében).

kátyol: kátyu. (Lovasberény.)

körtőg: recseg. „Mikor tén-
nap főhustam (az órát), egy nagyot körtőgött.” (Uo.)

mindéig: mindig. (Uo.)

pérje: égésnél a levegőbe szál-
linkózó hamu. (Uo.)

természet: élet, elevenység. „A miuta az ujjamat megütöttem, nincs benne semmi természet.” (Uo.)

tráhán: lomha, lusta. (Uo.)

FELSKI SÁNDOR.

MESTERMŰSZÓK.

A kender és szövés.

1) A kender földolgozása. A kendert előbb eláztatják két rúd közé téve (a melyet, t. i. a csomókendert összefogó két rúdat, cserepcsépek neveznek), aztán megszárasztva megtörik. Így áll elő a szősz; a mi belőle kihull, az a pozdorja. A kénékből kikerült szősz összecsavarják és fűszősznek (főszősz, fejszősz) nevezik. Hús fűszősz egy csomóba kötve: kita.

A szösz megdörzsölik, kitilolják, azaz a benne maradt apró pozdorjától kitisztítják.

Kendertörő szék, a min tilolnak. Azután meggerbenelik a szösz, a mit így mondanak: szösz csinálni.

Ekkor áll elő a fejeszösz, a szálaszösz, a prósösz és a csepű. Aztán a szösz a guzsalyon orsóval megfonják. A guzsaly neve másutt rokka.

Az orsóról a fonalat felmotóllálják. A motóllán három-három szálat igének hívnak, száz igét egy pászmának. Négy pászma egy darab fonalat tesz. A fonalat előbb megszapulják, s akkor kimosva megszáraztják a napon s ekkor fehér lesz. Majd megmíncselik, hogy puhább legyen. A mincs nem egyéb, mint langyos vízzel fölvegyített tőkmágliszta. Ebbe a fonalat belegyúrák és kifacsarják. Így megszáraztva fonalterekőn egy kis gömbejég (így) fára, az ú. n. kótisra tekerik fel. A gombalyogokról tekerik fel a felereszteni valót a fonaltetőre; a bélnek valót pedig felcsüllik a csűre. A gombojékokat (sic) pedig felvetni és lecsülleni mindég a gombojég belső részén szokták.

2) Az esztováta (szövőszék) alkotó részei. Van két talpa; ennek egyik végén van az a zubo, a melyet hasájónak is neveznek, s a melyre a vásznat tekerik; a másik végén is egy zuboly, melyre a fonalat tekerik. A fonal két, sima, lapos deszkácska közé van keresztbe szedve. A deszkácska neve csipke. Az apró csipkevevőkre tekerik a fonalat és az eresztőrűd segítségével eresztik le lassanként a zubolyról.

Aztán a talp első végén két karfa; annak van két kis rovátékos fája, a karhoz tartozik; erről a kis fáról lecsügg két kis csiga, melyet sikkattyúnak neveznek. A sikkattyún jár a nyüst, a mit gyapjúból fonnak. Ugyanitt, a karfáról csüng le a bordahaj, a melybe a borda van beleillesztve. Hogy a nyüst fel és alá nyissa a fonalat, hogy a vetillőt át lehessen vetni a fonalválasztékon, a mit a nyüst kétfelé választ, arra a talpra, illetve a keresztfába vésett lábitót használnak. A vetillő egy kis hal- vagy csónakformájú símafa a közepin keresztül véve. Ebben van a csű az úgynevezett bél-fára felhúzza és a fonal a csűre tekerve. A csűre a fonalat egy csüllő nevű kis hengeren csüllik (azaz tekerik) fel.

Hogy az esztovátára feltehessék a fonalat, arra szolgál a vető, a mely négy, simára kifaragott egyenes fácskából a felső és alsó végén egy-egy pár keresztfával van úgy összeillesztve, hogy azt (a vetőt) széllyel lehessen nyitni, mikor használják, és összetenni, mikor nem használják. A mivel a vásznat feltekerik, illetőleg a két zugon megfeszítik, azt a lyukacsos sima fát feszítő fának nevezik.

Ha egy szál fonal szövés közben elszakad, azt szakattnak mondják; a mi ugyanakkor a bordából és nyüstből kiesik, a mit a szövő ember v. asszony összetold, azaz mind a bordába, mind

a nyüssbe befog, ha nem a maga helyére találja befogni, azt a rosszul fogott szálat eblábnak nevezik.

Az esztovátára feltett fonalnál, mikor egészen elfogy, azaz vászonnak szüvődik, a bordába és nyüstbe lévő fonalmaradék, mivelhogy tovább nem lehet, a borda mellett a vászon szélibe elvágódik, a mit innen, t. i. a nyüsthől és bordából kiszednek, annak a neve v e l é z n e k.

(Szatmár m. Krassó.)

VOZÁRI GYULÁNÉ.

Néprománczok.

„Juó estiét, juó estiét
Sági biruóné asszon,
Itthon van-é a ljányo
Eresszē el a bálbo!”

„Iczikiém, piczikiém,
Haggy piczit pühennyi;
Szíp czugos czipűőmbül
A vört kiöntenyi!”

„Itthon van itthon van,
A biēsűő szobábo,
Szípēn elnyugoszik
Paplanyos ágyábo.”

„Iczikiém piczikiém,
Nēm lehet pühennyi,
Szíp czugos czipűődbül
A vört kiöntenyi!”

„Kűőcső föl, kűőcső föl
Kűőcső föl a ljányát;
Kűősső dērēkáro
Zűőd selēm szoknyáját.

Vergyēn mēg az Isten
Ollan idēs anyát
Ki bálbo ereszti
Ēgyetlen ēgy ljányát.

Zűőd selēm szoknyáját
Kűősső dērēkáro,
Szíp czugos czipűőjit
Huzza a lábára!”

Vergyēn mēg az Isten
Ollan idēs apát,
Ki estiétül hajnalig
Mēg nēm nīzi ljányát.

„Juó estiét hangászok,
Szíp nuótát huzzatok,
Mer’ ién a ruózsámmol,
Rēggelig mulatok!”

Más asszon ljányánok
Hajnuót harangoznak,
Sági biruó ljányánok
Szíp kisírűőt huznak.

Az ién kedves ruózsámmol,
Sági biruó ljányávol,
Sági biruó ljányávol
Rēggelig itt mulatok!”

Sági biruó ljányo
El is van má’ temetvē.
Tē mēg hunczut gaz embēr
Szenveggy itt a börtömbe.

Zörgez’s’ mēg zörgez’s’ mēg
Börtönöd ajtaját,
Jén is mēgzörgetēm
Lábodnak bikuóját.
(Sopron m. Rábaköz.)

HALÁSZ JÁNOS.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZKIKKASZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovsahy-
utca 6. sz.

XVI. kötet.

1887. AUGUSZTUS 15.

VIII. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Isten.

A Nyelvör márcziusi füzetében Vasverő Rajmond *isten* szavunkat magyarázza s azon eredményre jut, hogy a magy. *isten* szó nomen verbale-alak, a mely egy cseremisz *isten* participium praeteriti activi-féle alaknak mássa s szó-szerint azt jelentené: a k i t e r e m t e t t.

Megvallom, a magyarázat igen tetszetős, de egészben véve a levegőben függ, s nekem úgy rémlik, hogy az egész hypothesis a cser. *isten* kedvéért látott napvilágot. Az egyeztetett két alak annyira egybevág, hogy laikus embert könnyű szerrel meggyőzhetne, de nekem annál kevésbbé tetszik. Vasverő nem részletezte eléggé a két szó közti viszonyt. A cseremiszben van *iste*-ige, de nincs *isten* = *deus* névszó; viszont a magyarban van *isten* névszó, de nincs *iste* = *facere, creare* ige. Hol itt a kapocs? Rokonsággal vagy kölcsönvétellel, önálló fejlődéssel vagy átvétellel van-e dolgunk? Nem mondom, hogy fölvetett alakokat ne lehetne egyeztetni, fejtegetni, de az kétségtelen, hogy az egyeztetés csak akkor válik megbízhatóvá, ha tényeket állít egymással szembe. Vasverő nem megy tovább a lehetőségek felsorolásánál. Ámde még e lehetőségekhez is szó fér.

A magyar és cseremisz nyelvek közt nincs közelebbi, specziális rokonság, mint pl. a magyar és vogul nyelvek közt. Igaz, hogy mind a kettő ugor nyelv; azonban a magyar északi, a cseremisz pedig déli ugor nyelv. A vogul-osztyákban elvárhatjuk, hogy ne csak az alapszó, hanem a képző is megfeleljen a magyar alaknak; de valószínű-e, hogy a távolabbi cseremiszben épen ez a szó egymagában oly tökéletesen visszatükrözze a magyar szót hangalakjára, alap-

szavára és képzőjére nézve? Ez minden specziálisabb rokon-ság híján egyedülálló példa volna a rokonnyelvek körében; arra a kérdésre nem is reflektálván, hogy vajjon cser. *isten* minden hasonlósága ellenére is megfelelhet-e s tényleg meg is felel-e a magy. *isten*-nek. Nincs tehát valami különös okunk *isten* szavunknak mássát közvetlenül a cseremiszi nyelvben keresni, a mellyel a magyar nyelv nem áll közelebbi rokon-ságban.

Kölcsönvételi viszony sincs a magyar és cseremiszi nyel-vek közt, hanem igenis a magyar és csuvas közt. Így tehát *isten* még csak a cseremiszből vett kölcsönszó sem lehet a magyarban, mert abból, hogy rokonnyelvek is átvehetnek egymásból szavakat, még nem következik, hogy tényleg át is vettek; ha nem is vesszük tekintetbe, hogy a cser. *isten* = *deus* föltételezett alak.

Azonkívül, hogy a magyar és cseremiszi nyelvek közt se közelebbi rokonság, se kölcsönzési viszony nincs, még a szó jelentése sem elégít ki teljesen. A föltételezett cseremiszi szó jelentése épen nem alkalmas *isten* szavunk fogalmának ma-gyarázására, mert nagyon is mitologiai. Az altaji népek az istent általában vagy az ég-ről nevezik el, vagy a már fej-lettebb atya névvel ruházzák föl. S azért egy kissé merész Budenznek a finn *jumala* = *isten* szóról adott magyarázata is, mely szerint annak elő részében a magy. *jó* szót véli föl-találhatónak, mert a cseremiszi *jumo* eget és istent egy-aránt jelent. A Vasverő idézte észt *lovoja* (f. *luoja*) = *teremtő* is mitikus appositio, nem köznévv.

Szóval tehát a cseremiszi nyelvben van egy *iste* = *tenni* ige, s kérdés tárgya, hogy ennek megfelelhet-e egy magy. *iste*-ige; de bizonyos, hogy tényleg nem felel meg neki. Továbbá a cseremiszi nyelvben föltételezhető egy *isten* = *teremtő* nomen verbale, mely a magyarban mint kölcsönszó szerepelhetne; azonban tudjuk, hogy valósággal nem vettük kölcsön a csere-miszi nyelvből. Ez az eredmény.

Budenz az *isten* alapszavát egynek tartja a HB. *ise* szavával, melyet később *öse* (Érdy cod.), ma *ös* alakban ismerünk, s rokonítja a finn *isä*, észt *isa* és lapp *ačče* szókkal. Ezen egyeztetés ellen Vasverő csak nagyon lényegtelen és gyöngye lábon álló kifogásokat tud fölhozni. Hogy *is*, *ös*, *ös*, és f. *isä*, é. *isa*, lp. *ačče* derekasan megfelelnek egymásnak,

azt nem egy analogia bizonyítja. Mint f. *isä*: lp. *ačče* úgy felelnek meg f. *silmä*: lp. *čalme*; mint *isä*: *ačče* úgy *kysy*: *kačča*; mint *is. ōs*: lp. *ačče* úgy *id*-, *ūd*:- *čavde*; mint *ōs*: *isä*: *ačče* úgy *ōsz*: *syksy*: *čakča*; mint *ise*: f. *isä*: é. *iza* úgy *kēsa* (*kisa*): *kisa*: *kiza*; mint *ise*: *ačče* (*ača*-) úgy *kēs*: *keče*, *gāčče*. Egyéb példák főképp a magas és mély hangok változására: m. *szép*: f. *hyvā*: lp. *čabbes*; *egy*: *yhte*: *akte*; *szēm*: *silmä*: *čalme*; *szürmo*:- *hürmä*: *čarva* sat. Tehát mind a finnlapp, mind a magyar-finn és magyar-lapp hangváltozások analogiákkal igazolhatók, s a finn-magyar magas és lapp mély magánhangzó-megfelelések igen közönségesek. E szerint Vasverő azon különben is kicsinyes ellenvetése, hogy megfelelhet-e finn *i*, lapp *a*, magy. *i*, továbbá finn *s*, lp. *čč*, magy. *s* egymásnak, önként elesik.

De mindez alapján véve nagyon mellékes dolog reánk nézve, ha a magyar nyelv is megadja a kellő útbaigazítást; minek forduljunk mi a cseremis nyelvhez s egyáltalában a rokon nyelvekhez fölvilágosításért, ha *isten* szavunkat magából a magyar nyelvből s nyelvünk történetéből megfejtethetjük? Ily alapon semmi szln alatt sem fogadhatjuk el Vasverő nézetét, hogy t. i. *is*-ből (akár a HB. *ise* szavából, akár az *isten* alapszavából) nem fejlődhetett volna *ōs* s aztán *ōs*. Vasverő ellenvetései, hogy *is* rövid *i*-vel, *ōs* meg hosszú *ō*-vel van (bár *ō* is megengedi, hogy régebben röviden *ōs*-nek ejtették), s aztán, hogy *is* a zártabb és labializálatlan *i*-vel, *ōs* pedig a nyitabb és labializált *ō*-vel való, oly aprólékosságok, a melyek nyomhatnak valamit a latban nyelvjárások, dialektusok vizsgálata közben, de szóegyeztetések, szófejtésekben nem képeznek áthidalhatatlan akadályt. Maguk a nyelvtények czáfolják meg Vasverő ellenvetéseit: HB. *gimils* (Margit-leg. *dymevlch*): *g y ü m ö l c s*; *gimilcik*: *g y ü m ö l c s ö k*; *timnuc*: *t ö m l ö c z*; (KT.) *furiscle*: *f ü r ö s z t i*; *keth-you-kyzi* (1246.): *k é t j ó k ö z i*; *Kycep Korompa* (1256.): *K ö z é p - K o r o m p a*; *tiuisses* (1317.): *t ö v i s e s*; *Sylva Zild* (1419.): *z ö l d*. Megjegyzem, hogy *kyz* mellett már a HB.-ben *cuzicun*, és *scil-cuz* (1225.) alakok is vannak; tehát *kiz* és *küz*, ma: *köz*. Ime régi magy. *i* — mai *ö*. Miért ne sorozhatnók ide a HB-beli *ise*, későbbi *öse* = mai *ös* szavunkat is? Minek vennénk föl szükségtelenül egy egészen új, ismeretlen szót? Vasverő eme második ellenvetése is homokra volt építve.

Az *isten* szót Budenz így tagolta: *is+ten*, s a második részére nézve két hypothesis állított föl. Az első szerint *isten* eredetibb **isken* helyett áll, s ezt a **-ken-t* a *feledékeny*-beli diminutiv eredetű *-ken-nel* egyezteteti. E magyarázat mind hangtani, mind jelentéstani tekintetből igen erőszakolt hypothesis. A második magyarázat szerint ez a *-ten* a *nöstény*-beli *-tény*-nyel egyezik. Ennek legfőbb baja, hogy a *nöstény*-beli képző nem is *-tény*, hanem *-stény* (**s+tény*). Vasverő többi ellenvetései, hogy t. i. a jésített *ny* helyett *n-et*, a rövid és nyílt *e* helyett hosszú és zárt *é-t* találunk, ismét aprólékos dolgok. S végül azon állítása, mely szerint „az sem épen lehetetlen egy olyan teljesen magán álló s párja nélkül való szóvégre nézve, a milyen a *-stény*, hogy nem is képző, hanem egy összetételnek második része, a mely jelenthet például állatot, vadat, vagy nemet, félét sat.” szintén nem állja meg a sarat. Először is a *-stény* még sem egészen párja nélkül való szóvég: a *nöstény* mellett ott van az *aggastyán*, s ebben már csak nem jelenthet állatot v. nemet, hanem nyilván diminutiv értékű képző. Ide sorozom már eleve is az *isten-t*, s bizonyára lessz még több is.

Már fõntebb említettem, hogy az ugor népek az istent vagy az eredetibb hitképzetet alapján az *ég = caelum*-ot jelentő szóval nevezték el, pl. cser. *jumo*: ég és isten mord. *jon-dol* (e h. *jom-tol*): villám azaz: égi tűz, f. *jumala*: isten; zürj. *jén* azaz *jénmi*, e h. *jelmi* = finn *ilma*: levegő-ég, votj. *inmar* e h. *ilmar*; mord. *škaj*: deus és caelum; vog. *tqrom*, oszty. *torlm*: levegő, ég és isten; — vagy pedig a fejlettebb *atya = pater*-féle melléknévvel ruházták föl, pl. a finn *ukko* jelent öreg, atyust, istent és mennykövet (*ukon nuoli*: isten-nyila, *ukko pauhaa*: mennydörög sat.); észt *atl* pater: *vana atl toreleb* es donnert; mord. *ata* öreg-ember, atyuska: *atam* donner (*atam toraj* mennydörög, *atam-jonks* szivárvány); észt *iza*: atya; *izu*: égi atya, isten, mennydörgés (*izu hüab*: mennydörög, *izu-tuli*: villám); lp. *ačce* pater: *ača-juoks* regenbogen, *ača-tollo* blitz; pater-féle szó még a vog. *tqrom-aže* tkp. himmel-vater, meg *tqrom-jäukve* tkp. himmel-väterchen (vö. lat. *Jupiter*, szanszkr. *Djauspitar*).

Már most melyik magyarázatot alkalmazzuk *isten* sza-

vunkra, milyen jelentést tulajdonítsunk alapszavának? Ha efféle szólásokat, mint: *öreg isten* (vö. észt *vana isa* 'öreg atya' és vog. *jistiñ tɾom* = szószerint 'öreg isten') is számba veszünk, azt hiszem, az eddigiek után alig is gondolhatnánk másra, mint az 'öreg, atya'-féle jelentésre. Az ugor nyelvekben több szó közkeletű az 'atya' fogalom jelzésére; ezek közül a nyelv némelyeket specziálisan az 'atya'-ság jelölésére használ, másokat meg átvitelesen vagy finomabb árnyéklatok kifejezésére alkalmazott. Az ugor 'pater'-féle szók közül itt kettő jöhet tekintetbe: 1) f. *äijä* senex; zürj. *aj* atya, votj. *aj* id.; vog. *jäg, jäu, jāj* pater, oszty. *jig, jiv, jī* id.; 2) a már említett f. *isä*, észt *isa*, lp. *äčče*-félék s az *ős* szó egyéb rokonai (vö. MUGSz. 857. l.). A mi az elsőt illeti, nem volna ugyan lehetetlen a magy. *isten* (**i-stén*) *i*-jében a vog. *jāj*, oszty. *jī* a *t y a* alapszót keresni, a melyhez a magy. diminutiv értékű *-stján, -stjén, -stén* (**-s-tén*) képzőbokor járult volna. Azonban ezt a tetszetősnek látszó magyarázatot mégis el kell vetnünk, még pedig két nyomós okból. Az egyik ok az, hogy *isten* szavunkat magából a magyar nyelvből megfejtethetjük, a nélkül hogy a rokon nyelvekhez kellene folyamodnunk fölvilágosításért; s ezt soha sem szabad szem elől tévesztenünk, ha nem akarunk szükségtelenül s minden igaz ok nélkül egy új ismeretlen szót fölvenni. A másik az, hogy ha az alapszót a rokonnyelvekből magyarázzuk, helytelennek tartanám a szóvéget pusztán a magyar nyelvből, még pedig oly elhomályosult functiójú képzőbokorral magyarázni, a melynek mai értékét csak néhány gyér analogia segítségével határozhatjuk meg. Azért én a második, 'pater'-féle szócsoporthoz indulok ki, s az *isten* szót az *agga-stján* és *nő-stény* mintájára így taglalom: *is+stén*.

Hogy a HB. *ise* szava nemcsak egy lehet, hanem valósággal egy is a mai *ős* szóval, azt eléggé megbízonyítottam már fentebbb, a hol kimutattam, hogy a HB. *isemucut*. *gimils, timnuc* szavainak a mai nyelvben egytől-egyig *ős*-alakok felelnek meg, azaz a régi *i* helyébe *ő* lépett. Abban sincs okunk kételkedni, hogy ez az *ise* mint a mai *ős* régiebb, tehát eredetibb alakja egy lehet az *isten*-beli *is*-sel: *is-stén* mellett ép úgy lehetett és volt *is*, mint *agga-stján* mellett *agg*, *nő-stény* mellett *nő*. Hiszen az *ise* szó a HB.-ben még érezhetően 'pater'-féle jelentésű: *isemucut adamut* -- atyánkat

Ádámot, a latin eredetiben: *adam patrem nostrum*. Ismeretes az ,öreg, nagy'-féle szónak ,*atya*' értelemben való használata: a finn *isä* = *atya*, de még *iso* = *nagy*; a mordvinban *afa*, a mi *atya* szavunk mássa, még *öreget* *öreg-embert* jelent; már a lat. *maiores* egyenesen *ősök*, *elődök* jelentésű. Az *öreg* — *atya* — *ős* jelentésfejlődésre nézve vö. lat. *avus* *nagyatya*, *öregatya*, *avina* *nagyanya*, *proavus* *ős, ük, atya*, *avitus* *ősi*; s a gör. *πατὴρ*, lat. *patrius* nemcsak ,*atyai*', hanem ,*ősi*' értelemben, is használatos (vö. *τάφος πατρός*, *tumulus patrius* = az *ősi sírbolt*). Mai *ős* szavunk ,*proavus*'-féle jelentése tehát szemmel láthatólag későbbi fejlemény. A HB.-ben mind a két alak: *is* (*ise-*) és *isten* (KT. *ysten*) önállóan megvan egymás mellett. A nyelv az eredetileg ,*atya*' jelentésű *ise* szó egyik alakját fölhasználta a ,*proavus*, a *hn'*-féle jelentésbeli árnyéklat kifejezésére, s ez az *ise* később önállóan tovább is fejlődött *öse*, végre a mai *ős* szavunkká. A szónak másik alakját, a diminutiv *istén*-t a ,*deus*' fogalom jelölésére használta föl, a két szó elszakadt egymástól, s ez utóbbi megállapodott fejlődésében, megcsontosodott (ép úgy, mint pl. HB. *kíne*c, *intetvine*c sat.). Hogy némely szók ily módon megakadhatnak fejlődésükben akár gyéresebb használat, akár az által, hogy az irodalom lefoglalja őket bizonyos speciálisabb fogalmak vagy finomabb árnyalatok jelzésére, arra példa a HB.-beli *urdung*, ma már általánosan *ördög*, de még megvan ebben az alakjában: *ördöngös*.

Budenz is megemlíti a MUGSz.-ban, hogy a főleg megszólításul szolgáló ,*pater: deus*' szóra a diminutiv alak igen jól ráillik: vö. vog. *iqrom-jäukve* ,*himmel-väterchen*'. Tudjuk, hogy a magyar népnyelv még túlságba is viszi a dolgot, mikor azt mondja: *istenke* (ép úgy mondja ezt is: *nősténke*). Az *istén*-ben ép oly ma már nem élő diminutiv képzőhokrot láthatunk, mint pl. a *pálczika*, *őzike*; *kisdéd*; *házikó*; *bujósd* sat.-félékben. Ma még nem lehet kellő bizonyossággal megfejtetni, de az valószínű, hogy így kell tagolnunk: *-s-tény*. Az *-s* ugyanaz a dim. képző lehet, a mely a ,*bolondos*, *édeses*'-félékben szerepel, s a szóvégi *-n*, *-ny* is összevethető a ,*kicsiny*'-félék *-ny*-jével. Az *isten* egészen olyanféle szó, mint az *aggastyán*: amaz **isc-stén*, **is-stén* útján lett *istén* (vö. **növevény*: *növény*, **szövevény*: *sövény*), emez a teljes tö-

alakot tartva meg *agga-styán*, mert **agg-styán* nem is lehetett volna; alapjelentésük se áll nagyon messzire egymástól. A *nöstény* szóban egyenesen a *nő-höz* járulhatott a dim. képzőbeker: *nő-stény*. A hangváltozásokra nézve *vő. é: e fővény: fővény; n: ny kicsiny: kicsin* (kicsinke), *szegén-legén, nöstény: nyöstén*; végül a metathesisre: *kereszttyén: keresztény*. E szerint *nöstény* = *weib-chen (nő-)*; *aggastyán* = *greis, väter-chen (agg-)*; *isten* = *is-sten* = *gott, väter-chen (isc-)*. (A *hadas-tyán* szó, úgy tudom, a nyelvújítás szülötte? Ez volna — ha volna — a negyedik *-styán, -styén-féle* szó).

Még a népies magyarok istene kifejezésről valamit. Megemlegeted a magyarok istenét! Miért épen a magyarok istenét? (sohasem: megemlegeted a magyar istent!). Erre a kérdésre maga e fejtegetés volna a felelet, t. i. mert: megemlegeted a magyarok istenét — megemlegeted a magyarok atyját.

Végül, hogy *isten* nem lehet a magyar nyelvben török kölcsönzó, azt Budenz már eléggé bebizonyította: „A perzsa *izdan. jezdan*-nak soha sem volt igazi divatja a török nyelvekben is, a melyek azt az ugarságba bele vihették volna; még az sem hihető, hogy abból a magashangú és *s (= š)*-vel ejtett *isten* vált volna“ (MUGSz. 824. l.).

STEUER JÁNOS.

ROKONÉRTelmi SZÓK.

Bír. Tud. Győz.

Bír: Akarja a szarka, de nem bírja a farka (Fal. 918). Kivel senki nem bír, ördög se próbálgatja (Erd: Közm. 184). Rossz juh az, ki a maga gyapját el nem bírja (Ball: Példab. 221). Szegény ember szándékát boldog isten bírja (Erd: Közm. 216). Keservimmal jaj nem bírok (Kriza 28). Ki van az én szemem sírva, mert a rózsámat más bírja (Erd: Népd. I. 79).

Tud: Ki mit nem tud, azon nem bankódik (Erd: Közm. 241). Nem jó mindent tudni (uo.). Tud hozzá mint hajdu a harangöntéshez (Fal. 932). Nem titok, a mit két asszony tud (Fal. 929). Lesz öröm, aludni se tudnak az éjjel (Ar: Csal. kör). Jobban tánczol, mint a hogy tud. Tud a lóhoz: fejét üti (Erd: Közm. 155). A mely pofa egyszer bocskor bórré lett, nem tud szégyent (Nyr. VIII. 170).

Győz: Nem győzi szuszszal (Erd: Közm. 229). Az arany fegyver néha többet győz a vasnál (Dug. II. 14). Sok lud disznót győz (Erd: Közm. 43). Ki győzné a szegény házat tyúkkal, kalácscsal (Erd: Közm. 216). Alig győzik egymást nézni (Gyulai: A vándorfiú.). Többször győz az okos mint a bátor (Erd: Népd. 179). Félénk nem győz ellenséget (uo. 67).

Képességből folyó lehetőség.

Bír jelzi a hatásnak azt a fokát, melyet az egyéni erő, mint tehetség, nyilvánítani képes. Erős szerkezetű híd nagy terhet, az emberi szív sok szenvedést elbír. Tud valaminek végrehajtásában a kellő mód ismerete. A ki olyanba fog, a mihez nem tud, ügyetlen híre lesz; a ki nem bír valamivel és próbálgatja, gyöngeségét árulja el. A tudás lehetősége inkább megszerzett, a bírásé pedig a személlyel velejáró képességből folyik. A győzésnek van egy leküzdést váró akadály, mellyel szemben nem annyira testi erőt, mint inkább a természetünkben rejlő szívóssággal boldogulunk; győz tehát valamely dologban tanusított kitartás.

Bír tárggyal kapcsolatban azt fejezi ki, hogy az a miénk, rendelkezünk vele, egészen hatalmunkban van. A mit bírunk, tökéletesen önünknek van alávetve. Különbö a fölsőbbség értelme a *bír* származékszavaiban: *bíró*, *birtok*, *birodalom*, *biráskodik*, *bírságol* következetesen megmaradt és szembeszökő. A mire elménk gondolkodás útján tett szert vagyis a mit fogalommal alakított, más szóval, a minek megléte előttünk ismert, arról tudomásunk van. Általában tud szóval fejezünk ki minden lehetőséget, melynek teljesüléséhez az ész működése a föltétel. Győz: midőn másnak ellenállását megtörnie sikerül; vagyis a kettőjük közt kifejtett küzdés az ő javára dől el. Innen győzelem: a támadásnak vagy védelemnek szerencsés eredménye.

Követ. Kisér.

Követ: Varju követ minden felé (Erd: Népd. I. 205). Követi a sok dalia lobogós ruháját (Ar: Rozg.). Nyomoruságot nyomoruság szokta követni (Erd: Népd. 178). Gonosz király nyomát sok jobbágy követi (Ball: Példab.

247). Mézet szippant szegény, követi a halál (Kriza 11). Pénzt rut kevélység szokta követni (Erd: Népd. 193). Meg is tette, a mit akart követni (Kálm: Kosz. II. 78).

Kísér: Jőjj velem, kísérj el az utamon (Göcs. Népd. 78). Balogh Imrét kísérik a börtönbe (Nyr. IX. 383). Eresz alól kísérgeti szemmel (Ar: BH. IX. én.). Künn, benn, ötet mind kísérték, hogy valahogy elveszessék (Kriza 319). A falu népsége nagy számmal kísérte (Pet: Ján. v.). Vagy a gazda lelke kísér, vagy a törvény-urak jönnek (ArGyul. III. 84).

Ugyanazon az úton megy mint egy másik vele együtt vagy nem messze tőle.

Kísér az egyszerre való megindulás és együtt haladás eszméjét foglalja magában. A kísérés mindig a cselekvés szenvedő tárgya a kísértéstörténet; a kísérő pedig az ő céljának alárendelt eszköz. Az a körülmény, hogy a kísérés gyakran csak véletlenség és hogy a kik közös utat tesznek meg, más és más célra törnek, az a szabályt nem dönti meg; mert ezen együtt haladás híjával van a kísérés sajátos hivatásának és így nem is az. A kísérés vagy a tisztelet kifejezője akar lenni v. arravaló, hogy az utat megkönnyítse és a helyrejutást biztosítsa; mindezekben nyilvánvaló a kísérő alárendeltségi viszonya. Követ fölteszi azt, hogy 1) mi csak akkor kezdünk menni, mikor már más megindult, de ugyanazon hely felé, hasonló irányban és módon haladunk: 2) hogy az út végéig a követő és követett között bizonyos távolság van. Tágabb értelemben követ: ugyanazt teszi mit egy másik. Ez a jelentés eleve útját vágja a példaadás és utánzás egyszerre kezdetének; megengedi mindkettőnek egyazon időben való folyását és értelménél fogva nem valószínűtlen, hogy a mi működésünk még akkor is tart, mikor már az előzőnké megszűnt. Ellentétben a kíséréssel a követő mindent a maga jószántából és önmagáért teszen. Tőle függ, hogy melyik kezdőt vegye irányadónak, meddig és mily mértékben járjon nyomain. Ő a cselekedet rúgója és intézője és célja szerint él a követett személy vagy mód eszközeivel, vagy ha jónak látja, fölhágy velük.

Kísér átvitt értelemben, a mi egy dologgal, egyéb föltételek hozzágondolása mellett vele jár; követ, a mi

belőle természetesen folyik; a hol tehát az előzetes dolog és az utána következő rendesen az ok és okozat viszonyában vannak egymással. Az embert kíséri az ő árnyéka, föl-téve, ha a nap süt; az évszakok követik egymást, még akkor is, ha nem tapasztaljuk a nekik való időjárást; az életet föltétlenül követi a halál sáta.

Ide való volna még némileg e kifejezés: himet varr (régebben így is: himet vet). Rossz példa után nem kell himet varrni (Erd: Népd. 192). Vétkes példáirul hasonló himet varrnak (Nyr. V. 410). Régi példákról nem jó himet vetni (Nyr. VII. 82). Ezen szólásmód közel áll követ általános értelméhez s úgy értendő, hogy mi jogosnak valljuk magunkat és minket ösztönöz valaminek tételére az, hogy más személyek már ennek előtte hasonlóképen jártak el.

BÉLTEKY KÁLMÁN.

MAGYAR ELEMÉK AZ OLÁH NYELVBEN.

băgău: culot d'une pipe (Cih: Dict. II. 478.): *bagó*.

baj: qual, angst, plage, ungemach; ungelegenheit, beschwerlichkeit (Iszer: Wörtl.). anxietas, crux, tribulatio, acerbitas, molestia, incomodum: *baj* (LexB.). Igaz, hogy e szó alapja az ósl. *baj*: flagellum, de számba véve azon körülményt, hogy csakis a magyarországi oláhságban járatos, teljes biztossággal magyar kölcsönvételnek állíthatjuk. Ehhez járul még két mozzanat; az egyik, hogy e szó csak a legújabb időben került az oláh nyelvbe; a másik, hogy az elég nagy számú analógiák szerint a szl. *baj* az oláhban is *baj* s nem *baj* lett volna. „Aj, haj, nič o h i b ä, nič un b a j, känd aj pitä si mälaj: Aj, haj, semmi hiba, semmi b a j, mikor van kenyered meg máléd“ (Arad, Bihar megye.). Moga püspök előbb említettem levelében: „Arhivarăsi kari am avut sub acăsta vreme şau luat *bajul*: Az akkori levéltárosaim *bajit* vettek a nyakukra“ (Cip: Arch. 519.).

A LexB. csak nem akar engedni semmit oláhságából: „a Lat. *bellum*, vel a *vae*, unde etiam dicunt Valachi *vai*, et Itali *gvai*.“ Vö. Cih: Dict. II. 478.

băkău: seulement dans la phrase: aş găse *băkău*: trouver son diable: *bakó* (Cih: Dict. II. 477.).

1) **ban**: banus: *bán* (LexB.). E szóra nézve Cihac ellenében. a ki valamint ezt, úgy a *ban*: pénz-t is szláv kölcsönvételnek tartja (Dict. II. 8. 9.), Hunfalvy nézetét fogadom el: „A *bán* szó nem eredeti magyar ugyan (talán avar). mégis mint méltóság csak a magyaroknál divatozott s tőlük jutott a rumunokhoz és déli szlávokhoz“ (NyKözl. XIV. 438.).

2) **ban**: geld. ein stück gold, münze, ein halber kreutzer (Iszer: Wörtb.): moneta, obulus, medius crucifer (LexB.). Egész kis irodalom fűződik nevéhez. Kutatták, keresték a *báni-pénzek*, *banalesek* eredetét, de mindeddig még biztos eredményt nem lehetett összegezni. Annyi tény, hogy „a vajdák, mint *bánok*, képeiket veretvén a pénzre, onnan lett a név“ (NyKözl. XIV. 438.) s hogy tehát az oláhban magyar kölcsönvétel. Nem akarom hosszasan fejtegetni a kérdést, se történeti adatokkal igazolni e véleményt, ez a historikusok kötelessége. Nekünk csak konstatálnunk kell körülbelül mikor került át az oláhba. Erre nézve annyit mondhatunk: a legrégibb idők óta, legalább az oláh nyelvemlékek erről tanúskodnak. Elterjedésére pedig azt válaszolhatjuk, hogy a dunántúli (macedo) oláhságot kivéve, mindenfelé ismerik.

A jó LexB. szerint: „a Lat. *pecunia*, per syncopen (37. 46.).

bānat: soupçon, réprimande (Cih: Dict. II 478.): *bānat*. MA. zsoltárainak fordításában: „De *bēnāt* ī de buslujale mare: A nagy *bānāt*tól és búsulástól ... (Dös: Psalt. 48.). De dor šē de *bānāt* me simt tare-*nstreinat*: A vágytól és a *bānāt*tól nagyon idegennek érzem magam (Pop: Trand. 18. 20.). Tu (ēmpārate) ku *bātāile* tale aduē tot *bānāt* šī žale: Te (császár) háborúiddal csak *bānāt*ot és gyászt hozol (uo. 101. 104. 107. 109.). Adam ku Eva ēš plēng *pākatele* ku *bānāt*: Ádám és Éva *bānāt*osan siratják meg bűneiket“ (GazT. 1886. 284.).

bandā: bande, gesellschaft (Iszer: Wörtb.): grex (LexB.): *banda*.

bankā: bankozettel (Iszer: Wörtb.): *schaeda* bancalis (LexB.): *bankó*. Csak Magyarországon járja.

bānkutā: bankozettel (Iszer: Wörtb.): *schaeda* vulgaris (LexB.). Eredetijéül én a magy. *banknóta* szót tartom, a melyből hihetőleg az első *n* hang hatása alatt a *nóta* szóbeli *n* kiesett. E szerint a *bankā* és *bānkutā* nem egy szónak veendő, mint az oláh szótárak mindannyia veszi, hanem két

különállónak, melyeket külön-külön vett kölcsön az oláh attól a nyelvtől, a mely neki a *ban*: pénz szót is adta.

bántuesk: beleidigen, necken, anfechten (Iszer: Wörthb.): offendo, laedo, turbo, infesto, impugno (LexB.): *bánt*. Ez a világosan magyar szó is latin eredetű a budai szótár szemében: „a Lat. *batuo*, interposito *n* more solito.“ (34. 46.). Schuller, a ki minderre német bőrt akart húzni, a mi oláh, ezt mondja róla: „ang. *banter*: spotten, skót: *bandy*: unverschämt.“ (Argumentorum pro latinitate linguae Valachicae s. Rumuniae epicrisis; scripsit J. C. Schuller. Cibinii. 1831. I. Cip: Arch. 472.). „Sä nu-j b ä n t u i c de nimik: Semmiben se b ä n t s á t o k (Hasd: CuvB. I. 1602. 128. uo. 148. 152.). Ěntru multe felurj de b ä n t u j e a l e: Sokféle bántódásban“ (Bibl. 1688. Sbier: VorC. 141.). Vö. Cih: Dict. II. 478. NyKözl. XIV. 439.

bänuesk: bereuen, bedauern (Iszer: Wörthb.): doleo, me poenitet (LexB. 37. 46.). Az 1652-ben nyomtatott (Tergoviste) nagy „Pravilában“ ezt olvashatjuk: „Kadese žudekătorjuluj sä nu krjazä lesne p ä r ä l e š i b ä n u j a l e l e: Illik, hogy a bíró ne egy könnyen higgyen a pereknek és p a n a s z o k n a k (Cip: Anal. 168. Dos: Psalt. 276.). Ja-m va b ä n u i de te-oj prja jubi: Ő meg fogja b ä n n i, ha nagyon szeretlek (Hasd: CuvB. II. 503. 504. 506.). Duće moj š i n o j v e n i, plénze o j š i m o j b ä n u i: Elmegyek s vissza se jövők, sirok majd és b ä n k ó d o m“ (GazT. 1886. 153. 204.). Vö. Cih: Dict. II. 478—479. NyKözl. XIV. 438—439.

A budai szótár szerint: „a Lat. *poenitet*“ (37. 46.).

baraboj: wälsche körbel, knotige kälberkopf; eine bagatelle (Iszer: Wörthb.): chaerophillum bulbosum; titivillitium: *baraboly*, vad turbolya; fikarcz, fapoltra, semmiség (LexB.). A szónak eredetije a görög *χαίρεφυλλον*, mely a latinon át az európai nyelvek legtöbbjébe átjutott. Az oláh *baraboj* egyenest magyar formára utal. Iszer (Wörthb.) megemlíti külön szóképen ezt az alakot is *barlaboj*: erdnusz. Nekem azonban e forma csak népetimológiának tetszik s ebben megerősít a következő dal: „Frunzä verde b a r l a b o j, la birtu la Väsfigoj treč' on kar ku patru boj: B a r a b o l y n a k zöld levele, Västyigój korcsmája előtt egy négy ökrös szekér halad el.“ Az e versben előforduló *boj* szó azt a hitet kelti föl bennem, hogy a *baraboj* végső *boj* tagját a nép egynek tartotta a *boj*:

ökörrel, de az első tagját a *bara*-t nem értvén meg közbeszúrta még egy *l* hangot, hogy oláh szó váljon belőle. A *bar* ugyanis egynek hangzott az ő fülében a *bër*: hojsz, császs ökörhajtó szóval, a *la* pedig egy a *-hoz*, *-hez* jelentésű *la*-val s így a szó magyarul annyit jelentene, hogy: hojsz az ökörhöz. Vö. Cih: Dict. II. 9. 478.

barat: prêtre catholique-romain (moine) à Bucarest;
bărăce: église catholique-romaine, monastère cathol. à Bucarest (Cih: Dict. II. 479.).

bärnač: braun, schwarzbraun (Iszer: Wörtb.): badius, spadix, subfuscus (LexB.): *barnás*. „Fjata popi éa bärnače, bato kukul mult em plače: A papnak barnás leányát hej be nagyon szeretem“ (Pop: Trand. 147.). Vö. Cih: Dict. II. 479—480.

barson: sammet (Iszer: Wörtb.): holosericum, byssus, byssum (LexB.): *bársony* (Mal: Szót. 50.). Vö. Cih: Dict. II. 480.

bäsău: rancune, haine, chagrin, dépit (Cih: Dict. II. 480.): *bosszú*. A legrégebb oláh bibliai textusban (1560.) ezt olvashatjuk: „Voju aduce armă pre voj, kare va sta bäsău: Fegyvert viszek rátok, a mely bosszút fog állani (Hasd: CuvB. I. 10.). Printru sänzele trupuriloră văstre stavoju bäsău ai pre tâte zigeniule stavoju bäsău: Testetek vériért bosszút állok s minden állaton bosszút állok (Pal. 23.). Daskale, năo ne făc bäsău: Mester, nekünk tesszel bosszúságot (Cip: Anal. 91. 116.). Dumnezeu, nu ăngădui, kumă numele tău ăclă sfintă se să defajme ku bäsă: Isten, ne engedd meg, hogy a te szent nevedet bosszúsággal gyalázzák“ (Bar: CatCal. 77. 44. 120. Hasd: Etym. 993.) Pray kéziratai közt található egy 1743 előtt írt „Dictionarium Valachico-Latinum“, a hol *beseu* így van fordítva: *injuria*.

A szó magyarsága kétségtelen. S Cihac a ki a ténvt és igazságot kereste, be is vallja magyar eredőlag nyilatkozik Hasdeuról („Mr. Hajdău dit *peremptoire*“), a ki szemet húny a világos ténynek és eredetiségét vitatja. Hasdeu ugyanis idézi 1630 körül írt oláh szótárból a *băsău*: viol. *băsăurj*: haines, jalousie és *băsăos*: envieux, i (CuvB. I. 270.) a következő magyarázattal

„litv. *baisus* : szörnyű; ném. *böse* : rossz; szl. *бѣсъ* : démon; kelt-britt. *bos* : döghalál. Aztán így folytatja: az oláh *bäsä* „semmi esetben se kölcsönvétel, hanem egy római kort megelőző időből (ante-roman) ránk szállt örökség. Itt-ott hallható még Moldvában és Erdélyben is.“

batâr: quand même, si au moins, si du moins (Cih: Dict. II. 489.): *bátor*. „Ziće Rahiila nu batâr ũ sãse kulëe ku tine : Szól Ráchel: ha mindjárt (noha) véled hál is (Pal 90.). Batâr ũ aša sãfie kum. zići: Ha mindjárt úgy volna is, a hogy mondod (uo. 92.). Bate de gure-m lipaszke sze limba-m (MA. zsoltárainak fordításában): Még ha számhoz ragadna is a nyelvem (Dos: Psalt. 48.). Bate kã maj mulcii âmenî ėnvacac, cin gëndurile acãste numaj de o povesta a âmenilor ėlor fãrã de Ńtiincã: Ha bár ezt a hitet a legtöbb tudós ember csak a tudatlan emberek meséjének tartja (ST. 5. 21. 29. 43. 47. 69. 79. 91.). Bãter (sic) kã se prind peşti Ńi ku undica, Ńi ku mreŃa, dar totus undica, Ńi mreŃa nus tot una: Ámbár a halat piczével és hálóval is fogják, mégis a picze és háló nem egy (uo. 109. 147. 159. 161.). Sũ tu bade ėe ziċej, kaj kasã Ńi Ńjasã boj. da djakam vinit la voj, naj avut niċ batâr doj: Tudod rózsám mit mondtál, hogy házad van és hat ökröd, de mikor hozzátok kerültem, még csak kettő se volt“ (GazT. 1886. 164. Hasd: CuvB. II. 509.).

bedergãlũ: *bedörgölő*. Arad megyében a csizmadiames-terek így neveznek egy szerszámot.

bedug: glockenspeise, glockengut (Iszer: Wörtb.); aes campanarium (LexB.): *bádóg*. Arad megyében ilyen változatát is hallottam bãdik: bádógból készült csupor, iccze, katonasajka. Vö. Cih: Dict. II. 481.

beletuesk, beluesk, berluesk: ein kleid füttern, unterfüttern (Iszer: Wörtb.): vestem intus munio, vesti aliquid sub-suo (LexB.). Itt három kölcsönvétellel van dolgunk. A *beluesk*-nek a magy. *béllel*, a *beletuesk*-nek a magy. factitiv *béllet* (bélleltet), a *berluesk*-nek pedig a magy. *bérlet* a példaképe. Vö. Cih: Dict. II. 481. NyKözl. XIV. 439.

bellis, berlis:futter, unterfutter (Iszer: Wörtb.): sub-ductura: *béllés, bérlés* (LexB.). Vö. NyKözl. XIV. 439.

befag: krank, unpäszlich (Iszer: Wörtb.): aeger, aegrotus, morbidus, infirmus: *beteg* (LexB.). A budai szótár - s

származtatására ma is a legtöbben esküsznek — a latin *betizo* igével veti össze, melyet *Svetonius* „lanquere” jelentésben használ. Ha a *beteg* szónak ugarsága nem állna is minden kétségen kívül, a lat. *betizo*-val való egybevetést lehetetlen-ségnek deklarálja a fölvetett *g* képző, melyet az oláh nyelv egyáltalában nem ismer s mely csakis kölcsönvett szavakban mutatkozik. Különbösen minden további czáfolgatás helyett beszéljen az a tény, hogy az oláh nyelv ismeri ezt a magyar szót is *beteşug*: betegség. (L. lejjebb).

A szónak történetét a XVI. századtól (1580.) egész mai napig képesek vagyunk adni: „Dupě službā mjargā kreštinī la ora še šī la sate sã kaute āmen b e f a ž sã milujaskē pre ej: A mise után menjenek el a keresztények városokba és falvakba, hogy fölkeressék a b e t e g embereket és kőnyörüljenek rajtok (Cip: Anal. 22. 123.). Aj miluitu vr'uen b e t e g u: Megszántál-e valaha egy b e t e g e t (Hasd: CuvB. II. 454. 330.). Krěšmāricā agām kapul ku štergurā, kās b e t a g d e bāuturā: Korcsmárosné, kösd be a fejem törülközővel, mert az italtól b e t e g vagyok (Gazd. 1886. 20.). E b e t a g bađa Jēon, šī eu nu šōiu kum aš fače, sã mǎ duk sāl vād kum zače: János bácsi b e t e g, nem tudom mit tegyek, hogy megláthassam őtet (uo. 1887. 115.). Sārutatu de mošnag, ka kārna de puj b e t a g: Őreg ember csókja, mint a b e t e g csirke húsa“ (uo. 1887. 14.). Vő. Cih: Dict. II. 482. NyKözl. XIV. 439.

betegség: aegritudo, infirmitas (LexB. 60.): *betegség*. Ez a magyar eredetinek teljes képe, melyre egyetlen egy példát találtam csak MA. zsoltárainak oláh fordításában (1697.): „Dumnedzeu, den b e t e g ű i g u l mjeu vindeke-mă: Istenem, gyógyíts ki b e t e g s é g e m b ű l“ (Dos: Psalt. 42.). Már a *beteşug* alak átment az oláh hangtörvényeken, t. i. a magy.-ség képző átváltozott *şug*-gá (vő. mesterség: m-ség: hikleşug) s a képzőt megelőző *g* hang valamint az *r* és *n* az említettem analog ese

Töménytelen adatot tudnék fölhozni a sz: a régiségből, azonban helykimélés szempontj. idézek 1580-ból: „Ziēa Pavelu apostol: pr mārfa šī tāte rjalele šī tāte b e t e ş u g u r i l azt mondja: bűneinkért halál és minden ro b e t e g s é g“ (Cip: Anal. 25.). Ma napság is

ismertebb szavaknak még Moldvában is (Jern: KUt. I. 142.). Vö. Cih. Dict. II. 482. NyKözl. XIV. 439.

bőlé: anniversaire de la dédicace d'une église, fête du village ou patronale (Cih: Dict. II. 486.): foire, marché (NyKözl. XIV. 440.): búcsú, régiesen *bulcsú*. Az oláhban megőrzött *l* hang a kölcsönvétel régisége mellett szól. Megjegyzendő, hogy e szó csakis Romániában járatos; a magyarországi oláhság e szláv szóval él: *těrg*.

biékaś: *bićskás*. Csak is magyarsággal vegyest lakó oláhoknál ismeretes. Hallottam itt-ott Bánátban is.

bićulef: *becsület*, „(instă şi bićulef: Tisztelet és becsület (Bihar megye). Om ku bićulef: Becsületes ember“ (uo.).

bićuluesk: *becsül*. „Boul mi lau bićuluit aćeşti omene buni dereptu 200 zloci: Ezek a jó emberek épen 200 forintra becsülték ökrömet (Hasd: Arch. I. 71. 1612.). Doj boj buni bićuluici derep dojsprězjaće galbeni: Két jó ökrömet épen 12 aranyra becsülték“ (uo. 87. 1636.). *) Igen elterjedt szó különösen nálunk Magyarországon; azonban mai alakja már nem *bićuluesk*, hanem *bićulesk*.

bikaś: kieselstein (Iszer: Wörtb.): lapis silex (LexB.): *békasó*. Vö. Cih: Dict. II. 482.

bikaū: sperkel, fuszeisen der pferde (Iszer: Wörtb.): *pedica*: lónyüg, *lóbékó* (LexB.). Járja még ez az alak is: *bikaūā*. Latinságát ekkép védi a budai szótár: „A Lat. *pedica*, per syncopen, et mutato *p* in *b*.“ Vö. Cih: Dict. II. 482.

biľug: *biľlog* (bélyeg). Új keletű szó, melyet a mai stempelis világ vitt be az oláh nyelvbe.

bintătuesk: *büntet*. „De nimina nić o bāntāntujal(ă) sǎ najbǎ: Senkitől! semmi büntetése se legyen (Hasd: CuvB. I. 64. 1595.). Žudekatorii aćeja, karej kurvǎ, sǎ o bintătujaskǎ: A bírák azt, a ki kurva, büntessék meg“ (Bar: CatCalv. 70. 68. 71.). Bihar, Arad s a magyarsággal határos megyékben hallható.

bir: steuer, tribut (Iszer: Wörtb.): *bér*. Egyike azon magyar kölcsönvételeknek, a mely a legrégibb időtől jutott az oláhba s a mely mind a régi mind a mai nyelvben igen

*) B. Petriceicu-Hăjdău: Archiva istorică a României. Bucuresci. 1865. I—II kötet. A. Gy.

el van terjedve. A számtalan példa közül csak egy-kettőt idézünk a régiségből s az újabb nyelvből: „Kändü (Labanü) acasta ziéja: pistruele să fie birulü tău, tătē turma pistruju fătē: Mikor (Lábán) ezeket mondta: a tarkák legyenek a te béréd, az egész nyáj tarkát ellett (Pal. 93.). Sostrie tătē lumja birui; djaéíja nevoija pre toci să-i dja birü: Sesostris az egész világot meggyőzte s kényszerítette valamennyit hogy neki adót fizessenek (Hasd: CuvB. I. 349. 370. II. 615.). Or fužit de kätăniă, de bir greu, de jobăziă: Elfutottak a katonaság, a súlyos adó s a jobbágy-ság elől (Pop: Trand. 46.). Erdebir: Erdőbér (Bihar megye). Ēnkă nam plăfit biru popi: Még nem fizettem ki a pap bért.“ (uo.). Vö. Cih: Dict. II. 482. NyKözl. XIV. 439.

birău: richter (Iszer: Wörtb.): judex (Al: Gramm. 244.): *biró* (LexB.). Még magyar összetételeit is bevitte a törvénykezés az oláh nyelvbe: *fibirău*: főbiró; *jaraşbirău* és *iraşbirău*: járásbiró, *solgăbirău*: szolgabiró; *odorbirău*: udvarbiró sat. A falusi birót, a bánságit kivéve, az egész magyarországi oláh nép *birău*-nak hívja. Az újabb irodalom azonban, mely kérlelhetetlenül üldözőbe vesz mindent, a mi idegen, a *birău*-t is kitörli szótárából s helyébe a lat. *judex*-ből képzett *judé*-t iktatja be, melyet azonban legalább az idevaló nép nyelve egyáltalában nem ismer.

Számtalan sok dal él a *biró*-ról az oláhság ajkán s a sok közül ime megemlítek egynehányat: „Dă dămne pe gëndul mjeu, să fie kodrul birău, şe frunza solgăbirău să trăesk kum voj vrja eu; tulipanul vicispan, să trăesk d'al mjeu măgan: Teljesítsd be uram akaratomat, hogy az erdő legyen biró és a levél szolgabiró, hadd éljek a mint kedvem tartja; a tulipán legyen viczispány, hadd éljek én egymagán (Pop: Trand. 40. 92.). Du-te majkă la birău şi emblă de rëndul mjeu: Ereggy anyám a biróhoz s járj el az én soromba (uo. 102.). Žugu mi-e la birău, ferăle la făgădău: A jármam a birónál van, a vasak meg a fogadóban (GazT. 1887. 26. 41.). Ku birău-s mënios: A biróval haragba vagyok (uo. 1886. 5. 22. 152. 165.). Nu mă tăja färtate! kă te vojă fače birău: Ne vágj le harátom, mert birónak teszlek“ (Stan: Pov. 8.). Vö. Cih: Dict. II. 482. NyKözl. XIV. 439.

birelnik: miethmann, innwohner (Iszer: Wörtb.): inqui-

linus: zsellér (LexB.). A magy. *bérel* s az oláhba átment szláv *nik* képzőből alkotva. Magát az alapszót, a magy. *bérel*-nek oláhos alakját *biruluesk* még eddig sehol se hallottam. Vö. Cih: Dict. II. 482. NyKözl. XIV. 439.

biriš: *béres*. „Pecători tej éer plug ku patru boj ši biriši amendoj: A te kérőid négy ökrös ekémet s mindkét béresemet kéri (Trib. $\frac{1}{3}$. Hátszeg környéke) Biriš el ku panā mare, dā ēn boj sā mjargā tare; biriš el ku panā mikā, dā ēn boj sā ajbā frikā: Hosszú tollú kis béres, üss az ökrökre, hadd menjenek gyorsan; rövid tollú kis béres, üss az ökrökre, hadd féljenek (GazT. 1887. 14.). Jāu mis gazdabiriš: Én béresgazda vagyok“ (Bihar, Arad megye).

birošag: *biróság*. „Am fost la birošag ši am avut doj bizoňšag ši megis nam kápätat igošag: Voltam a biróság nál s volt két bizonyságom s mégse kaptam igazságot“ (Bihar megye.). A birošag helyett leginkább a *biräü*: bíró szóból alkotott *biräime*, *biräire* járja.

birsag: *bírság*. „Am pläfit mare biršag, päntrukā sor bägat kaji ēn legeläü tilos: Nagy bírságot fizettem, hogy a lovaím bementek a tilos legelőbe“ (Bihar megye).

biruesk: siegen, besiegen, überwinden; besitzen; bestreiten können (Iszer: Wörthb.): vinco, devinco; possideo, teneo; par sum (LexB.): *bir*.

A nyelvelmékekben s a mai oláh nyelvben szerfőlött használatos s ha az adatokat mind kitárnók, iveket irhatnánk össze. Itt is csak nagy vonásokban néhány példával írjuk meg a szónak történetét. „Ėnpleci pämentulü, ši biruici elü: Töltsétek be a földet s birjátok azt (Pal. 4. 61. 64. 70. 83.). Fu biruitü Romanü ši prinsü: Le volt győzve Román s elfogva (Hasd: CuvB. I. 398. 399. 402. 403. 404. 405. 406. II. 151. 156. 284.). Totü sufletulü sā sā supue suptü biruinca éelortü maj marj: Minden lélek a nagyobbak hatalma alá vesse magát (Bar: CatCalv. 46. 49. 50. 65. 70. 121.). Molitävnikü, izvodit din slovenie pre limba ruměňaskä, suptü kräirja ši biruinca Domnuluj Mihailü A pafi: Molitävnik (imádságos könyv), szlávból fordítva oláh nyelvre A pafi Mihály vajda királykodása és uralma alatt (Cip: Anal. 134.). Vëntul djakä sā pornešće, multe cärj le biruešće; multe cärj la biruit pën' la

mine a sosit: A szél, ha elindult, sok országot g y ő z meg; sok országot g y ő z ő t t meg, a míg hozzám érkezett.“ (GazT. 1886. 28.)

Ha még a sok továbbképzésre is ügyet vetnék, se szerint se számát nem ejthetném a példáknek. Csak annyit jegyzek meg, hogy képzéseiről is mind az oláh nyelvemlékek mind napjaink nyelve akárhányszor tehet tanúbizonyságot. Vö. Cih: Dict. II. 482. NyKözl. XIV. 439.

birtuk: *birtok*. Bihari szó.

birtukus: *birtokos*. Ugyanott hallottam.

bitang: herrenlos, herumirrend (Iszer: Wörthb.: vagabundus, vagus, errans, abandum, abandonum: *bitang* (LexB.). „Ēntră acesfa sã numără niște preoc bitanț: Azok közé számítható némely bitang pap is (NyKözl. XIV. 439.). Skita ănsămna pre un bitang ăi viăa din kuvěntul Slaveńesk Skita se, sãu a sã bitanț i: Skita bitangot jelentett s ebből a szláv szóból eredt: skita se: bitangolni“ (ST. 29.). Vö. Cih: Dict. II. 482. NyKözl. XIV. 439, XVII. 118. Nyr. XI. 145.

bitangălesk: *bitangol*. „Da pă unde aj bitangă it tătă zăa, măj prunku e: Te gyerek, hol bitangoltál egész nap“ (Arad megye). A bitangălesk szó / képzője árulja el a magyar kölcsönzést, mert a szabályszerű denominális képzés a bitang-ból így volna: bitănți, a mi elő is fordul az oláh nyelvben (l. az előbbi idézetet.).

bîfer: *betyár*. Cihac (Dict. II. 547.) a török elemek közé sorozza. De e föltevés ellen két fontos mozzanat szól. Az egyik, hogy csakis a magyarországi oláhság ismeri s ez is csak ott, a hol sűrű érintkezésben áll a magyarsággal. A másik, hogy jelentése ugyanaz, a mi majdnem általános a magyarban t. i. vagus, vagabundus; míg a törökben annyi mint: nőtelen, legény. Mint lónév is előkerül. Egy 1799-ben nyomtatott oláh Evangeliomoskönyv*) tábláján ezt olvashatjuk: „Betyar kalu ou krepat la 2. Maj. 1835.: Betyár lovam 1835. május 2-án dőglött meg.“

ALEXICS GYÖRGY.

*) (Evang.) Evangeliile la toate Duminecele si Szărbătorile. Ku ortografie ungurească la tiparju au dat Părintele David Bîro. Buda. 1799.: Evangeliumok minden vasárnapra és ünnepre. Magyar írásmóddal sajtó alá adta Bîró Dávid szerzetes-atyja. A. Gy.

EGY ÚJ MAGYAR HANGRENDSZER.

Utójjára hagytam a szerzőnek tévedését, melynek czáfolatát legszükségesebbnek tartom, mert talán többen is osztottnak benne. Azt állítja ugyanis, hogy a zárt *ē* nem lényeges hang a magyar hangrendszerben, hanem csak egyes nyelvjárások sajátja; „oly csekély árnyalati megkülönböztetése az *e* hangnak, a melyet csak némely kiváltságos száj bír kiejteni és némely kiváltságos fül észrevenni.” (10. l.) Hogy egyes vidékek kétféle *e* hangot (*e*, *ē*) ejtenek, azt F. két okból magyarázza. Egyik szerinte az, hogy olyan kifejezésekben, minők pl. *megemeltem*, *felemelkedett*, *elkeseredett ellenfelek*, „úgy a fül, mint a hangszervek megkívánják, hogy e folytonosan ismétlődő *e* hangokba egy kis változatosság jusson;” de ha „ezek az eleintén önkénytelenül eső hangváltoztatások egy-egy vidéken megrögzének és állandókká válnak, e rendszer csakis az illető vidék tájszólására nézve lehet érvényes.” (8. 9. l.) A másik okot F. így adja elő: „Valamennyi hangzó kiejtésére tagadhatatlan befolyása van annak a mássalhangzónak, a mely előtte vagy utána vele együtt kiejtendő a beszédben. Így a *bátya* szóban a csak zárt ajakkal kimondható *b* után az ajak csak tetemes erőly alkalmazásával bírja azonnal és átmenet nélkül alakítani azt a szájnnyilást, a melyet az *á* tiszta kiejtése követel, ezért hangzik e szó némely vidéken így: *boátya*, *baátya*; *Pál* csaknem mindenütt *Padl*-nak hangzik, és némely saját névben úgy írják is. E szóban *bor* az *o* másképp hangzik, mint ebben: *hon*, meg másképp ebben: *koppaszt*. Ha már az erős és határozott *á*, *o*, *u* hangok is érzik ez árnyalást, mentől inkább érezheti a gyenge és határozatlan *e*. A tompa *e* különböző árnyalása, noha tagadhatatlanul létezik, éppen nem kényszerítő bizonyíték arra, hogy természetében egymástól különböző két vagy több *e* hangot keressünk a magyar nyelv hangrendszerében... Ahhoz képest, a mint egy-egy vidék népe több vagy kevesebb gondot fordít a hangok tiszta és határozott kiejtésére, a mássalhangzó módosító hatása annál jobban vagy kevésbé lesz érezhető, és a mívelt ember, a ki korán kezdte magát tiszta, határozott kiejtésre szoktatni, annyira le bírja küzdeni, hogy még a nagyon érzékeny fül is alig fogja észrevenni: de mentől kevésbé mívelt az ember, annál erősebb árnyalással fogja a módosítást hallatni.” — Tehát a szerző műveletlennek nyilvánítja azt, a ki a „tájszólási” *ē* hangot alkalmazza s védelmezi. Valóban terrorizálás! ámde ez az alkotmányos érzületet a tudomány köztársaságában nem rettentheti vissza az igazság védelmétől. Védelmünkben nem fogjuk apróra boncolni a szerzőnek összes idevágó fejtegetéseit (úgyis csak a főbbeket idéztem); mert az olyan nézetek, melyek szerint a hangvál-

tozások csak eleintén esnek önkénytelenül s a nép „gondot fordít a hangok tiszta és határozott kiejtésére”, ma már úgy sem igen akadnak hívőkre.

Tehát először azzal az állítással foglalkozunk, hogy az *ē* csak egyes magyar nyelvjárásokban fordul elő s csak kiváltságos fül bírja megkülönböztetni. Ha a dolog valóban így állna, akkor mindenekelőtt nagyon csodálatos volna az a tény, hogy ez a két hang (*e*, *ē*) a legtöbb ismert nyelvben következetesen meg van különböztetve. Hogy az írásban sem a mi helyesírásunk, sem a német nyelv, sem a román nyelvek nem tesz különbséget, az egyszerűen az alkalmazott latin ábécze hiányosságából magyarázódik; a kiejtésre nézve pedig egyáltalán nem következik belőle semmi. Egyébiránt a svédek fölhasználták az *ä* és *e* jegyeket s ezekkel most pontosan megkülönböztetik e két hangot; példájukat követték a finnek, s a ki finnül vagy svédül tanulva e két betűt és hangot összetévesztené, a legelemibb helyesírási s helyesejtési szabályok ellen vétene. Egyébiránt a magyar nyelvemlékekben is találkozunk az írásbeli megkülönböztetésnek egy érdekes kísérletével. A Bécsi és Müncheneri codexek írói a nyílt *e*-t következetesen tompa ékezzettel jelölik: *è*, a zárt *ē*-t pedig szintén elég következetesen egy pontos jeggyel: *ē*. Ezt mindenki tudja s így a mi szerzőnk is, de ő így üti el e nyelvemlékek bizonyító erejét: „Csak azt látjuk belőlök, hogy az emlékek írói tájnyelvők hangejtését kívánták az írásban jelezni, a mit aztán úgy tettek, a hogy a latin betűk engedték. Idegen, nagyobbára a latin nyelv szabályai uralkodtak ama félmívelt írók gondolkodásán.” — Bámulni lehet e logikát, de elfogadni nem. Ha a latin nyelv szabályai uralkodtak ama „félmívelt” írókon: a tudatosan megkülönböztetett *è*, *ē* jegyeknek bizonyító erejét annyival is nagyobbak kell tartanunk!

De hát csakugyan egyes nyelvjárásokra szorítkozik-e a zárt *ē*? E tekintetben összes nyelvjárásainkat három részre oszthatjuk, s egyáltalán ezt tartom legfontosabb különbségnek és fő szempontnak a magyar nyelvjárások fölosztásában.

a) Csupa nyílt *e*-t ejt azon — legnagyobb részén egyenes s csak végén meggörbülő — földszalag lakossága, melynek fő pontjai Maros-Vásárhely, Kolozsvár, Nagyvárad, Debreczen, Szatmár, Nagybánya; ide tartozik még részben Zemplén és Abauj. Hosszú, de keskeny terület ez, melynek kiejtése csak a bele eső népes városok miatt van olyan nagy befolyással a Királyhágó szomszédságában kétfelől élő lakosságnak műveltebb rétegeire. (Már pl. a Nagybánya és Nagyvárad közé eső Szilágyság s Nagyváradnak másik oldalán Szalonta ismerik és használják a zárt *ē*-t.)

b) Az említett nyelvjárások *e*-jét bizonyos esetekben megtartják, de más esetekben következetesen *ä*-t ejtenek

helyette a következő nyelvjárások (nem említve egyéb apró nyelvszigeteket): 1) A nagy alföldnek körülbelül középső harmadrésze, illetőleg a magyar nyelvű alföldnek déli fele, melyet a következő helyeket összekötő vonal határol körül: Szeged—Kalocsa—Duna-Vecse (Kun-Sz.-Miklós?)—Nagy-Kőrös—Szentés—Hódmezővásárhely—Makó—Szeged. (Ezen területből is Félegyháza mint palócz telep a c) csoportba való; délen is Arad, Pécska kívül esnek az ő-ző nyelvjáráson.) — 2) Az udvarhely megyei székelység.

c) A harmadik csoportba tartoznak mind a többi magyar nyelvjárások, tehát az északi alföldnek mintegy fele, az egész palóczság, az egész Dunántúl, s végre az egész keleti székelység (Háromszék, Csík, Gyergyó). Mindezek a nyelvjárások általában ugyanazon esetekben mondanak nyílt *e*-t, mikor a szegedi és udvarhelyi; ellenben valahányszor emezek ő-t ejtenek a kolozsvári s debreczeni *e*-vel szemben: ugyanannyiszor zárt *ë*-t ejtenek a c) csoportban felsorolt összes nyelvjárások (a Dunántúl egyes estekben ő-t: *föl, csöpp* sat.).

Ezeket a tényeket nem fogja megcáfолhatni szerzőnk, mert akkor tagadnia kellene azokat az adatokat, melyek — hogy egyéb forrásokat ne említsek — a Nyelvőr tizenöt kötetének számtalan helyén számtalan gyűjtőtől vannak közölve. Ezek a tények pedig mit mondanak? Azt, hogy a hat millió magyar közül négy millió szabályosan megkülönbözteti az *e, ë* hangokat; szintén megkülönbözteti, csakhogy *e, ő* alakjában, közel egy millió; csak körülbelül egy millió az, a ki nem különbözteti meg. Hogy lehet tehát azt mondani, hogy ez az egyhangú *e*-zés a mai magyar nyelvben általános, a magyar köznyelvnek jellemző sajátja? Épen ez tájszólás, nem pedig a két hangnak megkülönböztetése, mely a magyarságnak nagy többségénél érvényben van. S ha ma érvényben van a magyarságnak nagy többségénél, a multa nézve egyenesen azt kell mondanunk, hogy érvényben volt az egész magyarság kiejtésében, s hogy a debreczeni s kolozsvári kiejtés csak újabb időben, legfőleg egy pár száz év óta vesztette el. Ennek bebizonyítására véleményem szerint megcáfолhatatlan bizonyítékaink vannak az illeszkedés történetében. Honnan van az, hogy pl. az *-elem, -delem* képzős főnevek a mélyhangú alapszókából Debreczenben így képződnek: *-alom, -dalom*? Mért nem *-alam, -dalam*? vagy *-olom, -dolum*? vagy bár *-olam, dolam*? Mért felel meg épen az első *e*-nek *a* s a másodiknak *o*? Mert azelőtt Debreczenben is, mint egyebütt, csak az első *e* volt nyílt s a második zárt. Ennek a zárt *ë*-nek már általános hangfiziológiai szempontból, ha nem vagyunk is tekintettel valamely meghatározott nyelvre, az *a*-nál zártabb *o* hang felel meg a másik hangsorban. Ha tudják s vallják ezt az angol és német fonétikusok, a magyar nyelvész-

nek még jobban kell tudnia, mert nálunk a magas és mély hangok megfelelésének az egész alaktanra kiható fontossága van. Ha továbbá azt látjuk, hogy a *-ben*, *-nek*, *-vel* ragok az illeszkedésben mind *a*-ra változtatják hangzójukat (*-ban*, *-nak*, *-val*), ellenben a *-szer* végzet Debreczenben is *-szor*-ra válik: ennek indító oka csak nem lehet az obszcén hangzás elkerülése, hanem inkább az, hogy még nem rég Debreczenben is *szér*-t mondtak zárt *ë*-vel. Sőt azt is mondják Debreczenben s Kolozsvárt, hogy *ötször*, *többször*, s ez az *ö* szintén a *szer e*-jének eredeti zártságát bizonyítja, mert pl. *kever* helyett *kevör* képzelhetetlen hangváltozás a magyar nyelvben (*e*: *ö* változás csakis bizonyos mássalhangzócsoporthoz előtt fordul elő: *kel*: *költ*, *tel*:- *tölt*, *este*: *öste*). Ugyanazt bizonyítja az a tény, hogy az *ö* kiejtésükben is van *jártok*, *kértek* mellett *ültök*; *járok*, *kérek* mellett *ülök*; *járom*, *kérem* mellett *tűröm* sat. sat. Továbbá Debreczenben s Kolozsvárt is azt mondják *soha*, *borotva* sat. sat, nem pedig *saha*, *baratva*; pedig okvetetlen emlígy mondanák, ha az eredetibb *sēha*, *bērēva* alakokat az *ö* mai nyílt *e*-jökkel ejtették volna. Ők tehát csak újabb korban veszítették el az *ë* hangot s helyettesítették a nyílt *e*-vel. Egészen olyan változás ez, mint mikor egyes erdélyi vidékek (pl. Szolnok-Doboka, Küküllő) kiejtése a zárt *o*-t is a nyíltabb *a*-val váltja föl számos esetben: *koparsó*, *akkar*, *gyilkas*, *gandal* sat. Talán mind a két hangváltozás i d e g e n h a t á s eredménye.

Az előadott tényállást tekintve alig szükséges az okokat vizsgálnunk, melyekből szerzőnk a „tájszólási“ *ë*-t magyarázza, de azért vegyük őket egy kissé szemügyre.

Az első, mint említettem, az, hogy „úgy a fül, mint a hangszervek megkívánják, hogy a folyton ismétlődő *e* hangokba egy kis változatosság jusson.“ Ha csakugyan ez volna a cél, ha csak a szép hangzás pillanatnyi szükségése okozná az *e* hangok módosítását: akkor hogy volna lehetséges, hogy pl. az *elméhettem* szóban mért épen a második *e*-hangot módosítják s a *mégemteltem* szóban mért épen az elsőt? Mindenki tudja, hogy ezek nem pillanatnyi, jó hangzás követelte hangváltozatok; az *elméhettem* második hangzója azért zárt, mert a *mégy* igében a magyarságnak legalább két harmadrésze zárt *ë*-t ejt állandóan, még a *mégyék*, *lēmēgyék*, *lēmēnték-ë* alakokban is, pedig itt a változatosság rovására teszi! A *mégemteltem* szóban sem azért zárt az első *e*, mert még három következik, hanem azért, mert a *még* igekötőnek *ë* a magánhangzója, még az ilyen kapcsolatokban is: *mégrëndélt*, *mégévött*, *mégtészéd-ë* sat. Ellenben az *el* igekötőt sehol senki sem ejti zárt hanggal, még az ilyen szókban sem: *elemelle*, *elszenvedhettem*, *elengedhetetlen*, pedig csupa nyílt *e* van bennük. A *félemelkédélt* szót is idézi a szerző. Hát akkor hogy magyarázza a *rëndézkédélt* szó zárt *ë* hangjait?

A *-kődött* végzet mindig zárthangú, s megfelelői *-kodott*, *-kődött*!

Második oknak azt mondja a szerző, hogy a magánhangzó kiejtésére hatással vannak a körülvevő mássalhangzók, hogy azért hallani *bátya* helyett *bodtyát*, s hogy „*Pál* csaknem mindenütt *Padl*-nak hangzik.“ Ebben az utolsó állításban nyilván nagyon messzire van vetve a sulyok, de a *bodtyát* is a hol mondják *bátya* helyett, ugyanott a *három* is *hoárom*, a *ház* is *hoáz*, *rá*: *roâ* sat, szóval mindig diftongizálják az *á*-t, nem csak ajakhangok mellett. S a szerző egy szóval sem bocsátkozik annak a tárgyalásába, hogy hát az *e* hangból micsoda mássalhangzók mellett lesz zárt *ë*. Akkor talán rájött volna, hogy nincs az a mássalhangzó, a mely előtt s a mely után elő ne fordulna az *ë*; pl. *m* után és *m* előtt: *szém*, *még*; *k* után és *k* előtt: *nekém*, *csék*; *b* előtt és *b* után: *szébb ember* sat. sat. Mindezeket azért ejtjük következetesen így, mert az *ë* és *e* ép oly határozott ejtésű s ép oly határozottan különböző két hangja nyelvünknek, mint teszem a megfelelő két mély hangzó: *o* és *a*.

Az *ë* hangzó tehát igenis lényeges része a mai magyar hangrendszernek s nem az *e* megkülönböztetése a tájszólás, hanem a folytonos nyílt *e*-zés, ez a provinczializmus! És különösen a nyelvészetben szükséges az *ë*-t mint lényeges hangzót tekintetbe venni, mert nála nélkül számtalan botlásnak és félreértésnek vagyunk kitéve nyelvünk alakrendszerének és szókinsének magyarázatában. Említettem már fõnt egyes ragozási és szóképzési illeszkedéseket, melyeket csak a zárt *e* külön léte magyaráz meg; itt még csak a szerzőnek egy tanulságos tévedését említem meg iménti állításom megbizonyítására. Arra, hogy mély és magas hangzók találkozása elárulja az idegen szót, a szerző ezeket a példákat idézi (11. l.): *balek*, *árenda*, *gyertya*, *beretva*, *korhel*, *pe-lenka*, *hernyó*, *kupecz*. Pedig ezek közül legfõllegb a *korhel* árulja el már hangzóival idegen eredetét, mert nyílt *e* van benne. A többiben csupa zárt *ë* van, már pedig ez magyar szókban is megfõr mély hangokkal. A szerző is bajosan fogja a *fazékas*, *lány*, *réd*, *hervad* szókat idegeneknek tartani, vagy azt hinni, hogy a *derekan*, *derekas* alakokban valamely idegen nép tette az *-am*, *-as* végzeteket a *dérék* tõhöz!

Elõszavában azt mondja a szerző, hogy õ nem a nyers anyagokat akarta ismertetni, melyekbõl a festéket csinálják (mint némely tudákos nyelvészek), hanem a mai magyar nyelvnek „kész képét“ akarta ecsetelni. Sajnálattal kell ki-mondanunk, hogy az a kép, melyet õ a magyar hangrendszerrõl festett, nem más, mint — torzkép.

EGY SZEMENSZEDETT GERMANIZMUS.

Ha az alsó-gőcsei embert, mikor ügyes-bajos dolgában tanácskérni a szomszéd városba rándul, útjában megállítják s kérdezik: „Hová atyafi?“, a kérdező rendesen ezt kapja tőle válaszul: „Ménék Pákábe észé.“

A mi a jó gőcsei embernek Páká, az mi nekünk, a kik tintában föleresztve csöpögtetjük szomjas olvasóink ajkára a bölcsességet, az mi nekünk magyar literátusoknak Teutonia. Mi is, a hol eszünk kereke megakad — sokan már meg se indítják — rendesen a szomszéd némethez zárandokolunk jó tanácsért, vagy a mint a gőcsei ember mondja: észért; s a mit a Times, Figaro, Osservatore Romano, Novoja Vremja = Neue Freie Presse mond s a miként ő mondja, mi is híven utána dúdoljuk; s addig-addig dúdolgatjuk, hogy egyszerre csak terem egy új magyar nóta, olyan magyar, mint a minő a „Körösi lány.“

Egy ilyen új magyar nótát, a Freie Presséktől tanult egy új magyar kifejezést mutatok be ez alkalommal még egész melegében olvasóimnak.

Minden magyar ember érzi, habár sokan nem tudnak is számot adni maguknak róla, hogy van különbség, még pedig erős különbség a következő példákban előforduló egyszerű s összetett igék jelentése közt: „Írni, látom, hogy irod, de hogy *meg*irod-e, az nagy kérdés. Ha elvállalta varrni, varrja is *meg*. Addig pocskékolja a pénzt, míg *el* nem pocskékolja. Fűnek-fának panaszo-lja keservét s még se tudja *el*panaszolni.“ E példákbeli igék közül az egyszerűek a cselekvésnek folyamatban voltát, az összetettek ellenben a cselekvésnek bevégeződését fejezik ki: *ír*: az írás folyamatban van, *megír*: az írás végrehajtása van hangsúlyozva.

A cselekvés bevégeződésének igekötőkkel való kifejezése annyira ki van fejlődve nyelvünkben, hogy egyik-másik igekötővel bármely egyszerű igét perfektivvé lehet átváltoztatni: pl. *énekel*: megénekelni valakit, *el*énekelni v. *le*-énekelni a dalt, *ki*énekelte magát; *ül*: *meg*üli a lovat, *le*ülte a három hónapot, *el*ültem a tomporámat, *ki*ültük magunkat; *jár*: *meg*járta Tolnát Baranyát, *el*járja a kállai kettőst, *le*-járt az óra sat. sat.

A német is ismeri e kifejezésmódot, azonban összehasonlítva a magyarral jó messze marad utána s aránylag nagyon is szűk körben mozog. Kisértsük meg az elsőben idézett példákkal: „Írni, látom, hogy irod, de hogy *meg*irod-e, az nagy kérdés: Ich sehe, dass du es schreibst, aber ob du es *zu ende schreiben* wirst, das ist eine grosse frage. Ha elvállalta varrni, *varrja* is *meg*: Wenn sie es zu nähén übernóm-

men hat, soll sie es auch *fertig nähén*. Addig pocskolja a pénzt, míg *el* nem *pocskolja*: Er verschwendet so lange sein geld, bis er es *verschwendet* haben wird Fűnek-fának panaszoja keservét s még se tudja *elpanaszolni*: Er klagt jedem sein leid und doch kann er damit nie *zu ende kommen*.⁴

E példákbl látható, hogy a német nyelv a mi perfektív igéinket sokszorta végzettséget jelentő határozók (végig, egészen, teljesen, készen) segítségével tudja csak híven visszaadni. A 'bevégzett, kész, egész, teljes', mint egyéb nyelveken kívül a magyar nyelv példái is igazolják, átvitelesen a 'derekas, jó, tökéletes' kifejezésére is alkalmasak s a nyelv föl is ruházta őket e jelentés erejével, mint: *egész-ség*: *gesundheit*, *tökéletes* (tulajdonkép: megtett, elvégzett): *vollkommen*, *ép*: *unversehrt*, *ganz*, *gesund* (vö. 'a ház fölépült' és 'fölepült a betegségből'). Innen nyelvünkben a perfektív igék, különösen pedig perifrasztikus ragozásbeli alakjaik a 'határozottan, nagyon, jól, igazán, tökéletesen' határozók erejét is egyesítik a cselekvésszó jelentésével: 'A mit írtam, megírtam. A mit mondtam, megmondtam (= határozott dolog, nem lehet változtatni rajta). A kit én szeretek, *meg van* (teljes szívvel) az szeretve. A mit én csinálok, *meg lesz* (emberül) csinálva. *Meg van* (rettentően) az verve, a kit isten ver.' A német itt is kénytelen körülíráshoz folyamodni s megfelelő módhatározókkal pótolni a nyelvében leledző hiányt.

Vannak végre oly esetek is, midőn a német a végzettséget valamely segédige alkalmazásával fejezi ki, a mikor a magyar igekötőnek a németben cselekvésszó az egyértékese. Ilyen kitételek például a következők: *stecken bleiben*: *megakad*; *stehen bleiben*: *megáll*; *lieb gewinnen*: *megszeret*; *reif werden*: *megérik*; *in gang bringen*, *in bewegung setzen*: *megindít*; *zum stehén bringen*: *megállít*; *zu stande bringen*: *megteszt*, *elvégez*; *zu ende bringen*: *elvégez*; *fertig machen*, *fertig werden*: *elkészít*, *elkészül*; *im handel einig werden*: *megalkuszik*; *einen stich versetzen*: *megszúr*; *einen stosz versetzen*: *megrúg* sat.

A két nyelv fölhozott példáinak egybevetéséből immár levonható a szabály, a melyet német fordítóinknak szem előtt kell tartaniok. Így hangzik: A mely esetben a németben a határozó vagy ige a perfektivitás kifejezője, a magyarban mindenkor *lehet*, sok esetben pedig *kell* is végzettségjelölő igekötővel fordítani.

Így teljes kifogástalanul, magyarosan vannak áttéve nyelvünkre, bár egyéb fordulatokkal is visszaadhatók, a következő német sajátságok: 'Dass mir dieser graben bis zum abend fertig wird: Aztán hogy estig megássátok nekem ezt az árkot! Er gab dem diener den auftrag den brief einzuhändigen: Megbízta szolgáját, hogy adja kézhez a levelet. Dieser jungling ist in fünf jahren ganz zum manne geworden:

Ez a fiú öt év alatt hogy *megemberkedett*! Der friedenschluss wurde dem ganzen volke kund *gemacht*: A békét *meghirdették* az egész népnek. Er hat sich sehr dem kummer *ergeben*: Nagyon *nekibúsulta* magát. Thue gutes denen, die dir ein leid *gethan* haben: Tégy jót azokkal, a kik téged *megbántottak*. Manchmal hat er doch über seinen tod trähnen *vergossen*: Néha mégis *megkönnyezte* halálát. Darauf *versetzte* er dem angreifer einen solchen stosz, dass dieser rücklings auf den boden fiel: Erre úgy *meglökte* támadóját, hogy az hanyatt esett a földre. Der ring ist am andern tage zum vorschein *gekommen*: A gyűrű másnap *megkerült*. Wenn diese heirat zu stande *kommt*, werde ich deiner nicht vergessen: Ha *meglesz* a házasság, nem feledkezem meg rólad. Er sitzt *fest* zu pferde: *Megüli* a lovat' sat.

Mondtuk föntebb, hogy az ilynemű sajátságokat minden esetben lehet, de nem szükséges követelmény, hogy csak ilyeténképen kell áttenni magyarra. Vannak egyéb kitételek is, a melyeket minden habozás nélkül használhatunk, sőt a maguk helyén ajánlatos is használnunk; mert ezek élénkebbé, színesebbé teszik előadásunkat; pl. kund *machen*: *meghirdetni* vagy: *hírré adni*; sich dem kummer *ergeben*: *nekibúsulni* v. *búba merülni*, búnak *adni* magát; es hat einen tiefen eindruck auf mich *gemacht*: nagyon *meg* voltam hatva v. hatást *lett* v. nagy hatással *volt* rám; er hat ihm einen hieb *versetzt*: *megvágta* v. *vágást ejtett* rajta; der kranke *kam* endlich zur besinnung: a beteg végre *föleszmélt* v. eszméletre *tért* v. magához *tért*; er *vertiefte* sich in gedanken: *elgondolkodott* v. gondolatokba *merült*; in zorn *gerathen*: *megharagudni* v. haragra *gerjedni*; es war schon gegen mitternacht, als sie sich zur ruhe *begab*: éjfél felé járt már az idő, mikor *lenyugott* v. nyugalomra *tért* sat.

Van azonban az ide tartozó német sajátságok közt egy-nehány olyszerű is, a melyet csakis perfectiv igével lehet a magyarban helyesen visszaadni. Ilyenek: ,Endlich nach grossen anstrengungen ist die felsenmasse *in bewegung gekommen*: Nagy erőlködés után végre a sziklaóriás *megmozdult*. Die volksmasse *setzte sich* mit groszem lärm *in bewegung*: A népsokaság nagy zaj s láрма közt *megindult*. Als auch dies nicht half, spannte man noch zwei ochen vor den wagen und da *kam* derselbe endlich *in gang*; aber bald *blieb* er wieder *stecken*: Mikor ez se használt, még két ökröt fogtak a szekér elé, s akkor végre *megindult*; de csakhamar ismét *megsüllyedt* (elakadt). Die mühle hatte so wenig wasser, dass das rad nicht *zum stehen gebracht* werden musste, sondern es *blieb* von selbst *stehen*: A malomnak oly kevés vize volt, hogy kerekét *meg* se kellett *állítani*, *megállott* az magától.

Most még nem vagyunk ugyan annyira, de nem mernék kezességet vállalni érte, hogy a mennyire szolgálai let-

tünk a németnek, nem következik-e be végre az az idő, mikor majd ilyenféle különösségeket is olvashat majd a magyar közönség: „A hadsereg egy órai pihenés után újra mozgásba tette magát. Melyitek hozta állásra az órát? Akadva maradt az eszem kereke” sat. Azért mondtam, nem mernék kezességet vállalni érte, mert egyike e német dísznövényeknek már is át van plántálva nyelvünk kertjébe s elég buján tenyészik. Kinek ne volna közel ismerőse, melyikünk ne találkozott volna már többszörte egyebütt is, de különösen a „Külföldi regénycsarnok” hasábjain eme frázissal: *ismerni tanulta*, pl. ilyféle kapcsolatban: „Hetek multak. S e hetek multával, a mint Elza Armandot jobban *ismerni tanulta*, napról napra több tért engedett neki szívében.” S ha a jobb érzékű olvasó megütközve rajta kutatni, nyomozni kezd, mi uton-módon termett meg s honnan került át ez a szokatlan kifejezés nyelvünkbe, a hol az emberek nem *ismerni tanulják*, hanem *megismerik egymást*, hosszabb nyomozás után rájön, hogy a franczia (angol, orosz sat.) eredetiben, melyből a címlap szerint a mű fordítva van, az illető hely így hangzik: „Je mehr sie ihn *kennen lernte*”.

Lehet, hogy egyike-másika fordítóinknak tudva azt, hogy a németben a „*kennen lernen*” kitételen kívül megvan ez is: „*erkennen*”, a mi magyarul kétségtelenül annyi mint *megismerni*, azzal az ellenvetéssel áll elő, hogy valamint más „*lőni tanulja*” röptiben a fecskét” s más „*meglővi* röptiben a fecskét”, más egyszersmind az is, ha én „*ismerni tanulok*” s más ha „*megismerek* valakit”.

Igaz, előállhat az az eset, hogy én valakinek szavait, tetteit hosszabb ideig figyelemmel kísérem, tanulmányom tárgyává teszem az embert, hogy lelkébe, szívébe belássak s nem tagadható, ily esethen mondhatni, mert valóban t a n u l o m megismerni emberemet; de hogy az a mindennapi „*kennen lernen*”, a melynek izetlen áttétele fordítóinknál annyira divatos új-magyar „*ismerni tanulta*” szócsikornya, a legtöbb esetben nem az „*erkennennek*” egyértékeseként szerepel, arra szavahihető, hiteles tanúnk van, a ki a *kennen* szóról a többek közt ezt mondja: „8) Zu allen diesen *kennen* gehört das merkwürdige *kennen lernen*: mit etwas bekannt werden, es zu *kennen anfangen*, wofür andere sprachen einen besondern ausdruck gar nicht ausgeprägt haben *) (lat. nur *cognoscere*, frz. *connaître*, span. *conocer*, ang. *know*), wie es auch bei uns früher nur *kennen*, *erkennen* hieß“ (Grimm: Wörtb.). S az e ponthoz csatolt példák mindegyike csakugyan a „*megismerést*” s nem az „*ismerni tanulást*” olvastatja ki magából. Ime: „Ich *kenne*

*) Látszik, hogy a szerzők nem olvasnak magyar újságokat; különben e helyet aligha másképp nem fogalmazták volna. Sz. G.

ihn genau, denn ich habe ihn in seinen jüngerjahren kennen *gelernt*, wo der charakter sich am besten zu erkennen gibt: Nagyon jól ismerem; hisz ifjúkorában ismertem *meg* őt, akkor, mikor az embert (jellemet) legjobban megismerhetni. Ihr solltet euch näher kennen *lernen*: *Meg* kellene közelebről ismernetek egymást. Er hatte dort ein mädchen kennen und lieben *lernen*: Ott *megismert* s *megszeretett* egy lánykát. Du sollst mich kennen *lernen*: Majd *megismersz*! Wer die menschen nicht konnte, würde sie jetzt leicht kennen *lernen*: A ki nem ismerné az embereket, most könnyen *megismerhetné* őket.”

Ennélfogva: „Hetek multával, a mint Elza Armandot jobban *megismerte*, napról napra több tért engedett neki szívében.”

SZARVAS GÁBOR.

KÉRDÉSEK ÉS FELELEEK.

1. Kérdés. Ha valamely nyelvben ingatagsággal, határozatlansággal találkozunk, hogy ez nem mozdítja elő, sőt inkább hátrányára van a szabatoságnak, azt leginkább azok tapasztalják, a kik, mint magam is, tanítással foglalkoznak s a különböző tankönyvekben használt különféle terminusok miatt, melyeket az ifjak más intézetekben elsajátítva magukkal hoznak, kénytelenek hosszabb kitérésekkel és magyarázatokkal a különben is rövidre szabott időt haszontalanul elfecséreleni. A szabatoság szempontjából azért mindenekelőtt szükséges, hogy a hol ingatagságot látunk a nyelvben, annak minél előbb útját vágjuk és megszüntessük.

Jelen felszólalásom is egy ilyen, majdnem naponként olvasható határozatlanságra akar figyelmeztetni.

Kétségkívül másoknak is feltűnt és talán boszankodtak is fölötte, hogy nem csak különböző hírlapokban, hanem ugyanazon hírlap hasábjain is a „velociped” egyszer latinosan „velocipédnek”, máskor „kerékpárnak”, néhány sorral alább pedig „vasparipának” van nevezve. Sőt újabban a kitekert hangzású „bicikli” is divatba kezd jönni. De mindez nem elég. A Szegedi Híradó egyik utóbbi számában (junius 25.), hogy a zavar még nagyobb legyen, már „futókerék” nevet adnak neki.

Kérdezzük, melyik hát az igazi? Nem lehetne-e e zavarnak valamiképp véget vetni, talán akként, hogy például a Nyelvőr, vagy talán még inkább az Akadémia szava tekintélyének súlyával kimondaná, hogy a használt kifejezések közül ez vagy az a legáltalánosabb, tehát mint ilyent ezt kell jövőre mindenkinek használni?

Felelet. A mit a fontosabb sorok írója mond, hogy határozatlanság és szabatoság egymásnak eskött ellenségei, hogy íróink, a helyett hogy az ingadozás megszüntetésére

törekednének, újabb nevezetek alkalmazásával csak növelik még a zavart s hogy ideje volna végre megállapodásra jutva ez ingadozásnak végét vetni, az helyesen van mondva, egytől egyig mind igaz; de a módra nézve, a melyet a baj megszüntetésére ajánl, nem lehetünk vele egy véleményen. Az Akadémia mint egységes testület tekintélyének kockáztatása nélkül nem vállalkozhatik vitás kérdések eldöntésére. A Nyelvőr is, a mit tehet, csupán annyiból állhat, hogy tanáccsal szolgál, megokolt véleményt mond. A jelen esetben pedig vetora sincs szükség, mert a forgalomban levő nevezetek egyike ellen se lehet nyelvi szempontból kifogás.

Íróink dolga és kötelessége tehát, hogy közmegegyezés útján a több nevezet közül egyet, a melyet legalkalmasabbnak ítélnék, kiválasszanak s csak is ezt használva a nagy közönsséggel megszoktassák s ezzel alkalmazását állandóvá, általánossá tegyék.

2. Kérdés. Tisztelt szerkesztő úr! Lekötelező sziveségnek veszem, ha felvilágosít, vajjon ez a jelző 'magas életkor' (öreg emberre értve) jó magyarság szempontjából kifogásolható-e?

Felelet. Bizony kifogásolható, mert ez nem egyéb, mint a német 'hohes alter' szolgai fordítása. Magyarosan: 'nagy, hosszú életkor; előrehaladt, elemedett, agg korú' sat. (L. Nyr. I. 146.)

3. Kérdés. Előállott eszmecsere folytán tisztelettel kérdezem, helyes-e azon szóképzés, mely szerint egy őrház, mely a Kurcza torkolatánál áll 'Kurczatorki őrháznak' nevezetett vagy sem.

Felelet. Ha helyesek: 'Buda foki állomás, Margit szigeti forrás, Gellért hegyi nyaralók' sat. sat, helyesnek kell lennie s nem érheti semmi kifogás a 'Kurczatorki őrházat' sem.

4. Kérdés. Melyik a helyesebb vagy melyik az egyedül helyes ezek közül: 'Reá érek kikésérni'; vagy: 'Reá érek téged kikésérni'. Aztán: 'késérni'-e vagy 'kisérti'?

Felelet. A mi nyelvérzékünk szerint helyesek 'Rá érek kikisérti', vagy: 'Rá érek, hogy kikisértjelek'. (Vö. 'Sietlek kisegíteni a bajból', vagy: 'Sietek, hogy kisegítselek a bajból'.) Hogy pedig *késér*-e vagy *kisért*, arra az a feleletünk, hogy mind a kettő helyes; csak hogy az utóbbi a hangfejlődésnek magasabb fokán áll, mint az előbbi s vele szemben több joga van, hogy az életben szerepeljen. Így a későbbi *kín*, *kincs*, *sír* (grab), *addig*, *kímél*, *kíván*, *ivad* sat. a régiebb *kén*, *kéncs*, *sér*, *addég*, *kémél*, *kéván*, *évad* alakokat kiszorították a forgalomból s ma egyedül vagy nagyobbára ők vannak használatban.

5. Kérdés. Bízva a t. szerkesztőség szives készségében, melyet hozzá intézett kérdésekben mindenkor tanúsítani szokott, bátorságot veszek magamnak, hogy én is alkalmatlankodjam eggyel, a melynek helyes használatára nézve bár régóta figyelemmel kísértem jobb íróink útmutatását, mind-egyeddig nem voltam képes határozott szabályt levonni magamnak.

Kérdésem ez. Miként kell szabályosan fokozni az oly mellékneveket, a melyek *szerű* és *színű* tulajdonságot jelentő nevekkel vannak összetéve, pl. *nagyszerű*, *valószínű*, így: *nagyobbyszerű*, *valóbbszínű*, vagy pedig így: *nagyszerűbb*, *valószínűbb*. S az első esetben egybeírandó-e a két szó, mint: *nagyobbyszerű*, *valóbbszínű*, vagy külön elválasztva, így: *nagyobb szerű*, *valóbb színű*?

Felelet. A kérdésre így, a mint az föl van állítva, hogy t. i. az összetétel melyik tagja veszi föl a comparativus képzőt, egyszerűen se igennel, se nemmel nem lehet válaszolnunk. Már nem egyszer volt alkalmunk hivatkozni amaz ismert tényre, hogy a nyelv, valamíg él, folytonos változásnak van alávetve. Régi szokások elavulnak s a mi kezdetben s hosszú ideig valamely jelenségre nézve törvény volt, lassanként megszűnik kötelező lenni s egy új használat kezd lábra kapni, a mely mind szélesebb és szélesebb tért foglalva magának utóbb általános erejűvé válik. E folyton folyó változások közepett megesik néha, hogy az új szokás nem tud erőre emelkedni, hanem megakad s csak egy-két példában tartja fönn magát; viszont az se ritka dolog, hogy az általánossá vált új használat mellett egy-két esetre szorítkozva a régi is érvényben marad. Olvasóinknak nem szükséges azonban hangsúlyoznunk, hogy mind eme változások nem hirtelen, egyszerre s erőszakos módon, hanem lassanként, fokozatosan s természetesen mennek végbe s a hajdan és ma közt mutatkozó szabálytalanság s logikátlanság csak is látszatos, valójában pedig, ha fokról-fokra kísérjük, minden tekintetben törvényes, észszerű fejlődés.

A jelentésre nézve szolgáljon példának a *lélek* szó. E szavunknak mai 'seele' értelme az eredeti jelentést teljesen kiszorította a forgalomból; s midőn azt mondjuk: 'Egy *lelkem* van, azt is odadnám érted', senki se érti rajta azt, a mit eredetileg jelent, hogy t. i. 'érted kész volnék adni egy *lehelletet*'. Egyes eresztékeiben azonban mind maig megőrizte az eredeti 'hauch' jelentést, mint: 'Annyira végét járja, hogy már alig *lélekezik*'. Futott, szaladt egész *lelketlenül* = hogy teljesen kifogyott a *lélekezete*. Ezekben pedig: '*Lelkellen* egy ember! Az ifjú könnyen *lelkessül*' új árnyéklatokkal találkozunk, a melyek a szónak sem első sem utolsó jelentésével nem egyeznek meg teljesen.

Egykoron így szólottak: '*Látom, hogy* a rossz gonosz

véget ért. *Látod, hogy* megjött. *Látod, hogy* ott van a macska és fojtogatja a madarat; utóbb *látom hogy, látod hogy* helyett csak azt mondták: *Látom*, a rossz gonosz véget ért. *Látod, megjött*; majd meg így: *Lám* a rossz gonosz véget ért. *Ládd* megjött. Sőt ma már mondunk, a nélkül hogy valaki megütköznék rajta, ily látszatos képtelenséget is: *Lám* én ezt előre megmondtam neked! (A *lám* [= látom] helyett itt voltaképen *ládd* [= látod], e helyett meg, mint-hogy a hangot [*megmondtam*] látni nem lehet, *tudod* vagy hasonló kifejezés volna helyén). A harmadik mondat meg épen ki van forgatva ma régi szerkezetéből, midőn így kiáltunk föl: *Ott van la* [*lám, ládd*], a macska fojtogatja a madarat.

Régente így mondták: *három szerrel*; utóbb: *három szerrel*; még utóbb: *háromszer*; s legvégül a mint ma is: *háromszor*. Volt egy idő, mikor a mai szokástól elütően apáink így beszéltek: *Majdan a dolognak megébe* v. *megéje* nézek. A világnak *belébe* v. *beléje* bujdosott; később: *Majd megéje* v. *megi* nézek a dolognak. *Beléje* v. *belé* bujdosott a világnak; ma pedig így szólunk: *Majd megnézem a dolgot. Bebujdosta a világot*.

A *szer* szóról láttuk, hogy ragja (-*vel* v. -*n*) idővel lehamlolt róla; ma ugyanis *négy-szerrel* v. *négy-szeren* helyett azt mondjuk: *négyszer*. Hasonló változáson ment keresztül a *kor* is. Hajdanta ugyanis ez volt az állandó használat: *az koron*, mi *koron*, tavasz *koron*; ma csak így: *akkor*, mikor, tavaszkor. De már a *kép* nem jutott el a fejlődésnek eme fokáig, a mennyiben *másképp*, *egykép*, *tulajdonkép* mellett még a régi használat is járja: *másképen*, *egyképen*, *tulajdonképen*.

Láttuk továbbá, hogy a *szer* idő folytán ragja vesztével egyszersmind illeszkedett is: *százszor*, *sokszor* s tovább képezve: *százszoros*, *sokszoros*; de még ma is illeszkedés nélkül: *nagyszerű*, *újszerű*; nem pedig: *nagyszorú*, *újszorú*. Hasonlóképp távol maradt az illeszkedéstől a képző természetű -*volta*, -*kor*, mint: *kegyesvolta*, *éjféلكor*.

Hasonló ingatagságot tapasztalunk az igekötős igék vonatában is. Egy részük ugyanis szívósan ragaszkodik ma is az eredeti szerkezetéhez, mint: *Nekirugaszkodott a falnak*. *Alákerült a kerék alá*. Más részük a multtal szakítva új szokásnak hódolt meg, mint: *Megjárta Tolnát Baranyát*. Egy harmadik rész meg, míg az új szokást részben elfogadta, részben hű maradt a régi használathoz is, pl. *Általúszott a Dunán* (által), és: *Általúszt a Dunát*.

Mind ezek a fejlődésnek más-más fokán álló jelenségek, a melyekre ugyanegy közös szabályt illeszteni nem lehet.

Ugyanez mondható azokról az összetételekről is, a melyeknek második tagját igenevek vagy -*ú*, -*ü* képzős tulaj-

donságnevek alkotják. Az első vagy második tag veszi-e föl a comparativusi képzőt, erre nézve az lesz a határozó mozzanat, hogy laza-e még az összetétel, vagy már egészen egygyéforrt; más szóval, uralkodó s könnyen kiérezhető-e külön mindegyik tagnak a maga igaz jelentése, vagy hogy egyik vagy másik vagy mind a kettő szokott erejéből vett s a két tagnak járatos értelme elhomályosult s az összetétel egy új, egységes jelentést vett föl. Ezekben például: *rövid nyakú, hosszú nyakú*, mind a két tagnak jelentése erősen érezteti magát; míg ezekben: *vaslag- v. kemény-nyakú* jelentésváltozás állott be (*keménynyakú* = daczos, makacs, nem könnyen hajló) s a szó igaz összetételnek vehető. Míg tehát az első esetben csak is ekkép lehetne helyesen beszélnünk: „Péter *hosszabb* nyakú mint Pál”, a másodikban én legalább minden tétova nélkül azt mondanám: „Pál a *legkeménynyakúbb* kálvinisták egyike.”

Mi tehát, a mi bennünket illet, ha tollunk alá kerülne, így íránk: „A két eset közül *valószínűbb* az első. Ez egyike a *legnagyszerűbb* természeti tüneteknek. *Higvelejűbb* embert nem ismertem soha. A magyar egyike a *legharczra-termetlebb* népeknek.” Kérdés alá se jöhetnek: „Ennél nincs *egyszerűbb* dolog. *Kétszínűbb* embert mint ez hét vármegyében se talál sz. A *legjóravalóbb, legszeretreméltóbb* ifjút tanultam benne megismerni.”

6. Kérdés. Szerénységgel nélkül merem állítani magamról, hogy én is azon elfogulatlan hazafiak közé tartozom, a kik, mint a jó pap, holtig szeretnek és akarnak tanulni, s a kik, ha czáfolhatlan érvekkel meggyőzik őket, nem vonakodnak előbb jónak tartott, de utóbb tévesnek bizonyult véleményöket megváltoztatni.

Egy baráti körben több nyelvészeti kérdés kerülván szónyegre, a melyek közt egy t. közös barátunk részéről, a ki széleskörű ismeretei által mindnyájunk elismerését kivívta magának, az állítatott, hogy ezen, hazánkban minden vidéken használt és jól ismert szó: *utca* szabálytalan orthographiával iratik a fenti módon, levén ez nem magyar, hanem tót szó, miért is szabályosan úgy kellenék iratnia: *uccza*.

Ezen, a hazafias érzületet mélyen sértő állítás ellen fölhozott: 1) hogy az *út* mindenki által elismert s nem tagadott eredeti magyar szó, valamint szintén 2) hogy a *cza, cze* rag is, mint tiszta magyar képző, közelismerésben részesül, pl. *tár-cza, tál-cza, kémén-cze*, és röviden ejtve: *kemen-cze*. Ezen két fontos körülményhez az is járul, hogy hazai történeteink állítják és történelmi érvekkel be is bizonyítják, mikép első őseink a hunnok, valamint Álmos magyarjai is, ős régi hazájokban nagy és virágzó városokkal birtak. Ha így áll a dolog, úgy e városokban utcák is kellett, hogy

legyenek, s ha voltak, a mi nem tagadható, csak nevőknek is kellett lenni; minthogy pedig ott tótok nem laktak, nem is mondhatták az *utczát* tót szóval. Ez okból, bármit mondjanak is és bármint erősítsék, a kik eltótosítani szeretnék eredeti magyar szavainkat, semmikép sem lehet elhinni, hogy az *ablak* is tót szó volna, miután nem képzelhető, hogy gazdag és fényes városokban a házakon ne lettek volna ablakok, ilyenekkel az utolsó falusi viskók is bírván.

Miután az ellenrész ezen fontos érvek daczára is állítását továbbra is föntartotta, azon közös megegyezés jött létre, hogy a Nyelvőr t. szerkesztőségéhez fellebbezzük ügyünket — kérdéseinket a következő pontba foglalván össze:

- 1) Eredeti magyar szó-e az *utcza*, vagy talán nem az?
- 2) Ha a Nyelvőr is tót szónak tartaná, miképen indokolva bizonyítja ezt be?
- 3) Ha azonban, a mit mi alig tartunk valószínűnek, netalán mégis bebizonyíttatnék, hogy nem eredeti magyar szó, milyen orthographiával kellene szabályosan írni: *utcza* vagy *uccza*? — S végre
- 4) Ha, miként ellenrészről hivatkozás történt, a Nyelvőr is tót szónak tartja, mely nem a magyar *út*-ből származott, miért írja mégis így: „Bulyovszky-*utcza*“, és nem így: Bulyovszky-*uccza*?

Felelet. Mi is az elfogulatlan hazafiak közé tartozunk, s azért nem vonakodunk minden habozás nélkül kijelenteni, hogy bizony az *utcza* nem magyar szó. Mind az, a mit a t. kérdéstevő magyarsága mellett fölhoz, törékeny, roskatag agyaglábra van építve. Az *út*, nem tagadható, a mi eredeti birtokunk, kétségtelen magyar szó; de az *út* és *utcza* fogalmak erősen különböznek egymástól. Az *út* kitaposott vagy mesterségesen készített ösvény, mely mezőségen, hegyeken, erdőségen visz keresztül; az *utcza* ellenben két házsor-alkotta köz. Igaz, hogy vannak a városokban utak is, pl. Budapesten: Váczi, Üllői, Soroksári, Kerepesi út, a melyek tagadhatatlanul utczák; csakhogy ezek későbbben épültek ki s kezdetben valóban az voltak, a minek nevük mutatja: utak. De ha az *út* fogalom nem alkotna is semmi nehézséget, ott van a meg nem haladható gát, a *cza* végzet, a melyen a *tárcza*, *tálcza*, s ha, a mennyien vannak a *-cza*, *-cze* végű szók, mind egymás mellé sorakoztatjuk is, át nem segítenek bennünket; mert ez nem magyar, hanem idegen képző. S a mint az ép, magyaros nyelvérzék szerint a „kis ágy, kis szék“ nem lehet *ágycza*, *székcze*, úgy a „kis út“ se lehet *út-cza*.

„Hazai történészeink állítják és történelmi érvekkel be is bizonyítják, mikép első őseink a hunnok, valamint Álmos magyarjai is ős régi hazájokban nagy és virágzó városokkal bírtak. E szerint e városokban utczák is kellett, hogy le-

gyenek. Minthogy pedig az utcákat házak alkotják, bizonyára ablakai is voltak; tehát az *ablak* se tót szó.”

Az okoskodás nagyon tetszetős s szemre nagyon sokat mutat; de értéke vajmi csekély, ereje vajmi kevés. Négy dolog van benne mondva: 1) „A hunnok őseink; 2) a hunnok terjedelmes városokkal bírtak; 3) a városokban vannak utcák; 4) a házaknak vannak ablakaik”. Mindez mondván van, de bizonyítva nincs. Azt a tételt is, hogy „hazai történelmeink bebizonyítják”, úgy kell értelmeznünk, hogy „hazai történelmeink mondják”. A mi pedig nevezetesen a harmadik és negyedik pontot illeti, hogy t. i. „városokban utcák, a házakon meg ablakok vannak”, az egészen két különböző dolog, hogy vannak és kell lenniök; aztán hogy vannak ma és kellett lenniök hajdanta; végre hogy vannak ma a megtelepedett, művelt népeknek, és kellett lenniök hajdanta a folyton kóborló nomádoknak. Hisszük, azt a t. kérdéstevő is megengedi, hisz elfogulatlan hazafinak vallja magát, hogy a rómaiak s németek jóval korábban telepedtek meg s jóval korábban alapítottak helységeket, mint mi magyarok. Hogy e helységekből házaknak kellett lenniök, kétségtelenül bizonyítják eredeti, ősrégi nevezeik is: a rómaiaknál *domus*, a németeknél *haus*. De hogy a ház nem föltételezi szükségképpen az ablakot is, vagyis hogy első időben a lakások ablaktalanok voltak, épen az ablaknak latin és német neve: *fenestra*, *fenster* a legfényesebben igazolják, a melyek közül az első görög, a második pedig latin kölcsönvétel. Hogy pedig helységek lehetnek utcák nélkül, arra nem is szükséges, hogy ezer évvel vissza menjünk; hisz még manap is van sok helyütt alkalmunk erről az utazónak meggyőződnie.

S most áttérve az egyes előterjesztett kérdésekre, ezekben adjuk meg a feleletet rájuk.

1) Az *utca* nem eredeti, hanem kölcsönvett szó; példaképe, a melyből módosult, az ószl. *ulica*. Ebből először is lett *ulca*, úgy mint ebből *sulica*: *szulca*, *palica*: *pálca*; utóbb pedig az *l* meggyengültével s pótlónyújtással *úcca* v. *ucca*, hasonlóképpen mint a *szulca*-ból *szúcca* (a régieknél közönségesen *csúcca* és *csúcsa*; de olvasható még *szulca* is), *pálca*-ból (közkiejtéssel) *pácca*, *molnár*-ból *mónár* sat.

Különben ez már el volt mondva részletesen a Nyelvőr VI. kötetének 437 - 440. lapjain.

E pontra nézve még megjegyezzük, hogy az utcafogalomra van eredeti magyar szavunk is: *köz*, pl. némely helyen még ma is hallható: „hosszú köz, kis köz, nagy köz” sat.

2) Helyesen tehát így kellene írunk a kérdésbeli szót: *ucca*.

3) Hogy mindamellett, noha nem tartjuk helyesnek.

mégis ekként írjuk: *utca*, annak egyszerű az oka s abban áll, hogy mi egyelőre az Akadémia megállapította helyesíráshoz ragaszkodunk s bár igen sok pontra nézve egészen más a meggyőződésünk, mindaddig a mostanig uralkodó szokástól eltérni nem tartjuk czélszerűnek, valámíg a magyar helyesírás kérdése, a melyen sok a megigazítani való, végkép szabályozva nem lesz.

7. K é r d é s. Bátorkodom szíves feleletét kérni a következő kérdésre. Valamely társaságban étkezés alkalmával az egyik jelenlévő a némettől „auflauf, kochnak” nevezett ételneműt „fölfujó-kása” összetett szóval fejezte ki. Ezért őt a társaság egy másik tagja megróttá, azt állítván, hogy a mondott német ételnevezetnek a magyarban „fölfujott-kása” a helyes kifejezője, míg ellenben az előbbi kifejezés helytelen, mert a melléknévi igenévnek ez esetben nem a kása abbeli hatását kell kifejeznie, hogy felfűj, hanem készítésének módját vagy alkatát.

Nem tekintve a mondott ételneműt kifejező egyéb magyar szókat, a szóban forgó két kifejezés közül melyik a helyes?

F e l e l e t. Helyes mind a kettő, mert van „tölő fánk” és van „költ rétes”. Az ételnevezeteknél mégis döntő mozzanat nem annyira a mód, hogy miként készülnek, mint inkább az az állapot, a melyben készen szemünk előtt vannak. Azért nem „töltő káposzta” (tölteni való, töltésre szánt), „aszaló szilva” (= aszalni való), „fonó kalács” (= a melynek rendeltetése, hogy fonják) sat, hanem „töltött káposzta” (a mely meg van töltve), „aszalt szilva” (aszalt állapotban levő), „fonott kalács” (a mely meg van fonva). S így nagyobbára a többi is: metélt (tészta), csipedett (tészta), kanálvert (galuska), sült (hús), szivolt (hal), pörkölt (hús) sat.

SZARVAS GÁBOR.

K É R D É S E K

a Nyelvőr olvasóihoz.

1. Torontál megyében (Szeged táján) hallottam e szót *miseder*: „Vettem a patyikában misedert.” A szegedi gyógyszerész urak szíveskedjenek a Nyelvőrt értesíteni arról, hogy mit árulnak e néven?

2. Egy alkalommal azt kérdezték egy társaságban, hogy az „edelweissnak” mi a magyar neve. A jelenlévő orvos megmondta járatos növényteni nevét: Havasi gyopár, *gnaphalium alpinum*. Erre azt jegyezte meg egy székely úri ember, hogy bérczes hónapban „szikla gyöngyének” nevezik.

Mínthogy nem rég a Budapesti Hírlapban „hófehérke” névre keresztelték e szép havasi virágot, a „szikla gyöngye”

pedig, ha csakugyan járatos, nem csak hogy szebb kifejezés, de eredeti voltánál fogva megérdemelné a közforgalomba való jutást: ennél fogva kérdést intézünk a székely atyafiakhoz, mondanák meg, vajjon csakugyan él-e a „szikla gyönyge”? S ha igen, küldjék meg a növényt, hogy szemtől szembe lássuk őt.

BARTS JÓZSEF.

3. Egy jász-kiséri paraszt asszony föltűnő gyakran használta a *fog* igét, még pedig nem csak olyan igazolhatóbb értelemben, mint: „Mindjárt homályosan fogtam látni. Minden nap fog fájni”, azaz kezd, meg-megfájdul, hanem ilyen mondásokban is: „Mindig fogta kérdezni. Azóta fog fájni. A mikor levettem a fazekat, oda fogott ömleni (t. i. a szemébe loccsant). Azt fogta mondani, hogy csak fogják fölmenni, majd itt meg fogják nézni”.

Érdekes volna tudni, vajjon azon a vidéken használják-e ily kiterjedten a *fog* igét, avagy csak egyéni sajátosság volt-e a pillanatnyi kezdő cselekvésnek illetően túlcsapongó kifejezése?

CSAPODI ISTVÁN.

4. Rajtakaptam magamat e szónak használásán: „Régóta *sikgatják*, hogy majd meg fogják tenni”. Óhajtanám megtudni, hogy e szó használatos-e másutt, mint születésem helyén Zemplén megyében; s ha igen, minő értelemben.

E szót se Ballagiban, se Czuczor-Fogarasi szótárában nem találtam meg.

NAGY SÁNDOR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Kéziratbelli szók. Mindnyájan tudjuk, hogy a XVI. század elején Németországban keletkezett reformáció csakhamar elterjedett hazánkban is s hogy itt termékeny talajra talált. Mind az alsóbb mind a felsőbb rendűek közül számosan tértek át az új vallásra. S midőn a XVII. század kezdetén kivált a hatalmas Pázmán Péter föllépésével megindult az ellen-reformáció, csakhamar az irodalom terén is megindult pro és kontra a harcz; s számos apologetikus és polemikus iratok keletkezének, melyek közül a legtöbb efemer, de némelyik mint pl. a Pázmán „Hodegusa” maradandó becsű.

Ebből a korból van egy könyvem kéziratban: „Az igaz és idvezítő hitre megtért vitéz Flórián”. Az egész a pápaság ellen intézett ügyes polemia elbeszélve a Flórián történetében s ajánlva van őt svéd mágnásnak. Szerzője megnevezve nincs, csupán az előszóban annyi említés van tőle róla, hogy „a moностori és az osnabrücki békeség kötéskor a Svéd korona részéről való devotióban vagy alkuvásban jelenlevő személy volt.” De a mi e könyvet reánk nézve becstessé teszi, ezek azon elavult ismeretlen magyar szavak, melyeket a birtokomban levő frott könyvnek a másolója a múlt század

végén a könyv szélein följegyzett s megmagyarázott s melyeket ez alkalommal e folyóirat olvasóinak bemutatok.

A 2. lapon ez áll: „Ennek édes anyja, a ki egy öreg, istenfélő *zerntös* és elmés Matróna asszonyosság vala.” Lenn a könyv szélén a következő jegyzés olvasható: „Olvasókért való világosítás v. magyarázat. *Zerntös*, olyan névige, és oly személyek bírnak (természetektől viseltetvén) azon névvel, a kik igen ritkán nevetnek és csak olyant mondanak, az melyet minden elhinni tartozik, mert az igaz, vagy ők azt a mit és a mint mondják valóságosan meg is tartják, megcselekszik, vagy arra reá állanak sat, ez a *zerntös* beszéd v. tréfán kívül valóság.”

A 3. lapon: „És megengedés, hogy Flórián és Izabella az *Pörzsöny* kezétől összeve köttessenek.” — „Magyarázat. *Pörzsöny* annyit tézzen együvé foglalva, mintha azt mondanám: Fő-pap. A német mondja: Priester.”

A 7. lapon: „Flóriánnak a szentírás könyvei egész *cseh faluknak*, vagy mint a magyar mondja: mint a borjunak az új kapu látszódtak.”

A 8. lapon: „A pápa sok birodalmakat *kunyirozott*.”

A 18. lapon: „A *Gajor* az ő imádságait deák nyelven végzi.” — Lenn: „*Gajor* annyit teszen, mint nem pap, hanem a papságon kívül minden rendben levő v. rendből való férfiúi nemű személyek; a deák nevezi laicusoknak, a német: ein Ley v. die Leyen.”

A 42. lapon: „Minden más irásokat statutumokat (*ügöczöket*) különbözés nélkül.”

A 43. lapon: „És a sem *stál* a romanista uraiméknál hogy a sz. írást forgassuk.”

Ugyanott: „Ő *Pápásos* bálványozás!”

A 46. lapon: „ellenben a *Gajjok* (nem papok).”

A 49. lapon: „A házasság csupa egyenetlenség, anynyira, hogy azok, kik abban *topnak* v. benne vagynak.”

Az 55. lapon: „Kik gyakorta megesvén az ő *ifjonczságokban* szegény, *ügye-nőtt Csillérek* voltak.”

Az 59. lapon: „A klastromok és a nagy-*szerzeltmök* (Stiftungen).”

A 60. lapon: „A mely engem utazni ösztönözött, nem más, hanem a *vakmerős-tudni-akaróság*.”

A 63. lapon: „De azt meg tudja, hogy bár mi erővel zárattattunk is ide bé, de az emberi kívánságokat le nem vetjük, ha bár az a *khuttonnyal* elfedeztetik ugyan.”

A 65. lapon: „De oh valyon miféle *bohókáságra* üz engem az én bennem nagy erővel vetekedő kívánságim duzzogása! Oh! az anyyali név nem *sorzik* a mi sanyarúságunkra, mivel a mi kétségben esendő és hajlandós kívánságunknak szuró tövisei attól elrántanak.”

A 68. lapon: „Egy közléről való *Rokonnai* (mely apácza levén).“

A 70. lapon: „Nem *stül* többé már az alku, ha már a vásárlás meg lőtt.“

A 76. lapon: „Ha egyszer Grószig Prókátor urhoz Hamburgba mennék, kérném őtet arra (mivel ő úgy is egy igen-igen jártas és nagy tapasztalású Politicus úr), hogy gondolna ki egy oly inventiót, mellyel a sok népeket úgy lehetne *meglutmá-ni*.“

A 82. lapon: „Ha a bolondok a vásárba mennek, a *krádmárusok* akkor kapnak pénzt. Midőn egykor egy *kénacs-quaker* v. *olajkár* látta volna.“

A 89. lapon: „És a leány lármát ütött, hogy az ő ivó poharak ellopatott. Midőn ezt a helység birája is megértvén, a *Cziklert* azonnal utánok küldi.“

A 98. lapon: „De micsoda külömbség az, ha én a hasam hússal, v. akár drágán és becses ézüen elkészített hallal *megdopszolom*.“

A 117. lapon: „Ha valaki *surmogna* külömböző okoskodásból.“

A 122. lapon: „Örömet akart volna a hadba is menni, de úgy folyt a dolga, mint némely *mizerák* szegény leginynek; mert ha lovagos akart lenni, lova nem volt; midőn lovat szerzett, nem volt nyereg rája; midőn nyerget is kapott, nem volt a vitézi lábaira is mit húzni; ha pedig a pár *stüblit* megkapta is bár, szükséges volt egy pár vitézi sarkantyú is azokra; és midőn magában elgondolá, mely nagy gonddal is bár és törekedő fáradsággal szerezhett volt mindent meg, és hogy már csakugyan elutazhat a hadba, akkor megszólítá őt a Felesége: Vitéz! mit adtál nékem, ugy-e hogy hűségedet? Már most a téli idő közel van, én nem utazhatok a *Barbarusi* országokba mostan veled.“

A 126. lapon: „Majd azt mondaná akárki is: hogy én csak egy *szökött pap* vagyok, ki a klastromból szöktem ki valahonnét, csak hogy *meg-asszonyosodhatnék*.“

A 145. lapon: „De kicsoda veheti ki az oroszlán torkából v. *Paszrákjából* a prédát?“

A 146. lapon: „Kik az nagy jövedelmű úri rendeket akarták mindenben követni, délczeg paripákat tartván, melyekre áros és úriasan készített módí szerszámokat szerezvén, a czifra hintó v. kocsiba magokat — nem ugyan érdemekhez illetkép, sem nem szükség v. hivatalos végezések végett, hanem az ő kényes testek kedve-kivánságok kipótolásokra a határba v. távolabb is szerte-szélyel a helységek körül *perdelleték* és mutogatták magokat, soha vizet nem is kóstolván, hanem mindég a legárosabb és finumabb borral és ehez kávé és más kigondolt felcsiklandoztató és pezsdítő italokkal és étkekkel *dopszolván* béleiket.“

A 152. lapon: „Most nem az ügyek-szaporodott szegények tápláltatnak ám azokból (a szerzetjóságokból), hanem a szeles-csélcsapi-bohókás udvariságos-életet megkedvelő és folytató személyek, úgymint: Fő és viceszakácsok, *kukták*, kocsisok, csatlósok, lovászok, *furajtárok*, vadászok, kertészek, *ágyasdámák*, dajkák, *favoriták*, *favorita asszonyok*, *Pázsik*, muzsikások, komédiások, bőven élő és *zompoló*, húzó és fosztó és az átok megfogta tisztartók, *espánok*, *kasztnárok* és hajdúk, és némely pompás udvarú és életű *pancrotirozott* kalmárok, korcsmárosok és ezekhez hasonló *Thrasyclessek* és *Gnátók*.”

A 153. lapon: „A kereszt atyja v. anyja *korozsmául* oly jószágból adnak annak.”

A 163. lapon: „Midőn ezeket Philotheus beszélé, esmeg buzgó *feltüzesezésre* fakadt ábrázatjában.”

CZÉKUS LÁSZLÓ.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

S z a t m á r m e g y e i e k.

Van má ablak?: Felébredtél, felnyitottad már a szemed?

Kiállott a fogam a vallásából: el van vásolva.

Talló jukából fuj má a szél: ősz felé jár már az idő.

De osztán kutya tarisznyával megyünk: üres kézzel, nem viszünk semmit.

No néki is megpirul azir egy kicsit a zóra: pirontsága, szégyene lesz.

Ne mikoláskoggyunk: ne kínálgozzunk. (E szólásmód eredete a hagyomány szerint a tatárjárásig nyulik fel. Ugyanis midőn a tatárok közeledtének hírért hallották, a mikolaiak kezdtek menekülni. Egy pallóhoz értek, s ott erősen kínálgoztak: „Tessék komámasszony, tessék komámuram“ t. i. a pallón való átkelésnél az elsőséget semmiképen sem akarták maguknak föntartani s udvariasan ajánlgatták egymásnak. Ez erős kínálgozásban ott érte őket a tatár a part szélén s egy szálig felaprította őket. Ezért mondják, hogy ne mikoláskodjunk.)

Kokas nőtt a fejire, a mint megütötte: úgy megütötte, hogy feldagadt.

Elment a felleg sőt nyalni: elhuzódott a hegyek mögé.

Végig szalad rajtam. „Mihejt gulyás hust eszem, osztán vizet iszom rá, mingyá végig szalad rajtam”: hasmenésem lesz.

Ha nem vettek vóna malmot, vóna vagy kétszáz forintyuk, de a nagyon lábra szette őket.

(Patóháza.)

BARTÓK JENŐ.

Tréfás mondások.

Áj de szérén naon okos vagy, mékfogallak Domaödire papnak (egy rozszant major van ott három cselédházzal, a melyekben csordás, ihász s kanász lakik). Fizetised lesz én mérő cserésnye mag, év vella mogyorú, még ér rosta víz.

(Különösen okoskodni szerető suhanczoknak mondják.)

(Őrség. Szalafő.)

(GÁTI FERENCZ.)

N é p m e s é k.

A kiráj s három fija.

A kiráznak vót három fija. A két nagyobbik elment mátkásítani; a kisebbik atthun maradt, a hamuba jáczódott. Összejárták a zegisz világot, de mégsem mátkásíthattak, a mind meg is monta vót a kisebbik, hogy addig nem házasodnak még, a még ű el nem mennyen vélek.

Haza jött tehát a két nagyobbik. Azután aztán elindultak hárman.

A kisebbik kirájfíjú három nyilat hajtatt három országszegeletre. Elhajtatta a zelsőjét, elhajtatta a másodikét, s mind a kettő eggy-eggy kirájléányhoz esett, de ajan mījjen, hogy tizenkét bihallal sem emelhattik ki. Elhajtatta azután a zövet, s ű úgy elhajtatta, hogy két esztendég mind járt utánna még a sógorasszanyai is.

Jöttek eggy hejen s eggy tóba meglátták a nyilat; s öten vótak, hát öten neki csipaszokottak, s csak úgy húzhatták ki; de réá akátt vót eggy bika.

Midőn kihúzták, écczer aszongya a kisebbik kirájfíjú a bátyyai-nak, hogy mennyenek el haza, me az ílelem elfagyatt; mennyenek, me ű úgy is kísőbb mehet, me az a bika ére-amára ugrál, de azt a zisten rendelte neki felesígnék.

A bikának csinált eggy kortujt (de talám jobban illik sövinyháznak mondani, mint kortujnak), s ű elment, hogy fogjan eggy nyulat. Fogatt is, meg is ötte, de a bikának nem adatt. De meg is bánta; me a bika megharagutt, s a kortujt, a mejikbe háltok vóna, mind porig szíjjel rontatta.

Écczér útnak indul a kis kirájfíjú, s megírkezett a város vígire. A város vígin vót eggy szíp ház. Annak a háznak a zablakán könyekelt ki eggy kirájkisasszony.

A kirájkisasszony megláttya a kirájfíjút, s kiját neki:

— Gyere bé te kirájfíjú, me én vagyok az a bika. Hát nem eszel eggy szelet kenyeret, s nem iszal eggy pohár bort?

Aszongya a fíjú:

— Nem vagyok méltó, hogy eggy kirájkisasszony aggyan ennem.

Aszongya rá a kirájkisasszony:

— Egyél csak; azír adak, me látam, hogy tésis megbántad, hogy a zeste nem attál nékem a nyúlbul.

Écczér a kirájfíjú aszongya a kisasszanyak:

— Én elvinnélek tíged felesígnék.

— Nem baj, aszongya a kirájkisasszony, csakhogy ajan szíp, mind én, még csak ídes anyád vót, s mihenst elviszel, elveszen tülled ídes apád; aztán meg a tesvíreid kízitettek éggy inget, a zing teli van mid ördegekkal, s azt fel kell, hogy vegyed, mihenst bélipek hozzátok, s én csak elmaradak a zídes apádnak.

A még a kissebbik kirájfíjú távol vót, hát a bátyjai lakadal-maztak, s ippet akkar érkezett meg a feleségivel, mikar fojt a laka-dalom. Bémentek; a felesége meglátta a zúj inget, s bécsapta a tűzbe.

Megláttya a kiráj, hogy haza ment a kissebbik fíja; magához hijta s aszonta neki, hogy ha amabbúl a hovasbúl nem csinál térsíget, hogy búzát vessen belé, hogy ű jó reggel búzakenyeret ehessik belölle, hát rosszúl jár, me a feje att lesz, hun a sarka.

Megmongya a feleséginek a kirájfíjú, hogy ni mit mondott a zapja. A felesége aszonta reá:

— Na ládd, montam, hogy marattunk vóna a jó kis házbo a város vígin, me látod, apád el akar vesztetni.

Elmenyen a kissebbik kirájfíjú a vassógarához s elmonta neki, hogy a zapja mit mondatt, hogy ama hovasbúl csinájjon ű térsíget s vessen belé búzát, hogy reggére búzakenyér legyen. A vassógara aszonta neki:

— Nesze ez a három águ aranyvessző, vágd meg azt a hovat, s mingyá térsígnek változik, s aztán ehetik kenyeret.

Úgy tótt. Kísz is vót reggére; s a zapja reggel új kenyeret ótt.

Ekkar a kiráj aszongya a fíjának:

— Mán ez megvan; de att van ama harmadik hovas, abbúl ha szíp szőlőhegy nem lesz, hogy reggel ídes bort ihassam, att lesz a fejed, a hun a sarkad.

Mind csak azír monta, hogy elveszesse, hogy csak maraggyan neki a felesége.

A bor megvót; s mikor feljótt a nap, bort ivutt a kiráj.

Azután megint aszonta a kiráj:

— Fíjam, ha ídes anyádnak a gyűrűjit el nem hozad, att lesz a fejed, a hun a sarkad.

Elmenyen a kirájfíjú a feleségihez, s elmongya, hogy mi mit mondatt a zídes apja, hogy vigye el neki a zídes annya jeggyűrűjit, pedig harmincz esztendeje, hogy megvan halva.

Aszongya erre a felesége:

— Menny el a vassógaradhoz; kijáccs éggyet, kijáccs kettőt, kijáccs hármat.

El menyen, s kiját éggyet, kiját kettőt, kiját hármat, s kijön a sógara, s elpanaszajja neki a kirájfíjú, hogy a zű apja mit akar.

A vassógar aszongya reá:

— Boland a te ídes apád. Hadd el, me kiszarja; há minek akarja ű elvenni a te feleségedet?

Má ide a vassógarának is el kellett jűjjen. A mind jöttek, a tilalmasan tanáltok éggy rosz tehenet, hogy ótt. Mentek adább; éggy ugaran vót éggy tehén, de az ajan kövér vót, mind a zagzag. Kérdi a kirájfíjú a vassógarátúl:

— Dehá hogy van az, hogy az a tehén a tilalmasan ajan rossz, s ama másik a zugaran ajan jó?

Aszongya a vassógara:

— Hadd el, mikor visszajővek, megmondam.

Mentek előbb. Láttak egygy madarat; ajan forma vót, mind egygy ökerszem; s ha kűsziklára szállott, leszakatt, a fára szállott, letört. Mentek elébb, láttak egygyet, ajan vót, mind egygy liba; de ha fűszálra szállatt, nyugatt, ha hajszála, nyugatt. Mentek elébb; tanáltak egygy sírt, hogy ígett; de egygy berbécs mind csak ment a patakba, s megvizitette a gyapját s úgy öntezte.

Ekkar a vassógar aszonta a kirájfijúnak:

— Na, menny ada, me nékem nem szabad tovább mennem; att van a zides anyád sírja; ásd ki.

Elmenyen, kiássa; s elpanaszajja neki, hogy hogy van, s kéri tülle a zaranygyűrűt.

Adaggya a zannya, s aszongya:

— Nesze, ennyit adott egész életibe, s ezt is visszakéri. Üsse a zannya térdibe; me el van ű mán temetve, hogy ű a te feleségedet elakarja venni.

Visszatér a kirájfijú a vassógarához s kérdi tülle:

— Hát minek gyúlt meg az a sír?

Aszonta a vassógar:

— Azír, me egygy ember adott vót egygy berbécset istennevibe annak a lelkijér, a ki benne van; de nagyon jó vót a berbécs, s visszavőtte s mást adott helyibe; s most azír gyúlt meg, s azír óttya a berbécs.

— Hát az a tehén a zugaran, kérdi, minek ajan kövér?

— Azír, felel a vassógar, hogy egygy ember atta egygy szeginy embernek, s nem bánta meg, s az a zugaran is kövér.

— Hát az a másik, kérdi tovább a kirájfijú, minek ajan rossz; pedig a tilalmasba van, hun amúgy dül le a fű?

— Azír, aszongya a vassógar, hogy egygy ember atta a másiknak istennevibe, s megbánta; s ez még a tilalmasba sem ilhet.

Aszongya utójjára a vassógar a kirájfijúnak:

— Mán minden megvan; te menny el a zides apádhoz, s mondd meg, hogy a főggyibe vessen törekbúzá, hogy reggère egyik új pujiczkát; s van egygy kesej tehene, az fojassan meg, hogy reggère legyen új té, me eljön az isten hozzájo ebídre.

Elmenyen a kirájfijú, s megmongya ezeket. De a zapja aszongya, hogy ű nem jár, me neki van tavaji máléja és más tehene tével. Elviszi a gyűrűt is, s adaggya a zides apjának.

Kérdi a zides apja tülle, hogy hát mit mondott a zannya? Felelte a fijú:

— Hát aszonta, hogy ídes apám csak ezt atta neki egész világ életibe, s ezt is visszakéri. Üsse a zannya térdibe, me el van má ke temetve.

Elmenyen a vassógar istenkípibe a kirájhoz, s kérdi tülle:

— Hát te kiráj megtötte, hogy új malé legyen, s új té a zistennek?

Aszongya a kiráj:

— Nem; há minék, mikor van nekem tavaji malém?

— Nem elég a, mond a vassógar. Te a fíjadnak több pontakat attál, s ő mind megtötte. Megtötte, hogy új kenyeret öttél, új bort ittál, s elhozta a jeggyűrűt.

A kiráj nem tötte meg. Ezír aztán a vassógar lúfarkára kötötte, s kécczer, háromszor meghordazta a városon, s meghótt.

Csak így maradhatott aztán a kirájfíjú a feleséginek.

(Domokos. Szolnok-Doboka megye.)

M. NÉMETH SÁNDOR.

Gyermekjátékok.

Körösdí.

(Többen összefogóznak körbe s együtt forogva ezt éneklék:)

Három szál vesszőre találék,

Méregre, méregre tapadék.

Ez az élet huszároké,

Elvégezett betyároké.

Ájj ki mán, Julcsa mán!

(Mikor már mindenki engedelmeskedett a mondóka végsorának és kifordult, úgy hogy a játszó mind háttal vannak a kör közepe felé, elkezdenek sebesen forogni, míg csak rakásra nem hullanak. Mikor a forgást megkezdik, ezt kiáltják:)

Kifordított galuska,

Hujjon el az apraja!

(H.-Szoboszló.)

KARDOS MATILD.

Tájszók.

Ipolyvölgyiek.

acsárog: sivalkodik. A Tájszótár szerint a székelyek használják oly értelemben mint: rusnyán mérgelődik.

akkorátsó: ugyanazon korban lévő.

arányzom szerint: arányzások szerint.

aszat: tövises mezei növény, mely különösen száraz, aszott állapotban szúrós.

azonszerint: hasonlóképen.

azsnakol: megver.

azuteng: aztán.

bagarász: keresve legelész a marha.

bajval: bajosan. „Bajval lëssz.”

bajzomra jár: romlásnak indul valami tárgy, butor vagy eszköz.

baláka: kísértet.

balócz: bal kézzel dolgozó.

barla: mankó. „Barlán jár a sánta.”

basakutya, szidalomszó; valószínűleg a török idők maradványa.

begyörő: férfi nemző rész.

betörűközött: leitta magát.

bíbicz napkor: soha.

Bodor-Éva: hóbertos leány vagy asszony.

bolyvaskodik: lopja a napot.

bomlasztotta, tréfás káromkodás.

Boso-Dora, annyi mint Bodor-Éva.

boszvány: kalács, melyet a férjhez ment leány a fonóházhoz visz, hova leány korában járatos volt.

bréngács: azon csokor, melyet a paraszt leányok elől, a pruszin hordanak.

bugacs: bogács, tövises növény.

bugár: bogár.

bujtorkodik: akadékoskodik valakibe.

bukor: boker.

buró: borul. „Be van buróva“.

butó, butú: buta.

csapos: részeg.

csatrag: férfi nemző rész.

csavillázik: zavartan ide-oda beszél.

Csenkő: hecsankolt, vízállásos hely a kovári határban.

csepős: görcsös.

csikli: sark a paraszt leányok csizmáin.

csiklind: csikland.

csitri: apró.

csíváz: csóvál. „Csívázza a fejit.“

csívlő: a szátvának része.

csízi: baj. „Benne van a csízibe.“

csongár: vékony, hitvány láb-szár.

csovány: csalán.

csürhele: csürhe nép, apró gyermekekre mondják.

csütlik-botlik: akadékoskodik.

csviringol: czinczog a czigány a bögön.

duballó: duballog, dobogva jár.

dürgencs: kicsi, csekély.

éhomra: éhgyomorra. „Éhomra mondom“ annyi mint: esküszöm, erősítem.

egísz: egész.

elére: előre.

eleven üst: eleven ezüst, kéneső.

élig, éligsig: alig.

elsútyol: elsikkaszt.

elszalajt: elszalaszt.

emü, emi, emmünk, emmink: a mi, a miénk; pl.

Emü kanalunk.

eriszt: ereszt.

érték: érkezés valamire. „Nincs

értékem“: nincs időm.

eszél: észrevesz; fölleszél: fölgondol.

észimagát: mérgelődik.

(Kovár vidéke). KUHINYI FERENCZ.

Mátyusföldiek.

lábamkásája: lábikra. A NSz.-ban nem találom.

lésza: a pőzsővény gallérja, a koszorúzásba vagy a sasolás közé szúrt álló vékony galyakból alkotva. Koszorúzás alatt a pőzsővénynek vastagabb pőzsből font peremét kell érteni. Vö. sasolni czikkel.

leserteni: lehorzsolni. Leser-tenek bőrt, lesertik a seben

képződött pörköt sat. A NSz. nem hozza.

mása: placenta secunda partus. Orvosi barbár nyelven szülep, méhlepény.

nem valami baka: nem valami különös, nem kiváló. A N-Szban nincs.

nem valami devalis v. di-valis (?): nem valami különös, nem kiváló. A NSz-ban nincs.

- nyarvad t, nyervad t (?): vézna, sovány, senyvedő, vagy divatos orvosi nyelven: senyves, cachecticus. A NSz.-ban nem akadok rá.
- pákullancs: kulancs. A NSz. nem adja.
- preszlinget etetni: czukorgyárból került répatörkölyt (vagy tán répatörök?) etetni.
- porongy: oly zátony, melyet már növényzet, nevezetesen fűzféle borít.
- porongy vessző: fűzfa-vessző. Vő. az előtte valóval. A NSz. ezen értelmezést nem adja.
- sasolni: a pőzsővény peremét beszegni, sasolás: a pőzsővény pereménben font porongy vesszőből alkotva. A NSz. nem említi.
- sásolni: valaminek sását levágni. A NSz.-ban nincs.
- spanyol bodza: orgona lila.
- sűrű kóró: takarmányul vetett sűrű kukoricza. Torontálban: csalamádé. A NSz.-ban nem találom.
- tengeri bodza: orgona lila.
- tengelyvánkós: a szekér hátulsó tengelyének mása, mely hozzá szőrosan van kapcsolva, s melynek 'sasa' tartja a szekér oldalait. A NSz.-ban nincs.
- tudákos: tanult. Tudákos bába: tanult, diplomás bába.
- velez v. velíz: vastag gyapotszővet, melyet kivált az aszszonyok alsó ruhának vesznek. Különben 'parchet' vagy 'barchet' néven kéri. A NSz.-ban nem találom.
- verse, vörse: varsa.
- vizverés, kiveri víz: hypersdrosis, szertelen izzadás, verejtékszakadás (mert 'csak úgy szakad róla a verejték'). A NSz. nem adja.
- vizelni hideg vízzel: hideg vizes ruhával magát vagy mást borogatni.
- zátony: 'sziget' értelemben járatos.
- zugla: zsák-utca. A NSz.-ban nincs.
- zugó: zuhatag, wasserfall.
- zöldárja: a folyók májusi áradása, midőn a havasokon az olvadás megindul, így mondják Torontálban is a Maros vizéről.

(Tallós.)

BARTS JÓZSEF.

Nagy kúnságia k.

- lágymosó: edény mosó rongy.
- lajt: víztartó hordó.
- lángos: vakaré klesztából kenyérsütéskor sült lapos tészta.
- lapiczka: lapoczka és lapos kaváró fa.
- lappancsos: nehéz járású, lomha.
- lazukál: könnyedén dolgozik; pl. 'lazukál a ló', ha nem huz.
- laznakol: megver.
- lebbencs: a kunsági paraszt kedvencz tészta étele.
- lebzsel: lopja az időt.
- léczikél: henyél.
- legyeskedik: játszik, pajzánkodik.
- legyürköl: lebigörög, lenyom.
- level a hordó, ha a folyadék szivárog belőle.
- libigóga: fatörzsön végig fektetett deszkaszál, a melynek a két végén ülő gyermekek felszállva himbálózhatnak.
- líhó: léhó, bortöltőgető széles szájú tölcser.
- liphec z: nehéz járású, lomha.
- loczog: fecseg.

lom otol: lomol, rendetlenkedik (Szabolcsban: siet. Nyr. III. 36.).

lom pos: nagy szőrű, farkú.

lóst at: ide-oda szaladgál.

lot yó: rossz személy.

lő dő rő g: kóborol.

lő gé rez: az időt lopva fel s alá űdöng.

lő ty ő g: magát himbálva lassan megy.

lur k ó: ravaszkodó, nagy hamis.

mac sk a na dr á g: kukoriczából készült tejbe kása.

mál é: lepény kukoriczalisztból.

mam lasz: ügyefogyott. [Ném. maullas.]

mar jul, meg-, ki-: kirándul, kificzamodik.

ma si na: gyújtó fa.

ma sz a to l: babrál, apró munkát végez.

ma ty ó: idegen, más vidéki ember.

medvét fo g na k, ha az ágyás megázik.

me g cs a po ni k: megsoványodik.

me g ge be d: kiáll, kimerül.

me ghán: megver.

me ghüt ő zik: kedvét veszti.

me gs zu ss za n: felduzza az orrát, megneheztel.

me g ta po ga t: jól megver.

me l á z i k: tréfál.

mi rc ze: vámszedő edény a malomban.

mi rcs i kél: méresgél.

mi ná r: csira; hermaphrodita.

mi z se ré l: zsi bongva beszél.
mó k á z i k: tréfál, bolondozkodik.

mo ny ó ko s: agyagos, kemény föld.

mo rcs ó s idő: ha sűrű, apró szemű eső vagy hó esik.

mo s di k a ke ré k, ha nagyon híg a sár.

mo to r á sz: magában beszél.

mo to z va n a fe ji ben: ha nincs ki egészen.

mo ty o g: halkán, érthetetlenül beszél.

mo ty o ro g ugyanaz.

mo ty ó: batyú.

mo s li ko l: meg-, le-: megszid, lehord.

mu ja: élhetetlen.

no sz o ga t: nógat, serkent.

ny a fo g: mindenért mindjárt elpityeredik. Ny a f k a.

ny á m mo g: lassan eszik.

ny a vi ga: hitvány, gyatra.

ny e k ke n: nyikkan.

ny e r l é sz i k: nyerősdit játszik.

ny e sz le t: izeg-mozog.

ny i f ra: cifra.

ny i sz á l: életlen késsel kímélődvá vág.

ny i sz o ro g a ke ne t len ajtó, kerék.

ny o m ta tí k: ráadás a húsnál, czuwag.

ny ű g ő s: sok bajjal járó, érzékenykedő; pl. nyűgős a beteg, a sokat síró gyermek.

ILLÉSY JÁNOS.

Szabolcs megyei k.

ás zo k: azon két fa, melyen a hordó fekszik a pinczében.

be tá mít: illetlenül meg be valahova.

cs i d ma: csizma.

cs o b á n: mezei ivó faedény.

cz a f la t: sokáig hiába jár, kél.

du ty i: bőrtőn.

gi r he s: rossz, sovány. „Girhes ló.”

ha ba r cs: a vályogfal rakásánál használt sár.

ha b z so l, ha l á mo l: sebesen eszik.

ha d d e l-h a d d. „Maj léssz hadd

el-hadd. Maj léssz némúlass':	nyí: sír. 'Nyí a disztó': enni
majd megszidnak.	kér.
hēgyēs: kényes. 'Hēgyēs le-	ókula: szemüveg.
gín a.'	palizsnya: a tojós tyúknak
ídēs: édes anyám. 'Jőjjik mán	azért hagyott egy tojás, hogy
idēs.'	máskor is azon helyre tojjék.
karczos: nem rég kiforrott	pilis: kis szelet. 'Aggy éggy
kerti bor.	pilis kényeret.'
kárpál: dorgál.	pocz, fíreg: patkány.
kasornya: erős spárgából	puczer: meztelen.
készült nagy lyukú háló, mely-	settenkédik: ólálkodik.
ben a mezőre hordanak fazekat.	szerédás: szőrtarisznya.
kusztora: garasos fanyelű	suszik: fiók (gabonatarató).
kés.	tēddide-tēddoda: lassan.
kezes: szelíd; pl. disznó, ga-	'Nē olyan tēddide-tēddoda csi-
lamb.	náld!'
loncsos: piszkos.	templi: bélyeg (stempel).
mókázik: bolondozik.	tentél (a gyermek): fekszik.
nyakó: a kés, ha sarka tágan	torom: torony.
s hátrafelé áll.	zakurál: üz.

(Földes.)

BAKOS LAJOS.

MESTERMŰSZÓK.

Kézdivásárhelyi czéhek szavai.

Fazakas mesterség.

Materiálék: Agyag. Máz hétféle, u. m. zöld, fejr, sárga, fekete, krispánszin, veres, kék. Fejr föld. Veres föld.

Az elkészítéshez kell: Ásztató kád. Vas ásó. Szelő pad. Szelő kés vasból, horgás. Fa lapát. Műhely pad, abban a korong fusróval foglalva: két nagy karika, u. m. az alsó, mely a lábbal hajtatik, és a felső, melyen az edények készíttetnek, egy fa tengelyen. Droth czérna, a korongról az edényt levágni. Vizes cserép. Író penna. (Eine zierrathfeder von messing oder gänsefeder in einer hornspitze eingemacht.) Égető katlan (kementze) téglából. Szegletes csempe formák, lapos forma és párkány formák. Fel vágó linia, fa kés, piritskoló. (Ein linialartiges brettel mit grinsel, zum glattmachen der kacheln und fornirung der ecken an denselben.) Mázolló. (Ein handmühle zur zermahlung der glasur, mit einer achse von holz, unten mit eisen zum treiben.) Máz törő mozsár fából, a bottya vasas.

A czéhben hivatalok: Fő czéhmester. Kis czéhmester. Atya mester. Fő látó mester. Kis látó mester. Fő dekan. Kis dekan.

FRECSKAY JÁNOS.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Buljovszky-
utca 6. sz.

XVI. kötet.

1887. SZEPTEMBER 15.

IX. füzet.

KIKTŐL TANULTA A MAGYAR A DOHÁNYZÁST?

A történetírás, az én tudtommal legalább, e kérdés mellett szótlanul, némán hallgatva megy el.

A népmonda, az már tud róla valamit.

— Tudod, komé, hogy miér mongyák a dohányt dohánynak?

— Nem én, mom meg, ha tudod.

— Hát tudod, mikor a magyarok jöttek Sczithiából, osztán a Kárpátok köszt kóborásztak, egyik vezérök Doh lelt egy dudvát, osztán aszt megrágta. De elkezdett túlle okádni; a többiek meglátták, osztán elkeszték mondani: „ni ni Doh hány!” Ebből lett a *dohány* neve. (Nyr. XIV. 232.)

A nép tudománya szerint tehát a *dohány* honi növény s megterem a Kárpátok zigzugai közt is. Lehel kürtje s Botond bezúzott kapuja mellett ez is helyet foglalhat a történeti igazságok sorában.

A nyelvtudományban e kérdésre nézve két, egymással ellentétes nézet uralkodik. A nyelvtudósok egy része a történet vallomására támaszkodva azt tartja, hogy nem csak a növény maga, hanem nevezete is jövevénycikk s valamely szomszédos nép révén jutott hozzánk. E vélemény szerint a vele való megismerkedés kétféle módon történhetett. Egy magyar hazánkfia, bizonyára világlátott ember, egyvalaki vagy többek előtt egyszer csak kihúzott valami különös esz-közt, a formája olyan volt neki mint az L betű; aztán megtömté valami törmelékkal, hosszabb száránál fogva foga közé szorította, a törmelékfélét meggyújtotta s büszkén füstölni kezdett. A néző vagy nézők ámultak-bámultak, de csakhamar megkérdezték, hogy mi az?

— Pipa.

— Hát a mi benne füstöl?

— Az doh á n y.

Vagy ugyanaz, vagy egy más világlátott magyar hazafi egyszer egy nagylevelű ismeretlen növényt mutatott elő ismerőseinek, megmagyarázta nekik mirevaló, hogy jutott hozzá s azt is, hogy mi a neve; a kitől kapta, azt mondta, hogy doh á n y.

A nyelvtudósok másik része, azok, a kik veteményeiket a délibábos ég verőfényén érlelgetik, egészen más, ettől eltérő nézetet vallanak. Azt ők se tagadják, hogy a növény nem honi termék; bizonyára idegen, Amerikából való; de a neve, az már, a gyermek is látja, hazai fakadék: „á n y, additur substantivis, ex quibus format adjectiva, v. g. *doh-ány*, *dog-ány*: macellum (Kassai I. 173.). A magyar nyelvből elemezve azt vélhetnők, hogy a nehéz füledt szagot jelentő *doh* gyöktől származott“ (NSzótár).

Kassai-Czuczorék állásába helyezkedve tehát, az a magyar, a ki először látott dohánt, s a ki az új növényt nevezetével együtt honfiaival megismertette, ritka műveltségű, bő tapasztalatú, jártas-keltes ember volt: kitűnő botanikus, nagy nyelvtudós s híres utazó, a ki keresztül kasul járt nem csak az ó, hanem az akkorta nem rég fölfedezett új világot is; s itt a hely színén ismerkedett meg ezzel a ma divatos, kapós füstölő szerrel. Mindez a legpontosabban megállapítható az eredeti magyar *dohány* nevezetből, mely így adja elő az eseményt nekünk.

Jeles hazánkfia — a hálátlan kor elfeledte nevét az unokák számára följegyezni; mi, hogy helyreüssük e megbocsáthatatlan mulasztást, a XVI. század Bug á tjának nevezzük el — hogy már akkor is gazdag ismereteit még jobban gyarapítsa, útra kerekedett s áthajózott az új világba. Mennyi varázs, mennyi csodadolog! Ez a meglepő növényvilág! Itt is egy, amott is egy! Hát ez itt mi, ez a terebélyes levelű, különös csemete? S műértő szemmel, műértő kézzel vizsgálja az ismeretlen terméket. Csakhamar készen van vele; meghatározza: A „solaneák“ csoportjából való, sat. De név is kell neki. Minek nevezze? Alakjáról, színéről? Ezek nem elég jellemzők. Hazájáról? Idegen név, nem kell. Lássuk az ízét. Csipős, égető, keserű. És a szaga, illata? Olyan, mint a penész, doh. Megvan; ez jellemző, erről nevezzük el. De

penész kissé hosszacska szó; a rövidség pedig fő kelléke minden új nevezetnek; maradjunk a *doh* mellett. Van: *csal-ány*, *kocs-ány*, *tok-ány*, *buzog-ány*, *kaczag-ány*; ezek érthetően beszélő analógiák. Legyen tehát e becses növénynek magyar neve *doh-ány*.

A többi magától következik. Haza hozta, honfitársaival megismertette; s a dohánytermesztés csakhamar virágzásnak indult jó Magyarországon, hamarább, jóval előbb, mint a világhódító Spanyolországban s a többi tengerjáró népek akármelyikénél.

De beszéljünk komolyan.

A *dohány* Európába vándorlásának történetéhez nem fér semmi kétség, az egészen biztos, határozott adatokra támaszkodik; nem oly biztos, sőt mondhatni mindeddig határozatlan, mi úton-módon került hazánkba a *dohány* s a mi vele együtt jár, a *pípa*; továbbá a *tubák* v. *burnót*, s végül a *szivar*.

A magyarral hasonló hangzású szóval nevezik még e növényt a szerb: *duvan*, *duhan*, a horvát: *duhan*, a tót: *dohan*, a rutén: *duchan*, *dochan*, az albán: *duhan*, a török: *duhan*, az arab: *duhan*. E nyelvek közül a szónak eredeti birtokosa az arab s jelentése annyi mint: füst.

Hogy itt csak két nyelv jöhet tekintetbe, a melyből a magyar a *dohány* szót kölcsönözte, t. i. a szerb-horvát és a török, az annyira kétségtelen dolog, hogy bizonyításával nem is foglalkozunk. A voltaképi kérdés csak az: a török ismertetett-e meg bennünket a dohánnyal, vagy a szerb-horvát?

Kezdjük az utóbbival.

A kölcsönvétel lehetősége három szükséges föltételhez van kötve; ezek: a kölcsönös érintkezés megvolta, alaki és jelentésbeli egyezés. A jelen esetben mind a három föltételnek elég van téve. A látszatos különbség, mely a szerben járatos *duvan* s a magy. *dohány* közt leledzik, csakis látszatos, melyet a *biwal*: *bihal* sat. példaképe könnyen ki-egyenlít.

Ha biztos adatokkal rendelkezhetnénk, hogy mikor lépett föl először s mikor vált közönségesse a velünk hataros szerbségben a *duvan* alak (a *duhan* lentebb délen Ragusa vidékén divatos K a r.), ha kitűnnék, hogy már a XVII. században ez a forma volt az elterjedtebb: ez már egymaga elegendő ok volna arra, hogy a szerbből való

kölcsönvételt elfogadhatatlannak jelentsük ki; mert nyelvünkben nyoma sincs a *duván-* vagy *dován-*nak, a minek pedig, legalább kezdetben, meg kellett volna lennie.

Történeti tény, hogy Spanyolországban már a XVI-ik század első felében ismerték a dohányt, tehát valamivel előbb, mint a lissaboni francia követ, Nicot, az első magszemeket megkapta s a francia udvarnak megküldte. Ha föltesszük, hogy a spanyoloktól az arabok, ezektől meg a törökök a lehető legrövidebb idő alatt eltanulták használatát, korábbi időpontot, a melyben e növény nevezetével együtt átkerült hazánkba, még a legkedvezőbb esetben se vehetni föl, mint a XVI. század végére járó évtizedek egyikét. Ha ezzel egybevetjük ama nyelvtörténeti tényt, hogy Szentmártoni Bodó János 1647-ben a dohányról már mint szerte ismert cikkről beszél: „Találsz elég dohányt“ (Só dicsérete 11.); meg ama másikat, hogy egy 1672-ben kelt kuruczvilági dal (Thaly: Adalékok I. 41.) Szepesi Pált, nagy pipájú, kevés dohányú Pálnak' gúnyolja, s fontolóra vesszük, hogy e már akkorta bizonyára széles körben ismert szólásnak szintén időre volt szüksége, hogy messzebb és messzebb terjedve a közbeszédben gyökeret verhessen; s végre ha tekintetbe vesszük, hogy Apafi fejedelem már 1670-ben nagy pénzbírságot rótt használatára, a mi hasonlóképen már nagy elterjedésére mutat s behozatalától számítva legalább is egy félszázadnyi időt föltételez: a dohánynak hazánkba hozatalát a XVI. század hanyatló, vagy valószínűbben a XVII.-nek kezdődő éveire tehetjük; tehát abba a korba, midőn a török uralom már erősen megvetette lábát Magyarországon.

Ha e tényt számításba vesszük, pedig hogy számításba kell vennünk, az nem szenved kétséget, a szerb közvetítés föltevése egyszerre elveszti minden erejét s a kölcsönadó jogcímét ráruházza arra, a kit az voltaképen megillet, a rajtunk akkoron nem csak fegyverével, hanem bizonyos szokásainak egyik-másikával is uralkodó törökre.

Nevezetes s egyike bizonyára a ritkább tünetményeknek, hogy egy műveltségi cikk, mely Európa legnyugatibb határából indult ki világhódító útjára kelet felé, kerülő uton előbb jelenjék meg hazánkban, mint nyugati szomszédainknál, a németeknél, a kik 1620 után kezdtek először megismerni vele.

A dohányzás kezdetben egészen más módon történt mint manapság. Azt az edényt, a melynek ma nálunk *pípa* a neve, eleve még nem ismerték; hanem a dohánytörmelékot vagy vagdalékot egy hüvely-, tok- vagy csőfélébe tömték bele s alsó végét meggyújtva úgy füstölték el. Ezt aényt ha maga a történet nem bizonyítaná is, kétségtelenné teszik az egyes nyelvekben föllelhető, egészen világosan szóló adatok.

Ha a mi *pípa* szavunk eredetére visszamegyünk, azt a latin nyelvben találjuk meg. Az ó, vagy a mint nevezik, a klasszikus latinság magát a névszót még nem ismerte ugyan, de a cselekvésszó: *pípare* a régi kor íróinál is már használatban volt s annyit tett mint: csicsog, csipog, s kivált a tyúk, csibe hangjának utánzására alkalmazták: „Mugit bos, balat ovis, equi hinnunt, gallina pipat” (Nonius 150, 25.). De már a középlatinságban egy éj jelentésben látjuk szerepelni: „*pípare*: fistula canere” (Duc.), tehát annyit tett mint: sipolni. S ugyan csak a klatinságban már a névszó is használatban volt: „*pípa*: fistula” (Duc.) = sip. E szó részint egyenes részint kerülő úton ájtutott s meghonosult az európai nyelvek legtöbbszörében: ol. *pípa*, spany. *pípa*, fr. *pípe*, oláh *pípi*, ném. *pípf*, ang. *pípe*, lengy.-tól *pijka* = *pípf*-ka, oláh *pijka*, magy. *pípa* s egyik-másikban a magy. *pípa* jelentésen kívül még az eredetibb „sip, cső” jelentést is megőrizte, így a francziában, nemetben, angolban. „Sip, cső” jelentésű szóval nevezi a pipát még az orosz: *курительная труба* azaz: füstölő sip; továbbá a török: *hülle*: röhre, *pijfenrohr*, *hülle*: röhre, *pijfe*.

Arra a kérdésre, honnan, melyik néptől kaptuk a *pípa*-t, a most mondottak előrebocsátása nélkül a legtöbbször bizonyára azt felelelek: Egyszerű dolog, onnan, a honnan a dohányt. Dohány pipa nélkül, legalább a régebb időkben, ép úgy nem képzelhető, mint uton bor csutora nélkül. Kaptuk a töröktől.

A föntebbi kimutatásból látnak, hogy a török nem tartozik ama nyelvek közé, a melyekben a lat. *pípa* meghonosult: a törökességben a *pípa*-nak nevezete: *hülle*, *hülle*. Hogy azonban ezek közül egyik se lehet a magyar szónak a példaképe, az szemmel látható. Másutt, más nepeknek kell körültekintenuknak, azoknál, a melyeknél a lat. *pípa* több-

kevésbé módosulva megvan. Hogy ezek közül ismét a szomszédnépek nyelve s ezekből is csak azok jöhetnek tekintetbe, a melyekben a szó hasonló hangzásban van meg, az a dolog természetéből következik. Két nyelvről lehet tehát csak szó, az olaszról meg az oláhról. Hogy a három nyelv közül melyik a kölcsönadó s melyek a kölcsönvevők, azzal Kőrösi Sándor fejtegetései után, a ki az olasz *pípa*: *t a b a k s p f e i f e* képmásának mutatja ki (Nyr. XIV. 66.), már jó részben tisztában lehetünk. Azért mondtuk: jó részben, mert, a melyből maga az olasz szó is való, egyenest a középlatinból is kerülhetett nyelvünkbe. Igaz ugyan, hogy Ducange még nem ismeri a klat. *pípa* szónak 'tabakspfeife' jelentését; de ha tekintetbe vesszük, hogy az ő adatai legfőképp a francia, olasz, angol latinságból vannak összeállítva s a magyarlatin forrásokból csak igen keveset merített, tehát a mi XVII. századbeli latin szavainkról nem sok tudomása lehetett, e hiány épen nem zárja ki a latin kölcsönvétel lehetőségét; hisz a nálunk szerte ismeretes huszárlatin *pípatorium*: *d o h á n y z ó s z o b a s* a szintén elég gyakori használatú *fajca*: *p i p a* sincs meg szótárában s azért mégse mondható, hogy nem szavai a konyhalatinságnak. Ezzel azonban korántsem akarjuk latinból való származását vitatni, csupán e származás lehetőségére rámutatni.

Az a kérdés, hogy a magyar *pípa* vajjon nem az oláhból való-e; továbbá hogy az oláhba nem a magyarból, hanem inkább egyenest a latinból vagy az olaszból került-e, nem is képezheti vizsgálatunk tárgyát, ha fontolóra vesszük, 1) hogy az ólatin nem ismeri a *pípa*: *fistula* szót; a középlatinágnak pedig az oláhra való egyenes hatásáról szólni alig lehet; 2) az olaszból való kölcsönvétel ellen szól, hogy a XVII. században a két nép közt vajmi csekély volt az érintkezés s 3) valamint a *lulä*, *čibuk* nem egyenest a törökből, s a *fajkă* nem egyenest a németből (*pfeifka*), hanem szláv szomszédaikon jutottak át hozzájuk, úgy a *pípa* is egyik legközelebbi szomszédjuknak s részben velük élő népnek, a magyarnak ajándéka.

A mennyire elterjedt s már jó régen általános népünk-nél a pipázás, annyira ritka, de egészen még sem ismeretlen a tubákolás, más szóval burnótozás.

Hogy ki ismertette meg velünk a tubákot, erre nem

nehéz a felelet. Az a szomszéd nép, a melyet a magyar ember, mikor kicsinylőleg akar szólani róla, csak így nevez: *t u b á k o s* német.

E tüsszentő szernek az előbbin kívül még egy neve van nyelvünkben, a *burnót*. Az új nemesek osztályába tartozik s csak a jelen században kezdett némi hírre szert tenni. Azelőtt majdnem ismeretlenül csekélyke területen, a Dunántúl egy-két vidékén megvonulva élt; akkorta kezdett divatba jönni, mikor a küzdelem a „kétesen idegen szók visszahódítására s a vissza nem hódíthatók kiküszöbölésére” megindult. A *tubák* v. *tobák* „világosan idegen” szó lévén, nem volt még „ovatosan” se visszahódítható; földönfutóvá nyilvánították tehát s a művelt nyelvből száműzve, helyébe a tájszóként élő, se németnek se tótnak ki nem mutatható *burnót*-ot iktatták. A cserével ugyan nem sokat nyertünk, mert szakasztott olyan, mint *sonka* helyett *sódar*, *szála* h. *terem*, *statua* h. *szobor*, *kanapé* h. *kerevet* sat; aztán azért a német most is csak *t u b á k o s*, nem pedig *burnótos*; de a földolog az, hogy tetszik s megelégszünk vele, s hogy nem érzik meg rajta már nagy messziről az idegen szag mint a *tubákon*, a melyről minden gyerek tudja, hogy német a lelke is.

A *burnót*, ha teljes számúak adataink, az irodalomban csak a mult század közepén Faludinál lép föl először. A régibb szótárírók közül még Pápai-Bod (1767) sem ismeri s csak az újabb pótlékos szótárak (Sándor István, Baróthi Szabó) vették föl a kevésbbé ismert szók sorába. Eredeti példaképe a törökségben található föl: *burun* v. *burn: orr* és *ot(u): fű(ve)*, voltaképen tehát *orr* fűve. Hogy azonban egyenest a törökből való-e, azt kétségesse teszi azon körülmény, hogy az újabb török nyelv egészen más szóval: *énfiğé* él a „schnupftabak” nevezetére s a *burnót*-ot nem használja. Valószínű tehát, hogy a déli szlávok útján kaptuk e szót, a kiknél, nevezetesen a szerb-horvátban, a „schnupftabaknak” *burnut* v. *burmut* a közönséges nevezete s a kik még abban a korban vehették kölcsön a szót, mikor a török is a később általánossá vált arab nevezet helyett az eredeti *burun* *otu*-t használta. A szerb-horvátból való kölcsönvételeire vall az a körülmény is, hogy a *burnót* mint tájszó hazánk délnyugati vidékén él: „*Burnót*: tobák, ormánsági szó, Baranyában” (Tájszótár).

Hátra van még a *szivar*. Elsőbben, lehet hogy az eredeti spanyol szerint: *cigarro* (*cigarar*: papirosba tekerni igétől), vagy a német *zigarre*-nak magyaros hangzást adva mi is *zigaro*-nak neveztük, valamint a népnél sok helyütt még ma is *zigdré* v. *zigdri*, s a kik úriaskodva akarnak szólani, *zigar* v. *zibar* a neve. (— Kőll-e szivar? kérdeztem egykor egy őrségi atyafit. Vagy hogy nevezik maguk ezt a jószágot? — Hát ha magyaru akarjuk mondani, aszongyuk hogy *zigdré*, ha meg németü, *szivar*). Később azonban, midőn a többi idegennel a *zigdró*-nak is meg kellett magyarosodnia, eredeti nevet kapott s a *zigdró* helyét a *szipa* foglalta el. Uralma azonban nem sokáig tartott, mert a negyvenes évek felé egy új nevezet, a *szivar* kezdett mind nagyobb és nagyobb tért foglalni s csakhamar úgy megvetette a lábát s ma már oly erősen áll, hogy még a jégeső se pusztíthatja el. Hogy nem lett belőle *szivag* (vö. *ada-g*, *löv-eg*, *szöv-eg*), vagy *szivony* (vö. *szur-ony*, *usz-ony*, *üt-eny*), vagy *szivacs* (vö. *gyut-acs*, *sziv-acs*: spongia), azt minden valószínűség szerint annak köszöni, hogy hangzásra nézve közel rokonságban volt a *cigaro* v. *zigarre* szóval, a melyen csak egy-két apróbb módosítást kellett tenni, hogy gyökerestül magyarrá változzék.

Mint tárgyunkhoz tartozót ide csatoljuk azt a közleményt a Budapesti Hirlap egyik m. é. számából, a mely a szivarozásnak Ausztriában s hazánkban való elterjedésének kérdését megvilágítja. A közlemény így szól: „A szivarozók őse. A szivarozók nagy táborát bizonyosan érdekelni fogja az, hogy ki volt a szivarozás egyik legelső apostola az európai kontinensen. 1804-ben, mikor még Bécsben sem ismerték a szivarozást, Windischgrätz Alfréd osztrák tábornok Brüsszelben volt, rokona, Aremberg gróf látogatására. Itt akkor már gyakorolták a szivarozás mesterségét és mint újdonságot megismertették azzal a tábornokot is, a ki nem sokára ezután egy spanyol diplomatától ajándékba kapott egy skatulya szivart. Prágában, a hol a herczeg akkor lakott, általános szenzációt és megbotránykozást keltett a „szájban füstölgő égő csutak.“ Még a herczeg hadsegéde is, minden subordináció daczára úgy nyilatkozott a szivarozásról, mint „ocsmány illetlen szokásról.“ A tábornok mindezek daczára

dühös szivarozó maradt mindhalálí és nagyban terjesztette is a bécsi előkelő körökben új passzióját.“

Ezek szerint a dohánynyal török, a pipával valószínűen olasz, a tobákkal német, a burnóttal szerb-horvát s a cigáréval szintén német réven ismerkedtünk meg.

SZARVAS GÁBOR.

ROKONÉRTelmi SZÓK.

Sor. Rend.

Sor: Kiki tudja a maga sorát (Erd: Közm. 210). A kin a sor, az menjen (uo.). Tulsó soron most nyílik ki a rózsza (Erd: Népd. III. 46). Tegnap befordultam Istvánékhoz és aztán elvégeztük a sort (Nyr. II. 463). Nem jól áll a vetésnek sorja (Nyr. IX. 476). Éppen arra volt sorom (Nyr. IX. 476). Sor van hozzá (Nyr. IX. 521). Nem mehet vígadni víg lányok sorába (Kriza 261). De én messzehagytam a beszédem sorját (Ar: TE. II. é.). Nagyon nehéz sorom van véle (Nyr. VIII. 226).

Rend: Legjobb a közép rend (Erd: Közm. 200). Isten életemet halasztván s rendet adván, megfizetek (Nyr. XI. 29). Jó rendben vagy on a szénája (Nyr. XI. 474). Vágok olyan rendet mint te (Nyr. II. 527). Az ajtót is rendi képen becsukta (Göcs: Népd. 5). Három rendű fodros szoknya, mit álmodtál az északa (Kriza 160). Régi megfeküdt rend ez mi nálunk (Nyr. IX. 521). Bomlik a pogányság rende (Ar: TE. V. én.). Jó kardja előtt a had rendre ledül (Ar: Szondi két apródja).

E két kifejezés föltételezi a tárgyak szabályszerű elhelyezését.

Helyt állva az egymástérők mindegyike a megszűnt előzővel egyhuzomban folytatódik; mozgásnál pedig a követő az előremenőnek nyomába lép s így közösen egyfelé tartanak és külső oldalukkal egyenest képeznek. Ez a sor, mely tehát a hasonló és közös irányú dolgoknak egymásutánja. Rend, midőn bizonyos helyre vonatkozólag minden ott van a hol lenni kell és a tárgyak egymáshoz való helyzete természetes, vagy a viszonyok alakulása a közfelfogással egyező lévén, a szemlélőre kedvező benyomással vannak.

A törvényszerűség, mely az egymást föltételező események közt fönnáll, hogy t. i. egyik okot ad a másikra, egyszerű magyarázata annak, hogy sor számos kifejezésben az állapoto k különböző neveit is jelzi. A kit fiatal ember számba vesznek, legénysorba kap: kor; jó sora van a módos és elégedett embernek: v a g y o n; két perlekedő végre beleunván a sok költekezésbe, végre békésen intézi el a sort: ü g y.

A mi nem eshetik kifogás alá, melynél minden a maga módja szerint folyik: rend. Tehát ez a jelenségekben nyilvánuló összehangzás.

Sor továbbá a mihez még szó fér és kétes voltánál fogva eldöntésre vár. Rend pedig a közös sajátságuknál fogva együvé tartozóknak bizonyos osztályba való sorozása. Főúri rend, melyet születésénél fogva a legkiválóbb társadalmi állás megillet (vö. Meguntam én jóbbágy-szerbe kaszálni a szőlőhegybe Kriza 58); öregrendű, ki már élemedett; egy rend széna, egy fogással lekaszált csomó. Mint műszó a rend ily értelemben a természet-tudományokban is honos.

Arcz. Pofa. Ábrázat. Arczulat. Kép.

Arcz: A r c z a olyan mintha kótyavetyén szedte volna össze vonásait (Ball: Példab. 21). O r c z á j á n hordozza az ajánló levelet (uo.). A bélyeges a r c z á n a k ne higyj (uo.). Szomorúnak nehéz v í g a r c z o t mutatni (Erd: Közm. 226). Szív tolmácsa az a r c z (uo. 9). Szép o r c z á c s k á d az én csókom kis párnája (Kálm: Kosz. I. 73).

Pofa: Meg is van edződve o r c z á j á n a p o f a (Csok: Dor. III. é.). Tizenkét hordó bor néz ki a p o f á j á n (Ball: Példb. 54). Két p o f á r a eszik mint a juhászbojtár (uo. 347). Puffasztja a p o f á j á t mint az orgonasíp (uo.). Atyja szájából köpött p o f a (uo.). Kutjának p o f a az o r c z á j a (Erd: Közm. 195).

Ábrázat: K u t y a á b r á z a t b ó l nem válik o r c z a (Ball: Példb. 269). Elég szép, csak az á b r á z a t j a goromba (uo. 1). Nincs maga á b r á z a t j a rajta (uo. 453). Sovány is, halvány is volt az á b r á z a t j a (Ar: Toldi VII. é.). Jó a szép á b r á z a t és gazdagság, de nincs jobb az egészségnél (Erd: Közm. 49).

Arczulat: Feljött a nap fényes arczulatja (Pet: A letarlott.). Reám emelte nyílt arczulatát (Tompá: Haldokló m.). Szép virág nyílt ablakomon; szebb ragyog arczulatomon (Kálm: Kosz. I. 67).

Kép: Képeből kikelt (Ball: Példab. 234). Nem igen nagy becsületben lehet nálad, minthogy olcsó képét adod (Nyr. I. 124). Ott hagyták a faképnel (Ball: Példab. 123). A fekete képnek fekete a festéke (uo. 135). Jégre metezett kép nem lesz sokáig ép, mert szélről elolvadhat (uo. 234). Hol vagy hazám, te drága táj, ékes képedet ölelem (Kriza 204). Más léte, más képe (Ball: Példab. 457). A képet nem az arany, hanem az imádás teszi bálvánnyá (uo. 33). Ég a képem, szólnak (Nyr. IV. 136). Bagoly a képe, sólyom a szeme (Erd: Közm. 13).

A fejnek előrésze.

Arcz (orcza, orczácska) voltaképen az előfej két oldalán lévő húsrész, melyen vagy melynek közvetlen közelében az érzéki szerek székhelye van. Innen arcz, az előfejen lévő összes tagszerek közös neve is s a rajtunk végbemenő változások, összes testi életünk hű tükre. Az állat arcza: pofa. Egy eltorzult vagy állatiasan visszatetsző arczot megvetésképen szintén pofának mond a közbeszéd.

A tagszerek egyenként s egymáshoz való viszonyukban bizonyos állandó vonásokat adnak az arcznak, melyeknek összessége, mint egyéni bélyeg állandó, s megismerő jele a különböző embereknek (és átvitt értelemben bizonyos tárgyaknak). Ez az arczulat (physionomia). Ha a vonások alakulása módját egy családban vagy osztályban hasonlónak gondoljuk, vagyis fölteszük, hogy arczulatjuk nagyjában ugyanaz, ily értelemben az előfejet ábrázatnak mondjuk. Nem és faj jelölésénél a természettudományokban sokszorta épen az ábrázatok különfélesége az irányadó; egyes foglalkozások és tulajdonságokra az arczulatból következtetünk.

Kép tágabb körű, a mennyiben egyrésről minden, a legkülönbözőbb dolgokra is vonatkozhatik; másrészt nem csupán az arczot mint személyi tulajdont, hanem megfelelő mását is jelzi. Egy már látott tárgyra ráismerünk, mert fölünőbb vonásai emlékezetünkbe vésődve, együttesen, az eredetihez hasonló idomot, annak képét örököltik meg.

A mesterségesen, fényképezés, képfestés, műfaragás útján készített kép sem egyéb mint utánzása e lelki műveltségnek s célja, hogy valaminek többszörös énjét nyerjük. A nyelvhasználat e jelentést még azzal is kibővíti, hogy képnek mond oly alkotást is, melynek a valóságban nincs eredetije, oly eseményt, tárgyat ábrázol, mely a képzelet szüleménye.

BÉLTEKY KÁLMÁN.

MAGYAR ELEMOK AZ OLÁH NYELVBEN.

biu (de *biu*): reichlich, überflüszig (Iszer: Wörtb.): *béu*. Az első adatot az oláh nyelv legrégibb emléke, a voroneczi codex szolgáltatja: „Bäsădui de biu pănăra la zorj: Satis-que allocutus usque in lucem (Sbier: VorC. 16. l. 14. s.). Nu lua domne, dela noj dhulă tău, ăe ne da ăntrămarja ăja de biu a kredincij derjapte: Ne vedd el tölünk uram lekedet, hanem add meg nekünk az igaz hitnek bév meg-erősödését“ (Bar: CatCalv. 77.).

Baritiu ezt mondja róla: „Hallható még itt-ott, a hol az oláhok nagyon vegyesen laknak a székelyekkel“ (CatCalv. 121.); én azonban még hozzáteszem, hogy a Királyhágón innen mindenütt járatos, kivéve a bántási oláhságot. A szó képzése: **blos**: reich, reichhaltig; fruchtbar, gesegnet (Iszer: Wörtb.): abundans (Al: Gramm. 247.): dives; uber, fertilis (LexB.), a mely még Moldvában is használatban van (Jern: KUt. I. 142.) még sokkalta inkább, mint az alapszó: *biu*. A budai szótár ímez etimológiát eszelte ki a *bios*-ra: „a lat. *dives*, *d* mut. in *b*.“

bişug: *bőség*. Az 1600—1630 körül írt szláv-oláh szótár is így ismeri (Hasd: CuvB. I. 270.). „Avenă bişugă mare ăe sfânta ta kasă: Nagy bőségünk van szent házadban (Dos: Psalt. 120.). De tine pămăntul să adapă, şi de bişugă nime nu să skapă: Te itatod meg a földet s a bőségtől senki meg nem szabadul (uo. 207. 358. 377. 391.). Pentru noj Dumnezău să grăzişte şi ku bişugă ne blagoslovjaşte: Velünk az isten törődik és bőséggel megáld“ (uo. 397. 433.).

biuşug: *bévség*. Az 1683-ban kiadott „Sikrijulă de aurăban (Arany szekrény) ezt találjuk: „En pace lină şi ăe biu-

şug mare amũ trăit : Csendes békeségben és nagy bévségben éltem“ (Cip : Anal. 114.).

belsug (*ghelsug*) : abundance, richesse, superfluité (Cih : Dict. II. 481.) : profusion, fertilité (NKözl. XIV. 439.) : *bélség*. „Toc grofi şi nemeşi din Sibiu şi de prin preşur al cătuja ũ o kurte, kare se bukura de bilşug ul şi de trajul Domnesk al Voevoduluj mazil : Szeben és környékének minden grófja és nemese udvart alkotott, a mely a hivatalból kitett vajda bősége nek (gazdagságának) és úri életmódjának részese volt (Hasd : Etym. 771.). Să ne ferimũ de o ẽmbelşugare de expresiũn moderne, kare, nepunẽnd o stavilã la tẽmp, va ẽnstrãina poporuluj limba sa : Ovakodjunk az újkeletũ kifejezések bőségetõl, a melyek, ha idejẽn gátot nem vetũnk, idegenné (érthetetlené) teszik (az új nyelvet) a nép elõtt“ (Károly király szavai). Egyike a legérdekesebb magyar kölcsõnvételeknek, hogy úgy mondjam, petrefaktuma egy kihalt magyar szónak. Mielõtt azonban a magam nézetét megemlíteném róla, elmondom mindazt, a mit eddig e szóról irtak.

Cipariũ így nyilatkozik : „Ce e ẽnbilşugare a ungro-vlachilor noştri? Ardeleńi-ungureń zẽk pre multe lokure biuşug saũ giuşug dela ung. *bőség*, — ći bilşug, bilşugare, ẽnbilşugare sunt ale fracilor de lẽngã Dumbovica : Micsoda a mi ungro-oláhjaink ẽmbilşugare szavuk? Az erdélyiek, magyarországiak azt mondják sok helyũtt biuşug vagy giuşug a magy. *bőség*-tõl; de a bilşug, bilşugare, ẽnbilşugare Dumbovicza menti testvéreinké“ (Princ. 271.). Ebbõl két tanúságot vonhatunk le, 1) hogy mind e szavak magyar kölcsõnvételek, 2) hogy a bilşug nem nálunk, hanem Romániában él. De menjũnk tovább : „Ënbelşugare, ẽ se maj aude şi ẽn Romania, sjamana tare ku bőség unguresk : Ënbelşugare, a mi még Romániában is hallható, nagyon hasonlított a magyar bőség-hez“ (Bar : CatCalv. 121.). E nyilatkozat egyik része tudatja velũnk, hogy a belşug alaknak máshol is kell még használatban lennie s mert Baritiũ erdélyi ember, azt kell gondolnunk, hogy épen valahol Erdélyben, a mirõl azonban nekũnk eleddig semmi tudomásunk nincs. Nyilatkozatának másik részével : „hasonlított nagyon a magy. bőség-hez“ azt árulja el, hogy õ csak sejt,

de nem tudja biztosan a dolgot. Ha s d e u e szavakkal tolmácsolja véleményét: „B i s u g, ung. *bőség*, ku trečerja normalä a finaluluj *ég* la Romën ën *ug*, ka ši 'n mesterség: *meşteşug*; betegség: *beteşug* etc. Astăz se zîce *belşug* saşi *bişug*, ku inorganikul l: *Buşug*. magy. *bőség*, a végső *ég* tagnak rendes áthasonulásával *ug*-gá mint: mesterség: *mesteşug*; betegség: *beteşug* sat. Ma napság azt mondják: *belşug* vagy *bişug*, az a n o r g a n i k u s l hanggal“ (CuvB. I. 270.).

Budenz, a mint tudjuk, már régen kifejtette Magyar-ugor szótárában, hogy a *bőség* szónak egykor *bélség* alakban kellett élnie, ezt bizonyítja a *mélység* szó, a melyet vele párhuzamba állított. Véleményének támogatására azonban egyetlen egy adatot se birt fölmutatni. A magyar nyelv- emlékek semmit se tudnak róla, nincsen egy hely is, mely Budenz mellett szavazhatna, s csak az utóbbi időben sikerült, a mint a Nyelvőrben azt kimutattam (XV. 509.), egy példát találunk a Keszthelyi codexben: „O Jesus Émlekezzel the zenth werednek hullasarol Mykoron az sydo witeznek ew chuchaya the zent oldaladon nagy melseghes sebet nyta, honnat ez wilagnak geryedetes bynenek hyedelmere nagy b w l s e g g e l mynd the zenth zywed ees derekadbeli dichew weredet vizzel elegy nekewnk adad“ (14); de az is kétséges, hogy nem íráshiba-e. Ha nem is volna bizonyíték erre magában a magyarban, az oláh nyelv a leghatározottabban igazolja Budenz nézetét.

A szónak, a mint fõntebb megemlítettem, három alakja él az oláhban: *belşug*, *bişug* és *biuşug*. A két elsőnek eredetije a magy. *bélség* (*bilsug*) és *bélség* (*belşug*); az utóbbinak a *bőség* vagy *bérség*. Ahhoz kétség se fér, hogy a *belşug*, *bişug* alakok a régiebbek s kölcsönvételük minden valószínűség szerint abba az időbe esik, a mely az első magyar codexek korát jóval megelőzte. E véleményemet gyámoltja a voroneczi codex, eme legrégibb oláh nyelvemlék *bias* szava, mely a már módosulást szenvedett későbbbi magyar *béres* formán alapszik. Nem alaptalan tehát a következtetés, hogy a *belşug*, *bişug* átvétele az említett codex korát legalább egy vagy két századdal megelőzte s így körülbelül a XIV. századba tehető.

A mondottakhoz hozzá kell még tennem, hogy a *belşug*,

bilsug, a régibb alak Romániában él, míg a *bıusug* itt nálunk Magyarországon.

biznesk : vertrauen, sich verlassen ; anvertrauen (Iszer : Wörthb.) : commito, credo, fido, confido, fretus sum, nitor (LexB.) : *bız*. „Nu mis  n bızuit or  tesk Vallesi tote slove latine t pre kum  e gr esk  i Anglu i: Nem vagyok bizonyos benne, vajjon a velsiek  gy olvassák-e mind a latin betűket, a mint az  nglusok ejtik“ (ST. 169.) Igen gyakori szó az ittlak  oláhságnál m g képzéseiben is. Vö. Cih: Dict. II. 482. NyKözl. XIV. 439.

bobo  : fleckig, bunt (Iszer : Wörthb.) : maculosus, varius : *babos*, tarka (LexB.) V . Cih : Dict. II. 483.

bod rl   : Colymbus, plongeon (Cih : Dict. II. 483.) : Az oláh szó egy magy. *bukd rl * (*bukd ll *) formán alapszik.

bog ri  : juchten (Iszer : Wörthb.) : corium russicum : *bagaria*, bagaria b r (LexB.) V . Cih : Dict. II. 483.

boga i  : gep cke, bagage (Iszer : Wörthb.) : sarcinae, impendimenta : *bog zsia* (LexB.).

bog zi  : bagasie, gegl nzte leinwand (Iszer : Wörthb.) : tela colore tincta : *bagazia* (LexB.). „  stihare albe de bog  i : Hat fehér bagazia templomi ing (Hasd : CuvB. I. 214.).   stihar de bog  iu albu dela Kostandin : Konst ntint l egy templomi ing fehér bagazi b l“ (uo. 215. A gal czi kolostor holmijának lajstroma. 1588.). Az 1600—1630 körül  rt oláh-szláv szótárban : „*Bog  iu* :            : p nz  de bumbak : pamutvászon“ (uo. 271.)

bog  : *bog ya*. Maller (Sz t. 53.) a magyar *bog ya* szóhoz a következő oláh egy rt keseket csatolja : v n t a t     , b o g j e de f n (vontató-, széna b o g l y a). Biharban  s Arad megyében járatos. V . Cih : Dict. II. 483.

boglar : spange ; ranunkel, hanenfusz (Iszer : Wörthb.) : fibula, umbella, lunula ; ranunculus : *boglar*, *boglarvir g* (LexB.). Nemcsak nálunk, hanem Moldvában is hallható (Jern : KUt. I. 142.).

bojtar : *boj  r*. Bihar  s Arad megyében járja.

bok (kocsi) : *bak*. „Suj  n b o k  i m n  kaji : H gj f l a b a k r a s hajtsd a lovakat“ (Arad megye).

bokon  : *bakanacs*. A katonaságból kiszolgált oláh legények vitt k magukkal e sz t a nép nyelvébe. Nagy czip re is mondják : „Grej és c i p e j i  sfa, ka bok n  f  : Nehéz

ez a czipő mint a *b a k a n c s*“ (Arad megye). Cihac (Dict. II. 483.) idéz egy példát a moldvai és oláhországi okleveles gyűjteményből: „Să le hie de imbrăcămintă și de b o k ă n ă: Legyen nekik ruházatul és *b a k a n c s*ul,” a mi azt a hitet kelti föl bennünk, hogy régebben a magyarban nemcsak katonai czipőt, hanem egyáltalában mindenféle czipőt tett a *bakancs*. Ezt megerősíti a cseh: *bakanče, brakante* szó (Cih. uo.): *battines hongroises*.

bokor: *bokor*. „Adă măj Nucule furcă din spiine b o k o r: Adszí a villát Nuczu (Jánoska) a tövis b o k o r b ól“ (Bihar megye).

bolénd: *stultus, mente captus, vesanus: bolond* (Mall: szót 54. 65. ST. 113.). „Pre cineva a bolănzire: bolondítani valakit (uo.). Magyarországon mindenfelé el van terjedve. A ‚Familia‘ 1884. 10. számában Simeon M a n g i u c a ‚Cinci-deci de etimologii: ötven etimologia‘ cikkében a következő magyarázattal kél a *bolénd* szó latinságának védelmére: „A szó etimológiáját az olasz *balordo*-ban találjuk meg (vö. fr. *balourd*). N a z a r i: Vocabolario vicentino-ital. (Oderzo. 1876. 52.) ezt olvashatjuk: *balengo*: thöricht; A z z i b a n: Vocabolario ferrarese-ital. (Ferrara. 1857. 28.) meg: *balengh*: halbverrückt, närrisch; B i o n d e l l i n á l: Dialetti gallo-italici (Milano 1853. 250.) ímez: *baleng*, és *balengo*: thöricht sat. *Balord*-ból az *o* hangnak *ë*-vé homályosulásával s az *r*-nek *n*-né változásával lett *bälénd*; aztán az első szótagbeli *a*-nak *o*-vá módosulásából keletkezett *bolénd*. Kimutatván e szerint a *bolénd* szónak oláh eredetét, egyszersmind az is kiviláglik, hogy a magyar nyelv az oláh-ból vette a maga *bolond*-ját hasonló értelemben“ (115.).

E furcsaságokra nézve nincs mit mondanom. A szó szláv eredetű s innen került a magyarba (Mikl: SlavM.). Az oláh alak kétségtelenül magyar lombikon szűrődött át. Ezt bizonyítja a benne meglevő közbeszúrt *o* hang, továbbá az a körülmény, hogy a szó Erdélyben, Bánátban s a magyarokkal naponként érintkező oláhságban él. Vö. Cih: Dict. II. 483.

boncălesk: tép, marczangol, *bonczol*. Biharban járja.

bordej: eine erdhütte; hurenhaus, hurennest (Iszer: Wörthb.): casa subteranea, gurgustiolum; lustrum, lupanar: huruba, kunyhó, *bordély* (LexB.).

Európai szó, a mely a ném. *bort*: brettből származva bejárta az összes román nyelveket: ol. *bordello*, prtg. sp. *burdel*, fr. *bordel* (Diez: Etym. I. 74.) s ez utóbbiból fölkerekedve visszatért a németséghez, de már francia mezben (Kluge: Etymologisches wörterbuch der Deutschen sprache. Straszburg. 1883.). Innen tovább folytatva vándorútját, eljutott a magyarba, a honnan folyton keletnek tartva az oláhsághoz.

Cihac a szláv elemek közé sorozza (Dict. II. 23.); azonban fölhozott egyértékesei: orosz-ruth. *bortt*, lengy. *bart*, cseh: *brt*, hangtanilag számba se jöhetnek. Hasdeu ősrégi dák szónak (Ist. 237.) tartja.

borkan: cruche (Cih: Dict. II. 484.): *borkanna*.

borkut: eau minérale acide (Cih: Dict. II. 484.): *borkút*.

bornău: *bornyú*. „Kätana ja bornău pe spinare și plakă la drumul mare: A katona hátára veszi a bornyút és elindul a nagy útra“ (GazT. 1887. 26.). Ezt a szót is a katonaságból hazakerült oláh legények terjesztették el.

borošlan: heder a helix; syrunge vulgaris; Daphne mezereum (Cih: Dict. II. 484.): *boroszlán*. A szó eredetileg szláv: *bršljan*; azonban az oláh magyar ajakról vette át, erre vallanak a közbeszúrt o hangok.

borviz: eau minérale acide (Cih: Dict. II. 484.): *borvitz*. „Plăcem borvizu ku vin și mândra din sat večin: Szeretem a borvizet borral s azt a szép lányt a szomszéd faluból“ (GazT. 1886. 49.).

borzoș: struppig (Iszer: Wörtb.): hirtus, hirsutus: (LexB.): *borzas* (Mall: Szót. 54.). Nemcsak Arad s Bihar megyében hallottam, hanem itt-ott Erdélyben is. Vö. Cih: Dict. II. 484. NyKözl. XIV. 440.

bosorkaje: *boszorkány*. A végső ny hang jésülésére vö. bánati oláh: *kălkêh*: a Királyhágón innen s túlra lakó oláhságnál: *kălkej* (calceus); *gutuh*: *gutij* (cotonium); *kuh*: *kuj* (cuneus) sat. Arad és Bihar megyében járatos.

bubău: gube, eine wollenes zottiges oberkleid (Iszer: Wörtb.): psila, gausape, gaunacum: guba, szőrös guba (LexB.). Az 1600—1630 körül írt oláh-szláv szótár ilyen alakban ismeri: *boboū* (Hasd: CuvB. I. 271.). Nem csatlakozhatom e szóra vonatkozólag se Cihachoz (Dict. II. 485.), se Hasdeuhoz (CuvB. I. 271.), a kik mindketten a *gubă*-t tartják eredetijének; mert ha a *g*: *b* hangváltozást meg is lehet

világítanunk, hátramarad még a végső *äü* tag, a mely okvetetlenül egy magy. hosszú mélyhangzót föltételez. Utána néztünk egy magy. *gubó* alaknak, de ilyet nem találtunk; ellenben igen is egy sokkal megfelelőbb szót, a mely az oláhnak eredeti példaképe. *K r i z a* 'Vadrózsáiban' (492.) ugyanis ezt a szót olvashatni: *bubó*; szőrével kifordított bőr-bunda (Udvarhelyszék).

buduluesk: genau durchsuchen, herumsuchen, herumwühlen; herumirren, herumwandern, herumstreichen, herum-schweifen: *solicite scrutor, perscrutor, perquiro*; *erro, vagor, circumeo, peregrinor* (LexB.). A szó első jelentése valóban olyan kérdőjel, a melyre ez idő szerint még nem tudunk feleletet adni; második értelme a *vagor* jelentés valószínűleg egy magy. **bujdol* s rövidítve **búdol* formából indult ki. A budai szótár a „*vado ultra, quasi vadulare*” szóval hozza kapcsolatba. Vö. Cih: Dict. II. 485.

buduśluesk: *erro, vagor, circumvago* (LexB.): *búdosol*. „Dukänduse buduślu i en pustijä: Elmenvén a pusztaságban búdosolt” (Pal. 57.). Vö. Cih: Dict. II. 486. NyKözl. XIV. 440.

buduśläu: *herumstreicher, herumirrer, herumwanderer* (Iszer; Wörth.): *erro, vagus, vagabundus* (LexB.): *búdosló*. Cih: Dict. II. 486. NyKözl. XIV. 440.

budilaräs: *bugyiláris*. „Soldatu-j g a z d ä mare, känd la budilareş are: Igen gazdag a katona, mikor van a bugyilárisában” (Pop: Trand. 120.). A magyarországi oláhság legnagyobb része él vele.

bujguesk: *irre reden, phantasiren; aberwitzig werden* (Iszer: Wörth.): *bolyg*. „Om bujguit: Hebehurgia ember” (Bihar, Arad megye. Vö. magy. *balgatag* — *bolygatag*. Nyr. XV. 560.). A Bánság kivételével, a hol eleddig nem volt alkalmam hallani, majdnem mindenfelé el van terjedve a magyarországi oláhságban. Képzése: **bujguire**: *das irrereden, phantasiren, schwärmen; aberwitz, phantasie* (Iszer: Wörth.)

bujgätäu: zavart, lázongást idéző, *bolygató*. Bihari szó.

buntuesk: *mutiler, tronquer* (NyKözl. XIV. 440.): *bont*. Különösen a Királyhágon inneri részeken járatos.

buntuzesk: össze-vissza hány, vet, keresgél, *bontoz*. Arad megyében és Biharban hallottam.

burkus: preusze · prussus, borussus: *burkus* (LexB.).
Vö. Cih: Dict. II. 486.

busulesk: *búsul*. „Atëta am busu it, de mă dăre și kapu: Annyit búsultam, hogy a fejem is megfájdult.“ (Bihar megye).

butac: stumpf, nicht scharf; blöde, blödsinnig, hart-lehrig (Iszer: Wörtb.): hebes, obtusus, stupidus, obtusi ingenii: buta, tompa, hegyetlen (LexB.): *butás*. A hangváltásra nézve (végső *s*: *é*) vö. barnás: *bärnač*; sárgás: *sărgač*; tarkás: *tărkač*.

butäs: absenker (Iszer: Wörtb.): marcotte (Cih: Dict. II. 486.): *bujtás*, *bútás*.

caglă, căklă: pointe (Cih: Dict. II. 534.). Két külön kölcsönvétel. Az első: *caglă* egy régibb magy. **csákla* formán alapszik. (Vö. Nyr. XVI. 410.); az utóbbinak a mai, általánossá vált *csákla* (*csákllya*) a példaképe.

cărămonie: *cseremónia*. „Spălarja numaj țe jaste cărămonie: A mosdás csak cseremónia“ (Bar: CatCalv. 53.). Én eddigelé máshol az oláh régiségben nem olvastam s nem is hiszem, hogy még valahol előkerülne. Az oláh egyház e szót szláv egyértékesekekkel vagy göröggel helyettesítette s e helyütt is csak úgy került be, mint az ugyancsak eme könyvben olvasható: *Katekizmus*: katekizmus, t. i. az erdélyi kálvinisták nyelvéből. A műveltebb elem manapság alkalmazza a *ceremoniă* szót s az oláh irodalomban is olvasható elégszer; azonban ezt az újabb latinizáló irány hozta forgalomba; a nép nyelvében teljesen ismeretlen.

ceh: corporation, corps de métier (Cih: Dict. II. 431.): *czéh*. A szó előfordul a legtöbb élő szláv nyelvben s Cihacot ez a momentum félrevezette s szláv elemnek tartja az oláh: *ceh* szót. Ő ugyanis azt gondolhatta, hogy az oláhság ezt a szót is a szlávságnak köszönheti, valamint kulturájának java részét; de nem vette számításba a területet, a hol a *céh*, *cej*, *cij*, *ci* él. Ha utána járunk, kutatásunk eredményeképp azt összegezhethetjük, hogy a szó nálunk hallható Magyarországon s valószínűleg a régi *czéhek* ültették át az oláhba magát a rendszert s vele a szót, úgy szintén ennek összetételét, a *czéhmaster*-t: *cimešter*.

căgară: *czigárdé*. Új keletű szó, melyet itt-ott hallani nálunk.

cěl, cil : but, dessein, projet, intention, mire, buton du fusil (Cih: Dict. II. 432.): *cžel*. „A nimerire cilu: Eltalálni a c z élt“ (Mall: Szót. 62.) Kétséges. Cihac szláv kölcsönvételnek tartja. A magyar származás mellett az a körülmény szól, hogy kivált az itteni oláhság nyelvében él.

cifrasă : *czifrds*. „Fata birăuluj să pârta tare cifraşă: A biró lánya nagyon cifrán jár“ (Arad, Bihar megye s a Királyhágón innen fekvő területeken).

cimirj : schild, wappen (Iszer: Wörthb.): marque, signe, bouclier, armoiries (Cih: Dict. II. 535.): *czimer*.

cintirim, **cinterim** : coemeterium, sepulcretum: temető, *czinterem* (LexB.): „Te rágă la majka să ne'ngrăpe 'n cintirim, pe unde âmeŃi vin: Kérd meg az anyádat, temessen el bennünket a c z i n t e r e m b e, a merre az emberek járnak (Pop: Trand. 17.). Te du la majkă-mja şi deşkide uşica, kă eu merg prin cintirim: Ereggy el az anyámhoz s nyisd ki a kis ajtót, mert én a c z i n t e r e m b e megyek“ (GazT. 1886. 151.).

cipej : calceus, crepida : schuch : *czipellé (czipellő)*. A „Familiában“ (1884. 7.) Mangiuca ezt írja róla: A szó leginkább többesszámban járja : *cipej*. Etimológiáját megtalálhatjuk Itália tájszólásaiban, jelesen Montiban: Vocabolario dei dialetti di Como (Milano. 1845. 249. 253. és 368. lap.): 'sciapei, sciupel, sciupej, zipei. Du Cange: Glossarium mediae et infimae latinitatis (Parisiis. 1840—50. VI. 933.) a „zepellus“ szó alatt ezt adja: „Portet quilibet nuntius . . . mazzam ligneam sine poena in manu, ut cognoscatur, nec vadant in z e p p e l i s.“ Ugyancsak nála (935): „Et si fuerint zochulae magnae et altae cum zipello etc. Az oláh nyelvből átment a szó a szerbbe *cipela* alakban s a magyarba mint: *czipő, czipé*.“ Kétséges.

cirkălan, cêrkălan : compas, cercle, couronne, aire autour du soleil, de la lune (Cih: Dict. II. 535.): *czirkalom*. „Lokul pe unde se bat pari ël desemnăză ku unu cêrkălam orişinal: A helyet, a hová a karókat verik, egy eredeti c z i r k a l o m m a l jelölik meg“ (Pop: Traud. 185.).

1) **cirkălău, cêrkălău** : zirkel (Iszer: Wörthb.): circinus (LexB.): *czirkaloŃ*.

2) **cirkălău** : steuerschreiber (Iszer: Wörthb.): scriba vectigalis, vulgo : rectificator commissarius (LexB.): (adó)-

csirkáló. A budai szótár „a Lat. *circitores*, vel *circuitores*“-t látja benne.

corfä : putaine, garce (Cih : Dict. II. 536.): *csaфра*. Kétséges.

cuk : baiser, faire du bruit avec la bouche en baisant (Cih : Dict. II. 536.): küssen (Iszer : Wörtl.). A magyar szó-kezdő *cs* hang ellenében a *cs*-nek magyarázatát egyelőre adni nem tudom; de hogy a szó a magyarból való, azt kétségtelennek tartom. Se a mai, de még a régi oláh nyelv se ismeri e szót *cuk* : csók értelemben; pedig a *cuka* : csókolni alak világosan mutatja, hogy valamikor kelletett élnie neki az oláhságban. A *cuka* ugyanis denominális képzés egy *cuk* szóból.

A *cuka* : csókol igen elterjedt szó s mondhatnám, a 'küssen' fogalomra sokkal gyakrabban alkalmazzák mint egyéb sinonimáját, pl. „Cukumite jo pä tîne şî pä asta dîngă miñe: Csókolnálak meg tégedet s ezt a mellettem valót (Arad megye). Kukuruz, cukuj gura kuj lo pus, kă lo pus ku patru boj, cukuj ofi damëndoj: Kukuricza, csókolnálam a száját annak, a ki ültette, mert négy ökörrrel ültette, csókolnálam meg mindkét szemét (Bánát). Cukuj gura unuj om, kare me skälă din somn; cukute lele pe tine, dar maj am pe âreşine; cukuc lele o ki tej, sunt draş şî frumosej: Csókolom a száját annak az embernek, a ki az álmomból fölkel; csókolnálak meg rózsám tégedet, de aztán még valakit; csókolom rózsám szemeidet, mert kedvesek és szépek“ (Pop: Traud. 173. 174. 175.).

cukur: *czukor*. A Királyhágón inneni részeken s a Bán-ságban itt-ott hallottam.

culap : **czolop* (*czölöp*). Szintén ezeken a helyeken járatos.

ALEXICS GYÖRGY.

A MAGYAR NYELV A NÉPISKOLÁBAN.

Annyi a tudós közöttünk,
Hogy fele se kék!

Arany

Tisztelt szerkesztő úr! Nem emlékszem, hogy a Nyelv-
örben, melynek pedig szorgalmas olvasója vagyok, ezt a
címet valaha láttam volna. Pedig azt hiszem, érdemes egy-
szer foglalkozni ezzel a dologgal, s ideje is volna már egy-
szer megrostálni azt a csekélyke magyar nyelvtudományt is,
melyet gyermekeink és unokáink a népiskolában tanulnak.

Jó magam már meglehetősen vén legény vagyok, s meg-
ettem kenyeremnek a javát; de azért még mindig szeretek
tanulni, s örülök, ha magam körül nézek s látom, hogy nem
tartozom a legelmaradottabb emberek közé. Szeretek fog-
lalkozni édes anyai nyelvünkkel, s habár tollforgató ember
nem vagyok, és legfeljebb is csak a dilettáns nevére tart-
hatok számot, mégis el merem mondani, hogy olvastam és
tanultam egyetmást. Vén ember vagyok, gondom, de azért
nem vagyok maradi. Látom a tudomány haladását, s nem
ijedek meg minden újítástól, mint a hogy megijednek sokan.
Pedig bizony tömérdek az újítás az én kedves studiumom-
ban, a grammatikában, s nehéz vele az öreg embernek lépést
tartani! Az én időmben pl. még híre-hamva se volt annak
a sokféle tarka-barkán változó tőnek; akkor még a kötő-
hangzó, vagy a hogy akkor mondták: köthangzó járta.
Az ugyan soha se fért a fejembe, hogy miért a kötőhangzó
egyszer ilyen, másszor olyan; meg hogy minek oda kötő-
hangzó, a hol semmi szükség rá; minek *fal-a-t* és nem *falt*,
vagy *égi-e-k* és nem *égi-k*? De hát úgy tanította a tudós
grammatika, s az nekünk szentírás volt. Most már, látom,
sutba tették a tudós urak a kötőhangzót, s a „teljes“ és
„csonka“ szótövekkel olyan szépen megmagyaráznak min-
dent, a mi előbb megfoghatatlan volt, hogy könnyű fölérni
nemcsak ésszel, hanem ökölrel is. — Hát aztán hallotta-e valaki
akkor híret hosszú consonansnak? Legföljebb hosszú *s*-ről
lehetett szó, mert azt a typographusok sokszor még így
nyomtatták: *f*. Most már azt tanítják, hogy ebben a szóban:
lassan, nem két *s*, hanem hosszú *s* van. Nem tagadom, való
igaz; csak a kinek füle nincs, az nem hallja. A kinek pedig
olyan rossz a hallása, az ne legyen muzsikusz, se nyelvész. —
Az infinitivus most már nem „modus“, nem „határozatlan
mód“, hanem „főnévi igenév“, tehát a substantivumok közé
van sorozva. Akárhány embert, még pedig tanult embert
ismerek, a ki ezt is perhorreskálja, pedig nem értem, miért.
Én laikus öreg ember létemre is úgy érzem, hogy ha azt
mondom: „tanulni nem szégyen“, akkor *tanulni* = *tanulás*,
ergo substantivum. — A conjunctivus is kipusztult a gram-

matikából, s még se vesztettünk vele semmit. Én mindig a mondó voltam, hogy a magyarban nincsen is conjunctivus, csak a grammatikus urak találták ki, úgy látván, hogy a latinban van, hát legyen a magyarban is. Pedig ha egyszer nincs, hát nincs; megvagyunk nélküle, mint a hogy a rómaiak is meg voltak sok minden nélkül, a mi meg a mi nyelvünkben van. — A syntaxisnak meg pláne nagyon megváltozott a képe. A copulának se híre, se hamva; praedicatum az is, mint a többi verbum. — Hát még az a sok új határozó! Hajdanában még csak hely-, idő-, mód-, ok-, célhatározót ismertünk; a többire meg mind azt mondtuk: kiegészítő; a verbum úgy kívánja, nem lehet el nélküle, s azzal punctum. Azt ugyan nem tudtuk, hogy mért kívánja, s mi jussa van épen a verbumnak mindenfelét kívánni, — de hát nem is jó a gyermeknek mindent tudni! Most már, látom, a kiegészítőket is kiszedegették az egy kalap alól, s nekik is megadták a „határozó“ nevet. Ők sem jobbágyok többé, s a verbum sem olyan parancsolgató földesúr, nem „regens“, mint annakelötte. Ez sok embernek nem fér a fejébe, de én — noha valamikor másképp tanultam — mégis pártját fogom ennek az újításnak. Mert ha ebben a mondatban: „Visszatérek régi, magános tanyámra“ — a *tanyámra* szó határozó, — ebben: „Visszagondolok egykori boldogságomra“ — mért ne volna a *boldogságomra* szó határozó? — De ki győzné előszámlálni mind azt a sok újítást, melyet a modern grammatikákban találunk! Nem is az a célom, mert másról akarok én szólni.

Mondtam már, hogy én nem vagyok maradi. Nekem gyönyörűséget szerez, mikor látom, hogy haladunk. Haladunk! De a haladók mellett hányan maradnak el! Hányan nem hederítenek az új tanításra! Hányan értik rosszul! Hányan nem is tudnak róla!

„Édes hazánk boldog ország“, mondja a költő, — s igaza van. Bor, búza és dikció terem benne bőven. Tudunk is annyi van, hogy tíz egyetem katedrái és tíz tudományos akadémia székei sem volnának elegendők azok számára, kik ezen magas polczokra érdemeseknek — tartják magukat. S aztán az irodalom! Több az író, mint az olvasó. Terem a könyv, mint a gomba. Különösen a zsenge ifjúságot szeretik lelki mannával traktálni a mi derék íróink. Paragrafusokra szedegetett könyvek minden bokrban teremnek, kivált mikor valamely „tanterv“- vagy „utasítás-módosításnak“ jótékony esője megtermékenyíti alsóbb és felsőbb iskolai tanítóinknak fogékony elméjét. Bezzeg nem így volt hajdanában, mikor még mi ültünk az iskolának telefaragott padjain, s írtuk dictando a studiumot! No de nem kívánom vissza a multat; nem akarok, mint a legtöbb öreg ember, „laudator temporis acti“ lenni. Hiszen voltaképen

nem is az ellen van panaszom, hogy sokan vagy sokat írnak; csak azt ne látnám, hogy olyanok is tollat fognak, kik nem termettek 'arra! Pedig meg nagyon írva, hogy „a ki nem tud arabusul, ne beszéljen arabusul!“ És mégis mennyi, de mennyi arabus szót hallani szerte szép Magyarországon!

Nézzünk bele azokba a könyvekbe, melyekből a népiskolákban a magyar nyelv törvényeit tanulják a gyermekek! Egész sereg van, s nincs esztendő, hogy egy pár új magyar nyelvkönyvecske ne látna napvilágot. De milyenek! Hogy mennyit tanítanak, arról most nem is szólok. A porciót kiszabja a tanterv, s ha több a kelleténél, arról a könyvíró nem tehet. Ő föltálalja, — rágódjék rajta a gyerek, s eméssze meg, ha tudja! De az már a könyvíró dolga, hogy a megrendelt szellemi porcióhoz a hozzávalót honnan veszi, hogyan készíti meg, mikép tálalja föl.

A legtöbb népiskolai nyelvkönyv tudománytalan ócskaságok tára, telve mindenfélével, a mit a hozzáértők már régen a sutba vetettek, mint hasznavehetetlen holmit.

Egy tisztos korú könyv fekszik előttem, mely az Úrnak jelen 1887-dik esztendejében immáron tizenennyolczadik kiadásban jelent meg. Címe: „Magyar Nyelvtan. Népiskolai használatra írta Záray Ödön.“

Ezt a könyvet akarom én most a Nyelvőr t. olvasóinak bemutatni; később majd talán — ha megengedik — még egy-néhányat.

A szerző kérdések és feleletek alakjában adja elő a mondanivalóját. Mindjárt az első lapokon észrevehetjük, hogy a passivumtól nem irtózik, sőt ellenkezőleg meglehetősen sűrűn használja, a mi a gyermekek fülének bizonyára igen jól eshetik.

A betűkkel kezdi. Elsorolja a magyar nyelv betűit, s aztán megtanítja rá a gyereket, hogy a betűk hangjokra nézve kétfélék, ú. m. magánhangzók és mássalhangzók. Nagyon helyes rend! Először a betű, azután a hang. Hiszen jól mondja a latin, hogy „verba volant, scripta manent“, hát mindenesetre előbbre való az, a mi, „manet“, mint az, a mi „volat.“

A magánhangzókat vastag-, vékony- és éles hangúakra osztja. Szokásos fölosztás. Az újabb grammatikusok azonban azt mondják, hogy csakis vastag és vékony (vagy magas és mély) hangok vannak; s ha jól kinyitjuk a fülünket, azt kell mondanunk, hogy igazuk van. A fonetika nem ismer más magánhangzókat. Igen, de a tanítónak meggyűlik a baja az *ë, é, i, í* hangokkal, melyek magas hangok ugyan, de azért akárhányszor tapasztalhatjuk, hogy törvényt és szokást megvetve mély hangokkal is összeadják magokat. Hogy lehessen ezt megérteni? A tudósnak könnyű, mert az szépen megmagyarázza, hogy így meg így esett a dolog; de a sze-

gény tanító, a ki jóformán maga sem tudja, s ha tudja is, nem magyarázhatja meg, mert a publikuma nem értené! Mitévő legyen hát? Én, ha grammatikát írnék vagy tanítanék, úgy magyaráznám meg ezt az ex-lexeskedést, hogy a magas hangok közül négy, ú. m. *ē, é, i, í* használatára nézve közös, vagyis nemcsak magas, hanem mélyhangzókkal együtt is előfordulhat egy és ugyanazon szóban. De külön osztályba nem sorolnám, sem éles hangoknak nem nevezném őket.

Az „éles“ hangokról lévén szó, meg kell még emlétenem, hogy a mi szerzőnk a zárt *ē* hangról mélyen hallgat. Ez kétségtől helyes paedagogiai tapintatra mutat. A szerzőt csak dicséret illeti meg, hogy mellőzte ezt a parasztos hangot, melynek a „művelt magyar nyelvben“ nincsen helye, s melynek kiküszöbölésén különösen érdemes színművészeink nemi különbség nélkül nagy buzgalommal dolgoznak. Vagy talán nem szebben hangzik: „A szerelem sötét verem“ — szép nyílt *e*-vel, mint: „A szerelēm sötét verēm“ — csunya, parasztos zárt *ē*-vel? Bizonyára ép oly szépen, mint mikor a grammatikában járatos művelt ember szép tisztán ki mondja: *tud-ja, ad-ja*, nem pedig parasztosan: *tuggya, aggya*. Az előbbi művelt kiejtés a nyelvnek is, meg a fülnek is mód nélkül jól esik.

Miután szerzőnk a magyar hangokkal és betűkkel bre-viter sed confuse (vagyis kellemes váltakozással hol betűről, hol hangról szólván) végzett, szól még a nyelvünkben előforduló „idegen betűkről“ is. Erre a paragrafusra nézve legelőször is az a megjegyzésem, hogy talán el is maradhatott volna. Másodszor meg csodálkozva látom a jámbor *y* betűt is az idegen betűk között. Úgy vagyok vele, mint Molière darabján az a bizonyos fölcseperedett úri ember, a ki vén korában tudja meg, hogy a mit ő addig beszélt, az mind próza volt; én is csak most tudtam meg, hogy becsületes Gergely nevem végén idegen betű van. Hát a *gy* meg a *ty* meg az *ny* mit vétett? meg az a sok ősi és magyarosított *y*-végű név? Én nekem bizony az *y* egy cseppet sem idege-nebb betű, mint a többi. No de ez mellékes dolog; kár volt róla ennyit is beszélni.

A II. cikkely a szótagokról és szókról értekezik. „Mit nevezünk szótagnak?“ kérdi a szerző, s nyomban imígyen felel rá: „Szótagnak nevezünk egy vagy több hangot együttvéve, ha azok értelmet nem fejeznek ki s csak egy szájkinyitással kiejthetők.“ — A jó definitio olyan, mint a jól eltalált lábbeli, mely teljesen ráillik a lábra; a rossz definitio olyan, mint a rosszul talált lábbeli: vagy szűk, vagy tág. A szótag definitióját a szerző úr egy kicsit szűkre találta szabni azzal a megszorításával, hogy „ha azok értelmet nem fejeznek ki.“ Ebből ugyanis az következik, hogy egyszótagú szavak egyáltalában nincsenek. A szavak t. i. szükségképen

valami „értelmet fejeznek ki“; így azon szavak is, melyek „csak egy szájkinyitással kiejthetők“ (mint *fa, ól, ér, kő* sat.); igen, de a szerző definitiója szerint a szótagnak lényeges sajátága az, hogy „értelmet nem fejez ki“; tehát az olyan „csak egy szájkinyitással kiejthető“ valami, a mi egyszersmind „értelmet is fejez ki“, nem szótag; ennél fogva az „egy szájkinyitással kiejthető“ szónak hangteste nem szótag; mint-hogy pedig olyan szó, mely egy szótagból sem áll, egyáltalában semmiből sem áll = semmi = nincsen, — világos, hogy egytagú szavak nincsenek és nem is lehetnek az ég alatt. Quod erat demonstrandum! Valamint tehát egy szellemes író szavai szerint az ember a bárónál kezdődik, úgy a szó is csak a kéttagúnál kezdődik.

A beszédrészeket a következő fölötte logikus rendben tárgyalja szerzőnk: főnév, névelő, névutó, melléknév, számnév, névmás, ige, igehatározó, k ö t s z ó (!) és indulatszó.

A főnév nevei: 1. a tulajdonnév, 2. a köznév, 3. az anyagnév, 4. a g y ű n é v (! — ennél a szónál — akarom, nem akarom, — mindig a ló-biztató *gyű!* interjectio jut az eszembe), 5. a gondolatnév. — A ki logikát tanult, az tudja, hogy mi az a fölosztási alap, a fundamentum divisionis; meg tudja azt is, hogy a fölosztásnak teljesnek kell lennie, vagyis nem szabad belőle egy tagnak sem kimaradnia. A fönnnebbi fölosztás ép oly rossz, mintha azt mondanám, hogy az állatok 1. négylábúak, 2. vízben élők, 3. téli álmot alvók, 4. ragadozók.

„Miről ismerhetni meg a tőszót?“ Kérdi továbbá a szerző. Felelet: „A tőszót arról ismerhetni meg, hogy rag nincs hozzá ragasztva.“ — „Minek mondjuk azt, a mit a tőszóhoz ragasztunk?“ felelet: „A mit a tőszóhoz ragasztunk, az a rag.“ Ez már csak világos magyarázat! Mi a láb? Az, a mire a csizmát húzzuk. És mi a csizma? Az, a mit a lábra húzunk.

A többes szám ezen „ragok á l t a l képeztetik“: *k, ak, ok, ek, ök*. Némely szó a többes szám képzésénél bizonyos változáson megy keresztül; ilyen változások: az é k n y e r é s, é k v e s z t é s, h a n g u g r a t á s. — Régi nóta, melyet már csak ócska, rozzant kintornák nyikorgatnak!

De ez már új nóta, habár hamisan fűjja is a szerző: „A birtokragok arra valók, hogy velők a személyek vagy tárgyak birtokát kifejezhessük. A birtokragok mind a birtokos személyt vagy tárgyat, mind pedig annak birtokát jelentik.“ — Ez bizony nem igaz. Először is nem birtokragok, hanem birtokos ragok vagy birtokos személyragok. Másodszor nem a birtokot fejezik ki, hanem a birtokost, mert ha azt mondom: *pénzem*, a birtokot maga a szó (*pénz*) fejezi ki, az *-m* rag pedig azt jelöli, hogy a pénznek birtokosa az egyes sz. 1. személy, vagyis jó magam.

„A többes- s birtokragokon kívül vannak még egyéb névragok is, melyek mind arra valók, hogy a tőszó értelmét a mondat különféle viszonya szerint módosítsák.” — Ez megint nem áll; mert hiszen azt már a kis unokám is tudja, hogy a rag csak viszonyításra való, de a szónak értelmét változtatlanul hagyja.

A viszonyragok a mi szerzőnk szerint háromfélék, ú. m. „1. belviszony-, 2. helyviszony-, 3. vegyesviszonyragok.” — Lássuk, mi sül ki ebből!

A belviszonyragok: 1. a birtokosrag *-é*; 2. a birtokvonzó (sajátító) *-nak, -nek*; 3. a tulajdonító *-nak, nek*; 4. a szenvedő (v. tárgymutató) rag: *-l, -at, -ot, -et, -öt*.

A helyviszonyragok: 1. a marasztó *-ban, -ben*; 2. a veszteglő *-nál, -nél*; 3. az állapotító *-n, -on, -en, -ön*; 4. a beható *-ba, -be*; 5. a közelítő *-hoz, -hez, -höz*; 6. a fölható *-ra, -re*; 7. a kiható *-ból, -ből*; 8. a távolító *-tól, -től*; 9. a leható *-ról, -ről*.

A vegyes viszonyragok: 1. a határvető *-ig*; 2. az okadó *-ért*; 3. a segítő *-val, -vel*; 4. a változtató *-vá, vé*; 5. a mutató *-ül, -ül*; 6. az időrag *-kor*; 7. a hasonlító *-kép, -képen, -ként*; 8. az osztó *-ankint, -onkint, -enkint, önkint*; 9. a tömegesítő *-astul, -ostul, -estül, -östül*; 10. a helynévrag *-tt, -ett, -ött, -utt, -ütt*.

Hogy az első csoportbeliek mért „belviszonyragok,” s hogy az *-ig* és a *-tt* helyragok mért kerültek a harmadik csoportba, annak a szerző a megmondhatója.

Példái is igen szerencsésen vannak megválasztva; nevezetesen: „16. a segítő: *-val, -vel*, pl. ház-*zal*, kert-*tel*; 17. a változtató: *-vá, -vé*, pl. ház-*zá*, kert-*té*.”

„Mi a névelő?” — „A névelő oly beszédreszcse, mely a nevek előtt állva, ezeket bizonyosabban határozza meg.” — Ezt bizony nemcsak a szóban forgó beszédreszcse cselekszi, hanem minden jelzőcske, sőt még bizonyosabban, mint amaz.

Névelő kettő van: *a* és *az*. A határozatlan névelőt a mi könyvünk nem említi.

A mi a névelő használatát illeti, szerzőnk csak azt mondja meg, hogy „hol nem használtatik névelő?” Nevezetesen:

1. „Némely tulajdonnév előtt.” — Ez igaz, de vajmi keveset lehet belőle okulni.

2. „A hónapok, ünnepek és napok nevei előtt.” — Ez is igaz, de hát ki is tenne eléjük névelőt?

3. „Birtokragos nevek előtt.” — De ez már nem igaz. (Vö. *a* kezem, *az* eszed).

A névelő után — per associationem idearum — következik nyomban a névutó. És a névutók között ott látom ezt a szót is: *hegyről*. Hiába, mindig csak tanul az ember valamit!

Menjünk tovább!

„A melléknév oly beszédrész, mely a személyek vagy tárgyak tulajdonságait jelzi.“ — Nemcsak jelzi biz az, hanem valósággal ki is fejezi. De már azt nem tudom elhinni a szerzőnek, hogy volna oly melléknév, mely — az ő definíciója szerint — mindjárt valamennyi tulajdonságát kifejezné valakinek vagy valaminek.

„A melléknév a főnév előtt és után is állhat. Ha a főnév előtt áll, akkor nem ragoztatik, pl. a szép madarat; az izletes kenyérnek sat; ha pedig a főnév után áll, akkor ragoztatik, pl. a madar-ak szép-ek; gyermekek, jó-k legyetek! sat.“ — Mennyi hiba egy rakáson! A szerző csak melléknévről beszél, a helyett, hogy külön választaná az attributumul és a praedicatumul használt melléknevet. Az elül álló attributum nem ragozódik, az igaz; az utólagos attributum, alias appositio, ragozódik, de erre a szerző nem mond példát. Ebben a mondatban: „A madarak szépek,“ a melléknév nem azért áll többesszámban, mert utána áll a főnévnek, hanem azért, mert állítmány; hiszen ha azt kérдем: „Szépek a madarak?“ — elül áll a melléknév, s mégis hozzá van téve a pluralis -*k*-ja! Ebben meg: „Gyermekek, jók legyetek!“ a *jók* melléknév nem is az előtte álló *gyermek*ek szóval van egyeztetve, hanem az elhallgatott *ti* alannyal, mert ehhez tartozik mint állítmány. Hát a *legyetek* szó mért van így tagolva: *legy-e*tek? Talán bizony ezt is melléknévnek nézte a szerző?

A superlatívusbeli *leg* a szerzőnek előrag. — Tehát a magyar nyelvben nemcsak a szó végéhez járuló ragok vannak, mint eddig tanultuk, hanem előragok is. Örülünk e fölfedezésnek és dicsérjük a fölfedezőt.

A rendhagyó fokozású melléknevek közt ott van ez is: *nagy, nagyobb, legnagyobb*. Nézem, nézem, de se-hogy se tudom kitalálni, hogy ez a szegény, tisztességes és békés polgára a nyelvnek miféle rendzavarást követhetett el, hogy a rendetlenkedők közé tette a nyelvbeli rendnek szabályozója és szigorú őre. Nem tudom, hogy a nyelvtani ítéletek ellen van-e appelláta, de ha van, akkor én csupa szánalomból kész vagyok föllebbezni, hogy azt a szegény ártatlant, a ki egy hajszálnyira se tért le az igaz útról, mentsék föl s vegyék le róla a „rendhagyó“ nevet.

A számnevek közt a mi könyvünk „különző számneveket“ is említ; ilyenek szerinte: *egyes; kétszeres; háromszori; négyszerű (?) ; ötféle; hatrétű; hétféle* sat. Én még, ha szerzőnknek volnék, hozzátenném ezeket is: *hétfejű, négy-lábú, ötégyű, makkhetes*. Aztán nem is „különző,“ hanem inkább „különös“ számneveknek nevezném őket; ez a név jobban rájuk illenék.

Menjünk tovább!

Mese, mese, mi az? „Oly beszédrészek, melyek magára az alanyra visszahatnak.“ Mik azok? Tessék kitalálni! — Nem tudják tisztelt olvasóim? Megmondja a mi könyvünk: a visszatérő névmások (*magam, magad, maga* sat.). Ugy-e, valóságos Columbus tojása!

Hát a mutató névmások vajjon mik? „Oly beszédrészek, melyekkel személyek- vagy tárgyakra utalunk, hogy ezeket másoktól megkülönböztessük.“ — Nem jobb volna őket e szerint inkább utaló névmásoknak, vagy egy szóval utalványoknak nevezni? Ezek nevezetes beszédrészek, mert különös céljuk van. T. i. azért utalunk velük személyekre vagy tárgyakra, „hogy ezeket másoktól megkülönböztessük.“ Midőn Caesar képére „utalva“ azt mondjuk: „Éz Caesar,“ azért használunk mutató névmást, hogy Caesart a kalapos-inastól megkülönböztessük. — A mutató névmások könyvünk szerint háromfélék: „közelre, távolra és minőségre mutatók. Megint el van tévesztve a fölosztási alap! Azonkívül a „minőség“ nincs is benne a definitióban.

Mi a visszahozó névmás? „Oly beszédrész, mely egy már említett személyt vagy tárgyat emlénkbe (!) visszahoz.“ — Ez tehát azok számára van teremtvé, a kiknek nagyon rövid az eszük, úgy hogy arra se emlékeznek, a mi az előbbi mondatban volt említve, s azért ezt újra vissza kell hozni az „emléjökbe.“ De hátha nem is volt említve, akkor hogyan lehet az „emlébe visszahozni?“ Pl. ha azt mondom: „Égy szó se igaz abból, a mit mondtott,“ mit hoz itt vissza „emlénkbe“ az a mit névmás? Hiszen nincs említve se személy, se tárgy. De hát talán ez a névmás nem is hoz vissza semmit, hanem csak vonatkozik valakire vagy valamire? Azért én inkább vonatkozó névmásnak nevezném. Azonban én csak laikus vagyok, az én szavam nem nyom semmit. A grammatikus uraknak jobban kell tudniok!

A névmásokból legyen elég ennyi ízellőtül! Már most lássuk az ígét!

„Az ige oly beszédrész, mely a személyek vagy tárgyak cselekvését, szenvedését vagy állapotát fejezi ki.“ — Üdvözlök, régi, ismert definitio! Cselekvés, szenvedés, állapot! Tertium non datur, ha már nem volna meg úgyis a három. A cselekvés meg a szenvedés ellen semmi kifogásom, bár én másként mondanám; de az állapot! Ha azt mondom: „Nyomorúságban élek,“ — ugy-e bár hogy az én állapotomat fejezi ki ez a szó: *nyomorúságban*? S mi ebből a logikus következtetés? Az, hogy *nyomorúságomban* ige! Prosit!

A szerző példája az állapotot kifejező igrére ez: „A csecsemő alszik.“ Világos! *Alszik* — alvó állapotban van; ergo *alszik*: állapotot jelent. Hát vajjon *elalszik* mit jelent? Ugy-e bár azt teszi, hogy „alvó állapotba megy át“? Az „alvó

állapotot" maga az *alszik* jelenti, az állapotba átmenést (= cselekvést) tehát nyilván az *el* jelenti; ergo az *el* cselekvő ige! — Hát *szenvedek* micsoda? Ige. De milyen ige? Szenvedést jelent, tehát szenvedő ige.

Mindebből mi következik? Az-e, hogy a nyelv hibás? Nem. — Az-e, hogy a logika hibás? Az se. — Hát? Csupán csak az, hogy a verbumnak fönnebb idézett definitiója nem állja ki a tűzpróbát.

„Jelentményére nézve — folytatja a szerző, — lehet az ige: cselekvő, szenvedő és középige.“ — Cselekvő, szenvedő: ezek a definitióbeli cselekvést és szenvedést fejezik ki. Hát az állapotot? Nyilván a középige. Lássuk, mit mond a szerző:

„A középige jelenti, hogy a személy vagy személy gyanánt vett tárgy cselekszik is, szenved is valamit.“ Hát az állapot hol maradt? *Alszik* csak nem középige, mert nem fejez ki cselekvéssel elegy szenvedést, kivéven talán azon esetet, midőn az, a ki alszik, egyszersmind hortyog is (= cselekvés), s e mellett még lidércznyomása is van (= szenvedés). De hát milyenek is azok a középigék? megmondják a szerző példái: „A rossz gyermek *veszekszik*; a juh *kérődzik*; a virág *virágzik*.“ Most már tudjuk.

En nem vagyok ugyan ex professo grammatikus, s azért nem merem bizonyosan mondani, de nekem úgy tetszik, hogy a verbum mindig cselekvést fejez ki; csak az a kérdés: milyen irányú cselekvést? A fölosztásnál pedig szerintem a cselekvésnek a grammatikai subjectumhoz való viszonyát kell alapul venni.

1. A cselekvés a grammatikai subjectumtól indul ki, pl. A szolgáló *mos*. [Verbum activum.]

2. A cselekvés mástól indul ki, és grammatikai subjectumra irányul, pl. A szennyes ruha *mosatik*. [Verbum passivum.]

3. A cselekvés a grammatikai subjectumtól indul ki, s reá is irányul, pl. A béres *mosakodik* (= mos, még pedig magát mossa.) [Verbum reflexivum.]

Negyedik eset nincs. És szerintem nincsenek állapotot kifejező igék se; nekem még a *van* is cselekvő ige.

A szerző aztán szól még a segédigék ről, „melyek magánosan ragoztatva, tökéletes értelmet nem fejeznek ki; hanem mindig csak más igének, némely idő pontosabb kifejezésére szolgálnak segítségül, pl. várni *fogok*, éhes *leszek* sat.“ — Még azt csak nem rónám föl nagy bűnül, hogy a *várni* nála ige számba megy; de hogy az *éhes* szó is ige neki, azon már csodálkozom. Csak azt mondaná meg legalább, hogy állapotot vagy szenvedést jelentő igének tekinti-e. Vagy talán mind a kettőnek: szenvedő állapotot jelentő igének? Még ez legjobban talál. — Azt is rossz néven veszem

tőle, hogy az ú. n. segédigéket örökös rabszolgaságra kárhoztatja. Igaz ugyan, hogy ezek szegények gyakran csak adjutánsai másoknak, de azért akárhányszor a maguk kezére is dolgoznak, pl. nem mondhatom-e: Ma még nem *fogok* hozzá a munkához. Ne *volna* csak olyan vén! *Legyen* meg a te akaratod! A *lesz* ige meg pláne nem is segédige, legalább a köznyelvben nem; tudtommal csak a székelységben és a csángóknál hallani ilyeneket: ő mondta *lesz*, elmenyen *lesz*, mit csál [= csinál] *lesz* (a lehetőség, valószínűség kifejezésére).

Az „egyszemélyű igék” közt, „melyek mindig a harmadik személyben használatnak”, ott találom ezeket is: *esik, illik, látszik, kell*. — Soha bizony! Mért volnának ezek egyszemélyűek? Nem mondhatom-e: félek, hogy a vízbe *esem* v. *esel*; nem *illesz* hozzája; akkora a törökbuza, hogy ha benne járunk, ki sem *látszunk* belőle; nekem ugyan nem *kell*es! — Persze, ha az *esik* mellé odatesszük, mint a szerző, az alanyt: *az eső*, akkor csak egy személyű, lévén *az eső* subjectum a grammatikában harmadik személy, ergo a hozzátartozó praedicatumnak is mindig harmadik személyűnek kell lennie.

Cselekvés módját hatfélét ismer a szerző; ezek pediglen: a jelentő mód, parancsoló mód, kötmód (!), óhajtó mód, névmód, részesülő mód. — Lássuk a magyarázatot:

„1. Ha a cselekvés egyszerűen jelentetik (!), akkor az ige jelentő módban van, pl. gyermek *szalad*, a földműves *szánt*.”

„2. Ha a cselekvés kényszerítettetik (!), akkor az ige parancsoló módban van, pl. gyermek *szaladj!* földműves *szánts!*” — Tegyük még hozzá ezeket a példákat: Isten, *segíts!* Isten, *áldd* meg a magyart! Fiaim, csak *énekeljetek!* Nem bánom, *vidd* el hát! — Ezekben is „kényszerítettetik” a cselekvés, hogy az ige parancsoló módban van?

„3. Ha a cselekvés valami körülménytől függ, akkor az ige kötmódban (!) van, pl. kívánom, hogy *szaladj*; várj esőre, hogy könnyebben *szánthass*.” — No lám, az imént nyugta előtt dicsértem a napot, mert a conjunctivus még mindig kísért, még pedig *kötmód* alakjában! És mi különbség van a parancsoló és a kötmód között? Csak az, hogy a parancsoló móddal a cselekvés „kényszerítettetik”, a kötmód pedig azt fejezi ki, hogy a cselekvés „valami körülménytől függ”, — azaz: hozzá van kötve. Világos! — *Vedd* el! *Szaladj!* Ez parancsoló mód. De: „Ha adnak, *vedd* el; ha ütnek, *szaladj!*” Ez már kötmód, mert itt bizonyos kötélműhelyek vagynak. Az semmit se tesz, hogy a formája a két módnak ugyanaz; annál nagyobb virtus kitalálni, hogy melyik más!k!

„4. Ha a cselekvés óhajtatik (!), akkor az ige óhajtó

módban van, pl. *szaladnék*, de fáj a lábam; a földműves *szántana*, ha ekéje volna.“ — Fölötte világos kifejezései az óhajtasnak! Ilyenek volnának még: Nyakát *szegné*, ha nem vigyáznék rá; *meghalnék* bánatomban, ha a másé lenne; *koplalhatnál*, ha én nem adnék enned. — Mind csupa óhajtas!

„5. Ha a cselekvés csak általánosságban neveztetik meg, akkor az ige névmódban van, pl. *szaladni*, *szántani*.“ — Ime mily ügyes (noha bizonyára akaratlan) áthidalása a nomen és verbum közötti ároknak! Névmód = név is, mód is = nomen is, verbum is.

„6. Ha a cselekvéssel kapcsolatban tulajdonság is fejeztetik (l) ki, akkor az ige részesülő módban van, pl. *szaladó*, *szántó*.“ — Ezek tehát tulajdonsággal elegy cselekvést kifejező igék. Részesülő módnak pedig nyilván azért nevezik, mert a ki ilyen tulajdonsággal elegy cselekvést végez, az részesül valamiben, pl. a *tanuló* ismeretekben, discseretben, szidásban, verésben, bizonyítványban, vakációban sat. részesül; a *kéregető* holmi adományokban, néha azonban (kivált falun) csak kutya-ugatásban, sőt harapásokban is részesül, sat.

„Miben történik a cselekvés?“ kérdi megint a szerző. Erre a laikus ember azt felelné, hogy cselekvése válogatja, meg néha a cselekvője is. Pl. röpiülni csak a levegőben lehet; úszni meg a vízben szokás, mert az csak afféle poétikus kifejezés, mikor valakiről azt mondják, hogy úszik a gyönyörűségben; mi diák korunkban tógában jártunk; a szegény-legények a csárdában mulatnak sat. Ez mind igaz, de a szerzőnek is igaza van, midőn azt mondja, hogy „a cselekvés időben történik.“

Idő pedig van öt; három fő-idő: jelen, múlt és jövő; s két mellék-idő: a félmúlt és a régmúlt.

„A félmúlt idő, midőn a cselekvés alig fejeztetett be,“ s „a régmúlt idő, midőn a cselekvés már rég történt meg.“

Ennek az idő-felosztásnak különösen a történetírók vehetnék nagy hasznát. Az ó- és a középkori eseményeket régmúlttal fejezhetnék ki, az újkoriakat multtal, a legújabbkoriakat (a francia forradalomtól kezdve) félmúlttal, a jelenkoriakat jelennel. A jövő időt a politikusoknak lehetne hagyni.

Commentár nélkül from ide a következő §-t.

„Mivel fejeztetik ki az ige cselekvése?“

„Az ige cselekvése az alany személyével fejeztetik ki. Az alany személyének kifejezésére az *én*, *te*, *ő*, *mi*, *ti*, *ők* személyes névmások használatnak, melyek azonban az ige elől elmaradnak.“

Következik az igeragozás.

A *-lak*, *-lek* ragos alakot a szerző elismerésre méltó

következetességgel mindenütt a „határozatlan“ (alanyi, nem tárgyias) igealakok közt említi. Bizonyára valami titkos oka van rá, melyet gyarló eszemmel nem tudok kifürkészni.

A „kötő mód“-ban a jelen idő: *várjak*; a múlt: *vártam legyen*; a jövő: *várandok*.

Az „óhajtó módnak“ módjegye *n* vagy *an, en* (I). Jelen idő: *várnék*; múlt: *vártam volna*; jövő: *várandanék* (II).

Várva és várván: állapotjegyző!

„Mi az igehatározó?“ — „Az igehatározó oly beszéd-rész, mely az ige körülményét vagy jelentményét közelebbről meghatározza.“ — A mit a szerző itt ütve-vétve definiál, az először is nem beszéd-rész, hanem mondatrész; nem szótani, hanem mondattani kategória; nem adverbium, hanem adverbiale. Az ő definitiója ezek szerint „igehatározók“ volnának pl. ezek is: *házban, dombon, csütörtökön, késsel, emlékül* sat; pedig ezek bizony főnevek. — Másodszor az „igehatározó“ elnevezés sem korrekt, mert hiszen tudjuk, hogy határozója nemcsak igének lehet, hanem névszónak is (kivéve a főnevet és a névmásokat), pl. *igen szép, kissé drága, nagyon* sok. Igaz ugyan, hogy verba valent usu, s az „igehatározó“ mentiségére föl lehetne hozni, hogy hiszen az *asztalos* sem asztalokat csinál csupán, meg a *szabónak* sem áll a mester-sége pusztán szabásból; de azért, ha könnyű szerrel jobb nevet találhatunk az adverbiumnak, inkább azt használjuk. Már pedig szerintem az „igehatározónál“ sokkal találóbba a „határozó szó“ elnevezés, melyet az újabb grammatikusok használnak. — Hogy a szerző nem tudta korrektül definiálni az adverbium fogalmát, annak egyszerű oka az, hogy maga sincs vele tisztában; ezt bizonyítják példái közül a következő nem-adverbiumok: *korán, későn, ekként, akként, szaporán, nagyjából, valóban összesen*, sat.

Annyi való igaz, hogy az adverbiale (= határozó mondatrész) és az adverbium (= határozó szó) között a határvonalat megvonni nem a legkönnyebb feladat. A nyelvtudósok azt mondják, hogy a határozó szók voltaképpen nem is tesznek külön szó-kategóriát, mivelhogy nem egyebek, mint ragos főnevek, melléknevek, számnevek vagy névmások. Van ugyan köztük ragja-vesztett szó is akárhány, de a nyelvtudósok rekonstruálják ezeket is. Nekik tehát az adverbium fogalmának és körének meghatározása nem okoz fejtörést. De az iskolai grammatikus kénytelen külön szó-kategóriát állítani föl azon — hogy úgy mondjam — megmerevedett határozó mondatrészek számára, a melyek neki vagy teljesen elemezhetetlenek, vagy pedig, ha elemezhetők is, valami nem közönséges, nem rendes alkotó részt foglalnak magukban. Igen, de ki tudja pontosan megvonni egyrészt az elemezhetőség, másrészt a közönségesség, rendesség határát? *Távol, vissza, át, ma, már, ingyen* az iskolai grammatikusnak

bizonyára elemezhetetlenek, tehát adverbiumok; de vajjon *vaktá-ban, vált-ig, napo-nta, alkalmas-int, sok-d* adverbiumok-e, vagy nem? Egynek azok, másnak nem. Fölfogás dolga. — A szerzőnek főnnebb idézett példái azonban egyáltalában nem olyanok, hogy okot adhatnának holmi kis certamen grammaticorumra; azok bizony nem adverbiumok, hanem közönséges, könnyen elemezhető ragos névszók.

Az „igehatározó” után a „kötőszó” (sic!) következik. Ez pediglen a mi könyvünk szerint „oly beszédrész, melylyel szokat vagy mondatokat azért kapcsolunk össze, hogy gondolatainkat rövidebben s szebben kifejezhessük.” — Tehát a köt(ő)szók úgyszólván a nyelvnek szépítő szerelei; de a rövidséget is előmozdítják, különösen ezek: *minekelőtte, minekutána, mindazonáltal, következőképpen*. Köt(ő)szót sokfélélt és sokat ismer a szerző, jóval többet, mint a „Magyar kötőszók” című munkának nagy tudományu írója. Az ismeretes kapcsolókon, hasonlítókon, következtetőkön, föltételezőkön sat. kívül vannak nála: különbözők, kérdők, kivételezők, kiemelők, zárkötők, tagadók, tiltók sat. Kötő szavai között ott díszlegnek *ismét, hát? vajjon? ugy-e? nemde? egyedül, inkább, mindinkább, végre, nem, ne, sat.*

A tizedik beszédrész az *indulatszók*, „melylyel örömet, bűt, fájdalmat s egyéb érzelmet, vagyis indulatot szoktunk ifejezni.” — A *vagyis* szót kivéve, egészen közönséges, százszor meg százszor elkintornázott definitio. S hogy mennyire szabatos, mutatják a például fölhozott indulatszók közül ezek: *nosza!* (öröm?) *nini!* (öröm?) *hé!* (öröm? bű?) *lám!* (öröm?) *csitt!* (egyéb érzelem?) *pszt!* (indulat?) *hohó!* (öröm?) *ugy-e!* (öröm? bű? fájdalom? egyéb érzelem, vagyis indulat?)

„Indulatszókul használatnak még e szók is: *Boldog Isten! Oh ég! Majd bizony! Szégyen-gyalázat! Kérem!* sat.” — Helyes paedagogiai tapintatra mutat, hogy a szerző említetlenül hagyta az efféle indulatszókat: *mennydörgős adta! kutya-fikom teremtettt!* Azonban megemlíthette volna mégis a vasúti kalauzoknak ismeretes indulatszavát: *meheütt!*

A következő fejezet a szóalkotásról szól. A képző és a rag közötti különbséget először elég jól mondja meg a szerző, de azután a gyermeknek ártatlan lelkében fölglyűjtött tudományos világosságot ismét sötétségbe borítja az egyik példával: „*Asztalon* (on a rag, mely által az *asztal* szónak jelentménye nem változott, csak módosult).” — Az egyik tizenkilencz, a másik egy híján húsz.

A szóképzők fölsorolásában mulatságos összevisszaság uralkodik. A nyelvújítás korcs csemetéi és a nyelv fájának egészséges hajtásai a legpéldásabb egyetértésben találhatók itt együtt, s valamennyit az akadémiai nagy szótár etimológiáinak hódító szelleme lengi körül. Példák:

ca, ce („kicsinyező értelmű főneveket alkot“): *túr-ca, mér-ce* [az előbbi a neologusok alkotása; az utóbbi meg szláv szó, legalább Miklosich azt állítja].

al, el, aly, ely: *huz-al* [neologizmus]; *guzs-aly* [szláv szó]; *teng-ely* [török szó].

om, öm: *or-om, kör-öm* [ezek becsületes magyar szavak, csak az a baj, hogy az előbbinek az *orr*-hoz, az utóbbinak meg a *kör*-höz annyi köze van, mint nekem, Szamosfalvi Gergelynek Samos szigetéhez.]

ma, me: *játsz-ma, szőr-me* [neologizmusok].

ász, ész [semmi kifogásom ellene; csak az nem áll, hogy „oly főneveket alkot, melyek valamivel foglalkozást jelentenek“; pl. *hal-ász, kert-ész*].

da, dc „oly főneveket alkot, melyek a foglalkozás helyét fejezik ki, mint: *nyom-da, zene-de*.“

ár, ér, nok, nők „oly főneveket alkot, melyek hivatalt viselő egyéneket jelentenek, mint: *tan-ár, vez-ér, — tanács-nok, el-nők*.“

Vagynak pedig ezek nyomtatva fekete betűkkel fehér papírosra egy grammatikában, mely tizennyolczadszor pillantotta meg a napvilágot, a mostan folyó 1887-dik közönséges esztendőben, Magyarország fővárosában, a holott is már tizenhatodik esztendeje jelenik meg a Magyar Nyelvőr című periodicus írás.

Még egy kis türelmet kérek. A főnévképzőkkel végeztem; a melléknév- és igeképzőket nem bántom; de lássuk még a „határozó képzőket.“ Ezek:

a, e, mint: *éjszak-a, est-e*.

an, on, en, ön, mint: *pontos-an, vak-on, rendes-en, örök-ön*.

at, ot, et, t, mint: *hossz-at, nagy-ot, (hall), több-et (többé), önkény-t*.

ott, ett, ött, ütt, mint: *am-ott, hely-ett, Győr-ött, minden-ült*.

lag, leg, mint: *kari-lag, fő-leg*.

kor, mint: *más-kor, ebéd-kor*.⁴

Ezek közül néhány már régi ismerősünk; de mikor utoljára találkoztunk velük, akkor ragok voltak, most meg képzők. Hogy lehet az? Csak úgy, mint az emberi társadalomban; hát nincs akárhány ember, a kinek két hivatala vagy foglalkozása van? Mért ne lehetne a nyelv elemeinek is kétféle hivataluk? Nem is jár nagy bajjal. Csak gondoljunk vissza a szerzőnek egy előbb idézett mondására, s akkor kitaláljuk, hogy ezek a képző-ragok, mikor képző tisztjét viselik, akkor a szónak jelentését csak megváltoztatják, mikor pedig rag tisztjét viselik, akkor a jelentést csak módosítják. A *distinctio* oly finom, hogy szinte alig venni észre; de annál alkalmasabb az iskolában a szellemi gymnastikára, különösen szellemi bukfenczek vettetésére.

A szóképzés tanítását szerzőnk néhány szócsaláddal fejezi be. Ezek is igen tanulságosak. Különösen :

„*Ker-ít, ker-ítés, ker-t, ker-tész, ker-tel, ker-ül, ker-ület, ker-es, ker-esmény, ker-get, ker-epel, ker-ek, ker-ekit, ker-ék, ker-ekes*, sat. a *ker* gyökből.“ — Hozzátehetjük még: *ker-ecsen, Ker-epes, ker-eszt, ker-evet*.

„*Kör-ít, kör-öz, kör-özüvény, kör-te, kör-öm, kör-möl, kör-nyez, kör-nyék, kör-nyület, kör-ös, kör-önd, kör-ülmény*, sat. a *kör* család törzsből.“ — Ide valók még: *kör-ösz, Kör-mend, Kör-möcz*.

A mondatтанból álljon itt mutatványul egy arany mondás:

„Jelzőkül használatnak leginkább a melléknévek, a melléknév sajátágú igenevek, birtokragozott főnevek, (vagy főnév sajátágú névszók, mint: melléknév, névmás, számnév, igenév) határtalan módú igék és ige határozók.“

Ezzel, úgy hiszem, beérik t. olvasóim.

Az 50. lapon ezt a példa-mondatot olvasom: „Iskolában sok jót tanulnak a gyermekek.“ — Igaz, de ebből a könyvből ugyan nem!

SZAMOSFALVI GERGELY.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

A deminutiv *,-styán, -styén'* képző. A Nyelvőr augusztusi füzetében *isten* szavunkat magyaráztam, s egyebek közt kifejtettem, hogy az *isten* szó második részében, a *-stén*-ben egy ma már nem élő deminutiv képzőbokrot sejtethünk, minők pl. a következők: *pálczika, őzike, házikő, farcsok, farcsika, töviske, ócska, ódon, újdon, ósdi, bujósdi, vaksí, gyermekded, nehézkes, begyekes, édeskés, alacsony* sat. Ezt a dem. képzőbokrot találjuk *isten* szavunkon kívül a *nőstény* és *aggastyán* szavakban is.

A mint az említett cikkemben már megírtam: „Ma még nem lehet kellő bizonyossággal megfejtetni, de az valószínű, hogy így kell tagolnunk: *-s-tény*. Az *-s* ugyanaz a dem. képző lehet, a mely a *‚bolondos, édeses‘*-félékben szerepel, s a szóvégi *-n, -ny* is összevethető a *‚kicsiny‘*-félék *-ny-jével*.“

Budenz szerint a *-stén* *t*-je eredetibb gutturalis (*k : t*) helyett való, úgy hogy *nő-stény* e helyett van: *nő-cskény* (MUGSz. 402 .l.) — s ez lehetséges; csak azt nem szabad szem elől tévesztetni, hogy e képzőbokor szoros egységet képez, noha valószínű, hogy így bontható szét: **nő-cs-kény*. Leginkább elváltozott a képző az *isten* (eredetibb *isten*) szóban. A kivételes rövidséget a gyakori használat vagy más ok következtében beállott kopásnak tulajdoníthatjuk. Hiszen még jobban is elrövidült. elkopott az *isten* szó ebben a népies

formájában: „*sten* áldja meg.” Itt már az alapszó is egészen elenyészett, s csak a képző maradt meg, akár csak a zenében használt *cello* az olasz *violoncello* helyett.

Az *aggastyán* mintájára készült a *had* szótól az újabb keletű *hadastyán* a „veterán” fogalom jelzésére.

Ily módon tehát a deminutiv értékű *-styán*, *-styén* (*-stén*) képzőbokr is meg volna fejthető.

STEUER JÁNOS.

A szótövek kérdéséhez. Simonyi Zsigmond „A szótövek története” című cikkében (Nyr. XVI. 241—249.) a szótövek módosulásának okait fürkészhvén, ezeknek egyik legfőbbjét az analógiában találja meg. Erre vonatkozó fő tétele így hangzik: „A gyakrabban előforduló s az emlékeztetre élénkebben ható alakok befolyással vannak a ritkább s így kevésbbé biztosan használt alakokra.”

E tételt egész terjedelmében aláírhatjuk s aláírjuk alkalmazásában is. Nevezetesen

a) Hogy az igealakok közül a legjáratosabbak a jelen idejének alakjai s ezek közül ismét az egyes harmadik személy. Innen van, hogy a jelen idő töve, mely pedig nem minden esetben a valódi igető, többszörte irányadó marad a többi idők ragozására nézve is; s hozzátehetjük: sőt egyes képzések nézve is. Így pl. az *eszik*, *iszik* igéknek valódi tövük *ev-*, *iv-* s ebből ágaztak ki a jelen kivételével az egész ragozásnak s a képzéseknek hajtásai: *ev-ém*, *iv-ám*; *ev-ett*, *iv-ott*; *ev-ő*, *iv-ó*; *ev-és*, *iv-és*; *ev-etel*, *iv-atal* = *étel*, *ital*; *ev-eget*, *iv-ogat*. De már a nagy gyakran használt jelen idő hatását éreztetik velünk az utóbbiak mellett a szokottabb *esz-eget*, *isz-ogat*; továbbá az egyes vidékeken uralkodó *isz-os*. (Erős a sejtelmem, hogy közéjük tartozik a *Bornemisza* is). Az *alv-án*, *alv-ó*, *alv-ás*, továbbá a *hiv-ő*, *hiv-és*, *hi(v-e)t* = *hit* sat. ellenében egyedül használatos a jelen *alusz-*, *hisztövéből* fakadt *alusz-ékony*, *hisz-ékeny*. De tesz: *tev-ékeny*.

b) A névszóknál, mint leggyakrabban használt, a ragtalan alak irányadó a képzésekben; pl. *szó-t*, *szó-l*, *szó-zat* sat.

A ragtalan alakon kívül leggyakrabban használt a személyragos, még pedig a harmadik személyi alak. Így vált ki a sokszorta szájon forgó *alja*-ból (hegy-*alja*, part-*alja*), a mai általánossá vált *ally* tö, mint *fejally*, *égally* sat.

E pont alatt azonban mint ide tartozó több oly példa van fölemlítve, a melyeknek idevalóságuk iránt sok okunk van, hogy kétségünket fejezzük ki. A t. cikkíró például a *felebarát* szónak első tagját is személyragos alaknak tartja: *fel-e*. Az minden kétségen kívül áll, hogy *mennye*, *szüze*, *szele*, *ura*, *fele* nem tekinthetők s nem fogadhatók el személyragos alakoknak eme képzésekben: *mennye-i*, *szüze-i* (codexiróinknál még ez az egyedül járatos alak; *szüzi-t* MA. szótára említi meg először: „Üdvözlöm atte z ű z e y zűedet

[PeerC. R.]. Zent margyt azzon az ev z ű z e y kezével az betegnek közvényes felét megtapasztala [MargL. 174.]. Kyt én z ű z e i teiemmel nevelék [WeszprC. 257.]. Z ű z e y tyztasság [CornC. 241.]. Zűz maria, ky terjesztvén az ő z ű z e y kezét [DomC. 35.]. Meltúl zeplő nélkül zűlete atte z ű z e y testőd [TelC. 120.]. Zyze y zómérmősség“ KazC. 40.), *szele-verdi*, *ura-ság*, *felc-ség*. Szemmellátható tehát, hogy ezekben a még csonkulatlan, teljes tő áll szemünk előtt, a melyet csupán e példák tartottak fenn számunkra. Ha ma kellene megalkotnunk e szókat, azok bizonyára így hangzanának: *mënnny-i*, *szűs-i* (ez járja is), *szél-verdi* (vö. *szél-hajtó*, *szél-kergető*), *úr-ság*, *fél-ség*.

Ebből következik, a mit a t. cikkíró is mások ellenében többször vitatott s a mit jelen cikkében is megemlíti, hogy a szótövek nagy része ma véghangjavesztetten, csonkult alakban áll előttünk; de volt egy kor, s ez a kor jól belenyúlt a kereszténység első századaiba is, a mikor még eme ma csonkult szótövek jó része teljes épségben élt, a mint ezt régi nyelvemlékeink s több ma is élő példa bizonyítja: *uruszág* (HB.), ma: ország; *gomba* („Ted job fűlec gombáira Helt; Bibl. I. Qq2. Megkené job fülénec gombáit Kár; Bibl. I. 94. Gombaja az fülne: auriculae infimae pars MA. Ezüst füstölő, kinek a belső gombaja aranyos“ Nyr. VI. 458.), ma: gomb; *Dombovár*, ma: domb; *Kedhida* (Czinár, LevT. 157.), ma: hid; *Széplaka*, ma: Széplak; *Sárpataka* (ószl. potokú), ma: Sárpatak; *Szászfalva*, ma: Szászfalu. Ma is egymás mellett élnek: *kora* (jókora, akkora) és: *kor*; *gyuha* (Nyr. II. 427.) és: *szom-jú(h)*; *gyaka*, és: *gyak* (Tájsz.); *Kétegyháza*, *Nyiregyháza*, és: *szentegyház* sat.

Nézzünk egy más jelenséget.

A fosztó képző nyelvünkben, mint az összehasonlítás megállapította (NyKözl. IV. 142.), *-talan*, *-telen*, a mely mindenkor ily alakban függed a névtőhöz — a régi grammatikák *-atlan*, *-ellen*-jének tarthatatlanságát ugyan csak Budenz J. az idézett helyen kétségtelenül kimutatta — mint: *hely-telen*, *hir-telen*, *szag-talan*, *ok-talan*, *kép-telen*, *ness-telen* sat. Ha ez áll, ha a képző csakugyan *-talan*, *-telen* és nem *-atlan*, *-ellen*, nemde hogy ezek: *fületlen*, *életlen*, *fogatlan*, *lábatlan*, *ízetlen* így tagolandók: *füle-tlen*, *éle-tlen*, *fogu-tlan*, *lába-tlan*, *íze-tlen*; s nemde hogy ezekben az *a*, *e* hang a tő alkotó részének s nem pótlékelemnek tekintendő, a melynek hozzáfűggesztése hangtani okokra volna visszavezetendő?

E képzésbeli különbségnek csak egy helyes magyarázatát adhatjuk. A *fog* és *szag* teljesen egynemű szók. Mind kettejüknek jelleme *g*; mind a kettő három hangból áll s önhangzójuk rövid. Hasonlókép egyneműek *fej* és *faj*, *fül* és *hely*, *nyél* és *szél* (wind) sat; hogy mégis *foga-tlan*, *feje-tlen*, *füle-tlen*, *nyele-tlen*, de: *szag-talan*, *faj-talan*, *hely-telen*,

szél-telen, annak más oka alig lehet, mint hogy amazok régiebb alkotások, azon korból valók, mikor még a teljes tő egész épségében járta; emezek pedig későbbi képzések, abból az időből valók, midőn a szó már véghangját elvesztette.

En tehát a *felebarát*-féle *fele* szót ép úgy nem tekinthetem személyragos névnek, mint nem személyragos név a *fele* ebben: *fele-ség*. A *felebarát* réges-régi alkotás, hasonlóképen oly időnek maradványa, a mikor a *fele* még egészében élt s a későbbi *fél* helyett mint nevező volt használatban; oly összetétel, a minők *bü-báj*, *szó-besséd*, *kő-szikla* sat, a melyekben az első tag, mint a másodiknak teljesen egyértékese (*bü* = ószl. **baj*, *szó* = ószl. *beséda*, *kő* = ószl. *skala*) a kezdetben érthetetlen idegennek magyarázatául van előrebocsátva. Tehát *fele* ugyanaz, a mi az ószl. *bratü*.

A fölhozott példák közül a *felebaráton* kívül szintén teljes alakoknak s nem személyragos neveknek tartom még a következőket: *orralik*, *fejeruha*; *orcza*, *gége*, *teteje-s*, *teteje-z*, *tetej*.

„A *mell* főnevet, mondja egyebek közt a t. cikkíró, a nép nyelve ma majdnem általánosan így ejti: *melly*, *mejj* (*mejjem*, *mejjed*), nyilván a 3. szem. *mellye* (*mejje*) mintájára. A *vő-fél*-ből *vőfély* lett a *vőfélje*, *vőfélye* miatt.“ Ezekre nézve első észrevételünk az, hogy a *mell* főnév népünk nagy részének ajkán nem *mejj*-nek, hanem *mell*-nek hangzik; *mejj*-et csak a tiszántúli részekben (s talán Erdély némely vidékein) mondanak s vélt nagy elterjedése a szinpadra vihető vissza, a hol tudvalevőleg a debreczeni kiejtés az uralkodó. A másik, a miben nem vagyunk egy véleményen a cikkíróval, az, hogy a *mejj*, *vőfély* hasonlóképen a *mellye* (*mejje*), *vőfélje* (*vőfélye*) formákon alapulnak. A szóvégi *l* és *n* hangok jésülése egészen közönséges, mindennapi jelenség nyelvünkben: ném. *schamel*: magy. *zsámoly*, n. *schindel*: m. *zsindely*, n. *taschel*: m. *tassoly*, (tarsoly); sőt magában a szó belsejében is: ném. *ke/ch*: magy. *ke/lyh* (kehely), n. *kachel*: m. *kályha*. A *mejj* és *vőfély* tehát szintén e jelenségek sorába tartozik; s ha a debreczeni ember a *mell*-et, *vőfél*-t *mejj*-nek, *vőfély*-nek ejti, az a *mell*-je, *vőfél*-je mellett semmivel sem bizonyít többet, mint a szintén tiszavidéki *Miháj*, *Károj*, *Nápoj*, a melyekben pedig hiába keresnénk birtokos *-ja*, *-je* ragot.

Egyébként e fejtegetést mint igen tanulságost ajánljuk a magyar nyelv tanítóinak s különösen nyelvtan íróinknak figyelmükbe.

SZARVAS GÁBOR.

MUTATVÁNY

a 'Mesterszótárból'. Szerkeszti Fre c s k a y János.

Ácsmesterség.

Az á c s (Zimmermann) mindazokat az épülethez tartozó famunkákat végzi, melyekhez enyv nem kell. Munkáit, a mennyiben azokat nem az épületen magán kell végeznie, az á c s s z é r d n (Zimmerplatz), az á c s t é r e n, p á h ó n (Bauplatz) teljesíti. Hogy az ácsok kényelmesen dolgozhassanak, a t ö r z s ö k ö t (Stamm) f a r a g ó b a k o k r a, á c s l ó s z é k e k r e, á c s l ó t ö k é k r e, á c s l ó k r a (Haubank, Unterlager) b a k o l j á k, k e c s k é l i k (aufbanken, auflagern). A gyöngébb törzsököt kézzel emelik rájuk, a nehezebbet azonban nyílalófák k a l (Hebebäume) h e n g e r í t i k, h ö m p ö l y g e t i k (aufwälzen) f ö l. Miután a törzsök úgy van lefektetve, a mint az alakja szerint leginkább kihasználható, az ács a törzsök fölső kerek sé g é b ö l (Rundung) vékony f o r g á c s o t (Span) f a r a g l e (abhauen) vízszintesen. Most úgy fordít rajta egyet, hogy e c s a p á s (Haufläche) függőleg essék, mire a másik végen lefaragja az ezen csapással egy vonalban eső fekvést, r i t ó k o t (Lager), a melyben visszafordíttatván, biztosan nyugszik a bakon. Ekkor hozzálátnak a m e g s z a b o t t (vorgeschriebenen) s u j t o l á s h o z, m e g c s a p á s h o z (Abschnüren). E végre a f e s t é k e s c s a p ó z s i n ő r t, s u j t ó i d e g e t, c s a p t a t ó t (gestrichene Schlagschnur) a törzsök két b ü t ü j é n e k (Stirnend) neki tartják, mire egy harmadik a közepén m e g s u j t j a, m e g c s a p j a (anschnellen). E s u j t á s, c s a p á s (Schnurschlag) jelzi a lefaragandó függőleges oldallapnak é l é t (Kante). A sujtás után a törzsök mindkét oldalába egy k a p c s o t, k a j m a c s o t (Klammer) vernek, melyek egyik szára az ácslót, másik szára a törzsököt fogja. A faragás könnyebbségére a törzsököt legelőbb m e g c s a p l á l j á k (ausstechen) vagyis rovásokat (Kerbe) vágnak belé a sujtástól kiindulva függőleg. E h a j k o k a t (Stiche) bizonyos távolságra ejtik. Mikor ez mindkét oldalon el van végezve, egy munkás (a törzsök jobb felén állva) a f e j s z é v e l (Axt) l e h a s í t j a (abspellen) a törzsökről a forgácsokat, mi alatt egy másik munkás (a törzsök bal felén állva) a b á r d d a l (Breitbeil) követi őt, s a lapot simára faragja, l e s z í n e l i (glätten). Nem minden törzsököt faragnak t e l j e s é l r e (vollkantig), van olyan, melyet h a j a s é l ű n e k (wahn-, baumkantig) hagynak. A görbére nőtt törzsököket több szakaszban (Absatz) faragják ugyanannyi sujtással. A már megfaragott fákat rendeltetésük szerint sujtásokkal jelölik. Az egy, két vagy több egyenes sujtásjelön kívül alkalmaznak k e r e s z t s u j t á s t (Kreuzschlag), k e r e s z t s k ö z é p s u j t á s t (Kreuz-, Mittelschlag) s á t l ó s u j t á s t (Spitzschlag).

Az ács eszközei (Geräth): 1. a v e r ő k o s (Zugramme) czölöpök beveréséhez a f e n é k f é s z e k b e (Grundbau). Főrésze

egy súlyos tönkő (Block) vasból vagy eres tölgyből megvasalva s ez maga a kos, bika, sulyok (Rambär, Bock, Hund), mely gyűrűkőn, füleken (Ohr, Horn) jár a bálványon (Läuferruthe) s ezt gyámolyok (Streben) tartják meg állásában. A bálvány tetejében csiga (Scheibe) van, melyen átvetődik a kosra erősített kötél, melynek másik vége a farkalló (Schwanz) lelóg a bálvány mögött. Erre a farkallóra kötélürk, kötélcsat (Rammknebel) van vetve vagy vaskarika kötve, melyhez annyi vontatókötél (Zugleine) van erősítve, a mennyi szükséges, illetve a hány rángató napszámos a gyámolyok közti téren, a sátorban (Stube) elfér. Minden vontató hurkos (beknebelt). Van két-bálványos verőkos is (Zugramme mit doppelten Läufer). A két bálvány a csiga mellett csatlással (Zange) van összefoglalva és köztük jár el a kos. A hajszás (Schwanzmeister) szavára a munkások egyszerre húzzák föl a kost a magasba s egyszerre ejtik le; az ily ütések egy sorát (pl. 20-at), egy pihenéstől a másikig egy hevülésnek (Hitze) mondják. Mikor a kos a czölöpöt már el nem érheti, a czölöp fejére vendégkost (Rammknecht) helyeznek. Vannak művi verőkosok (Kunstraume), hol a kos fölérv a magasba, magától oldódik ki, ezek a bökkenőkosok (Klinkenramme), s ismét mások, melyeket nem emberi erő, hanem csigasor, ló, gőz hajt. Vékonyabb czölöpöket kézzel hajtának a földbe a döngőlőkkel, kótisokkal (Handramme) melyek két oldalt markolatos tuskók. — 2. A gugora, vitla, járgány, kan karék (Erdwinde, Hatpel, Hornhaspel) teher emelésére való. Ez áll egy állványban fekvő tengelyből (Welle), mely két vascsapjánál fogva csapágákban, vaczkokban (Zapfenlager, Pfannen) forog, midőn két forgattyúval (Kurbel) vagy két keresztbe tett rúddal, a fordítókkal, csáfortákkal (Haspelhörner) hajtják. A tengely körre kötelet tekernek, melyen a teher csüng. — 3. A csigásgerenda (Richtbaum) az épület állvány elejére állított gerenda, melynek felső végébe csiga van alkalmazva a leágyalt fa fölvezésére. — 4. Hengerek, görgetők (Walzen), melyek a sík földön való odábbtolást eszközlik. — 5. A nyilalófák (Hebe-bäume). 1.40—1.80 m. hosszú, 10—15 cm. vastag fák, terhek odábbítására; néha vas sarujuk (Schuh) van. — 6. A terhek emelésére vagy odábbhelyezésére szolgáló fontos eszköz a csiga (Rolle). Ez vagy helytálló (fest), ha csupán csapja körül forog, vagy lebegő (beweglich), ha a teherrel együtt száll föl-le. A csigák különböző összetétele: a csigasor, többes-csiga, (Flaschenzug, Röllenzug). A csigákat tokba, sikkoltúba (Kloben, Flasche) illesztik. Ilv sikkoltúban több csigát fognak össze egymás fölé vagy mellé. A hozzá tartozó kötelek neve: járókötél (Auffahrttau), vezérkötél (Schwengtau). Ujabban lánczos csigasorokat használnak: a külömbzéki csigasorokat (Differenzialflaschenzug).

Az ács szerszámai (Werkzeug): 1. A fejsze, nagyoló fejsze (Axt, Bundaxt) kétszántú (zweiseitig zugeschrift) éllel

(Schneide). Hossza 30 cm. Vaskosabb része a foka (Platte), ezen belül van a köpű (Haube), ebbe jár a nyél (Helm). Vele nagylólják ki (behauen aus dem Groben), vagyis leszlánkolják (abspänen) a törzsököt. — 2. A bárd dal, ácsbárd dal, szinlő bárd dal (Breitbeil) simítják (ebnen) meg a fejszével történt nagylólast. Éle a jobb vagy balon félszántú (einseitig zugeschärft), nyele valamennyire kifelé hajlott. — 3. A szekercze, szakócza (Handbeil, Handhacke) az előbbinél kisebb. Foka aczélos. — 4. A vésőcsákány, kapavéső, keresztfejsze (Queraxt, Zwerchhacke) T-alakú. Egyik ága kapaszerű, kétszántú, másik vége félszántú. Néhutt a csaplyukak vésésére használják véső helyett. — 5. A vasvéső, tisztítóvas, takarító (Stossaxt, Stichaxt) a csaplyukak megtakarítására való; alakjában hasonló a nagylófejszéhez, csak hogy félméter hosszú, éle felhuzódik lapjának két szegélyén is, és félszántú. Noha köpűje van, nyelet nem használunk belé, hanem köpűjénél fogva taszítva munkálkodnak vele. — 6. A szalú (Texel) sok vidéken a vésőt pótolja; lapja keresztben áll nyelével. Szántúsa (Schärfung) a nyél felé esik. — 7. A sarokvéső, fenékvéső, csapottvéső (Balleisen) abban különbözik a rendes vésőtől, hogy éle nem derékszögben áll vasához, hanem 60—70°-nyira ferde. E szerint egy tompaszögű és egy élesszögű sarka van, miért is kényelmesen lehet sarkos mélyedésekbe férkőzni vele. — 8. A lyukvéső (Lochbeitel) csaplyukak vésésére való. — 9. Kupásvésőknek (Hohleisen) mondják mindazokat a vésőket, melyek vasa csatornás. — 10. A hasítófűrész, ácsfűrész, öregfűrész (Spalt-Schrotsäge) a fa szétvágására rostjai irányában. Lapja (Blatt) fókán, élén egykőzű. Mindkét végén egy-egy horga (Angel) van, melyre fa keresztmarkolat (Querheft) van erősítve. Fügőleg fűrészelnék vele, mikor a törzsök embermagasságnyira van állványra fektetve, vagy gödör fölé rakva, s egyik rajta állva a sujtás (Abschnürung) vonala szerint kormányozza a fűrész, a másik vagy kettő is, alul húzza. — 11. Az ívesfűrész, keresztfűrész (Quersege, Bauchsäge) fogsora ívet képez, miért is lapja közepén szélesebb. A rost ellenében, keresztben vágják vele a fát. — 12. A félkézfűrész (Handsäge) ennek kámvája, rá mája (Gestell) van, mely áll a két karból (Arm, Horn), melyek közt feszül az átfala (Steg) s a karok felső részén a feszítőzsínor (Spannschnur), melynek közepébe van dugva a peczék (Knebel) a fűrészlap megfeszítésére. — 13. A lyukfűrész, ostorosfűrész (Lochsäge, Stichsäge) lapjának csak egy markolata van, s innen hegye felé egyre szűkebb lesz, sőt majdnem hegyben végződik. — 14. A róka fark (Fuchsschwanz) hasonló az előbbihez, csak hogy markolata elnyúlik a lap foka fölé is. — 15. A gyalúk (Hobel) egész seregével bír az ács. A gyalú fő részei az ágy, tok (Kasten, Stock), melybe a talp (Sohle) felé különbözően áll a gyalúvas (Hobeisen), mely ékkel (Keil) van megerősítve az ékszádban (Keilloch). Az ács nevezetesebb gyalúi: 16. A na-

gyológyalú, tarológyalú (Schrobhobel). — 17. A simítógyalú (Schlichthobel). — 18. A félkéz-eresztőgyalú (Rauhbänk). — 19. Az eresztő padgyalú (Fügebänk, Fughobel), melyet két ember kezel a baklón (Fügebock). — 20. Az árkológyalú, vágánygyalú (Nuthhobel). — 21. A szádlogyalú (Spandhobel). — 22. Párkánygyalú (Simshobel). — 23. Taggyalú (Stabhobel). — 24. Horonygyalú (Kehl-hobel). — 25. Kajácsgyalú (Karnieshobel). — 26. A fenékgyalú (Grundhobel). — 27. Kanyarítógyalú (Schweifsäge) — 28. Léc szegfúró (Nagelbohrer). — 29. Feszülő szegfúró (Spranzbohrer). — 30. Kötésfúró (Bundbohrer). — 31. Csap-szegfúró (Bolzenbohrer), — 32. Botikó, sulyok (Schlegel, Klopffholz). — 33. Szögellő, szögletvas, szeglész (Winkel-mass) vékony vasból való derékszög, melynek két szárai helytállók, nem mint 34. a sáskalábéi, bicsaklós szögéi (Schmiegmass, Schrägmass), mert ennek két szára szorosan járó czibakkal (Gelenk) van összefoglalva. Az egyik szár a fej (Kopf), a másik a nyelv (Zunge). — 35. Ólmos szintező, vízszintmértő (Setzwage) a vízszintes vonal meghatározására. Ez egy faháromszög, vagy egy vonalzó, melybe függőleg egy faszár van beleeresztve; ebben az egyenes vonalú bevágás van, melynek a vonalzóra merőleg kell esnie. A bevágásba egy fonál illik, melyen ólom csüng. — 36. Píom, csüngesztő (Bleiloth, Senklei) fonál, melynek végén egy nehezék függ a függőlegesség megméréseire. — 37. Bubérokos szintező (Wasserwage, Libel) a vízszinteség meghatározására. Részben folyadékkal megtöltött cső, melynek üresen maradt helyét látszólag buborék foglalja el.

Az épületekhez tartozó egyes ácsolások (Zimmestück) kölcsönös helyzetökbe való egybeszerkesztésének neve kötés (Verband, Verbindung). Ennek több neme van, t. i. a fák toldása (Verlängerung), a fák keresztezése (Kreuzung) vagy foglalása (Verknüpfung), a fák vaskosítása (Verstärkung). E kötések ismét a szerint, hogy a fák vízszintesen, függőlegesen vagy szögben hajolva állnak egymáshoz, külön szerkezetűek s külön nevűek. Lapok (Blatt) azok a bevágások (Einschnitt), melyeknél fogva két hosszában toldott (verlängert) keresztben foglalt (verknüpft) fa egymásba fogódnak. Ezeket szinelőknek (bündig) mondjuk, ha egy síkot képeznek. Ha a fák egymással szinelnek, vagyis ha egyikök a másik fölött ki nem áll, akkor a lapkötés (Blattverband) neve egybelapolás (Anblattung), összelapolás (Verblattung), ha nem szinelődnek, akkor rálapolás (Aufblattung). Midőn az egybelapolás a fák bütüjével (bütüfa, agyfa, Hirnholz) történik, ez a bütüillesztés (gerader Stoss). Az illesztés (Stoss) lehet ferde (schräg), ágas (Grat am Stoss), farkasfog illesztés (Schwalbenschwanz Stoss). A kötés egy más neme az átlapolás (Ueberblattung) s ezek közt nevezetesebbek: az egyszerűn fogazott átl. (einfach verzahnte Uebr.), a ferdén fogazott (schief verz. Uebr.), a kettősen fogazott átl.

(doppelt verz. Uebr.). Ismét más kötés a rová solás (Aufkammen); itt mindkét fába vágások ejtetnek s az egyik gerenda bevágásába, a mak krovásba (Kammsasse), a másik gerenda állón maradt fája, a mak k (Kamm) illed. Ide tartozik a horog mak k (Hackenkamm) is, melynek más neve a horog lap (Hackenblatt). Midőn egyik gerenda bütűfája a másik gerenda rostmentébe (Langholz) illed, ezt a kötést vaszoklásnak (Versatzung) nevezzük és magát a cselekvést vaszkolni (versetzen) igével fejezzük ki. Ez egyszerű vagy kettős. A csaposkötésnél (Zapfenverbindung) az egyik gerenda kiálló részét, a csapot (Zapfen), a másik gerenda megfelelő lyukába, a csap lyukba (Zapfenloch) eresztjük. A csapnak lyukába jól kell illednie (passen), jó fész ké nek (Sitz) kell lennie. A legtöbb, sőt minden csap: bütű csap (Hirnzapfen), mert a fa bütűjén állanak. A csap körüli fát vállnak (Achsel), a csap lyuk körüli fát szűgynék (Brüstung) nevezik. A váll megfekszik a szűgyő. Magát a csap faragását vállazásnak (Ächseln) nevezik. Pötörke (Scheerzapfen) oly két oldalt megvállazott hosszú csap, mely nem lyukba, hanem a másik gerenda bütűjén ejtett hosszú hasítékba, a sasba (Schlitz, Gungel) jár.

Mikor az épület összes fakötései megkészülték, az ács előveszi a szék vázlatot (Werksatz), melybe a földél minden vízszintesen fekvő gerendái belé vannak rajzolva. Ennek nyomán hozzáfognak az ácsszerűn az egy berováshoz, a leág yáz áshoz (Abbinden), vagyis az egyes részek egybeillesztéséhez, mikor is ezeket számokkal, jelekkel látják el, azaz meg arányo z z á k (Zulegen), hogy majdan az épülethez vitetvén, ott jól összeilljenek.

(A czikk ezután ily módon végig megy az összes ácsszerkezeteken s azokban előforduló elnevezéseken.)

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Hasonlatok.

Nyukszik, mint a mónár tyukja a rudban.

Ojan jó dóga vót, mint a kutyának a karó köszt.

Megaggya a mógygát, mint a csizmadia a disznóbonczolásnak.

Ugy bámul, mint a jánosi mester.

Elegyeledik, mint a fütty az énekben.

Hogy tud ugrani, mint a bivaj a gazban.

(Szatmár m. Patóháza.)

BARTÓK JENŐ.

N é p m e s é k.

A nagy ehető Miska.

Ėcczër vuot ěggy embërnek ěggy nagyëhető fia. Az annyit ěvëtt, hogy az aptya már mëgüntha tartanyi, s elküdte szuogányi.

Emënt ěggy gazdag paraszthó; oszt mikor már az së tutta tartanyi, ěküdték az ördögmalomba, hogy majd ott az ördögök

összeszabják. Ê is mēnt biz ô szekierēn, bekátott az ôrdögöknek, hogy aggyanak neki lisztēt, mer ô lisztér gyűtt. Hát csak gyün ki egy kis ôrdöggyerēk:

— Mit keresō tē itt? Nēm kapsz lisztēt; mēnj haza! aszongya, s csak czurukkoltatja a lovát hátra.

Aszt az ôrdöggyerēkēt Miska úgy fűörűgta, hogy mingyár hanyatt esētt. Akkor osztán kigyűtt a Pulutuó; a sē akart neki lisztēt annyi. Aszt mē mēfogta Miska, oda szorította a gyalú padho, s félig lekőszōrűttte neki a valagát.

No juo van! De a Pulutuó nem ijett mēg, hanēm kihozatott ēggy nagy vasfazokat, osztán, mer vuót ott ēggy kétezēr mierfōlnyi szielēs víz, mellette mēg épen akkora riet, aszt monta hogy a lesz a dērēktyabb gyerēk, a ki messzebbre tugya dobni a vasfazokat; s mingyá ē is dobta maga, de a fazik csak a tuo középiebe esētt. Osztán bekűttte Miskát hogy hozza ki; a mē kihosza, mēfogta s ēdobta a vizēn kērészűtl a riet középiere. Akkor osztán Pulutuó hosza el a vasfazokat s azt monta:

— No hát most mit kívánsz?

— Aggyatok a császárlist hellēt aranyat, a rozsliszt hellēt mē gyiemántot, a többi zsákba mē mind ezűstőt.

Mikor már mind mēgvuót émēnt. Hazaért Miska s aszt mondja a gazdának:

— Gyűdōjn gazduram, szuórjuk a pinczébe, a mit hosztam. Lē is szuörták.

— No most Miska mit kívánsz? aszongya a gazda.

Miska mē kērt kiet mierō kását. A szomsziedba vuót ēggy öreg asszony, a is émēnt Miskának segitenyi ēnni. Miska pedig úgy ēvētt, hogy mieg az orrát is beletuota. Mikor ēfogyott aszonta az öreg asszony:

— No Miska mejikűnk ēvētt tōbbet? Szűrjuk a hasunkba a kiest.

Az öreg asszonynak vuót a keblibe ēggy tarisznya, abba bele-szűrta a kiest, osztá úgy szakogatta ki belűōle a kását. A Miska is a hasoába szűrta a kiest, hogy mind kigyűtt a kása a hasoábú.

(Szombathely.)

SZUMRÁK KÁROLY.

Találós mesék.

Hán bēűt vaš az ÁBCz-be? — Három.

Nem szűletett és még is mēghōlt, ki az? — Ádám.

Sē kiñ sē beñ, még is a házba vaš? — Kűszōb.

A világoñ mindēnnek vaš, de Istennek nincs? — Árnyék.

Mikor érdōmōs az asszōñ szavára hōgatni? — Mikor enni hīj.

Nekōm is vaš, a kórōnak is vaš? — Árnyék.

Ki mēnt az apjáhol férjhōl? — Éva.

Kinek vaš a legnagyobb asztalkendōje? — A tyuknak, mer azé a föld.

Méjlik halnak vañ egymáshol közelebb a szömc? — A kis halnak.

Vañ neköm oljan hordóm, a ki ha eltörik, nincs oljañ pintér, a ki összerakja? — Tojás.

Csúza határának háñ hēgye vañ? — Hat.

Láttál-ē már óloñ verebet? (Igy ejtik ki: ólom verebet.) — Láttam.

Mikor hazudik a rektor a templomba? — Mikor ezt énekel: mennyből jövök most hozzátok.

(Baranya m. Bélye.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

Nászmondókák.

Kerék alla vasalla,
Kerék a szoknyám alla.

Mégérött a sárgo szíva,
Bele értünk a faluba.

Jaj de meleg ez a ház,
Ugy kirugom az padlást.

A ki kinéz az utcáro,
Piros rózsá a markábo.

Vas a patkóm, rezet hány,
Barna babám csókot ád.
Én is adok, az is ád,
Innēm csalluk mēg egymást.

Azér vagyok ollan vig,
A koszorom virágzik.

Ez az erdő de szép erdő,
De szép madár laktya kettő;
Sárgo czitrom a veséje,
Nēm keserű az epéje.

Uj a csizmám, mas vették,
Szombathelēn fejéték;
Apró szēggē kiverték,
Huzz mēg cigán, hadd koptyék.

Ez az utca szűk utca,
Rozmaring szál hasittyá;
Ha hasittyá, ha nēm is,
Velē mēnünk azér is.

Huzzátok mēg hegedűsők,
Én lēsžek a feleségték.

Ha igazán mēg nēm huzod,
Szakadozzon lē a hurod.

(Vas m. Szarvaskend.)

SIBRIK KÁLMÁN.

Tájszók.

Dráva mellékiek.

k i v e r n i: megverni. „Gyeri csak te gyilkos, majd kiverlek, mi-nek dútađ föl a kosaram.”
k i e s z ő n i: kikémleni, rájőnni. „Kieszőtem mére járnak a szarvasok, mēg a zőzek, oda vettem a tűret.”

k o s z é r: nádsarló. „Koszerrá vagdótam lē a nagy gazat, hogy a tűz áti ne gyűjjön.”
k o m a: vőfény. „Koszorus koma”, a ki a lakodalomra a vendégeket behivogatja s a menyaszonyt a templomba s ott egész

- az urasztaláig kíséri. 'Ű egy esztendővé nagyobb nálam, bizonynal mondom, mer én vótam a koszorus komája.'
- kinyir: kenyér. 'Ujan jót ettem a kinyirbe, hogy csuda.'
- kenni: törölni. 'Kend még kincseském a zorkádat, mer dög.'
- kietlen: nagyon szép. 'Zsófi neném kietlen szép testhől állót vett a Juczikának.'
- kegyőtlen: vásott, rossz gyermek. 'Má még az a kegyőtlen vesszővágó pujó járt ett.'
- kajcsos: görbe. 'Minek vetté éjen kajcos bögréket.'
- konczer: nádpejhe: 'A múlt esztendőbe éjenkor a nád is kikonczérzott.'
- kopasz: meztelen, vagyon-talan. 'Tiszta kopaszra lévetköztették. Kopaszon gyütté éde, mégis tē akarsz a vagyombú parancsóni.'
- kecske-bicska: bukfencz. 'A mint futtunk lē a vőgynek, a Záron elesőt, csak úgy kecske-bicskázott.'
- kármentő: tölcser. 'Hozd bē a kármentőt, hagy öncsek esenczöt a züvegbe.'
- kaparás: számadó. 'A vad-prájtérnek tiz esztendég vótam kaparása a szűrűn.'
- lútanya: lótanya, a ménes állása éjszakánként. 'Abba a vihornyás időbe nēm gyűhettem haza, a lútanyán köllött mēgháni.'
- lukma: búza- vagy borpárbér. 'Két esztendőőrű fizettem lukmát.'
- londa: ronda. 'Nēm niszhetők rá, olyan londa.'
- lucskos: vizes. 'Nizd mēlyen lucskos vagyok.'
- lucskos nyévd: nyelves. 'Nēm maradhatok ettő a lucskos nyévűtf.'
- licziter: mézes-kalácsos. 'Igyunk márczot a licziterné.'
- licsita: árverés. 'Ki köll tenni licsitára, maj mēg lāsunk, ki ád érte többet.'
- lámipista: gyámoltalan, együgyű. 'Lámpista vót minden nemzöte.'
- legenyek: legények. 'Pogácsát vitt a legényeknek a játszóba.'
- lótoró: lóherélő. 'A Pinisz tegnap törte ki a csikónak a tökit.'
- lánczént: láncznyi. 'Ugy hat lánczént a föld, a mit klével akarok bévetni.'
- lufál: megver. 'Jó mēg lufát a nyanyikám a szoknyámér.'
- lőccsenteni: megverni. 'Ha kēd ott lētt vóna, kēdet is mēglőccsentettünk vóna.'
- leveš: testhez nem simuló női felöltő. 'Kimostam a pargét-levesemet, mer má fistős vót.'
- lóg g: lógva ing. 'Mingyá tuttam, hogy bántotta valaki a szalonnát, mer lógott mikor bémēntem a kamarába.'
- lófrál: kujtorog, csavarog. 'Mit lófrász a zegész faluba.'
- lampa: lánggal. 'Ha nēm birom, nēm birom elótani, mer már lampal égött.'
- lēs zítta magát: lehúzta magát. 'A kerfő mellé szította magát, mikor óra jártam.'
- lepászót: leszegényedett, lesoványodott, elgyengült. 'Jēs bāgyám a Faró (Farahó) egészen lépászót, emē, má mēg a maradványát is eladi. A Bābi egészen lépászót, csak a cson-tikája mēg a bűri van. Szēgény nenēm úgy lépászót, hogy alig van jártányi ereje.'

l u m p : lomha, lusta. 'Ez a
Valkai is éggy lump ám, emē
más má' kifáradt a munkába,
e még mast fogdos.'
l ě r o m l i k : lesoványodik. 'A
lovainkak úgy lēromlottak a
sok strapába.'

l a n c z a : petrencze. 'Dej öt-
ven lancza szénám lett.'
l e g é b b : elébb. 'Legébb a
rétre kell mēnni a lovakér,
csak osztáng mehetek.'
l á t a n i : látni. 'No maj még
fogod látani.'

(Kopács.)

CSÁSZÁR LAJOS.

N a g y k ú n s á g i a k.

o c s u : búza, árpa alja.
ó k u m l á l : nézeget, vizsgál.
ó r o s : boros kancsó pintyőkével.
ő d ű n g : fel s alá jár céltalanul.
ő g y e l e g : kóborol.
ő g y e l e d i k , b e l e - : belekava-
rodik, közzéelegyedik.
ő g y e l e d i k , m e g - : megbo-
londul.
ő r v i n y l i k : tömegestől cso-
portosul pl. a piacra.
p a c s l i : félcipő szőrből, posz-
tóból.
p á k o s z t o s : nyalánk, nya-
lakodó.
p a l á n t á l : ültetget (növényt).
p a m p u l a : száj.
p a m p u s k a : női dolgokba,
különösen főzésbe avatkozó
férfi.
p a n y ó k á r a v e t n i a d o l -
mányt: félvállra.
p a p a t y i : kis, zöld pihés liba;
innen a ház nádtetején termő
mohát is így nevezik a gyer-
mekek.
p a p m a c s k a : nagy szőrös,
fekete hernyó.
p a s l a , p a c z u h a : rendetlen
öltözetű.
p a t á l i a : nagy veszekedés.
p a t t o g a t : tengerit tűz fölött
rostál.
p é c z é z : bizonyos határt meg-
jelöl.
p e l l e m p á t y : szükségtelen
csüllöngő a ruhán.
p e m e t e : seprű.

p e r é z s m i t á l : beszél, fecseg.
p e r g ő : kis csengő az állat
nyakában.
p e r t l i : fűző szalag.
p e s z n y e s : satnya.
p e s z r a , p e s z t o n k a : a
gyermekre ügyelő leány.
p e t e k : harag, veszekedés.
p e t t e m e z : apró-cseprő mun-
kát végez.
p í : pihe, nádpihe, tollpihe.
p i r i k e : kis piczi, pirike kis
csirke.
p i s í t : a folyadék az edény
keskeny hasadékan magosra ki-
lővell.
p i s z k u t á l : bizgat, piszkál.
p i s z m o g l . p e t t e n e z .
p i t e : sült tésztanem.
p i t l é l : finom lisztet őrlő.
p i t y i z á l : iszogat; p i t y u s :
kissé bekapott.
p o c z e g é r : patkány.
p ó d e k s : alfél.
p o l o z s n a : a tyuk fészéké-
ben hagyott tojás, hogy a tyuk
oda járjon tojni.
p o r o s z k á l n i : traben, ügetni.
p o r t a : udvar.
p o s z á t a : sovány, czingár.
p o z d o r j a : seprőfű.
p o v e d a l : fecseg.
p ő f é k e l : erősen dobányzik.
p ő c s i k é l : szunyókál.
p ő t y ő g ő s : nagyon bő.
p u r u t t y a : lompos, ronda.
p u s t o l a h ó , h a a s z é l s z ó r j a .
p u s z l i , p u r u s z l i : mellény.

ILLÉSY JÁNOS.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három i penny
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SEKKESETI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó irodával
Budapest
Vl. Bulyovszky
utca 6. sz.

XVI. kötet.

1887. OKTÓBER 15.

X. füzet.

HÁTRAHATÓ HANGZÓILLESZKEDÉS.

A hangzók illeszkedése oly kiváló sajátsága az altáji nyelveknek, a mely leginkább fölkelte a külföldi nyelvészek figyelmét. A rokon magánhangzók e különös sorakozása és vonzódása egymáshoz a legkülönbözőbb magyarázatokra indította a kutatókat. Érdekes pl. a mit Böhtlingk erre nézve mondott (Jenaer Lit. Zeitung. 1874. 767. l.), a ki az uralaltáji nép jelleméből akarta e jelenséget megmagyarázni, vagy jobban mondva e jelenségből akart következtetést vonni az egész népcsalád jellemére. „Egy indogermán szó olyannyira szoros egységet alkot, hogy a beszélő, midőn az első szótagot kiejtette, már mintegy az egész szót kimondotta lelkében. Csakis így magyarázható, hogy a következő szótag kiejtésének megkönnyítése céljából, már az előzőt változtatja. (Az umlaut-ra és a brechungra czélóz.) Az uralaltáji népcsalád tagja ellenben kiejti az első szótagot, a fogalom igazi hordozóját, mitsem törődve magának a szónak a sorsával; ehhez fűzi aztán a kevésbbé jelentős szótagokat egy kissé durva módon (in etwas roher weise), a mennyiben csak akkor gondol segítségre, ha már nem mehet tovább.”

E magyarázatát arra alapítja Böhtlingk, hogy az altáji nyelvekben a hangzóilleszkedés mindig előreható, mindig a rag és képző változik a tő hangzója szerint. Nem akarjuk ezt a magyarázatot abból a szempontból venni bírálat alá, hogy ő e hangváltozást úgy tünteti föl, mintha az minden egyes előforduló esetben újra megtörténnék, és pedig a pillanatnyi szükség, az ép akkor élénk gördült akadály elhárítása céljából. Az efféle magyarázat sohasem elégíthet ki, midőn egy általános, az egész nyelv szerkezetére befolyással levő hangtörvényről van szó.

Itt azonban csak avval a kérdéssel akarunk foglalkozni, vajjon igazán mindig előreható-e a mi nyelvünkben a hangzó-illeszkedés; és avval is, hogy mi a természetes oka annak, hogy, a mi kétségtelen, a túlnyomó esetben valóban előreható.

Magukban a tőszókban nem találkozunk a hangzóilleszkedés jelenségével, mert ezek már ennek törvényei szerint alakultak. Vannak magas- és vannak mélyhangú szók; itt tehát változásra nincs ok. Hanem igenis működik a hangok e vonzódása akkor, ha a magas- vagy mélyhangú szóhoz valamely tag vagy képző járul, a mely szintén vagy magas- vagy mélyhangú: *ország+ben, kéz+nál, kér+hat* sat. Ilyenkor meg kell változni az egyik hangnak. De változhatik-e a tő a rag szerint? Elképzelhető-e, hogy a gyakran több tagból álló tő minden egyes hangzója megváltozzék a rendesen egytagú rag hatása alatt; várhatjuk-e, hogy a szó jelentésének hordozója változzék a nála sokkal kevésbé fontos alaki elem, a rag hatása alatt? Azt senki el nem hinné, hogy ha egy indogermán jellemű beszélő jönne hasonló helyzetbe, akkor ő nála az előző szótagok változnának meg és azt mondaná: *kéz-ben* de *kéz-nál*, *héz-ben* és *héz-nál* sat. Tehát nem szabad az efféle jelenségek számára olyan kalandos magyarázatokat gondolni ki; mert hisz természetes, hogy ha a szó egy részének változnia kell, mindig a kevésbé jelentős rész fog a jelentősebbnek hatása alatt módosulni, s a hol tő és rag áll egymással szemben, ott mindig a tő az aránytalanul jelentősebb.

A magyarban a tő mindig elül áll, utána következik a rag vagy a képző; a hangzók illeszkedése tehát mindig előreható. Hátraható asszimilációról ezekben az esetekben tehát szó sem lehet.

Hanem a hangok illeszkedése más esetekben is érvényesül; nevezetesen a szavak összetételénél s az idegen szavaknál.

Ha két szót összeteszünk, hogy azok egy fogalmat fejezzenek ki, gyakran megesik, hogy külön hangrendű szavak kerülnek egymás mellé: *kütfő, szécsők*. Az újabb összetételek, a hol mindegyik rész értelme oly világos, nem változnak; sőt gyakran még a régi összetételek is, a melyekben az egyik alkotó rész értelme már elhomályosult, megtartják a hangrend különbözőségét: *egyház, három, harmincz, mekkora*,

tegnap. Vannak azonban esetek, hogy illeszkedik a szavak különböző hangrendje. Így lett *id + nap*-ból *ünnepe*, *kemg + al*-ból *kengyel* (MUSz. 21. Vö. dial. *fejel* ebből *fej-al*). Ezeknél is az asszimiláció előreható, mert értelménél fogva az összetétel egyik része sem emelkedik ki különösen, tehát a hangsúly által kiemelt első szótag lesz a fontosabb. Azonban az összetételeknél már találkozunk a hátraható asszimiláció eseteivel is. A *nélkül* szó két részből áll; a *-nál*, *-nél* ragból, melynek eredeti alakja *-nál* (vö. *nálam*) s a *kízüll* névutóból; tehát *nál + kül*. A midőn e kettőből egy szó lett, a ragnak már meg volt mind a két alakja, úgy hogy a *kül* névutóval a neki hangrendre nézve megfelelő *nél* rag olvadt egybe. Másik ilyen szó a *soha*, mely áll a *se* és a *ha* szócskákból (vö. *sehol*, *semerre*, *sehova* sat.). Itt már a részek fontosságánál fogva vett az illeszkedés ilyen irányt; a *sehol*, *sehova* szavakban sem érezzük az első szótagot egynek a tiltó *se*-vel; ezekben igazán jelentős a második, a mely vagy a helyet (*hol*, *hova*) vagy az időt (*ha*) fejezi ki, tehát ennek kellett megmaradni. A mit a köznyelv csak az egy *soha* szóval tett meg, azt folytatta a göcseji népnyelv a többi esetekben is; s ott így mondják: *sohun*, *sohová*, *sohogyse* (l. Nyr. XIII. 107). Ide való a *sohonnai* szó is (l. Erdélyi 'Prózai munkái' 11. l.).

A köznyelvben nem igen fordul elő az ilyen illeszkedés; mert, amint láttuk, az összetett szavak megőrzik külön hangrendjüket. Egyes nyelvjárásokban nyer csak nagyobb tért az illeszkedés az összetett szavakban. A göcseji nyelvjárás még több példát is szolgáltat a hátraható illeszkedésre, s mi mindig okát adhatjuk e különös változásnak, mely a hangsúly ereje ellenében is érvényesül. A *napestig* szóban *este* a fontos; s Göcsejben (l. uo.) és Rábaközben (Nyr. XIII. 72) *nepestig*-nek ejtik; a *hancm*-ben is a *nem* a jelentés hordozója, s Göcsejben *hünem*-nek hangzik. Ilyen szó a *böstörü* (Göcs. Őrség Nyr. IV. 521) (= *borstörő*), a hol szintén a második rész a fontosabb, mert valami törő eszközt jelent. A *dölögtévü nap*-ban (Göcs.) is a tevé és fogalma a fő; vö. *dölögtívü nap* (Somogy Nyr. IV. 181), *dölögté nap* (Rábaköz uo.). A göcseji *hüsit*-ben (= *husvél*), az összetétel egyik részének értelme sem világos, itt az asszimiláció irányára a könnyebb illeszkedés volt hatással. Ilyen a halasi *lúdvércz* szó is, a mely = *ludvircz* (Nyr. XV. 65). Esztergomból hallottam még a következő

két adatot: *kerperecz* (= *karperecz*) és *gömböstü* (= *gombostü*). Az előbbi egy fajta *p e r e c z*, az utóbbi pedig egy féle *t ü*, tehát ezekben is jelentősebb rész maradt meg változatlanul.

Némely nyelvjárásban még tovább is megy az illeszkedés hatása, nemcsak az összetett szavak alkotó elemei változnak, hanem két külön szó, a melyek azonban szorosabban egymáshoz tartoznak, szintén alkalmazkodhatnak egymáshoz. Ilyen szorosan összetartozó két szó a jelző és a jelzett szó; jelentősebb természetesen mindig a jelzett szó, úgy hogy csakis a jelző változhatik a jelzett hatása alatt. A csángók mondják *szi k ideje* (= *sok ideje*), *szü k üdülte* (= *sok idő óta* l. Nyr. IX. 453), *kus ruha* (= *kis ruha* (l. Nyr. II. 477)). A göcseji és őrségi nyelvjárásban (Nyr. IV. 228) ejtik: *öd ben*, *öd len* (= *ott benn*, *ott lenn*). Ide tartozó jelenség az a csángó sajátosság is, a midőn a névelő (*a*, *az*) alkalmazkodik a következő szó hangrendjéhez: *e szegin*, *e kényeret*, *ez egerek* (Nyr. IX. 452); úgy szintén a palóczoknál (uo.) *ette* (a te), *emmink* (a mink), *ettéd* (a tiéd: 'Te az enyém, én ettéd' Pap: PalK. 87.).

Az idegen szavak átvételénél gyakran megesik, hogy magas és mély hang esik egy szóba; ilyenkor azonban nem mindig illeszkednek a különböző hangok: *borbély*, *kvártély* sat. Sokszor azonban ezeknél is megtörténik a hangzók illeszkedése, de hogy milyen irányban, azt nem szabályozza az illető részek fontossága, mert a szó eleje ép oly fontos, mint a vége; tehát a szerint megy végbe az illeszkedés, a mint ebben vagy abban az irányban esik könnyebben. Az előreható illeszkedést elősegíti a magyar hangsúly, mely az első szótagon van, s ezt akarja változatlanul megőrizni. Azonban a hátraható illeszkedésnek is van egy hatalmas segítője. Ha különböző rendű hangok vannak egy szóban, akkor a ragok az utolsó szótag hangrendjét követik, s így a nyelvszokásban az utolsó szótagnak megfelelő ragok állandók lesznek az illető szó mellett; pl. a régi *milost* mellett (a midőn a ragok már illeszkedtek) a mély hangú ragok lettek állandóak, s midőn a hangzó illeszkedés megtörtént benne, *malaszt* lett belőle, különben a megszokott ragoknak is változniok kellett volna. E kettős hatás (a ragok állandósága s a hangsúly) küzdelme dönti el, hogy az egyes szó hogyan fog változni, vajjon az előreható vagy a hátraható illeszkedés érvényesül-e benne.

Leginkább a szláv nyelvekből vett szavaknál fordul elő a hátraható illeszkedés is: *család* (*čelja*), *császár* (*césari*), *csata* (*četa*), *csorda* (*čerda*), *ebéd* (*oběd*), *jegenye* (*jagnjed*), *nyavalya* (*nevolja*), *pohár* (*pehar*), *vacsora* (*večerja*), *rosta* (*rešeto*) stb.

A németből vett szavakban ha megtörténik is az illeszkedés, mindig előreható, mert a német nyelvben az első szótagot olyannyira erősebb hangsúllyal ejtik, hogy ez mindig megőrzi a maga hangzóját a többi sokkal gyengébben ejtettel szemben.

Mindezekből tehát azt látjuk, hogy a hangzóilleszkedés iránya nem az altáji népek jellemétől, sem a nyelv egy valamely különös sajátosságától függ, hanem minden egyes esetben attól, hogy a kérdéses szó melyik része a fontosabb. S a nyelvfejlődés azt az általános törvényét látjuk itt is érvényesülni, hogy mindig a kevésbé jelentős rész változik a jelentősebbnek hatása alatt.

BALASSA JÓZSEF.

MAGYAR ELEMÉK AZ OLÁH NYELVBEN.

čakāu: *csákó*. Ez is egyike azon szavaknak, melyet a katonaságból hazakerült oláh legények terjesztettek el.

čaklā: *croc* (Cih: Dict. II. 53.) *csáklya*. Cihac szláv kölcsönvételnek állítja (vö. Nyr. XVI. 410.).

čangāu: *csángó*. Így nevezik a magyarokat Moldvában. Vö. Cih: Dict. II. 488.

čaplāu: *csapló*; ostorsudár. Igen elterjedt szó Arad, de kivált Bihar megyében.

čardā: *csárda*. Arad s Bihar megyében.

čatlāu, **četlāu**: garrot, rondin, tortoir (Cih: Dict. II. 488.): *csatló*.

četluesk: garrotter (Cih: Dict. II. 488.): *csatol*.

čanfā: *csont*. Csak többesszámú szó. Nagyon gyakran hallható azon a tájon, a hol legsűrűbb az érintkezés az oláh és magyarság közt. „Čine despārceše draži, tragāj korbi čānte le pe sub kopac: A ki a szeretőket elválasztja, vonszolják a hollók csontjait a fák alá“ (Pop: Trand. 17.).

Egyes számban Aradon hallottam egy oláh bakától, a ki a „čopistrak“ (zapfenstreich) után, midőn már valamennyi ágyában feküdt, katonatársainak mesélgetett. Egy hosszabb

mese elmondása közben, hogy megtudja, vajjon társai hallgatják-e s hogy tán nem alszanak-e már, elbeszélését hirtelen e szóval szakasztotta meg: *éont*, a mire a többiek, annak jeléül, hogy ébren vannak, így feleltek: *leveé, leveé*.

éontoś : *csontos*. Arad megyében járja.

éalüü : *csaló*. Ugyancsak ott.

éalfásag : *csalfaság*. Szintén.

éaluesk : *tromper, duper* (Cih : Dict. II. 488.) : *csal.* „Sárpele éäluimē äi mēnkaj : A kígyó csalt meg és ettem (Pal. 9. 78. 87. 93.). Bade vinä dej veni, de nu, nu mä 'n éälu i : Kedvesem jöjj, ha jönni akarsz, ha nem, ne csalj meg (GazT. 1886. 204. 206.). Nuj vojnik se se gäsaska, pre ja se-o éäluja skä : Nincsen olyan legény, a ki őtet megcsalhatná“ (Pop : Trand. 30.).

A LexB. származtatása ímez : „a Lat. celo, as, are, quia qui decipit, celat veritatem.“ Vö. Nyközl. XIV. 440.

éalusag : *csalódság, csalfaság*. „Ba eü nu te oj slobozē, kă-c e portul mujeresk šē me tem de éelusag : Biz én be nem eresztlek, mert ruházatom asszonyi s félek (valami) csalfaságtól“ (Pop : Trand. 31.).

éätörnä : *rinne, dachrinne* (Iszer : Wörtb.) : *csatorna*. A Királyhágón innen.

éäükä : *csóka*. Gyakori szó. kivált Biharban Szalonta körül s itt-ott Arad megyében.

éigä : *cochlea, limax, domiporta; trochlea, artemon, rechamus, fucula; turbo* (LexB.) : *schnecke; winde, hebewinde, krahñ; kreisel, ein kinderspiel* (Iszer : Wörtb.) : *csiga; föl-vonócsiga; csigajáték*. Vö. Cih : Dict. II. 490.

éikäüs : *csikós*. Így nevezik még azokat a legényeket is Szalonta környékén, kik éjjelre kimennek a mezőre a lovakkal. Bihari szó.

éinaś : *csinos*. „Dámñä kă éinaśä sä maj pártä : Istennem, be csinosan hordja magát“ Arad, Bihar megye. Hallottam Kolozs megye nyugoti részein is.

éipkä : *csípké*. Királyhágón innen és túl mindenfelé. A jelentés (spitze, spitzen) magyar kölcsönvételre utal.

éipküzüü : *csípkésző* (vas). A szürszabó mesterségnél használatos szerszám.

éiríp : *cserép*. „Am o kasä akoperitä ku éiríp : Van egy cseréppel fedett házam.“ Mindenhol járja.

čiripălesk : *csiripcl.* Arad s Bihar megyében.

čiriz : *csiriz.* Oláh csizmadiák mondják.

čizme : bottine, botte (Cih : Dict. II. 492.): *csizma.* Egy 1627-ben írt eladási jegyzékben mint tulajdonnév is szerepel, 'čizmarjul' (Hasd : Arch. I. 8.). „Pe cermurj de Dunărică merze dalba Tudorică čizme roși tropotind: A Duna partján megyen a fehér Tudorica piros csizmáival topogva (Hasd : CuvB. II. 509.). Noj suntem solj čempărătešč ku kurele *husărešč* ši ku čizme kăžătešč: Mi királyi követek vagyunk huszár szíjjal és kozák csizmában (GazT. 1886. 143.). Ku két daj čizmele? Ku čin' *běnt*: Hogy adod a csizmát? Ot bankón“ (Bihar m.).

čopor : troupeau de bestiaux (Cih : Dict. II. 491.): *csoport.* „Stăpănule, tu pe noj să nu ne lași, kă vor veni tărğurele ši ne-j fače čoporele: Gazduram minket el ne hagyj, mert eljön majd a vásár s csinálni fogsz nekünk (juh) csoportokat (Trib. s887. 1/III. Hátszegvidéki karácsonyi mysterium.). Din kaľe co jesi un čopor dă turtureľi: Útadba jő majd egy csoport gerlicze“ (Krassó-Szőrény m.). Igen elterjedt szó. Vö. NyKözl. XIV. 440. (Vö. szerb: čopor: grex porcorum).

čorgăesk, čoroesk : copiose et cum strepitu profluo, mano (LexB.): rieseln, rinnen (Iszer : Wörthb.): *csorog.* „Plăjă, dă čorgăjestă: Esik, hogy csak úgy csorog (Arad m.). Krěsmărică đoj muri nu mă 'ngrăpă 'n temetău, či mă 'ngrăpă 'n birtul tăi ku kapul kătră *hărdău* s-a-ăd vinul čoroind: Korcsmárosné, ha meghalok, ne temess a temetőbe, hanem temess el korcsmádba fejemmel a hordó felé, hadd halljam a bort csorgani“ (GazT. 1886. 20.). Mindenfelé.

čorgău, čurgău : *csorgó* (LexB. 25.).

čorobor : querelle, dispute (Cih : Dict. II. 491.): *csörpör.*

čoroslan : *csoroszlá.* Az ekevas előtt levő vas, mely a gerendelyhez van erősítve.

čos : *csősz.* Gyakori szó.

čovărgău : *csavargó.* Arad megyében.

čuf : *csúf.* „Tač tu čufu lumi: Hallgass te világ csúfja (Arad m.). Pěnte-s bade kam negrucă, nu-s la tot čufuľ drăgucă: Hogy egy kicsit barnás vagyok, minden csúfnak szeretője nem vagyok“ (GazT. 1887. 12/V.).

čufulesk : *csúfol.* „Gěntčesk ši čufuľesk limbăru mē-

eurhe : *csűrhc*. Arad s Bihar megyében.

eurhes : *csűrhés*. Ugyanott.

dēmb : colline, tertre (Cih : Dict. II. 495.) : *domb*. (Mall : Szót. 56.).

dārab : *darab*. (Mall : Szót. 55.). „Jej ej dederā luj un dārāb de peste fript: Adtak neki egy darab sült halat (Evang. 56.). Dintrunā dārābā si face fok. dina traltū dārābū dumnezăii: Egy darab ből tüzet rak, a másik darab ből istent farag magának (Bar : CatCalv. 28.). Vinā sare pre petăre, kă-c voj da o dārābā de mālaj: Jőjj nap gyalog, adok akkor egy darab málét (Pop : Trand. 5.). Pēntr' un dārāb de kaš face strēmbā *mintenaš*: Egy darab sajtért menten csináltat magának varrottast* (GazT. 1886. 55.) Magyarországon mindenfelé alkalmazták.

dārgālesk : *dörgöl*. Arad megyében.

dehođ : *dehogy*. Itt-ott Biharban.

dereš : 1) rubican (seulement des chevaux) (Cih : Dict. II. 495.) : *deres*. Vö. NyKözl. XIV. 440. 2) prűgelbank. Vö. NyKözl. XVII. 116.

dikié : *dikics*. A csizmadia mesterségnél használatos eszköz

dobā : tympanum (LexB.) : *dob* (Mall : Szót. 56.). Mint tulajdonnév egy 1581-iki eladási iratban így: Ignat D o b o š (Hasd : CuvB. I. 29.). Vö. Cih : Dict. II. 495. NyKözl. XIV. 440.

dolgozesk : *dolgoz-ik*. „Da ăe fać većinā? Da jaka maj dolgozesk pēn grăđinā : Mit csinál szomszéd? Hát dolgozgatok a kertben“ (Bihar m.).

dolmanā : tunica (Al : Gramm. 230.) : *dolmány*. Arad megyében hallottam.

done : tuber panis (LexB.) : das ausgeloffene vom brote (Iszer : Wörthb.) : *dűcz*, kenyérdűcz, kenyérgyűrke. A közbeszűrt *n* hangra vö. minutus : *märunt*; canutus : *kärunt* sat. Vö. Cih : Dict. II. 496.

dārāban : gendarme, garde, soldat (Cih : Dict. II. 495.) : *darabant*. „Agă, ispravnik pre dārābā n : Aga, darabantok kapitánya“ (Hasd : Etym. 482.). Leginkább ez az alak járja : d o r o b a n c, a mely névvel Romániában a gyalogkatonát hívják.

drăgālesk : *drágál*. Bihar megyében itt-ott.

drikalä : *derékaly*. A szó mindenfelé el van terjedve. Hallottam ilyen alakban is Biharban : *drikarj* (Szalonta körül).

drot : *metallicum*, vulgo : *drahta* (LexB.) : *drót* (Mall : Szót. 56.).

dudău : *tige de ciguë, mauvaises herbes, broussailles* (Cih : Dict. II. 496.) : *dudvâ*. „Oltule, pe malul tău krjaskă jarbă și d u d ä ũ : Olt, partjaidon nőjön fű és d u d v a” (GazT. 1887. 24/IV. Olt mente).

duflă : *dufla*. Arad s Bihar megyében hallottam. A LexB. latin eredetűnek mondja (37. 1.).

dugău : *dugó*. Bihar megyében.

duhănis : *pipás ember, dohányos*. Szalonta környékén.

dulău : *düllő*. A szorosán vett magyarországi részeken.

dună : *dunna, dunyha*. Bihari szó.

durak : *durák*, egy kártyajátéknem. „inē žākă de-a d u r a k u l, nu-ș maj umple sakul : A ki d u r á k o t játszik, soha se tölti meg zsákját” (Bánáti közmondás).

durgălesk : *gördül*. A hordóra mondják, vagy a lóra, mikor a hátán hentereg. Bihari szó.

duruc : *daróc* (Mall : Szót. 55.).

durzulesk : *dörzsöl*. Biharban járatos.

ďalog : *gyalog*. „D'ăla Tînka pënă la Orađija đ a l o g a m mers : Tenkétől Nagy-Váradig g y a l o g mentem” (Bihar m.).

ďăplău, diplău : *habena, froenum* (LexB.) : *zügel* (Iszer : Wörtb.) : *gyeplő*. A budai s utána valamennyi oláh szótár *deplă* és *diplă* alakban jegyezte be e szót, a mi egy eredetibb *d* kezdőhangot föltételezne. Minthogy azonban a magyarságban ilyen alakban sehol nyomát se találhatni, a *d* betűt a *gy* helyettesítőjének kell tartanom. Már föntebb megemlítettem, hogy az oláh irodalmi nyelv a jésült hangokat nem akarja sajátjának elismerni s így jelölésüket is szándékosan elhanyagolta s az olyan szókban is, a melyekben a népnyelv alkalmazza, mint pl. a jelen esetben, mindenkor *d*- vagy *t*-vel jelöli. Vö. Cih : Dict. II. 495.

ďărfatarfău : *gyertyatartó*. Itt-ott hallani Biharban.

deză : *décsa* (Mall : Szót. 55.). Bihar s Arad megyében hallottam.

dezmă : *décsma*. Mindenfelé.

ďiak : *discipulus* (LexB.) : *student, schüler, lateiner*;

kantor, sänger (Iszer: Wörtb.): *diák* (Mall: Szót. 55.). „Eu Ștefan dija kul am skris: Ęn István deák irtam (Hasd: CuvB. I. 26. 1577. II 53. 54.). Eu Șerbanu dia ku meșterul mare a tipareloru: Ęn Serbán deák, a könyvnyomtatók nagy mestere (Pal. Epil.). Pă mină majko mă 'ngrăpă la ușa biserăci, indă kēntă đije ci: Engem anyám temess el a templomnak ajtajában, a hol a deákok énekelnek (Bánsági ballada).

điliš: *gyűlés*: conventus. Arad s Bihar m.

ejnă: *cjnye*. A Királyhágón innen elég gyakran.

epulef: *épület*. Bihar megyében járja.

erdebir: *erdőbér*. Ugyanott. Hallani Arad megyében is.

ergelaš, ergolaš: (hārgălaš LexB.): vegetus, vividus, agilis, alacer (LexB.): viv, fougueux, prompt (Cih: Dict. II. 497.): friss, gyors, eleven; *ergellős*.

erkăzesk, irkăzesk: *érkez-ik*. A magyarsággal sűrű érintkezésben álló oláhok ajkáról fölötte sokszor hallani, pl. „Dimiăcă am *ëndăluji* űi sara am irkăzăt: Reggel indultam s este megérkeztem (Arad m.). Măj Flăre! kaută űi *tislălețtă* astăz *sobilă űi oblăcılă*, kă meăă irkăzăsk la noj niștă *vendiț*, *solgăbirău űi iskuțu*: Flóra! tisztítsd ki ma a szobákat és az ablakokat, mert holnap vendégek érkeznek hozzánk, a szolgabíró és az esküdt“ (Bihar m.).

erkăziš, irkăziš: *érkezés*, pl. „Vină la noj. N-am irkăziš: Gyere hozzánk. Nincs érkezésem“ (Arad m.).

eștișug: *istenség*. „Milujaștene, domne, după mare miloste ta űi după multul eștișug uluj tău: Irgalmazz uram nekünk nagy irgalmaddal és istenségednek sokságával (sok javával, kegyelmével?)“ (Hasd: CuvB. II. 215. 216. 1600. év.). A hely értelme nem egészen világos s magyarázata némi nehézségbe ütközik, mind a mellett kétségtelen, hogy a szövegbeli *eștișug* a magy. *istenség*-en alapszik. Az idézett hely e liturgiai töredékben háromszor fordul elő.

estergă: *eszterga* (Mall: Szót. 65.).

ëndăluesk: *indul*. „Am *ëndăluji* țărzăt űi *međiș* am irkăzăt *pontoș*: Későn indultam s mégis pontosan érkeztem meg“ (Bihar, Arad m.). Gyakori szó.

êngăduesk: *permitto, sino, admitto, concedo, potestatem do; ignosco, parco, veniam do, absolvo; condono, remitto* (LexB.): erlauben, zulassen; verzeihen, vergeben, nach lassen

erlassen (Iszer; Wörthb.): *enged*. Igen közönséges szó. A régiség emlékei száz meg száz helyen igazolják ezt. „Amü  ng d u t  s  atin i ja: Megengedtem, hogy meg rintsed (Pal. 54.). Domne acsaszta lor nu enged u i: Uram, ezt ne engedd meg nekik  (Dos: Psalt. Bevez. 48.). A mai kor nyelvében is mindenfelé. V . Cih: Dict. II. 509. NyKözl. XIV. 445.

fafol: fascia tenuis (LexB.): flor, schleier (Iszer: Wörthb.): *f lyol* (Mall: Szót. 66.). V . Cih: Dict. II. 497. NyKözl. XIV. 440.

f g das: réception, promesse (Cih: Dict. II. 497.): *fogad s* „Eu s nt  domneseu, mie f g d s  *f g du i*:  n vagyok az  r, nekem fogadást fogadtál (Pal. 94.). Dup  f g d sul  t   d  ne putere: A te fogadásod szerint adj erőt (Bar: CatCalv. 74.). Am avut ku *sogoru* Pavel un f g d s i jo am * iruj t* f g d su  i *sogoru* o tr bujit s  pl fask  *ald m s*: Pál sógorral volt egy fogadásom és  n megnyertem a fogadást s a sógornak áldomást kellett fizetnie  (Bihar, Arad m.).

f g d  : diversorium (LexB.): gasthaus, wirthshaus (Iszer: Wörthb.): *fogad * „De ar fi jadul f g d  , berjam m ndra pe *kont  *: Ha a pokol fogad  volna, sokat innánk rózsám kont ra (Pop: Trand. 39. 44. 125.). B rbatul meu bja la f g d  : Az  n uram iszik a fogadóban (GazT. 1886. 4.). Grind    n f g d    i hjeril  la *b  r  *: A gerendely fogadóban, a vasak meg a bir n l  (Ara-nyos-Torda m. M cz népdal). V . Cih: Dict. II. 497. NyKözl. XIV. 441.

f g du sk: s'engager, promettre, vouer (Cih: Dict. II. 497.): versprechen, geloben (Iszer: Wörthb.): *fogad*. Minden bizony tgat st mellőzve, csak annyit jegyzünk meg, hogy a legrégibb idők óta benne van az oláh nyelvben (v . Nyr. XV. 207.). Mindennapi hsszn lat t a legvilágosabban igazolja azon k r lme ny, hogy kiszorított s feledésnek adott  t egy oláh sz t, * uruesk* (Cip: Princ. 272.). Ma már a nyelv a ,promitto' fogalmat nélküle nem is tudja kifejezni. V . NyKözl. XIV. 440.

f k  : *fak *, l r l mondják Arad s Bihar megyében.

f l jt rj: piqueur d'un  quipage   4 chevaux. (Cih: Dict. II. 497.); *fullajt r*.

färbulesk : *färbäl*. Arad m.

färsang : *farsang*. Majdnem mindenhol.

färtaj, sfärtaj : quartarius, quadrans, sextarius (LexB.); das viertel, vierting, quart (Iszer : Wörtb.) : *fertály*. Vö. Cih : Dict. II. 499.

fäsolesk : *faszol*. A katonák mondják.

fedeles : petit baril oval (Cih : Dict. II. 497.) : *fedeles*.

fedäü, fädäü : *fedö* (Mall : Szót. 66.). Arad s Bihar m.

-fel, -fjel, -fjal (tbbsz. felurj) : *-féle*. Szintén egyike azon szavaknak, melyre számtalan példát idézhetünk a régi s a mai nyelvből. Elég legyen azonban annyit megjegyeznünk, hogy a szó mély gyökeret vert az oláh nyelvben. Vö. Cih : Dict. II. 498. NyKözl. XIV. 441.

felä ; demi, moitié (NyKözl. XIV. 441.) : *fele*. „O felä de okä de vin : Egy fél oka bor (NyKözl. XIV. 441.). Nu bja vinul, kum sä bja ku kupa ši ku felä : Nem issza a bort, a hogy isszák kupával és felével“ (icczével) (Pop : Trand. 61.). A mőczok még ma is -az 'icczét' felä-nak hívják ; a két fertályt pedig : felica-nak.

feléer : *felcser* (Mall : Szót. 68.).

feldi : *földi*. Katonáktól hallottam Aradon.

feläherc : *felhércz*. Arad s Bihar megyében.

felelesk : satisfacio ; ἀπολογισθαί : *felel*. Már a voronecz codexben olvashatni : „Meinre felelesku : Pro me satisfaciám“ (59. l. 12—13. s.). Ma napság ugyanezen jelentésben Arad s Bihar megyében járja.

felelef : ratio, defensio ; ἀπολογία. „Askultac akmü al mjeu feleleatjü : Audite quam ad vos nunc reddo ratio nem (Sbier : VorC. 37. l. 1. s.). Loku de feleletu : Locum defendendi“ (uo. 69. l. 7. s.). Felelőség értelemben Arad s Bihar megyében.

felelis : *felelés*. Ugyan csak azon vidéken.

fehä : *fene*. „Müncä(ä feüä : Egyen meg a fene“ (Bánság). Mindenfelé.

felezäü : une espèce de balai que l'on passe légèrement sur le blé vanné pour le nettoyer des balles (Cih : Dict. II. 498.) : *fölözö, felezö*.

feredäü, firidäü : étuve, bain (Cih : Dict. II. 498.) : *feredö*. „Kuräcitau besereka sa pri en feredeulu apej : Megtisztította egyházát a víz feredőjével (Bar : CatCalv. 54.

Cip : Anal. 138. 1689. év.). Să face feredeu şi să skaldă Dumnezeu : Létrejött a feredő s megfürdött az isten“ (Trib. 1887. 4/III.).

fergetaū : *fergetyü*. Bihar m.

fergetag : *fergeteg*. Arad s Bihar m.

festesk : colorer, peindre, teindre, farder, badigeonner (Cih : Dict. II. 499.) : *fest*. „Lele ku peptarj feştit, kuptorju ci deslipit : Festett mellényű galambom, kemenczéd nincs betapasztva“ (GazT. 1887. 13.). Nagyon gyakori szó. Vö. NyKözl. XIV. 441.

fi : *fő, fé*, ilyenekben : *fi biräü* : *fő biró* ; *fi solgäbireü* : *fő szolgabíró* ; *fi ispan* : *fő ispán* (Mall : Szót. 70.). „Fi pane, Maria Ta, eu mändruca nu coj da : Méltóságos főispán úr, én a szeretőmet nem adom neked“ (Pop : Trand. 54. 55.).

figä : *fige* (Mall : Szót. 71.).

fişpan, fişpan : *féispán*. Mindenfelé nálunk. (L. a példát a *fi* alatt).

filler : denier (Cih : Dict. II. 499.) : *fillér*. Vö. NyKözl. XIV. 441.

filägorijä, filigorijä : domus hortensis voluptaria (LexB.) : lusthaus (Iszer : Wörthb) : *filegoria*. Vö. Cih : Dict. II. 499.

filkäü : *filkó*, egy kártya s egy kártyajátéknak neve.

finzä : *findzsa*. Magyarországon.

fi jok : (asztal) *fiók* (Mall : Szót. 69.). Arad s Bihar megyében járja.

firez : *fűrész* (Mall : Szót. 56. 71.). Ilyen alakban nagyon sok helyütt hallható. A LexB. és Cihac (Dict. II. 498.) azonban egy ferestäü alakot is tud, a melynek egy magyar fűrészstő felel meg; a feresäü-nek (Cih. uo.) pedig **fűrésző*.

firkälesk : *firkál* (Mall : (Szót. 69.).

firhong : *firhang*. Arad s Bihar m.

fişkaläs, fişkarös : *fiskális*. Mindenfelé.

fişkuş : *fiskus*. Szintén.

fi täü : színes fonál, mellyel hímeznek ; *fejő*. Arad s Bihar m.

flästrum : *flastrom* (Jern : KUt. I. 143.).

fodrä : *fodor*. Arad s Bihar megyében.

fogaş : *fogas*, a mire ruhát akasztanak (uo.).

fojtas : cartouche (Cih : Dict. II. 500.) : (puska) *fojlás*.

font : *font* (Mall : Szót. 70.). „Gura mi-e măsuratä ku fontucul din oräs: Meg van mérve a szám a városi kis fonttal“ (GazT. 1887. 6.). A szónak többes számban jelentése: lanx, bilanx (LexB.): wage, wagschale (Iszer: Wörtb.).

forästää : 1) *forrasztó*. A bádigosok használják. 2) *heli-anthemum vulgare* (Cih : Dict. II. 500.). Vö. Archiv des vereins für Siebenbürgische landeskunde. 1848. III. 191. lap.

forästuesk : *conglutiner, cimeter, conslider, corroyer, souder, plomber* (Cih : Dict. II. 500.): *forraszt*.

forditää : *fordító*(fa). Egy szerszám neve a csizmadia-mesterségben.

förgac : *forgács*. Arad m.

forgäü : *forgó*. A gyeplőnél és nyaklórál lévő vaskarika. Arad s Bihar m.

foršpont : *forspont*. Mindenfelé.

forteĵ : *fortély*. Arad m.

francä : *francia* (betegség). „Mencäfä franca: Egyen meg a fräncza“ (Arad m.).

fris : *fris* (Mall : Szót. 71.)

früstuk : *ientaculum* (Al : Gramm. 234.): *früstök* (Mall : Szót. 71.).

fuglä : *fogoly*(madár). Bihari szó.

fuglu : *vinctus, custodia* : *δέσμιος, δεσµώτης* : *fogoly*. „Pa-velu fuglulü kjemē-me de me rugä: Vinctus Paulus ro-gavit me“ (Sbier: VorC. 51. l. 11—12. sor.). Előkerül még : 68. l. 11. s., 101. l. 3. s., 73. l. 1. s., 83. l. 2. s., 94. l. 12. s., 100. l. 6. s.

Az egyedüli oláh nyelvemlék, mely ismeri e szót. Sbiera, a csernoviczi egyetem oláh nyelvi tanítója, latin eredetűnek s a *fug-* (fugio) származékának tartja.

funduš : *fundus*, birtok. Arad m.

furnoż : *szász-oláh falu bírāja, falunagya; folnagy* (vö. Verb. (Szót.) 33.).

gat : *gát* (Mall : Szót. 72.). A mőczoknál (Torda-Aranyos m.): kövekből rakott emelkedés a patakban, mellyel a piz-trágnak vagy más egyéb hálnak menekülő útját zárják el.

gazdä : *hôte, maître, maîtresse de la maison, hôtelier, pied-à-terre, quartier, logement* (Cih : Dict. II. 500.): *wirth, hauswirth* (Iszer: Wörtb.): *gazda*. „Veni vorä närode multe ši sä vor strënze gäzduindu (oláh denominális képzés): Eljövend sok nép s összeszedi magát gäzda godvăn

(Hasd: CuvB. II. 8. 1672. év. 569.): *‘e štiti unde cii gazda:* Mit tudom én, hol van gazdád (Cip: Anal. 226. 1679. év.). Szkóaszä dój *báni*, sij dede Gázdi: Kivett két pénzt s a gazdának adá (Evang. 82.). Gazdă nu au fost ku kasa departe dela muntele Hemu: A gazda házával nem volt messze a Hémus hegyétől (ST. 135.). Vino-’n gazdă la noj: Gyere hozzánk kvártélyba (Pop: Trand. 146. 209.). Fata de gazdă mare vinde-o vakă ši-: ja pále: A nagy gazda lánya elad egy tehenet s vesz magának szoknyát (GazT. 1887. 6. 44. 1886. 285.). Să fii gazdă sănătos: Légy boldog gazda. (A karácsoni miszteriumokat ezzel fejezik be mindenfelé). Maj biñă ẽn zomoñică, kēnd ej gazda ku vojincă, (lăkēt kaši ’n kasa mare: kend gāzduca (dimin.) vojă nare: Jobb a kalyibában, mikor a gazdának jó kedve van, mint sem a nagy házban, mikor a gazdának rossz kedve van“ (Arad m.) Vö. NyKözl. XIV. 444.

gāzduk: riche, opulent (NyKözl. XIV. 444.): *gazdag*. „Fata gāzdukuluj dă-o ’n mēna drakuluj: A gazdag leányát hadd a pokolba“ (GazT. 1886. 55. 175.).

gāzdāluesk: recevoir chez soi quartier, loger (Cih: Dict. II. 500.); **gāzddl*.

gāzdušag: 1) *gazdagság*. „Űe folos, k-am gāzdušag. djakă nu-j cine mi-j drag: Mi haszna, hogy van gazdagságom, ha nem enyém, kit kedvelek“ (GazT. 1886. 206.). 2) *gazdaság*. Arad s Bihar megyében.

gābānās: *gabonás*, csűr. „Să trăeşc ku sănătate, să ajplin ẽn gābānās: Éljen boldogul s legyen teli gabonásod“ (GazT. 1886. 143. Naszód környéke.).

gāmāliā: tête d’épingle (Hasd: CuvB. I. 282.): *gomolya*. E szó kicsinyítője már az 1600—1630. körül írt szláv-oláh szótárban előkerül: gāmāliāră: *кѣпѣцѣ*: calice de fleurs (Hasd: CuvB. I. 282.).

gēnd: cogitatio, cogitatus; opinio, sententia; scopus, propositum, mens, consilium, sententia; cura, sollicitudo; melancholia (LexB.): conscientia, providentia (Sbier: VorC. Vö. Nyr. XV. 208.): gedanke; meinung; vorsatz, entschluss; sorge, kummer; schwermuth, melancholie (Iszer: Wörth.): *gond* (Mall: Szót. 72.). A voroneczi codextől napjainkig az adatok egész tömege beszél gyakori használatáról. Képzése, a **gēndesk**: cogito, meditor (LexB.): gondol szintén már a

voroneczi codexben jelentkezik, de igen érdekes jelentésváltozatban: *haesitare*: διαπραίνειν (Nyr. XV. 208—209.). Az irodalom is szélitiben használja. Eredeti latinságát a LexB. e szavakkal adja tudtunkra: „Ital. ant. *coto*; cogitatio, mutató *c* in *g*, et *t* in *d*, ac interiecto *n* more Valachis per-familiari.“ Vö. Cih; Dict. II. 500. NyKözl. XIV. 443—444.

gëncălesk. *găncsol*. „G ë n c e l e s k, ši *cufuluesk* limbă rumëniaskă: G á n c s o l j á k és csúfolják az oláh nyelvet“ (ST. 177.).

gezeş: (vasúti) *gözös*. Arad s Bihar m.

gilăluiesk: *persequi*, *zelare*; διώκειν, ζηλοῦν: *gyűlöl*. „Uci-dec ši *gilăluic*: Occiditis et zelatis“ (Sbier: VorC. 127. l. 5—6. s., 37. l. 13. s.). Ez adaton kívül se a régiség, se a mai nyelv nem tud róla. A jelentésbeli változás igen érdekes s némileg megközelíti e jelentésben a szót az az alkal-mazás, melyet Pázmány következő helyén olvashatunk: „Néha azzal g y ű l ő l t e t é k, hogy Ország-háborító pártolkodások-szerző“ (Préd. 32.).

gistină: *chataigne* (Hasd: Etym.): *gesztenye*. Erdélyben hallható. (L. *agistină*).

golond: *galand*. Bihar m.

goz: *gaz*. „Ea g o z u l tot la măturat: Ő az egész g a z t összeseperte (Pop: Trand. 86.). Să-m tērgueşc o mătură de aur, ku acea să mătur rajul de g o z u r e l e (dimin.): Végy nekem egy aranszőprűt, hogy kiseperjem vele az egész mennyországot a g a z t ó l“ (GazT. 1886. 282.).

gradić: *grădics*. Az 1648-ban nyomtatott, Új-Testamen-tom' oldalt magyarázza e szót (ActApost. XXI. 35.). Ma-napság Biharban és Arad megyében hallható; sőt még ilyen alakja is: *găra dić*.

gulă: *gulya*. Arad s Bihar m.

guleş: *gulyás*. Ugyanott.

guler: *limbus collaris*, *patagium* (LexB.): *kragen* (Iszer: Wörtb.): *gallér* (Mall: Szót. 72.). Mindenfelé, még Romániá-ban is. Vö. Cih: Dict. II. 502.

gunoj: *sordes*, *quisquilliae*; *fimur*, *stercus*; *fimetum*, *sterquilinum*, *acervus stercoris* (LexB.): *mist unrath*, *aus-kehricht*, *dünger* (Iszer: Wörtb.): *ganaj*. „Karele rădikē suru-manul den pulbere, ši rădikē den g u n o j u lipsitul?: Ki emeli föl a szegényt a porból s a szüköst a g a n a j b ó l“

(Cip: Anal. 109. 1658. év.). A szó alapja kétségtelenül szláv (ószl. gnoŭ), de a közbeszúrt *u* hang mutatja, hogy magyar révén jutott az oláh birtokába s nem, a mint Cihac hiszi (Dict. II. 131.) szláv úton. Vö. NyKözl. XIV. 444.

gutä: apoplexia (LexB.): schlag, schlagflusz (Iszer: Wörthb.): *guta*. Alapja a lat. *gutta*, mely az oláhba, újszlovénbe, szerbbe, horvátba a magyarból került át. Vö. Cih: Dict. II. 132.

ALEXICS GYÖRGY.

VALLOMÁSOK ÉS IGAZÍTÁSOK.

Mea culpa! Mea culpa! Mea maxima culpa! Confiteor tibi Domine custos Linguae Hungaricae! (vel. Custos Linguae Hungarice?)

Megvallom t. i., hogy én mindazon bűnökben, melyeket a „Magyar Nyelvőr“ 1887. júniusi füzete 264—269. lapjain szememre hány — inkább vagy kevésbbé mélyen — fetrengék. Megvallom — mondom, de nem épen töredelmesen; mert absolutiot nem csak reménylek, hanem várok is, még pedig nem kegyelmétől, hanem higgadt megfontolásától a jelölt czikk szerzőjének. *Provocarem ad Philippum*, sed *amplius instructum*. (Val. M.)

Vegyük sorba.

Első bűnömre a *történet* szó adott alkalmat. A Nyelvőr szerint ezeket irtam volna: „Két dolgon akadok fel. Az első, hogy nem tudom megfogni mikép lehessen egyes történeteket egyfelől s történetek folytonos sorát másfelől azon egy szóval jelezni; a második, hogy *történet* nem is eseményt (begebenheit) tesz, hanem azt, a mit a német „zufall“, a francia hasard, accident, cas fortuite, occurrence“.

Hogy olyast irtam és ismételten, az igaz. Valamint az is, hogy ha szórul szóra úgy irtam, nem eléggé szabatosan fejeztem ki gondolatomat. Ezt azonban nem feszegetem, hanem a vádló idézet értelmében bűnösnek vallom magamat, annyiban t. i., hogy a tettet elkövettem, de *criminalitását* tagadom.

A vád két pontot tárgyal. Az elsőben foglalt állítást most is merőben fentartom s azt mondom, hogy a német „geschichte“-n kívül nem tudok oly főnevet, mely individuumot s collectivumát is jelölné egyszersmind. Ha valaki netalán a *gyönggyel* vagy *búzával* „csapna fültön“ (Sz. M.), azt viszonzanám, hogy mindenikök s számos hozzájuk hasonló, genericus vagyis fogalom név. Az említettek individuumait *gyöngyszemnek* meg *búzaszemnek* nevezi, „a ki tud magyarul“.

Nem is mutatja ki egy betűvel is a Nyelvőr, mi a bűn állításomban s annál fogva ideig-óráig felmentettnék érzem magamat az első pontra nézve.

De törekszem ám terjedelmesen elemezni a vád második pontját ú. m. azt, hogy én a *történt* szót nem vagy rosszul vagy éppen félreértem.

Bizonyítását példákkal kezdi a Nyelvőr. Igen helyesen, véleményem szerint, mert én Horatiussal tartok: — *verbis parce detortis* — „*Carpe verbum, quam minimum credulus lexicis*“. Csak azt szeretném, hogy a bizonyító ne maga csinálja a példákat, hanem hivatkozzék vagy valamely tényileg mondottakra, vagy elismert, eredeti, magyar irodalmi idézetekre. A Nyelvőr példái ezek: „— Mi történt itt? [1] — Ennek a fiúnak kiverték a szemét. [2] — Hogy történt a dolog? [3] — Hát úgy történt, hogy [4]“ . . .

No már, ebben az a fallacia — néhai akademikusunk azt mondaná: *pia fraus* — van, hogy el akarja hitetni az olvasóval, mintha a történt-nek a harmadik és negyedik mondatban más jelentése volna, mint az elsőben. Emebben t. i. az, a mit a második értelmez, s a mit én is hiszek és vallok, még pedig kirekesztőleg. A két utolsóban ellenben úgy látszhatnék, mintha események sorát vagy hosszacska elbeszélést jelentene a *történt*. Holott merem állítani, hogy biz' a csak azt jelöli, a mit az első. Mert, lám, nincs az a rövid tartamú sőt pillanatnyi esemény, melyet hosszasan részletezni ne lehetne. A golyónak, melyet Riccioli a bolognai dült torony éléről leejtett, az esése szintoly hamar történt, mint a példabeli „fiú szeme kiverése“, mégis legalább annyi momentumot különböztetett meg benne a tudós pater, a hány másodpercig esett a golyó s mindenikről elbeszélte, hány lábnyt közeledett a földhöz. Egy dörzsvillamgép conductorából kicsalt szikra csak egy pillanat parányi töredékéig folytatja az útját, melynek eredetét, irányát, folyamát, végét részletezi a természettanár. Iktassuk be csak kellően a felértendő szavakat ama példákba imígy: — „Mondja el kegyelmed, *hogyan* verték ki a fiúnak a szemét? — Hát, uram, a fiúnak úgy verték ki a szemét, hogy . . .“ Legott szembetűnik, hogy a részletezést, a körülményeket és még hozzá az *elbeszélést* nem a jámbor *történt* jelöli, hanem a *hogyan?* és az *úgy*. Világos tehát, hogy a Nyelvőr a *történt*-nek, *történik*-nek egyik — szerintem egyetlen egy — jelentésére nézve egyetért velem, és csak abban különbözik tőlem, hogy a *történés* eszméjét egymásután következő események sorára is ki akarja terjesztetni. De a szó értelmének ezt a tágítását példái nem igazolják. *Verbum male carpsit*. Lássuk, szerencsésebb lesz-e a további bizonyítással, melyben párhuzam helyekhez és a szótárakhoz folyamodik. Ezekre nézve is vannak alázatos észrevételeim.

A mi az előbbieket — melyeket nem ismételtek, hanem a Nyr. 265. l. 9–12. soraira hivatkozom — illeti, megint világos, hogy tántorodás, a hegyre menés — az, a mitől félének csupán egyes eseteket, factumokat jelölnek, nem pedig események sorozatát. A „Négy fal között sok történik“ közmondásban is az ige nem az esetek összességére, hanem külön egyéneire vonatkozik. Ha azt mondom: „Londonban sok a tolvaj“, az epithetumot a lopó egyénekre, nem a bandára viszem. E szerint az idézetek mellettem és nem ellenem bizonyítnak. Szintoly hűségtelenek a szótárak is a Nyelvőr állításához. Mert az, a mi evenit, accidit, nem sora, halmaza a történeteknek, nem historia. Ha *most*, midőn ezeket írom, azt kérdenék: „Mi történik Franciaországban?“ azt felelném: „a mobilitatio“, s ez egyes esemény.

Eddigelé hát nem igen derül ki, mi bűn van abban, a mit állítok és tanítok „a tudatlan népnek.“ A Nyelvőr sem elégtli, hanem reserváját, az etymológiát állítja be a csatába. Szükséges is, mert a species factiban nincs szó a *történik*-ről, hanem csak a *történet*-ről. Ennek az értelmét törekszik származásából hozni ki a Nyelvőr.

Mielőtt a *miképp*-hez szólnék, előre kell bocsátnom, hogy a szavak értelmének derivatiojokból való kihozatala kényes dolog s nem biztos eljárás. Vegyünk elé egy etymologicum dictionariumot, a H. Stephanusét avagy csak a Cellariusét, és számos derivativumot fogunk lelni, melyeknek jelentését csak traditióból tudjuk, primitivumaikból és suffixumaikból nem bírnók kitalálni. Kapom pl. első nyitásra ezt a törzsszót: *aurum*. No már *aurarius*-t, ha Calepinusban nem volna is meg, az = *arius* végzet kitalálthatná, hogy mit tesz. De ki-e ezt, hogy: *auraria* = 1) aranybánya, 2) arany-pénzben fizetett adó? Ki-e, hogy *aurugo* = sárgaság (nyavalya)? Ámde kedvező esetben is a kitalálásnak az a feltétele, hogy a derivativum elemei ú. m. törzsöke és suffixuma, világosok és határozottak legyenek. Elég van-e téve annak a *történet* értelme deductiójában? Ha tetézem is a rám fogott bűnt, kimondom, hogy nincs! Kitetszik az előbbiekből, hogy a primitivumi *történ*(ik) értelmére nézve a Nyelvőr és én különböző sőt ellenkező véleménnyel vagyok s nem sikerült neki a magáét érvényesíteni; tehát ellenem való bizonyításnak sem szolgálhat alapjául. A mi már a suffixumot illeti, ha világos és határozott volna, nem lesz vala szükség definiálni. Már pedig teszi ezt a Nyelvőr imígy: „A nyelv a cselekvés bevégeztsége, a bevégeztségből előállott eredmény kifejezésének tisztét az *-al*, *-et* képzőre ruházta“.

Elhallgattatom egy kissé a nyelvészt és mint philosophusnak van az a kifogásom, hogy nem lehet tisztán kivenni az értelmezésből, vajjon a „bevégeztséget“ vagy a belőle folyó

eredményt' külön vagy pedig egyszersmind a kettőt kell-e kifejeznie az *-at*, *-et* suffixumnak? Mit gondol e felől a Nyelvőr, nem tudom, de bátor vagyok állítani azt, hogy a szóban forgó suffixum több szerepet visel, mint a mennyi amaz értelmezésben van előszámlálva. Kiegészítem még azzal, hogy az illető származékokban a cselekvény folytonosságát (tehát nem bevégeztséget) továbbá subjectumát, objectumát is látjuk kifejezve. A fogalom jellemzése tehát hiányos levén benne, hibásnak kell nyilvánítanom a definitiot.

Mínthogy azonban a vallomás és védelem teréről ezenel a vádlására léptem át, a tudvalevő szabály: *affirmantis est probare* arra kötelez, hogy igazoljam állításomat. Bizonyítom tehát rovatozott példákkal.

Jelöl az *-at*, *-et* suffixum:

a) Bevégeztséget, mint *tiün-et*, *cred-et*, *pillan-at*, *történ-et*. Megjegyzem, hogy ezeknek nem a suffixum adja meg a bevégeztséget, hanem a primitiv cselekvény saját mulékony volta. Ennélfogva felesleges vala az ily törzsökök mellé *meg*, *-el*, *-be* s más igekötőket is csatolni a bevégeztség jelölése végett, mint a Nyelvőr tette. Hisz' az ilyenek más suffixumokkal is megtartják saját bevégeztetett jellemöket: pl. *út-és*, *es-és*, *szur-ás*, *mar-ás*.

b) Eredményt: *szöv-et*, *gondol-at*, *lát-at* (nincs látatja a dolognak), *főz-et* (egy főzet káposzta), *süt-et* (egy sütet kenyér), *dolgoz-at*. Eszközölhetnek más suffixumok is ily értelmű szavakat, a melyek: *toj-ás*, *fon-al*, *fest-mény*, *gyűjt-emény*.

c) Folytonosságot (ellentétben az a) rovatall): *vonz-at*, *tud-at*, *öriz-et*, *vaddsz-at*, *halász-at*, *jár-at* (mi járatban van kend?), *men-et* (menetközben), *hall-at* (fülem hallatára), *kel-et* (a búzának jó kelete van), *virrad-at* (virradatkor v. viradtakor indultam s mind mentem míg megvirradt), *kisért-et*, *üzel-et*.

d) A cselekvény subjectumát: *öriz-et*, *kisér-et* (a király nagy kísérettel jön), *kisért-et* (spektrum, gespenst).

e) A cselekvény objectumát: *fog-at*, *von-at*, *csíp-et*, *fal-at*, *ad-at*. Más suffixumokkal: *ját-ék*, *kell-ék*, *tanít-vány* (a kit tanítanak), *tanít-mány* (a mit tanítanak), *tudo-mány*, *tanul-mány*, *ad-ó*.

f) Homályos viszonyt: *áll-at*.

Látni való, hogy a nyelv nem ruházta ama rovatok kifejezése tisztét az *-at*, *-et* képzőre és hogy a vele kapcsolt szavakat nem mind szoríthatni azon egy kalap alá. Keszereghetjük hát, mint Jeremiás, hogy az elemzett definitio hibás és így a belőle vont következtetés is gyanús. De ha annál helyesebb volna is, mit bizonyítana? Azt, hogy a mi (valóban vagy költötten) megtörtént, az *történet* = factum, das geschehene, a mit — kellő különböztetéssel — tagadni eszem ágában sincs és nem is volt.

Hogy hogy? — kérdi az olvasó — hát nem ön írta: „*történet* nem (is) eseményt (begebenheit) tesz?”

Én biz' azt, de azt is hozzátettem, hogy: „hanem azt, a mit a német ezzel fejez ki: zuffall.“ Itt a különböztetés! A begebenheit és zuffall, mind a kettő *megtörtént-et* (was geschehen ist) jelent és így széles értelemben = *történet*. De a begebenheit a dolgok folytán, megmondható vagy gyanított okokból, a zuffall pedig véletlenül, úgyszólván meglepőleg keletkezett történet. Ime itt a bizonyágom: „zuffall, der zustand, da etwas geschieht, das weder beabsichtigt noch im zusammenhange gegenwärtiger handlungen begründet ist“ (Heinsius Wörterb. d. deutschen Spr.). Ily különbség van a latin eventus és accidens, vagy accidentia (a casus az utóbbiakhoz tartoznék ugyan, de átcsap az elsőnek a régiójába. Azért teszik hozzá olykor a fortuitust v. más megkülönböztető epithetumot!), a francia évènement és accident közt is, miről meggyőződhetni az illető synonymiás lexikonokból. Megjegyzem még, hogy factum is csak annyiban *történet* széles értelemben, a mennyiben az megtörtént.

No már én a *történet*-ből, történetesen (= fortuito) szólamokból indulva ki amaz incriminált — meglehet nem elég szabatosan írt — állítással csak azt fejeztem ki, hogy *történet*, szoros értelmében, az idézett synonymák második rovataiba tartozik. Sem többet, sem kevesebbet.

De aztán a csávának kitett egész helyre visszatérve kimondom és „hirdetem“, hogy *történet* sem szoros sem széles értelmében nem tesz és nem tehet históriát. „Die Geschichte Frankreichs“ épen úgy nem lehet „Franciaország *története*“ magyarul, mint nem lehet németül der zuffall, die begebenheit vagy die tatsache Frankreichs vagy latinul: eventus v. factum Franciae! De biz' azt: *történet*-ből vagy *történetesen* sem lehet geschichtlich-nek fordítani.

Most még csak azt kell megmagyaráznom netalán habozó olvasómnak, hogyan lehet az, hogy midőn a Nyelvőr-beli cikk írója és én mindketten az igazságot nyomozzuk és neki hódolunk, mégis ily ellenkezőleg fogjuk föl a dolgot? Lám, a lélektan két tehetséget mutat fel — többek közt — az emberi elme működésében: az egyiket wit z-nek, a másikat scharfsinn-nek nevezi a német. Amaz (elmésség?) hasonlít, generalizál, nivellál, ez (az elmeél?) különböztet, egymás fölé és alá rendel. A Nyelvőri író az elsőnek van fényes birtokában, holott én a másíknak érem be szerényebb szerepével.

Elég ennyi az első bűnömről, lépünk a másodikhoz.

Azt állítottam és hirdettem t. i. „képez = bilden ki-dobni való rossz szó.“ Ebben bizony megvallom — és ezúttal töredelmesen — vétkeztem, de magam, illetőleg saját elvem: „qui bene distinguit, bene docet“ ellen. Nem különböztettem

elég világosan s azzal alkalmat adtam a witznek, hogy generizáljon s következőleg szavaimat félreértse és félremagyarázza. Különben mi szükség lett volna megtanítani engem, illetőleg olvasóinkat, hogy „*kép*” annyi mint imago; *képez* pedig annyi mint: képet alkot, képet csinál. De valaminek képét gondolatunkban is megalkothatjuk magunknak; erre a képkalkotásra is helyesen mondjuk, hogy: *képezek* v. *képezetek*? „Hisz’ ezt csak azzal a föltevessel kellett értésemre adnia, hogy vagy nem tudom, vagy más, netalán ellenkező véleménnyel vagyok. E pedig félreértés, mert azt, a mit és a hogy idéztem, annyira tudom és vallom, hogy minden betűjének alája írok és ha tüzetes, terjedelmes polemiát akarnék írni a *képez* divatos használata ellen, épen ama szavakkal kezdeném. Azt a divatos használatát, azt a vastag germanismust, mely szerint minden esetben, midőn a német *bilden*-t mondhat, mi is helyesnek tartjuk *képez*-zel élni, kárhoztatom s csak annyit és nem többet akartam kifejezni ebben a nem eléggé ovatos egyenletben: „*képez* = *bilden* (rossz szó).” Kárhoztatásom alapja egyenesen az, a miben egyezünk, t. i. *kép* = imago. Itt azonban elválík az utunk. Én szorosan megmaradok az egyenletem mellett, holott a Nyelvőr tovább megy s így állítja fel: „*kép* = imago, effigies, forma.” Az „effigies” hagyján, mert ez az imago-tól csak annyiban különbözik, hogy mindig hozzá van csatolva, minek a képe; holott imago magára, viszonytalanul is fordul elő. Pl. „*Quid natum totiens falis ludis imaginibus?*” (Virg. Aen. I. 408.) De a „formát” teljességgel nem engedhetem meg. „*Forma*: *Facies cuiusque rei, quae illam finit undique; resque ipsa ades est* (Gessn. Thess. L. L.). Német fordításai: *die gestalt, das äussere ansehen, form, figur, umriss.* (Scheller, Klotz.) A *kép*-pel (imago) csak akkor üt össze, mikor két dologról levén szó, egyiknek a másikkal való hasonlatát fejezzük ki; pl. tojás forma levél; a majom ember forma állat. Továbbá minthogy a Nyelvőr szerint is = „képet alkot”, nem teheti a szólamnak csak felét, t. i. azt, hogy „alkot.”

Mindent összevéve tehát, nem állítom, hogy *bilden*-t ne lehessen, sőt kelljen *képez*-nek fordítani, de nem a mostani divat szerint promiscue. Breve iter per exempla. Lásunk hát egynehányat, a melyeket nem csináltam, hanem ki-jegyeztem.

Lehet mondani: „A tanítványok félkört *képeztek*.” (Félkör képű sorba állottak.) „Haarlem Amsterdam függelékét *képezi*.” (Világos, hogy H. nem függeléke Amsterdammak, hanem csak olyan, mintha függeléke volna.) „A herczeg kísérete sorfalat *képezett*.” (Sorfal képét alkotta.) Kidobni való a *képez* a következőkben: „Lapunk tartalmát a következő közlemények *képezik*.” (A „közlemények” maga a tartalom.) „A fürdőintézet a gróf tulajdonát *képezi*.” (Az

intézet tulajdona a grófnak.) „A kassai közgyűlés első tárgyát az egyetem ügye *képezte*.” (Első tárgya az egyetem ügye volt.) „Arany J. hátrahagyott írásainak (olv. irományainak) jelentékeny (olv. tetemes) részét *képezik* (olv. teszik) a levelezések (. . . . része a levelezésekből áll).”

Szóval, ott, a hol a *képez*-t nem lehet jó móddal, ezzel „képét alkotja” helyettesíteni, rosszul van használva.

A mi a *kép*-nek másik származékát: a *képes*-t illeti, ismét bünt vallok, t. i. értetlenségemet, melynélfogva nem bírom elképzelni, mikép vesztetett ki az *imago* eszméje s értelme a neki most azaz kevés idő óta tulajdonított jelentésből. S azok a „nagy számú példák”, melyeket a Nyelvőr emleget, idézve nem lévén, tudatlanságom okozza, hogy nem szólhatok hozzá. De biz’ azt se tudom látni, hogy kipótolják a hiányt azok a salto mortalék, melyekkel a *kép* és *tehetség* közt tátongó hézagon átkelni törekszik a Nyelvőr. „*Képes* = *competens*, *conveniens*, *condecens*. (MA.PP.), fähig = *képes* (Ballagi)”. Mint bűnös, nem állhatok bírálónak; de szabad egy pár hasonló okoskodást idéznem. Az Akadémia német-magyar szótárában olvassuk: „*Episode*, l. *Nebenhandlung*”. Ezt fölkeresve leljük: „*Nebenhandlung* = mellékkereskedés”. Tehát, következteti a tanuló: „*Episode* = mellékkereskedés”. Megint: „A sódarevés okozza az ivást; az ivás eloltja a szomjúságot; tehát a sódarevés eloltja a szomjúságot”. Egyébbel nem mentegetem állított hibámat, hanem hivatkozva arra, a mit a tárgyra más helyt elmondtam s a mi megcáfolva maig sincs, ha feloldva nem, nagyon megkönnyebbülve érzem magamat. Sőt megbátradva, egy adalékkal szolgállok a hibás szók és szólamok szótárai szerkesztőinek (Simonyi, Vutkovics sat.). *Képes* vagyok (erre v. amarra): tehetem, alkalmas vagyok, kitelik tőlem, bírok, tudok. *Képes*: arra való.

Tovább kísérem a vádpontokat s eljutok a harmadikra, a „Rövid magyarok története” rehabilitációjára, melyről, iménti bátorságom nem lévén elenyészve, azt merem állítani, hogy nem sikerült.

Azzal a tanítással kezdi a Nyelvőr, hogy ha a birtokviszony kifejezésére compositummal élünk, a jelzője praecedálja; ha pedig külön szavakkal írjuk körül, a birtokos és birtok közé rendezzük a jelzőt.

Sem egyiknek, sem másiknak nem irok alája grammatikai, logikai és aesthetikai okokból. Az első szabály ellen, mint grammatikusnak, az a kifogásom, hogy pl. „füstölt disznóláb” germanismus. A németnél az adjectivumnak ilyes rendezése legkisebb fennakadást sem okoz, mert minden esetben kivétel nélküli szabály és a jelző ragjai a vonatkozást meghatározván, a halló vagy olvasó megszokta türelmesen elvárni a megfelelő főnevet, a compositum végszavát.

A magyar ellenben azt szokta meg, hogy a jelzőnek többszömszédja a jelzett és mikor a fölhozott szólamot hallja, megalkotta már magában a „füstölt disznó” képét, mielőtt a „láb”-ig jutott volna s azután kell javítnia fölfogását. Ez valami hydraulikus kos működése-féle érzést kelt gondolatunkban s a logika azt tanácsolja a grammatikának, hogy találja módját eltávoztatni azt a kellemetlen hatást. És a higgadtan fontoló nyelvész erre azt fogja felelni: szívesen! s nem egy, hanem négy módját látom, mikép lehessen segíteni a bajon. Csakhogy valóban meglegyen a szükség. Mert midőn a jelző a jelzett compositumnak mind a két tagjára illhetik, meg midőn oly valódi az összetétel, hogy a tagok külön jelentései a szerkesztvény értelmébe beolvadva mintegy elenyésznek, akkor bizvást elől maradhat a jelző. Minden más esetben: a) fölcseréljük a compositumot azon jelentésű más egyszerű szóval: füstölt sódar; b) a szerkesztvény első tagját elhagyjuk: réz gyertyatartó helyett réztartó; c) fölbontjuk elemeire a szerkesztvényt: nyitott kertajtó h. a kert nyitott ajtaja; d) hátul tesszük a jelzőt: látod a toronygombot, az aranyozottat?

Igazolja-e már az előtétel a „rövid”-nek az, hogy a magyarok története birtokviszonyban levő oly két szó, mely a sűrű használat következtében mintegy összeforrt s összetétel természetét öltötte magára? Hiszen ha „összetétel” alakjába öltöztetjük is (magyar történet), a fölebbiek szerint hibás lenne így is: „rövid magyar történet”,*) s a c) rovat nyomán így kellene javítnunk: „magyarok vagy a magyar (nemzet) rövid története”; akár d) szerint így: „magyar történet röviden v. rövidben.”

Én is röviden mondom hát, hogy a jelző az „összetételeknél sem kerül elő” szabályosan s ebből a külön exponenssel járó birtokviszonyra nézve himet varrni nem lehet. Tréfás stilben, sietségben, indulatokban sat. megengedi az aesthetika, mert ennek is van ám szava a nyelv ügyéhez, az oly szólamokat, mint: „furcsa isten teremtese, facsaros isten-nyila, melyik isten háza? tiz falu szája” (egy faluban!); de komoly alkalmakkor, gondos írásban: apage! Haud nos id decet.

De megillet ám minket magyarokat, hogy akár „összetételekben”, akár külön „exponensű” birtokviszonyokban a jelzőt elől helyezve a közvetlenül következő szóra vonatkoztassuk. Ezért helyesek: „magyar nyelv őre” (= magyar nyelv őre) „német nyelvtan” (német nyelv tana); „teremtett állatok ereje” (PázmP: Kalauz).

Most már megmondhatom azt is, hogy miért nem írha-

*) Ezért lehet mondani ezt is: Őt „falu szája”; mert hiszen egy falunak csak egy szája lehet.

tok föltétlenül alája a Nyelvőr második szabályának, t. i. hogy midőn „a birtokviszonyt külön exponenssel fejezi ki nyelvünk, a jelző a birtokos és birtok közé kerül“. Az ügy ugyanis bővebb megfontolást igényel és nem lehet csak így nagyjában túltenni rajta. A jelző vonatkozhatik nemcsak a birtokra, hanem, mint az imént tárgyalt esetben, a birtokosra is, és ilyenkor nincs szükség a transpositiora, mint a Kalauzból vett példán láthatók. Ha pedig a birtokot jelzi, nem érjük meg a transpositioval, hanem *-nak -nek*-es birtokossal kell élnünk: „A templomnak jobb tornyába csapott bele a villám“. Mert a „jobb“ nyomatékos jelző s hogy első helyével a hangsúlyát is ne veszítse el, az elsőbb helyet foglalt birtokosét el kell enyésztetni és *-nak*-kal pótolni. Igazolását máskorra hagyom és csak annyit jegyzek meg, hogy én azt az elvet nem magam okoskodtam, hanem egyenesen és közvetlenül a mindennapi szokásos beszédből lestem és tanultam ki.

Ezen elv magyarázza ki azt is, miért állítom én hibásoknak a „házeladás, lókifogás“-féle compositumokat, mely állításomat a negyedik vádpont kárhoztatja.

Minthogy t. i. ezekben: „a házat el-adják, a lovat ki-fogják“, az úgynevezett igekötőket hangsúlyozzuk, a hangsúly a compositumokban sem maradhat ki. Így nyomósítani pedig: „ház[→]eladás, lók[→]ifogás“, nem lehet, és mivel csak jelző a jelzettétől veheti át az accentust és *ház el, ló ki* nincsenek ily viszonyban, nem lehet átvinni a nyomósítást a szó első tagjára (ház[→]eladás, lók[→]ifogás), az ily szavak tehát a nyelv törvényeinek nem felelnek meg, annálfogva hibásak és helytelenek. Quod erat demonstrandum.

A vád harmadik és negyedik pontjaira nézve az irtaknál fogva nem vétkesnek nyilvánítottam magamat és teljes absolutiót követelek.

Sőt megfordítottam a dolgot és én vádolom a Nyelvőrt logikai ellenes két hibával.

Azt írja ugyanis elsőben, hogy „házadás és ház[→]eladás“ merőben mást mondanak. Reservatis reservandis concedo! De hogy azért az utóbbi helyes legyen, nego consequentiam. Jámbor és gazember merőben mást mondanak, az utóbbira még sincs szüksége a társadalomnak. „De van ám az összetételekre“, viszonzza a Nyelvőr. Legyen, ámbár a magyar kevésbé alkalmas és kevésbé vágyik reájok, mint a német, görög sat, de csak a jól alkotottakra, a mi épen kérdés alatt van. És ime, a szerintem rosszul és újan alkotottak példáival (könyvkiadó sat.) akarja ellenem bizonyítani helyes voltukat a Nyelvőr, mi a második hibája a logika ellen. A neve petitio principii.

Eddigelé még csak a magyar nyelvészek védelme tekin-

tetéből halmazott el vádjaival a Nyelvőr. De most már a világirodalom grammatikusainak „képezi” magát bajnokává s azzal a súlyos bűnnel terhel, hogy én, szerénytelen, oktatónak tolakodom föl oly kérdésekben, a melyekről magam sem tudok.

Lógikaiban lett volna így írni: „a melyeket megfejteti, sőt hozzájok szólni sem tudok.” Mert lám, ha nyakig beleülök a Balatonba, meglehet, hogy nem látom körös-körül a partját s nem tudom, mekkora a széle, hossza, felszíne, terjedelme, de hogy a vízről, melyben vagyok, ne tudjak semmit, az lehetetlen.

Tudok biz' én, nem egyet a kérdésről. Elsőben is azt, hogy miben áll. Igaz-e, hogy a latin nyelv leányai a mely főneveket az anyanyelvből fölvettek, a nominativusaikat azoknak nem a nominativusaiból, hanem accusativusaikból vagy ablativusaikból alakították át? Ez a kérdés.

Elismerem és tudom továbbá, hogy a nyelvész nép szava azt feleli a kérdésre: igaz! De biz' én ezt nem ismerem el a tudomány szavának. Nem pedig azért, mert gyarló induction alapszik. Sok franczia szó t. i. a latin anyaszónak inkább hasonlított az accusativusához, mint a nominativusához. Pl. *comes*, *comitem*: fr. *comte*; *conclusio*, *conclusionem*: fr. *conclusion*; *accidens*, *accidentem*: fr. *accident*.

Ez tény. De ha okát vizsgáljuk, nem azért történt így, hogy a typusul vett szó accusativus, hanem hogy az accentuált tag (*on*, *ent*) maradt meg és származott át a leány nyelvbe. Ugy de ez az okolás az esetek nagy számát tekintve igen kevesőkben érvényes. Nevezetesen csak a 3. decl. szavakban áll elé az accentusbeli különbség. S még itt is vannak rebellis esetek: pl. *comitem*-et előbb *comtem*-nek kell összehúzni, hogy az *omt* megmaradjon. Ebben pedig: *virtus*, *virtutem* = *vertu*, valamint ebben: *abbas*, *abbatem* = *abbé*, az accentus sem birta végkép megtartani a *t*-t. Az 1. 2. 4. 5. decl. főneveknél tehát az a tény semmit sem magyaráz, s az accusativus typicusságának nem adja okát.

Több az, hogy az accentus költözése nem csupán az accusativusban történik, hanem minden obliquus casusban; úgy hogy a főlebbi kérdésben ezt kellene tenni s minden további következtetés épen úgy folya belőle. Hiszen a bevallott tény az olaszban már módosítva van. Itt t. i. az ablativus látszik typicus casus lenni. *Comite* = *conte*, *natione* = *nazione*, *dente* = *dente*, *instituto* = *instituto* s számtalan több. Igen de itt sem talál: *virtus*, *virtute*: ol. *virtù*; *caritas*, *caritate*: ol. *carità*; csak az accentus ereje marad meg. Ez a „tisztos igazság”, a melyet tudtam is és a (nem) idézett helyen kétségbe sem vontam; csak az accusativussal való ábrándozást neveztem és nevezem most is „eszelősségnek.”

Amde a Nyelvőr magyar példái: „*virgács* v. *virgás*, *czirkalom*, *paradicsom*“ erre az igazságra nem hivatkozhatnak; mert 1) a magyar nem leánya a latinak, tehát a tény és magyarázatai reá nem alkalmazhatók. 2) Ha alkalmazhatnók is, az accentuált syllabákat illetik, a Nyelvőr pedig ragjaival vesződik az accusativusnak, még pedig sikeretlenül. *Virgács*-ban ugyanis nem a pl. accusativus -s ragja van cs-vé változtatva, hanem az átvett *virg*-gyökhöz a korb-*ács* analogiájára járult az -*ács* suffixum. Hogy pedig *virgás* vessző, azt csak a M. Ny. szótárából tanulhatta a Nyelvőr. Mert „*virgást* kapsz“ nem azt teszi, hogy „vesszőt kapsz“, hanem azt, hogy „*verést* kapsz“. Az átvett *virga* = *virga* magyarul is, az idézett szótár ellenére, mely a valóságot fölforgatva azt tanítja, hogy: „*virga* = verés, *virgás* = vessző“. Különben annak az elhívésére, hogy *virgács* v. *virgás* maga az átvett plur. accusativus legyen, erős képzelődés kell.

És e sem elég arra, hogy *czirkalom* = *circulum* legyen. Hiszen *czirkalom* nem *circulus*, hanem = *circinus*; és származtatására nem kell phonologia, csak etymologia. Az átvitt *circ*-gyökhöz t. i. a szél-tiben és sok értelemben használt -*alom* suffixum járul s kész a „*czirkalom*.“ Hogy *circ*-létező gyök, kitetszik a *circino*- *circinare* igéből (Plin. Ovid). Vö. *circa*, *circum*.

A mi a *paradicsomot* illeti, hogy az a pater, a ki legelsőben használta ezt az alakot, összevethette a nominativust az accusativussal, azt megvallom, „képzem“; mert gyakran tapasztalni, hogy idegenek, a kik nyelvünket társalkodásból, közbeszédből tanulták meg, épen azt a hibát követik el ugyancsak sűrűn s azt mondják: „a gyermeket beteg; ezt az ételt egy cseppet sem jó.“ Lehet az is, hogy nem tudta a jámbor pater, hogy magyarban a viszonyrag csak nominativus után áll, s ezt: „et posuit eum in paradisu“ így fordítván: „és helyezteté őtet paradicsomban“ azt hitte, hogy accusativust ír latinosan. Mind a kettő jogos föltételezés; de vajjon bizonyítja-e azt, hogy én a főlebb elemzett „tisztá igazságot arczul ütöttem“, alig hiszem, és csak abban érzem magamat érintettnek, hogy úgy jártam, mint az a pap, a ki a szószékből (*monno*-ból: Finály) fenyegetődött, hogy egy gonosz életű asszonyra dobja a bibliáját; mire az előtte való padokban minden asszony lebujt. Én csak egy „eszels németről beszéltem s egész serge a nyelvészeknek veszi magára.

Jól vagy rosszul mentegetem-e, ítéljen az olvasó, de én az ellenem emelt vád minden pontjára nézve ártatlannak érzem és „hirdetem“ magamat.

VÁLASZ

egy germanista szózatra.

Szegény poéták, hová lennétek ti pl.
csak a 'visszhang' nélkül is...?!

Arany János.

„Összetörtük a neologusok igáját!” Így ujong a Budapesti Szemle. Bokáját is összeverné, de nem engedi a nehéz fegyverzet, melyet úgy látszik még a vívott csatából magán felejtett. Csak úgy zörög rajta páncél, kardvas, puzdra, tegez, íj. S ezek vetnek neki gáncsot — szinte látjuk. Mikor s hol vívta a csatát, meg nem mondja. Ember arra nem emlékszik.

„Az orthologusokéba meg nem hajolunk!” Így folytatja a harci riadót, mire lekapja íját s a neologusok, az Arany szerinti germanisták, szekérvára mögé rejtőzve, olyan nyiltompitást visz végbe, hogy felörvend az ember szíve rajta. S miért e hév, e föllobbant tűz?

A Nyelvőrnek még május havi füzetében megemlékeztem Hermannnak „A magyar halászat könyve” című munkájáról. Szemem volt arra, hogy midőn nyelvi szempontból méltatom, el ne vessem a súlykot s a napi sajtó szeretlen magasztalásain innen maradjak. Kifejeztem egyúttal azon való örömet, hogy ha a sajtó bírálatait szépirok írták, remény lehet arra, hogy nyelvünk sajátságai s szelleme egyaránt diadalra jutnak a költői s tudományos irodalomban. Szerény hangon írt cikkemre az hangzik most ki a B. Szemle szeptemberi füzetéből, hogy én Petőfit, Aranyt sem tartom magyar nyelv művészeknek, csak Hermant, ki pedig nem eshetik szépiro számba, mert műve korántsem szépmű abban az értelemben, a mint az aesthetika megköveteli. Világos, hogy itt vastag a félreértés. Cikkem egyáltalán nem ejtett szót a formáról, nem a tartalom művészi elrendezéséről, csupán a mű nyelvéről, a magyarul szólás azon zamatjáról, mely e nagy könyv sorain véges-végig átömlik s szembetünőleg elűt attól a nemzetközi nyelvtől, mely könyveinket elárasztja. S nincs semmi okom, hogy ezt visszavonjam, annál inkább nem, mert a B. Szemle szerint is Herman munkája „nyelvészeti tekintetben jeles munka.” Magam se mondtam sokkal többet. A mennyivel mégis, az csak azon óhajom, hogy bár mennél általánosabbá válnék ilyen használata tudományban, költői irodalomban. Igaz, hogy ezt már ezelőtt huszonnég évvel kifejezte Arany, midőn gúnyosan ezeket írja: „Mintha olvastam volna valahol, hogy a francia s kivált a párisi mennél műveltebb, annál jobban, tisztábban, eredeti szelleme s változhatatlan törvényei megtartásával írja s beszéli anyanyelvét”; de igaz az is, hogy e szavakban

nyilvánuló intelem még máig sem avult el, valamint az a mondása sem: „A visszamagyarosodás. . kimagyarosodás... terjed fölülről lefelé, a központról a vidékre, az *irodalomból* az életbe”, úgyszintén nem az a kijelentése sem, hogy nálunk mindenütt (az akadémiai gyűlésen is) a „német szó *magyar fordításban* zeng.”

Noha e vád ma már némi tekintetben vesztett erejéből s noha az igyekvés, törekvés arra, hogy nyelvünk szelleme mennél épebben nyilatkozzék, félre nem ismerhető, mindazonáltal úgy vélem, még sok időbe fog telni, míg e tekintetben, nem a Nyelvőr, de maga a B. Szemle kijelenti, hogy a nyelv félszeg használata megszűnt, nincs mit nyesegetni, nyelvünk egész hibátlan fenségében szólal meg az irodalom minden ágában. Itt azonban még nem vagyunk s azért, bármily csekély tényező legyek is, szólhattam egyfelől buzdítólag, másfelől korholólag.

Ellátom azonban azt, hogy jó magam csak mediumul szolgáltam e támadásban. Ürügyre alkalmas cikkem, hogy mód nyíljon sokszorosan agyonczáfolt dolgokat újra elismételni s a közönség avatatlanabb részében, mely t. i. nem olvassa a Nyelvőrt, tovább is azt a vak hitet éleszteti, hogy munkája merő álomhüvelyezés, ha még ennél is nem hiúbb. De hisz úgy dalolja a költő: „Elindul az Igazság, véle megy a Hamisság”. Mert nem az igazság pogácsáját emészti-e föl a hamisság, midőn a Nyelvőrnek — bár ez azt tartja: a neologizmusok közül megtarthatók azok, melyekre nézve a mai nyelvérzéknek semmi tudomása nincs vagy legfőlebb homályos sejtelmei vannak (XI. 100.) — azt hányja föl, hogy a nyelvújítás szavaival maga is él, holott más különben kárhoztatja? Nem kocsintást követ-e el, midőn Arany szavait: „töredékes jegyzetekben a nyelv kérdése meg nem oldható”, megtagadva, Vörösmarty, Petőfi, Arany időszakos nyelvészkedését idézi föl azon rendszeres s tanulmánnyal végzett lelkiismeretes buvárkodással szemben, mellyel a Nyelvőr tizenhat évi munkálkodásával kiválik, a minek kimondásától, ha mindjárt a szerkesztő szerénységét sértem is, nem tartózkodhatom? nem ellentétben áll-e a B. Szemle tekintélyével az, hogy csak tételeket állít föl, minők: „önkényes az idegen származású szóképzők, a gyökerelvadás elvi elítélése s a kihalt képzőkről szóló elmélet”, de bizonyítani késik? Nem inkább árt-e a nyelv ügyének, midőn egyfelől azt hirdeti magáról, hogy a neologusok igájának összetörésében része van, más felől mindazt helyesli, mit a neologusok elkövettek? És nem árt-e a nyelvtudománybeli jártasságába vetett hitnek, midőn olyat állít: *megokolni* bizony nem pótolja az *indokolni* szót, mert *indok* helyett nem mondhatjuk: *megok*? Hisz *kípor*, *bebor*, *megtréfa* sincs, de azért senki se rosszallhatja, még a B. Szemle sem, ezeket: *kíporol*, *beboroz*, *megtréfdl*. Vagy

épen bizonyító adat ez az 'érzett' s a tudatos nyelvészet közt fönnálló különbségre!

Nekem a nyelvészet tudományos művelése nem kenyerem; arra kell szorítkoznom, hogy a föltárt nyelvi igazságokból levonjam magamnak a tanulságokat, hogy olyan a milyen irodalmi munkálkodásomban azokat gyakorlatilag alkalmazzam. Nyilvánvaló az is, hogy meggyőzőn csak azon állítás hathat rám, mint bárki másra, a melyet a kellő erősségek támogatnak. Mit hajthatok azonban azokra, kik tetszelegve homlokegyenest ellenkezőt állítanak a nélkül, hogy bizonyítanának; azokra, kiknek mindene az 'azt hisszük', mikor ellenében a tudás igazai állanak? Mit hajtsak azokra, kik odavetik, 'az orthologusok kedvelik az idiotismust, közmondásos népies kifejezést, ha nem illik is a stylus tárgyához vagy hangulatába', midőn Arany halhatatlan művei, egyet sem véve ki, pedig tárgyuk, hangulatuk ezerszeres változatú, telvék idiotismusokkal, közmondásos, népies kifejezésekkel elannyira, hogy Lehr Albert, Beöthy Zsolt magyarázni kénytelenek azokat a Kazinczy iskolájához hozzá romlott, az Arany hatásától szüzen maradt irodalmon nevelkedett közönségnek? S mit hajtsak rá, mikor Arany a magyartalanság elharapódzásán keseregve kenetesen azt tanítja: 'Kilesni, hiven följegyezni, s megőrzeni az élő nyelv azon ritkább, nyomatékosabb szókötési fordulatait, melyek úgyszólván csak ünnepnapon azaz a lélek magasztosabb pillanataiban hallhatók: ily úton óhajtom én a magyar ornata syntaxis létrejöttét, nem pedig, hogy íróinkból latinos, németes sat. kitételeket szedjünk össze'?

De még sok egyebet is hisznek a B. Szemléék, melyekről egész mást tud Arany s vele a Nyelvőr. Míg a B. Szemle a költői szabadságot a nyelven ejthető kényszerűségig hiszi vihetni, addig Arany törvényül adja: 'A költői szabadság célja nem a vers kisütése az élő nyelvbéli használat ellenére', Arany kortársa pedig Greguss Á. e törvényt tovább kifejtve a nyelv rovására hibát ejtő költői szabadságra kimondja, hogy az ilyen inkább érdemli a költői *kényszerűség, szorultság*, mintsem a szabadság nevét. Hiszik s vallják ők még mindig azt, hogy a 'beszédnek nemcsak nyelvtana van, hanem művészete is'; a min úgy látszik azt kell érteni, hogy az aesthetika törvényei előbbre valók a nyelv törvényeinél s hogy ha azok emezeken belül nem érvényesülhetnek, ezeken erőszakoskodni lehet, sőt szabad, több: kell. Hisznek még mindig, mint ezt az *indokolni* szóhoz való szivós ragaszkodás mutatja, az igetős összetétel s ilyesek helyes voltában s midőn az Elveszett alkotmányban: *csalhang, nyervágy, löcső, gyúlanyag, melyeni bujában, lön olvasva*-féléket olvassák, lelkük repes belé; sőt ajtat fogja el őket, mikor Vojtina Ars poeticájában szemükbe szökik a

sulyag 'ballast' értelemben; míg viszont földig sújtva állanak Arany egyéb alkotásai előtt, mert azontúl többé ilyenekkel alig találkoznak; nem találkoznak pedig azért, mert a nyelvtörvényekről való vitatkozásaiban épen az ígétős összetételekre maga nyilváníttja azt: 'Ki lehet mondani szabályul, hogy a magyar nyelv *irtózik az ily összetételektől*.'

A B. Szemle támadó cikkével szemben kettőre éreztem magamat kötelezve. Egyfelől arra, hogy félreértett vagy félremagyarázott szavaimat helyreállítsam, másfelől, hogy a Nyelvőr irányának védelmére keljek. Ez utóbbit annál inkább szívesen tettem, mert fölmentettem alóla a szerkesztőt, ki az ilyesek unosuntalan előmondásába belefáradhatott. Védelmemben előtérbe helyeztem Arany nézeteit. Kettős okból. Elsőben azért, mert a támadóban elsőrangú írók sejtek; tehát hozzá is, hozzám is inkább illet, hogy legnagyobb tekintélyünket állítsam vele szembe, kinek szavára inkább elhiheti a Nyelvőr álláspontjának jogosságát s törekvése üdvös voltát. Másodszor idéztem szavait annak bebizonyítására, hogy Arany János érettem is született e világra, mit tőlem a B. Szemle el szeretne vitatni.

FRECSKAY JÁNOS.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

A Nyelvtörténeti szótárhoz ismét szolgállok néhány adalékkal: még pedig a XVII. század közepéből. Ha így az ember egy sereg egy időből származott levelet olvas egyszerre, szinte sajnálja, hogy mennyi írói egyéniség veszett el a nélkül, hogy egy pár levelen kívül más valami irodalmi munkát hagyott volna maga után. Három verseny fejedelem élt egyszerre Erdélyben: II. Rákóczy György, Barcsay Ákos és Kemény János. Meglehetősen élesen polemizáltak együtt s nem is kimélték egymást; de mindegyik olyan sajátságos eredeti stílussal írt, mely jellemöket mondhatni visszatükrözi. A sangvinicus és erőszakos Rákóczy rövid, zsúfolt sentenciákban fejezi ki gondolatait, melyek csak úgy pattognak az élcztől s maró gúnytól; az ember alig tudja eszejárását követni. Barcsay affektálja az egyszerűséget s alázatosságot; pedig egy parvenu elbizakodottságával henczeg. A nehéz iskolán keresztül ment Kemény egy ravasz politikai finomságával, de egy nagyravágyó lélek rejtett ambitiójával keresi a szavakat s mérlegeli hatásukat. De mind a három jól ír magyarul; s ha valaki Szalárdy lapos stílusából varrna himet arra, hogy hogy írtak akkor magyarul, mondhatom megjárná. Nálánál még egyik másik szász is jobban írt magyarul. Az Országgyűlési Emlékek sajtó alatt levő XII-ik kötetéből fogok egyet s mást ezúttal bemutatni.

Rákóczy írja Barcsaynak (1659. jan. 16.): „Fegyver úgy halljuk az kegyelmetek nyakán, elkölt az szabadság, libera vox: kő kertben tánczoltatják kegyelmeket.“ Ime egy proverbiummal elmondva, hogy Barcsay többé nem ura magának.

Barcsay Lázárhoz (1659. jan. 24.): „Ha az partium az ő nagysága megátalkottsága miatt elvesz akár csak Erdélyt oltalmazhassuk meg; ne találjanak okot (t. i. ürügyet) elveszésére.“ Megátalkottság nem szebb-e mint a megátalkodottság?

Barcsay Rákóczynak (1659. jan. 24.): „Nagyságod torkig ül a pruntumban.“ — „Édes elczondorlott hazámnak“, t. i. tönkrement hazámnak. „Haszontalan idő vontatását“, t. i. időpazarlást. „Ezután már inkább oltalmazkodom tizszer mint eddig“, t. i. alkalmazom magamat. „Téltúl szerzett jószáguk“, t. i. igazságtalan úton. „Helyben állatni“: restaurálni. „Mivel nem úgy veték fel“, t. i. nem úgy huzzák elő.

Rákóczy Lázárnak (1659. márcz. 14.): „Látjuk az ország mint akadályoskodik“, ma: akadékoskodik. „Várad kézben adásáért Gyulay uramnak engedelemmel kellene lenni“, t. i. meg kellene bocsátani. „Megkeménykedés“, ma már nem használják. „Illendő volna-e ura parancsolatya ellen rugózni?“ — „Nem is volt az előtt erdélyi fejedelemség oly, mint az patai szűr, régi magyar proverbium, csak elébb adjon Erdély fejedelmén.“ — „Azért jó Lázár uram hogy magunkat megkeményülteknek, mi miánk veszettnek Jenőt valljuk, úgy accep-taljuk az assecuratoriát, nem cselekedhetjük.“ Nem lendületes nyelv-e ez?

Barcsay Lázárnak (1659. márcz. 26.): „Boldai uramtól megértekezvén, kik hazájukhoz hivek“, t. i. értesülvén.

Barcsay Lázárnak (1659. márcz. 24.): Inti, „hogy az mint maga assecuratoriája tartja csak az mellett maradjon, se jobbra se balra ne hányatoljon.“

Popelnik Nicolae moldvai helytartó levelének (1659. márcz. 31.) fordításából, melyet magyar tolmács írt: „az mig az vas hevíben, akkor kell őtet kalapálni.“ Ma úgy mondják: addig üsd a vasat míg meleg.

Wesselényi Ferencz az erdélyi rendeknek (1659. máj. 8.): „Nem az szent Jób képlag biztató s megvigasztaló baráti példájával kívánnék vigasztalást.“ Képlag — példázattal.

Frank 1659. szept. 24. a 19-iki országgyűlés lefolyásáról írt naplójából: (375. l.) „Mikor a pap s a vén asszony előljárja a tánczot, nagy por leszen abból, és úgy mikor az populus igazgatja az ország dolgát, nagy veszedelem leszen

abból is.“ — (386. l.) „Musicus militum wayvodalium vulgo török sipos valachicam istam notam in ingressu continuat quae hungarice vocatur: az oláh fáta nótája mikor kaprait az havason elvesztette volna és magát siratván bujdosván keresné s siratná elvesztett kaprait; allam quoque notam Joannis Peti super en cantilenu: Izraelnek szent istene.“ — (397. l.) „Az ki az országnak ad pénzt kölcsön, csak úgy jár mint az ki falútúl kér szállást s az kert alatt hál.“

SZILÁGYI SÁNDOR.

MUTATVÁNY

a „Mesterszótárból“. Szerkeszti Fre c s k a y János.

Á c s m e s t e r s é g.

(Befejezés.)

A fakötésekkel á c s o l j a m e g (zimmer) legkülönbözőbb műveit az ács, melyek sorba véve ezek:

A f a l a k (Wände). Ezek vagy egészen fából valók vagy összefüggő f a v á z a t (Holzgerippe) képeznek k ö z f i ó k o k k a l (Zwischenfeld), melyek többnyire kifalaztatnak. A falak első neméhez tartoznak: a b o r n a f a l, b o r o n a f a l, r a m a s z f a l (Blochwand), a s z á d o l t f a l (Spundwand) s a k ö l ö m p f a l, p a l l ó f a l (Bohlenwand). A bornafal áll egymásra rakott nyers vagy faragott r ö n k ö k ből (Stamm); ha ezek végei egymás fölött elnyulva keresztezik egymást, e végek neve g y a k a (Vorstoss). Ha gyakat nem hagynak, akkor elfogazással (überzinken) foglalják össze a bornákat s ezeknek szögletrovatása g e r e z d nevet visel. — A szádoltfal abban különbözik a bornafaltól, hogy nem egymásra rakott bornákból áll, hanem egymás mellé állított s z á r f á k ből (Pfosten), mikor is ezek csapoknál fogva fogódznak a t a l p (Schwelle) végigmenő á r k o l á s á b a (Nuth) s egész magasságukban e r e s z s e l s á g g y a l (Nuth und Feder) vannak egymásba eresztve. — A k ö l ö m p f a l úgy alakul, hogy az egymástól bizonyos közben fölállított falszárfa közé úgynevezett f i ó k o k a t (Feld) raknak; ezek vízszintesen élükre állított k ö l ö m p ö k (Bohlen) vagy p a l l ó k (Dielen). — A falak más neve: a f i ó k m ű, f a v á z a s f a l (Riegelwand, Fachwand). Következők a részei: a t a l p f a (Schwelle); ezen állnak függőleg a s z á r f á k (Pfosten) vagy á l l á k (Ständer), melyekre a k o s z o r ú f a (Rahmstück) van fektetve. Hogy e fal az e l t o l ó d á s (Verschieben) ellen biztosítottassék, a talpból kiindulva a koszorúfaig ferdén álló d ú c z o k a t (Strebe) illesztenek, melyet a szárfaakkal vízszintes h e v e d e r e k (Riegel) kötnek össze. A fiókmű egyes részei még: a s a r o k s z á r f a (Eckpfosten), a k ö z s z á r f a (Zwischenpfosten), az a b l a k t ű g y, a b l a k s z á r f a (Fensterpfosten), az a j t ó s z á r f a, a j t ó t ű g y (Thür-

pfosten). Mikor egy külső szárfához belső fal kapcsolódik, annak neve r a g a s z t ó f a (Bundpfosten). Az emelet falának t a l p á t (Schwelle) az alsó t a l p á t ó l (Schweller) való megkülönböztetésül d e r é k f á n a k (Saumschwelle) nevezik. Rövid szárfákat l á b k a (Stelze) néven illetnek.

A g e r e n d a g y á m o l y o k (Balkenstütze). A gyámolásnak két módja van. Az egyik az, midőn a gerenda fölül van meggyámolva s ennek neve k ö t ő g y á m o l y, f ü g g e s z t ő s z e r k e z e t (Hängewerk), a másik, midőn a gyámolást a gerenda alatt alkalmazott d ú c z o k (Strebe) eszközlik, ez a s z e g ü l ő g y á m o l y, f e s z í t ő s z e r k e z e t (Sprengwerk). A kötőgyámolynál a csak végeivel megfekvő gerendát, a h i d a l ó g e r e n d á t (Hängebalken), vaskapcsok csatolják a függőleges oszlophoz, a b é l f á h o z, á l l ó o s z l o p h o z (Hängesäule), mely a gerenda közepén áll s melyet lebegő állásában két felől dúcok tartanak, melyek részut fekszenek s egyik végökkel a hidalóba, másik végökkel a belfába vannak becsapozva vagy bevaczkolva. Egy-egy ilyen kötőgyámolynak k ö t ő b a k vagy j á r o m (Bock, Joch) a neve. Ha a kötőgyámoliban csak egy belfa van, e g y o s z l o p o s b a k n a k (einsäuliger Bock) mondjuk. A kétoszlopos kötőgyámolý álló oszlopai között még vízszintes h e v e d e r (Riegel) illeszkedik, az á l t a l f a (Spannriegel), mely az állóoszlopok felső része közé van befogva ott, a hol a dúcok nekik támaszkodnak. Ha több gerendát kell tartania a kötőgyámolynak, a gerendasor fölé keresztben s e g é d g e r e n d á t (Oberzug) fektetnek. E gerenda azonban a gerendasor alá is helyezhető és ekkor m e s t e r g e r e n d a (Unterzug) a neve. — A s z e g ü l ő g y á m o l y: összefoglalása valamely helyiség két falának oldalas gyámolással alulról, midőn a készített bak két vége a t a l p a l j á k b a n (Widerlager) megszegül. E bak részei: a s z e g ü l ő b a k (Sprengbock), az á l t a l f a (Spannriegel), a a s z e g ü l ő d ú c z o k (Sprengstrebe, Spannstrebe, Strebstütze), a s z e g ü l ő o s z l o p o k (Sprengsäule), melyek a környezőfalból indulnak ki.

G e r e n d a s o r o k, h i d l á s o k (Balkenlage). Minden épület emelete a fölötté levőtől el van választva. Ez vagy boltozással vagy a gerendasorral történik, mely egyúttal az alsó emelet m e n n y e z e t é t (Plafond), s a felső emeletnek p a d o z a t á t (Fussboden) teszi ki. E gerendák egyeseinek az emeletekben helyzetők s alkalmazásuk szerint ez a neve: f ő g e r e n d a (Hauptbalken), mely elnyúlik az épület egész mélységén, miért is v é g i g n y ú l ó n a k (durchgehend) is mondják; f a l g e r e n d a (Wand- o. Bundbalken), mely mindig valamely falon nyugszik; s z e g ő f a (Streich- o. Streifbalken), mely a tömör környezőfal mellé kerül; ugyanilyen a rendeltetése a p o l c z g e r e n d á n a k (Ortbalken) is; s z a k m a t o l t g e r e n d á k (ausgewechselte Balken) vagy s z a k m a t g e r e n d á k (Trumbalken) a végignyuló gerendákkal egy irányban fekszenek, de a gerendasort megszakító kürtő, lépcső sat. miatt el vannak rövidítve, szakmatolva; ez elrövidített végők

be van csapozva két főgerendát összefoglaló zárlásgerendába, váltógerendába (Wechselbalke). A főgerendák két átellenes falba nyulnak végeikkel a gerendafejjel (Balkenkopf), hol is megfekszik a sorkötőt (Rostschliesse), mely a padlás gerendasorban sárgerenda (Mauerlatte) nevet visel.

Mennyezet (Decke, Plafond) valamely helyiség betetözése (oberer Abschluss). Bővebb értelemben a két emelet közti teljes szerkezetet: a földémet (Zwischendecke, Oberboden) értjük rajta. Alak szerint megkülönböztetünk gerendás mennyezetet (Balkendecke), mikor a látható gerendák ketteje közt mély mezők vonulnak el, s rekeszmennyezetet (Kasettendecke), ha keresztbemenő mestergerendák négyszögű vagy derékszögű mély mezőket képeznek. Szerkezet szerint van: 1) egyszerű földém (einfache Balkendecke o. Tramboden). Ez mintegy 1 méternyi távolságban fekvő gerendákból áll, melyek fölül deszkákkal vannak földve. Alárendelt helyiségekben rakják. 2) Egyszerű borítás földém (einfacher Sturztramboden). A gerendák deszkákkal vannak héjalva (verschallt), szorosan egymás mellé rakva s illesztékeik léccel földve. A deszkák kettős rétegekben is lehetnek rakva s pedig úgy, hogy az alsó réteg két-két deszkája közt 10—14 cm. széles közmarad, mely közökre rátenyerednek (aufstulpen) a másik deszkaréteg deszkái, miért is tenyereelt földémnek (Sturzdecke, Stulpdecke) is nevezik. A deszka héjalásra (Brettverschallung) töltik a törmeléket, melyre ráépítik a padozatot. 3) Borítás földém vakgerendákkal (Sturzboden mit Fehlträmen). E szerkezetnél a mennyezet független a fölötte álló tulajdonképi földémszerkezettől, a mennyeiben a földémgerendák alá vékonyabb gerendákat, úgynevezett vakgerendákat (Fehltram) helyeznek, a melyre erősítik a mennyezet héjalását. 4) Gerendás földém bélésdeszkákkal (Tramboden mit Einschubbrettern). A deszkák, melyek a törmelék alját képezik, itt vagy a gerendákba vannak eresztve, vagy a gerendákra szegezett léczekre vannak rakva. 5) Köldökgerendás, csapos, gerendás földém (Dübel- o. Dippelboden). A gerendák szorosan vannak egymás mellett s két méterenként mintegy 16 cm. hosszú faszegekkel, köldökökkel (Dübel) vannak össze köldöközve (verdübelt). Kevéssé használatosak még a következő földégek: a pólyás földém (Windelboden), a félpólyás földém (Halber Wildelboden) s a nyújtott pólyás földém (gestreckter Windelboden).

A földélszerkezetek (Dachkonstruktion) a padlás gerendasorán, hidlásán épülnek föl, miért is előbb az utóbbiról szólnunk. A padlás gerendasorban a főfaltól főfalig nyúló gerenda a szarúülés, földélkötő (Binder, Dachbinder, Bundtram), a melyre közvetlenül illeszkedik a szarvazat (Gespärre). A szarúülést a falon végig menő sárgerendára (Mauerlatte, Rastlade) fektetik. — A hol a földél két síkja találkozik, melyek kiszögellő, de nem vízszintes élt képeznek, ott csegély, másképp gerincz (Grat) támad. A földél csegélyének irányában fekszik a

cse g é l y g e r e n d a (Gratbalken). F i ó k g e r e n d á k (Stickbalken) mindazok a rövid gerendák, melyek egyik végökkel egy végigmenő gerendába vannak csapolva, másik végökkel pedig a sárgerendára nyulnak ki.

A fődélnek legfölső vízszintes vonala a t a r é k, t a r a j (First). Két fődélsík kirugó szöglete, mint már föntebb mondtuk, a c s e g é l y (Grat), beszögelésök a h o r h ó, z u g (Dachkehle o. Ichse). Két nem egyenlő magasságban fekvő tarék emelkedő összekötő vonala a l a n k á s c s e g é l y (Verfallungsgrat). A fődelek alakjuk szerint ekkép osztályoztatnak: 1) s i k n y e r e g f ő d é l (ebenes Satteldach); kettő a fődél sikkja s két oldalt o r m o t (Giebel) képez. 2) F é l f ő d é l, f é l o d r ú f ő d é l (Pultdach, Flugdach); egy a fődélsikkja, mely falnak támaszkodik. Oldalai ormosak. 3) F a r o z a t f ő d é l, k o n t y f ő d é l (Walmdach, Schopfdach) az, ha a keskeny oldalakon is fődélsíkok vannak, melyek neve f a r o z a t, k o n t y t y (Walm). 4) S á t o r f ő d é l (Zeltdach), melynél a fődélsíkok mind egy pontban találkoznak. 5) K u p o l a f ő d é l (Kuppeldach). 6) K ú p f ő d é l (Kegeldach). Az alap formákból összetett fődeleknek külön neve van. Midőn két egyenlőn magas nyeregfődél derékszögbe találkozik: ez a k e r e s z t f ő d é l (Kreuzdach). Az egyes fődélsíkok alakját, állását és nagyságát az adott a l a p r a j z b ó l (Grundriss) meghatározzák az á t a l j a v e v é s s e l (Ausmittlung). A fődélsíkok valódi nagyságát a l e t e r í t é s s e l (Umklappung, Umlegung) tudják ki. A fődélszék (Dachstuhl) részeinek legfontosabb elnevezései ezek: azokat a gerendákat, melyek a tarékokat többnyire az e r e s z v o n a l l a l (Dachsaum, Trauflinie) összekötik, s z a r ú f á k n a k (Sparren) nevezzük. A cse g é l y e k b e n és z u g o k b a n l e v ő s z a r ú f á k n a k c s e g é l y s z a r ú f a (Gratsparren) illetve z u g s z a r ú f a (Ichsenparren) a neve. Két-két összetartozó szarú, melyek a tarékban össze vannak foglalva, s z a r ú p á r t (Sparrenpaar), s z a r ú k ö t é s t (Bindergespär) képeznek. Az oly szarúkat, melyek nem nyulnak végig az egész fődéllejtőn s cse g é l y - vagy z u g s z a r ú r a v a n n a k e r ő s í t v e, c s o n k a s z a r ú n a k (Schiftsparren) nevezzük. A fődél egy metszetébe eső összes gerendák együtt véve: a s z a r v a z a t (Gesparre). Az oly szarvazat, mely a szarúülést az összes támaszokkal magában foglalja, a k ö t ő s z a r v a z a t (Bund- o. Vollgespärre), a többi a v e n d é g s z a r v a z a t (Leergespärre). Ez utóbbiakat többnyire vízszintes koszorufák (Rahmholz), helyesebben s z e l e m e n e k (Pfette) gyámolítják, melyek a fődél hosszában nyulnak el. Háromféle szelement különböztetünk meg: t a l p s z e l e m e n t (Fusspfette), d e r é k s z e l e m e n t (Zwischenpfette) s t a r é k s z e l e m e n t, máskép v a r j ú g e r e n d á t (Firstpfette). A szarúpárokat jobbra vízszintes gerendák szegültetik meg, ezek a s z é k n y i l a k, t o r o k g e r e n d á k, k e r e s z t g e r e n d á k (Kehlbalken). Ha ezek huzásban vannak érdekelve (auf Zug in Anspruch genommen), c s a t l ó f a (Zange) a nevek. Néha a széknyl fölé még egy másodikat is helyeznek el: a k a k a s ü l ő t, m a c s k a f á t (Spitzbalken, Hahnenbalken). A derékszelement s széknylakat

többnyire szárfák: székoszlopok (Stuhlsäule) támogatják. Ezek részint álló (stehend), részint dült (liegend) oszlopok. Az oszlopokat a vízszintesen fekvő fákkal rézsut menő fák kötik össze: a kötő (Band). Ha a kötő valamely talpfát a rajta álló oszloppal köt össze, talpkötő, talpalló, alsó sarokkötő (Fussband, unteres Winkenband) a neve; ha e talpallónak egyúttal az a rendeltetése, hogy az oszlop terhének egy részét viselje vagy hogy az oszlopra ható oldalnyomást (Seitenschub) fölfogjon, neve dúcz (Strebeband); ha egy oszlopot a rajta nyugvó koszorúfával, gerendával sat. köt össze, hónaljfának, vállfának (Achselband, Stützband, Kopfband) nevezzük; keresztfa, Andráskeresztje az, midőn két rézsutos kötő egymást keresztezi, átkasolja (überkreuzt) sezegekőzű (parallel) fák összefoglalására szolgál. Midőn a fiókműben a talpfa s koszorúfa között a falak eltolódása ellen rézsutos fát állítanak, vagy midőn a dült székoszlopok között, úgyszintén a szarúfák belső oldalára a szélnyomás ellen vékony keresztfákat alkalmaznak, ezek neve: szélhárító, viharálló (Sturmband, Sturmlette).

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólások, mondások

a földművelés köréből.

Sok élettje temett. Mennyi életed van? Az emberek már mindenütt aratják az életet. Két szekérrel hordtuk az életet.

A gabonát elsőben leagyalik, osztán elődozik a köteleket, és úgy kihadarik, azután kirázik. Egy rázás.

Ágyozatok be hamar, hogy mennyen egymás után, fristikig még egy ágyást ki kell hadarni.

Ne járjon ojan magoson a cséphadaród!

Mikor nyomtatni mennek, négy ember mengyen minden szekérrel, két lúhajtó és két vidlász, a kik a szalmát megforgatják és kirázik. Mikor hat lúval nyomtattunk, tíz keresztet is beágyasztunk ecczerre. A zsupnak, meg a kúskának valót nem agyalik le, csak kiódalazik.

Vetés alá szánt, pedig még csak ugarolva vót a földgye, a forgatás elmaradt. Már hiszen igaz az, hogy egy szántás egy kenyér, két szántás két kenyér, három szántás három kenyér.

Tengerit kapálnak, krompét tötögetnek. Tötögetlenül maradt a krompéja.

Nem hijába, csak a nyúlak trágyázik a földgyét, nincs is annak a betevő falattya, nincs egy élő harapása se, pedig mije rátart vót mindég.

Hónap fogik felezni a szénát. Lassan szórj, mer nem győzőm felezni (felőrül lehajtani), osztán sok pelyva marad benne. Nem jó most szórni, mind visszavági a szél a pelyvát.

(Zemplén m. Szürnyeg.)

CSOMÁR ISTVÁN.

Népmondák.

Mátyás kiráj és a Vörös Márta.

Mátyás kiráj idejébe ojan nagy víz vót itt Csúza alatt, mēg Vörösmart alatt, hogy a komp Vörösmarttul Bajáig járt. A kinek nem vót péze a kompra, hát annak három napig köllött a komposgazd szöllőjébe fakapával kapálni, csak úgy vitték át a kompon.

Ėcczēr Mátyás kiráj is ott vót, de csak szēgény embörnek atta ki magát, mintha nem lēt vóna péze. Elkűtték űtet is a szöllőbe kapálni.

Ott kapált má ēggy szēgény embör. Mátyás kiráj is mellē állt; osztán úgy kapálgattak.

A mint kapálnak, kapálnak, hát Mátyás kiráj a szēgény embör elibe vet ēggy aranyat. Mēgtaláli a szēgény embör; igen mēgörül, asz mondi: Má én átmēhetnék igyōñ, de tēgēd nem akarlak elhagyni; én mēgvárlak.

Kapálnak, kapálnak. Mátyás kiráj maga elibe is vetōtt ēggy aranyat; ű is úgy tēt, mintha örült vóna neki. Akkor ott hatták a kapállást, oda atták az aranyat, osztán átmēntek a kompon.

Ėcczēr csak gyün a Vörös Mártának az izenet, hogy mēnyōn Budára, vagy kűggyōn a testyébül ēggy darabot. Mer az a ré a Vörös Mártájé vót.

Mikor a Márta mēktutta, hogy mit izent a kiráj, mingyán tutta, hányat űtōtt az óra. Befogatta négy lovát a hintóba, osztán behajtatott a Dunába.

Azóta van a rév helén Vörösmárth.

A kiráj a szēgēn embōrt mēg mēgajándékoszta.

(Baranya m. Csúza.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

Babonák.

1. A ki tüzzel álmodik, összevesz valakivel.
2. A ki farral kél fel az ágybu', az nap bosszusága lesz.
3. Ha az ujjonnan sült pogácsát késsel szelik meg, a kemen-czében a kenyér elromlik.
4. Ha az aluttej villával eszik, meghasad a tehény tőgyi.
5. Ha az aratásról hazatérő koszorús lejánt (menyasszonyt) vízzel leöntik, a búza jól ereszt és a ki leönti, a haja megnő.
6. Ha a tyúk kukoríkol, szerencsétlenség írí a házat.
7. Ha a macska mosdik, eső lesz.
8. Ha valaki dombról háttal lefelé megy, annyát pokolba viszi.
9. Mikó' villám űt a házba, kést kell sugni ki az ablakon, hogy a villám utánna menyen.
10. Oláh ünnepkor a ki sūt (t. i. kenyeret), elíg a háza.

(Szatmármegye. Felsőbánya.)

NAGYSZEGI GÁBOR SÁNDOR.

Balázsjárás.

Vitéz.

Én vagyok az előjáró
 Előküldött vitéz,
 Az maguk szobája
 Csakhamar legyen kész.
 Az uri méltóságok
 Mert már bejönnek,
 Szállást készíteni
 Engemet rendeltek.
 Rokkákat csakhamar
 Fére dobják,
 Mert az én népem azt
 Nem jó néven fogják —
 Kárát tapasztalják.

Kapitány.

Én kapitány vagyok
 Népem igazgatom,
 A hol csak lehet
 Rosszat távoztatom.
 Az igazságot
 Mindig szivemben tartom.
 Új legényeimet
 Mindig gelédába állítom.

Püspökkatona.

Én püspökkatona vagyok,
 Sokat is járkálok,
 Nagy kastélban hálok,
 A pinczében iddögálok
 És egy darab szalonnát is várok.

Püspök.

Én is megvizsgálom az
 Iskolai mestereket,
 Hogyan tanítják a
 Kis gyermekeket.
 Ha hallom, hogy nem jól tanítják,
 Majd szabok én rendet.
 Tudtok-e fiaim?

Mind en.

Igen is.

Püspökkatona.

Mongyatok tiszteletet
 És Ő Méltóságát
 Megkoronázzátok!

Nyárshordozó.

Én nyárshordozó vagyok,
 Kolbászt, tojást várok;
 Ha nem adnak szalonnát,
 Kifurom a gerendát.

Vitéz.

Mondjunk áldást a házigazdának,
 És az ő hűtvőspárjának,
 Hogy még ma örömlükben
 Bukfenczet ne hánjanak,
 Maradjanak szép békességben.

Ének.

Emlékezzünk szén Balázsrul,
 Hogy ma vagyunk napja,
 Többször is hogy megérhessük
 Az Ur Isten adja,
 Kérjük ajándékát,
 Adja szent áldását,
 Minnyájunkról távoztassa,
 Torkunknak fájását.

Gazda gyorsan kegy föl mostan,
 Hozz minékünk jó bort;
 Valamid van e házadnál,
 Mindeneket csak hord.
 Nízd a nyársunk is üres,
 A hasunk is éhes,
 Ne sajnáljad szalonnádat,
 Nekünk jól megfizess.

Asszony csád meg az uradat,
 Kőcsd el keresményét,
 Ne sajnáljad megoldozni
 A pénzes erszényét.
 Tuggyuk hogy kimélled
 De azt nem remélled:

Ma vagy holnap ébren marad
Minden keresményed.

Szűz leányok, kívánságtok
Tudjuk mire czéloz,
Megmondjuk ha mindenitek
Darab szalonnát hoz.
Mitől élni-félni meglehet ismerni:
A legénynek fortélával
Megleghessen élni.

Házasodni, nem gondolni:
Mi lesz jövődre,
Bajos dolog feleséget
Szerezni előre.
Nehéz ott szerezni,
A hol nincs mit enni,
Próbáld meg ha nem hiszed
Ez így fog meglenni.

Hát öregek ti özvegyek
Miért szomorkodtok,
Talán hogy ily szerencsétlen,
Magányos sorsotok?
Már nem férhez menni —
Galibát szerezni —
Inkább hol az olvasótok —
Arról gondoskodni!

(Veszprém m. Lázi.)

Aprólék kis deákocskák
Szól majd a muzsika;
Igazgassuk lábainkat
A, B, Cz módjára.
Vigadjunk nótára,
Az ártatlan tánczra;
Ugrásunkat változtassuk
A, B, Cz módjára.

Elmult a rövid farsang,
Mi azt ne sirassuk,
Majd a bőjtön iskolába
Többet tanulhassunk.
Sirassák a lányok
Otthon maradásuk,
Kiknek a nagy méreg miatt
Ránczos az orcájuk.

Aggyanak hát! fáraccságunk
Hogy ne essen (h)jába —
Alamizsnát: kolbászt, tojást
Rakjanak kosárba;
Hogy tovább mehessünk,
Mást is köszönthessünk;
Ill örömet, vidám kedvet
Máshol is tehessünk!

MÓROCZ EMILIÁN.

Tájszók.

D r á v a m e l l é k i e k .

m á : persze! — nem. „Néköd kő
et maranni szömetet hordani.”
— „Má!”

m ú z s i k a : hegedű. „Múzsikások
lésznek, nēm tēmburások.”

m o n y o r u : mogyoró. „Egy véka
monyorum termött.”

m é r g ö s : mérges, veszekedő.
„De kibánti? mindig mérgös.”

m o r h a : marha. „Ez a sás csak
morhának való.”

m á g n ě s : mágnás. „A vót a

legszebb, mikor a mágnesék
gyűttek.”

m á n d a : otromba, nagy. „Ujan
nagy mända egy embör.”

m e z ě n : merre. „Mezēn mennyünk
pásim.?”

,m e l e g s é g g é gyűtt néköm’ :
lázba jöttem, rosszul lettem.

m e s z e t : mész. „A kis csike a
meszetes gödörbe esött.”

m e s z é n i : meszelni. „Csak a kis
házat meszétem bé.”

má porokat is ett két ká-
tulával, még se gyógyil.
forma: arczkép. „Mégkütte a
formáját. Engem is leformáztak.”
még fogta a kezét: kezét
fogott vele. „A Szili még a
zén kezemet is megfogta.”
mihánt: mihelyt. „Mingyá lovat
vészők, mihánt a pénzöm meg-
adik.”
más mējen: másforma. „Más
mējen embőrök azok, minta
mienkek.”
mēgczerkatt: megdöglött.
„Szegén csike mēgczerkatt má.”
metczés kinyér: egy darab
kenyér. „Három metczés kinye-
ret is mēgészik a zételhő.”
mēnöllē: menésközben. „Csak
úgy mēnöllē fótam egy kettőt.”
mēgveretni a drótot: táv-
iratoztatni. „A zispánnak mēg-
veressünk a drótot, hogy kell-ē
még fát hordani.”
ná: ne. „Ná ēd mēg eszt a kis
kásikát.”
nēm; nincs. „Van-e pénzed? —
Nēm.”
neszōtem: sejtettem. „Neszōtem,
hogy te má ēthon vagy.”
napot vesztēni: hiában el-
tölteni egy napot valami dolog
végett. „Nó nēm veszesték én
egy napot sē rá.”
nincsetlenség: szegénység.
„Má mēg mondom tanító uram,

a nincsetlenség a zoka, hogy
a fiam nēm gyühet iskolába,
nēm birok neki venni ruhát
meg csizmikát.”

nyaukol: vonít. „Ez a dōg
kutya mindég nyaukol, aszt
tudom, valaki mēghő nálunk,
lám a szülēnk mējen hama,
hama beteg.”

neki rakodott: haldoklik.
„A kincsöm má egészen neki
rakodott, csak úgy pāpog, má
réni se tud.”

őszik: alszik. „Lump egy dōg
embőr, akkor is őszik, mikor
má más éfáratt a munkába.”

osztég: aztán. „Legēbb kicsé-
pölöm eszt a kendőrt, osztég
látok valami vacsorát.”

osztáng: azután. „Igazēdsd
meg a firgetőt, osztáng vesd
fől a zistrángot.”

óra: arra. „Óra vigyünk a buzát,
met óra jobbcsább a zut.”

ókalom: alkalom. „Nēm gyü-
hettem, mer ókalomra vártam.”

óma: alma. „Ejen nap még
nem ētt mást, mint én attam
néki dej négy ómikát.”

ósó: alsó. „A zósó gērēnda
egészen topos.”

ordít a hasával: jajgat has-
fájás miatt. „Ugy ordítózott a
hasával, hogy a szomszédok
összefuttak a csudájára.”

(Kopács.)

CSÁSZÁR LAJOS.

Nagy kunságik.

rakonca: a szekér négy vé-
gére szúrt rudak.
recze: léczkerítés.
reccsent, be-, rá-: erősen
begyűjt a kemenczébe.
réjázik: danol.
rezzel: tétlenül tölti az időt.
ricsaj: lumpolás.

rideg jószág, a mely csak a
gulyán jár.

ripakodik: iparkodik.

riszál: rostál; átvitt értele-
ben: „Riszálja a farát.”

róna: az álló, nyugvó víz felső
színe.

- r ö k ö n y ö d i k, meg-, el-: visz-
 szariad.
 r u d a s: petrencze.
 r u s n y a: ronda.
 r ü c s k ö l: sír.
 s a n d a l í t: sandít, félszemmel
 néz.
 s a j d í t: sejdít.
 s é r i m ó r i k á l: sétálgat.
 s e r d í t: rákezd, pl. a nótára.
 s e r t e p e r t é l: ide-oda mozog.
 s e s t a: elemi iskolás kis gyer-
 mek.
 s e t t e n k e d i k: alattomban
 követ valakit.
 s i b i k l é r o z, el-: elcsen.
 s i f l i k á r i u s: kétszínű.
 s i h e d e r: kamasz korban levő
 parasztleány.
 s i l á p: nagy darab, pl. ember,
 kenyér.
 s i l i m á l: ellop, eldug.
 s i h e g a r e k e d t e m b e r, h a b e s z é l.
 s i l l o m b a v a n: dugaszban van,
 elveszett.
 s i n k ó f á l, el-: láb alól eltesz.
 s i p á k o l a k i s l i b a.
 s i p i r c z: mars! takarodj! (T.-
 Szt-Imrén: aljdohány. Nyr. X.
 329.)
 s i v a t a g: síró, rívó.
 s o k á l, meg-: későnek tart. „Siess,
 mert megsokálnak.”
 s ó r j á d z i k: mikor valamely el-
 rőpített tárgy mozgásában zúg.
 „Úgy kivágta a laptát, csak
 úgy sórjádzott.”
 s ó z, meg-: megüt.
 s t o r t: ostort neki! (a kutyát
 hajtják ki e szóval).
 s u n y i: alattomos, ravasz. (Pan-
 nonhalmán: kancsal. Nyr. XI.
 188.)
 s u p r i k á l: megvesszőz. (Érsek-
 újváron: subrika; fűzfavessző-
 ből font korbács, husvéti ön-
 tűzkódéskor használják a gye-
 rekek. Nyr. VII. 40.)
 s u t t y ó l. siheder.
 s ü n d ö r ö g, s ü n d ö r g ö z í k:
 hizelegve dörgölőzik.
 s ű r i t: sűrűn, gyakran jár.
 s ű t k é r e z i k: melegszik.
 s z á d o r o g: báméskodva ácsó-
 rog.
 s z a k: barkó, backenbart.
 s z a k a j t ó k o s á r: ruha a ke-
 nyérsütéshez.
 s z a k s z i n á s: ittas.
 s z a m u k l á l: lassan, ügyetle-
 nül dolgozik.
 s z a p o r á b b: több.
 s z a r i c s ó k a: szóhajtó.
 s z e m í j: rossz nő.
 s z e r e d á s: szőrtarisznya.
 s z e r e z, meg-: ráadásul adja.
 s z e t y e p o t y á l: lomha mun-
 kával lopja az időt.
 s z i l á n k: száлка.
 s z i l k e: ételhordó fazék.
 s z i p á k o l: az orrát szíjja,
 pipál.
 s z i p o g: zokog.
 s z o d é: falánk.
 s z o p o r n y i k a: féregbetegség
 a kutyánál.
 s z ó s z á t y á r: szóhajtó.
 s z o t y k a: rossz nő.
 s z o t y o s: túlért, megtört gyü-
 mölcs.
 s z ő s z m ö t ő l: l. szetyepotyál.
 s z u s z t o r a: fára tekert, meg-
 zsirozott rongy, melyet kenyér-
 sütéskor egyik kenyérbe dug-
 nak, meggyújtják s a keme-
 czében annál világolnak.
 s z u t t y o n g a t: nógat, serkent.
 s z ü r k a n k ó: szűrposztóból
 készült újjas.

I p o l y v ö l g y i e k.

f a g u r i g á z : figuráz, tréfál.
 f a k a j t : fakaszt.
 f a l á s : kis darab. 'Falás kinyér,
 falás föld.'
 f a n a l : a felmotólázott kender.
 f á r i s z t : fáraszt.
 f a t y i n g o l : hizelkedik, kedvé-
 ben jár valakinek.
 f é , f é l : 1) fele valaminek; 2) fél
 valamitől.
 f e k é s : a nyúl fekvő helye,
 vaczok.
 f i t y e r : férfi nemző rész.
 f u l y k : kanyarodó görcs, csomó.
 f u n t o s (fundus) : belső telek.
 g é g g e n : nyekken.
 g é r d z s a : gerincz; hátgér-
 z s a : hátgerincz.
 g e r e z d : fűrt; szőlő-g e r e z d .
 g é s z k é n y e : gesztenye.
 g ö m b ö k e : gombóc kukoricza-
 lisztből.
 g ö r n i c s ö l : rőfög, pl. a disznó.
 g ö z ö : egér.
 g u b a j z a n i , ö s s z e g u b a j -
 z a n i : összeveszni valakivel.
 g ú b á s : kosztros hajú.
 g ú n y a : 1) holmi ingóság, ruha-
 nemű; 2) lomha, hanyag.
 g ú n y ó s k o d i k : lomhaskodik.
 g y á l l ó d i k v a l a m i n : fejét
 töri valamin.
 g y í b e r e d i k : megdermed, el-
 zsibbad. 'El van gyíberedve a
 keze.'
 g y o v o n n y i : gyónni.
 g y u n g y a : gyámoltalan, ostoba.
 g y u r k ó z n i : gyömrözni.
 h a m a r é b b : hamarébb.
 h a n c z u r á k o d i k : hanezüroz,
 pajkoskodik.
 h a n d r i k o l : hadar, értelmetlenül
 beszél. A Nagyszótár szerint:
 h a n d r i k á l a s z é k e l y e k n é l
 annyi mint hevesen veszekszik.
 h a n d r m a j : hadarva beszélő.
 h a r a p á t : harapás, falat.

h a s i d : hasad. 'Hasid a fa.'
 h á t : igen.
 h é r é s z : kisebb vendégség,
 mikor az új házások egy héttel
 a lagzi után a menyecske szü-
 leinek házához mennek.
 h í d ó : hidlós, kocsis-segéd.
 h o n d ó : deszkából készült esz-
 köz, mellyel a kicséptelt búza-
 magot bevonják a szemháza.
 h o r n y ú : hernyó.
 h o r o l : tisztára kaparja a föl-
 det. 'Kihorolja a szérőt.'
 h o r s i k o l : hörög a haldokló
 mellében.
 h u l y a n : holyan; s e h u l y a n :
 seholyan.
 h u n t y i a k : hontiak. Hont
 falubeliék. (Régi kiejtés, mint-
 hogya, mint tudva van, Hont
 falunak és megyének a neve
 az egész Árpádkorszakon át
 Hunt-nak iratott s csak a
 XIV. század óta fordul elő az
 oklevelekben Hont alakban.)
 i g a z o m r a : lelkemre; az én
 i g a z o m r a : lelkemre mondom.
 i g e n e s : egyenes.
 i h e d n i : ijedni.
 i l l a n k á z n i : csúszkálni a jegen.
 A Nagyszótár szerint Alsó-
 Nyitravölgyben: i l l a n g a t .
 i n g e r l e s z t : ingerel.
 i s z k r a : szikra.
 i t t e n g e t : itt.
 i v e k e d n y i , ü v e k e d n y i :
 feleselni, veszekedve szót vál-
 tani.
 i v e l ő d i k : eszi magát, mér-
 gelődik.
 j á r á l : szokott járni.
 j o v a : java.
 j o v a s o l : javasol.
 j o v í t : javít, állatokra vonat-
 kozással annyi mint: bizlal.
 j o v ú l : javul.

(Kovári vidéke.)

KUBINYI FERENCZ.

S o m o g y m e g y e i e k.

aránybo: egy sorban, irányban.
 „Az ő fürdőházával aránybo van.”

alszél: déli szél; főszeél: északi szél.

borzik: boroz.

bugér: afféle cseh, lengyel, morva, tót szegény munkás, a milyen itt is ott is ragad egy kettős rontott magyarsággal beszél.

csirák: svájci faj tehenek.

cuczorka: pünkösdi király-asszony, kis lány, kinek a föltartott két kezét összekötik s így letakarják, hogy nagy alaknak lássék.

dugábo: dugába. „Oján dugábo vót, egészen össze vót dőve, é van romóva.”

éggyezés: egyezkedés.

éléggett, beéléggett: megnyugodott benne.

férjhöz dicsér. „Csak beszélj, majd nem dicsérünk férhöz.”

fészkkótatni: czölöp beverés-kor befurni a czölöpöt a földbe.
 „Úgy köllött fészkkótatni.”

fogy, éfogy: megcsappan.
 „Tekintetős urnak is éfogyott az arcza képe” (egy öreg pógár mondta egy öreg urnak, a ki öregségét hozta szóba).

fölöz: annál is több. „Néha úgy van, hogy fölözi a kétszázat.”

förmeteg: hózivatar.

igyenessen: egyenesen.

isten taszintotta embőr; isten verte ember.

kari korsó. „Luczázás”-kor mondják: „Akkora csöcse legyen a kéték lyányának mint a kari korsó.”

kelebolál, összekelebolál: bejár. „Össze kelebolálom a szöllőt.”

kilakni: jól lakni. „A gyerékék de kilaktak gombócczal”: tele ették magokat.

koczolódik: kötekedik. „Né koczolódgyatok.”

lészál: lepad. „Azér van úgy lészálvo a víz.”

megyés: határos. „Avval megyés az enyém” (a szöllője).
 nyitál: nyitogat. „Né nyitád az ajtót.”

pogár embőr: paraszt földmives.

poszáta: hitvány. „Ez a macska poszátább mint a másik.”

regöl: mondogat. „Hiábo regölöm nekik.” (Szöllős-Györökben egy vinczellértől hallottam csak egyszer.)

sikér: nem mély. „Sikér tányér.”
 A Balaton a part mellett, sikér.

sikonyál: tetetve nyefég, sikogat. „Én úgy sikonyátom.”

sumákol: alattomoskodik.

szëribe nevétk: minden nap más háznál kapott enni.

szántókukacz: csimasz, cserebogár pajorja.

vissza van: hátra van. „Vissza van még a másik vonat”: csak ezután érkezik.

(Balaton mellék.) CSAPODI ISTVÁN.

H é t f a l u s i a k.

ajszu: asszu.

abrosz: abrosz, lepedő, ágyterítő sat; szóval mindenféle

lepel, még a gabonaszárító ponyva is.

ápfog: zápfog.

á k á c z i ó s : kőtekedő. 'Ákácziós gazembér volt teljes életibe.'

a r r : orr.

b o n g : gomb; b o n g o s t ő : gombostű.

b a k ó c z : ágbog, apró ágak.

b ő s t ő r ő , b ő s t ő r ő : bors-tőrő.

b a k o n t a : erdőlő szánnak azon nyújtánya, hova a terhet teszik.

b u g y o g ó s : szűk nyílású korsó.

b ő c z k ő : ételnek készített báránybél.

b o l c s u z : bucsuzik.

b o j z a f a : bodzafa.

b ű c s ű l e t : becsület.

b u c c z : czomb. 'A bucczom még-hült.'

b ű c s á l ó d n i : búslakodni, valami fölött aggódni, töprengeni.

b o d ó c s : bogyó, bimbó.

b u t o j k a : kis hordó.

b u h u : bagoly.

c s á l : csinál. 'Mit csálsz te?'

c z ó l : takaró-pokrócz.

c z ő k ő r : szatyor.

c s ő t ő n y ő : fenyőág.

c s i n g á z n i : hintázni.

c s ő n d ő r i : cserebogár.

c s ő t ő r t : hosszú hasábfa.

c s i k l y a : a ló bokaforgója.

c s u k o l y : hegynyak.

c s o r s z o k : lábmérték.

c s a p a : csipa.

c s a p : pof. 'Únyan csapot adok hogy...'

d ő m l ő k : hüvelyk.

d ó c z : ducz, púp.

d ő s z ő : gyűszű.

d ő r ő c z : a kasza fokán a felhajló párkány.

d e r m e s z k e d n i : nyújtóz-kodni.

d i v ó : dió.

é j n e k é v a d j á n : éjnek idején, éjnek éjszakáján.

ē s : is.

f a l k a : sok. 'Falka almát lát-tam.'

f é j s z i : fejsze.

f a r h é c z : a székelyeknél felhőcz, mihez a lovat fogják az a keresztül való fa a szekér elején.

f u t m á s t : futva, futvást.

f u r t o m o s a n : folytonosan.

f a r v a l ó : a csángó nők hosszú, fehér főre való kendője.

f a r a l y a : töltés a ház fala mellett (fal alja).

f a s z o l y a : paszuly.

g u z s b a : üsthorog, üstrúd.

g o l o n c z : csomóka. 'Egy gonloncz agyag.'

g u j a : répa.

g y o l c s i n k a : kikeleti hóvirág.

g y u r m o s : összegyűrt.

g a r a n g y a g : hegedő seben a tur; g a r a n g y a g o s : göröngyös.

h o r g o c z k a : csipke.

h á m p o r o d o t t : elkedvetlenedett. 'El van hámporodva v. csámporodva': savanyú, fanyar képet vág.

h i z á n k : hozzánk.

h u s z t a j : vadállat.

h ő n c s ő k : vakond.

h i b ó k : hig sár.

h a j d a l : rajta, nosza!

h ő r r m o r : czivakodás.

h ó a z : havaz.

h á n g á l n i : hajigálni.

i s z á k : átalvető.

i n g ő m : engem.

i s z á n k o d n i : a jégen csuszkálni; i s z á n k : a jégen az a hely, hol csuszkálnak.

j e s z k e : ijeszke, ijedős, félénk.

j á n d é k : ajándék.

(Brassó m.)

KOLUMBÁN SAMU.

MESTERMŰSZÓK.

Kézdivásárhelyi ezéhek szaval.

Mészáros mesterség.

Ütő szin, hol a marhákat levágják.

Ekkor kivántatik egy pár kötél, egy pár fa-ágas, melyek lábfának neveztetnek; ezekkel a marha nyuzáskor feltámasztatik.

Két rúd, melyeket tagfának neveznek; ezekkel a megnyuzott marhát a vágószinbe viszik.

A megnyuzott marha öt felé osztatik: kis tar, nagy tar: garst, der kamm. Szegy: die brust. Kis utollya: die zwei hintern viertel.

Előkontz: vorderes markbein. Hátpetsenye: dicke ritt, rückenbratel. Sárpetsenye: oberschall. Farpetsenye: schwanzstuckbratel. Farktő: schwanzstuck. Forgócsont: schlieszelbein. Laposkontz: schulterblatt. Belpetsenye: lungenbraien. Hugyos hus: niernzapfen. Vese: nieren. Máj: leber. Lép: die milz. Szív: das herz. Nyelv: die zunge.

Husvágó eszközök: Husvágó pad. Kompona. Kés. Bárd. Atzél. Fejér előruha: fürtuch. Padvakaró, mellyel a vágópad megtisztatnak.

Sertéseknek, berbétseknek s a bárányoknak kivágásokra ugyan ezen eszközök kívántatnak.

FRECSKAY JÁNOS.

Néprománczok.

R á k ó c z y k i s ú r f i .

Rákóczy korcsmában
Két krajczár ám a bor;
Maga is ott iszik
Rákóczy kis úrfi.

Igyál a boromból,
Igyál a boromból!

Nem jöttem borodért,
Hanem a lányodért.
Hol vagyon, hol vagyon
Én jegybéli mátkám?

Ékes kamarában
Csinosíttya magát.

Jó napot, jó napot!
Én jegybéli mátkám.

Hosza Isten, hosza,
Rákóczy kis úrfi.

Jaj anyám, jaj anyám!
Mégöltél engemet,
Mégöltél engemet,
Elvétted éltémet.

Azonnal félkapja,
Kengyelbe szoríttya,
Tüskékről tüskékre,
Bokrokrol bokrokra.

Nē vigy már oly nagyon,
Rákóczy kis úrfi!
Szép fehér harisnyám
Térdig vérben usz már.

Annál jobban hajtya
Kengyelbe szoríttya,
Tüskékről tüskékre,
Bokrokrol bokrokra.

Nē vigy már oly nagyon,
Rákóczy kis urfi!
Az én finom ruhám
Derékig vérben már.

Annál jobban hajtya
Kengyelbe szorította,
Tüskékről tüskékre,
Bokrokrol bokrokra.

Nē vigy már oly nagyon,
Rákoczy kis úrfi!
Szép piros pántlikám
Nyakig vérben van már.

Annál jobban hajtya
Kengyelbe szorította,
Tüskékről tüskékre,
Bokrokrol bokrokra.

Nē vigy már oly nagyon,
Én jegybéli mátkám!

Előbb szóltál volna,
Sajnáltalak volna.

Azonnal bevitte,
Ágyára lētette.

Mit énnél, mit innál,
Én jegybéli mátkám?

Nem énném egyebet,
Csak égy sült verebet.

Mire azt mēghosza,
Már halva találta.

(Nógrád m. Bánk.)

KÁRÁSZ SAMU.

N é p d a l o k.

I.

Hallod-e te juhász, hallod-e,
Merre van a juhod, tudod-e?
A Balaton partján van a juh,
Azért vagyok rózsám szomorú!

Hallod-e te juhász, hallod-e,
Kérek egy pár csókot, adod-e?
Ha te nem is adol, adok én,
Nem is olyan fősvény vagyok én!

II.

Jaj istenem mit csináljak,
Szaladjak-é vagy megálljak?
Ha szaladok majd kergetnek,
Ha megállok majd megvernek.

Istenem, istenem,
Mily gonosz a végzetem!

Óh miért is ismertelek
Meg te kínos szerelem?!

(Szatmár m. Kis-Ricse.)

CHALUPKA REZSŐ.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XVI. kötet.

1887. NOVEMBER 15.

XI. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Szül.

Biztosan haladó ugor szóösszehasonlításról sem lehet mindaddig, a míg a legjelentéktelenebbeknek látszó részletekre is kiterjedő ugor összehasonlító fonétikánk nem lesz. És ebből a szempontból ítélendő meg fönnálló ugor szóegyeztetéseinknek nagy része. De minthogy ideiglenes értékű szóegyeztetéseink sem szűkölködnek minden haszon nélkül, legyen megengedve számukat eggyel szaporítanom.

Szül igénk nincs azon szavak közt, a melyek Budenz MUSzótárában más ugor nyelvnek valamely szavával egyeztetve lennének. Kisértsük meg ezt a hézagot betölteni.

De mielőtt azt keressük, található volna-e olyan szó, a mely az említett igével szószármazatilag egyeznék, kutassuk, vajjon hogy hangozhatott a mi szavunk az ómagyarban. *Szül*-nek, úgy mint ma, nem ejthették; mert ez esetben az újmagyar alak *szöl* lenne. Csak a h o s s z ú magánhangzók nem változtak az újmagyarban egy fokkal mélyebb nyelvállásúakká. De azért ezek sem maradtak mindig egész a mi napjainkig változatlanul, mert sokszor rövidülés lett a sorsuk. *Szül* tehát régebben alighanem **szül*-nek hangzott. S úgy emlékszem, hogy a hosszú *ü*-vel való alak használatos volt még egy-két századdal ezelőtt is. És **szül*-nek hangozhatott a mi szavunk az ómagyarban is. De ha hangzott is akkor valamely nyelvjárásban az említett módon, az egész magyarság aligha ejtette úgy. A königsbergi töredékben kétszer találkozunk a *szül*-tő-vel: a második sorban (*sciulhessen*) és a hatodikban (*sciulttet*). *Sciulttet*-ben aligha fog valaki *ü*-t olvasni akarni. A *tő* olvasása a legnagyobb valószínűséggel: *szül*. De vajjon hogyan olvasandó a *sciulhessen*-beli *sciul*?

Ű-nek olvasandó-e az *iu*, ép úgy a mint *ö*-nek vagy *ő*-nek olvasandó régibb magyar ortográfiánk *eu* betűcsoportja? Nem valószínű. Mert tudtom szerint sem a magyarban nem található az említett használatnak több példája, sem nyugati Európa régibb helyesírásai nem ismerték. De semmi sem tart vissza bennünket attól, hogy az említett *sciul*-t *szívl*-nek vagy *szívl*-nek ne olvassuk. Tudjuk, hogy *iv*-nek vagy *iv*-nak *ü*-re változása sehogy sem tartozik a magyarban a lehetetlenségek közé. Vö. *szív*, *szív* : *szü* ; *hív*, *hív* : *hü*. Sőt nyelvünk fonetikai fejlődésének egyéb jelenségeit is számba véve, igen természetesnek kell találnunk az *iv*, *iv* : *ü* változást. A *sciulhessen*-beli *sciul* olvasása tehát minden valószínűséggel *szívl* vagy *szívl*. Ez lenne tehát *szül* szavunknak nyelvünk emlékeiben található legrégibb alakja. Nem lehet megütköznünk a szóvégi mássalhangzócsoponton sem ; mert tudjuk, hogy régibb nyelvünk nem irtózott az afféléktől mint : *ország* (országol), *hatalm* (hatalom).

De vajjon hogy hangzott a tárgyalt szó még ősibb időben? Tudjuk, hogy a magyar *v*-nek, a mely később sok esetben el is tűnt, többféle az eredete. Lehetett már az ugor népek együttlakásának idejében is *v* ; de lehetett *ö* is ; lehetett *m* is ; és lehetett *g* is. Ezek a szóközépi *v* eredetének legismertebb esetei. De a mint nem csak a *ö*, hanem az ennek megfelelő nazális, az *m* is spiránssá, azaz *v*-vé változott, úgy spiránssá változhatott nem csak a *g*, hanem ennek nazálisa, az *n* is. A *g* meg *n* spiránsa a *γ*, a mely a magyarban részint *v*-vé, részint *j*-vé fejlődött. De az eredeti *γ* sok esetben egészen el is tűnt, a mennyiben a belőle keletkezett *v* vagy *j* az előtte álló magánhangzóba olvadhatott. Ilyen módon tűnt el egy *n* hang az *áll* (kinn), *váll*, *nyúl*, *vő*, *nő* (weib), *fő* (haupt) szavakból. (Vö. a mi ezen szavakra vonatkozólag Budenz MUSzótárában olvasható.) De az *áll*-ra meg *váll*-ra vonatkozólag nem tartom egészen lehetetlennek, hogy az *n* a hosszú *l*-ben rejlik. Mindenesetre figyelembe veendő azonban *nyál*, a melyben nincs nyújtott *l*.

A *szívl* vagy *szívl* állhatna tehát eredetibb **színl* vagy **színl* helyett. Nézzük csak, hogyan kellene ennek a tőnek a kondai vogulban hangzania, ha ebben a nyelvjárásban meg volna található.

Mindenek előtt tudnunk kell, hogy a szókezdő ma-

gyar *sz*-nek a kondai vogulban közönségesen *š* felel meg: v. *šoar*, *šar*: m. *szőr*, v. *šat*: m. *száz*, v. *šäm*: m. *szem*, v. *sim*: m. *szív*. A magyar *i*, *í* hangnak ott is *i* felel meg az esetek egy részében: v. *sim*: m. *szív*, v. *vit*, *vit*: m. *vis*. Ósmagyar *n* hanggal szemben néha *nk*-t találunk: v. *pänk*: m. *fő*. A magyar *l* pedig a vogulban is *l* szokott lenni: v. *mul*: m. *múl*-, v. *pel*:- m. *fél*-, v. *tal*: m. *tél*, v. *pal*: m. *fél* (hälfte, seite). *Szül*- tövünk tehát a kondai vogulban *šínkl*-nek hangozhatnék.

Még az a kérdés, kellene-e ennek ugyanazt jelentenie, a mit a magyarban jelent. A finn *sikeä*- jelentése nem csak 'születés', hanem 'fogantatás' is. A vogK. *šínkl*- jelenthetne tehát például 'fogantatást' is. És csakugyan van a kondai vogulnak egy *šínkl*- (Popovnál *čínkl*-) igéje, a mely annyi mint 'fogantat'. Előfordul Máté evangéliumának első részében a 20. és 23. versben. A 20-ban ez áll: tonmos *šínklamkar* tau keuretät oli jelepñ lñnel: mert az, a ki ő benne fogantatva van, a szentlélektől való. A 23. versben pedig ezt találjuk: äküä lat ea käxrät *šínkli*: egyszer egy leány méhében fogantat.

Talán összefügg a magyar *szül*-lel és a vogK. *šínkl*-lel a finn *syntyä*:- születik és *sikeä*-, **sigidä*:- születik, fogantatik is; vagy ha mindakettő nem, hát talán legalább az egyik. Természetes, hogy nem fogjuk a most említett töveket mindenestül egyeztetni, hanem csak a kezdő részüket (*szü*-, *šínk*-, *sy*-, *sike*-). De a *sikeä*-, **sigidä*- akár egészen is benne rejthetnék a magyar *szül*- és vogul *šínkl*-tőben; mert tudjuk, hogy finn *d*: magyar vogul *l* rendes hangmegfelelést képez. De azért a magyar *szül*-ben és vogul *šínkl*-ben mégis többnek kell lennie mint az illető finn szóban; mert ezek az igék kauzativumai a finn *sikeä*- igének. Kauzatív képzőt várnánk tehát. De ha fönntartjuk azt a lehetőséget, hogy a finn *sikeä*- mindenestül benne van a magyar *szül*-ben és vogK. *šínkl*-ben, a kauzatív képző nem lehetne más mint a ritka használatú *l* képző, a mely mind a magyarban, mind a vogulban az előtte álló *l*-be olvadhatott (Vö. a mit a vogK. kauzatív *l*-ről a NyKözl. XIX. 2. füzetében írtam.) Az olyan ellenvetés, hogy a magyarban nem lett volna oka egy esetleges *szüll*-nek *szül*-re rövidülnie, csak látszólagos; mert láttuk, hogy *szül* igénk régibb alakja *szíül*- vagy *szívl*-, s ebben a hosszú *l* könnyen indulhatott

rövidülésnek, mert hiszen mássalhangzó előzte meg. Vö. egyéb-
iránt még ezt is: *hallad: halad*.

A *szül-, sijnkl-, synty-* és *sikeä-* egybetartozása többféle lehet. Lehet 1), hogy a *szü-, sijnk-, sy-* tő névszó volt, a mely gyermeket vagy ehhez hasonlót jelentett. A finn *sikeä-, *sigidä-* ez esetben nem függne össze a magy. *szül-*l-lel, mert valamivé válást jelentő denominális *-ä-, *-dä-* képző a finnben tudunkkal nincs. Lehet 2), hogy a *szü-, sijnk-, sy-, sike-* tő ige volt és születést (vagy hasonlót) jelentett. S lehet 3) hogy ige volt, de szülés (v. hasonló) volt a jelentése. Ez utóbbi esetben a *sikeä-* igének a többiekkel való összefüggése megint elesnék, mert a végebeli *ä* tudományunk jelen állása mellett passzív képzőnek nem magyarázható.

Az első esetben a finn *-nty-* valamivé válást, a magyar meg vogul *-l-* pedig valamit tevést jelentő képző lenne. Vö. *vanhentu-*: *öregedni* (*vanha*: *öreg*. L. Budenz UOAlaktan 159. lap). Így tehát *synty-* annyi volna mint 'gyermekké leszek', azaz 'születem, fogantatom'; *szül-, sijnkl-* pedig annyi volna mint 'gyermeket nemzek, gyermeket szülök, gyermeknek adok lételt, foganok'.

Ha *szü-, sijnk-, sy-, sike-* eredeti jelentése 'születik, fogantatik' sat, a *szül-* meg *sijnkl-*beli *l* lehetne kauzatív *l*; de az sem volna épen lehetetlen, hogy, a mint már előbb említettük, két *l*-ből volna összevonva, a melyeknek elseje egyeznék a **sigidä-*beli *d*-vel. Ezen *d*-re nézve, a mely a tőige jelentésében látható változást nem okoz, vö. Budenz UOAlaktan 173—175. A *synty-*beli *-nty-* pedig alig szorul magyarázatra. Ez, ha a *sy-* eredeti jelentésére vonatkozó föltevés áll, passzív értékű képzőbokornak volna magyarázható: *nt+y*, a mely, minthogy a tőige maga is passzív értelmű, változást az ige jelentésében nem idézhet elő.

Ha pedig *szü-, sijnk-, sy-* eredeti jelentése 'szül, fogan' sat. lenne, a *szül-* meg *sijnkl-*beli *l* lehetne akár értékevesztett frequentatív (duratív) képző, akár pedig momentán képző. De azért más magyarázat sem volna épen kizárva. (Vö. Budenz UOAlaktan 173—175.) A *synty-*beli *-nty-* pedig a főt említett passzív értékű képzőbokor lenne.

A finn *sy-* meg *sike-*, **sige-* tehát változatai volnának egy és ugyanannak az eredeti tőnek. Ez a különbség úgy lenne magyarázható, hogy nem mind a két alak keletkezett

ugyanazon nyelvjárás területén. Hogy a dialektusoknak egymáshatása igen nagy, sokkal nagyobb mint a minőt két idegen nyelv között tapasztalhatni, az a nyelvjárások fejlődésének figyelmes szemlélője előtt bizonyításra alig szorulhat. De tekintetbe veendő az is, hogy *synty-* helyett *sykenty* már csak azért sem lehetséges, mert a *k* zárt szótag elején állana. *Syenty-* volna tehát csak várható. Nem volna azonban teljesen lehetetlen, hogy egy eredeti **sienty-*, **siyenty-*, a melynek rendes gyengüléssel *sienty*-re kellett volna változnia, még olyan időben és olyan dialektusban, a melyek a mai mássalhangzógyengülési törvényeket nem ismerték, egy **sienty*-alakon át a *v* hatása alatt **syventy*-re és tovább **syventy*-re s végre *synty*-re változott volna. A **syventy* : **syventy*-re nézve vő. például **käven* : *käyn* (járók), a **syventy* : *synty*-re nézve pedig *pyyhi-* és *pyhi-* (törülni). Eredeti *ñ* eltűnése hosszú magánhangzót eredményezett a következőkben is: *pää* : fej, *jää* : jég, *pii* : fog. **G*-re és még tovább *k*-ra változott egy eredeti *ñ* az **olga*, *olka* : váll szóban. Így keletkezett volna tehát egy **siñe* többől **sige*-, *sike*-.

Szül szavunk sem állana tehát rokonok nélkül. Legjobban egyezik vele mindenesetre a vogK. *šñkl* : fog an. De világos egyszersmind, hogy fejlettebb összehasonlító fonétika nélkül döntő ítélet nem mondható ki.

VASVERŐ RAJMOND.

ROKONÉRTelmi SZÓK.

Hord (hordoz, hordogat, hordozgat). **Visel** (viselget).

Hord : Orczáján hordozza az ajánló levelet (Dug : Példb. II. 264). Másod magaddal hordogattad azt a zsák buzát (Nyr. III. 467). Zab hordozza a lovat, vér és fagy az embert (Nyr. VI. 131). Sziklát seregestül hordnak vala heggyé (Ar : Buda h. XI). Nem mind szakács, ki nagy kést hordoz (Erd : Közm. 112). Nem hordozza tarisznyában az esztét (Ball : Példb. 119). Mit magam hordtam rakásra, azt nem pazarlom másra (Czucz : A tücsök). Hordja el a karvaly a sok rossz asszonyát (Vör : A kat.). Görbén hordja nyakát mint a daru (Erd : Közm. 40).

Visel : A földnek nehéz is ilyen gonosz lelket a hátán

viselni (Nyr. IV. 32). A mely abroszt sokat viselnek, szösszé válik (Fal. 919). Nincsen apám, nincsen anyám, nincsen ki gondot viseljen rám (Erd: Népd. I. 103). Viselem a betyár nevet (Erd: Népd. I. 205). Jaj de nehéz a szerelmet viselni (Erd: Népd. II. 69). Nem lehet még neked vasat viselned (Göcs. Népd. 6). A ki mint viseli magát, úgy veszi hasznát (Ball: Példb. 448). Ki fegyvert visel, feleséget is tarthat (Erd: Közm. 64).

E cselekvések a tárgynak rajtunk vagy velünk lételére vonatkoznak.

Hordunk egy tárgyat, mely mozgás közben, habár történetesen, tehát cél nélkül is, velünk van; visel életelen vagy elvont dolgot, ha megillet és magunkon bármikor hasznát vesszük; ez tehát szorosabb kapcsolatban fűzi a két tárgyat, tartósan egymáshoz rendeltnek tüntetvén föl őket; hord-nál összetartozásuk külső és ideiglenes annyira, hogy midőn egy másik helyre való szállítás értelmét veszi föl (vö. Törököt fogtam, de visz. Erd: Közm. 239), ennek eszközlése általunk és járóművel támogatásunk mellett egyikép történhetik. A zsebre tett levelet magammal hordom, míg eszembe nem jut, hogy a postára kell tennem; ellenben viselem a keresztelésben kapott nevet, azaz élek vele. Napközben a hegyek közt bolyongva, a védelem céljából fegyvert viselek, batyumat a szolga hordja utánam. A gyermek viseli a neki szabott ruhát és halála esetében szülői a szegényeknek adják, hadd hordják el azok.

Hord jelzi az egyed tartásmódját, úgy a mint azt járásközben látni; visel kifejezi a rárótt, terhesnek érzett föladattal szemben tanúsított eljárást és általában a viszonyt, melyben valakinek cselekedetei a jó vagy rosszal állanak és innen a módot, mely szerint életét folytatja. A jó fajta ló szépen hordja a nyakát, lábát. Ki gyermekét szereti, gondját is viseli. Az igaz hazafi szívesen viseli a nagy adók terhét és a kit dolgai nagyon elfoglalnak, semmi-féle társadalmi tisztséget nem visel.

Lágy. Puha.

Lágy: Álma a nap gyönyörének lágy visszhangja lészen (Tomba: Madárfészek). Könnyű a lágy követ faragni (Dug: Példb. II. 85). Lágyabb úttal könnyebben magához éde-

sített (Fal: TÉ.). Szeretlek, szeretlek mint a l á g y kenyeret (Népd.). Feje l á g y á n találta koppantani (Nyr. IX. 231). L á g y mint a szűrt viasz (Nyr. XIII. 232). L á g y pásztor előtt farkas (Nyr. II. 431). Keménységgel megfajulnak, l á g y - s á g g a l elkényesednek az ifjak (Nyr. I. 177).

Puha : Puha húsban terem meg a pondró (Dug: Példb. I. 282). P u h a kenyér, meleg ágy (Nyr. III. 366). A p u h a pázsiton nyugtatom testemet (Erd: Népd. I. 226). Sok puha izenésekkel terhelt (Fal: TÉ. 645). Nem nyughatik Endre p u h a kerevetjén (Szász: Sal.). Ha örökké fő is, nem lesz p u h a (MNyelvészet II. 393). Mennél p u h á b b a hús, annál keményebb a csontja (Dug: Példb. I. 295).

Oly testet jelzünk e szókkal, mely belső szerkezete lazaságánál fogva a nyomásnak kis mértékben áll ellen.

1) A p u h a s á g általános sajátság, mely egy bizonyos tárgyra nézve bélyegző; a l á g y s á g történetes állapot. Mivel a dolgok jó része, nem tekintve az állandóan keményeket vagy puhákat, olyan természetű, hogy bennök az összetartó erő a körülmények szerint módosul; ennek folytán a szabatosságra törekvés általában, különösen pedig a szólás célja készlet, hogy kifejezzük az ellentállás mértékét és ha ez csekély, l á g y n a k mondjuk; míg p u h a nem annyira ezt az úgys a köztudatban élő tulajdonságot, mint azt akarjuk kifejezni, hogy ennek folytán mily hatással van. A l á g y sár onnan van, hogy sokat esett; ha a szárazság tartós, rögök támadnak. A p u h a hús könnyen megemészthető. Szívesen leheveredünk a puha pázsitra, mert kellemes nyugvó hely sat.

2) A puhaság a testre egészen kiterjed; a lágynál ez nem föltétel. A l á g y föld fölszíne alatt kemény; a l á g y tojás héja megtartja keménységét és csak a belseje p u h a.

3) Átvitt értelemben l á g y az, mely őt megillető tulajdonságnak híjával van s ennél fogva tökéletlen. A l á g y pásztorban hiányzik az éberség; l á g y beszéd, melynek célja a hatás s azt nem éri el; l á g y hónap, melynek nevében nincs r betű. L á g y ember, a ki ellentéte az energikusnak; p u h a ember, a ki testileg gyöngye.

A Nyr. hatodik kötetében (462. l.) e kifejezés fordul elő: „Mikor pofon ütöttek, olyant puhant, mint a tank föld. Vajjon a t a n k szó nem egy ritkább kifejezése-e a puhaságnak?

BÉLTEKY KÁLMÁN.

MAGYAR ELEMEEK AZ OLÁH NYELVBEN.

hădărău : fléau, perche, gaule (Cih : Dict. II. 503.) : *hadaró*.

hodrožesk : parler vite, babiller, caqueter, faire du bruit, du tapage (Cih : Dict. II. 503.) : *hadarog*.

hagău : (hegy)*hágó*. Bihar m.

hajău : *hajó*. Bihari szó.

hajduk : traban, brigand, chepapan (Cih : Dict. II. 503.) : *hajdúk*. „A *hajdú* szó, jóllehet homályos eredetű is, a magyarból ment a környékező szláv, rumun és német nyelvekbe, a melyek a többes számú *hajdúk*-ot veszik tőszónak s melyekben zsákmányozót is jelent“ (NyKözl. XIV. 444.). Kétséges.

hajs : à gauche, dia, hurhaut (Cih : Dict. II. 503.) : *hajsz*, ökörhajtó szó. (Vö. szerb : *ajs* : vox vertentis boves aratores.)

hajtău, hăjtău : *hajtó*. „Strěnsese mulc hajtej: Sok hajtót gyűjtött össze“ (Pop : Trand. 137.). Igen elterjedt szó mindenfelé. Vö. Cih : Dict. II. 504. 505.

hajtuesk : *hajt*. „Bađa pleka a hajtui: A legény elment vadászni“ (Pop : Trand. 137.). Vö. Cih : Dict. II. 137.

hăjază : héjazat, héjazás, hajazás, *hajzás*; az egész ácsmunka a háztetőn. Szalonta környékén.

halău, hălău : rete (LexB.) : netz (Iszer : Wörtb.) : *háló*. Vö. Cih : Dict. II. 504. NyKözl. XIV. 444. (Vö. alău).

hamfău : *hámfa*. Így nevezik Arad s Bihar megyében a kocsis hámfáját; aztán a csizmadia mesterségben egy szerzőt.

hang : son, ton, une danse rustique sur une certaine mélodie : a cěna hangul : tenir sur la note (Cih : Dict. II. 504.) : *hang*.

hangos : *hangos*; nagy szájú ember. Bihar m.

hare, harcă : bellum, pugna, proelium, certamen, conflictus (LexB.) : krieg, fechten (Iszer : Wörtb.) : *harcz*. „Cine nu o va cinsti sfânta vinerj, ă o va spurka ku karne saŭ ku brăenză fără de harc : A ki nem tiszteli a szent pén-teket, hanem bemocskolja hússal vagy túróval, kényszerítés nélkül... (Hasd : CuvB. II. 156. 166. 1580. körül írt legendában). Ej la harcă să luaŭ : Ők küzködésbe

fogtak“ (Car : Cant. 72. 92.). Vö. Cih : Dict. II. 505. NyKözl. XIV. 444.

hărcălesk : escarmoucher, harceler, harasser (Cih : Dict. II. 505.) : *harczol*.

harfă : *hárfa*. Vö. NyKözl. XIV. 444.

hatalmu ; *hatalm* ; hatalom. „Să hie tare a lua h a t a l m u l 12 boj : Legyen szabad neki h a t a l o m m a l elvennie 12 ökröt (Hasd : Etym. 450. 1639. év.). Să fie de ruşine de h a t a l m u : Legyen megszégyenítve a h a t a l o m t ó l“ (Hasd : Arch. I. 94. 1639. év, 136. 1638. év.).

hatalmaş : erős ; *hatalmas*. Szathmár m.

hazbută : *hăzibutyor*. Igen elterjedt szó Arad s Bihar megyében.

haзмă : allium ascalonicum (LexB.) : aeschlauch, schallotte ; schnittlauch, schnittling (Iszer : Wörtb.) (mogyoró) *hagyma*. Az 1600—1630. körül írt oláh-szláv szótárban is olvashatjuk már (Hasd : CuvB. I. 267.). Vö. Cih : Dict. II. 503.

hăja : *héja* (Mall : Szót. 77.).

hăjcer : (ökör)*hajcsár*. Arad m.

hălăduesk : sich ansäszig machen (Iszer : Wörtb.) : *halad*. „Fuzindu-ş de umbră să hălădujaskë : Futván árnyékuktól h a l a d j a n a k“ (Dos : Psalt : 176. 25. 96. 381. Hasd : Arch. I. 58. Hasd : Etym. 191.). A mai nyelvben is mindenütt hallható. Vö. Cih : Dict. II. 504. NyKözl. XIV. 444.

hălaş (többesszámú szó) : *halász*. Így nevezik a Temes s Béga parti halászokat a Bánságban.

hălăstău : lacus, cisterna, immissarium ; piscina, vivarium piscium (LexB.) : fischteich ; teich, wasserhalter (Iszer : Wörtb.) : *halastó*. „Viile să fie pe zămătate socii mjale ku kasa, ku pimnica ku h e l e ş t e u l : A szőlőket kapja a feleségem felerészben házastól, pinczéstől, h a l a s t ó s t ó l“ (Hasd : Arch. I. 62. 95.). A galatai monostor vagyoni jegyzékében (1588. év) említve van, hogy négy h a l a s t ó is tartozik hozzá (Hasd : CuvB. I. 180. 216. Hasd : Etym. 273.).

Nevezetes multja van e szónak. C a n t e m i r fejedelem „Beschreibung der Moldau“ című munkájában d á k emléknek tartotta (IV. fejj. 3.); az ő nyomán pedig Fotino „A régi Dácia történetében“ (Bécs, 1818. I. 307.) szintén annak vélte. A LexB. már lemond a dák atyafiságról s „a Graeco ἄλς : mare, stagnum et ἄλω : sto“ görög elemekből származ-

tatja. Különben igen gyakran járja mind nálunk, mind a szomszéd Romániában. Vö. Cih: Dict. II. 506. NyKözl. XIV. 444.

hāmis, hamiš: *hamis* (Mall: Szót. 75.) Arad, Biharban, Kolozs megye nyugoti részein s a Bánságban hallottam.

hāmisag: *hamisság*. „Am fost *pērēt* dā večinu Pavel ku hāmisag: Pál szomszéd hamisan perelt be“ (Arad, Bihar m.).

hāmukā: *homok*. Arad s Bihar m.

hāmušu. Csak átkozódásszerű kifejezésekben járja Arad megyében. „Mēntāfā hāmušu: Egyen meg a manó.“ A szónak e jelentése a „Halotti beszéd“ *homus*-ára emlékeztet bennünket: *homus* világ gonosz, álnok világ. Ezt az „ördög-mano“ jelentésű Arad vidéki hāmušu-t tehát egy régi kor maradványának kell tekintenünk.

hārāpāū (többszámú szó): *harapó* (fogóvas). Bihar m.

hārdāū, ārdāū: *baquet, secu, tonnelet, espèce de mesure* (Cih: Dict. II. 505.): *hordó*. „Mā 'ngrāpā ku kapul kārā hūrdāū: Temess el fejemmel a hordó felé“ (GazT. 1886. 20.). Szilasi (Ren. II. 94.) azt mondja e szóról, hogy ki-méletlenül ki kell küszöbölni a nyelvből, mert csak egyes vidékeken él s mert a nyelvnek van reá latin eredetű szinonimája. Vö. NyKözl. XIV.

hārēng: *harang*. Hallottam a Bánságban is Orsova környékén.

hāt: *plane, prorsus, sane; eminus, admodum, longe, profecto* (LexB.): *gar, sehr* (Iszer: Wörtb.): *hát*.

hātālmāzas: (fől)*hatalmazás*. Arad m.

hāznālesk: *használ*. Jóformán mindenfelé.

hehel, hjahel, hehelā, hjahelā, hecelā: *pecten linarius* (LexB.): *hechel, krämpel* (Iszer: Wörtb.): *héhel, hecsel*. Vö. Cih: Dict. II. 504. 505.

hentes: *hentes* Bihar s Arad megyében itt-ott.

herefesk: *herél*. Csak a disznóra mondják Bihar megyében.

hereceg, hāreċg: *herceg*. „Peste Illirj au viñit Normani desupt Herzegu de Apulija: Az illireken keresztül mentek a normannok az apuliai herceg vezérlete alatt“ (ST. 107. 85.).

hibā: *hiba*. „Aj, hić o hibā, hić un baj, kēnd aj pitā

šē mälaj: Haj, haj, semmi h i b a, semmi baj, mikor van kenyered és máléd“ (Arad s Bihar m.).

hjabá, haba, zaba: *hiába*. „Omul z a b a sokotésée: H i j á b a számít az ember“ (GazT. 1866. 144. ST. 113.).

hibălesk: hiányzik; *hibál*. Arad m.

hibaš: *hibás*. „H i b a š đ-on őf: H i b á s egy szemére = félszemű“ (Arad s Bihar m.).

hibăžlesk: **hibázol*. Bihar megyében Szalonta körül.

hiđbirău: *hegybiró*. Csak ebben az összetételben Arad s Bihar m.

hiđedă: *hegede*. Magyarországon mindenütt.

hiđiđis: *hegedűs*. Arad s Bihar m.

hiđis: *hegyes*. Csak az ökörről mondják: „Boū hiđis: H e g y e s szarvú ökör“ (Arad s Bihar m.).

hinfău: pilentum, carpendum (LexB.): staatswagen, ka-lesche, kutsche (Iszer: Wörtb.): *hintó*. „Kukule de pe h i n t e ű: Hintón ülő kakukmadár“ (Pop: Trand. 141. 169. GazT. 1886. 152. 206.). Vö. Cih: Dict. II. 506. NyKözl. XIV. 444.

hirj: *hír*. „ e h i r j e l a n o j ě n s a t: M i h í r v a n nálunk a faluban? (Pop: Trand. 16. 32.). H i r j d e - a k a s ā m j a v e n i t: Hazulról hír jött“ (uo. 90. 91. 165. 166.).

hirňău: *hernyó*. Itt-ott Bihar megyében.

hitlen, hitlan, hiklan, iklan, viklan, fitlan: astutus, vafer, versutus, callidus (LexB.): schlau, listig, verschmitzt, verschlagen, betrügerisch (Iszer: Wörtb.): hitetlen; *hitlen*. Az adatok tárháza, kezdve a voroneczi codextól (Nyr. XV. 209.) egész napjaink nyelvéig hangos bizonytságot tehet e szó kelendőségéről. Nincsen vidék, a hol a Dunán inneni oláhok ne ismernék.

Az oláh nyelvészek közül többen a lat. *biclenis* alakot látják benne, melynek jelentése ,kétfelé, két oldalra hajló.’ A két szó egysége ellen jelentésbeli tekintetben nem tehetni semmi kifogást, mert a ki ,két részre hajlik’, az egyszersmind megbízhatatlan, hitelessé vált, tehát ,hitetlen, hitlen’ is; de már az alakegység némi nehézségekbe ütközik. A szóvégi *n* ugyanis, ha önhangzója hosszú, *in*-né változik: *seren(o)*: *serin* és *senin*; *venen(o)*: *venin* és *verin*; másodszer a *-kle* hangcsoportbeli *l* hang állandóan jésül; a *biclen*-nek tehát az oláh nyelv hangtörvényei szetint *bikjin*-, *bitin*-, *vikjin*-, *vitin*-s végül *fikjin*-, *fitin*-, *hikjin*-, *hitin*-nek kellene hangzania.

A mi azonban a szó latinságát teljesen semmivé teszi, az a fontos körülmény, hogy *biclenis*-t a latin nyelv nem csak hogy nem ismer, hanem hogy lehetetlen is benne, a mint az *activis*, *declivis*, *inclino*, *triclinium* sat. szók mutatják. Az egész *biclenis* a nemzetieskedő nyelvészek koholmánya, a mely arra a célra van kigondolva, hogy egy jövevény szóra rá lehessen illeszteni a latinság köntösét.

A főtebb mondottakhoz még hozzá kell csatolnunk a következőt. Az *-an* végzet eredeti oláh szavakban csakis oly melléknevekben fordul elő, a melyek „honnan vagy hovávalóságot” jelentenek, pl. *Arădan* : aradi; *Bănăcan* : bányási; *Ardelan* : erdélyi; *Moldovan* : moldvai sat. Minden egyéb *-an* végzetű szóról látatlanban is bizvást kimondhatni, hogy idegen eredetű az oláh nyelvben.

Hasdeu (CuvB. I. 436.) azt mondja róla, hogy alapja az ószl. *Хитръ* : artificialis, callidus, mely a szerb nyelvben *hitren-* s tájszólásilag *hitlen-*nek (properus Kar : Lex.) hangzik. Mint vált az ószl. *Хитръ* szóból *hillan*, arról azonban maga se tud beszámolni.

Van a *hillan*-nak egy másik jelentése is: diabolus, daemon. Az 1560-iki katekismusban ezt olvashatjuk: „Si nu ne duce ȃn năpaste ȃe ne izbăvjaște pre noi de hiklanul: És ne vigy minket a kísértetbe, de szabadíts meg a gonosztól” (Hasd : CuvB. II. 119.). Coresi (1580.) szintén így ír (uo.); Stroić (1593.) meg: „Ne mântujaște de fitlanul” (uo.); Popa Grigorie (1619.) ugyancsak a hiklanul szóval takarja a „diabolus” fogalmat (uo.) A szónak e jelentése kettőre enged következtetnünk. Először, hogy a *hitlen*-nek, mint főtebb a *hümüsu*-nál is tapasztaltuk, egykoron a magyarban is „rossz szellem, ördög” jelentéssel kellett birnia; másodsor, hogy tehát a szónak átvétele messze visszanyúlik a régiségbe. A legelső oláh nyelvelmé, a voroneczi codex is, „gonosz szellem, ördög” jelentésben használja. Vö. Cih : Dict. II. 538. NyKözl. XIV. 434—437.

hitlensug, hiklensug, hitlansug, hitlesug, hiklesug, iklesug, viklesug : astutia, versutia, vafrities, calliditas (LexB.): list, schlaueheit, verschlagenheit, verschmitztheit, betrug (Iszer : Wörthb.): *hittlenség*. Ez a szó is töménytelen sokszor fordul elő a legrégibb időktől, a meddig csak a nyelvelmékek

visszanyúlnak. Használati köre az összes Dunán inneni oláh-ságra terjed ki (Nyr. XV. 299.).

hition: vaurien, imbécile (Hasd: CuvB. I. 285.): hitvány. Az 1600–1630. körül írt oláh-szláv szótárban található (uo.).

hivotol, hiotol: *hivatal*. Csak ebben az összetételben hallottam Szalonta környékén (Bihar m.): **adohivotol:** *adó-hivatal*.

hivotolnok, hiotolnok: *hivatalnok*. Ugyanott.

hodnož, hognož, homnož: subcenturio, procenturio, locum tenens (LexB.): lieutenant (Iszer: Wörthb.): *hadnagy*. „Ennačjaja vrjame grēi Avimelekū šī Fikol hotnožjulū alū luj ku Avraamū šī zise: Domnezeu jaste ku tine ɛntotū ɛe fači: Az időben beszélgetett Avimelek és Fikol az ő hadnagya Ábrahámval és így szólt: az úr veled van mindenben, a mit cselekszel (Pal. 57. 58.). Domnū de stjagū šī vestit vifazū Gesti Frjanci alesu hotnožju Ardeluluj šī cārēej Ungurešti: Geszti Ferencz Erdélynek és Magyarországának zászlós ura, hires vitéze s választott hadnagya“ (uo. Epil.). Oláh katonáktól hallottam e szó összetételét is Aradon: **fhomnož:** *főhadnagy*.

hofer, oher: bourreau, tueur de chiens (Cih: Dict. II. 506.): *hóhér* (Mall: Szót. 78.).

hojt: cadaore, charogne (Cih: Dict. II. 506.): *holt*; halott. (Vö. Hasd: Etym. 594.).

holdä: seges, satum, sementis (LexB.): acker (Iszer: Wörthb.): *hold*. „Blagoslovjašte-e domne fičorii lor šī holdele lor: Áldd meg uram gyermekeiket és szántóföldeket (Hasd: CuvB. II. 155. 1580. év. Hasd: Etym. 532.). Va slobozi dobitokul säu ɛn holdele altuja: Be fogja ereszteni marháját másnak a szántóföldjére (Cip: Anal. 69. 1582. év.). Au kumpärat Holda Olarjuluj: Megvette a fazekas szántóföldjét (Evang. 39. 95.). Eu duk din holdä kununä: Koszorút viszek a szántóföldről“ (Pop: Trand. 101. 106. 184. GazT. 1887. 281.).

holumb: *halom*. Arad megyében hallottam.

honvjed: *honvéd*. Mindenfelé.

horkolesk: *horkol*. Arad s Bihar m.

hotarēs: *határos*. Ugyanott. Vö. Cih: Dict. II. 507. NyKözl. XIV. 444. 445.

huluesk, uluesk: destruo, demolio, diruo; collabor, cor-

A mi azonban a szó latinságát teljesen semmivé teszi, az a fontos körülmény, hogy *biclenis*-t a latin nyelv nem csak hogy nem ismer, hanem hogy lehetetlen is benne, a mint az *activis*, *declivis*, *inclino*, *triclinium* sat. szók mutatják. Az egész *biclenis* a nemzetieskedő nyelvészek koholmánya, a mely arra a célra van kigondolva, hogy egy jövevény szóra rá lehessen illeszteni a latinság köntösét.

A főntebb mondottakhoz még hozzá kell csatolnunk a következőt. Az *-an* végzet eredeti oláh szavakban csakis oly mellékevekben fordul elő, a melyek 'honnan vagy hovávalóságot' jelentenek, pl. *Arădan* : aradi; *Bănăcan* : bányási; *Ardelan* : erdélyi; *Moldovan* : moldvai sat. Minden egyéb *-an* végzetű szóról látatlanban is bizvást kimondhatni, hogy idegen eredetű az oláh nyelvben.

Hasdeu (CuvB. I. 436.) azt mondja róla, hogy alapja az ószl. *Хитръ* : artificialis, callidus, mely a szerb nyelvben *hitren*- s tájsházalilag *hitlen*-nek (properus Kar : Lex.) hangzik. Mint vált az ószl. *Хитръ* szóból *hitlan*, arról azonban maga se tud beszámolni.

Van a *hitlan*-nak egy másik jelentése is: diabolus, daemon. Az 1560-iki katekismusban ezt olvashatjuk: „Si nu ne duce  n n paste  e ne izb vja te pre noi de hiklanul:  s ne vigy minket a kisértetbe, de szabadíts meg a gonoszt l  (Hasd : CuvB. II. 119.). Coresi (1580.) szintén  gy  r (uo.); Stroi  (1593.) meg: „Ne m ntu a te de fitlanul  (uo.); Popa Grigorie (1619.) ugyancsak a hiklanul szóval takarja a 'diabolus' fogalmat (uo.) A szónak e jelentése k t re enged következtetnünk. Először, hogy a *hitlen*-nek, mint f ntebb a *h mu u*-n l is tapasztaltuk, egykoron a magyarban is 'rossz szellem, ördög' jelentéssel kellett birnia; másodszor, hogy te  t a szónak átvétele messze visszanyúlik a r gis gbe. A legelső oláh nyelvemlék, a voroneci codex is, 'gonosz szellem, ördög' jelentésben használja. V . Cih : Dict. II. 538. NyKözl. XIV. 434—437.

hitlens g, hiklens g, hitlans g, hitles g, hicles g, ikles g, vikles g : astutia, versutia, vafrities, calliditas (LexB.) : list, schlaueit, verschlagenheit, verschmitztheit, betrug (Iszer : Wörtb.) : *hitlens g*. Ez a szó is töménytelen sokszor fordul elő a legrégibb időktől, a meddig csak a nyelvemlékek

viisszanyúlnak. Használati köre az összes Dunán inneni oláh-ságra terjed ki (Nyr. XV. 209.).

hitlon: vaurien, imbecille (Hasd: CuvB. I. 285.): hitvány. Az 1600–1630. körül írt oláh szótárban található (uo.).

hivotol, **hlotol**: *hivatal*. Csak ebben az összetételben hallottam Szalonta környékén (Bihar m.): **adohivotol**: *adóhivatal*.

hivotolnok, **hlotolnok**: *hivatalnok*. Ugyanott.

hodnož, **hognož**, **homnož**: subcenturio, procenturio, locum tenens (LexB.): *százados* (Iszer: Wörthb.): *hadnagy*. Ennacajja vrame grăi Avimeleka ki Fikol hotnožju ala lui ku Avraamu si zise: Domnezeu jaste ku tine entota e faci: Az időben beszélgetett Avimelek és Fikol az ő hadnagya Abrahámmal és így szólt: az úr veled van mindenben, a mit cselekszel (Pal. 37. 38.). Domna de stjagă e vestit viŭaza Gesti Frjanei alea hotnožju Arde-ului si cäreaj Ungurești: Geszti Ferencz Erdélynek és Magyarországnak zászlós ura, híres vitéze a választott hadnagya (uo. Epil.). Oláh katonáktól hallottam e szó összetétel is Aradon: **rhomnož**: *őhadnagy*.

hoh, **oh**: bourreau, tueur de chiens (Cih: Dict. II. 506): *hóhér* (Mall: Szót. 78.).

haji: cadaore, charogne (Cih: Dict. II. 506): *holl*; **haji**: seges, sature, sementis (LexB.): *acker* (Iszer: Vö. Hasd: Etym. 504.).

hold: „Blagoslovjaste-e domne fierii lor si holdu: Áldd meg uram gyermekeiket és szántóföld-Hasd: CuvB. II. 155. 1580. év. Hasd: Etym. 532.).

holdu: dobitokul sau en holdele aluia: *Be fogja marháját másnak a szántóföldjére* (Cip: Anal. 101. 106. 184. GazT. 1887. 281.).

holdu: Au kumparat Holda Olarjului: *Megvette a szántóföldjét* (Evang. 39. 25.). Eu duk din Koszorut viszek a szántóföldről (Cip: Anal. 101. 106. 184. GazT. 1887. 281.).

holdu: *hold*. Arad megyében hallottam.

holdu: *hold*. Arad s Bihar m.

holdu: *hold*. Ugyanott. Vö. Cih: Dict. II. 507.

holdu: *hold*. 445.

holdu: destruo, demolio, diruo: *collabor. cor-*

ruo (LexB.): niederreiszen, zerstören, ruiniren: zusammenstürzen, einfallen (Iszer: Wörtb.): *hull*. Cihac (Dict. II. 144.) az ószl. *oriti*: evertere szóval veti egybe.

huncefut: nebulo, nequam perversus, scelestus lurco (LexB.): *hunczvut*.

hurluesk: schroten, grobich mahlen (LexB.): *öröl*.

hurubă: gurgustium subterraneum (LexB.): eine erdhütte (Iszer: Wörtb.): *huruba*. Vö. Cih: Dict. II. 507.

husarj: eques, velox hungaricus: praecursor equestris (LexB.): husar; vorreiter (Iszer: Wörtb.): *huszdr*. „Aduk sabij multe de husarj: Hozok sok huszárkardot“ (Pop: Trand. 95 98. GazT. 1886. 143.).

husás, husós: pièce de vingt kreutzer d'Autriche (Cih: Dict. II. 507.): *huszas* (vö. kisorosz: *husoš*).

huzluesk: *horzsol*. A timárok mondják Arad megyében, mikor a húst leveszik a bőrről.

idizesk: *idéz*. „Am fost idizit la birău și după ce am vigăzit, m-am dus la făgădău și m-am mulătuit: Be voltam idézve a biróhoz s miután elvégeztem a dolgomat, elmentem a fogadóba s mulattam“ (Arad s Bihar m.).

igaś: *igás*(ló). A Bánság marosmenti részein járja.

igośag: *igazság*. „Dumnăta kívánesf sã-l bintătuiesk? Da naj igośag: Maga kívánja, hogy megbüntessem? De nincs igazsága, mondja a bíró egy vádlónak (Arad, Békés s Bihar m.). Am fost la biróśag ș-am avut doj bizońsag și megî n-am kăpătat igośag: Voltam a bíróśagnál s volt két bizonyságom és még se kaptam igazságot“, panaszkodik a gazda szomszédjának (uo.).

ik: cuneus (LexB. Al: Gramm. 259.): keil (Iszer: Wörtb.): *ék*. Vö. Cih: Dict. II. 508. NyKözl. XIV. 445.

ilău: incus (LexB.): ambos (Iszer: Wörtb.): *ülő*. Latin eredetéről szóló oklevele az idézett szótárban (LexB.) így hangzik: „A Lat. *incus*, mut. *n* in *l*, vel a Gr. *ἵλος*: clavus, vel ab *εἰλεω*: verito, circum ago, quia super *incudem* vertitur, circumagitur ferrum.“ Vö. Cih: Dict. II. 508. NyKözl. XIV. 445.

1) **ilış**: (kocsi)ülés. Hallottam mindenfelé Magyarországon.

2) **iliš** : *élés*; élelem. „Iuo tâtē marha, ši iliš oul: Elvette minden marháját és élését (Pal. 37.) Da imaet ot gospodstvami slobozdenie na tri eti ni iliš platiti: Adok nekik szabadságot három évre, hogy élés (adót) se fizessenek“ (Hasd: Arch. I. 117. Egy 1603-ban írt s Jasiban keltezett oklevélben.).

imaš : *ager compascuus, pascuum commune* (LexB.): eine gemeinde weide oder huttung (Iszer: Wörtb.): *nyomás*. Vö. Cih: Dict. II. 508.

inaš : *inaš* (Stan: Pov. 13.). Igen elterjedt szó nálunk. Vö. Mall: Szót. 81.

ir : *ungventum* (LexB.): salbe (Iszer: Wörtb.): *ír*. Vö. Cih: Dict. II. 509.

irāu, irjān, ireñ : *mouton* (Cih: Dict. II. 509.): *ürü*.

irhā : *irha*. Így nevezik a móczok (Torda-Aranyos m.) a mellényükön v. ködmönükön a zseb körül levő finom bőrt.

irtaš : *irtás*. Arad s Bihar m.

irtuesk : *irt*. Ugyanott.

iskālā, uskālā : *iskola*. Az oláh tulajdonképen úgy mondja: *škālā*, de nálunk Magyarországon a főtebb említett alakok is hallhatók.

iskut : *esküdt*. „Mēnā irkă zăsk la noj ništă vindie, solgă birău ši iskutu: Holnap érkeznek hozzánk vendégek, a szolgabíró és az esküdt“ (Arad s Bihar m.).

ispan : *ispán*. (Mall: Szót. 81.). Még összetételeiben is járja: **flispan, flspan** : *flispan* (főispán); **vicispan** : *viczispán*.

ispital, ispitaj : *ispítály, ispitáj* (Mall: Szót. 81.). Hallottam Arad megyében.

istälän : *istáló* (Mall: Szót. 81.). Mindennapi szó széles Magyarországon.

instanciä, istanciä, istancä : *libellus suplex* (Al: Gramm. 240.): *istanzia*. „Bată-fă istancia lu Petrila: Verjen meg Petrila írása“ (Közmondás Arad megyében.).

istrang : *istráng* (Arad s Bihar m.).

iz : *goût, surtout goût particulier* (Cih: Dict. II. 509.): *íz*.

izek Ian : *durus, validus*; *αλγος*. „Savle! Savle! će me gonešć? izēkl nū-c e spre cepă a klăka: Saule, Saule, quid me persequeris? durum est tibi contra stimulum calcitare (Sbier: VorC. 77. l. 3. s.). Izjak Ianu vântū: Ventus validus“ (123. l. 2. s.). E két adaton kívül sehol nyomát

se találtam a szónak sem a régiségben, sem a mai nyelvben. Codexünk ismeri még az *izeklenesk* (izetlenkedik): *indurari* cselekvésszót is, a mely azonban oláh denom. képzés. Vö. Nyr. XV. 209.

jaraş, iraş : *járás* : *jaraşbirău, iraşbirău* : *járdásbíró* (Arad s Bihar m.).

jălăntuesk, dălăntuesk, jântăntuesk : *jelent, gyelent*. Gyakori szó Arad megyében s Biharban.

jobaş : *corvéable, vassal, hommager* (Cih : Dict. II. 509.) : *jobbágy*. „I zisă kaj slobodă şi apoi sau aflată jobaş: Azt mondták, hogy szabad s úgy találták, hogy jobbágy (Bar: CatCalv. 72. ST. 89.) Se skăpăm pe jobaş de jobaşiă (oláh képzés): Mentsük meg a jobbágyot a jobbágy-ságtól“ (Pop : Trand. 122. 46.).

josag : *jószág*. „Toc vojnié trag akasă la kopij şi la josag: Minden ember haza vágyik gyermekeihez s jószágához (Pop : Trand. 40.). N-ajbă baăa nic josag. numaj să-m fie drag: Ne legyen a szeretőmnek még jószág a se, csak én szeressem“ (GazT. 1886. 54. 1887. 115. 127.).

juhă : (kocsi) *juha*. Szalonta környékén (Bihar m.).

kalhă : *kálha* (Mall : Szót. 83.).

kampău : *kampó*. Ugyanott.

kăncău, kăncău : *kancsó*. Magyarországon mindenfelé.

kănkău : *kankó*. Nemi betegség.

kapa : *kapa*. Csakis Szalonta környékén (Bihar m.) halottam s épen ez okból tartom magyar kölcsönvételnek.

kaparău : (út)*kaparó*. Ugyanott.

kaptă, kaptăfă : *kapta, kaptafa*. A csizmadiák mondják Arad megyében.

kărmentău : *kărmentő*. Egy szerszám neve a csizmadia mesterségben. Arad m.

karfă : *charta, scida lusoria* (LexB.): *spielkarte* (Iszer: Wörtb.): *kártya*. Leginkább többese járja: *kărc*.

katikizmus : *katikizmus*. „Ėndesert au defăjmat kati-kizmusulă nostru: Hiába gyalázták katekizmusunkat (Bar: CatCalv. 1. 3. 8. 9.) Aduéc dină katikizmusă năinte kuvăntu lui Chs.: Hozzátok föl a katekizmusból Jézus szavát“ (uo. 17. 19.). A kálvinista katekizmuson kívül egyetlen egy helye se tud az oláh nyelvemlékeknek e szóról.

Látszik ebből, hogy a könyv fordítói, erdélyi kálvinisták lehettek.

kábel, kibel, fábel, fíbel : *kebel* (Mall : Szót. 83. 86.). Egy mérték nem. Mondhatni egész Magyarországon használják.

kájlae : *kajlás* (szarvú ökör). Arad s Bihar m.

kälädätü : cippus, caudex, nervus (LexB. 246.): *kaloda*.

kälämariš : *kalamáris*. Arad s Bihar m.

käläpaé, kolopaé, kläpaé : *kalapács*. Ugyanott.

kälicä : *kaliczka* (Mall : Szót. 83.). Arad megyében a börtönt nevezik gúnyosan: *kälicä*-nak.

kamärä : aerarium (LexB.): *kamara*.

kämäräs : auricamsor; salis perceptor (LexB.): geldeinlöser; salzeinnehmer (Iszer: Wörtb.): *kamárs*. „Sjakili čau fost kämäräs: Sjakili, a ki kamarás volt“ (Hasd: Arch. I. 23. 38.).

kändälätü : *kandaló*. Arad s Bihar m.

käpelnä : aedícula, capella, sacellum (LexB.): kapelle (Iszer: Wörtb.): *käpolna*. Vö. Nyr. XVI. 123.

käpitan : centurio, capitaneus (LexB.): hauptmann (Iszer: Wörtb.): *käpitán*. „Eu sënt Galaar, käpitan preste toc drači: Ęn Galaar vagyok, valamennyi ördög fölött *käpitán*“ (Hasd: CuvB. (Elöb.) II. 24. Hasd: Arch. I. 136.). Apropiindusä käpitan ul zise luj: Közeledvén a kapitány (így) szólt hozzá...“ (Cip: Anal. 96. 1648. év.). Szerfölött gyakori a mai nyelvben.

käpitansäg : *kapitánság*. Így nevezik Aradon a „városi kapitányságot“ még az ott lakó ráczok is.

käplarj, käprarj : decurio, corporalis (LexB.): korporal (Iszer: Wörtb.): *käplár*. „Prin grädinä nu umblä käprarj: A kertben nem járnak *käplárok*“ (Pop: Trand 156.) D'in čurarj, d'in lingurarj fäku frajterj ši käprarj: Rostakészítőköl s kanálfaragóköl csinált frájtereket s *käplárokat*“ (Arad m.).

käptalan : *käptalan*. (Mall : Szót. 83.).

kaput. Rég bebizonyított tény, hogy a nyelvek leggyakrabban használt, legtöbbször hallott alakot veszik kölcsön s alkalmazzák nominativusként s hogy más bizonyítékot ne hozzak föl állításom mellett, ott van a magy. *virgács* s a lat. többesszámú accusativus: *virgas*; magy. *csirkalom*: lat. egyesszámú accus. *circulum* sat. Az oláhban előforduló *käptäl*

szintén ezekhez sorakozik. Alapja a magy. egyesszámú accus. *kaput*. A szorosan vett magyarországi részekben mindenfelé használják synonymája mellett: *pártü*; Erdélyben csakis a móczoktól hallottam (Torda-Aranyos m.).

küsnarj : *kasznár*. Erdély s Bánát kivételével Magyarországon.

kätanä : miles (LexB.) : soldat (Iszer : Wörtb.) : *katona* (Mall : Szót. 83.). Mind a régi, mind a mai nyelv számtalan adattal azt vallja, hogy a szónak mindenfelé volt és van kelendősege. Vö. Cih : Dict. II. 488.

kätlan : *kallan*. Arad s Bihar m.

käzal, **käzalä** : *kazal*. Ugyanott.

kecam : *kétszem*; disznó, ász. A legerősebb kártyának neve. Arad, Bihar megyében s a Bánságban hallottam.

keđelem : *kegyelem*. „Päntrukä aj läsat kaji 'n legeläü tiloš, fä bintätujäsk färä dā nít-un keđelem : Mert a lovakat tilos legelőre eresztetted, megbüntetlek kegyelem nélkül“, mondja a bíró egyik ügyes-bajos embernek (Arad, Békés, Bihar s Csanád m.).

keh : *keh*. A lovakról mondják Szalonta környékén (Bihar m.).

kehes : *kehes*. Szintén lovakról. Hallható Arad s Bihar megyében.

kelšig, **kelšug**, **felšig**, **kelšug** : *költség*. „Ačest Testament lau enčeput al izvodi Ermonah Selivestru, den porunka ši kelšugulü märiej sale : Ezt a testamentumot (1648-iki) lefordítani kezdte Sylvester szerzetes ő nagysága (Rákóczy György) parancsára és költségével (Cip : Anal. 84.). Rämase paveltü doj an de plintü ku alü säu kelšugü : Két teljes évig maradt (ott) Pál a saját költségén“ (Sbier : VorC. 107. 1688. év.).

keltuesk : consumo, insumo, impendo, expendo, erogo (LexB.) : geld ausgeben, verthun; etwas verbrauchen; die zeit anbringen (Iszer : Wörtb.) : *költ* (Mall : Szót. 60.). A voroneczi codextól napjainkig számtalan adat tanúskodik arról, hogy a szó teljesen meggyökerezett az oláh nyelvben. LexB.-nek épen ez a körülmény szűrt szemet s azért is törekszik eredetijét a latin világban keresni : „Ab Ital. *contare* : numerare,olvere, *n* mutata in *l*.“ Vö. Cih : Dict. II. 488. NyKöz. XIV. 445. Nyr. XV. 210.

kerikdartaŋ : *kerikgyártó*. Aradon járja.

kes, feš : *kese* (ló). Arad s Bihar m.

kesig : *község*. „Da unda-j fost župuŋă birăŋ? Da am fost la tîrg la Źula s-am văsăr it un bikă păsama kesiguluj: Hol volt bíró uram? Hát Gyulán voltam a vásáron s vásároltam egy bikát a község számára“ (Arad, Békés, Bihar s Csanád m.).

keskenăŋ : *keskenő*. „Uneorj puŋa numaj keskeneulŋ pre bolnavj Ńi să vindeka: Néha csak keskenőt tett a betegek s meggyógyultak (Bar: CatCalv. 22.). Fata d-albă kăsă kiskinaŋe marj domnešć: A szép leány nagy úri keskenőket varr“ (Trib. 1887. 25/II.).

kezeš, kizeš : garant, répondant, caution (Cih: Dict. II. 489.): *kezes* (Mall: Szót. 85.). „Pjana mja din pălăriă, c-o daŋ mēndră 'n kizešić (oláh képzés), kizešić pe o lună pentr-o sărutare bună: Kalapomból virágomat neked adom rózsám kezességbe, egy hónapi kezességbe egy édes csókért (GazT. 1886. 198.) Dakă ješt kezeš fizeš: Ha kezes vagy fizess“ (Aradmegyei közmondás.). Vö. Nyközl. XIV. 445.

kezešluesk : garantir, cautionner, se rendre caution pour (Cih: Dict. II. 489.): **kezesel*. „Cie Dumnezeuluj mieu mă ŋnkinŋ Ńim kezăšlueskŋ sufletulŋ Ńi trupulŋ mieu: Előtted, istenem előtt meghajlok s neked kezesselem lelket s testemet“ (ABC. *) 26.).

kibzuesk, kipzuesk : constituo, ordino, dispono, statuo; puto, iudico, opinor, concipio, coniecto, existimo; audeo, sustineo, me sufficientem esse existimo (LexB.): meinen, muthmassen, sich vorstellen; ordnen, anordnen, verordnen, einrichten (Iszer: Wörthb.): *kébz.* „Mulc sjau nevoit de au skrišŋ Ńi jau kibzuit să spue adevărŋ: Sokan iparkodtak írni s gondoltak igazat mondani (Hasd: CuvB. I. 345. 1620. év.) N-ac kibzuitŋ ŋntru voj: Nem gondoltátok meg magatokban (Sbier: VorC. 119. 1688. év. Cip: Anal. 181. Bar: CatCalv. 29.). Ęn Virtemberg sau tiparit kărcele ku slove đe Svēntu Kiril ŋnkibzuite: Vürtembergben szent Kiril alkotta betűkkel nyomtattak köny-

*) Oláh ábéczés könyv. Liber peccatorius idiomate valachico praecedente Abecedario illyrico (serbico). Cod. Sec. XVIII. pag. 78. in 8°. (Múzeumi könyvtár). A. Gy.

veket“ (ST. 153.). A szó ma is használatban van a Kárpátonkon innen és túlban. Vö. Cih: Dict. II. 489. NyKözl. XIV. 446.

killin: distinctus, varius, diversus, separatus (LexB.): besonders, unterschieden (Iszer: Wörtl.): *külön*. „J-au pus ka turmele kiline: Külön helyezte őket mint a nyáját (Dos: Psalt. 378. 469.). Nu jaste numele a unuja nam de kilin: Nem külön neve egy népnek [vlách] (ST. 27. 31. 67. 97. 99.) Au fost un nam de kilin de Trakj Slavi? Más nép volt-e a szláv mint a trák?“ (uo. 143. 145.). Nagyon elterjedt, valamint a belőle képzett kilinesk és deskilinesk (megkülönböztet). A LexB. s vele a legtöbben a *clino* ige származékának tartják. Feledik azonban, hogy a *kli* szótagnak az oláh nyelv hangtörvényei szerint *kji*-, *ti*-nek kell válnia. (Vö. *inclino*: *enkin*, *enfin*; *klavis*: *kjejä*, *tejä*; *includo*: *enkid*, *enfid* sat.) Vö. Cih: Dict. II. 489. NyKözl. XIV. 445.

killiné: *kilincs* (Mall: Szót. 85.).

kinies: *körmives*. Arad s Bihar megyében széltiben.

kin: peine, tourment, torture (Cih: Dict. II. 489.): pein, folterung, marter; angst, plage, qual (Iszer: Wörtl.): *kin*. Ha megszólaltatnánk minden adatot, mely a szó multjáról s jelenéről beszél: több oldalra menne. Elég, ha kijelentjük, hogy biztos vallomások vannak nagy használatáról már a voronecki codextól kezdve a ma beszélt, élő oláh nyelvig s hogy elterjedési köre magába öleli az összes Dunán inneni oláhságot. Vö. Cih: Dict. II. 489. NyKözl. XIV. 446. Nyr. XV. 210.

kinzuesk, finzuesk: *kinos*; kinlódik. „Altä nu maj auzam färä numaj aj si vaj, de amar si de kinzaj: Mást nem hallottunk mint jaj és jajt, keserőséget és kinlódást“ (Pop: Trand. 117.). Mindenfelé járja nálunk Magyarországon.

kindäut: essuie-main (Cih: Dict. II. 489.): *kendő*. A mőczoknál ,törülköző'-t jelent s így ejtik: *tindüu* (Torda-Aranyos m.).

kinäz: *kenéz*; falusi bíró a Bánságban. „Am un kăzan de bañ si oj plăti la domni marj, la domni Lugožulu, kinez i mpăratulu: Van egy kazán pénzem s fizetni fogok a nagy uraknak, a lugozi uraknak, a király bíráinak“ (Trib. 1887. 18/III.). A szó kétségtelenül szlávból jutott a magyarba s

innen az oláhba. Ezt bizonyítja az első szótagbeli közbeszúrt *i* hang. Bánságban járja mindenütt, a mint fentebb említettem, falusi bíró jelentésben.

kintés, kontás : *köntös*. Egy 1572-iki iratban kerül elő (Hasd : CuvB. I. 251. 274.). Arad megyében szintén hallani: *tintus* alakban.

kip, fip : facies, vultus, physiognomia; icon, imago, effigies, tabula picta; imago sculpta, statua, sculptile; modus, pactum, ratio (LexB.); exemplum, similitudo (Sbier : VorC.); gesicht. physiognomie; bild, bildnisz, gemälde; bildsäule; art, weise (Iszer : Wörtb.) : *kép*. Az adatok tárháza áll rendelkezésünkre a régi s a mai nyelvből e szóról. Itt is azonban csak a pusztá tényre hivatkozunk, hogy már a voroneczi codex tud róla (Nyr. XV. 210.) s hogy nálunk és Romániában a nép nyelvében teljes polgárjogot kapott. Vö. Cih : Dict. II. 489. NyKözl. XIV. 446.

kipes : *képes*. „Era unü vojnikü frumosü si kipesü : Szép és kellemes ifjú volt“ (Hasd : CuvB. 396. 1620. év.).

kipor : *köpor*. Arad m.

kisbírád kisbíró. Mindenfelé.

ALEXICS GYÖRGY.

SZEREMLE NYELVE.

Szeremle község Pest megye délnyugati sarkában fekszik. Bajától mintegy hat kilométernyire dél felé, a Duna egy kis ága mellett. Lakosainak száma 2200, a kik majdnem mind reformátusok.

E község nyelve már annyiban is figyelmet érdemel, hogy teljesen elüt az öt környező bács megyei magyarság nyelvétől; a környéken csakis egy közeli, szintén pestmegyei község beszéli még ugyanezt a nyelvjárást, Csánád, Bajától nyolcz kilométernyire észak felé, melynek lakosai túlnyomóan szintén reformátusok (1500 ref. 300 katolikussal szemben). Már maga Szeremle neve is érdekes; emlékét fentartotta egy XVI. századbéli epikusunk Szeremlényi Mihály, a ki Szilády Áron szerint ebben a pestmegyei községben született, „mivel régi oklevelekben a község nevét találjuk *Zeremlyan*, *Zeremlen*-nek írva, s később még a XVII. században is *Szeremlén*-nek.“ (Régi magy. költ. tára II. 462). E föltevést nagyban megerősíti az, hogy ma is mondják még: ez szeremlényi embör. Tehát *Szeremlény*, *Szeremlén*-ből lett a mai *Szeremle*; és pedig úgy, hogy a nyelvérzék ragos

alaknak érezte a nevet, s a mint a ragos *Baján, Szabadkán, Garán* sat. alakoknak megfelel az illető hely neve *Baja, Szabadka, Gara*, épúgy mondták *Szeremlén* mellett *Szeremle*. Ez is analogikus képzés, még pedig az alaki egyenlítés egy érdekes jelensége. (Megemlítjük itt, hogy *Baja* város nevét is szokták *Baján* avar khágán nevével összefüggésbe hozni; e szerint a mai alak itt is alaki analogia útján jött volna létre.)

Mint említettem, Szeremle nyelvjárása ezen a vidéken csak egyes helységekre szorítkozik. Sajátságaira nézve az alsó tiszai nyelvjáráshoz tartozik; de nem annyira a szegedi-vel egyezik, mint inkább a kiskunhalasival, melyet Korda Imre írt le (Nyr. XV.). Nemcsak az özésre nézve, hanem azonkívül is legtöbb sajátosságában evvel egyezik; azonban egyes fontosabb eltéréseket is találunk. Így már maga az özés sem oly teljes, mint Halason, vagy Szegeden; igen gyakran halljuk az *ē* hangot s nem csak mély hangú szavakban, hanem máskor is igen gyakran: *télēn, mēmēmēg* (a. m. ismét), *mēgesküttēk* (de: *mögötted*), *mēnēk, mēmēmēk* (de: *mōnt, mōnnuyōn*), *nēm* (Baján és Halason *nem*) sat. Az özésre nézve általában azt tapasztaljuk, hogy itt veszendőben van; ugyanazokat a szavakat gyakran halljuk majd *ō*-vel, majd *ē*-vel ejteni. A fiatalok kevésbé ejtik, mint az öregek, legkevésbé halljuk a bármi módon kissé kiművelt emberektől. Sőt Csanád és Szeremle közt is van e tekintetben különbség. A megyei úttól s a közlekedés irányától félre eső Szeremle jobban megőrizte a dialektust, mint Csanád, a mely község a közlekedés irányába esik és mind jobban hajlik a dunai nyelvjárás felé. A Bajával való folytonos érintkezésnek hatással is kell lenni az egyes községek nyelvére; lassanként magához fogja asszimilálni őket.

Az özés, az alsó tiszai nyelvjárás e legföltünőbb saját-sága, legerősebb Szegeden és vidékén; mindinkább gyengül és az *ō* rovására mind nagyobb tért hódít a nyelvben az *ē*, a mint a Duna felé közeledünk. Szeremle és Csanád e nyelvjárásnak legdélnyugatibb pontjai, s legkevésbé őrizték már meg a dialektikus sajátságokat. A körülöttük élő magyarság a felső bácskai nyelvjárást beszéli, mely már a dunántúlihoz tartozik. Az özésnek azonban még itt is van valami nyoma; vannak szavak, a melyekben itt is *ē* helyett *ō*-t ejtenek (l. Nyr. XII. 216).

A szeremlei nyelvjárásnak a halasitól eltérő egyéb sajátságait alább fogjuk megemlíteni.

E nyelvjárás teljes leírását nem adhatom; az ilyesmit csak olyantól várhatjuk, a kinek vagy anyanyelve az illető nyelvjárás, vagy pedig hosszú ideig állandóan azon a helyen tartózkodott. En csak annyit tehettem, hogy Barbarics Róbert barátommal, kit az anyag összegyűjtésében az orosz-lánrész illet meg, gyakran kísértünk egy-egy napra Sze-

remlére s úgy jegyezgettük, gyűjtögettük, a mi fülünkbe ötlött. Nagy segítségünkre volt minden alkalommal Á d á m József ref. lelkész úr szives és jóakaró barátsága is. Az összegyűjtött anyag arra elégséges, hogy belőle a nyelvjárás főbb sajátságait összeállíthassuk.

Szeremle nyelvének hangtani sajátságai közül föltűnik mindjárt az özés, a miről már volt szó. Egy másik figyelemre méltó sajátságát a pótlónyujtásnál látjuk. Ugyanis, ha *l* vagy *r* elvész a vagy *e* után, akkor nemcsak megnyúlik ez a magánhangzó, hanem egy sokkal zártabb is lesz: *hellé-hellé*: helyyel-hellyel; *mi léte*: mi lelte: *émönt*: elment; *éviszém*: elviszem; *étötték*: eltették; *ké neki*: kell neki (de: *kell*, Baján: *köll*); *nyéni*: nyelni; *ére, mére*: erre, merre; *óra*: arra; *asztót*: asztalt. Ebben eltér a halasi nyelvjárástól; mert ott változatlan marad a hangzó zártsági foka: *ára, asztára* sat.

Korda említ szavakat, a melyekben a köznyelvi *l* helyén *j*-t ejtenek: *mejj, sajáta*; ezekhez csatolhatjuk Szeremléről: *pájinka, lojnak, kitojtam*: tolnak. Ez a változás mindenestre *ly*-en keresztül történt. A hang elveszés jelenségével találkozunk ezekben: *tesvér, Isvány*. Más szavakban meg járulékmássalhangzót találunk: *mégéntend, ittend*.

Figyelemre méltó sajátságokat mutat az igeragozás; s itt csak azokról fogunk szólni, a melyekben a halasi nyelvjáráshoz képest eltérés mutatkozik. A tárgyas ragozás jelen idejében a 3. szem. Halason kétféle lehet: *mondi* és *mondja, ütik* és *ütjék*. Szeremlén mindig a rövidebb alakot használják: *ránti, huzi, odadi, adik, hozi, hozik, mondik, hívik, halli ké, iszi* sat. A magashangú igéket teljesebb alakkal (*ütje, ütjék*) sohasem hallani; a mélyhangú igéket ejtik néha úgy is: *mongya, mongyák*; de ez már a bajai nyelvjárás hatása s Csanádon sokkal is inkább hallani, mint Szeremlén. A halasiak a névszók személyragozásában is használnak ilyen alakot: *lovik, ökrük*; Szeremlén ez nem hallható, hanem: *lovuk, ökrük*. Csak ezt az egy szót hallottam így ejteni: *magik*.

E nyelvjárás legérdekesebb sajátságát a tárgyas igeragozás jelentő mód jelen idejében látjuk. Vannak igék, a melyeknél a köznyelvben is egész egyforma a tárgyas ragozás jelentő és fölszólító módjában a jelen idő egyes 3-ik személye s a többesben mind a három személy. Miután mindkét alak jele *-ja, -je*, természetesen egyformák az alakok, a hol ez a jel látható: *várom, váród, várja, várjuk, várjátok, várják*. Nem egyforma a két alak, a hol a *-ja, -je*-vel valami változás történt: *kéri, kérük: kérje, kérjék; üti, ütük: üsse, üssék; tartja, tartjuk: tartsa, tartsuk*. Vannak nyelvjárások, a melyekben még ilyen eseteknél is gyakran egyforma a két alak. A bajai nyelvjárás a *t* végű igéknél a jelentő módban is végrehajtotta a *tj*: *ss, cs* hangváltozást, s ott így ragoznak: *tartom, tartod, tarcsa, tarcsuk, tarcsátok, tarcsák*;

szeressük, szereljük; tanácsa, tanácsuk sat; éroncsa, éroncsák sat; látom, látod, lássa sat. Mindezen igéknél a fölszólító módban végbement hangváltozás hatással volt a jelentő mód *tj*-s alakjaira s ott is megtörtént a változás.

Szeremlén is így használják ezeket az igéket; ott is azt mondják a jelentő módban: *agyon üssük, lássuk, évezessük sat.* Sőt még tovább is mennek s az alanyi ragozásban, a hol semmi alapja sincs a *tj*: *ss, cs* változásnak. szintén ilyen alakokat használnak: maj *kericcsünk* egy kocsit; (mit csinálnak?) hács csak *beszégessünk*. Itt már nem lehet szó hangváltozásról, mert ezekben az alakokban nem volt *j*; itt a tárgyas ragozás alakjainak analogiája hatott létrejövételükre. Ha egyformán mondják a tárgyas ragozásban a jelentő és a fölszólító módot *üssük, lássuk*, mért ne lehetnének ezek az alakok egyformák az alanyi ragozásban is?

Más irányban is terjedt ez a változás. Nemcsak a *t* végű igéknél lett a két alak egyforma. hanem utána első sorban a *d* végűeknél is: *mégenegegyék*, itt *nizelögyünk*. Továbbá az *sz* végű igéknél, a melyeknek a töje *d*-vel is végződik: ha maj *mögöreggyünk*: s ezeknek mintájára több *sz* végű is, a melyeknek a fölszólító alakja *gy*-vel van: *délután hazavigyük, hazavigyem; éretlen, de hát azér mögögyük; majd oda fegyük*. Sőt még *l* végű igenél is hallottam: (tánczolniak maguk is?) maj *tánczójunk*.

Ezen alakok létrejötte sem hangváltozás eredménye, mert hisz ilyen változásra a legtöbbször semmi ok se volt; mind e különös alakok az analogia hatásának köszönik létrejöttüket. A mint a *t* végűeknél s sok más igenél is egyforma volt a jelentő és fölszólító mód alakja, úgy haladt ennek a hatása alatt ez az egyformaság mindig tovább és tovább. Leggyakrabban halljuk e ritkább alakú jelentő módot, a hol jövő cselekvésről van szó, a mihez könnyebben is fűződhetik a fölszólítás értelme. S ennek hatása alatt aztán meghonosult lassanként a jelen időben is.

A *megyek* ige ragozásában többféle alakot látunk. Első személye *megyék, mēnek* vagy *mék*; 2-ik *mész*; 3-ik *mén*; több. 1. sz. *mēnünk*; *ēmennyünk* (Csanádon *ēménk*); 2-ik *mēnték*; 3-ik *mēnnék*.

A szóképzésre nézve csak annyit jegyzek meg, hogy nagyon szeretik a képzőkkel alkotott igéket és névszokat: különösebb képzők nem fordulnak elő, hanem a szokottakat nagyon szeretik alkalmazni, különösen a kicsinyítőt; pl. *mekkorika szögünke! kinyérke, búzika, árpika sat.*

A mondattani sajátságok közül említést érdemel, hogy a *van* igét a harmadik személyben is kiteszik: „Iamis embör *van* k'eké. Nem igaz embör *van* k'ek'ed. Ilunczut *van* k'eké.” Ezt is hallottam: „Nem vannak rosszul.” A főnévi igenév mellett a tárgy rag nélkül áll: „Émgyék *krumplivájni, marok-*

verni, kukoriczakupáni, ebédvinni.' A *hol* kérdésre a *-ra, -re* végű helyhatározót használják: 'Fő vótam *Kis-Körösre*. Oda vótam *Bajára*. Oda vagyunk *hátra*. *Haza* vannak'. A mutató névmást többes számú főnév előtt is egyesben használják: 'Iszt a högyeket. Ez a monostori högyek'. Így a *nincs* szócskát is: 'Nincs ott az uraink'.

Végül közlök oly szavakat és szólásmódokat, a melyek egy vagy más tekintetben figyelemre méltók.

Tájszók: *Adar*: rendetlenség. *Buti*: fejsze. *Duruglya*: szénvonó. *Tat*: a csónak két végén levő ülőhely. *Tóka*: kacsa. *Kattyú*: a fiatal nád hajtása, sarja. *Mereglye*: babkaró. *Puphere*: denevér. *Étető*: méreg. *Égyem*: beszédközben nagyon gyakran fordul elő, körülbelül annyi mint *izé*. *Vonyiga gyegek*: hitvány. sovány. *Islangos bársony*: a mit a leányok a fejükre kötnek. *Igön, ügön jó; ügön éfáratam*: a 'nagyon' helyett mindig az 'igön' szót használják. *Kávélvó findza*. *Árendázni*: árendába venni. *Fogd el*: fogadd el; a köszöntésre felelik: *fogom tisztilettel*. *Genel*: erőlködik, különösen a kis gyermek, mikor járni próbál. *Kécsel*: a járni kezdő élénk gyereke mondják. *Gantat*: sietve megy. *Koczog*: lassan szalad. *Ergye*: eredj (vö. Nyr. XV. 118.).

Szólások: A rozs hibázik, hibás: kevés szem van benne. A legényök megborosoznak. Pintólik a bort mérlik. Mivel az istent: káromkodik. Soká lessz a vakáció: sokáig tart. Nem iszi sē bort sē pálinkát. Évitt kétszáz forintomat. Kiüt ötven hétre: van annyi. Még nem aratnak, egyéb mint az árpát.

Alakjukra nézve figyelemre méltók: *tyükör*: tükör; *frospont*: forspont, noha különben kerülük szó elején a két mássalhangzót; *dézma*, mégdézmallik a mértékét; *epër, epërgjët*; *csúkor, csúkort*.

BALASSA JÓZSEF.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Zöld. Örömmre szolgál, hogy a *zöld* szóra vonatkozó karczolatom, a melyet én tulajdonkép a 'Kérdések és feleletek' szerény rovatába szántam, de a mely, valószínűen mert e rovat az utóbbi időben egy párszor betöltetlen maradt, a 'Helyreigazítások' rovatába került, másoknál is figyelemben részesült s a kérdés közelebbi vizsgálatára ösztönzött. Vasverő Rajmondnak észrevételei azonban (Nyelvőr. XVI. 315.) arra késztetnek, hogy újra szót emeljek s ez alkalommal csakugyan egy némely helyreigazítással álljak elő.

Vasverő csodálkozik az én azonvaló csodálkozásomon, hogy eddigeté még senki se foglalkozott a *zöld* származá-

sának kérdésével; ő szerinte „ennek oka igen egyszerű.“ De erről fejtegetése korántsem győzött meg. Ha ős-magyar szó, akkor Budenztól várhattuk volna tárgyalását; ha pedig a szlávsgból került, mint én hiszem s velem most Vasverő is, akkor Miklosich említhette volna meg. Ha már most Vasverő szerint „a magy. *zöld* szónak az illető szláv szóval való részbeli egyezését bizonyára észrevették a főntemlítették is“, mért nem említette Miklosich még csak kérdésképpen se, még a szláv nyelvek etimologiai szótárában se, a hol pedig az egyezéseket lehetőleg messzire követi?

Én a szláv *žlutū* és *zelenū* szókat vettem tekintetbe, mert a magy. *zöld* egyelőre egyikkel sem egyeztethető minden nehézség nélkül, s mert e nehézség úgy látszik részben már a szláv alakokban van. A Miklosichnál *zel-* és *želtū* alatt összeállított szók alakjai s jelentései még sokféle fölvilágosításra szorulnak; a két csoportnak egymással való érintkezését az őszl. *žlutī*, *žlūtī*: „galle“ szóra való utalás világíthatja meg, a melyeket Miklosich a **zelk* és **gelk* képviselőinek tart. Én a *zöld*-re vonatkozólag a *žlutū*-nak nem adtam elsőbbséget *zelenū*-val szemben; hiszen azt a sejtelmet fejeztem ki, hogy a *zöld* a *žlutū* hatása alatt a *zel(enū)*-ből keletkezett. Szívesen megengedem, hogy *žlutū*-ból sokkal bajosabban magyarázódnék a magyar szó, mintsem **zel*-ből, s így nincs okom Vasverő ebbeli kifogásaival bővebben foglalkozni. (Csak a *Párizs* zs-jéről melleleg adott magyarázatra nézve vetem föl azt a kérdést: nem *Párizs*-e az eredeti népies ejtés, mely megfelelne a szláv *Pariž*-nak s még a francia *parisien*-nek is? Talán csak azért írnak *Páris*-t is, mert a francziák s németek így írják, s talán csak azért ejtik is így, mert így van írva.)

Úgy látom, Vasverő is egyetért velem abban, hogy a *zöld* inkább **zel*-ből, mint a *zelenū*-ből keletkezettnek tekintendő. De mért említi erre nézve épen csak az orosz *zelije*-t, mikor a megfelelő alakok a többi szlávsgban is megvannak? Hisz legegyszerűbb lett volna az újszlovén *zel*: „kraut“ szót idézni.

Vasverő azon sejtelmének ad kifejezést, hogy a *zöld*-beli *d* deminutiv képző lehet s a *zöld* úgy viszonylik a **zél*-hez, mint a *zöldes* (nem mondják-e *zölded* is?) a *zöld*-höz. Mennyi valószínűség rejlik e gyanításban, annak eldöntését másokra bízom. Én ama nézetemnek adtam kifejezést, hogy „valamint egyéb nyelvekben, úgy a magyarban sincs kizárva annak lehetősége, hogy *l*-ből *ld*, szintúgy mint *n*-ből *nd* fejlődhessék.“ Erre azt mondja Vasverő: „Alig kell megemlítenem, hogy ilyen hangfejlődésnek példáit a magyarban nem találni; de más nyelvekben is egyike lenne a legritkább fonétikai változásoknak.“ Azt sejtí, hogy romanista létemre olyan esetekre gondoltam, minők a fr. *viendrai*, *voudrai* =

voldrai, holott ez nem talál ide, mert ez a *d*, valamint a *chambre*, *comble*-félék *b*-je. nemcsak az előző, hanem egy-szersmind a követő mássalhangzó rovására teendő. Én azonban nem ilyen esetekre gondoltam, legalább nem közvetlen (mert fogjuk látni, hogy ezek is szóba jöhetnek itt). Előtte a következő jelenségek lebegtek.

Szóközépi *nn* és *mm* és szóvégi *n* és *m* (melyeknek ilyenkor szintén *nn* és *mm* értéket tulajdoníthatunk) a román nyelvekben gyakran válnak *nd*-vé s *mb*-vé, illetőleg — a mennyiben szó végén tenuis helyettesíti a mediát — *nl*-vé s *mp*-vé. Ezt részben úgy foghatjuk föl, mint visszahatást az *nd mb*-nek *nn mm*-re való hasonulása ellen (vö. az ilyen ó-ir olvasatokat: *cend* = *cenn*, *iffernd* = *iffern*, lat. *infernum*, s ezt a régibb német írásmódot: *kayserthumb*, *wurm*, *darumb*), részben pedig mint párját a *dd bb*-ből fejlődő *nd mb*-nek (pl. olasz *rendere* = *reddere*, oláh *sămbăta* = *sabbatum*). Mind a két folyamat ugyanis — melyben a media a vele egyosztályú nasalisból s a nasalis a megfelelő mediából válik ki — disszimiláló természetű. Igaz, hogy hasonló eredmény bizonyos szóalakoknak a n a l o g i á j a folytán is előállhat (pl. fr. *Suisse romande*, mert *Suisse allemande*); de néha bajos megmondani, a két eset közül melyik alá tartozik a jelenség, annnyival bajosabb, mert a tiszta fonétikai s az analógias esetek közt állnak a közvető, hangbeli analógia esetei. Az utóbbi jönne szóba, ha pl. a *zöld*-beli *l* helyetti *ld*-t az *ld* szóvég gyakorisága idézte volna elő. Fölsorolok most a románságból az *n m*-ből fejlődő *d b* néhány példáját: trienti *colonda*, *spanda*; spany. *dombo* = *domo*; toszk. *stombaco* = *stomaco*; friauli *omp* = *om* (*homo*); gródeni *tēmont* = *tēmō*, (*temonem*). Itt az *nt* természetesen nem *η*-re, hanem a régibb *n*-re vezetendő vissza, mert *η* a gutt. tenuist fejtené ki magából, mint pl. a friauli *plarc* = *plar* (*plane*). Már most evel az *nn mm* helyetti *nd mb*-vel alapján mégis csak azonos az egyszerű *n m*-ből fejlődő *nd md* az *r* és *l* előtt. Ha valamely nyújtott hang hajlandó a vége felé megváltozni, ezt a hajlandóságát némely hangok rákövetkezése még fokozhatja; így látjuk, hogy *ó* helyett *ou* néhol általános, néhol meg csak ajakhangok előtt fordul elő. Így aztán a *spanda*, *stombaco*-félék s a *viendrai*, *chambre*-félék közt találunk egy közvető csoportot is, melyben az *r* egy-egy magánhangzón át hat a nasalisra: toszk. *cendere* = *cenere*, olasz *gambero* = *cammarus*. Nemcsak *r l*, hanem más hangok is előmozdítják az *n m* utáni *d b* fejlődését; pl. milanoi *vendemia*, *šimbia* = olasz *vendemmia*, *scimmia*. Az *ll* helyetti *ld* ép úgy ítélendő meg, mint az *n* helyetti *nd*; találkoztunk vele pl. a következő szókban, a nélkül hogy valamely követő hang hatna rá; spany. *celda* (*cella*), *humilde* (**humillis*), *rebelde* (*rebellis*); milanoi *gald* = olasz *giallo*.

Talán ennyi elég ama gyanú elhárítására, mintha a 'híres romanista' könnyelműen bánt volna el román szóalakokkal. Egyébiránt az említett jelenségeket más nyelvekben is kimutathatni; csak a német *clend* (jávorszarvas), *mond*, *niemand* szokat említtem.

Igaz-e már most, hogy a magyar nyelvben ilyen hangváltozás nem fordul elő, s hogy ezt „alig kell említeni”? Tessék elolvasni Szilasi Móricz „Járulékmássalhangzók” cikkét (Nyr. X.), és különösen a 486—489. lapon idézett *rubint*, *belénd*, *csolt*, *nélkült*-féle alakokat tekintetbe venni.

SCHUCHARDT HUGO.

Történet. Mindig nagy érdeklődéssel olvasom a magyar tudomány nesztorának, Brassai Sámuelnek grammatikai fejtegetéseit, nyelvészeti vitáit. Különösen érdekel, hogy beszédekben hogyan változtatja egymást a legbehatóbb ismeret és majdnem könnyelmű fölszínesség, a legélesebb megfigyelés és majdnem furcsaságnak mondható ötlet, leghelyesebb logika és merész szofisztai játék.

Fejtegetéseinek és vitáinak e sajátosságai abban a legújabb polemiájában is mind megtalálhatók, melyet a Nyelvőr ellen folytat a Nyelvőr XVI. 450—460. lapjain.

Így beható ismeret, éles megfigyelés és helyes logika nyilatkozik szavaiban, mikor az *-at*, *-et* képző jelentését határozza, fejtegeti és osztályozza. De az már csak tréfás ötlet, mikor az emberi elmének két tehetségét különbözteti meg, a *witz*-et és a *scharfsinn*-t; az elsőt tulajdonítván a Nyelvőr juniusi cikke írójának (valószínűen a Nyelvőr szerkesztőjének), a másodikat pedig jó magának. Továbbá az csak szofisztaság, mikor e két különböző tehetségből származtatja a Nyelvőr írójának és saját magának ellentétes fölfogását, eltérő eljárását. Végül könnyelmű fölszínességet akkor tanúsít, mikor példákra való tekintet nélkül, a régi irodalom kutatását mellőzve és az élő nyelv adatainak utána sem járva, föltétlen ítéleteket mond szavak jelentése és kifejezések helyességéről.

Így tett Brassai a *történet* szóval is; kimondta rá, hogy nem jelenthet *begebenheit*-ot, annál kevésbbé *geschichte*-t avagy épen *historiát*. Hogy egyszer ajakáról elhangzott az ítélet, nincs a Nyelvemléktárnak s az élő nyelvnek annyi példája, nincs a nép nyelvének annyi adata, a mennyivel Brassait ítélete megmásítására lehetne bírni. Pedig maga mellett ugyancsak szeret példákkal bizonyítani, sőt föl is elevenít egy régi latin közmondást, egyet azon számtalanok közül, a melyek mindig csak féligazságot fejeztek ki s a melyek ellenében ellenkező értelműt, ugyanolyan régít legalább is kettőt idézhetni. „Breve iter per exempla” hirdeti Brassai; de az ő számára hiába kövezi ki a Nyelvőr juniusi

czikkének szerzője az utat meg nem botránkoztató példák-
kal a régi nyelvhasználatból, Brassai csak nem akar reá
térni. S bizonynyal az az élő nyelvből vett példa, melyet én
akarok ezúttal idézni, szintén nem számíthat több sikerre.

E példa pedig a Göcsejből került. Ott hallottam és
onnan közöltem a Nyr. XIV. 167. lapján e kifejezést: *tör-
tínetes* könyv = *históriás* könyv. Ez adat tehát két év-
vel előbb jelent meg, mint sem Brassai a *történet* szóról
kategorikus ítéletét publikálta volna, hogy nem jelenthet
históriát. Ez adatra tehát nem mondhatja Brassai, hogy most,
a bizonyító eljárás folyamán csinálódott, a mint azt a Nyelvőr
példáiról állítja. Ez adat szerint tehát el kell ismernie akár
akarja, akár sem, hogy a *történet* mégis csak jelenthet *his-
tóriát* is, ha csak abba nem fog kötélőzködni, hogy más a
történetes (pl. könyv) melléknév, más ismét a *történet* főnév.
De ekkor a szörszálhasogatás nagy mestere Brassai maga
magát múltná fölül a szörszálhasogatásban.

Más kérdés azonban, hogy vajjon az újabb irodalmi
nyelv nem mutat-e valósággal hajlandóságot a *történet* jelen-
tésének olynemű megállapítására, mint a hogy Brassai már
eleve, jókora anticzipálással megállapította? Valamint az is
más kérdés, hogy vajjon az irodalmi nyelvnek nem kellene-e
olyanforma szabatos különbséget tenni a *történet* és *történelem*
között, mint a milyen sok grammatikus, köztük Brassai
már régen megtett?

Ebben a tekintetben magam is Brassainak szeretnék
pártjára állani; s a jövő is aligha neki nem fog igazat adni.

KARDOS ALBERT.

Egy eszelős német ötlete. Brassai Sámuel a Nyelvőr
XVI. 459. lapján kétségbe vonja, hogy a román nyelvekben
a latin anyaszónak accusativusa maradt volna meg. Az olasz
nyelvben, úgymond, az ablativus látszik tipikus casus lenni.
„Igen, de itt se talál: *virtus*, *virtute*: ol. *virtù*; *caritas*, *carit-
ate*: ol. *carità*.”

Brassai úgy látszik nem ügyelt az itt idézett szók régi
alakjára; *virtù* és *carità* a trecentistáknál még többnyire
virtude és *virtute*, *caridade* és *caritate* alakban fordulnak elő.
E régies formák a költői nyelvben mind e mai napig jár-
atosak.

Van ugyan egy pár szó, mely határozottan a latin no-
minativusra vall mint anyaszóra, pl. *ladro*, *duolo*, *pieta*, de
többnyire megtaláljuk mellette a (számottevő olasz philolo-
gusok szerint accusativusból és nem ablativusból eredt) teljes
alakot is: *ladrone*, *dolore*, *pietà* (*pietade*, *pietate*).

Ha Brassai oly makacsul megmarad állításánál, hogy
az accusativusból nem lesz nominativus, hogy magyarázza
meg, melyik esetből az accusativuson kívül ezeket: ném.

Britannien, Italien, Spanien; továbbá magy. Egyiptom (már a codexekben, l. JordC. 22.), Korintom („Az buyasag sehol inkább nem bévelkodik vala mint Corintomba“ Komj: SzPál. 114.), Athénás („A t h e n a e : Áténás városa Görög országban“ PPl. Vö. Bod Péter „Magyar Athénás“ művének címét)? Csak nem úgy mint a *csirkalom* (= *circ[inus]-alom*), *virgács* (= *virg[a]-ács*) szokat? KÖRÖSI SÁNDOR.

Léságos. A Nyelvőr kezembe akadt juliusi füzetében olvasom „az élő halott sirjából napfényre hozott“ *léságos* szó magyarázatát. Legyen szabad egyet-mást tudományos apparatus nélkül is megjegyezni.

A *léságos* szó a közhasználatból ki nem halt. Komárom megyében, szülőföldemen, sőt ha jól emlékszem. Veszprém és Somogy megyékben is, ha nem is szélétben, de a juhászat kifejezései közt többször előfordul. Már ha pozsonymegyei eredetű e szó s az említett megyékben is használják, azt hiszem, könnyen föltalálható a Dunántúl egyéb, különösen pedig Pozsonyhoz közel eső megyéiben is.

Annyit az értelmezésre is meg kell jegyezni, hogy 1) emberre nálunk soha sem alkalmazzák; 2) hogy értelme attól, mit a cikkíró fölvesz, jelentékenyen eltér. *Léságos* ürün nem „béle-lejárós, húros“ ürüt ért a juhász. A betegség, mit *léságnak* nevez, rothadásféle altestbeli baj. Vizelet-elállás, a bőr elsárgulása, a hasrészen rossz nedvek gyülekezése járnak vele. Ha nem csal emlékező tehetségem, némely válfaját nevezik *kankónak*. Csakhogy a *léságot* ragályos betegségnak tartják, a *kankót* pedig nem.

E tekintetben azonban döntsön a tudomány s szóljanak hozzá azok, kik a juhászatban jártasabbak s kik hallották e szokat a juhászoktól s ismerik a betegséget, melyet rajta a juhász értett. Én koránsem akarom a kérdést eldönteni, csak pusztá tényeket említek föl.

Ily sajátos kifejezés több található a juhászok nyelvében, a melyeknek egynémelyike azonban már jóval gyanúsabb hangzású mint a *léság* szó s német származásukra bárki is ráismerhet.

Ily gyanús hangzású szók a tős-gyökeres magyar juhász ajkán: *czájtli*, a csak koronként, nevezetesen fejés-vagy fejtésnél használt gatyá: *fej d g a t y a*; *czájtger*: (a mutatóval, fekete tollal megjelölt) *m e d d o a n y a*; *vëcczer*: meghibásodott, szédelő, hibásan járó ürü; *czapp* vagy *czapf* (kiejtésére határozottan nem emlékszem): hibásan herélt, félig kosbárány, toklyó, ürü.

A *léságos* német eredetét, mit a cikkíró oly szépen származtat, ezek is valószínűvé teszik.

Különbö sajnálom, hogy szülőföldemtől távol lévén, bővebb adatokkal jelenleg nem szolgálhatok. Az egyes

foglalkozások nyelvében, a minő a juhászat is, kétséggel több érdekes kifejezés volna található.

Nagyobb határozottság kedviért megjegyzem, hogy Komárom megyének Bábólna-Ács körüli vidékét érintettem leginkább.

KOKAS JÁNOS.

Egy rejtelmes szó. Egész véletlenül bukkantunk rá. Egy czédulán e szót találtuk följegyezve: „be bvritot DöbrC. 206.” Minthogy e szó idézet nélkül állott, utána kellett néznünk, hogy kerek mondatná egészítsük ki. A codex 206. lapjának közepe táján kezdődik a 123. zsoltár, mely második versétől kezdve ekként foly tovább: „Mikoron emberek mi rank tamadnanak, k i m elevenön be nyeltek volna minket; mikoron v mergek mi rank haragonneiek, k i m viz minket bvritot volna; mi lelkönk arvizet által mene, k i m mi lelkonk tvrhetlen viz által ment volna.”

A 3. versbeli, első előfordultakor, irás- vagy sajtóhibának tartottuk; de midőn nyomban még két ízben találkoztunk vele, ilyesmire gondolni se lehetett: a *kim* vagy *kím* világosan élő szó, a régi magyar nyelvnek talán már feledésbe menő, de még mindig ismert szava.

Jelentését könnyű volt kitalálni; nem kellett egyebet tenni, csak eredetijében, a Vulgatában utána nézni az illető helynek. Ez így hangzik: „Cum exurgerent homines in nos, forte vivos deglutissent nos; cum irasceret furor eorum in nos, forsitan aqua absorbuisset nos; torrentem pertransivit anima nostra, forsitan pertransisset anima nostra aquam intolerabilem.” Káldy imígyen fordította e helyet: „Midőn reánk támadának az emberek, talám elevenen elnyeltek volna minket: midőn az ő haragja reánk búsúlna, talám a viz elnyelt volna minket; patakon ment által a mi lelkünk, talám szenvedhetetlen vizen ment volna által a mi lelkünk.”

A mennyire tiszta fényben áll előttünk s kétségtelen a jelentés, annyira ködbe burkolt, homályos a származás. Ha eredeti magyar szó, a minek több mozzanat gyaníttatja velünk, többet egyelőre alig mondhatni róla, mint hogy valószínűen igei, még pedig egyes első személyi alak, olyan, a minő jelentésbeli párja, a *tám* (*tán, talán, talám - találom*), s a minők *lám* (*látom*), *ám* (*ádom, adom*), *hisz* (*hiszen, hiszem*) s a melynek jelentése talán *hisz, vél, gondol, tesz*ik vagy ezekkel rokon.

Az összehasonlítás dolga, ha netán lehetséges, eredetét kinyomozni. Meglehet, hogy a rokon nyelvek egyike vagy másika szolgál oly adattal, a mely származására világot deríthet.

Végül nem hagyhatjuk megemlítetlenül, hogy noha, a mint láttuk, alig néhány sorban egymás után háromszor is

előfordul, a Szótár számára földolgozott adatok közt mint külön szó nem volt föltalálható. A már pár év óta készen álló K betűs czikkek sorában sehol semmi nyoma nincs neki s csupán a vak véletlennek köszönhetni, hogy a feledéstől megóva maradt s a megjelenő szótárban helyet fog foglalni.

SZARVAS GÁBOR.

Csikle. Tinódinál e két kitételt találjuk: *chikleben csni* és *chikleben ejteni* (RMKTára III. 208. 316.). E két helyhez a RMKTára szerkesztője a 447. lapon im e jegyzetet csatolja: „*chikleben*. Mindkét helyről úgy látszik, hogy valami vendégség félét jelent; talán a *csök* vagy *csög* szóval függ össze, mely némely vidéken a keresztelekori lakomát jelenti.”

A „Szómutatóban” ez az eredeti szerint idézett *chikleben* mai átirással mint nominativus ekként van följegyezve: *csikle*.

Az alaki kérdést, hogy t. i. *csikle*, *csiklye*, vagy tán más egyéb e szónak nevezője, egyelőre érintetlenül hagyjuk, s elsőbbben a szó jelentésével próbálkozunk tisztába jönni, vizsgálván, minő mag rejlik a külső hüvely alatt s megáll-e a neki tulajdonított *ve n d é g s é g* (lakoma. tor, lakzi) értelem.

Az elsőbbben fölhozott hely „Szitnya, Léva, Csábrág és Murán váraknak megvevése” című költeményben fordul elő. A költő panasszal nyitja meg elbeszélését; keseregve sóhajt föl: „Régtől fogva magyarok tin köztetek csak dúlátok, fosztátok, egymásra kegyőtlen agyarkodátok, ki miá vesztőtök nagyobb része országtok.” Majd Farao, Holofernes, Manasses s Nabukodonozort állítja szemük elé tanulságos példáknak, a kiket isten „gonoszságban megkeményedett szívükért” elvesztett; s aztán így folytatja: „Az fű urakat ti elfogatátok, kik most es fogságban, kiknek ott lőn halálok. Sőt mind az kegyötlenységért vesznének, fejedelomségnek mert örülnének, mastaniak jól eszökön légyenek, olyan vendégségbe, csiklébe ne essenek.”

A második kitételt „Az udvarbírákról és kulcsárokról” szatirafélében találjuk. Itt következik: „Oh mely nagy kárt tesznek az udvarbírák, mert titkon magoknak sokat takarnak, igön hízólködnék, sokat csélcsapnak, ki miatt az urak sok kárt vallanak. Kárát néha az úr eszébe veszi, hamar csal bírátat csiklébe ejti, az mint ő akarja nem úgy vendégli, mert szöme szórében szoktak szaggatni.”

Noha mind a két helyen a kérdésbeli szó mint az előtte álló „vendégségnek” szinonimája szerepel, a hely értelme még sem engedi meg a „vendégség, lakoma” jelentést. Az előbbi idézetben ugyanis: „Mastaniak jól eszökön légyenek, [vigyázzanak, hogy] csiklébe ne essenek”, a kitételnek világosan ily értelme van: „kárt vallani, bűnhődni, lakolni”; a másodikban: „Kárát néha az úr eszébe veszi, csal bírátat csiklébe ejti” hasonlóképen „megbüntet, lakol-

tat, megtorol' az értelme: a melyet egészen világossá tesz a nyomban rá következő sor: „Az mint ő akarja nem úgy vendégli”. E szerint a vélt **csikle*, ha vendégség, csak annyiban és olyan vendégség, a minő csemegeital volt a később nagy hírre vergődött fekete leves. Valamint erre, úgy amarra se lehet ráfogni, hogy valami kiváló multság vagy élvezet lett volna „chikleben esni”.

Alig lehet kétség, hogy ez a **csikle* nem egyéb mint a *csik* és *lé* (*lér*) szónak összetétele = *csiklé*; s a „csiklébe esni” és „csiklébe ejteni” szólásnak ugyanaz az értelme van, a mi az ismeretesebb „csávába kerülni, csávába vetni” kifejezésnek. (Vö. Benne van a lében. Erd. Közm. 5019.)

SZARVAS GÁBOR.

Kesztő. Többször volt már szó a Nyelvőrben erről a Soprony megyében is használatos szóról. Azonban nem csupán ebben az alakban járja; mert ugyancsak az említett megye Nemes-Viss községében mondhatni kizárólagosan *kesztő*, nem pedig *keszte* van használatban. Az utóbbit csak elvétve hallani.

Szokásos mondóka, mikor valaki fenyegeti a másikat: „Maj megtanítalak kesztibe dudányi!” De nemcsak e kitételben járatos a *kesztő* alak, hanem kivétel nélkül mindig így használják: „Kesztit vészék. Kesztő van a kezemen” sat.

Közkeletű még ugyancsak a Nyelvőrben említett *hetfi* mellett a *hetfi* is. Mondják: „Holnap *hetfi* lesz”; de mindig csak *hetfin*, *hetfire*, *hetfihez* egy hétre.

NEMESVISSI AMBRUS.

Régi és népies szók, szólások. Katona Lajos több szólásmódot jegyzett ki Nagybánya város régi jegyzőkönyveiből s egyéb okirataiból mint nyelvtörténeti adatot. E szólásmódok között vannak olyanok, melyek országszerte használatosak ma is, míg egyebek csak egyes vidékeken élnek. Ilyen szólásmódokul a következőket jegyeztem meg.

Maga erején: maga alkalmatosságával. A bönny ágost. hitv. evang. gyülekezet ez idei jegyzőkönyvében ezeket olvastam: „Az anyagot a gyülekezet saját (= maga) erején hozatja meg”, azaz: nem pénzen fogadott kocsikon, hanem a gyülekezeti tagok részéről kiállítottakon, a gyülekezeti tagok alkalmatosságán, erején, szekerén s lován.

Fölfogni ésszel: átlátni, látni, megérteni. Országszerte ismeretes kifejezés művelt beszédben és irodalomban. Mi is használunk ilyenforma mondásokat: „A dolog igen világos, kurta ész lehet az, a mely azt föl nem fogja.”

Fusárlás. Ez aligha *susárlás* helyett nem áll. E szó megvan Károlinál is hasonló értelemben mint Katona L. közli. Rim. lev. I. 30-ban péld. azt mondja: „Susárlók,

rágalmazók, Istennek gyűlölői' sat. Bizonyosra merném venni, hogy itt tollhibával van dolgunk.

Felültetni: megemelni. félre, téves útra vezetni. Dunántúl, vagy legalább is Veszprém megyében szélteben-hosszában használják.

Tyukmonysültig: kevés, rövid ideig. A Dunántúl szintén ez értelemben használják, azzal a különbséggel, hogy itt tikmonysültig-et mondanak. „Csak éttikmony süttig várj!”

Tyukhasznát adott. Ezt nem ismerik nálunk; de ismernek hozzá hasonlót, a tejet pl. tehát használának mondják. „A komámasszony adott ékkis tehénhasznát.”

Kezünkhez méltatni: kézbe adni, szolgáltatni, juttatni. Hasonlóképen ismeretes az említett vidékeken: Kézhez méltatják pl. az alkalmilag (nem hivatalosan, postán) küldött levelet, vagy bármi tárgyat.

Tessék meg jó indulata. Az egyházi irodalomban gyakori használatú kifejezés. Imádságokban pl. akár-hányszor mondják Istenről, hogy „naponként megtetszik hozzánk jó indulata”: kimutatja jó indulatát.

Ellopja magát: észrevétlenül, figyelmet kikerülve el- v. félrelöpődzik. „A gyermek ellopja magát, ellopódzik”, hogy az örökös szülők szeme előtt ne legyen s valamely félreeső helyen kénye-kedve szerint tehessen.

TOLNAI JÓZSEF.

Banya. Nem is olyan öreg a magyar nyelvemlékekben, mint a hogyan gondolná az ember neve után itélve. Történetét fölvihetjük egészben véve egy 1705-ki erdélyi hajdútánczig: „Amaz gyöngyös, kis keszkenyös, — ne, hol fut jó banyád” (Thaly: Adal. II. 96.) s Csuzyig: „Vén szüle és visszaagott banya” (Síp: 629.).

A régibb szótárirodalomban hiába keressük; csak legújabbban üti föl fejét Sándor Istvánnál s utána a mindent gondosan összegyűjtő Kresznericsnél: banya: anus, vetula. Ez az egész, a mit koráról mondhatunk.

Ha származásáról akarunk egyet-mást tudni, természetes, hogy először Kassai Józsefhez kopogtatunk be, a ki ezt válaszolja nekünk: „Anyá-ból cum *B* prosthetico lett Banya tsufondárosann, a mi vén anyát, tőpörödött vén asszonyt jelent közönségesenn.” Ez a válasz lehet hogy kielégítette az elméket Kassai korában, a mikor *aphaeresis*, *epenthesis*, *metathesis*, *prosthesis*, *apocope*, *paragoge*, *syncope* s más efféle szerszámokkal dolgoztak a nyelvészek; de ma már egy kissé legalább is furcsának tetszik ez a művelet. Szinte félve nyúlunk a NSzótár után, tudva jó eleve, hogy Czuczor-Fogarasiék milyen jóhiszemmel fogadták el Kassai szóhévelyezéseit. A sejtetem nem is csalt meg ben-

nünket: „*Banya*. Eredetére nézve nem egyéb, mint *anya*, *ő* előtéttel.“

Ilyen feleletek hallatára első dolgunk azt a területet vizsgálni, a hol a *banya* szó forgalomban van. Ma napság az irodalommal beférkőzött az ország minden zugába s ha a Tájzsótárt megkérdezzük, hogy az ő idejében (1838) merre találkozott vele, azt halljuk: „*Banya*: vénasszony. Balaton melléki szó.“ Ez a felelet arra készíti elöbbben is a kutatót, hogy a németsegnél keresse szülőanyját; de ott hiába keresünk. Ha a németseg mit se tud róla, okvetetlenül a szláv-ságot kell vallatóna vennünk. Balaton vidékére vagy a németsegtől vagy a szláv nyelvekből juthat egy szó. A vizsgálódás itt is eredménytelen marad. Hátra van még egy harmadik hazai nép, az oláhság. Fölnyitjuk a „Lexicon Budensét“ s egyszerre csak megakad szemünk a „*bunü* (alapja a lat. *bonus*: jó): avia: nagy anya, öreg anya“ szón. Ime hát rábukkantunk a magy. *banyá*-nak eredetijére.

Most csak azt kell bebizonyítanunk, hogy az oláh *bunü* hangtanilag válhatott-e *banyá*-vá. A magyar nyelv hangtana azt mondja, igen (vö. *fene*: *fenye* Nyr. II. 323.; *csatorna*: *csatornya* V. 523; *boronál*: *baranyál* II. 44. 184; *fonó*: *fonyó* VII. 328; *történik*: *történyik* V. 38. sat. sat.). Az oláh *bunü* szó *u* hangja a magyarban először *o*-vá alakult: *bonya* (vö. ósl. *čudo*: magy. *csoda*; ósl. *kumü*: magy. *koma*) s ezen keresztül lett belőle *a*: *banya* (vö. ném. *bock*: magy. *bak*; ósl. *boj*: magy. *baj*): Így hát hangtanilag származtatásunk semmi nehézségbe se ütközik; jelentésben annál kevesebbe. Hogy a „nagy anya“ jelentésből, melyet még *T h a l y* t ó l idézett példánkban láthatunk, mint képződhetett „összetöpörödött vén anyóka“, olyan világosan érthető átmenetel, hogy annak bizonyítgatásától fölmentve érezzük magunkat.

ALEXICS GYÖRGY.

NYILT LEVÉL

a Magyar Nyelvőr szerkesztőjéhez.

Tisztelt szerkesztő úr! Mindenkor határtalan öröm tölti el hazafiúi keblemet, valahányszor egy-egy hangja ütközik fülembe a fejsze csapásának, mely alatt édes anyanyelvünk fájáról egy korcs hajtás vagy fattyúág a földre hull. E fejsze, melyet a Magyar Nyelvőr oly derekasan forgat, már sok dísztelen hajtástól mentette meg nyelvünk dús lomboszatú fáját. Legközelebb is egy ily csenevész csomóra csapott le, mely törzsökéből magasan kidudorodva azt régóta éktelelti, fejlődésében akadályozza, gátolja.

A mióta eszemet tudom, mindig megbotránkoztam rajta, valahányszor hallottam vagy olvastam: „Pesti vakok intézete“.

Miért *pesti* vakok', mikor ott nem csak a pesti, hanem a győri, kassai, debreczeni szóval minden magyarhoni vak menedéket talál? Nem levén azonban ex professo nyelvész, nem tartottam magamat illetékesnek arra, hogy felszólaljak s e szörnyű logikátlanságra figyelmeztessek.

De a Nyelvőr legutóbbi füzete legyőzte tartózkodásomat s felbátorított rá, hogy én is a harctérre lépjek s egyik jelesebb, már sok győzelmet aratott vezérünk, Brassai Sámuel zászlaja alá szegődve, mint közvitéz harcoljak s legalább így teljesítsem honpolgári kötelességemet.

Veterán tudósnk a Nyr. októberi füzetében (450—460.) több más barbárságok közt a fönt említett-félét is ostora alá veszi s keményen csapdosva irgalmatlanul megtépdeli. Lelkemből beszélt; mintha csak saját gondolatomat írta volna le — csak hogy több tudománnyal, élesebb elmével, nagyobb genialitással, midőn az illető barbárságról beszélve ezeket mondja: „Azt tanítják némelyek, hogy ha a birtokviszony kifejezésére compositummal élünk, a jelzője praecedálja. Nem irok alá e szabálynak grammatikai, logikai és aesthetikai okokból. E szabály ellen mint grammatikusnak az a kifogásom, hogy pl. *füstölt disznóláb* germanizmus. A németnél az adjectivumnak ilyes rendezése legkisebb fennakadást sem okoz, mert minden esetben kivétel nélküli szabály és a jelző ragjai a vonatkozást meghatározván, a halló vagy olvasó megszokta türelmesen elvárni a megfelelő főnevet, a compositum végszavát. A magyar ellenben azt szokta meg, hogy a jelzőnek tőszomszédja a jelzett és mikor a fölhozott szólamot hallja, megalkotta már magában a *füstölt disznó* képét, mielőtt a *láb*-ig jutott volna s azután kell javítania fölfogását.“

Melchisedek nem beszélt bölcsebben, a katekizmus dogmái nem igazabbak, mint ez a tanítás. Minden szava, minden betűje arany igazság. *Füstölt disznóláb* sült germanizmus! Ellenkezik a grammatika, logika s aesthetika szabályaival. Igazi egészséges magyar észjárás szerint a *füstölt* nem a *láb*ra, hanem a *disznóra* vonatkozik. A német füstölheti, tömjénezhet a disznónak is, de a magyar ember ilyesmire nem vetemedik; ő csak a *láb*át füstöli meg a disznónak. S mennyi az ily. sokszor illem és szeméremsertő aesthetikátlanság, fejtetőn járó logikátlanság nyelvünkben! Ha mindegyike egy arany volna, ki lehetne vele fizetni minden adósságunkat. *Kolozsvári országút, kolozsvári színház, kolozsvári vasút, kolozsvári szentegyház* merő észellenességek; mert Kolozsvár országot, kolozsvári színt, kolozsvári vasat, kolozsvári szentet soha nem ismert s ma sem ismer senki. (Nem tehető ellenben kifogás ezek ellen: Kolozsvári hira d ó, kolozsvári k ö n y v á r o s, kolozsvári n y e l v é r z é k, kolozsvári t u d o m á n y e g y e t e m, mert speciális kolozs-

vári hír, könyv, nyelv és speciális kolozsvári tudomány az van).

Üszköt tehát neki, égő tüzes üszköt e szemétdombnak, hamvasszuk el a legutolsó szálig s adjuk át porát a legelső keleti szélnek, hadd hordja el oda vissza, a honnan jött, nagy Németországba!

De miként? Módját adja ennek is az „elmeél, a scharf-sinn“. A főtebb hallottak után így folytatja: „Ez valami hydraulikus kos működése-féle érzést kelt gondolatunkban s a logika azt tanácsolja a grammatikának, hogy találja módját eltávoztatni azt a kellemetlen hatást. És a higgadtan fontoló nyelvész erre azt fogja felelni: szívesen s nem egy, hanem négy módját látom, mikép lehessen segíteni a bajon. Az első mód, hogy a) fölcseréljük a compositumot azon jelentésű más egyszerű szóval: füstölt *sódar*.“

Ez utasítás szerint tehát „két éves szilvapálinka“ helyett mondhatjuk: „két éves *sligovicza*“: tejes kukoricakása helyett: tejes *pujiszka*; hajlós nyírfavessző h. hajlós *vürgács*; magyar néptanító - magyar *koplató*; országos képviselőválasztás = országos *dinomdánom*; felsőbb konyatan = felsőbb *vakoskodás* sat.

„b) A szerkesztvény első tagját elhagyjuk: réz gyertyatartó helyett *rétartó*.“

Ihol a Kolumbustojás, még pedig magyar Kolumbus-tojás! (Nincs ok a gúnymosolyra; jól tudom mit mondok. Ez nem hiba, mert nem a tojás magyar, hanem a Kolumbus). Az utasítás szerint tehát „egy kincstartónak, két tisztartónak, három számtartónak, négy zászlótartónak hány fogpiszkálóra, hány csizmahuzóra, hány szénvonóra s hány ruhaakasztóra van szüksége?“ helyett egyszerűen, röviden s mégis érthetően csak ennyit mondok: „Tíz *tartónak* hány *piszkálóra, huzóra, vonóra s akasztóra* van szüksége?“ E helyett meg: „Van három jóra való, de van egy semmire való s egy léhűtő fiam is“ hasonló egyszerűséggel, rövidséggel mondhatjuk: „Van négy *való*, de egy *hűtő* fiam is“.

„c) Fölbontjuk elemeire a szerkesztvényt: nyitott kertajtó h. a *kert nyitott ajtaja*.“

Ez is praktikus szabály! Ezt követve „A gyűlést a régi városházán tartjuk meg“ helyett így mondjuk: „A gyűlést a *városnak régi házá*n tartjuk meg“. Ez meg: „Hét vármegyében ritkítja párját“ így lesz helyesen: „Hét *megyében a várnak* ritkítja párját“. És így tovább: „Ócska pápaszem lesz: *ócska szem a pápának*. Száraz kutyatej: *száraz teje a kutyának*. A turós vagy a lekváros barátfület szereted-e inkább? = A *barátnak turós* vagy *lekváros fület* szereted-e inkább?“ Sat.

„d) Hátnál tesszük a jelzőt: látod a toronygombot, az *aranyozottat*?”

Ha tehát helyesen akarunk beszélni, ezek helyett: „Hol tettél szert erre a remek íróasztalra? Láttuk a selyemkárposztos alvószobát is. Az én házamon egy vakablak sincs. Csörömpölve hullott alá a hat mázsás vasmacska. Van nekem egy, apámtól öröklött, ritkanagy lopótököm” ezt kell mondanunk: „Hol tettél szert erre a remek asztalra, az *íróra*? Láttuk a selyemkárposztos szobát is, az *alvót*. Az én házamon egy ablak sincs *vak*. Csörömpölve hullott alá a hat mázsás *macska*, a *vas*. Van nekem egy, apámtól öröklött, ritkanagy *tököm*, a mely *lop*”.

A tanítás ezzel még nem éri végét. Folytatása így hangzik: „Ezen elv magyarázza ki azt is, miért állítom én hibásoknak a „házaladás, lókifogás”-féle compositumokat. Minthogy t. i. ezekben: „a házat el-adják, a lovat ki-fogják” az úgynevezett igekötőket hangsúlyozzuk, a hangsúly a compositumokban sem maradhat ki.”

Igenis, a hangsúly! Ez az a hegedűszó, a melynek felfogására, megértésére a Duna-Tisza mentén nem terem emberi fül. Ezt csak a Szamos habjainak susogásából tanulhatja meg a boldog halandó, a ki daltermő partjain pillantotta meg a napvilágot. A Duna-Tisza körül **szembekötösdit** játszanak a gyermekek, a Szamos virágos partjainál ellenben **szembekötösdit**. A Királyhágón innen a jelző és határozó szóra esik a hangsúly: **jeles tudós, nyelvérzék, levélfeladás**; ott tulnan ellenben a jelzett és a határozott a hangsúlyos szó: **jeles tudós, nyelvérzék, levélfeladás**.

Minthogy tehát ebben: *könyvkiadás, könyvkiadó* a hangsúly a tisztára derített szabály szerint nem a jelző: *könyv*, hanem a jelzett: *kiadás, kiadó* szóra esik, a napnál világosabb, hogy se *könyvkiadás*, se *könyvkiadó* nem helyes, hanem: *könyveknek kiadása*, és *könyveket kiadó vállalat*’.

Ez tiszta logika!

Biztató reménnyel teszem le a tollat, kecsegtetve magamat, hogy a Nyelvőr t. olvasóinak kedves szolgálatot teljesítettem, midőn veterán tudósunk tételeit, melyeket ő rövid karczolattal csupán nagy vonásokban állított szemünk elé, gyakorlati példákkal minden oldalról megvilágítva, átlátzókká, könnyen érthetőkké, s a mi minden szabálynak a célja, tanulságosakká tettem.

SZAMOSI GÁSPÁR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK

Nagybánya város levéltárából.

Monaki Mihály *) ingóságainak inventariuma. (Összeírta Nagybánya város tanácsa I. Rákóczy György erdélyi fejedelem következő meghagyásából:)

Monaki Mihálynak az mely eőt ládája Varjasi János nevű Embernél hűségtek városában maradott, parancsollyuk kglsen hűségteknek Inventáltasson mindeneket, ki se adgyák hirünk nélkül senkinek is. Eisdem in reliquo gratiose propensi manemus. Secus non facturi. Datum in Alba Julia die 8 Aprilis Anno D. 1651. GRákóczi mp.

Mely eő Nga Commissioját illendő tekintettel és böczülettel vévén, Az minemű jók itt találtattanak, rend szerént így következnek, fel inventálván mindeneket.

1) Vagyon egy Eőreg fejr vasas láda, gyantár nélkül való, melynek fedelén lakat alá való két retecz vagyon, szegeletin való foglalások is vasasok, vas hevederekkel erősfittetett az két véghin fogantó vas vagyon.

2) Vagyon annál valamivel kissebb gyantáros száros, fedeles láda, fertály héán hét singhes, külön festékkal írott, belől is a f'edeles gyantáros.

3) Vagyon más kissebb mint egy singhes zöld festékű száros láda.

4) Vagyon méghis egy gyantáros külön-külön festékű Záros láda, kinek a' fedeles belől gyantár nélkül való.

5) Vagyon egy vas fogantós bürös láda, hintó utóljára való, egézlen burított belől.

Az első fejr gyantár nélkül való száros vasas lada ban való jók ezek, melyek következnek:

Vagyon egy szedrjes gránát vállban vágott mente veres kamukával bellett mereven tizenött sujtasos aranyas száros gomb rajta.

Vagyon egy szederjes lazeur válban vágott mente, ször kamukával egézlen bellett tizenkét sujtasos aranyos száros gomb rajta.

Vagyon egy szederjes Angliai viselt mente. mallal bellett válban vágott tizenöt sujtasos ezüstös száras gomb rajta.

Egy szederjes hosszu mállal bellett mente, viselt, tizenyolcz edgyes gomb rajta.

Vagyon egy szöld gránát galléros öreggh mente Róka nyakkal bellett, Nro 15 sárga selyemmel szűtt török gomb rajta.

Vagyon egy Róka háttal bellett szöld gránát viselt mente 18 edgyes gomb rajta.

*) Kővár vidéke főkapitánya volt.

Vagyon egy uyas mente alá való Róka torok belles. viselt az ket Uya fejer nyullal kitoldva.

Vagyon egy kék gránát dolmány Uy, kek selyemmel ezüstel szütt 16 gomb rajta, az Uya sinoros gomb nélkül, az allya tarka selyem materiával, az dereka bulya vázonnal bellett.

Egy meczin gránát viselt dolmány 18 szekfü szín edgyes gomb rajta, az dereka török vázonnal, az allya király szín szőr kamukával bellett.

Vagyon egy király szín atlacz szoknya, az valla is azonb'ul való, sima arany premmel el keritven az válla, tizenegy bokor aranyas rosas ezüst kapocz rajta, negy rendel az allyán arany prém, kek bagaziával bellett, veres posztóval behajtott.

Egy hajszin virágos atlacz szoknya, szederjes bársony az válla, fodorított keskeny arany prem ket rendel rajta, 12 ezüst karika apró kapocz rajta, az allyan ugyan olyan prem hat rendel, kek bagaziával bellett, veres posztó az allyán.

Vagyon egy szederjes rása szoknya viselt, az válla fekete virágos bársony, oczka arany prem rajta, 13 apró fűzer kapocz rajta, öltöző tujével, az allyán hat rendel fejer ezüst keskeny prem, belletlen, veres posztóval hajtott az allya.

Vagyon egy leány gyermeknek való tafota szoknya tenger színű, az valla király szín tafota, ezüst keskeny gallontal meghánva, apró kapocz rajta, az allyan negy rendel arany gallon, veres posztóval hajtott az alya.

Egy fekete virágos bársony mantli Uy, körül arany gallon rajta, mereven kek bagaziával bellett.

Vagyon más mantli ugyan fekete virágos bársony, az két elein 's körül az allyán bojtos fekete bársony, fekete tafotával mereven bellet, az allya körül arany gallontos.

Vagyon egy leány gyermeknek való király szín kis suba, nestel bellet az elei, belől fekete nyullal, három rendel keskeny arany prem rajta.

Vagyon egy veres virágos kamuka mente, Asszony Embernek való, Róka mallal bellet, 15 apró ezüst gomb az elein, az ket Uyan 10 olyan gomb. környül az elein es febjén ezüst gallont két rendel.

Vagyon egy viselt virágos kamuka fekete mantli kek bagazia alatta, prem nélkül való.

Vagyon egy szederjes Angliai nadrág Uy, az két szárán 30 bokor ezüst kapocz.

Vagyon két viselt veres Czujtár.

Vagyon egy szürke szőr rojtos Caffragh az szegelete és közepi Czifrázott.

Vagyon egy kék lazur viselt Czaffragh, helyel helyel bürözött.

Vagyon egy veres fajlangis viselt Czaffragh kék bagaziával bellet.

Egy nyereg alá való nemez veres posztóval buritott.

Egy köz tarka viselt szönyegh.
 Egy viselt tatár kesztyü.
 Egy viselt bokor Uyos kesztyü.
 Egy par pulhak.
 Vagyon három tefsini puska.
 Négy pár közönséges pisztolyok.
 Egy Loding sinorostul kulczostul ezüstös fejr Czontos
 palaczkajával.
 Egy tessini puskához való rezes palaczk.
 Egy uy fejr Czont palaczk Lodingra való.
 Egy közönséges hegyes pálcza.
 Egy közönséges pallos hüvelyestül.
 Egy hüvely nélkül való pallos vass.
 Két darabban ött singh s egy fertály szederjes gores
 kurasia posztó.
 Négy singh s három fertály kek kisniczer posztó.
 Tíz singh veres kisniczer posztó szükön.
 Három singh göres karasia posztó fekete színü zöld.
 Pásit színü föld köz longis posztó két singh, darabokban.
 Ugyan olyan posztó negy kis darabokban.
 Ötödfél singh brassai posztó.
 Vagyon 5 darabban öszvetoldozott roka nyak, mente
 alá való uy belles.
 Vagyon 33 roka torok Uy öszve toldozatlan.
 Vagyon egy egész roka mál.
 Vadnak egy Czomóban öszve toldozatlan edgyczer
 mazzor maradozot ki uy, ki oh roka darab bürök.
 Vagyon nyolcz pár fekete nyul.
 Vagyon két darab veres karmasin bür, Czizma sza-
 basbul maradott.
 Egy darab sarga kordovany.
 Egy szoknya vál fekete virágos bársony, viselt, arany
 gallontal meghanvan, 12 bokor apró karikas kapocz rajta,
 füzőjével edgyütt.
 Egy on mosdo korsojával edgyütt.
 Egy viselt kek selyem eő.
 Egy sarga solya kapcza nélkül.
 Egy fekete viselt posoni süveg.
 Egy gyermeknek való sarga czizma.
 Egy könyv horologium.
 Egy uy Karman zabola magaban.
 Két viselt abroz, ruhák takarni való.
 Nyolcz közep on tál, oczkák.
 Egy kis peczet nyomó vas.
 Egy horgas maroklatos portai formára való ezüstös
 aranyos kard, az szíján két öreg hoglár.
 Más ezüstös aranyas kard kettős kötő vas formára czi-
 nált tarsolyával edgyütt, szíja aranyas hogláros.

Egy elü pallos aranyas ezüstös fark vasával török vasával s három boghlarával edgyütt.

Egy ezüstös aranyas hegyes tör vertt felyre czinált, az keresztli horgas buritott.

Egy ezüst aranyas orrozatt fejer lanczával, panczel formara kötött, ött ezüst karikával edgyütt.

Egy ezüstös aranyas kantár, lilium formára Czinált bogláros hodgyával gombjával edgyütt.

Vagyon ahoz való szügyellő ezüstös aranyos azon formára.

Egy kármán zabola, s ezüstös aranyos bogláros fékagy azon formára való aranyas bogláros szügyellőjével edgyütt.

Egy ezüstös arany nélkül való bogláros kantár, holdgyával ezüstös szügyellőjével edgyütt.

KATONA LAJOS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Hallom koppanását, hogy mijen leginy vagy. (Jász-Nagykun-Szolnok.)

Ammá mester, jobban is vág a keze alatt: szebben hangzik pl. a zongora. (Szatmár m.)

Ennye be jól vág ki ojan messziről: szebbnek tetszik. (Kun-Szent-Márton.)

Fujd ki a zórod: koppansd el a gyertyát. (Udvari. Szatmár m.)
Kemencze van a házba: olyanok, a kik előtt szólani nem tanácsos. (N.-Várad.)

Haragba van a templom a toronnyal: távol vannak egymástól építve. (Uo.)

Kivágtuk a rezet: kitettünk magunkért. (Dévaványa.)

Hiszen ű nem sokat csinál belőle, csak fogta magát, osztán átnyergelt a másik párthoz: átment. (Szabolcs.)

Tagba szakatt: testes. (Kis-Újszállás.)

Megberetvájja magát az idő: neki keseredik, neki fohászkodik. (Debreczen.)

Még oda illik egy tábla: onnan még hiányzik egy tábla. (Kun-Szent-Márton.)

BARTÓK JENŐ.

Párbeszédtöredékek.

— Hát *) Erzsánk, hogy vagy mán az uradval?

— Andrisval-ē? — Hát csak olyan kutya, mint aggyig vót...
Egész télén én tartottam a dologtalan kutyát... Neki bort, neki

*) Az *ä* diphtongusnak hangzik.

pájinkát, neki toást, neki rántottát, neki dohánt, — még a pipáját is én temjem még! Hát még ékkis rosz nyavaját?!... Tülem még aszt a kis kávét is sajnálja, a kit a piaczon megiszok!... Nézd, hát mi' csinát a múltkor is! — Vasárnap vittem haza a piacrzú élliba fértát; oszténg elzártam a sejtésbe: hát nem kikutatta! Méffalta mind, itt rá borocskát, magára vette a kis bundát, oszténg elment a barátokho' a prégyikáczióra alunnyi, engém mē itthon hagyott harmad magamval éhēn. Montam is utána olyan áddást, hogy a frász törjē ki a hasát!

— Hallod-ē Pannánk! Mikor tanákoztá Erzsánkval?

— Hát a mūt Péntēkēn. Ott akattam velē össze a nyúmaji kökeresztfáná; az urának vitt ēnnyi, babocskát még haluskát; mikó a szöllőbe dógozott.

— Hát szoktak-ē ketēkné pályinkát kávédzani?

— Mink csak szalonnát kávédzunk.

— Hát nagy mulaccság vót nálatok az este?

— Vót bijon! éfé után fōsztük a pájinkás hērbatét, oszténg réggelyig hūszta a cigán, még Jancsi kocsis is rittyig telē szopta magát!

— A fenét! akkor hát csakugyan jó mulattatok!

— Micsinász Borcsa?

— Szűrőm a tejet.

— Lēssz-ē sok?

— Épen rittyig tele lett a fazék.

— Hajja-ē lelkēm!

Hol lakik itt a pógármestēr?

— Láss-ē eszt a nassárga házát? Épen annak rittyig vizaví!

(Gyöngyös.)

MACZKI VALÉR.

Találós mesék.

Fōnt jár, nem madár; vasat hordoz, nem kovács; lukba bujik, nem kijó. — Vődör.

Fekete a háza, vörös ű magába, zöld a címēre. — Vöröshagyma.

Utonálló pipiske, hust vár a szájára. — Tōvis.

Még van szēgve és mégis egész. — Háztető.

Égybe szoros, kettőbe tág, háromba nem fér bele. — Titok.

(Jankovác.)

ERDŐS LAJOS.

Gyermekjátékok.

„Hun vôtá, hová mész Őrzsébet asszony?”
 „Innejd, onnadj, amonnadj,
 A Földvárnak alulla;
 Fiskáris izente,
 Izenetté izente,
 Kéreti, lányodat,
 Szébbiket, jobbikat,
 Karcsu, magossabbikat.”
 „Nincsen nekém ojan lányom,
 Ki eladó vóna.”
 „Sē nē тұrd, sē nē tagadd,
 Mer láttam a kis vásárba;
 Piros almát árút,
 Éttem is belülle,
 Véttem is belülle,
 Most is van a zsebembbe,
 Piros zsebkendőbe.”
 „Mit kerülöd, mit fordulod
 Az én házam táját?”
 „Aszt kerülöm, aszt fordulom
 A té házad táját,
 Észerettem Szilés István lánnyát.”
 (Tolna m. Dunaföldvár.)

AIZENPREISZ ÁGOSTON.

Tájszók.

Nagykunságiai.

tajicska: emberi erőre készült	tempózik: teszi magát, paj-
kézi kocsi; tajiga vagy	koskodik.
kordé: két kerekű egy-	ténfereg: kábultan ide-oda
lovas kocsi.	jár.
takar: arat.	tepertős szájú: kipattogott,
takompóc: taknyos.	varas szájú.
tángál, meg-el: jól elver.	típász, meg-: megezibál.
tanyakodik; tanácskozik.	tojtat: a gyermeket kényezteti.
tanyáz: beszélgetve az időt	tojkjó: esztendő s juh; átvitt
tölti.	értelemben: ostoba.
tapsi füles: nyúl; átvive:	topa: ludtalpú, csámpás.
nagy fülő.	toprongyos: nagyon rong-
tarabóbál, meg-: főbe ver.	gyos.
taraccsol: locsog-fecseg,	tótfene, káromló szó, mint:
pletykázik.	fitty fene.
tarafál: megcélóz, eltalál.	totyakos: bő ületi ruha.
tarafikál: összeheszel.	tökiletlenkedik: ügyet-
tehénkedik: ránehezkedik.	lenkedik, hamiskáskodik.

tőkszi: ostobácska.
 tőmzsi: köpczös, alacsony.
 török: apróra tört szalma.
 tukó: kis ostoba.
 tukmál, rá-: ráerőszakol.
 tutujgat: csucsujgat, csillapít.
 tülők: marha szarvából csinált duda.
 türköl: öklel a borjú, mikor szopik.
 ujfent: megint, ismét.
 uzová: él vele, használ.
 unterczikk: unterczich; l. incziter.
 vaczáhol, fel-: lomhán feltápáskodik.
 vaczok: szalmaágy.
 vaszarodik: elillan.
 verőcze: léczes kerítés vagy ajtó.
 veselkedik, neki-: erősen neki fog.

veszkődik: bosszant, bolondozik.
 vetrecze: apróra vagdalt vesepecsenye.
 vinkó: gyenge, kerti bor.
 vírhedzik: serkedez a vér.
 vihog: folytonosan nevet.
 vissonगत: gyakran visít, ujjongat.
 vít, meg-: megvéd, megoltalmaz.
 zaviczál: zavar, sürget.
 zehernyás: rossz kedvű, kötekedő.
 zőtyköl: összeráz.
 zubog a víz, ha forr.
 zűbörög: korog, morog.
 zsebres: felpattogzott szája.
 zsényeg: ha sokan beszélnek egyszerre.
 zsiborog: zsibbad.

ILLÉSY JÁNOS.

Ipolyvölgyiek.

kabar: karmol.
 kacsúr: hal.
 kajált: kiált.
 kajbál: kiabál.
 kancsarodik, össze-: zslugorodik.
 kapacsorrú: hosszú, hajlott orrú.
 karácsál, karácsol a tyúk, mikor tojni készül, vagy enni kér; a székegyeknél: karicsol.
 karatyl: fecseg, pletykázik.
 kavarkodik: kaparkodik, iparkodik.
 kelevény: kelevény.
 kiczke: bojt.
 kijó: kigyó.
 kieszöl: készül.
 könnyvezik: könnyezik.
 Krályi: Klára.
 kundácsol: kukucsál.
 kuslya d, le-: lemarad, lecsuklik. A NSzótár szerint:

„Kushad v. kussad a kutya midőn a földre hasal.“
 kútyorog: kujtorog, kődorog.
 láda fia: a láda fiókja.
 lajhálódik: lanyházik az eső.
 lajka; „fekete mint a lajka.“
 látálok: gyakran látok vagy szoktam látni.
 lecsüggeni: elnyomorodni.
 lētalább, lētdrágább, lētjobb: legalább, legdrágább, legjobb.
 létes: élemedett korú ember.
 levél: levél, falevél.
 lēvél: szokott lenni.
 lyánta: leány korában.
 mán: már.
 masaskodik: lassan felemelkedik.
 másszer: másszor.
 mastring: férfi n. r.
 medjig: meddig.

medves: nedves.
 megsztringol: jól elver.
 A Balaton és Pápa vidékén
 megsztrengálni: kor-
 dán tartani, megkergetni.
 megharap: megharap.
 mellát: meglát.
 memme csak: meg-meg
 csak, ismét.
 mén: megy.
 mever: megver.
 mondok: férfi n. r.
 ő: mely.
 őre: merre.
 őtétül: mióta.
 Muhora: Mohora helység
 Nógrád megyében.
 mustoha: mostoha.
 muti: mutasd.
 nyárad, szét-: szétterül. 'Szét-
 nyárad a marha a jégen.'
 nehéz: nehéz.
 nyivaszt: untat.
 nyomdokó: nyomdokló, a
 szátva része.

nyovolya: nyavalya, rossz-
 nyavalya.
 oszt, osztén, oszteng, osz-
 tēngat: aztán.
 ottangat: ott.
 örő: örül.
 őrlő: őrlő.
 övedzke dik: körül övedzi
 magát.
 övedzke dő: övedző.
 pampog a dohányzó ajkaival.
 papér: papiros.
 parázni: tréfálni.
 paraszt: állatokra alkalmazva
 annyi mint szelid, jámbor.
 parzsa: parázs (Nagy-Csa-
 lomja).
 pasmintani: kényeztetni.
 'Elpasmintani a marhát jó ta-
 karmánnyal.'
 patrag: szeles, hóbertos, álla-
 tokra alkalmazva a paraszt
 ellentéte.
 patragoskodik: szeleskedik.
 pocsit: düleszt.

(Kovár vidéke.) KUBINYI FERENCZ.

Hétfalusiak.

kusruva: kis ruha, kisebb
 keszkenő.
 kuszura: apatárs, anyatárs.
 kóbor: a szekér fedele, er-
 nyő (kóboros szekér).
 kózsókár: szücs; kózsók:
 derék bunda.
 kámota: kamat,
 kēgyelet: szivárvány.
 kēzsa (oláh szó): koldusmankó.
 kéfēr: szarufa.
 kocsanozni v. tollószni:
 tarlószni.
 kariczol: karczol.
 kosmol: mocskol.
 kalczon: rövid szárú csizma
 (ma már nem viselik).
 kēgyend, kigyemed: ke-
 gyed, kegyelmed.
 koplik: kopik.

kotécz: ketrecz.
 kujar: ököl.
 kērpácskodni: kajtárkodni,
 tilosba járni. 'Péter a lovával
 merén kerpácskodik a határban.'
 kájt: kiált.
 konicza: gyalogszánka.
 korosnya: háton hozott nya-
 lábfa.
 kuka: maszkos ember (mint-
 hogy az ilyenek nem beszél-
 getnek).
 leffēs: lefityege, lelógó, pl.
 fül; leffēs embēr: lanyha,
 lágy ember.
 lebedeg: nyeldeklő, de így
 hívják a torokfájás egyik fa-
 ját is.
 leptibe: lassan.
 lajkó: rest, lomha.

má p ó: nagypapa.
 má ny i: nagyanya.
 mer én: szüntelen.
 mer ende: utravaló.
 mer end é l ni: feltarisznyálni.
 má r fa: poggyász, valaminek az anyaga. „Miféle márfával kereskedik? miféle márfából építész?”
 mu ta sz ta ni: mutatni.
 me té l te s: laska.
 mo ny as ty uk: tojós tyuk.
 mi c sa em b őr va gy: micsoda ember vagy?
 mi n ny a to sa n: mindjárt.
 m ős d ős ne: csemete.
 me t ni: szelni, metszeni.
 m ę g t ős ke d: megakad. „A sze-

kerem męgtőske d. A napsugarak męgtőske dnek a falba. A szemem belęttőske d”: beleakadt.”
 m ę d ę m: haszonbér, mely a földért jár.
 m ę p ős k ős i k: meghimlőzik.
 m ę n ę k, m ę n s z, m ę n ę n, m ę n ős k sat: megyek, męgy, męgy sat.
 n ę r á v á s: fortélyos pl. ló, ember.
 ny á n: nehány. „Egy nyán kęręczárom volt csak.”
 n ę t ę n t ős k: ügyetlen.
 ne te z: vizsgálódik, ügyelődik. „Netez jobbra-balra”: néz jobbra-balra.
 na a j: nagy; n ę é j: négy.

(Brassó m.)

KOLUMBÁN SAMU.

Veszprém megyeiek.

ba ka fá nt os: csökönyős.
 ba lo gs ős t ős: balog.
 ba ro na: borona.
 be ad ta a k ős s ős t: megbékült.
 b ős t ős r k ős d i k: inqselkedik.
 bu d ár: szükségsszék.
 c z i ng ár: sovány, vézna.
 c se re b ős k: cserebogár.
 c si ro s: olyan gomb, melynek alul füle van.
 c su ri: veréb.
 c su ron vi z: igen nedves.
 di g d á n c s: rossz ló (tréfásan).
 do bz á s: az a hőrdarab, mit az ajtó sarka alá szoktak tenni, ha leszáll.
 e g y e l ę d i k: világosodik (a szőlő).
 ę s z t ę k e: ősztőke.
 f ős r h ę c z: felhércz.
 f ős r g e t ős: fősgetyős.
 g ős r h ę s: sovány; földről is mondják.
 gu ga: golyva.
 ha j c z ős h ę j: hajsz.

ha m pu la: száj. „Ne járjon a hampulád!”
 hu ll á ro z: szállinkóz.
 i ste n pa pu c sa: akáczirág.
 ki re n de l: kiharancsol.
 ki j ár ta a z i sk o l á t: elvégezte.
 ki j ár ul ta: addig járt utána, míg ügyét siker koronázta.
 ki vi g gy a n: előbujik (a nap).
 ki tt ős: zsáknak való vászon.
 ku m ős t j á ts za ni: bujóska.
 kl á ha: az árpa- és buzakalásznak a szálkája.
 ku pa c z: kis rakás (trágya).
 la fa n c z: jött-ment; leginkább ebben: „nemet lafancz”.
 la mo s: így szokták csúfolni az olyan gyereket, ki éjjel alája hugyozik. „Hugyos, lamos, to-bákos, éjjel szapul, nappal mos”.
 la n g a l ős: lángos.
 la p t i ka: kétkeresű kocsi, min a győpmester az elhullott marhát hordja.
 le n te t: üget.

l é h a : kukoricza-polyva.	m u s z l i c z a : apró szunyog.
m a r o k s z é d ő : ki a lekaszált	n á p i c z : sovány, vézna.
gabonát markokba rakja.	n y a k l ó : a mivel a kocsirudat
m e g b o k r o s o d i k : megvadul	a l ó nyakához erősítik.
(a ló).	n y e t r e : a mi könnyen csuk-
m ě g r ě n d ě l : beszerez télre	l i k ide-oda. (Kis-Kunságban
való eleséget.	n y e g d e , n y a g d a .)
m i a t y á n k o n c s e r é l i a k e -	n y i g : nyűg.
n y e r é t : koldul.	n y i t á l : nyitogatja az ajtót.
	(Pápa.) MÓROCV ISTVÁN.

MESTERMŰSZÓK.

Kézdivásárhelyi czéhek szavai.

Szabó mesterség.

Matériálék: Posztó mindenféle szín. Czérna. Selyem.

Az elkészíttetéshez kell: Olló. Téglázó vas. Kréta. Sing. Gyűszű. Czirkalom. Török (pfriemen). Tő. Viasz. Egy műhely. Egy szabóasztal. Kefe. Pallóseprő (kleiderbesen von rohr). Spongyia.

A társaságban vagynak hivatalosok, úgymint: Elöljáró. Atyamester, különösen tartozik szorgalmatoskodni, ha valaki a társaságban meghal. Egy látómester, e mindenre tartozik különösen vigyázni. Egy dékány, a gyűlés és más összejövetelek alkalmas-ságával az egész társaságnak szolgálni és udvarolni tartozik.

A társaság összejövetele neveztetik t á r s a s á g g y ű l é s n e k , vagy l a k á s n a k , mindég az előljáró házánál tartatik.

FRECSKAY JÁNOS.

N é p d a l o k .

I.

Három levele van a kis epernek,
Három szeretője van a szívemnek;
Három közül egy az igaz szerető,
Azt az egyet áldja meg a teremő!

Három levele van a kis epernek,
Három szeretője van a szívemnek;
Leszakítom a kis eper levelét,
Elhagyom a szeretőmnek kettejét!
(Szatmár m. Kis-Ricse.)

CHALUPKA REZSŐ.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívny:
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZEMKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XVI. kötet.

1887. DECEMBER 15.

XII. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Torz, torzít.

Szóba jött, hogy hiteles, régi szó-e a *torz*, vagy pedig a gyökelvonás elméletének a szülötte, úgy támadt elő a *torzít*, *torzul*-ból, mint a *tan* a *tanít*, *tanul*-ból. A Nagyszótárhoz fordultunk fölvilágosításért. Kérdésünkre ily választ találtunk benne: „*Torz*, elavult törzs, melyről *torzaszt*, *torzít*, *torzonkodik* származtak.”

E válaszból kettőt tanultunk meg. Az első, hogy *torz* ismeretlen szó, a melynek multjáról senki számot adni nem tud; mert szótárunk „elavult törzs” szavának ez az igaz értelme. A második, hogy a *torz* nem elvonás, nem a *torzít*, *torzul*-ból van kikövetkeztetve, hanem megfordítva, a *torzít*, *torzul* vannak az elavult *torz*gyökből leszármaztatva; ez utóbbiak tehát újabb hajtások, a *torz*-nak sarjadékai, más szóval, mind a *torz*, mind a *torzít*, *torzul* a nyelvújítás szavai, melyeket sem a régi irodalom nem ismert, sem a népnyelv nem vall magáénak.

Ismét egy újabb kérdéssel állottunk tehát szemközt Honnan való, mi az alapja ennek az állítólag „elavult *torz* törzsnek”? Talán e kérdésre is kibetűzhetni, ha megkérdjük, szótárunk soraiból a kívánt választ.

Rendbe szedve itt közöljük az ide vonatkozó magyarázatot: „Rokon vele a rokon jelentésű *borz*, és származékai: *borzas*, *borzaszt*; továbbá *durcz*, *durcza*, *durczás*, mint kedélymerevedésre vonatkozó. Azon *tor* gyökű szók osztályába tartozik, melyek magasságra, fölmerevedésre vonatkoznak, mint *torony*, *toromba*, *torlik* sat. Szabó Dávidnál igealakban is eléjön: *torzani*.”

A *tor*-gyökérnek „magasság, fölmerevedés” jelentését

s hogy *torony*, *toromba*, *durczás* e *tor-* gyököknek hajtásai, mint játszi enyelgéseket számba nem véve, e magyarázatnak három tételét tekinthetjük olyannak, a mely bizonyos mértékben érdemes reá, hogy figyelmünkre méltassuk. Ezek a) a *tor-lik* és *tor-z* szóknak egybetartozása, b) Szabó Dávid *torzani* igéje s c) a *torzas* és *borzas* vérrokonsága.

A *torl-*ani két jelentésben járatos: a) mint átható: *torol*, *megtorol*: retribuo, reddo, vergelten; b) mint magára ható: *torlik*, *megtorlik*: congeri, coacervari, concumulari, sich anhäufen.

E két igénkről tudnunk kell, hogy a régi irodalomban egyike is másika is fölötte ritka használatú. Az első, az egyszerű *torol* egyáltalában nem fordul elő, csak is a *meg-* igekötővel párosulva: *megtorol*, s ez is csupán egyszer a Debreczeni codexben: „Meg kelh az en atiamfyai halalat *torolnom*“ (25), azonkívül Molnár és Pápai szótárában, de itt is csak a magyar részben; helyette „megfizet, megtérít, megad“ s legtöbbször „bosszút áll“ járja. Az utóbbiról, a *torlik*-ről, hasonlót kell mondanunk. Az említett két szótár magyar részén kívül szintén csak egy, a Jordanszky codexben: „Az vyz megh *torlyk* mynt egy heegy“ (290) találkozunk vele s rajta kívül alig két-három irónál egyszer-egyszer. E különös jelenségen kívül föltűnő még, noha egységes voltuk kétségtelennek vehető, az egymástól messze ágazó jelentés: *megtorol*: b o s s z ú t áll, tulajdonkép: megtérít, megad = retribuo, reddo; aztán *megtorlik*: fölhalmozódik = concumulo. Hogy egyeztethető mind e jelenség össze? Megkísérljük magyarázatát.

A *megtorol*, mint mindenki tudja, a lat. *reddo*, *retribuo*-nak egyértékese, a mi tulajdonkép azt teszi mint: megad. visszaad egyként jó és rossz értelemben: a nyert jutalmat s a szenvedett sérelmet; a *megtorlik*-nak latin megfelelője *congeror*, *coacervor*. vagyis annyi mint: fölhalmozódik, s cselekvőleg: fölhalmoz, a mihez hasonlóképen egészen közel álló értelmű a hozzá ad. reá ad. Mi tehát az „ad“ jelentést tartjuk amaz összefüggő kapocsnak, mely a kettőt egybecsatolja: *visszaad* = *megtorol*, *egymásra ad* = fölhalmoz. A mai „bosszút áll“ értelmű *torol*-nak a föltételezett „ad“ fogalomból keletkeztét, valamint a „coacervari“ jelentésű *torlik*-kal való egységes voltát egészen hiteles, kétségtelen tanúval, a *told* cselekvésszóval igazolhatjuk. Ime az adatok.

a) *Told* = ad: „Ezeket tege ennekem isten es ezeket tolg a (= toldja): haec mihi faciat Dominus, et haec addat (BécsiC. 3.). En nágsagom nágob toldate c ennekem: magnificentia amplior addita est mihi (140.). Kit te meg vertel vldöztek, es en sebimnek serelmehez toldottak: et super dolorem vulnerum meorum addiderunt“ (AporC. 20.). b) *Toldul* (*tódul*) = halomra gyűjtőzik: „Erőssek toldolának en ram (DöbrC. 117.). Tóldúl sok néző nép mindenik úczárúl (Gyöngy: KJ. 62.). Az Almás vize is meg tódult ezektől“ (Zrinyi I. 110.).

Minthogy tehát egyrésről *torol* és *told*, más résről *torlik* és *tódul* egységes fogalmaknak bizonyulnak, bátran következtethető, hogy testileg is rokonok, mind a négy egy testvér, vagyis ugyanazon egy gyökérnek, a *tol*-cselekvészónak nyúlványai. *Torol*, *torlik* tehát e helyett valók: *tolol*, *tollik* s oly hangbeli változást tüntetnek föl, a minők bélel: bérel (nyusztal bérlett' többször a régi nyelvben, széllel bérlett' egyes tájszólásokban), lófál: lófrál (a ném. *lauf*(en)-ból lett először: *lóf*-ol, s tovább képezve lóf(o)l-ál - lófrál), sikáol: sikárol (MUSzót.). Hogy végre a *torlik*, *torlódik* csakugyan annyi mint: 'magát tolja', vagyis hogy *tor*- és *tol* egyek, bizonyosság rá az, hogy az *r*-es alak előfordul 'tolódik, tódul' értelemben, az *l*-es forma ellenben 'torlódik' jelentésben is; pl. „Ó-Brassó felől egy-két, három sereg, végre több kezde *kitorlózni*, és az egész had végre megmutatá magát“ (MonIrók. VII. 199.); ellenben: „Vérnek meg *tolyulása*“ (PP: PaxC. 104.). Különben a mai nyelv is váltakozva mondja: *vértolulás* és *vértorlódds*.

A Nagyszótár ama véleménye tehát, hogy a *torlik*-beli *tor* alapszava 'magasságot, fölmerevedést' jelent, nem állja ki a tűzpróbát; tehát az a nézete se fogadható el valónak, hogy a *torz* ugyanazon gyökérből való sarjadzás, a melyből a *torlik*.

Második tétele, hogy a *torz* Szabó Dávidnál igealakban is eléljön: *torzani*, helyes, való; azonban hozzá kell tennünk a mit szótárunk elfeledett megmondani, hogy e *torzani* *-gal van megjelölve. E csillagra nézve pedig ezt a megjegyzést teszi a szerző: „Némellyek mellé * jegyet vetettem; azt akarván azzal jelenteni, hogy az olyanok bévételek felett még talán kérdés támadhatna, ámbár párt-

fogóji is találatnak.“ E szerint *torzani* a valóságban nem létező, csakis kikövetkeztetett igealak, a melyre mint a *torz* alapszavára hivatkozni nem lehet.

A harmadik tétel így hangzik: „Rokon vele a rokon jelentésű *borz*, és származékai: *borzas*, *borzaszt*.“ Ez a tétel csak fele részében igaz, a mennyiben köztük a jelentésbeli rokonság minden kétségen kívül áll; de származás tekintetében ép úgy nem rokonok, mint nem azok: *told-fold*, *st-ri*, *ront-bont*, *csúszó-mászó*, *csöröl-pöröl*, *csötlök-bötlök* sat.

Minthogy tehát a vélt *tor-* alapszó pusztá tündér lett, kápráztató semmiség — mert a ‚lakoma‘ jelentésű *tor* szóhoz még szótárunk ritka bátorsága se mert nyúlni — következik, hogy a *torz* nem származékszó, valami *tor-* gyökérnek eresztéke, s nem is ‚elavult törzsök‘, mert a mi soha nem volt meg, az el sem avulhat, hanem minden valószínűség szerint elvonás, a *torzas(-borzas)*-ból kikövetkeztetett névszó. *Torz* főnevet sem a régi irodalom le egész Kresznerics szótáraig nem ismer, sem a népnyelvben semmi nyoma föl nem fődözhető.

Az a kérdés, helyesen van-e leszármaztatva.

Nem lehet tagadni, hogy az *-s* képzős melléknevek a legeslegtöbb esetben egy valóban élő, vagy egykoron megvolt, járatos névre mint alapszóra engednek következtetni. E szerint a *torz-as* csakugyan vissza volna vihető egy *torz* alapszóra, a melyből úgy lett *torz-as*, mint *vért*-ből *vért-es*. De ha kissé utána nézünk a dolognak, egészen más eredményre jutunk.

Előre kell bocsátanunk a következőket: a) *torzas* egymagán állva sem az összes régi irodalomban nem fordul elő, sem a népnyelvben nincs használatban, s csakis mint a *borzas*-nak rímelő párja ennek társaságában szerepel; b) de még így is, a mennyire teljeseek adataink, csak három régiebb s elég késő korbéli irónknál található: „Megh eresztett torzas borzas szakála (Prág: Serk. 674.). „*Torzas-borzas* szakállu paraszt emberek (GKat: Válts. II. 105.). Az him oroszlány az ő borzas-torzas szűgyeivel“ (Com: Jan. 46.); c) egy más alakját, de hasonlóképen egy társszóval kapcsolatban a Tájszótár jegyezte föl: „*Torzomborz*: bozontos, kuszált p. o. bajusz. Balaton melléki, Szathmár vidéki, székely szó“; d) ez utóbbit a nép egy teljesebb, *torzon-borzon* alakban is használja; e) ugyan csak a nép nyelvében ismeretes szó a *tor-*

zonkodik; s e mellett f) a vele teljesen egyértelmű *torzsalkodik*, melyet már egy régibb írónknál is megtalálunk: „Csuda, itt ez aránt mint *t o r z s o l k o d i k* Luther ellen Kalauz“ (Pós: Igazs. I. 425.).

Allapodjunk meg e két utóbbinál. Nem vádolhat senki nagy merészséggel, ha e két cselekvésszót egy gyöker hajtásának állítjuk. A *torzsolkodik-torzsalkodik* alapszavául elég tisztán *torzs* tűnik ki, a melyet már egy korábbi fejtegetésünkben (Nyr. XIV. 493—496) ismerünk s melyet régi írónknál többnyire *tors*, *torzs*-nak találunk följegyezve s a mely *törzs*, *törcs*, *torzsa*, *torzsok*, *törzsök* alakokban is járatos volt s egynémelyikében ma is járatos még nyelvünkben. Jelentését is ismerjük: a) csutak (= szár: stengel); b) „kaszálás utáni kemény és vastag füvek tarlója“ (Tájszótár). A *torzs*-ból *torzol* denominális képzés, olyan mint *fésű*-ből *fésül*, *háló*-ból *hálál*; s ebből tovább képezve *torzol-kodik*, úgy mint *fésül-kodik*, *hálál-kodik*. Hogy miként fejlődött ki, miként válik a *torzs*: stengel (= szár, csutak) fogalmából az ellenkezni jelentés, arra teljesen analog példát nyújt az *ág*-ból sarjadzott *ágaskodik*, mely tudvalevőleg annyit is tesz mint: *sich sträuben*: ellenkezik.

Némileg másként áll a dolog a *torzonkodik* szóval. Ez mint alapszóra egy *torzon* melléknévi alakra utal (vö. nehéz-kedik, kevély-kedik, idegen-kedik), melyet a föntebb idézett *torzon-borzon* ikerszónak első tagjában meg is lelünk. E *torzon* pedig nem egyéb mint a kfném. *torse* szónak, melyből (vagy az olasz *torso*-ból) a fönt említett *torzs*, *torzsa* is származott, dialektikus alakja: *dorsen*, *torsen*: stengel (Schmell: BWörtl.). „Torzon(borzon) szakál“ tehát szószerint annyi mint: túske, tövis-szakál.

A *torzon-borzon* szópárban a *torzon* a vezérszó, a *borzon* pedig csak rímes járulék, olyan a minők *csere-bere*, *hetyke-betyke*, *horgas-borgas* sat; a *borzas-torza* ss *torzas-borzas*-nál ellenben megfordítva a *borzas* a vezérszó s a *torzas* a járulék.

A *torz* tehát mégis csak elvonás, vagy a *torz-on*(*borzon*), vagy a *torz-as*(*borzas*)-ból.

AZ ÁLLANDÓ HATÁROZÓK (VONZATOK).

(Mutatvány „A magyar határozók” című pályamunkából.)

Minden nyelvben nagy számmal vannak állandó kapcsolatok, a melyek szokásszerűleg ismétlődnek, a mennyiben a nyelvszokás bizonyos igéket rendszerint bizonyos nemű határozóval kapcsol össze. Az ilyen állandó határozókat magyar nyelvtanaink hosszú ideig *v o n z a t o k n a k* nevezték. Nem volna kifogásunk e kifejezés ellen, ha nem fűződött volna hozzá az a fölfogás, mely szerint „szóvonzatban egyik szó azon hatással van a másikra, minél fogva ez valamely ragot fölvenni *k é n y t e l e n*.” — Hogy ez a dogmatikus fölfogás milyen ferdeségekre vezet s mennyire útjában áll a gondolkodásnak s a nyelvi jelenségek megértésének, arra csak egy példát említek. Kis Józsefnek egyik bírálója (a Bp. Szemlében XXIX. 330.) megróttá ezt a mondatot: „Barna Eszter csókjából hejh nehéz beérni”, mert, úgymond, „a *beérni* ige ily kapcsolatban nem *ból*, hanem *val* ragú főnevet vonz”. — De ép így tanítják nyelvtanaink, hogy *jóllakik, éltét tengeti, megkíndl, szolgál* mind *vel* ragot vonzanak, mégis *ból* raggal olvassuk őket a következő példákban: Egy varju nem laknék jól a husából (Nyr. IV. 470.). Őkör húzza az igát, ló lakik jól a zabban [a zabból]. (Ball: Példb.). Te asztalodnak kenyérhéből engemet tengettess és éltess (PeerC. 13.). Abban vagyok szalonám s kenyerem, kiből megkinálom jó emberem (Barkó népdal, TudTár. IX. 64. 1835.). Úgy kínálom a rózsámat este a kapuba belőle [a császárkörtéből] (Népd.). Légypettyes pohárból kínál szörnyen nagyon (Liszny: PalóczD. 12). Ha exemplarok érkeznek, ebből [a munkából] is szolgálok. (Kaz: Lev. III. 291.). — Mindezekben nem önkényes a csere, hanem a *ból* rag partitivust jelöl. „Barna Eszter csókjával nehéz beérni”, ez annyit tenne, hogy az ő csókja nem elég, más nő csókja is kell; ellenben Kis J. verse azt mondja, hogy Barna Eszter csókjából akármennyivel is nehéz beérni. A kettő úgy viszonylik egymáshoz, mint pl. *a kenyeret megenni* s *a kenyérből enni*, s az utóbbi helyes, akármennyire hirdetik is a nyelvtanok, hogy *enni* tárgyas ige létére tárgyesetet vonz. (Vö. „Csak a sajátlagos adagiumokból mutatok fel.” Imre S: GKat. 32.). — Vö. még a következő *vel*-vonzatú igék eltérő szer-

kezetét: „Te nem tartozol a bogárnak selyem ért, az állatnak bundáért, a juhnak gyapjuért, s illatszerért a macskának.” (Vör: Lear. III. 4. Nem: selyemmel, bundával sat, hanem: selyemért nem tartozol semmi v e l). Megpróbálkozott Desdemona szerepében is, mely nem neki való (Greg: Shaks. 394. a D. szerepében való föllépéssel v. játék k a l.).

Hogy az ige határozója kénytelen az illető ragot fölvenni, azt szorosan véve csak az olyan megmerevedett, formula-szerű szólásokról mondhatjuk, minők pl. *észre-venni* (régente *eszébe venni*), *félre-érteni*, *abban-hagyni* sat. A többi esetekben a ‚vonzatoknak‘ állandósága meglehetősen relatív, s éppen nem szükségszerű. „Monarcha az ige a mondatban, de alkotmányos, a ki ‚uralkodik és nem kormányoz‘; és a mondat többi részei szabad alattvalók, kik a törvénynek s nem a nyers hatalomnak hódolva teljesítik kötelességeket” (Brassai: MMond. III. 288.). A rag vagy névutó nem az illető ige miatt szerepel a mondatban, hanem saját erejénél és jelentésénél fogva, mely aztán az ige jelentésével kombinálva fejezi ki a gondolatnak azt az árnyéklatát, melyet éppen közölni akarunk. Innen van, hogy a legtöbb ige, melyet rendszerint egy bizonyos határozó-nemmel használunk, egyes esetekben másféle határozóval szövetkezik. Az így egymással váltakozó határozók nem változtatják meg a kifejezést lényegében, de nem is egészen egyértékűek — ép oly kevéssé mint a rokonértelmű szók — hanem rendesen olyan mozzanatra figyeltetik a hallgatót, mely a közönséges, mindennapi szerkezetben elveszne. Például a *vigyáz*, *figyelmeztet* igéket állandóan *ra*-féle határozóval szerkesztjük, de a régielnél előkerülnek a *-hoz* és *előbe* viszonyzókkal is, és ma is néha *től* raggal járnak; különösen az utóbbi érdekes, mert nagyon érezhető eltérést jelez a kifejezés értelmében, t. i. az óvakodás mozzanatát vegyíti bele, a minthogy a *től* rag itt nyilván az *óvakodik* (*őrizkedik*) *vmitől* szerkezet mintájára van alkalmazva. Példák: Istenem, te *h o z z á d* vigyázok (Bíró: Angy. 141.). Vigyázzunk az ő eljövetele *eleibe* Tel: Evang. I. 30.) — Figyelmeztetek a hamis prófétáktól: attendite a falsis prophetis (MünchC. 26. Vö. Őrizzétek magatokat a hamis prófétáktól, Kár.). Meg ne csípjon, vigyázz mérges fulánkja t u l (Lisznyai: Palócz Dalok 149.). Vigyázz

től e (Nyr. VII. 45.). Ettől legjobban kell vigyázni, t. i. a meghüléstől). Itt vigyázni kell attól, hogy ez praecedensül ne szolgáljon (egy akadémiai tárgyalás közben hallottam)

A *törekszik* igét rendszerint ugyancsak *ra*-végű határozóval kötjük össze, de ha csak a régibb nyelvet nézzük is, megtaláljuk azonfölül az *-n, ben, ért* ragokkal a *mellelt, ellen, felől* névutókkal s az infinitivussal, természetesen többé-kevésbbé érezhető jelentésbeli eltérésekkel. Példák. Parturio: szülésre törekedöm (Calep). Ez en igen törekedjék (RMNyE. II. 147.). Törekedett abban, hogy lecsöndeszéthetné (Zvon: Post. II. 256.). Törekedjél áhítatos asszonyállatért: intercede pro devoto femineo sexu (FestC. 1.). Törekedik vala szünetlen Honorius pápánál az szerzetnek confirmálásáért (DomC. 177.). Törekedik mellette a bíró előtt (GKat: Titk. 825.). Netalántán az isten ellen is találjatok törekedni: ne forte et deo repugnare inveniamini (Helt: UT. 98.). Az athname felől eleget törekedtünk (MonOkm. XIII. 155.). Nem törekedik ártania ő neki: non apponet nocere ei (DöbrC.).

A *szorúl* és *bíz* igék szintén *ra* ragot, a *daczol, kiáll* és *felesel* igék *vel* ragot, vonzanak; de egészen más szerkezetekben mutatják őket a következő mondatok: Szorult volt ennek az haszontalan Somai Gergelynek gondviselése alá (1760. Hazánk I. 371.). Kiknek pásztorságok alá bízta Isten az ő nyáját (Hall: HHist. II. 199.). Az 1405. XVI. tcz. a letartóztatott jobbágyokat a comes gondjai alá bizza. (Nemzet V. 83, mell.). — Vér daczol a vérnek: Etele és Buda együvé nem férnek (Ar: BH.). Engem hínak Fábián Pistának, ki is állok huszonnégy zsandárnak (Népk. II. 63.). Ember ez, akárki; nos fiúk, bírok ra, hadd lássuk, ki áll ki? (Ar: Toldi I. 11.). Hogyan feleselt neki vissza a semmirekellő (Urambátyám' 21. sz. 9.).

Így idézhetnénk akárhány más kifejezést is, melynek, vonzata' bizonyos körülmények közt megváltozik, még egyazon nyelvtörténeti korszakon vagy nyelvjáráson belül is, sőt egy ember beszédében, egy író stílusában is. Pl. maga Faludi háromféleképp szerkeszti az *adóz* igét: Méltó, hogy a ki vétett, adózzon erre tte. (NE.). Más világon kell adóznod iránta (NU.). A hatalmasok sokrúl adóznak, és ezer veszedelem környékezi őket (BE.).

Néha aztán az ilyen váltakozható szerkezetek szomszéd

mondatokban, sőt egy-egy mondaton belül is szerepelnek s ebből olyan abajdocz szerkezetek keletkeznek a népnyelvben is, melyek épen nem utánzásra-méltók. Pl. V e l ő k vagy r a j t o k kellett, hogy történjék valami, nem pedig ő k műveltek valamit. [Itt természetesen tudatos a két határozó együttes használata] (Brassai, Szépir. Figy. I. 482.). — Viselj gondot r ó l a m, te árvád f e l ő l (Balassa B. Szil. kiad. 124.). A bátyja még Bécsben sétál. Elég sok jót mondanak f e l ő l e, — meglássuk még valaha. E r r ő l is eleget mondtak (Mik. 82. lev.). Micsoda szép dolog, mikor az ember f e l ő l jót mondanak... Mennyi sok szegény monda jót a Krisztusról holta után. (166. lev.) Azok f e l ő l bizonyost mondani bajos. A többi r ő l röviden fogok szólni (Kaz: Jug. XVI. cap.). Emlékezzél r ó l a m; emlékezzél Kolmár f e l ő l (Kaz. Munk. VI. 57.). Győzd meg f e l ő l e m és igaz ügyemről a kétkedőket (Ar: Haml. 159.). — Elkárhoztatik, ha gonoszra enged és érdemöt lelhet, ha j ó n a k enged (ÉrdC. 556b.). Megfeddi ez világot bín b ő l és igazság r ó l: arguet mundum de peccato et de justitia (JordC. 683.). Nyernek is r a j t a sokszor, mint Bertók a c s l k b e n (Mikes 22. lev.). Bizakodjál ne a magad erejé b e n, hanem az ő irgalmas jóvoltá h o z: confidate nella sua grazia, non nella vostra forza (Fal. 108.). Testednek jó állapotja attól függ, ha mértékletes vagy... Lelkednek pedig épsége abban, ha megvagyon az istenes jószág benne (571.). — A sok kez z ű l egyet megkapa b e n n e k (Pesti: Mes. Toldy kiad. 39.). Majd meggyűl e könyvvvel a baja, míg kiválogatja b e l ő l e a jót a rossztól, a valót a valótlan tól (Bp. Szemle VI. 200.) Micsoda ez a világ? és miért kapunk annyira r a j t a? Elmúlt gyönyörűség csak sohajtást okoz, a jövődöbél in kapsz bizonytalan h o z (Mik. 67. lev.). [A jámbor gazdag] csak a z o n örül kincsé n e k, hogy adogathat belőle (Fal. 604.). — N e k i-szánni magát a kereskede s r e: callere ad suum questum (PPBl.). Jobb lesz, ha serényen n e k i fog belbajainak orvoslásá h o z, n e k i fog a kemény munká h o z (A Hon' XVIII. 242. vcz.). H o z z á-oktatván [Bosnyák uramat] a jó vigyázás r a és szép rendtartás r a (TudTár. 1839. 363.). A gazda jól h o z z á látott a puliszká n a k (Népk. III. 379.) A szeme h o z z á szokott a tele ládákat l á t n i. (Mik. 75. lev.). Sok baja volt utközben a járókelőkkel, kik k e l

lelkessültségében bele-belekötött ('Urambátyám' 21. sz. 2. Más efféle példákat idéz Lehr: Toldi 113.).

Mégis, mint már mondtuk, számos kifejezést nagy következetességgel szerkeszt a nyelv mindig egy és ugyanazon raggal vagy névutóval; annyira, hogy pl. rokonértelmű kifejezések közül egyiket állandóan az egyik, másikat a másik viszonyszóval kötjük össze. Azt mondjuk pl. *rosszat beszélni valakiről*, ellenben *rosszat költeni (fogni) vkire; hasonlítani vmihez*, ellenben *egyezni vmivel* sat. sat. Azonban az ilyen rokonértelmű szólások szerkezete hatással lehet egymásra, sőt egészen egyenlővé válhatik. Ilyenkor a gyakrabban használt szerkezet hasonlítja magához a ritkább vagy éppen elszigetelt kifejezést, s a megszokott, kényelmes szerkezetek átmennek olyan szólásokba is, melyek azelőtt más, eltérő észjárás szerint alakultak. Így aztán nem egy változást látunk a mondatban, ha a nyelvnek régibb állapotát egybevetjük az újabbal. Régente azt is mondták: *vkivel egyesedni*, s azt is: *vkihez egyesülni*; az utóbbi szólás elavult s ma csak azt mondjuk: *vkivel egyesülni*, mint *vkivel szövetekezni, tartani, kibékülni* sat. Régente azt mondták: *vmi csodálkodni* és *vmiről csodálkodni*, mint ma is mondjuk *vmi* és *vmiről gondolkodni*; emez mind a kettő megmarad, mert egyfelől azt mondjuk: *mit gondolsz róla? megemlékszünk, megfélekedezünk róla*, másfelől: *vmi tüprenkedünk, fejünket törjük* sat, ellenben csakis azt mondjuk ma: *vmi csodálkozni*, mert szintén csak *-n* raggal mondjuk: *vmi ámulni, bámulni, fölindulni*. — Érdekes a következő változás: A XVI. században még csak azt mondták: *azon félek, hogy megbántalak* sat, nem pedig *attól félek, hogy megbántalak*, noha akkor is úgy mondták, mint ma: *félni vkitől, ne félj tőlem*. Minthogy pedig az utóbbi szerkezet a mindennapi beszédben sokkal sűrűbben kerül elő, belehatolt lassanként a mellékmondatos szólásokba is, úgy hogy az *azon félek* szerkezetet egészen kitúrta. — Még csak két szerkezetet említek, mely újabb időben, a múlt század óta indult változásnak, de az új kifejezés mód még most sem terjedt el s állapotodott meg a régibb és szokottabb rovására. Rendszerint még mai nap is azt mondjuk: *kényérrel kínálni az éhezőt*, és: *mesterségre tanítani a fiút*. Az újabb, ma még kevésbé használt szerkezet pedig ez: *kényeret kínálni az éhezőnek*, és: *mesterséget tanítani a fiúnak*. Az utóbbiak azon-

ban legmagyarosabb nyelvű íróinknál is előfordulnak, s már csak ezért sem érthetünk egyet azokkal, kik hibáztatják őket (az elsőt pl. Szarvas Bp. Szemle 1884. jan.). Különben is nem idegen hatással van itt dolgunk, hanem egész természetes analogiával: a *kinál* ige az *ad*, *ajánl*, *ígér* sat. igék példáját követi, mert *kenyeret kínállok az éhezőknek* = *kenyeret ajánlok neki* v. *akarok adni neki* (vö. Krisztus . . . kívánta mindeneknek részeltetni isteni kegyelmét Illy: Préd. I. 119. e h. mindeneket részeltetni kegyelmiből v. kegyelmiben); a tanítást pedig szintén lehet úgy fölfogni, mint az ügyesség vagy tudomány átadását, úgy hogy *mesterséget tanítok a fiúnak* = *mesterséget adok neki* (vö. a latin *tradere* és *accipere* ,tanítani' és ,tanulni' jelentését, s a franczia *apprendre* igét, mely eredetileg a. m. megfogni, elvenni, s most ,tanulni'). — Példák: Az istentelenséget sok hímes szín alatt híresítik és hatalmasan kínálják (Fal. 6. Még dativus nélkül). A mostani idő a tied, szépen kínálja magát [*kinálkozik*, vö. *ajánlkozik* = *ajánlja magát*.] (Uo. 581.). Ha a világ minden aranyát nekem kínálják érte, nem adnám oda cserébe (Jók: Egy az isten IV. 43. Igy. uo. 56.). Olyan embert még nem látott az égbolt, kinek ha pénzt kínálsz, azt mondja: elég volt (Jók: ,Mátyás diák és Bente úr' 22.). Nemes élvet az istenek asztalánál lantszó nélkül a nektár se kínál (Szász K.: ,A világ négy korsz.' Schill.). Kérdéseket tesz, magyarázatokat kínál s felfüggeszti feleleteit (Csiky: Ang. Irod. I. 383.). Péter király aludnék, nem hagyja a barát, kínálgatja kenyerét, megszentelt poharát (Föv. Lap. XX. 1.). — Én neki geographiát tanítok (Kaz: Lev. II. 248.). Akarsz tanítani könnyűkart a szárnyasok kekropsi nemzetének (Ar: Arist. II. 178.). A ki grammatikát tanul, annak nyelvet is kell tanulnia, még pedig azt a nyelvet, a melyiknek grammatikáját tanítják neki (Brassai, Bp. Szemle 1874. V. 382.). Blanka grófnő, a kinek a zárdában azt tanították, hogy még a cipője szalagját megkötni is saját kezeivel: rangjának lealacsonyítása (Jók: Egy az isten V. 175.). Az iskolák is nagyrészt már az új rendszerű grammatikából tanítják a magyar nyelvet a nemzet ifjúságának (T. Mészáros: A nép nyelv. ügye 125.).

ROKONÉRTELMŰ SZÓK.

Gyöngé. Gyarló. Erőtlen. Rozzant (rozoga).

Gyöngé: A míg gyöngé, addig bírhat sz vele (Erd: Közm. 85). Tízenhat esztendőös vagyok, katonának gyöngé vagyok (Nyr. VI. 384). Gyöngé szellő fujdogál a harasztton (Népd. 59). Gyöngé a nád, mégis a szél hajtogatja (Fal. 924). Gyöngén bánik vele mint a tojással (Ball: Példb. 165). Addig hajtsd a vesszőt, míg gyöngé (Nyr. IX. 134).

Gyarló: Mindenféle tagjaimra halálra hajlott rám, gyarló testből elbucsuzik lelkem (V. E. I. 395). Gyarlóságunk vétkét ne tedd mérő fontra (Erd: Népd. I. 311). Nincs halandó földi gyarló féreg, a ki azt bevárja (Ar: Sz. László). Ha gyarlók nem volnánk, vétkesek se volnánk (Ball: Példb. 162). Gyermekszeretben is lehet gyarlóság (uo. 164). Asszony vagy a leggyarlóbb, semmi más (Vör: Az uri h.). Alig lehet az e gyarló életben, hogy mindekben egy huron pendüljünk (Nyr. V. 507).

Erőtlen: Erőtlen az erős csak a zsákba rázza (Erd: Közm. 53). Erőtlen mint a bőrehagyott kigyó (uo. 132). Erőtlen ember az, ki a maga erejében bízik (Ball: Példb. 113). Ország, ha erőtlen növekedni, már fogy (Ar: Buda h. VII). Egynek a keze erőtlen a harcra (Nyr. IX. 415).

Rozzant: Rozzant csárda két oldala fakó (Nyr. III. 191). Kiabál a halálmadár rozzant szegény viskó fölött (Tompá: Kuvik). E palotának márvány büszkesége mint nem éri föl rozzant fedeled (Gyul: Szép e.). Bár ha zsindelet tudnék csinálni rozzant tetődre (Tompá: Az én l.).

Tulajdonság, mely az erő kifejtésre való képtelenséget fejezi ki.

A gyöngéség éretlenségből (vö. Ölt magára kikeletkor újra zsenge lombot. Tompa madár.) vagy testi bajból származó tehetetlen állapot. A gyöngé erőhiány folytán se egy ránéző feladattal megbirkózni, se pedig külső hajtásoknak ellentállani nem tud. Gyarló a tárgy, ha mivoltának megfelel ugyan, de egy fejlettebb, felsőbb dologgal gondolatban szembeállítva tökéletlenné bizonyul; ez tehát az összehasonlítás útján kiderült ügyefogyottság, s a kevésre becsülő, kicsinylő véleménynek jelzése az értéktelenné

gondolata kapcsán. Ez a tárgy egészének állandó és általános sajátsága, amaz az idő és a legyőzendő akadály szerint módosul. A korhadó akácza dülőfélben van, tehát magába véve gyöngé, de gyarló ép korban is a hatalmas tölgygyel egybevetve. Gyöngé szem, míg meg nem erősbül, nem lát mesze, betegségéből lábbadozó, gyöngé ember nem járhat be nagy utat, csak ha föllepül; de a féreg, melyet a közfelfogás gyarlónak mond, léte egész szakában az marad. Erőtlen, a kinek képességét egy bizonyos munka felülmulja, tehát ennek mértékéhez viszonyított tehetetlenséget fejez ki. Az erőtlenségben jókora sok hathatóság lehet, azonban ez nincs arányban és fogyatékos a munka nagyságával szemben. Rozzant az épület, ha öreg voltánál fogva szerkezetében megtágult, egyes részek leváltak és bedúlással fenyeget.

Átvitt értelemben gyöngé a bánásnak tapintatos, finom módját fejezi ki, a mit újabban gyöngédnek mondanak.

Ide valók: Csí-g-bí-g, csű-g-bog, cső-g-bog: elkorhadt, eléhezett apró baromról mondják; de mondják igen törpe, pupos, horgas lábú emberről is (Krizsa 494). Csű-g, csű-g-bű-g: gyöngé, erőtlenség, tehetetlen (Nyr. X. 237). Egyebugya ember: hitvány (Nyr. X. 189). Esendő az ember mint a fakutya (Erd. Közm. 52). Gercsó: idejére nézve rendkívül gyöngé testalkatú, vékony dongájú (Nyr. II. 44). Gerzán ember: gyenge testű (Nyr. IX. 479). Gyatra, gyetra (Nyr. XV. 520). Silány: gyáva, mihaszna ember (Nyr. XV. 429). Inczenpincz: gyöngé testalkatú, nápicz ember (Nyr. XI. 191). Latymatag: gyöngé, lágy, erőtlenség (Nyr. X. 238). Lusta: 'De lusta bor ez' (Nyr. XIII. 42). Nádkés: sovány, vékony, gyöngé (Nyr. XV. 283). 'Az olyan nádkés csikót meg ő maga leteperte' (Nyr. VIII. 85). Nápicz: gyöngé, hitvány, erőtlenség (Nyr. VIII. 378). Rongyos: 'Sietve menjünk el Bethlehem városába, rongyos istálócskába' (Nyr. VI. 379). Vanyiga, vanyuga (Nyr. V. 129): gyáva, gyenge mint a venyige (Krizsa 522). Vékonypénzű (Nyr. VII. 235). Vő. Megvékonyult a lelke (ArGyul. III. 311).

Hír. Újság.

Hír: Cseng a bal fülem, jó hírt hallok (Nyr. IV. 136). Gonosz hírnek sebes szárnya (Ball: Példb. 191). Ha hírt akarsz szerezni, akaszd fel magad (uo.). Gonosz hírnek sebes a szárnya (uo.). Híre nyelvünkön forog (Nyr. XI. 325). Pap hírrivel nem veszi el (Nyr. IX. 32). Semmi híre mint a szökevénynek (Erd: Közm. 228).

Újság: Borital újsága neki nem kellett (Ar: Buda h. VIII). Minden újságoság volt először (Erd: Közm. 183). Szél sem hoz felétek én rólam újságot (Ar: Toldi IV). Most itt látunk egy újságot, párjával menyaszony-ságot (Nyr. VII. 95). Megjött Jankó 'más országból, sokat fecseg az újságból (Kriza 82). Minden újság kedves (Ball: Példb. 432). Most kapott a bíró egy kis újságot (Kriza 166).

Cselekvés vagy állapot, mely tudomásra jut.

1) Hír voltaképen a szükséges tudnivaló, melyhez idejében jutunk. A cselekedet vagy állapot színhelye távol van s hírt adunk róla valakinek, mert az rája nézve fontos vagy hogy beleegyezését óhajtjuk. Különben hír minden jelentéktelen esemény, ha mások tudomást vesznek róla. A mi szokatlan voltánál fogva érdekes, az felkölti a kíváncsiságot s mint újság beszédre kap. Az időszakos jelenség, egy még nem észlelt tünetmenny magába véve már nyilvánulásával újság. Egy esemény tehát hírré lesz a megtudás pillanatában; újságga pedig már keletkezése alkalmával; vagyis az újság nem mindig kap hírré s viszont a hír nem mindig újság.

2) A hír oly eleve ismert dolog körül forog, mely egy reá vonatkozó cselekedet vagy állapotbeli módosulás folytán képezi a beszéd tárgyát. Újság ránk nézve ellenben az, a miről eddig mit se tudtunk s mit most hallás vagy közvetlen tapasztalás útján megismerünk. Hogy az újságnak híresztelt tárgy vagy tünetmenny valóban az-e, itt eldöntetlenül marad. Amerika fölfedezése akkoriban újság lehetett, habár e földrész ennek előtte is meg volt; a puskapor föltalálásánál, a képződés, a mennyiben eddig ily összetételű testnek híjával voltunk, meg a hírrejtés újsága összeesett.

3) Átvitt értelemben hír a tetteinkről alkotott ítélet s ebből folyólag rólunk elterjedt vélemény. Újság azonos a hírlappal és létrejöttére első sorban a hírközlés szándéka adott okot.

BÉLTEKY KÁLMÁN.

MAGYAR ELEMEEK AZ OLÁH NYELVBEN.

kocijă: cisium, rheda; curriculum, currus equarius (LexB.): kutsche; kalesche (Iszer: Wörtb.): *kocsi*. A galatai monostor inventáriumában (1588.) azt olvassuk, hogy két *kocsija* (2 *kocij*) is van (Hasd: CuvB. I. 180. 215.). „Prinde-c kaji la *kociă*: Fogd be lovaidat a *kocsiba*“ (Pop: Trand. 41. 129. 127.). Egyike azon szavaknak, melyet Magyarországon széltiben használnak az oláhok.

kočăne(tbbsz.): *kocsonya*. Arad s Bihar megyében mondják.

kokoş: nervus, pirites, retinaculum sclopeti (LexB.): hahn am schieszgewehre (Iszer: Wörtb.): (puska)*kakas*.

kolop: *kolop*, sok helyen: *kalap*. 1) A kártyajátékban a folsőnek neve; 2) *kalap*. „Am fältujit mult, *kă* am vásărlit o bundă, un kolop şi dănă păref dă cizme: Sokat költöttem, mert vásároltam egy bundát, egy *kalapot* és két pár csizmát“ (Arad s Bihar m.)

kolesă: *köles*, köleskása. Erdélyben, kivált Naszód környékén hallani.

komediş, komidiş: comodeus, actor, histrio, scenicus; prestigiator (LexB. Al: Gramm. 245.): *komédiás*.

komëndălesk: *komendál*. „Benedek *kă* să trăjaskă, trupa s-o komëndăfaskă: Soká éljen Benedek, hogy a sereget vezérelhesse“ (Pop: Trand. 112.).

kone: main (de papier) (Cih: Dict II. 493.): *koncs* (papiros); *kone* de karne: (hús)*koncz* (Mall: Szót. 85.).

kondaş: *kondás*. Bihar m.

kontău: *kontó*. „De ar fi jadul făgădău. berjam mēndră pe kontău: Ha a pokol fogadó volna, innánk rózsám *kontóra*“ (Pop: Trand. 39.)

kontrăktuş: *kontraktus*. „Kasa văstră dela mjaşă pîn' la usă plină e de kontrăktuşe: A ti házatok az asztaltól egész az ajtóig telve van *kontraktusokkal*“ (GazT. 1886. 173. Szolnok-Doboka m.).

konhá : *konyha*. „Kare kasä n-aü avut, kurte ku pärtä aü fäkut si k o n h ä, ši gražd de boj : Kinek háza nem volt, palotát építtetett magának kapuval, k o n y h á v a l s pajtával“ (Hasd : Etym. 92. 1818. év.). Arad s Bihar megyében gyakori szó.

kopärsäü, kopärsäü : *capulus, locus, tumba* (LexB.): sarg, todtentrugel (Iszer : Wörthb.) : *koporsó*. „Morj mändrä, sä mor ši eu, sä ne fak' un k o p ä r s ä ü, k o p ä r s ä ü de skëndurj noj : Halj meg rózsám, hadd haljak meg én is, hogy csináljanak mindkettőnknek egy k o p o r s ó t, új deszkából k o p o r s ó t“ (Pop : Trand. 138. 163. 170.). Mindennapi szó nálunk. Vö. Cih : Dict. II. 493.

kopäü : *chien de chasse* (NyKözl. XIV. 446.) : *kopó*.
ö. Cih : Dict. II. 493.

kopos : *kopasz*. Bihar m.

koré : *bâtard, métis* (NyKözl. XIV. 446.) : *korcs*. „Domni cärej Moldovej pus'aü nevoincä pravoslavnika leze ferind ne k o r é t ä : Moldva urai arra törekedtek, hogy az igazhitű vallást tisztán (korcsítatlanul) őrizték meg“ (Ur *) : IstL. 140. 158.). Vö. Cih : Dict. II. 493.

koréle : *scala cellaria* (LexB. Al : Gramm. 233.) : *schrot*, oder *kellerleiter* (Iszer : Wörthb.) : *korcsolya*. Vö. Cih : Dict. II. 495.

korbaé : *korbaés*. Leginkább nálunk járja. Vö. Cih : Dict. II. 553.

korhel, korhej : *korhely* (Mall : Szót. 86.). Sokszor hallható Arad s Bihar megyében.

korlatä : *rampe, balustrade* (Cih : Dict. II. 493.) : *korlát*. Vö. Cih : Dict. 493.

1) **korman :** *kormán*; kormányvas vagy régebben fa, mely a fölhasított barázdát leborítja. „Këntä puju kukuluj pe k o r m a n u l pluguluj : Szól a kakuk fia az eke k o r m á n y á n (GazT. 1886. 143. Szilágyság). Tiveriju, ën k o r m a n i t o r j u (oláh képzés) a unija cärj gretesk : Tiberius, Görögország egyik tartományának k o r m á n y z ó j a“ (ST. 75. 39.). Hallottam e szót a móczoktól is (Aranyos-Torda m.).

2) **korman :** *kormány*; gubernium. Szalonta környékén (Bihar m.).

*) (Ur : IstL.) V. A. U r e c h i ä : Istoria literaturii române. Bucuresti. 1885.

kosäläü : *kaszáló*(föld). „Am kumpärat un lanc dă pä-mënt urikiš š-o fost žumätafä kosäläü, jo lam arat pēnā 'n vig: Vettem egy láncz örökös földet, de a fele kaszáló volt, s én végig szántottam“ (Arad s Bihar m.).

kovas : *kovász*. A szónak emez alakját csak Arad megyében hallottam; de képzése az 1580-ban nyomtatott (Brassó) „Tetraevangelul“-ban előkerül: „Koväsjala, če o luo mujarja ši o akoperi ěn fēinē: A kovász, melyet az asszony vett s a lisztbe takart“ (Cip: Anal. 3.). A belőle képzett denominális igét: **koväsesk** : cailler, coaguler mindenfelé használják nálunk, pl. „Laptä koväsēt: Aludt (kovászolt) tej“ (Arad s Bihar m.). Cihac a szláv elemek közé iktatja (Dict. II. 78.) s alapjául az ószl. *kvasū*: fermentum szót mondja. Ez kétségtelenül igaz; de a közbeszűrt *o* hang a mellett szavaz, hogy a *kovas*-hoz az oláh magyar révén jutott.

kreškäduesk : *keresked*-ik. Arad s Bihar megyében hallottam. Sőt a móczok is mondják (Aranyos-Torda m.).

kreštul : *keresztül*. Szalonta környékén Bihar m.

kricarj, gricarj : cruciger, crucifer (LexB.): kreuzer (Iszer: Wörtb.): *krajczár*. „Aceastaa se sci, qua e cu cinei creeicari: Hoc scitur, quod sit quinque cruciferis“ (Sink: Elem. 96.).

kristos : *keresztes* (vitéz). „Birui Jankul pre Mahemet: ku kristošii: Legyőzte János Mohamedet a keresztesekkel“ (Hasd: CuvB. I. 406. 1620. év.).

kudrulüesk : sollicite scrutor, perscrutor, perquiro; vagor, erro, circumeo, peregrinor (LexB.): genau durchsuchen, herum-suchen, herumwühlen; herumirren, herumstreifen, herumwandern, herumstreichen, herumschweifen (Iszer: Wörtb.: *kódorol*). Ugyanaz a jelenség, a melyet a *budulüesk* szónál tapasztaltunk, t. i. hogy a szó második értelme teljesen világos, míg az elsőnek keletkeztét egyelőre megmagyarázni nem tudjuk.

kulčerj : *kulcsár*. Arad s Bihar m.

kulduš : pauvre, mendiant (Cih: Dict. II. 494.): *koldus*. Vö. NyKözl. XIV. 446.

kumläü : *komló*; de csak a kenyérkelesztésre elkészített. Arad, Bihar megyében s a Bánságban járja.

kuruc : croisé hongrois, rebelle (Cih: Dict. II. 494.): *kurucz*.

kürvasag : *kurvaság*; kurválkodás értelemben. Arad m.

kuški : *kuski*. Kutyszergető szó. Arad s Bihar m.

kuštulesk : *kóstol*. Ugyanott.

lab : jugum, jugerum (LexB.) : juchert, joch, land (Iszer : Wörtb.) : *láb*. Vö. Cih : Dict. II. 510.

labă : *chenopodium* (LexB.) : gänsefuszkrout (Iszer : Wörtb.) : lúdlábfű; *láb*. Hallottam több helyütt *pes* jelentésben is. Arra mondják gúnyból, a kinek nagy lába van, pl. „Nu troskofi ku labele: Ne dörömbölj (nagy) lábaiddal” (Arad m.). Él az oláhságban egy mese ilyen címmel „Baba l a b a.” Lefordíthatatlan szójáték, de a mese szövegéből azt lehet kivenni, hogy olyan anyókat jelent, a ki *lábat* törül (L. Stan : Pov. 6. és 7. lapon). A mese ugyanis azt mondja, hogy volt egyszer egy mostoha anya, a ki férje leányát vizért küldte, de a leány nem akart elmenni, mert künn nagy sár volt s félt, hogy besározza lábát : „Mi să 'ntină l a b a : Besározom l á b o m.” Mostohája azt feleli neki viszsza : „Dute draga mamej, kă-c va șterze baba l a b a : Ereggy édes lányom, mert megtörli a néni l á b a d”; de mikor visszatért : „Baba nu ja șters l a b a : A néni nem törülte meg l á b á t” sat. Látszik tehát e rövidke idézetből is, hogy a szó tisztán annyit jelent : *pes* s nem gondolhatunk arra, a mire a gyűjtemény kiadója, hogy a *laba* csak összecsengés a *baba*-val. Különben a szónak *pes* jelentése igen el van terjedve az oláhságban, pl. „Of, urăt, de f-aj duce, ursu 'n l a b e să f-apuce : Oh, te csunya, ha pusztulnál egyszer s a medve l á b a i közé fogna” (GazT. 1886. 197.). Még Romániában is járja. A l e x a n d r e s c u Gergely a „Vulpea liberálă : A liberális róka” című állatmeséjében azt mondja : „Săru-tendu-j l a b a să 'ntársă akasă : Megcsókolván l á b á t hazafelé tartott.” Vö. Cih : Dict. II. 511.

laboșă : *lăbos*. Arad s Bihar m.

labsij : *lăbsij*. Csizmadiák mondják Arad, Békés s Csánád megyében.

lampă : *lămpa*. Arad s Bihar m.

lanc : catena; sufflamen; torques; hängkette; schmuckkette (LexB.) : kette (Iszer : Wörtb.) : *láncz*; kerékkötő; lánczföld. Vö. NyKözl. XIV. 447. Gyakori szó a régiségben s a mai nyelvben.

larfă : larva (LexB.) : *lárfa*; álarcz.

laskä, laksä : *taska*. A magyarországi részekben hallható.

lăkas : *lakás*. Számtalanszor találkozhatunk vele a régiségben s a ma beszélt oláh nyelvben. Vö. Cih : Dict. II. 511. NyKözl. XIV. 446—447.

lăkău : *lakó*. Arad s Bihar m.

lăkuesk : *habito, inhabito, colo, incolo, dego, cohabito* (LexB.): *wohnen, bewohnen, logiren* (Iszer : Wörtb.): *lak-ik*. Telve vannak a nyelvemlékek vele kezdve az elsőtől, a voroneczi codextől. (Vö. Nyr. XV. 210.). Nincs zug az oláh-ságban a Dunán innen, a hová be ne férközött volna. Egy sokkal fontosabb momentum azonban továbbra is tartóztat e szónál s nem engedi meg, hogy csak egy könnyen átsikoljunk rajta. Ez a szó ugyanis egyike azoknak, melynek hová-tartozásáról „sub iudice lis est.” Kisértsük meg itélni a peres ügyben s hallgassuk meg mindenekelőtt a tanúkat. A LexB. mint legidősebb tanú, azt vallja, hogy édes anyja a lat. *laqueus*. Ennek könnyen felelhetünk. Merész állítását tudjuk be öreg korának. De már a többiek vallomására nagyobb súlyt kell fektetnünk. Ezek a többiek pedig a fiatalabb nyelvész nemzedék s velük van az egész oláh közvélemény; ezek azt erősítik, hogy a lat. *locus*-ból sarjadzott ki s abból alakított a nyelv denominális képzővel *lăkui*-t (vö. *păkat* (peccatum): *păkătui* (peccare); *kin* (kín): *kinui* (kínlódni); *bătrën* (veteranus): *bătrëni* (inveterascere); *betag* (beteg): *beteki* (megbetegedni) sat.). Aztán hogy a *locus*-beli *o* hang *ă*-vé vált, ezt meg egyéb analogiákkal igazolják (vö. *lăkustă* : *lokusta*; *rătund* : *rotondus*; *kătră* : *contra* sat.). Szóval bizonyítékaik olyanok, hogy mind nagyon számba kell vennünk.

Magyar származása mellett ketten emelnek szót. Az egyik Hunfalvy, a ki „A magyar nyelv hatása a rumunra” című fejezetében (NyKözl. XIV. 447.) magyar kölcsönszónak állítja. A másik Cihac, a ki szintén magyarnak tartja (Dict. II. 511.) s szótárának I. 146. lapján a *lok* cikk alatt ezeket írja: „Le verbe *lăkui* : demeurer, résider, loger, que tout le monde écrit *lokui*, ne procède pas plus de *lok* (locus-locare — fr. louer) que le verbe fr. *loger*; c’est tout bonnement le magy. *lakni* : demeurer, habiter.”

Ha valahol, itt áll a mondás : *vota non numerantur, sed ponderantur*. Okaink ugyanis a két fél közül a kisebbség részére készítetnek állanunk. Ez okok a következők.

1) Nyelvünkbe a legrégibb idők óta benn van a *lak*-ik szónak magyar képzése a *lăkăš*: *lakás*; a mi ugyan magában nem elegendő bizonyíték, csak egyik szemét képezi ama láncznak, mely a mi támogató okainkat egybefűzi. 2) A szót nem ismeri sem a makedo-oláh, sem az istro-oláh nyelvjárás; a mi szintén nem bevehetetlen erősség, de mint fontos körülmény mégis sullyal bír. 3) Megvan az ószlovénben: *lakovati*: habitare (Mikl: LexP.). 4) Van nekünk egy *enlokuesk*: helyettesít szavunk, melyben az *o* nem vált *ä*-vé; pedig a *lăkuesk* mintájára ennek is *enlăkuesk*-nek kellene lennie. 5) A 'habitare' fogalmat az oláh nyelv *sed*, *săd* (lat. *sedeo*) szóval fejezi ki, a mi azt mutatja, hogy a nyelv az 'ülök, veszteglek' fogalomból indult ki, mikor a 'lakik'-ot akarta kifejezni s nem a 'hely: locus'-ból. S én nem is tudok nyelvet, melyben a 'lakás' fogalma a 'hely' szóval volna takarva.

lăkat, lăkată: sera pensilis (LexB.): reticulum (Al: Gramm.): vorhängschlosz (Iszer: Wörth.): *lakat*. „Sancurj, tare străz, porc ku lăkăc: Sănczok, erős strázsák, lakatos kapuk (Dos: Psalt. 196. 507. Hasd: Etym. 33.). Pe kiliă-a pus lăkată, pe lăkată un stan de pjatră: Házára tett lakatot, a lakatra nagy kösziklát (GazT. 1886. 282.). Fata popi känd să 'nbrakă, puă pă gură lăkată: A pap lánya mikor öltözik, szájaára lakatot teszen“ (Arad m.).

lăkătuș: serrurier (Cih: Dict. II. 511.): *lakatos* (Mall: Szót. 87.).

lămpăș: lucerna, lampas, laterna (LexB. Al: Gramm. 232.): laterne (Iszer: Wörth.): *lămpăș*. „Juda au venit akolo ku lămpășuri: Judás lámpásokkal jöve oda (Evang. 44.). Trece mândrul p'en grădină ku lămpășul ku lumină: Átmegy a rózsám a kerten lámpással, világossággal“ (Fam. 1887. 294. Mármaros. GazT. 1886. 144.).

lămpăt, lompăt: siphonarius (LexB.): heber, weinheber (Iszer: Wörth.): *lopó*. Nagyon elterjedt szó. Vö. Cih: Dict. II. 512.

lec, lac, Iec, Iac: tigillum, asserculus; clavus tigillaris (LexB.): *léc*. Vö. NyKözl. XIV. 447.

legelău, Iegelău: *legelő*. „Pănuțu e aj lăsat kaj 'n Iegelău tiloș? Mért engedted be lovidat a tilos legelőre?“ (Arad s Bihar m.).

lesuesk : *les*. „Židovii lešuesk după eln : A zsidók lesnek reá (Sbier: VorC. 57. 1648 év. uo. 67.). Ka leu askunsü lešujašte: Mint az oroszlán lopva lesekedik“ (Dos: Psalt. 33. 180. 191. 511.). Vö. aleuesk.

leves, leveš, levešă, levešă, livež : piquette, pommé (Cih: Dict. II. 512.): *leves*. Arad s Bihar megyében gyakori. Vö. a leveš.

leušťan : *ligustrum levisticum* (LexB.): *rainweide* (LexB.): *léstyän*; *levestikom*, *lőböstök*. „Frunză verde leušťan, o sāraku ée Demjan: L é s t y ä n n a k zöld levele, jaj Demján szegény fejének“ (Pop: Trand. 21. 27.). Vö. Cih: Dict. II. 512.

libuc : *larus*, *gravia vulgaris*, *tringa vanellus* (LexB.): *kiebitz* (Iszer: Wörtb.): *libucz*: *bibicz*. Vö. Cih: Dict. II. 512.

lilliom, lillion : *lilium*. „Pe đalu ku lilion pašée murgu luj Juon: A liliumos hegyen legel János szürkéje“ (GazT. 1887. 44.).

lipidăn, lepedăn. lipidăn, lepedăn : *linteamen* (LexB. Sink: Elem. 81.): *linteolum* (Al: Gramm. 231.): *leintuch*, *leinlacken* (Iszer: Wörtb.): *lepedő*. „Veti gassire áici frumose cassi, lepedea o curáte: Hic linteamina (Sink: Elem. 95.). Ješ afară sâkră, dar' nu ješ ku lepedeü: Jöjj ki anyósom, de ne jöjj ki lepedővel“ (GazT. 1886. 21., 1887. 8.). „A lat. *laquear*“ (LexB.). Vö. Cih: Dict. II. 512. NyKözl. XIV. 447.

loćolăn : *locsoló*. Arad s Békés megyében.

loherj, luherj : *lóher*. Szalonta környékén (Bihar m.).

lot : *lat, lot* (Mall: Szót. 88.).

lucernă : *lucerna*. Az alföldi oláhság nyelvében.

lućkos : *lucskos*. Egy szerszám a csizmadiamesterségben.

lugăn : *lógó*, a melyhez a harmadik lovat fogják. Arad s Bihar m.

libelus, liborus : *libelus*; adókönyv. Arad megyében járja.

măglaš, măgleš : *mineur de salines* (NyKözl. XIV. 447.): *măgłyds*. Vö. Cih: Dict. II. 513.

maj : *hepar, jecur* (LexB.): *leber* (Iszer: Wörtb.): *máj*. Vö. Cih: Dict. II. 513.

majoš, măješ : *tomaculum, farcimen hepaticum* (LexB.): *leberwurst* (Iszer: Wörtb.): *május*; *májas hurka*. Vö. Cih: Dict. II. 513.

maltăr : *malter*. Arad s Bihar m.

masodik : *második*. Így nevezik Szalonta környékén (Bihar m.) a „törvénybíró”, a ki a faluban „második” ember. Első a bíró.

maslás : *máslás*(bor). Aradon hallottam.

maslag, máslag : *datura stramonium* (Cih : Dict. II. 514.) : *maszlag*.

matká : *mátka*; menyasszony. „Mirele să prinză pe matka sa de mână: A vőlegény fogja meg kezénél mátkáját” (Bar : CatCalv. 65.). A szó szláv eredetű (vő. Cih : Dict. II. 190.), de ebben a jelentésben a magyarból került az oláh nyelvbe.

mazá : *pontus centenarium, centenarius* (LexB.): zentner (Iszer: Wörtb.): *mázsa*. Előkerül már 1588-ban a galatai kolostor inventáriumában. (Hasd: CuvB. I. 180.). Vő. Cih: Dict. II. 513.

mazamester : *libripens, pensator, ponderator, zygosta* (LexB.): wäger, wagmeister (Iszer: Wörtb.): *mázsamester*.

mázálesk : *mázsat*. Arad s Bihar m.

măgan : *magán*. „Fie tulipanul vicispân, să trăiesc ădal mjeu măgan: Legyen a tulipán viczispán, hadd éljek én egy magán (Pop: Trand. 40.). Mă lăgân de măgan: Ringatózom egy magán (GazT. 1886. 163.). Lasă fata ădă măgan, kă-j pare kă traže 'n ham: Hadd a leányt egy magán, mert azt hiszi, hogy hamba van fogva” (Arad s Hunyad megyei népdal.).

mălată : *polenta* (LexB.): malz (Iszer: Wörtb.): *maláta*. Cih: Dict. II. 513.

măjersăg : (LexB.) *majorság*.

măngălău, măngărlău : *cylindrus lintearius* (LexB.): rolle, wäschrolle, mangel, mandel (Iszer: Wörtb.): *măngolô, măn-gorlô*. Vő. Cih: Dict. II. 514.

măngăluesk, măngărluesk, măngălesk : *lintea ope cylindri levigo, verso* (LexB.): wäsche mangeln, rollen, mandeln (Iszer: Wörtb.): *măngol, măngorol*. Vő. Cih: Dict. II. 517.

mărstuesk : *maraszt*. Arad megyében, a lonkaságon hallható „elvész” értelemben. A jelentés magyarázatra szorul.

1) **mărieș** : *marianus* (LexB. Sink: Elem. 98.): ein siebzehnkreutzerstück (Iszer: Wörtb.): *măriș*.

2) **mărieș, mariaș** : *măriș* (mariage).

mărsălesk : *marsol*. Katonák mondják.

mărtas: *mărtăs*. Arad s Bihar m.

măşină: *masina*; gyújtó; vasúti gőzgép.

măzălesk, mănzălesk: foedo, inficio, maculo, commaculo, inquino (LexB.): schmieren, beschmieren, anschmieren, beschmutzen, besudeln (Iszer: Wörthb.): *măzol*.

meţ: *mécs*. Bihar m.

megis: *mégis*. „Am ăndălujit tărzu şî me gis am ir kăz  t p onto  : Későn indultam s mégis pontosan megérkeztem” (Arad, Békés s Bihar m.).

melegarj: strues fimetaria plantis matur e gignendis (LexB.): mistbett, fr hbett (Iszer: Wörthb.): *melegágy*. A hangtörvények alapján *meleg z* szónak kellett volna származnia a magy. ’melegágy’-b l s hogy ez nem történt, valószínűleg annak tudandó be, hogy az oláh a ’melegágy’ végső tagját, az * gy*-ot képzőnek érezte. Az oláh nyelvben t. i. van egy denominális *-ar* képző. V . Cih: Dict. II. 514.

me ter, mje ter: magister, praeceptor, informator, artifex, opifex (LexB.): meister, handwerksmann, handwerker, professionist, künstler (Iszer: Wörthb.): *mester*. A régi s mai nyelvben töménytelen sokszor.

me sters g, me stes g, me  tes g: ars, opificium, (LexB.): Handwerk, Handthierung, profession; kunst; kunstgriff (Iszer: Wörthb.): *mesterség*. Hasonlóképen igen gyakori. V . Cih: Dict. II. 415.

me  l  : *meszel *. Arad, Békés, Bihar s Csanád megyében hallottam.

mezebir  : *mez bir *. Ugyanott.

m  ntuesk: salvo, salvum facio, libero, conservo; beo; excusso; purgo (LexB.): retten, erretten, befreien; selig machen, erl sen; frei werden, entkommen (Iszer: Wörthb.): *ment*. Már a voroneczii codexben képzésével: m  ntuire: *menekülés* együtt igen gyakran fordul elő (v . Nyr. XV. 210.) s a mai irodalmi nyelvben is kiterjedt használatú. Noha Hunfalvy (NyKözl. XIV. 435.) s Cihac (Dict. II. 515.) világosan rámutattak magyar származására, a latin eredet védői a legutóbbi időkig a lat. ’manu-tueor’ sarjad k nak er s tett k. A mint azonban ez állításának tarthatatlansága napfényre derült, a latinoskod k vezére, Hasdeu egy újabb etimologi j t f d zte f l s ezt a lat. *mantum*-ban (= köpönyeg) vélte f lt l lhatni, a melyből ép  gy támadt *m  ntuesk*: m  n-

teni, mint a lat. *excappare*-ből: *skäpa*: m e n e k ü l n i. E származtatás ellen s a magyar eredet mellett majdnem ugyanazon okok szólnak, a melyeket a *läkuesk* cikk alatt elsoroltunk. Nevezetesen: 1) nem ismeri sem a makedo-, sem az istro-oláh nyelvjárás; 2) megvan mint magyar kölcsönvétel több szláv nyelvben: *mentovati* (Mikl: Fremdw.); 3) e származtatásnak erősen útjában áll a 'köpönyeg' jelentés. Hasdeu ugyan mint analogiára a *cappa*: k ö p ö n y e g szóra hivatkozik, a melyből az olasz: *scappare*, oláh: *skäpu* szintén m e n e k ü l é s t jelent. Csakhogy ha *excappare*-ből (tulajdonként a 'köpönyegből kiszabadítani') m e g m e n t e n i lett, nem igen érthető, hogy miképen lehet 'köpönyeggel betakarni' ugyancsak 'm e g m e n t e n i.' (Vö. a mit Diez az olasz *scappare* szóról mond: Es ist ven dem rom. *cappa* m a n t e l, so das es eigentlich heiszt 'aus dem mantel schlüpfen', der die flucht erschwert"). Ezekhez járulnak még a következő mozzanatok: a) *mantum* spanyol eredetű szó, mely a latinságban kevéssé volt elterjedve s noha a spanyolban, olaszban megvan, de az oláh nyelv nem ismeri s így nem is valószínű, hogy maga képezte volna belőle a *mëntuesk* igét. A valószínűtlenség annál erősebb, mert még azok a nyelvek se mutatnak föl egy ily denominális képzést, a melyekben a *manto* tényleg él. A *skäpa*-ra való hivatkozás is erejét veszti, ha figyelembe vesszük, hogy az olasz: *scappare*-nak alapszava: *cappa* élő szó, a melytől egészen természetesen képezhető volt a *scappare* ige. Az oláh: *skäpa* tehát minden bizonnyal olasz hatásnak tudandó be.

mihälä: gadus lota, mustella, muraena fluviatilis, alabes lacertus (LexB.): aalraupe (Iszer: Wörthb.): *menyhal*. Az 1600–1630-iki oláh szláv szótárban: m i h a l c : ♂ (Hasd: CuvB. I. 293.) a kicsinyítő *c = uc* képzővel. Vö. Cih: Dict. II. 515.

mihelj: *mühely* (Mall: Szót. 96.). Nagyon elterjedt szó.

million: *milliom*. „Hajdac toc la Novak, la Novaku 'el maj bogat, miliâne la-'mpärat: Gyertek mindnyájan Novákhoz, a leggazdagabb Novákhoz, (a ki) milliókat (adott) a királynak“ (Pop: Trand. 51.).

minis: *ménés*. Arad, Békés, Bihar s Csanád megyében.

minten, minton: sogleich (Iszer: Wörthb.): *menten*. „Čjale supcirele ši măruncce a grajuluj grečesk minton se kunosk

en glasu kucovlahuluj: A görög nyelvnek apró s vékony hangjai menten fölismerhetők a kuczooláh nyelvében (S. T. 79. 89. 101. 109. 175.). Fata găzdukuluj pēntr' un dăra b de kaş faşe strēmbă mintenaş (dim.): A gazdag lánya egy darab sajtért menten varottást csináltat magának" (GazdT. 1886. 55.). Magyarországon széltilben hallható. Vö. Cih: Dict. II. 515.

mirtik, mertik: portion (Iszer: Wörtb.): *mérték*. „Destulă să vă fie merţiceele voastre: Contenti estote stipendiis vestris (Cip: Anal. II. 1580. év.). Fă trei kolać din trei sać; ş-un kovrig dintr'un mertik: Csinálj három kalácsot három zsák lisztből; s egy fonott kalácsot egy mérték ből" (Car: Cant. 67.). Vö. Cih: Dict. II. 514—515.

mirişug: gain, profit (Cih: Dict. II. 515.): *gewinn, gewinnst, profit* (Iszer: Wörtb.): *nyereség*. Vö. Hasd: Etym. 1083.

miruosk, meruesk, níruesk: gagner, profiter (Cih: Dict. II. 515.): *firmen, firmeln; bekommen, erhalten, erlangen, kriegen* (Iszer: Wörtb.): *nyer* (Beta: OlSzó. 130.). Vö. Hasd: Etym. 1083. „Am avut ku şogoru Pavel unu făgădaş şi jo am nîrujit făgădaşu şi şogoru a trăbujit să plăfaskă aldămaş: Volt egy fogadásom Pál sógorral s én megnyertem a fogadást és a sógnak kellett fizetnie áldomást" (Arad s Bihar m.).

misarăs, misarós: *mészáros* (Mall: Szót. 94.). „Aăă să duće sărak kredinćos Rumēnul ku űebune kărc ēn rătăćirje, prekum se duće mjelu ku frunza verĊe la kucitu Mesaróşuluj: Űgy megyen a szegény oláh tévelygésbe a rossz könyvektől, mint a bárány zöld levéllel (csalogatva) a mészáros kérésére" (S. T. 171.).

mistuesk: concoquo, digero; absummo, conficio (LexB. 20.): *verdauen; verzehren* (Iszer: Wörtb. 7.): *emész*. „Lăbană precul nostru au a mistuită: Lábán a mi részünket föl emész tette (Pal. 94.). Űjareci rău, să le a mistuic pre poftele văstre: Gonoszul kéritek, hogy vágyaitok költsétek el (Ibier: VorC. 129. 1648. év.). Ku dulăjacă ej a mistujaşće tâte supărăřile: Örömet veszíti el minden szomorúságát (Bar: CatCalv. 17.). RăĊikăse fok a mistuitorjă den gura luj: Emész tő tűz tört ki szájából (Cip: Anal. 103. 1658. év. 119. 1683. év.). Prin apa sfēntuluj botez, năkă şi a mistujaşte greşala: A keresztség vizével meg-

fulad s elvesz a vétek (Dos: Psalt. 438. 474.). Bukatä, kare foarte lesne se a mistueşte: cibus facillimus ad concoquendum“ (Cip: Arch. XIV. 278. Clein S. szótárában.). A mint az idézetekből kitetszik, a régiségben rendszerint: *amistuesk* fordul elő; a mai nyelvben azonban inkább *mistuesk* s a legtöbb szótár is ilyen alakban ismeri (Vö. Cih: Dict. II. 515—516.). Mi is jobbnak tartottuk ide igtatni.

mituesk: *ámít* (Bihar m.). Az *a* hang elejtésére nézve vö. *mistuesk*: *amistuesk*.

malombiräü: *malombiró*. Arad s Bihar m.

molomeşter: *malommester*. „Eu akolo duće-moj, molo-meşterj pune-moj: Én oda el fogok menni s malommesternek beállók“ (Pop: Trand. 161.).

mordaj: tellum, ignimum, minimae speciei, vulgo: mortarium vel pistoleta mortaria (LexB.): terzerol, sackpistole, puffer (Iszer: Wörthb.): *mordály*. Vö. Cih: Dict. II. 517.

morkášä: lamina ferrea, qua axis currus munitur (LexB.): achsenblech, achsenbeschlag (Iszer: Wörthb.): *marokvas*. Vö. Cih: Dict. II. 517. (Vö. horv.-szerb: *morokvaša* idem).

mozerj, mozarj: mortarium (LexB.): mörser (Iszer: Wörthb.): *mozsár*. Vö. Dict. II. 516.

muläcag: *multság*. Arad, Békés s Csanád megyében használják.

mulätuesk: *mulat*. „Béc meşeñ, ve mulatic: Igyatok vendégek, mulassatok (Pop: Trand. 33.). Am fost ẽn fägädäü şi m-am mulätujit pënä la mñezu nopcë: Voltam a fogadóban s mulattam éjfélíg“ (Arad s Bihar megye.).

murguire: murmuratio; γογγυσμός; *morgolódás*. „Striiri jubic, ūrilu alaltu, färä murguire: hospitales invicem sine murmuratione“ (Sbier: VorC. 159. l. 5. s.). Deverbális képzés a *murguesk*: *morog* igéből, mellyel azonban sehol se találkoztam. Vö. Nyr. XV. 211.

musaj: *muszáj*. „Porunka kätänaskä musaj sä sä implinaskä: A katonai parancsnak muszáj beteljesednie (GazT. 1887. 26.). O murit musaj, binä-j ẽn carä: Meghalt muszáj, jó sor van az országban“ (Aradmegyei közmondás.).

muşkatarj: moscatus (LexB.): muschkateller (Iszer: Wörthb.): *muskatály*.

muşlik, muşlik: *moslék*. Arad s Bihar m.

muštra : forma, formula, formulare, modulus, exemplar; exercitium militare, armilustrum, lustratio armorum (LexB.): form, vorschrift, muster, formular, modell; das exerciren, musterung (Iszer: Wörtl.): *muštra*. „Jarä de faćec faćärie, päkat faćec, muštrindu-vä (denom. képzés) de lēze ka nišee kälkätorj de lēze: Ha pedig szineskedtek, bünt követték el s úgy fog titeket muštrálni a törvény mint törvénszegőket“ (Sbier: VorC. 119. 1688-iki Bibliában.). Vö. Cih: Dict. II. 517.

muštruluesk : exerceo, in armis exercito (LexB.): exerciren, mustern (Iszer: Wörtl.): *muštrul*. Vö. Cih: Dict. II. 517.

ALEXICS GYÖRGY.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Büszke. A NSzótár helyes értelmezését adja e szónak, midőn azt így magyarázza: „*Büszke*, mondjuk oly emberről, ki némi önértetből magát bizonyos körülmények közt rátartja, illetőleg felsőbbiséget és erkölcsi becsét igényel... Rangjára, állására, becsületére sokat tartván annak megsértését nem tűri.“ Közönséges mondás, a mi elég gyakran hallható: „Derék ember vagy öcsém, apád méltán büszke lehet rád!“ A magyar ember is nem hogy rossz néven venné, hanem inkább dicséretnek tartja, ha azt mondják róla, hogy „daliás, délczeg, büszke faj“; valamint a falu szépe se neheztel meg érte, sőt dicséret számba veszi, ha „büszke lánynak“ hirdetik. Szóval a büszke mai értelmében inkább és kiválóbban a dicsérő jelzők sorában foglal helyet. Nem így volt ez régebben, csak másfél század előtt is. A *büszke* azóta nagyot változott, megszépült, mint fölserdült korában megszépül akárhány rútacska kis leány.

Mielőtt az értelemváltozás folyamával, a rútacska megszépülésének történetével megismertetjük olvasóinkat, előre kell bocsátanunk, hogy a *büszke* az ifjabb nemzedék sorából való; diplomája, mellyel származását igazolja, alig vihető följebb a XVII. századnál; se a codexirodalom, se a XVI. század nyomtatványai még nem ismerik s a szótárirók közül is csak BodPápainál (1767) találkozunk először vele s itt is csak az Addendákban; s abban a korban is, midőn először föllép, s még jóval ezután is, le egész Faludiig csak itt-ott (Molnár Albertnél, Balásfi Tamásnál, GKatonánál, Kemény Jánosnál, Miskolczinál egyszer s Bethlen Miklósnál kétszer), nagy ovakodva, bátortalanul jelenik meg, mintha méltó oka volna rá, hogy ne igen gyakran mutakozzék s kerülje a tisztes társaságot.

E tartózkodása, félénksége abban leli magyarázatát, hogy őseivel: *büz*, mely valamint ma majdnem általánosan, úgy hajdanában is kiválóan foetor, putor, pedor¹ jelentésben szerepelt, nem volt mit dicsekednie. Vagyis a *büszke* deminutiv képzés: *büz* + *ke* s voltaképen annyit tesz mint: *pedulus*. Ez állításunkat ama jelenségen kívül, a melyet már említettünk, hogy tudniillik mint tisztességtelen kitétele még megalkotása után is csak elvétve alkalmazták, igazolják még a rávonatkozó első adatok, a melyek még nagyon érezhetően *büz*-ölnek. Molnár Albert „Grammatika Ungaricájában” a 239. lapon egyes képzőinkről szólva egyebek közt ezt mondja: „Pauca quaedam desinunt in *kál*, *kél*, ut: irkál, mászkál, úszkál, *büszkél*: olet, foetet.” Balásfi Tamás „Epiniciájában” pedig így szól ellenfeléhez: „Halgass bak *büzzel* *büszkés*” (11) (figura etimologica). „Kelletlen szag” jelentésben használja a szót Bethlen Miklós is „Önéletírásában”, a hol ezeket mondja: „Egy *büszke*, magát pézfmázó urfiat csak azért öletett meg, mert a rajta való szagot nehezteltette” (38.). A Molnár említette *büszkél* igével rajta kívül még csak két irónál találkozunk a *büz*-nek általánosabb, odor² (= szaglál) jelentésében: „A fogyatkozásokakat fityészik, *büszkél*ik (= szaglálják), keresgélük (GKat: Válts. II. Előb. 63.). Ott tekergett, *büszkél*t égy szép frauczimmer után” (Kemény: Élet 58.).

Hogy gög, dölly, kevélység³ egy részről s más részről, *büz*⁴ rokon fogalmak, hogy egyebeket ne említsünk, azt nyelvünkbeli példákkal is eléggé igazolhatni. Csak Baróti Szabó „Magyarság virágiból” idézek egy-két szólást: „Ugyan *büdös* a *kevélységtől* (277.). Nagy göggel, füsttel, *büzzel* hetykén, *büszkén* szól (276.). *Kevélységgel* *büzőlög* (uo.). Orrát nagy *büzzel* fentartván duzmad *kevélységgel*” (277.).

A kicsinyítő képzős *büszke* (*büz-ke*) igei eresztéke: *büszké-l* ép úgy egyesíti magában mind a két, az általánosabb, geruch⁵ s a specziálisabb, gestank⁶ jelentést, mint alapszavának, a *büz*-nek származéka: *büzől*: a) *büszkél*: indago, investigo, wittern, spähen (l. főntebb GKat. és Kemény); *büzől*: „A wad hozzá mene, kezdé száját és filét bizelni” (Pesti: Fab. 47.); b) *büszkél*: foeteo, stinken (l. főntebb Molnár); *büzől*: foetorem excito, stinken (Kreszn.).

A *büszke* eszerint olyan képzés, mint *hetyke* (*hegy* + *ke*), a mellyel mind jelentésére, mind származékaira nézve is teljesen egyezik: *büszke*: *hetyke*, *büszkél*: *hetyké-l*, *büszkélkedik*: *hetykélkedik*, *büszkeség*: *hetykeség*.

SZARVAS GÁBOR.

Borza. A *bodza* szónak a régibb irodalmi nyelvben s egyes tájszólásokban következő alakjaival találkozunk: *bozfa* (BécsiC. 125), *buzbukur* (CodDipl. IX. 5. 304.), *bocczafa*

(Kecsk: ÖtvM. 316.), *bodza* (Kónyi: HRom. 168.), *bozza* (DomC. 160. Frank: HasznK. 22. Tájsz.). Ezekhez járul még a *borza* alak, melyet BodPápai szótára jegyzett föl latin részében a *sambucus* alatt s mely a Tájszótár tanúsága szerint a székelységben is járatos. BodPápai említett munkáján kívül csak két régebbi írónál találkozunk vele egyszer-egyszer. E két adatot „Nyelvtörténeti szótárkísérlet” című művében Mátyás Flórián is idézi. Az első adat Pázmányból való s így szól: „Ha a Calvinisták hitinek oly ereje legyen, hogy azt valósággal ésszik, a mit hisznek: mikor éheznek, higgyék erősen, hogy teli torkok *borza* turóval és egyéb eledelt ne kívánjanak” (Kal. 836.). A másodikat Csúzinál találjuk: „Bezzeg józanok a restelkedők is gyakortább, de kételenségből mert dolgozni nem akarván felkopik az állók; s nem is méltók, hanem hogy *borza* turóval teljék meg a torkok” (Sípszó 140.).

Mátyás Flórián e *borza* alakot, mint egybeállításából kitetszik: „*Bodza*. *Buz*, *boz*, *bozza*, *bozja*, *borza* változattal XIII. század óta”, a *bodza* egyik változatának tartja. A mint én tudom — s e tudomásom, erősen meg vagyok róla győződve, az általános, a köztudattal teljesen megegyezik — leveses gyümölcsből, a minők: szőlő, eper, málna, ribizke, kajszi-baraczk, szilva sat, s a hova a *bodza* is tartozik, se turót, se sajtot nem szoktak készíteni, hanem a mi belőlük előáll, annak *lekvár*, vagy magyar szóval *íz* a neve. Kivételt e tekintetben csak a „*birsalmasajt*” alkot; de ez, valamint a „*disznósajt*” is (puczor, svartli) sajtforma alakjáról kapta e nevezetet, a mit a turóról épen nem mondhatni, mert ennek állandó, határozott formája nincsen. A Pázmány-Csúziféle *borza* tehát aligha egy a BodPápai s a székelységi *borza* = *bodza* szóval.

Más rokonságát kell tehát keresnünk. S ha széttekintünk a turó nemzetség nevezetesebb tagjainak során, szemünk csakhamar a *brindza* turón akad meg, melyet már egyelőre is a *borza* ikeralakjának sejthetünk; ha pedig következő változataival egybehasonlítjuk: *berenza* (Lipp: Cal. 46.), *boroncsa* (LevT. II. 112. — valószínűen *boroncsa*-nak olvasandó), *bronza* (Radv: Csal. III. 25. 66.), s különösen ez utóbbival, minden töprenkedés nélkül kijelenthetjük, hogy ama két írónknak „*borzaturója*” nem egyéb mint a *bronzaturó*-nak oly magyarosodott mássa, a minő *berenza*, *boroncsa*. *Borza* ugyanis vagy a *bronza*-nak metathetikus alakja, vagy pedig egybe-rántással a *boronza*-ból állott elő.

A *bronza* mellett s a *bodza* ellen, vagyis a turó mellett s a *lekvár* ellen szól még az idézett két, különösen a második helynek értelme is: „Felkopik az állók s nem is méltók (egyébre), hanem hogy *borza* turóval teljék meg a torkok”. a mely a *borzaturót* nem oly éteknek tünteti föl, a mely inyünknek valami kedvesen esnék.

SZARVAS GÁBOR.

Az idegen kecs. „Szemünk az idegen kecsék látásához a magyar arczon végre hozzá szokik, s az idegen kecs a magyar arczon, addig nézzük, hogy végre magyar kecs legyen.“ Midőn e szavait leírta, aligha képzelte a nagy nyelvreformátor, hogy rövid időn, alig pár évtized múlva az ige testté válik s hogy őt e mondás az igaz próféták magas polczára emeli föl: az idegen festék ma már ott rikít nyelvünk arczán. Addig nézegettük, addig szoktattuk hozzá szemünket, hogy a vendégszín többé nem bánt, nem sért; a bécsi pirosító oly divatos, annyira általános lett, hogy nemcsak a plebs, hanem kapva-kap rajta s pazarul fest vele olyan író is, a minő Jókai Mór, a „nemzet költője“.

A mult napokban egy levelét közöltek a hirlapok, a melyben e kifejezéseket is olvastuk: „Az egész hir elejétől végig *nélkülöz* minden *alapot*“; s alább ismét: „Legbiztosabb czáfolata e hirmondásnak Ő fenségének hozzám intézett *kegyteljes* levele.“

Sorra veszem a magyar embereket, nem válogatok köztük: képviselőket, ügyvédeket, bírakat, orvosokat, szóval a megbugátosodott literátusok nagy seregét is; meghallgatom őket, midőn baráti körben mulatoznak, ellesem szavait, mikor édes otthonjukban, a családi tűzhelynél fesztele-nül, vidáman csevegnek, s hallok tőlük bőviben, kivétel nélkül ilyen mondásokat: „Ennek a bornak nincs egy csepp zamatja se. Összeviszsa beszél, mint a kinek hiányzik egy kereke. Micsoda izetlen tréfa ez?“ sat; s ismét: „Jóságos ég! Kegyes teremtőm! Irgalmas megváltónk! Szentséges úristen!“ sat; de hogy valamelyikük ily szótak eresztett volna ki ajkán: „Ez a bor *nélkülöz* minden *zamatot*. Összeviszsa beszél, mint a ki *nélkülöz* egy *kereket*. Micsoda *izet nélkülöző* tréfa ez?“ vagy: „*Jóságteljes* ég! *Kegyeteljes* teremtőm! *Irgalomteljes* megváltónk! *Szentségteljes* úristen!“, arra nem volt, nincs, de ha a Jókaiak még soká így folytatják, lehet hogy idővel még arra is lesz példa.

Már sokszor megróttuk e sült germanizmust s ugyanannyiszor be is bizonyítottuk izetlenségét, azért nem akarjuk ez alkalommal ismételni oktatásunkat, már csak azért sem, mert azt kaphatnók rá válaszul, a mit egykor az egyik bíráló kapott: „Nagyot kell még neked nőnőd öcsém, hogy engem tanítgass“; hanem legyen szabad helyette kifejeznünk azon hő óhajtságunkat, hogy Jókai Mór térjen újra vissza hozzá, a kit hűtelenül elhagyott, régi kedveséhez, a „Hétköznapiok, Csataképek“ pirosítatlan nyelvéhez. SZARVAS GÁBOR.

Csikle, csiklé. Szarvas Gábor azt mondja: „Alig lehet kétség, hogy ez a **csikle* nem egyéb mint a *csik* és *lé* (*lév*) szónak összetétele — *csiklé*“ (Nyr. XVI. 512.). Ebből azután következ-nék, hogy „csiklébe ejteni“ annyi mint: „csávába kerülni, vetni“.

A *csikhal* és *csiklé* talán megadja nekem a hozzászólás jogát; sőt azt hiszem, hogy mind a két szó reábirhatta volna az író a halászati mesterszótár megtekintésére is, a hol a *csikle* szóhoz illő anyag megvan a mint következők:

Csikló (Komárom): mély vájás, mely az evedző nyelét megfogja. *Czekle* (Sz. Molnár Albert): tendicula - tör, kelepce. *Czékle* (Janua I. L. 1729): tendicula - madárfogó. *Cziklend* (Körös-Tarcsa): szíjból való hurok, mely az evedző nyelét megfogja. *Cziklany* (Csongrád) ugyanaz.

A régi szótár és az élő nyelvhasználat, úgy érzem, jobban adja ki a Tinódi-féle 'chikleben esni, ejteni' jelentését mint adja Sz. G. gyanítása; sőt valamennyi idézet, legalább szerintem, egyértelmű ezekkel: 'törbe, kelepcebe esni, kerülni; hurokra kerülni, hurokba hágni, lépni.'

HERMAN OTTÓ.

A tudomány is tévedhet időnként. Ez talán nem is csodálható akkor, midőn a csik-levest kedvelő tudós éhen-szomjan, nagy erdőségek rengeteg sok fája közé kénytelen tévedni, melyeknek alatta gyakorolják rongyos tót atyafiak, ártatlan fenyves madarak vesztére, a *cseklészet* mesterségét.

Igen is a '*cseklébe ejtés*' mesterségét, melynek feladata odahatni, hogy az áldozatul kiszemelt borókafaló, vagy egyéb rigó-féle '*cseklébe* essék.'

Ilyenforma gondolataim támadnak, mikor e becses lapok XVI. kötetének 11. füzetében olvasom, miképen magyarázza e lapok tisztelt szerkesztője jó Tinódi Lantus Sebestyénnek egy költeményében és egy szatirájában előforduló ezt a két kitélt: 'chikleben esni' és 'chikleben ejteni.'

Nem ért egyet a RMK Tárának szerkesztőjével, ki a *csikle* szó alatt 'lakomát, vendégséget' vél rejleni, hanem oda-jut, hogy a *csikle* szó a *csik* és *lé* szónak összetétele; a *csiklé* jelentésének megmagyarázása céljából pedig felidézi a Thököly-féle 'fekete leves' emlékét is és végül azt hozza ki, hogy a '*csiklébe ejteni*' szólásnak ugyanaz az értelme van, mint a '*csávába kerülni*', vagy '*benne van a lében*' kifejezéseknek.

Hát én nem tudom, milyen szónak összetétele a *csikle*; azt sem tudom, szóösszetétel-e vagy tőszó; de azt tudom, hogyha a '*csikleves*' hasonmása a '*fekete levesnek*', akkor jó Tinódi aligha emlegeti vala a csiklébe esést, illetőleg *ejtést*, mert tudvalevő, hogy a fekete levesbe nem bele-esni, hanem azt meginni lehet csak.

Tudom továbbá, hogy Pozsony vármegyében ma is használják a *csekle* kifejezést a madárfogó hurok, tör megjelölésére; tudom, hogy a pozsonyi járásban fekvő *Csiklész* község, a hagyomány szerint valamelyik Árpád-kori király madarászainak lakhelye volt (ad normam Solymár

Pest megyében) s német neve „Landschütz“ is ilyen vadászattal való foglalkozásra utal; végre a Czuczor-Fogarasi-féle szótárban olvasom, hogy *csekle* = dohne, hurok, tör.

Hogy pedig Tinódi e szót még *csikle* alakban használja, az annál kevésbbé szólhat ellenem, mert hasonló hangváltozás nyelvünkben igen gyakori és épen a Nyelvőr utolsó számában (513. lap) látom azt is, hogy Soprony megyében a *kesztő* mellett a *keszti*, hetfő mellett a *hetfi* járatos.

Mindezek alapján azt vélem, hogy „chikleben esni“, illetőleg „ejteni“ szólásnak ugyanaz az értelme van, mint a „törbe esni, törbe ejteni, hurokra kerülni“ kifejezésnek.

CSALLÓKÖZI K.

A Magyar Nyelvőr f. é. november 15-én megjelent számában olvastam a *csikle* szó magyarázatát. Tisztelettel jelentem, hogy e szó egész életerejében megvan Szeremlén, s naponkint használják; jelent pedig „madár-kalitot, vagy kaliczkát“; s azt hiszem, hogy a RMKTárában is az idézett helyeken „kaliczkát“ jelentett.

A Balassa által említett szeremlei szavakhoz hozzáadom a *kenepes fa* kifejezést; jelent ez olyan odvas fát, mely az erdőben a tővön vágott fából megmaradva, még tüzelésre használható.

ÁDÁM JÓZSEF.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Egy sajtósági kifejezést hallottam, a melyre nézve bátorodom a t. szerkesztő úr becses véleményét kikérni.

Egyik közelebbi alkalommal, a mint utcánkon fel s alá sétálgatok, két öreg asszony közelébe érkeztem, kik beszélgetésbe merülve előttem haladtak. Bajaikat panaszolták egymásnak; s az egyik éppen, úgy vettem ki, hogy unokájának siralmas állapotát festette le, a kinek keze, lába össze van zsugorodva s nem tudnak segíteni rajta. „Biz az nagy isten csapása!“ mondja rá felsohajtva a másik; s aztán hozzáteszi: „De mér is a jó isten az ijen nyomorékot *el nem veszi* errü a világrü?“ E második, kérdő mondatban az ige helyzete s általában a mondat szörendje tünt fel előttem sajtóságosnak. Dicsekvés nélkül mondhatom, hogy ép nyelvérzékemre tartok valamit; de én részemről mégis rendesebbnek, szabatosabbnak így találnám az idézett mondatot: „De miért is *nem veszi el* a jó isten az ilyen nyomorékot erről a világról?“

Noha meg vagyok győződve, hogy az említett szerkesztet nem valamely idegen nyelvi példa utánzatából eredt — nem eredhetett, mert, a mint később megtudtam, az illető

nő a magyaron kívül más nyelven nem beszélt s egyedüli olvasmánya az imádságos könyv volt; s noha különben is, bár a mint megjegyeztem, sajátosnak, de azért nem egészen szokatlanak és nem is érzéksértőnek tartom: mégsem vagyok képes tisztába jönni magammal, ha csakugyan helyes a felhozott szerkezet, miként lehetne okadatoltan megmagyarázni helyességét; mert a kérdő mondatokban az állítmány közvetlen a kérdő szócskára következik, s ha összetett ige, az igeikötő szétválík igejétől s az ige után jő, pl. „*Mikor adod meg pénzemet?*” S ha tagadó a kérdő mondat, szörendje ez: 1. kérdő szócska, 2. tagadó szó, 3. ige, 4. igeikötő; pl. „*Miért nem hagysz fel* már egyszer azzal az örökös csavargással?” Kétségem van az iránt, vajjon jó volna-e így is mondva: „*Miért* azzal az örökös csavargással már egyszer *fel nem hagysz?*”

Bizalommal felkérem tehát a t. szerkesztő urat, méltóztassék e kérdésre nézve engemet felvilágosítani: Helyes-e az öreg asszonytól hallott mondat szerkezete? Ha helyes, miben különbözik a másik szokottabbtól és miként magyarázandó meg?

Felelet. A szóbeli szerkezet minden tekintetben helyes s abban különbözik ama másik „szokottabbtól”, hogy ez utóbbi független, az előbbi pedig függő kérdés; míg az utóbbival egyenes kérdést intézünk valakihez, addig az előbbivel inkább csudálkozásunknak adunk kifejezést oly jelenség láttára vagy hallatára, a melyet megfoghatatlannak tartunk, nem értünk. Mondtuk, hogy az első függő kérdés; voltaképen tehát nem egyszerű, hanem összetett mondat, a melynek főmondatából csak a kérdő szó (*miért?*) maradt meg. Kiegészítve így hangzik: „*Miért is van az, hogy az isten az ilyen nyomorékot el nem veszi erről a világról!*”

A szörend tekintetében tehát mindenkép elég van téve az ismert szabálynak, a mely szerint a hangsúlyos szóra az állítmány következik. Példánkban ugyanis, a mint látjuk, nem az *elveszi*, hanem a *van* a kérdés állítmánya; s ez a szabály követelése szerint hűségesen nyomában is jár a hangsúlyos kérdő *miért*-nek: „*Miért van?*”

Az egyberántás fokozatosan így ment végbe: a) *Miért van, hogy az isten . . .* b) *Miért, hogy az isten . . .* végre c) *Miért az isten az ilyen nyomorékot el nem veszi erről a világról?!*

Sőt az idővel takarékoskodó nyelv ily esetben az egész fő (leggyakrabban kérdő) mondatot is el szokta hagyogatni, mint: „*Hogy volt lelke elűzni az apai háztól gyermekét! Hogy te semmikép sem akarsz megjavulni!*” A kifejezetlenül maradt fő mondatok ilyfélék lehetnek: „*Szívtelenség . . . Megfoghatatlan (csodálatos, különös) . . . Mi az, hogy te nem akarsz megjavulni?*”

2. Kérdés. Alólirott magán körben azon nézetemnek adtam kifejezést, hogy a *ministerelnök* elnevezés nem correct, elüt a magyar nyelv geniusától, s hogy helyesebb lenne az *elnökminister* elnevezés.

Nézetemet azzal indokoltam, hogy valamint bármely más hivatalnok, s így a többi minister elnevezésénél is a hivatalos működés tárgya, a tisztség objectuma az első szó pl. pénzügyminister, honvédelmi minister: akként a premier-ministernél is a hivatalos működés tárgyát, az elnökséget (a mely működés az *elnök* szóban is befoglaltatik) kell előbbre tennünk, mert a premiernek tulajdonképeni tisztje az elnökösködés a ministeriumban, s ezért a magyar nyelv geniusá szerint őt *elnökministernek* vagy *elnökségi ministernek* kellene neveznünk.

Igaz, hogy az ellenvetéssel lehetne előállni, miszerint a többi minister, mint ilyen országos hivatalt teljesít, míg ellenben a premier a ministerium keblében működik, s hogy ő nála az elnöki tiszt egyetlen személyre ruházható működést jelent, melynek tárgya a ministerium, s ezért kell őt a többi ministerektől elütőleg *ministerelnöknek* neveznünk.

Ezen ellenvetésre ime a válasz: Ha úgy fogjuk föl a dolgot, hogy a premier egészen sajátos hivatalt visel: akkor őt nevezhetjük ugyan *ministeriumi elnöknek* (ministerségi elnök), *ministerek elnökének*, de semmiesetre sem *ministerelnöknek*; mert a premier nem ministernek (egyes ministernek), hanem az összes ministereknek (ministerium) elnöke.

Alázattal kérem a t. szerkesztőséget, kegyeskedjék e vitás kérdésre nézve (melynél ellenfeleim nekem igazat adni nem akarnak) becses nézetét nyilvánítani.

Tegnap irt soraimat szabadjon a következőkkel kiegészítenem.

A *ministerelnök* elnevezés nem más mint szó szerint való fordítása a német ministerpräsidentnek. Sokkal szerencsésebb gondolat lett volna annak idején a francia premier-ministert magyarítani, és *első ministernek* vagy *fő-ministernek* nevezni azt, kit ma *ministerelnöknek* nevezünk.

Az *elnök* szóban nem találjuk föl igazán azt a fogalmat, melyet a ministeriumnak első emberéhez fűzünk, míg ellenben az *első* vagy *fő* szó szabatosabban kifejezi a kérdéses fogalmat.

Felelet. A *miniszter* szó állást, foglalkozást, hivatalt, méltóságot jelent s e tekintetben egynemű ezekkel: juhász, borbély, testőr, cigány (— muzsik), haramia, polgár sat; az *elnök* pedig a rangfokozat kifejezője, a

melyet valaki az egyosztálybeliek közt elfoglal. esetünkben nevezetesen az első, a legfőbb fok. Az *elnök* a miniszterek közt ép úgy az első, a fő, mint pl. a testőrök közt a kapitány, a cigányok közt a primás, a haramiák közt a vezér sat. Ha immár a szerkezet megválasztásában a nyelvszokáshoz fordulunk fölvilágosításért, im ezen végleg megállapodott s szerte ismert példákkal szolgál számunkra: *testőrkapitány, cigányprimás, haramiavezér*; továbbá: *polgármester, tündérkirály, cigányvajda, koldusbíró* sat; mindegyike annyi mint elseje, feje (a testőröknek, cigányoknak, haramiáknak, polgároknak, tündéreknek, koldusoknak), vagy: első, fő (a testőrök, cigányok sat. közt). Vagyis a hivatal, foglalkozásnevezet megelőzi a rangfokozat nevezetét. Hasonló a szerkezet akkor is, ha az egy hivatalbeliek közt nem egy, hanem több rangfokozat is van, mint: *Barát-provincziális, barátvárdián, barátfráter. Pandurszázados, pandurstrázsamester, pandurkáplár. Borbélymester, borbélylegény, borbélyinas*, vagy a mint a mai demokratikus kor szakálverői kívánják: *fodrászfőnök, fodrászegéd, fodrászgyakornok*. E szerint miniszterelnök (= a minisztereknek feje, elseje v. a miniszterek közt első, fő) nem nevezhető helytelen szerkezetnek.

Természetes, hogy birtokviszony esetében a szerkezet föl is bontható s *tündérkirály, apáczafejedelem, pandurhadnagy* sat. helyett mondhatjuk: *tündérek királya, apáczák fejedelme, pandurok hadnagya*, tehát miniszterelnök helyett is használható: *miniszterek elnöke*.

Egy másik kifejezősmód, hogy a rangfokozat jelölését a jelző szó veszi át. Itt kétféle szerkezettel találkozunk. a) Mint más jelzői viszony esetében a rangjelölő szó megelőzi a hivatalnevezet: *fő ispán, al ispán; öreg bíró, kis bíró*. b) A rangjelölő a hivatalnév után áll (birtokviszony): *országnagyok* (az ország nagyjai), *hadnagy* (a had nagyja), *főlnagy = falunagy, várnagy, karnagy*.

E másik kifejezősmód rendszerint oly esetekre szorítkozik, midőn csupán két rangfokozatot különböztetünk meg, főlsőbbet és alsóbbat; s ilyenkor az alsóbb többnyire kifejezetlenül marad; mint: *fő vezér, vezér; fő hadnagy, hadnagy; fő igazgató, igazgató* sat. A b) pont alatt említett szerkezet a példák utmutatása szerint akkor alkalmazható, ha a hivatalnevezet gyűjtőnév: *ország, had, falu* sat. *Tábornagy* tehát kifogástalan alkotás; kevésbé az már az *őrnagy, dídnagy* meg éppen rossz.

Így lehetne a *polgármester: városnagy, főispán: megyenagy, hajóskapitány: hajónagy, gyűléselelnök, osztályelnök: gyűlésnagy, osztálynagy, tanfelügyelő; iskolanagy* sat.

E második rendbeli használat szerint tehát a 'minister-präsident' helyesen így is nevezhető: *első v. fő v. elnök*

miniszter; vagy pedig: *minisztériumnagy*, s még helyesebben: *kormányagy*.

3. Kérdés. Én is egyike levén azoknak, kik okosabaktól szívesen tanulnak: tisztelettel kérdésbe teszem, hogy mi nyelvtani különbség van e két mondat között: „A mint Elza Armandot jobban *ismerni tanulta*, napról napra több tért engedett szívében“ (Nyr. XVI. 364.) és: „A legjóravalóbb, legszeretetre méltóbb ifjút *tanultam* benne *megismerni*“ (Uo. 369.).

Miért „szemenszedett germanizmus“ az első mondat? Azért-e, mert a „Külföldi regénycsarnok“ hasábjain olvasható? És a második mondat helyessége mért, nem jöhet még csak kérdés alá se? Azért-e, mert azt már Szarvas Gábor mondja? Vagy a „*meg*“ igekötő alkalmazása teszi az utóbbi mondat magyarosságát minden kétségen felülállóvá?

Az én parasztos észjárásom és nyelvérzékelem szerint ennek a két mondatnak egyike sem helyes; de nem helyes az első mondatnak a Nyelvőr által a 365. lapon foganatósított korrekturája se. A magyar Elza az ő Armandját sem *ismerni* nem *tanulta*, sem *meg* nem ismerte, hanem *kisismerte* volna. Hasonlókép a magyar paraszt a második mondat ipséjéről minden tanulás nélkül azt mondaná, hogy „a legjóravalóbb, legszeretetre méltóbb *ifjat* ismertem *fel* benne“; bárha azt hiszem még e konstrukció is az ő teljességében erősen spenotizú lenne magyarosabb konyhához szokott szájának.

A szíves felvilágosítást a legközelebbi számban bizalommal elvárva, tisztelettel maradok a t. szerkesztőség alázatos szolgája.

Felelet. A fentebbi sorok t. írója, a ki „parlagi nyelvőnék“ nevezi magát, azzal kezdi fölszólalását, hogy „okosabaktól szívesen tanul“. Mi, kérkedés nélkül legyen mondva, okos embernek tartjuk magunkat, vagy legalább okosnak lenni törekszünk, a mennyiben eljárásunkban állandóan okoktól vezéreltetjük magunkat s az okosságunk iparkodunk hű szolgája lenni. A t. kérdéstevő „szívesen tanul“. Mi meg, a miben s a mennyiben tudunk, szívesen tanítunk.

Ezzel tisztában lévén, áttérhetünk a kérdésekre.

Első kérdés: „Mi nyelvtani különbség van e két mondat között: „A mire Elza Armandot jobban *ismerni tanulta*, napról napra több tért engedett neki szívében“ és: „A legjóravalóbb, legszeretetre méltóbb ifjút *tanultam* benne *megismerni*““ Felelet: Semmi.

Második kérdés: „Miért „szemenszedett germanizmus“ az első mondat? Azért-e, mert a „Külföldi regénycsarnok“ hasábjain olvasható? És a második mondat helyessége miért, nem jöhet még csak kérdés alá se? Azért-e, mert azt már

Szarvas Gábor mondja? Felelet: Az első mondat rossz volna, még ha a Nyelvőrben jelent volna is meg. A második rossz, jöllehet Szarvas Gábor írta.

De hát miért írta mégis? Erre is felelünk.

Szerencsés férfi, a kivel egy fiatal özvegy elcseveg óráhosszat, jó kedvvel, vidám mosollyal ajakán. Ilyen szerencsés férfi volt az én egyik ismerősem.

— Nem veszi rossz néven, ha figyelmeztetem önt valamire? mondá a nő egy ilyen csevegés alkalmával tisztelőjének. Önnek van egy rossz szokása, a melyről le kell szoknia.

— És az?

— On nagyon sokszor használja ezt a csunya szót: *fene*. Nem hagyhatná el?

— Igaza van; már mások is figyelmeztettek rá. De tudj' a fene, ha mindig akaratlanul is a nyelvemre jön.

Világosabban szóljak? Azt is megteszem.

A legutóbbi alkalommal történt. Már hogy minő tárgyról írtam, arra nem emlékszem; csupán annyit tudok, hogy egyszer tollam alá került ez az illedelmetlen '*fene*' szó s ilyesformát írtam: 'Ebből egész gondolkozásmódját megtanuljuk ismerni.' Itt kissé megakadtam. A mindennapi újságolvasás, a mindennap ezrivel előforduló 'A * színházban legközelebb fog fellépni Csillámosi Tivadar. A kísérettel már *felhagyni akartak*' új magyarságok ezek helyett: 'A * színházban Csillámosi T. *fog legközelebb fellépni*. A kísérettel már *fel akartak hagyni*' annyira megzavarják a nyelvérzéket, hogy gyakran még az ép érzékű olvasó is habozni kezd, vajjon helyesen írta-e le, a mit leírt. Velem is ez történt. Egy pillanatra megakadtam, vajjon nem sántál-e az én 'meg tanuljuk ismerni' szórendem. Próbaköre vetettem. Vizsgálat közben, a mint ez történni szokott, sok mindenféle ötlött eszembe, s e sok között, hogy itt az idéztem mondatban voltaképen nem is szükséges sőt egészen fölös üres ták a *tanuljuk*, mert a *megismerjük* egymaga ugyanannyit s ugyanazt mondja, a mit a kiczifrázott *meg tanuljuk ismerni*. Hogy támadt, mi a nyitja e kitétel keletkezésének, ez volt a további kérdés. A kutatás eredménye: Hisz ez a német *kennen lernen*! És másnap elkészült s ment nyomban szedés alá az 'Egy szemenszedett germanizmus' czikkecske.

Ez, a mint említettem, augusztus havának elején történt. Az a másik, a 'Kérdések és feleletek'-beli fejtegetés ellenben, a melynek példái közt ez a szemenszedett germanizmus is előfordul: 'A legszeretetremlőbb ifjút *tanultam* benne *megismerni*', már hónapok óta meg volt írva, csak helyre és alkalomra várt, hogy napvilágot lásson s mind a kettőt az augusztus hónap hozta meg. Így került egymás mellé, egymás közelébe a hibáztatás és hibaelkövetés: Mást kefél és maga poros.

Ezeknek előrebocsátásával most már eleget tehetünk a t. kérdéstevő abbeli kívánságának, hogy „szívesen tanul.” Van három réges-régi mondás, a melyeket úgy látom a t. kérdező még nem hallott, nem tud; ezekre tanítom meg őt. Itt következnek:

Consuetudo altera natura.

Errare humanum.

Homo sum, nihil a me humani alienum puto.

A hol az egyik fél szívesen tanul, a másik szívesen tanít, ott könnyű a megalkuvás. Folytatom tehát a tanítást.

Az Érsekújvári codexben (457.) olvasom: „Katheryna **meg** byra sok ellenseget.” Bornemisza (Préd. 687.) szívünkre köti, hogy „igyekezzünk **meg** bírni keulsegünket”. Tinódi (Zsigmond király) így beszél: „Dán vajda hogy Mircsét *el*-bírta vala, másod Mahumet török császár vala, földön tengeren birodalma vala. *El*bírá egy részét az Miziának, Felső-Bosznát, kit hínak vég Bosznának” (RMKTára III. 346. 347.). Hasonlóképen fejezi ki magát Sztárai (Holofernes és Judit): „Negyven esztendeig az pusztában laktanak, az égből Isten-től mannával tartattanak, nagy sok országokat az ő fegyverekkel nám ők mind *el*bírtanak” (RMKTára V. 141.). Mikolai Hegedüs ellenben (Tüzes oszlop 100.) imígyen szól: „Semmi késértet őket *le* nem bírhattya”.

Tegyük kísérletet e példákkal. Mondhatnám-e az értelemnek legcsekélyebb kára nélkül pl. „Mahumet *meg*bírta egy részét Miziának. Nagy sok országokat *meg*bírtanak. Semmi késértet őket *meg* nem bírhattya”? S mondhatnám-e viszont: „Katherina *lebirt* v. *el*birt sok ellenséget. Igyekezzünk *le*-v. *el*bírni kevélységünket. Dán vajda Mircsét *lebirta*. Mahumet *lebirta* egy részét Miziának. Semmi késértet őket *el* nem bírhattya”? Úgy gondolom, bátran adhatom rá a feleletet: mondhatnám.

De egy fecske még nem tesz nyarat, egy adat még nem szabály. Lássunk tehát egyéb példákat: „Ő házokban papok ülnek fejeket és szakálokat **meg** borotválván (BécsiC. 112.). Megferteztetik az ő megszentelt feje, melyet borotvállyon-**meg** mingyárt (Káldy: Bibl. Móz. VI. 9.). Megförtöztetik az ő meg szentelttetőt feje, azért ottan *el* borotvallya azon napon (JordC. 130.). Szükség volna ő haját *el* beretválni ő fejéről (DomC. 174.). A haját *le*-beretválni: *detondere cápillos (PPBl.). — Mongyátok a hivatalosoknak: im az én ebédemet **meg**szerzettem (JordC. 423.). Az hajókban Poriz *beszerze* (CsomaC. 9.). Szerzének *egyben* sokféle éléseket (Valk: Gen. 15.). *El* szerzette, melyek az utra szükségesekek valának (Kár: Bibl. I. 481.). — **Meg** rekedet hang (Zrinyi II. 129.). A nagy kajaltástól szóm *berekedett* (NagyszC. 145.). *El*rekedni: raucescere (PPB.). — A vizek **meg**apadának (Helt: Bibl. I. D.). **Meg**-apadott a hasa: detumuit venter (PPB.). *El*-apadának az

Jordánnak vizei (JordC. 291.). Egy patak, mel néha *el*-apad telyeséggel (RMNyE. II. 47.). *Le* kell apadni a beszéd folyamainak (Fal: UE. I. 115.). — Szabadoh *meg* múnket a kegyetleneknek kezéből (BécsiC. 80.). Temleczben veték, de úr istennek angyala *el* szabadajtá (ÉrdyC. 434.). Szabadeits *ki* poganak fogságából (Born: Ének. 421.). — Natália ajánlá ő urát az több szenteknek, hogy ötet *meg* bátoríttanajak avagy *meg* biztatnajak (ÉrsC. 356.). Nem elég, hogy az szeretetnek nevét nyelvtűken viseljük czifra szó pompával, hizelkedő *fel*biztatással (Fal: NE. 181.). *Néki*biztatá, hogy keresésék“ (Pázm: Préd. 38.).

E mutatványpéldákból, mutatványnak mondom, mert bármikor, ha kellene, jó nagy számra fölszaporíthatnám, kettőt tanulunk meg. Megtanuljuk először, hogy igekötőinknek nagyobb része, nevezetesen azok, a melyek gyakoribb használatúak, a mint működésük szélesebb és szélesebb körre terjeszkedett, idővel eredeti konkrét jelentésüktől mind messzebbre távoztak, irányjelölő erejük többé kevésbé megcsökkent, sőt jó részben végkép megfogyott, s az irányjelölés funkciójáról lemondva a perfektivitás szerepének betöltésére vállalkoztak; vagyis több esetben egyneműek, általánosakká lettek s közösen ugyanegy szerep végrehajtását vállalták magukra; s ezt oly tökéletességgel, oly mesterileg végezték, hogy bátran szinonimáknak tarthatni őket. Én legalább, ha nyelvérzékem igaz és nem csalékony, egynek látom, egynek érzem például a következőket: „Az ajtó *meg*nyílt, *kinyílt*, *főlnyílt*. Vivás közben kardja *meg*csorbult, *elcsorbult*, *kicsorbult*. Ha a dolgot jól *meg*gondolom, *elgondolom*, *főlgondolom*. Betegségéből *meg*épült (a régiéknél állandóan így), *főlépült*, *kiépült*. Szegény öregje hogy *meg*soványodott, *elsoványodott*, *lesoványodott*. A kaput újra *meg*festettem, *befestettem*, *kifestettem*. Már nem bírok tovább menni, nagyon *meg*fáradtam, *elfáradtam*, *kifáradtam*. Úgy *meg*dicserétek, *el*dicserétek, *főldicsérték*, *kidicsérték*, *összedicsérték*, hogy majd lement könyökéről a bőr.“ Sat. Sat. Ha valaki avval a kérdéssel állana elélem, hogy mondjam meg neki, látok-e, tudok-e valami különbséget az idézett s hasonló esetek között, egész nyíltan azt felelném neki: Lehet, hogy egy vagy más, a kinek élesebb a szeme, lát és tud, de én a nyelvszokás mai világában nem látok, nem tudok.

Az idézett példákból megtanuljuk másodszor, hogy a szóban levő igekötők közül legáltalánosabb természetű a *meg* belenyúlik mindegyiknek birodalmába, s míg a többiek közül hol az egyik hol a másik kireked valamely jelentésárnyalat kifejezőinek sorából, őt rendesen ott látjuk mint szereplőt majd ennek, majd annak, majd többnek oldala mellett. Példák: „Kevéssel *be*érem: kevéssel *meg*érem. *El*érem még azt az időt; *meg*érem még azt az időt. — *Af*utottam a pályát:

megfutottam a pályát. *El*futott az ellenség elől: **meg**futott az ellenség elől. — *El*ökerült a könyv: **meg**került a könyv. *Kör*ülkerülték a várost: **meg**kerülték a várost. — *El*találta a helyes irányt: **meg**találta a helyes irányt. *Ki*találta a dolog nyitját: **meg**találta a dolog nyitját. *Föl*találta, a kit keresett: **meg**találta, a kit keresett.‘ Sat.

Záradékol még két példát.

— Mit tartasz emberünkről?

— Nem vagyok valami különös véleménnyel felőle. Igaz, hogy még alig is volt alkalmam vele hosszasan társalogni.

— No majd ha jobban *megismered*, bizonyára kedvesebben ítélsz róla.

Kérem, helyesen használtam-e itt a *‘megismerni’* szót? Továbbá szabatosabb, vagy egyáltalában szabatos volna-e helyette a *‘kiismerni’* kitétel? Végül: lényegileg különbözik-e a legcsekélyebbet is ez a mondat ama másiktól: „A mint Elza Armandot jobban *megismerte*, napról napra több tért engedett neki szívében“?

Tegyük föl. a mi ugyan fölötte ritka eset, de néha néha mégis meg szokott történni, hogy egy bankigazgató kerekét old s egy szép reggelen szerettei arra ébrednek föl, hogy se híre se hamva. Jutalmat ígérnek annak, a ki nekik kedvesük hollétéről tudomást szerez. Hónapok multával idegen földön jártomban egyszer egy úri emberrel találkozom. Alighogy megakad rajta a szemem: „Hohó barátom, mondok magamban, te az én emberem vagy! Hiába a festett haj és bajusz s a vendégszakál, s hiába fintorgatod arcodat, *megismertelek!*“

Melyik magyar ember, legyen ez bár a legépebb érzékű, ütköznék meg e tudósításomon; s vethetné-e szememre, hogy hibásan van, vagy hogy nem elég szabatosan fejeztem ki magamat, midőn így szólottam: *megismertelek?* Mondhatná-e az egyik: „Így kellett volna mondanod: *rid* ismertem“, vagy a másik: *‘föls*mertelek‘?

Azt magam is megengedem, hogy pl. „úgy *el*dicsérték, *ki*dicsérték, *föl*dicsérték“ a dicséretnek valamivel magasabb fokát fejezi ki, mint *‘meg*dicsérték‘; de hogy az utóbbi a főlhozott példában ne volna a maga helyén, nem volna elég szabatos, arra nézve, mint ügyvédek mondják: tagadásban vagyok.

Ha tehát a t. kérdéstevő így állította volna föl tételét: „Az én paraszti észjárásom szerint „A mint Elza Armandot jobban *megismerte*‘ helyett szabatosabb volna így: *ki*ismerte“, és: „A magyar paraszt a második mondat ipséjéről: „A legszeretetremlőbb *ifjút* ismertem *meg* benne‘ helyett is alkalmasint ezt mondaná: „A legszeretetremlőbb *ifjút* ismertem *föl* benne“, épen nem volna kifogásom ellene; .

de azt mondani, hogy a fölhozott példákban a *megismertem* 'parasztos észjárás szerint' helytelen, arra nézve. bárhogyan kényszerítem is magamat, nem lehetek vele egy véleményen; valamint arra nézve se, hogy *falvat, hamvat, fattyat, faggyat* helyet ne legyen szabad *falut, hamut, fattyút, faggyút* mondanom.

4. Kérdés. Melyik a jó vagy jobb: 'Az épületet jó karba hozni' vagy 'Az épületet jó karba helyezni'?

Felelet. Jó mind a kettő. Már a régiek is váltakozva használták: 'Az isten nem szűnt meg a gondviseléstől, hanem az egész emberi nemzetséget bizonyos karban hozta' (Verbóczi: MagyDecr. 1.). Jó karban helyeztethetik az arteleria dolga' (RákTár. II. 343.). Sőt az *állat* (ma: állít) és *út* igékkel is találjuk szerkesztve: 'Oly karba állathatná az Augustana confessiót' (Balásfi: Csepregi isk. 141.). Jó karba üti: constabilit et instaurat' (Molnár: Szótár).

5. Kérdés. Nem tudom megokolni, vajjon helyesen van-e szerkesztve, vagy ha nem, miért nem helyes a következő mondat: 'Az elmúlt években kiadott hasonló felhívásainkat követett kedvező eredmény késztet arra' sat.

Bizonyára helyesebb lenne így: 'Azon kedvező eredmény, mely a múlt években kiadott hasonló felhívásainkat követte, arra indít'; avagy így: 'Az elmúlt években kiadott hasonló felhívásainkat követte eredmény késztet arra'. De az első helyen írott szerkezet helytelen voltának okát óhajtanám tudni és azt, vajjon abszolút rossz-e úgy, a mint van?

Felelet. Ha a jelzőként álló cselekvő jelentésű melléknévi igenév oly relatív mondatnak a rövidítése, a mely egy múlt idejű főmondatnál akár egyidejűség, akár előidejűség viszonyában áll, az idegen befolyástól ment közhasználat szerint az -ó, -ő (folyó), nem pedig -t, -tt (végzett) igenévi forma alkalmazandó; pl. 'A t. képviselő, ki előttem szólott, főlemlítette. Gyümölcsfáim, éppen midőn legszebb virágzásban valának, elfagytak. A nagy szárazságban, mely a rövid esőzésre következett, az egész vetés tönkrement' sat. Rövidítve lesznek: 'Az előttem szóló t. képviselő főlemlítette. Éppen legszebb virágzásban levő gyümölcsfáim elfagytak. A rövid esőzésre következő nagy szárazságban az egész vetés tönkrement'.

Az idézett mondatnak ide vonatkozó helye így szerkesztendő: 'a felhívásainkat követő kedvező eredmény'. Helyes azonkívül ama két szerkezet is, a mellyel a t. kérdéstevő a szóbeli helyet megjavította: 'mely... követte' és: 'a felhívásainkat követte eredmény'.

A kivételes esetek tárgyalása, valamint a kérdés részletes fejtegetése, sokkal hosszabbra terjedne, mint hogy azzal e helyen kellően végezhetnénk.

6. Kérdés. A Természettudományi Közlönyben (1887. július) ragadozó madaraink magyar elnevezéséről szólva, azt állítottam, hogy a *ráró* nem magyar, mert a szláv *raroĥ*-val egy. Evvel szemben Lakatos Károly a Vadász-lapban (1887. 28. sz.) azt vitatja, hogy magyar biz az, még pedig régi s „a nép helyes fogalma szerint valami gyors madarat jelent” s innen a jó futós lovat sok magyar vidéken divatban van ma is *rárónak* nevezni.

Földi (Természeti história) a tisztán halakból élő s gyors „*Pandion haliaetust*”, mert erről van szó, *ráró*, *halászsósa*s nevekkal jelölte meg. En, mert a cseh a leggyorsabbak közé tartozó ragadozó madarakat (*Falco gyrfalco*, *F. lanarius*) következetesen *raroĥ*-nak nevezi (*raroĥ* velkŷ, r. malŷ), kételkedtem a *ráró* eredeti magyarságában s Földi második kifejezését jeleztem használandónak. Tisztelettel kérdem ezek után: magyar-e hát, vagy szláv és *ráró*-e, vagy *halász-sas*?

Felelet. A *ráró* kétségtelenül szláv eredetű szó; különféle származékokban majd minden szláv nyelvben főlálható. Ha meggyőződést akar magának erről a Vadász-lap szerezeni, olvassa át Miklosich „*Etymologisches wörterbuch der slavischen sprachen*” művének 271. lapján a *ra*-cikket.

A kérdés végpontjára ez a feleletünk: Bátran lehet *halász sas*, de ép úgy lehet *ráró* is. Ez teljesen meghonosodott magyar szó s idegenségét ép úgy nem érezzük, mint akár ezeknek: *csemete*, *zamat*, *rét*, *boglár* sat.

SZARVAS GÁBOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Párbeszédek.

M i a p u b l i k u m ?

- Hallod-é Pësta tē!
- No?
- Vótá-é má tē publyikum?
- Nem vótam én; assē tudom mija?
- Hm! Hát vótá-é má mēnēzsérijába?
- Honnē lētem vóna, mikor vótam?
- No, otté vót a publyikum!
- Nem vót bi jott, csak hummi maomēgymás!
- Sz avvót a publyikum!
- Mmm! Űsse fēl ke a publyikumát!

K ö v e t v á l a s z t á s k o r.

- De koma, má csak Szēdērkényit kék mēttēnni követnek!
- Sz aszt kéne, de mikor ő sē dematraka má, ha osztraka!

(Eger.)

MACZKI VALÉR.

Állatmesék.

A disznó, a kutya, még a macska.

A disznó, a kutya, még a macska écczër vátottak igasságot, osztán elméntek vándorolni. Az igasságot a disznó bele dugta a pruszliknak a zsebibe. Az úton écczër találnak egy pocsétát. A disznónak igen melege vót; fogja magát, beleheverközik a sárba, az igasságot oda aggya a kutyának, maga még ott maratt.

A kutya még a macska a mint mënnek, hát a kutya az útoñ meglát egy nyulat; ucczu utánna! Az igasságot még eldobta. A macska még fölvette, magába mënt tovább. De a mint megpillant egy egeret, ő is eldobi az igasságot, még akari fogni. De az egér bebútt a likba, az igasság még elveszött, osztán az egér megrágtá.

Nem tuttak tovább menni: nem vót igasság.

A csetnikek bezárták a disznót az ólba, a kutyát az udvaron meglánczolták, a macskának nem vót szabad a házbú kimënni.

Azóta kérje az igasságot a disznó a kutyátú, a kutya a macskátú, a macska még az egértú.

(Baranya m. Csúza.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

Gyermekjátékok.

Pimpalan.

(A gyermekek egymás háta mögé állanak; az első a Pimpalan. Egyik oda jön elébe és megszólítja:)

— Pimpalan, jó estét aggyon isten.

— Aggyon isten.

— Van-e szép fija (vagy: leánya? a szerint, hogy fiú-e vagy leány az, a ki a sorban utolsó).

— Van bizon.

— (Ha fiú:) Tud-ë kaszányi? (Ha leány:) Tud-ë sütni, főzni?

— Tud bizon.

— Gyűjjön elő szép legény (vagy: leány).

(Az, a ki utolsó volt a sorban, oda lép most a Pimpalan mellé, s a megszólító most ő vele beszél:)

— Mijën ál?

— Cserépën.

— Mijën lebëg?

— Levélën.

— Mi van a szájába?

— Kék kű.

— Pökje ki.

— Nëm lehet.

— Fordújjon eggyet, në ne vessën.

A gyermek egyszer megfordul maga körül, ha nem nevetett ezalatt: Angyalé; ha nevetett: Ördögé.

(Fehér m. Felső-Alap.)

BALASSA JÓZSEF.

Gúnyversek.

Horvát Csőre gyere ki ja gyópre,
Ördög bujjék gömbölkü testédbe,
Gömbölkü kü légyén a koporsód.
Sirasson még minden üvegész tót.
(Fehér m. Felső-Alap.)

BALASSA JÓZSEF.

A pálinka nevezetei.

Aloés. Tulajdonképen egy pálinkafaj, de használják általánosítva is.
bolondító. „Ne igyál te anynyit, mán egészen bolond lettél ettől a bolondítótól.”
bundalé. (A bekötött bunda-újából kihúzza a parasztember a hosszú nyakú üveget s oda-szól komájához:) „No igyik komám uram, ehun a bundalé!”
essentia.
gabonorium. A gabona szó latinizálva, vö. pipatorium.
geburnus.
gyomorcsapp.
gyomorerősítő.
gyomorrágó.
gugyi.
hasrágó.
hosszúlépés.

jóféle.
lerogyi. „Lerogyott mán a lerogyitól.”
mindennapi. (A rezes-orrú napszámos félig becsudálkozott állapotban becsuszpitól a kapuhelyi pálinkás putrikba s fogheggyel szól oda:) „Vagy egy porcsio minden-napit!”
naprontó.
papramorgó. Tiltották az egyház emberei a pálinka használását, s onnan ez a kifejezés.
reggeli. „Egy pohár reggelit.”
szemviz.
szíverősítő.
torokkenő. „Hadd lám, hasznos-í a torokkenő?”
vadlé.
vadvíz.

(Nagyvárad.)

LÁZAR BÉLA.

Tájszók.

Dráva mellékiek.

pacsirka: pacsirta. „Tuggya ké ujon hideg vót, hogy a fák repedöztek, még a kis pacsirka madarak még fattak a zuton.”
pápicsk: pipacs. „Tanító uram, a gyerkók má még papicskot észnek.” (A bimbókat kifejtik s a virágját és magtokját megeszik.)
pihőrnye: a nádi buzogány pelyhe. „Másik pihőrnyét köll

má még a vánkoso-kba szènni, mer má össze át.”
pad: padlás. „A nyanyikám lè-esött a padrú, osztáng a sóróba esött, má béköttük petrolajjá, de csak nem gyógyil; légyén szíves kigyelme aggyon abbul a jó szèrbü.”
pank: pad. „Ott ül mindíg a kályha mellett a pankon.”
pating: gúzs. „Patingot vèt-

- tem rá, maj csak megérti hazáig.
- p o h a j : liszt. „Még pohaj kő hozzá, mer lány lëssz a kinyir... Kerek ez a zsejme, nem fér a terenyembe; vagy sok vót pohaj, vagy nagy vót a száhan, azér lett ujon nagy.”
- p o r o n t y : kis gyermek. „Mindég visítnak ezek a porontyok.”
- p ë l y v a : polyva. „Sok szöm kimén a pëlyvával.”
- p a s z t ë r m á l : bonczol vagy konczol. „Mind a három désznat én pasztërmátom föl.”
- p o r z s á z : buborékol. „Sok halnak kő lenni, mer nagyon porzsázik a víz.”
- p o r c z : porcellán. „Má a porctányokat is megvëtte; aszt tudta, hogy a zurát válosztik még birónak.”
- p o c z k á n y : vakond. „Ème a poczkánturásokat hányom széjjel.”
- p ú s z o g : erősen zihál. „Csak úgy púszogott mérgébe.”
- p a r a s z t : buza között maradt üres folt. „Ha a zembör masinával vettye a buzát, nëm taláni parasztot a zegész földön.”
- p á p o g : piheg. „Úgy pápog, nëm méhet má.”
- p ú j ó : apró gyermekek. „A zisten vessëssze el ezëket a pújókat, napestig szédölögnek a vizkárén.”
- r á v a n : ellene van. „Elmégyök má, mer látom, hogy mind rám vattok.”
- r ë g g é r e : reggelre. „Estünnen indutam s rëggére èthon vótam. Jó rëggét kíványok.”
- r é n i : sírni. „Urrëttam, mikor a morhánk megdöglött.”
- r u h i k a : kis ruha. „Bé köll mënni a várostra, mer a Záronkának ruhikát kő vënni.”
- r á f o g a d i : ráfogja. „Még én rám fogadi, hogy a papirosát èloptam.”
- r o n g y : szakadozott, összezúzott, elhasznált, elviselt. „Csupa rongy ez a ponyva. A zegész lába feje rongy, úgy elszurkátá a nádsortyo. Nëm érdömös érte pénzt anni, mer a zegész kocsi rongy.”
- r e s z é n i : reszelni. „È kő belül egy kicsit reszëni, akkor maj bëtëvödik.”
- r é m ü : rémítő. „Rémü bor lësz a Szárhëgyën.”
- r o m m a : rokkant. „Ez a pej a hátijára egészön romma.”
- r ë z s d a : rozsda. „El ètte a rëzsda eszt a kaparcsálót, azér törött el.”
- r ë s t a : rosta. „Min még rëstátunk a buzánkat.”
- r é g í t a : régóta. „Má régíta èthon vagyok.”
- r u g d á s k o d i k : rugdalózik. „Nëm maradhatok tüle, mer mindég rugdászkodik.”
- r o p o g : korog. „Èjjen nap mindég ropog a hasam.”
- r é d o m b a : sorba, rendbe. „Ott átunk rédomba. Rédomba vágtam a fivet.”
- r o h o d a : rossz, korhadt. „Egëszzen rohoda ez a zágos.”

(Kopács.)

CSÁSZÁR LAJOS.

I p o l y v ö l g y i e k.

- r a g á c s : kötekedő. r ö h e n : hirtelen beáll valaminek
- r a g a n c s : kipattogott kenyérhaj. az ideje. „Beröhen a kaszálás,
- r á t o t t y a : rántotta, tojás-étel. ránk röhen az aratás.”

- r ű c s k ű s : ripácsos, himlő he-
 lyes arcz.
 s a r h a : bolondos, tréfás.
 s ě h u g y : sehogy.
 s ě h u n : sehol.
 s ě r ě s : betegség, dagánat.
 s ě r t y ě g : szerzeg. 'Szerzeg a
 z s i r a t ű z ű n .'
 s i h e t : siet.
 s i r á n y : fazék neme.
 s i v ű t : fűtyűl.
 s o m r o g : dümmög, morog.
 s u n u r : cunnus.
 s ú k : mosófa.
 s ú t o r : fa derekából való rész.
 s ű s ű r ě l n i : cifrálni. 'Fél-
 s ű s ű r ě l l y e m a g á t ' : felcifrál-
 kodik.
 s z a k á c s k a : kötény.
 s z á l a : a fonott kender leg-
 finomabb része.
 s z á t v a : szövőszék.
 s z a t y i n g : keskeny fehér
 zsinór.
 s z ě m e t l e n : illetlen.
 s z e r i k á s a : abár-kása.
 s z i k l u s z í t ű f e l k i á l t á s .
 s z í m á d r a : szív-mádra (női
 betegség).
 s z o k l i n g : szoknya.
 s z o t y o r k o d i k : tolaikodik,
 szorul valahova.
 s z u r g y i k : szurdok. 'Szu-
 r g y i k b a n v a n ' : bajban van.
 t a n á l : talál.
 t a r a n g á l : hadarva beszél.
 t a r j a g o s : foltos, pl. az ég,
 mikor apró, darabos felhők
 látszanak rajta.
 t o b o z : olajkorsó alakú szakajtó.
 t o k : tudok.
 t ó l l a t , t ó l l a k a t : tavat,
 tavakat.
 t o m , t o d : tudom, tudod.
- t o m p o r : csipőcsont.
 t o n k a : tompa, pisze. 'Tonka orr.'
 t ó p o l n i : pótolni.
 t o r z s o n k o d i k , t ű r z s ű n -
 k ű d i k : kőtekedik, czivakodik.
 t o v á b b a t : később.
 t ű d z e n i , t ű d z n i : hímezni,
 kivarrni.
 t r a n f o r c z : tépés.
 t r a n f o r c z o z n i : kirojtozni a
 vásznat.
 t r o b á l n i : próbálni, megki-
 sérteni.
 t ú k á s z k o d i k : turkál, ke-
 resgél.
 t y ú s z i k : csúszik.
 u r d a : a tehénnek bornyazás
 után kifejt sűrű teje.
 u s z g a t : uszítgat.
 ű v í t : vonít. 'Űvítanak a kutyák.'
 v a l l ű d : vad lud.
 v a l ű s i : való; idevalósi,
 o d a v a l ű s i .
 v a r t y o g : szőrpól, csamcsog.
 v ě r ě z n e k : a szövéskor fel-
 maradt kenderfonal.
 v e s z k ě d i k : bolondozik, bomlik.
 v e t ě l ű : a szátva része.
 z a b á l , z o b á l : eszik; meg-
 z a b á l t : megcsömörlött.
 z á m o r o d i k , e l - : elnyo-
 morodik, elcsigázódik.
 z a v a d z á l : alkalmatlankodik.
 z í t e r e d v e : elfásulva, erejét
 veszelve.
 z u r v a j : tehetetlen, gyámoltalan.
 z ű l l i k : romlik; 1) elzüllik
 az étel, ha sokáig tűzön van;
 2) elzüllik a tehén vagy birka,
 elveszti a tejét.
 z ű l l ű n g : kinlódik, tengődik,
 ki van fáradva, nem bír.
 z s u g o r á l : összezsugorodva
 tengődik.

(Kovár vidéke.)

KURINYI FERENCZ.

Hétfalusiak.

- oltott: kocsonya.
ondokolni: nyugtalankodni.
orotvány: irtovány.
péczilni: szenvedni, tapasztalni (inkább szenvedést).
papusa: csomócska. „Egy papusa dohány.”
putrigájós: korhadtt, pl. fa.
pelypén beszél: selypen beszél.
pélhi: pehely.
poszkonálni: kendert v. lent nyőni.
pirisnye: penész.
pērpēncze: terpentín olaj.
pisleny: csirke.
pánk: pók.
rittam: rajtam. „Rittunkon alól” = rajtunk alól.
rudas (kalács): a kézdivásárhelyi mézes pogácsa.
ronczika: rongy.
ribálni: tépni, cibálni.
szarvacskák: kifli.
szemecz: arcátlan, vakmerő.
szécs: pusztabércz.
sirit: szór. „Siritett fonál.”
sajáta: saláta.
szkēpál: szabadul. „Alig tudék az árokból kiszkēpálni.”
szivu: szíj.
szükös: szükséges.
számlodik: magán kívül beszél.
sitár: sajtár.
szajlik: zajlik, pl. jég.
szuguj, szugujék: szeglet.
tikmony: tojás.
továros: társ.
tebés: terebélyes (fa).
tyükör: tükör.
tincselni: vakolni, fonalat tincsekre, nyalábokra szedni.
Egy tincs haj = egy fűrt. „A malaczám feltincselődött” = húst rakott.
terhi: teher.
tērcs: lisztből való hig keverék, puliszkalé.
tél-túl: innen is, túl is.
torzsika: torzsa.
talpis: korcsolya.
tündelevény: denevér.
unyan: olyan (inyen: ilyen; minyen: milyen).
viusz: viasz.
véré: unokatestvér-féle közeli rokon, unokatestvér. „Ez velem vérés” = unokatestvérem.
virkelőtekenő: gyuró (nem dagasztó) tekenő.
vepēr: kandisznó.
zēsztēr: A testvérek feleségei, a sógorasszonyok nevezik így egymást.
zselyp: gyp, pázsint.

(Brassó m.)

KOLUMBÁN SAMU.

Veszprém megyeiak.

- ófrál: csavarog.
ördöglova. Husvét vasárnap virradóra a paraszt legények alkalmas helyen egy jó erős és körülbelül vállig érő czövet szoktak leásni a földbe, mely fölül a közepén ki van fúrva; erre tesznek aztán keresztbe egy nyolcz meter hosszúságú rudat, melyet fölötté pörgetni lehet. A két végére jön aztán két fahusáng, melyre ráülnek; a középen pedig két markos legény neki veti a vállát és gyorsan pörgetik, ez az ördöglova.

p a l o z s n y a : kifújta üres tojás-
 héj, mit a tyukoknak kitesznek
 azon célból, hogy oda tojjanak.
 p a p : 1) a kepeinek a legfőlső
 kévéje; 2) fekete folt a fehér
 ludnak a fején: p a p o s l u d.
 p a t i z : a stigliczről mondják,
 mikor ilyenforma hangot ad.
 p a c z á t : ha valaki a kis gyer-
 meket a hátára veszi.
 p e t r é n c z e : 15—20 villa széna
 vagy szalma.
 p e t r é n c z e f a : a mivel a
 petrenczéket összehordják.
 p i s z m o g : lassan végez valamit.
 p o s z k a : csenevész.
 p ö n d ö r í t : kitaszít. „Majd ki-
 pöndörítlek!”
 p ö r g y e : perje.
 p r u s z l i k : mellény.
 r ö c s m ö g : orsmány, undok.
 r i b a h á l ó : igen vékony sző-
 vetről mondják, hogy „olyan
 mint a ribaháló.”
 r á z o t t : összekevert széna és
 szalma.
 s a r r ó : sarló.
 s a s ó k a : vastag, lyukas szegen
 keresztbe illesztett kétágú ru-
 galmas szeg.
 s u d á r : az ostor végére kötött, s
 többnyire lószőrből való fonás.

s ü k e - b ó k a : süket.
 s ü s ü : ostoba.
 s z é r k ö d z i k : melléje telepedik.
 s z á r p á c z a : kukoricaszár,
 miről a marhák már a levelet
 lerágták. Fehér megyében :
 b é r d ó .
 s z a r a k o d i k : labdajáték mű-
 szava, mikor valamelyik nem
 akar a czélnál megállani, ha-
 nem folyton néhány lépést fut
 ki és vissza.
 t a r r ó : tarló.
 t a r t a t l a n : rosszul tartott,
 sovány marha.
 t e l e n g : az a szíj vagy mad-
 zag, mivel az ostort a nyélre
 kötik.
 t e r g y é g e t : gesztikulál.
 t é v ő : sárból készült támaszték
 a kemencze vagy kályha szá-
 jánál.
 t o k o s : polyvás (buza).
 t o k m á n y : kaszakő-tartó.
 ü t : hasonlít. „Apjára ütött.”
 v e d e l : iszik. „Mindig vedel,
 mint a lud.”
 v e s z t í g : nyugton. „Maradj
 vesztig.”
 v o n y o g ó : szénahúzó horog.
 z á k l á s : meg nem kelt kenyér.
 z s ó l á s : katzenjammeres.

(Pápa.)

MÓROGZ ISTVÁN.

N é p d a l o k .

Ha kihajtom Virágókröm a rétre,
 Magam sírom a harmatot élébe;
 Nem hallom a Virágókröm harangját,
 Az én rózsám mással éli világát!

Harmatos fű ártalmas az ökörnek,
 Gyenge kis lányt mindenre rávehetnek;
 Mert a legény félre fordul s kinevet,
 Minden kis lányt, gyenge kis lányt rávehet!

(Szatmár m. Kis-Ricse.)

CHALUPKA REZSŐ.

TARTALOM.

Értekezések.

	Oldal
<i>Alexics György:</i> Magyar elemek az oláh nyelvben 155, 203, 252, 302, 346 396, 437, 488, 513	
<i>Balassa József:</i> Adalékok a magyar szókincs szláv elemeihez 14 Miklosich etimologiai szótára..... 108 Hátraható hangzóilleszkedés..... 433 Szeremle nyelve..... 501	
<i>Barbarics Róbert:</i> A visszaható névmás és jelzői..... 295	
<i>Béleky Kálmán:</i> Rokoni értelmű szók... 9, 103, 249, 343, 393, 485, 540	
<i>Brassai Sámuel:</i> Vallomások és igazítások..... 450	
<i>Frecskay János:</i> A „-da, -de” képző századik évfordulóján..... 111 Mutatvány a „Mesterszótárból”..... 124, 466	
<i>Komjáthy Jenő:</i> „Nő” vagy „asszony”?..... 56	
<i>Kőrösi Sándor:</i> Olasz kölcsönszók..... 60	
<i>Nagyszigethi Kálmán:</i> Egy indítvány és még valami..... 64	
<i>Simonyi Zsigmond:</i> A tárgyesetről..... 1 Névrágjaink elemeiről..... 49 A szótók-története..... 241 Az állandó határozók..... 534	
<i>Steuer János:</i> Szómagyarázatok: Isten..... 337	
<i>Szarvas Gábor:</i> A nyelvészet furcsaságai..... 160 Szómagyarázatok: Bitság..... 291 Torz, torzít..... 529 Egy szemenszedett germanizmus..... 361 Kiktől tanulta a magyar a dohányzást?..... 385	
<i>Szilasi Mórész:</i> Jelentéstani tanulmányok..... 145, 193	
<i>Thallóczy Lajos:</i> A magyar szó egy német ember ajkán..... 170	
<i>Vasverő Rajmond:</i> Szómagyarázatok: Isten..... 97 Szül..... 181	
<i>Zolnai Gyula:</i> Szómagyarázatok: Léságos..... 289	

Helyreigazítások. Magyarázatok.

Kópé, góbé. <i>Alexi György</i>	29
Szoba. <i>Jámbor József</i>	31
Kegyelet. <i>Szarvas Gábor</i>	32
Ked. Kulcsár <i>Endre</i>	35

	Oldal
Juhoda. Szálal. <i>Jakobei Dezső</i>	35
Pulya. <i>Alexi György</i>	69
Kögy. Vall. Vö, vivö. <i>Csapodi István</i>	72
„ért”. <i>Vasverö Rajmond</i>	72
Békéllik. <i>Szarvas Gábor</i>	74
Áld. <i>Alexi György</i>	79
Zöld. <i>Schuchardt Hugó</i>	125, 505
Vö, vivö. <i>Szvorenyi József, Simonyi Zsigmond</i>	125
Tarmak. <i>Herman Ottó, Simonyi Zsigmond</i>	126
Kerép. <i>Simonyi Zsigmond</i>	126
Sziveskedni. <i>Tolnai József</i>	126
Helyezkedjünk számtani alapra: <i>Rucsinszky Lajos</i>	127
Fattyú. <i>Alexi György</i>	128
Pujka, pulyka. <i>Herman Ottó</i>	129
Ysa. <i>Korda Imre</i>	175
Billikom. <i>Szarvas Gábor</i>	178
Pulyka. <i>Putnoky Miklós</i>	181
Göbé, köpé. <i>Putnoky Miklós</i>	182
Pálya. <i>Harmath P.</i>	183
Tarmak. <i>Alszeghi János</i>	184
Ysa. <i>Szarvas Gábor</i>	217
Alszik, fekszik, nyugszik. <i>Simonyi Zsigmond</i>	219
Ujból. <i>Simonyi Zsigmond</i>	220
Pulyka. <i>Herman Ottó, Szarvas Gábor</i>	220
Göbé, köpé. <i>Szarvas Gábor</i>	226
Áld. <i>Munkácsi Bernát</i>	260
Válu. <i>Munkácsi Bernát</i>	261
Zöld. <i>Vasverö Rajmond</i>	315
Csirke. <i>Szarvas Gábor</i>	320
Buta. <i>Révész Ernő</i>	321
Ateja, ačeja, ačejez. <i>Simonyi Zsigmond</i>	322
Borbát. <i>Alexi György</i>	322
A deminutiv „-styán, -styén” képző. <i>Steuer János</i>	420
A szótövek kérdéséhez. <i>Szarvas Gábor</i>	421
Történet. <i>Kardos Albert</i>	508
Egy eszelös német ötlete. <i>Kőrösi Sándor</i>	509
Léságos. <i>Kokas János</i>	510
Egy rejtelmes szó. <i>Szarvas Gábor</i>	511
Csikle. <i>Szarvas Gábor</i>	512
Keszte. <i>Nemesvissi Ambrus</i>	513
Régi és népies szók, szólások. <i>Tolnai József</i>	513
Banya. <i>Alexis György</i>	514
Büszke. <i>Szarvas Gábor</i>	555
Borza. „ „ „.....	556
Az idegen kecs. <i>Szarvas Gábor</i>	558
Csikle, csiklé. <i>Herman Ottó, Csallóközi K., Ádám József</i>	558

Kérdések és Feleletek.

	Oldal
Savad? <i>Szarvas Gábor</i>	36
Kárt vallani? <i>Szarvas Gábor</i>	36
Hogy jelölendő nyelvünkben a kelet? <i>Szarvas Gábor</i>	37
„Meg kívánom jegyezni”? <i>Szarvas Gábor</i>	37
Futókerék? <i>Szarvas Gábor</i>	365
Magas életkor? <i>Szarvas Gábor</i>	366
„Kuczatorki őrház”? <i>Szarvas Gábor</i>	366
„Rá érlek elkisélni”? <i>Szarvas Gábor</i>	366
Nagyobbyszerű? <i>Szarvas Gábor</i>	367
Uccza vagy uccza? <i>Szarvas Gábor</i>	369
„Fölfújó kása”? <i>Szarvas Gábor</i>	372
Szórendi kérdés. <i>Szarvas Gábor</i>	560
Miniszterelnök vagy elnökmíniszter? <i>Szarvas Gábor</i>	562
Mi a különbség ismerni tanul és megismer közt? <i>Szarvas Gábor</i>	564
Jó karba hoz vagy helyez? <i>Szarvas Gábor</i>	560
Igenévi használat. <i>Szarvas Gábor</i>	569
Róró magyar szó? <i>Szarvas Gábor</i>	570

Nyelvtörténeti adatok.

A nagyszombati szűcs-czéh régi irataiból. <i>Alszegehy János</i>	39, 79
Szólásmódok Nagybánya város régebbi jegyzőkönyveiből. <i>Katona Lajos</i> 82,	519
Személy- és egyéb nevek. <i>Deák Farkas</i>	131
Szók és szólásmódok. <i>Szilágyi Sándor</i>	185, 231, 464
Szók és szólások Pázmány „Prédikációiból”. <i>Fülöp Adorján</i>	272, 324
Kéziratbeli szók. <i>Czékus László</i>	373

Nyelvújítási adatok.

Diák-magyar műszókönyv. <i>Krausz Jakab</i>	84
A regnicolaris deputatio véleménye. <i>Doktor K.</i>	133
A „-da, -de” képző történetéhez. <i>Király Károly</i>	232

Ismertetések, bírálatok.

Hírlapjaink magyarsága. <i>Szarvas Gábor</i>	21, 66
Egy tudós, a ki szépiró. <i>Frecskay János</i>	111
Hadüzenet az ikes ragozásnak. <i>Szarvas Gábor</i>	115
A magyar műveltség oláh ajándék. <i>Szarvas Gábor</i>	119
Egy új magyar hangrendszer. <i>Simonyi Zsigmond</i>	309, 356
A magyar nyelv a népiskolában. <i>Szamosfalvy Gergely</i>	406
Válasz egy germanista szózatra. <i>Frecskay János</i>	461

Vegyesek.

Mit tesz az Akadémia?.....	228
Mit kell tennie az Akadémiának?.....	228

	Oldal
Grammatikus és filozofus.....	264
Utféli nyelvészkedés.....	269
Nyílt levél a szerkesztőhöz. <i>Szamosi Gáspár</i>	515

Népnyelvhagyományok.

Közmondások.....	276
Szólásmódok.....	41, 85, 376, 470, 522
Hasonlatok.....	428
Párbeszédek.....	43, 85, 327, 522, 570
Tréfás mondások.....	134, 377
Mondókák.....	236
Nászmondókák.....	235, 430
Lakodalmas meghívók.....	44
Lakodalmas köszöntők.....	329
Táncszók.....	236
Babonák.....	42, 234, 276, 471
Gyermeckvessikék.....	44, 139, 189
Gyermekjátékok.....	139, 282, 328, 380, 524, 571
Találós mesék.....	44, 87, 137, 189, 235, 328, 429, 523
Állatmesék.....	571
Népmesék.....	135, 188, 277, 327, 377, 428
Népmondák.....	187, 471
Néprománczok.....	48, 336, 479
Népdalok.....	144, 288, 480, 528, 576
Gúnydalok.....	192, 572
Misztériumok.....	87
Balázsjárás.....	472
Tájszók.....	45, 91, 140, 189, 236, 283, 330, 380, 430, 473, 524, 572
Mesterműszók.....	192, 287, 334, 384, 479, 528
Pálinka nevezetei.....	572
Hülyék elnevezései.....	330
Helynevek.....	240, 288
Utcanevek.....	96
Magyar szók az oláhban.....	45

TÁRGYMUTATÓ.

Hangtan.

I. Magánhangzók: felosztásuk 408 Hangrend: hátraható hangzóilleszkedés, tárgyalva 434 | dissimiláció (mélyhangú szóban magashangú szótag) 314 Hangszín: labializálás: *e: ö* 357, 502, *i: ü: ö* 339 | zártabbá válás: *e: ë* 356, *e: é* 503.

II. Mássalhangzók: elveszése: szóközépi *t* (*tesvér*) 503, pótlónyújtással: szóvégi *-l* 125, 503, *r, l* 503 Hangváltozások: *k: t* 98, *k: cs* 321, *l: j* 503 jésítés *t: ty* 129, *l: ly* 423 Járvélmássalhangzók *d* (*ittend, rubint*) 503, 508.

Alaktan.

I. Összetétel: birtokviszony mint összetétel (*falu szája*) 267 összetételek igekötős névszóval (*könyvkiadó*) 268, 458, 518 összetett melléknevek fokozása 367 hangzóilleszkedés az összetételekben 435 | jelző összetételek előtt 517 | Hibás összetétel: l. Antibarbarus.

II. Szóképzés: a) Tövek: a szótövek története tárgyalva 241 az analogia befolyása a tövekre 242 | csonkulatlan tövek 422 b) Igéképzés: átható, benható és visszatérő ige 146, 147 c) Névszóképzés: melléknévképzők: *-ékony, -ékeny* 99,

dimin. *-stény* 99, 340, 420, *-ka, -ke* 504 | főnévképzők: *-ás, -és* 145, *-at, -et* 193, 265, 453 | *-d* a helynevekben 112.

III. Szóragozás: a) Igeragozás: az *-ik-es* ragozás 115 | nyelvjárási eltérések a tárgyragozásban 503 b) Névragozás: névragjaink elemei tárgyalva 49 | tárgyrag 1, pleonasztikus alakok (*öltet, aztat*) 6 *-n, -ben* 51, *-vé* 52, *-ért* 73 főnevek személyragokkal 245 birtokragok 503 Névmasok: a visszaható névmás és jelzői (*ennemem sat.*) tárgyalva 295.

Jelentésstan.

I. Alaki jelentésstan: az igeének átható, benható és reflexív jelentéséről 146 | cselekvő igeiktől képzett névszók szen-

vedő jelentése 148 | az analogia hatása 242, 501.

II. Anyagi jelentésstan: nő, asszony 56, szíveskedni 126

az *-ás* képző jelentéstani funkciója 145, az *-at* képzőé 193, 265, 453 | az igeekötők jelentéstani szerepe 362. Adalékok: 163, 164, 214, 505 | Rokonértelmű szók: *hajt*, *flz*, *kerget*, *terel*, *pásztorít*, *elakaszt*, *elcsap*, *kicsap*, *ereszt* 9, *környék*, *vidék*, *tájék*, *határ*, *melék* 11, *kíván*, *óhajt*, *vágyik*, *sóvárog*, *eped* 103, *cserél*, *vált* 106,

fenék, *alj*, *talp* 107, *gyűjt*, *szed* 249, *hervad*, *fonnyad* 251, *bir*, *tud*, *győz* 343, *követ*, *kisér* 344, *sor*, *rend* 393, *arcz*, *posza*, *ábrázat*, *arczulat*, *kép* 394, *bord*, *visel* 485, *lág*, *puha* 486, *gyöng*, *gyarló*, *erőlen*, *rozszant* 540, *bir*, *ujság* 542.

Népetimologiai adatok: 269.

Mondattan.

Állítmány: szenvedő ige 1. Antibarbarus | az igék felosztása állítmányi funkciójuk alapján 414 | *van* mint állítmány 504. Határozók: különbség ad-

verbium és adverbiale közt 417 infinitivus mint célhatározó 2 *-ván*, *-vén*, *-va*, *-ve* gerundium 2. Jelző: az összetétel előtt 513. Tárgy: tárgyeset 1.

Antibarbarus.

Idegenszerűségek: *előny*, *szívély* 23, *igény*, *előir*, *termel*, *termény*, *ujból*, *fióer* 24, *ismerni tanul* 364 | szenvedő mondat szerkezet 26, 270 | idegenszerű tiltás 27.

Hibás képzések: *-latás*, *-tetés* 25, *-da*, *-de* 111.

Hibás összetételek: *életképes*, *tiszteletteljes*, *gondterhes* 24.

Ragok, névutók hibás használata: *által* 26, *fölött*, *mellett*, *felől* 26 | a mutató névmás hibás használata 27.

SZÓMUTATÓ.

Afonya 17	csap 10	garas 19
alj 107	csábrág 18	góbé 29, 182
alszik 219	cserél 106	Gyarló 540
antalag 17	cséza 18	gyöngé 540
arcz 394	csibéz 250	győz 344
arczulat 395	csikle 512, 558	gyűjt 249
asszony 56	csira 18	Haczuka 19
atilla 322	csírke 320	hadnagy 164
Ábrázat 394	csuma 18	hajt 9
ácsingózik 105	Czikogat 11	határ 13
ádázik 105	czimborá 163	hám 19
áhit 103	czitvar 18	henyél 19
áld 79, 260	czogat 11	hervad 251
árbocz 17	czövek 18	hír 542
ásít 105	Dárda 18	hord 485
Baba 162	deák 164	Ibrík 19
bacsa 17	dékán 164	igény 24
bamba 166	dohány 385	ispán 164
banya 514	drabant 18	isten 97, 337
barátnő 59	Egres 18	Jobbágy 164
bálmós 17	elakaszt 10	juhoda 35
békéllik 74	előny 23	Kaczola 163
bika 164	eped 104	kajszín 19
billikom 178	eper 291	kanczellár 164
bimbó 166	ereszt 10	kapar 250
bir 343	erőtlen 540	katrat 250
bitság 291	esenkedik 105	katrincza 19
boldog 17	Ételődik 105	kámzsa 19
bolt 18	Fattyú 128	kecse 20
borbát 322	fenék 107	keczel 163
borza 556	fekszik 219	ked 35, 65
böngéz 250	findsa 19	kefe 20
burnót 391	fivér 24	kegyelet 32
buta 321	fog 373	kemencze 20
butor 18	fonnyad 249	kerép 126
büszke 555	futókerék 305	kerget 9
Csakliz 107	Garabonczás 270	keszte 513

- köldök 65, 72
 környék 11
 követ 344
 kuncsorog 105
 Lajtorja 20
 lator 20
 lágy 487
 lehedez 105
 léságos 289, 510
 lőre 20
 kím 511
 kisér 345
 kíván 103
 kláris 20
 kópé 29, 182
 köcze 161
 kögy 33, 72
 kégy 62
 kép 395
 képez 265, 454
 kila 20
 Lyuk 20
 Macza 20
 majom 20
 málé 20
 mokány 227
 monostor 21
 Nagyobbszerű 367
 náva 110
 neszüdik 105
 nő 56
 nővér 59
 Nyak 109
 nyugszik 219
 Óperenciás 270
 orgonafa 110
 óhajt 103
 Pálya 183
 pápa 164
 pásztorít 9
 pipa 389
 pofa 394
 porkoláb 164
 puha 487
 pulya 69
 pulyka 129, 181, 220
 püspök 164
 Ráta 60
 rend 393
 rév 60
 rizs 60
 rozzant 540
 rőkönyödik 252
 Saját 296
 sajka 110
 salavári 110
 selyem 110
 sik 110
 sigkat 373
 skart 60
 sor 393
 sovárog 104
 Szahány 110
 szála 61
 szálal 35
 szed 251
 szigony 61
 sziklagyöngye 373
 szivar 392
 szívély 23
 szíveskedni 126
 szkofia 110
 szoba 31
 szomorú 109
 szuka 110
 Talp 107
 tambura 110
 tara 61
 tarmak 126, 184
 tarsoly 61
 tájék 11
 tájló 12
 távol 13
 terel 9
 termel 24
 termény 24
 téгла 62
 timon 62
 tóka 111
 torol 530
 torz, torzít 529
 tömjén 111
 tréfa 62
 tromf 62
 truppa 63
 tud 343
 tulajdon 297
 turba 111
 Ujból 24, 220
 újság 542
 utcza 569
 uzsora 111
 Űz 9
 Vadol 105
 valaki 109
 vall 72
 vágtyik 104
 vált 106
 válu 63, 261
 vidék 12
 vinkó 164
 visel 486
 vő 72, 125
 Ysa 175, 217
 Zavar 11
 záhol 11
 zöld 125, 315, 506

Földrajzi mutató.

D u n á n t ú l :

a) Drávamellék : (Kopács)

41, 283, 330, 430, 473, 573.

b) Őrség : (Szalafő) 377.

c) Rábaköz : 135, 288, 336. | Sopronm. : 336.

d) Baranya megye : (Csúza) 471, 571, (Bélye) 134, 187, 276, 328, 429 | Fehér m. : 334 ; (Székes-Fehérvár) 140. Felső-Alap 571, 572 | Győr m. : (Böny) 85. 143. | Komárom m. : (Fűr) 234, (Tata) 288. | Somogy m. : 189, 239, 477 : (Csurgó) 87, (Szőlős-Győrök) 45. | Tolna m. : (Dunaföldvár) 524. | Vas megye : 189, 239 ; (Bögöte) 92, (Jánosháza) 141, (Szarvaskend) 235, 430, (Szombathely) 329, 428 | Veszprém m. : (Lázi) 472, (Pápa) 570 | Zala m. : (Lesencze-Istvádn) 93, (Tapolca) 327.

D u n á n n e n :

a) Csallóköz : 350 ; (Bacsfa) 47, 91. 140.

b) Pozsony m. : (Nagyszombat) 39, 79.

P a l ó c z s á g :

Borsod m. : 35. | Gömör m. : 72. | Heves m. : (Eger) 139, 570,

(Gyöngyös) 522. | Nógrád m. : (Bánk) 479, (Kóvár) 276, 328, 380, 476, 525, 574.

D u n a - T i s z a - k ö z :

Álföld : (Kecskemét) 96. | Bács-Bodrog m. : 144. (Borsod) 282.

T i s z á n n e n :

Jász-Nagy-Kun-Szolnok m. : 141, 190, 236, 285, 332. 382, 432, 474, 524 ; (Kún-Szent-Márton) 522, (Madaras) 44 | Zemplén m. : (Sátoralja-Ujhely) 42, 87, 137, 287 ; (Szürnyeg) 470.

T i s z á n t ú l :

Csongrád m. : (Hódmező-Vásárhely) 42, Szentés (94.) | Hajdu m. : (Hajdu Szoboszló) 380 | Szabolcs m. : (Földes) 383. | Szatmár m. : (Csaholcz) 189. (Kis-Ricse) 480, 528, 576. (Felsőbánya) 471, (Kömörő) 44, (Krassó) 44, 334, (Nagybánya) 82, 519, Nagyvárad 572 (Patóháza) 95, 376, 428, (Szatmár-Németi) 44, 189.

E r d é l y :

a) Székelység: (Kalotaszeg)
142 | Háromszék m.: (Kis-
Borosnyó) 48, (Kézdi-Vásár-
hely) 192, 384, 479, 528. |
Maros-Torda m.: (Maros-Vá-
sárhely) 235, 236, (Nyárad-
karácsonfalva) 48. | Udvarhely

megye.: (Kis-Homoród) 192,
(Olasztelek) 43, 85 236.

b) Szilágy m.: (Silágy-
Somlyó) 139, 188, 237, 286. |
Szolnok-Doboka m.: (Domo-
kos) 377.

C s á n g ó s á g :

(Hétfalu) 477, 526, 575.

